



Handboek der wapenkunde

<https://hdl.handle.net/1874/236731>

Rij.
147-73

HANDBOEK

DER

WAPENKUNDE;

BEVATTENDE:

- I. GESCHIEDENIS DER WAPENKUNDE;
- II. DE PRACTIJK DER WAPENKUNDE;
- III. REGISTERS DER WAPENS VAN DEN THANS BLOEIJENDEN NEDERLAND-
SCHEN ADEL;
VAN DE STAATSLIEDEN EN VELDHEEREN VAN NAPOLEON I;
VAN BEROEMDE PERSONEN UIT VROEGER EN LATER TIJD; ENZ.

DOOR

J. B. RIETSTAP.

MET VIJF PLATEN.

Tweede Uitgaaf.

AMSTERDAM,
G. THEOD. BOM.

1875.

mm 13760

BIBLIOTHEEK UNIVERSITEIT UTRECHT



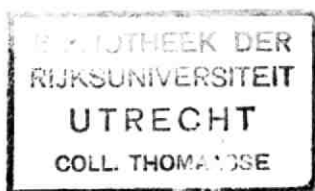
3144 584 8



HANDBOEK

DER

WAPENKUNDE.



Ry 147-73

HANDBOEK

DER

WAPENKUNDE;

BEVATTENDE:

I. DE GESCHIEDENIS DER WAPENKUNDE; — II. DE PRACTIJK DER WAPENKUNDE; — III. REGISTERS DER WAPENS VAN DEN THANS BLOEIJENDEN NEDERLANDSCHEN ADEL; VAN DE STAATSLIEDEN EN VELDHEEREN VAN NAPOLEON I; VAN BEROEMDE PERSONEN UIT VROEGER EN LATER TIJD; ENZ.

DOOR

J. B. RIETSTAP.



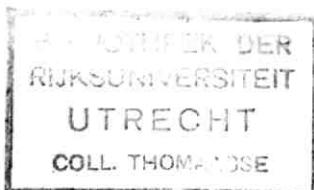
MET VIJF PLATEN.

Tweede Uitgaaf.

Pour qui sait le déchiffrer, le blason est une algèbre, le blason est une langue. L'histoire entière de la seconde moitié du moyen-âge est écrite dans le blason, comme l'histoire de la première moitié dans le symbolisme des églises romanes. Ce sont les hiéroglyphes de la féodalité après ceux de la théocratie.
VICTOR HUGO, *Notre Dame de Paris.*



AMSTERDAM,
G. THEOD. BOM.
1875.



V O O R R E D E .



Na DE ROUCKS Nederlandsche Herault, die in 1645 het licht zag en in 1672, met een nieuwen titel voorzien, op nieuw in omloop gebragt werd, is er, voor zoo veel mij bewust, bij ons te lande geen werk over de Wapenkunde verschenen, dat naar aanleg en inhoud als een waar handboek voor die wetenschap kan aangemerkt worden. Wel heeft het niet geheel ontbroken aan brochures noch aan losse opstellen in deze en gene tijdschriften, waarin de Heraldiek of geheel of in hare onderdeelen behandeld werd; zelfs is men zoo ver gegaan, daaraan hoofdstukken te wijden in kinderwerkjes van de vorige eeuw, en ten behoeve der adellijke jeugd had een practisch man aan zijn vernuftig brein een Wapenkundig Spel ontworpen; — doch ik schroom niet de overtuiging te uiten, dat dit alles ontoereikend is voor hen, die langs een geleidelijken weg de leer der wapens wenschen meester te worden, gezwegen nog van de moeilijkheid om die ginds en her verspreide stukken op te sporen en bijeen te zamelen. Meestal zijn die opstellen vlugtig en onvolledig; en daarbij, wat misschien het grootste bezwaar tegen hun doeltreffend gebruik uitmaakt, zijn alle geschoeid op de leest der Fransche heraldiek, die in menig opzigt bij ons zonder toepassing is, althans groote wijziging behoeft. Aan dat euvel gaat ook de Nederlandsche Herault (dien ik inzonderheid noem, omdat men hem, bij gebrek aan beter, een zeker gezag toekent en velen bij de woorden diens magisters zweren) in elk opzigt mank, 't geen echter van zijn tijd minder te verwonderen en meer te verschoonen is. Wat het gevolg van het door DE ROUCK en de andere Nederlandsche Schrijvers gehuldigde stelsel zijn moest, laat zich met een enkel woord schetsen: zij plaatsten de Fransche termen, soms in den oorspronkelijken vorm, soms in spelling en uitgang een weinig verhollandscht, in onze taal over, hetgeen een abracadabra deed geboren wor-

den, dat geen Fransch meer was en nog geen Hollandsch kon heeten, en voor den oningewijde onverstaaenbaar, voor den deskundige belagchelijk klinkt. Men oordeele naar de volgende proeffjes uit VAN WELEVELDS Handboek van den Nederlandschen adel, dat overigens vrij slordig bewerkt is: (*)

»BICHON VISCH. Ecartelé het eerste en vierde coupé het bovenste parti à dextre van sabel, [welk een volzin achter elkander!] beladen met een leeuw naissant van goud, enz.

»BOUWENS VAN HORSSEN. Van sabel, beladen met eenen leeuw léopardé van goud armé et lampassé van keel.

»DRUYVESTEIN. Van keel enz. Tot cimier een druiventak van synople, fruité van azur.

»FONTEIN VERSCHUIR. Parti, het dextre coupé van azur en goud, het bovenste beladen met een hert contourné van zilver, enz.

»RADERMACHER. Coupé van goud en sabel, beladen met eenen leeuw de l'un à l'autre enz. . . . en tot devies, **MEDIO CRITAS.**

»VAN RANDWIJCK. Van zilver a la bordure engrelée van keel enz.

»SLOET. Van zilver, beladen met eene croissant van keel."

Het scheen mij toe, dat aan dezen staat van zaken een einde kon en moest komen. In de laatste jaren heeft de studie der

(*) Ook de heraldieke plaatwerken, door VAN WELEVELD uitgegeven, lijden, hoewel, gelijk natuurlijk is, in mindere mate, aan dat euvel, vooral in de wapenspreuken. Het is geen zeldzaamheid in zijn folio-Wapenboek taal aan te treffen als deze: *Mea mihi conscientia pluris est quam omnium sermo* (VAN AKERLAKEN); — *Altissimum sunt mea vestimenta plus quam regia* (VAN DER LELY VAN OUDEWATER); — *Dominus providelit* (BENTINCK VAN RHOON); — *Corunum via una* (DE CECIL); — *Alto sub sole virescam* (DU COURT); — *Electusa Deo beatus* (Electus a Deo beatus) (VAN HOORN VAN BURGH); — *Antes morir que sertraidor* (RUYSDIJK); — *Semper armiger triumphat* (DE WAPENAERT); — enz. Evenwel had v. W. het maar te copieren naar de voor hem toegankelijke documenten bij den Hoogen Raad van Adel, die gewis nauwkeurig zullen zijn, althans dit behooren te wezen.

heraldiek meer en meer bijval gevonden; op boekverkoopingen worden alle wapenkundige werken en wapenkaarten gretig tot hooge prijzen weggekocht; in de kolommen van de Navorscher beslaan de vragen en antwoorden omtrent heraldische onderwerpen eene aanzienlijke plaats, waarnit voorzeker de gevolgtrekking mag afgeleid worden, dat zij in even aanzienlijke mate de belangstelling boeijen, de aandacht bezig houden. Doch steeds blijft het voor die studie ontbreken aan een volledig en geleidelijk Handboek, dat den deskundige tot legger, den oningewijde tot leidraad verstrekken kan. Van daar dat men bij de behandeling van wapenkundige geschilpunten nog voortdurend zulke ongegronde, ouderwetsche meeningen (meerendeels symbolische en allegorische spitsvindigheden) hoort uiten, die zonder oordeel of kritiek uit de oude schrijvers overgenomen en dan nog onverteerbaarder gemaakt zijn door de tot heden bij ons in zwang zijnde bastaard-phraseologie.

In tweederlei opzigt heb ik geiracht de bestaande leemte aan te vullen. Vooreerst, door een Handboek der Wapenkunde te schrijven, dat in een gesloten geheel de gansche heraldische wetenschap, althans in de hoofdpunten, behandelt en, zonder zijne bijzondere bestemming voor den Nederlandschen lezer uit het oog te verliezen, echter volle aandacht veil heeft voor 't geen de Wapenkunde bij andere volken eigenaardigs en nationaals oplevert; — ten tweede, door onze heraldische taal van den wanstalligen, smakeloozen tooi der bastaardwoorden te ontdoen en in haar eigen boezem de stoffen te zoeken om de heraldiek, door haar met een nationaal gewaad te bekleeden, bij ons inheemsch te maken. Dit laatste was voorwaar niet het minst bezwaartijke deel mijner taak. Een weinig of niet ontgonnen veld lag voor mij; van slechts weinigen kan ik zeggen, dat zij mij voorgearbeid hadden. Mijn besten steun nog vond ik in de Grondtrekken der Nederlandsche Wapenkunde, van Mr. L. PH. C. VAN DEN BERGH; doch veel was daarin onaangeroerd gebleven, dat buiten den engen kring lag, dien deze schrijver zich had afgebakend. Zoo heb ik dan zelf moeten over-

gaan tot het smeden van nieuwe woorden, het scheppen van nooit gehoorde en soms vreemd klinkende combinatiën; doch ik vlei mij, bij dit alles den geest onzer taal in 't oog gehouden, goed verstaanbare benamingen voorgesteld en in onverbasterd Hollandsch duidelijke wapenbeschrijvingen geleverd te hebben. Stemmen mijne lezers met mij in, oordeelen zij dat ik het probleem heb opgelost, dan verheug ik mij in den ondergang der heerschappij van de bastaard-taal in de heraldiek. In ieder geval zal elke verbetering, opmerking, teregtwijzing, door practische heraldisten voorgedragen en met gronden gestaaft, mij in 't belang der zaak welkom zijn. Waar ik gesuuld heb duide men het mij niet te evel, uit aanmerking van den doolhof van ongebaande, soms tegenstrijdige en dikwerf zich kruisende paden, dien ik te doorworstelen had.

Bij den tegenwoordigen stand der heraldische wetenschap in ons land, was het noodig, ter verhoeding van dwalingen of onduidelijkheden, de in andere landen gebruikelijke technische benamingen aan te voeren. Bij het raadplegen van mijn werk zal men zien, dat ik in die vrijwillig opgenomen taak niet te kort geschoten ben. Mogt het de aandacht wekken dat ik vooral mild ben geweest in 't aanhalen der Fransche benamingen, ik heb daarvoor twee middelen van verdediging: ten eerste, dat men, doordien de heraldiek in Frankrijk tot den hoogsten trap van ontwikkeling en volkomenheid gebragt is, aldaar technische benamingen bezit ten behoeve van bijna elk voorkomend geval; — ten andere, dat de overgrootste meerderheid dergenen, die de Wapenkunde beoefenen, hare regelen bestudeerd hebben aan Fransche bronnen, zoodat zij, uitsluitend gewoon aan de Fransche terminologie, zonder zoodanigen leiddraad bezwaarlijk hun weg in mijn werk zouden vinden. Ten hunnen behoeve mede heb ik in 't algemeen register de vreemde benamingen opgenomen, waardoor zij met een oogopslag kunnen nagaan waar ter plaatse over die termen gehandeld wordt.

Zooveel wat de redactie aangaat. Wat de zaken betreft ver-

meld ik opzettelijk, dat ik mij niet ingelaten heb met een onderzoek naar den oorsprong en de beteekenis der heraldieke of andere stukken, — een geliefkoosd onderwerp bij vele schrijvers, doch dat mij voorkomt niet behoorlijk tot klaarheid te brengen, althans waar het practische heraldiek geldt volkomen nutteloos en onvruchtbaar te zijn. Welligt dat ik later op dit en andere punten afzonderlijk terugkom. Uit vreeze van mijn bestek te overschrijden, en in de overtuiging, dat een Handboek de beknoptste en duidelijkst-mogelijke behandeling der zaken vereischt, heb ik mij bij deze gelegenheid met voordacht van alle niet volstrekt onmisbare uitweidingen onthouden.

Om diezelfde reden ben ik slechts zelden tot theoretische beschouwingen overgegaan, ofschoon menig punt, dat regtstreeks of zijdelings met de Wapenkunde in verband staat, daartoe ruimschoots de stof had kunnen leveren. Zoo ware, om slechts één onderwerp te noemen, welligt een onderzoek niet misplaatst geweest, in hoeverre het doenlijk of geraden zou zijn, hier te lande het Engelsche stelsel (zie hierachter blz. 56 en 57) in te voeren en, ten bate van 's Rijks schatkist, van regeringswege tegen eene vaste doch niet te hooge taxe, wapens te verleen en aan onadelijken die daartoe aanzoek deden, of wel de wapens, reeds van voorouders afkomstig en nu ter erkenning aangeboden, te bekrachtigen. Thans reeds geschiedt dit enkele malen en bij uitzondering, door middel van wapenbrieven; ik wilde dien maatregel algemeen gemaakt en tot stelsel verheven zien. Mij dunkt, hier opent zich een nieuw veld voor den fiscus, dat een milden oogst belooft: deze belasting voor eens zou het eigenaardige hebben, dat zij niemand tegen zijn wil drukte en de belastingschuldigen haar niet slechts zonder morren, maar gretig opbragten; zeer zou ik mij bedriegen indien zij niet vrij belangrijke baten voor de schatkist afwierp, want het is genoegzaam gebleken en mag thans, nu zooveel proeven, eene besliste zaak geacht worden, dat geen revolutiestormen, geen verandering van tijd en zeden, geen strenge begrippen die de

verachting der wereldsche ijdelheden prediken, in staat zijn het prestige, dat de wapens schijnt te omgeven, te verminderen of te vernietigen; zij zijn en blijven in de democratische negentiende eeuw even sterk begeerd als in de meest aristocratische tijdperken. Het zal wel geen betoog behoeven, dat aan den maatregel, zoo de Regering ooit goed vond daartoe over te gaan, door eene poenale sanctie kracht en leven zou dienen bijgezet te worden.

Ik mag gelooven, dat de verschillende Wapenregisters, in de Derde Afdeeling vervat, menigeen welkom zullen wezen voor wien de meestal kostbare en zeldzame heraldieke plaatwerken niet toegankelijk zijn. Mogt ik mij hier of daar, ondanks alle aangewende zorgen, in de beschrijving van eenig wapen vergist hebben. — mogt ik een huis dat uitgestorven is, als bloeiende hebben vermeld, of, wat van meer gewigt zou zijn, eene werkelijk nog bestaande Nederlandsche adellijke familie op hare plaats in Hoofdstuk I der zoo even genoemde Afdeeling hebben overgeslagen. — men gelieve dit goedgunstig te verschoonen. De archieven van den Hoogen Raad van Adel, alwaar omtrent twijfelachtige punten volledige inlichting moet te bekomen zijn, stonden voor mij niet open.

Alvorens zich tot het naslaan van dit werk te zetten zal de lezer wèl doen de lijst van aanvullingen en verbeteringen achter dit werk na te zien, waarin ik de verbeteringen of wijzigingen heb aangeduid, die mij na het afdrukken noodzakelijk zijn voorgekomen.

Moeite noch offers geschroomd hebbende om het werk, dat ik thans aan 't publiek ter beoordeeling en ten gebruike overgeef, zoo volledig en nauwkeurig mogelijk te doen zijn, besluit ik deze inleidende voorrede met den wensch, dat het moge bijdragen om de studie der heraldiek te vergemakkelijken en haar als eene inheemsche wetenschap ten onzent te doen bloeijen.

's Gravenhage, 15 December 1856.

J. B. RIETSTAP.

I N H O U D.



EERSTE AFDEELING.

Geschiedenis der Wapenkunde.

HOOFDSTUK.	BLZ.
I. DE FABELTIJD DER WAPENKUNDE	1.
II. GESCHIEDENIS DER WAPENS, BENEVENS EENIGE BESCHOUWINGEN OVER DEN ADEL	17.

TWEEDE AFDEELING.

Practijk der Wapenkunde.

INLEIDING	74.
I. HET SCHILD EN ZIJNE VERDEELINGEN	77.
II. DE WAPENKLEUREN	85.
III. DE WAPENFIGUREN	97.
IV. HERALDIEKE HOOFDFIGUREN	99.
V. HERALDIEKE BIJFIGUREN	155.
VI. HERALDIEKE ONDERVERDEELINGEN	145.
VII. EIGENSCHAPPEN DER HERALDIEKE STUKKEN	156.
VIII. CLASSIFICATIE DER HERALDIEKE STUKKEN	162.
IX. NATUURLIJKE WAPENFIGUREN	164.
§ 1. HET MENSCHELIJK LICHAAM EN ZIJNE DEELEN	164.
§ 2. VIervoetige dieren	171.
§ 3. EIGENSCHAPPEN DER VIervoetige dieren	185.
§ 4. VOGELN	186.
§ 5. VISSCHEN	199.
§ 6. INSECTEN EN KRUIPENDE DIEREN	202.
§ 7. GESTERTEN, NATUURVERSCHIJSSELEN	204.
§ 8. ELEMENTEN, EDELGESTEENTEN	208.
§ 9. HET PLANTENRIJK	212.
X. KUNSTMATIGE WAPENFIGUREN	255.
§ 1. KLEEDINGSTUKKEN ENZ	255.
§ 2. VOORWERPEN VOOR DE EERDIENST, HUISRAAD, MUZIEK - INSTRUMENTEN, GEREEDSCHAPPEN, WERKTUIGEN VOOR LANDBOUW EN JAGTBEDRIJF ENZ.	258.

HOOFDSTUK.	BLZ.
§ 5. WAPENEN EN OORLOGSTUIGEN	252.
§ 4. GEBOUWEN EN BOUWWERKEN	265.
§ 5. VAARTUIGEN.	270.
§ 6. VOORWERPEN VAN VERSCHILLENDE AARD.	271.
XI. HERSENSCHIMMIGE WAPENFIGUREN, OF MONSTERS	275.
XII. HELMEN.	285.
XIII. KROONEN	290.
XIV. HOEDEN, BARETTEN, ENZ.	299.
XV. HELMTEEKENS.	501.
XVI. HELMDEKKELEDEN.	508.
XVII. SCHILDHOUDERS.	511.
XVIII. BANIEREN, VANEN, ENZ.	515.
XIX. WAPENKREET EN WAPENSPREUK	518.
XX. MANTELS	521.
XXI. ANDERE SIERADEN DER WAPENSCHILDEN.	525.
XXII. REGELN DER WAPENKUNDE EN WIJZE VAN BLAZOENEREN	524.
XXIII. DE VERSCHILLENDE SOORTEN VAN WAPENS	529.
XXIV. BREUKEN	556.
XXV. HERALDIEKE TEEKENEN VAN WAARDIGHEDEN	542.

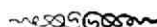
DERDE AFDEELING.

Wapenregisters.

I. REGISTER DER WAPENS VAN DEN THANS BLOEIJENDEN NEDERLANDSCHEN ADEL	347.
II. UITTREKSEL UIT DE WAPENREGISTERS VAN 'T EERSTE FRANSCH KEIZERRIJK	468.
III. WAPENS VAN EENIGE VERMAARDE PERSONEN	480.



LIJST DER OP DE PLATEN VOORKOMENDE WAPENS EN FIGUREN.	495.
LIJST VAN DE FAMILIEN EN PERSONEN, WIER WAPENS IN DIT WERK BESCHREVEN ZIJN	495.
REGISTER DER BEHANDELDE ZAKEN	505.
AANVULLINGEN EN VERBETERINGEN	517.



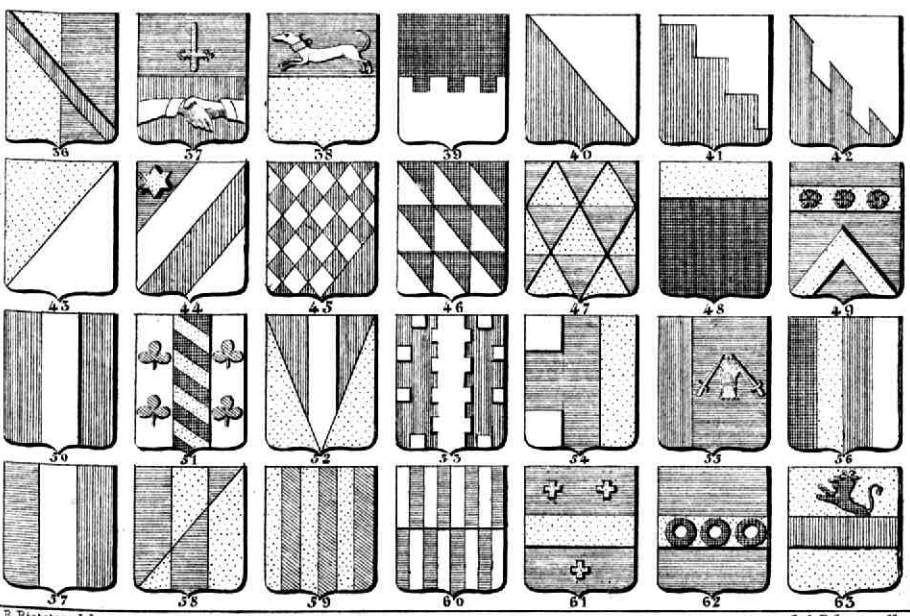
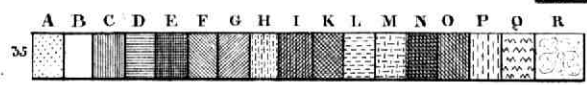
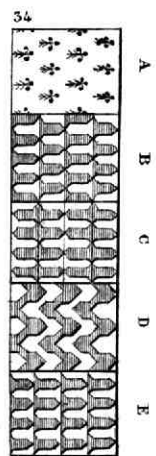
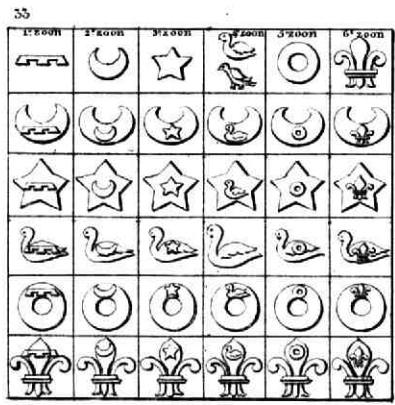
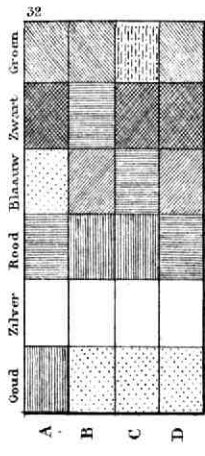
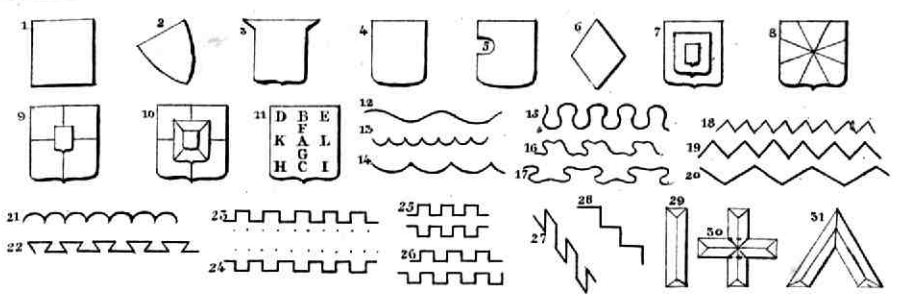
EERSTE AFDEELING.

GESCHIEDENIS DER WAPENKUNDE.

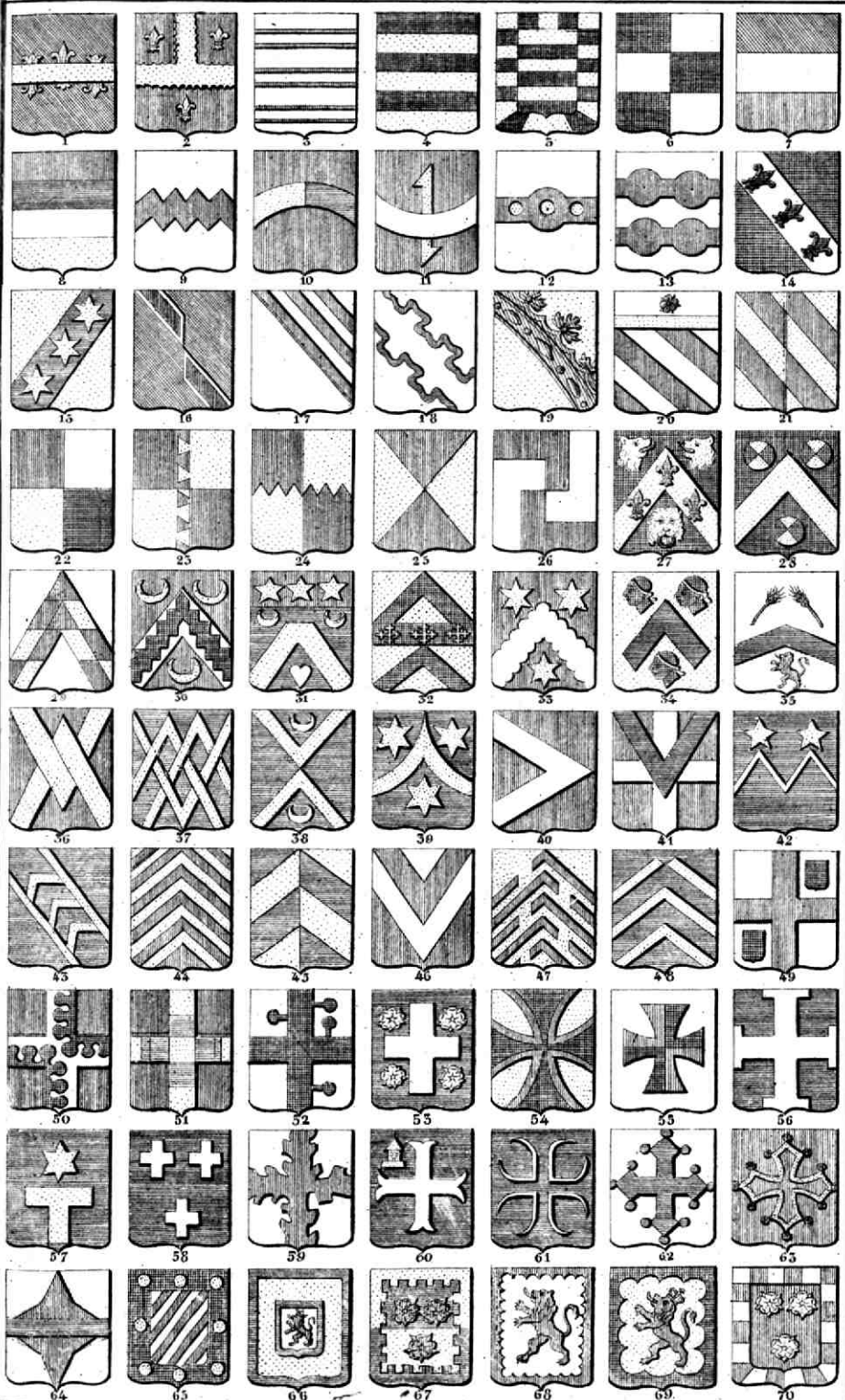
HOOFDSTUK I.

De Fabeltijd der Wapenkunde.

§ 1. Van oudsher hebben schier alle schrijvers getracht den oorsprong van de wetenschap, aan wier beoefening zij hun leven gewijd hadden, tot den grijzen voortijd te doen opklimmen. Eerst in de nieuwere tijden heeft eene niets-verschoonende kritiek met onverbiddelijke hand het klatergoud weggerukt, waarmede zij, soms zelve des onbewust, de oogen des publieks poogden te verblinden. Geen schrijver, gevoelig voor de hooge waardij van een geachten en blijvenden naam in het gemeenebest der letteren en wetenschappen, zou tegenwoordig de pen ter hand durven nemen en met zijn arbeid aan het daglicht treden, alvorens zich door eene naauwgezette en onverdroten studie zijn onderwerp grondig te hebben eigen gemaakt. Doch niet alzoó in *den goeden ouden tijd!* De achtbare oude schrijvers, steeds van eene onbekookte en dikwerf zeer apocryphe geleerdheid overvloeiende, vulden uit hunne verbeelding en wat de historische bronnen hun onthielden, en boekten, zonder het minste gewetensbezwaar, de vruchten van hun verhit brein als wel en wettig bewezen zaken. Hunne was de stelling, dat, ware het zóó al niet gebeurd, het aldus ten minste had *kunnen* gebeuren.

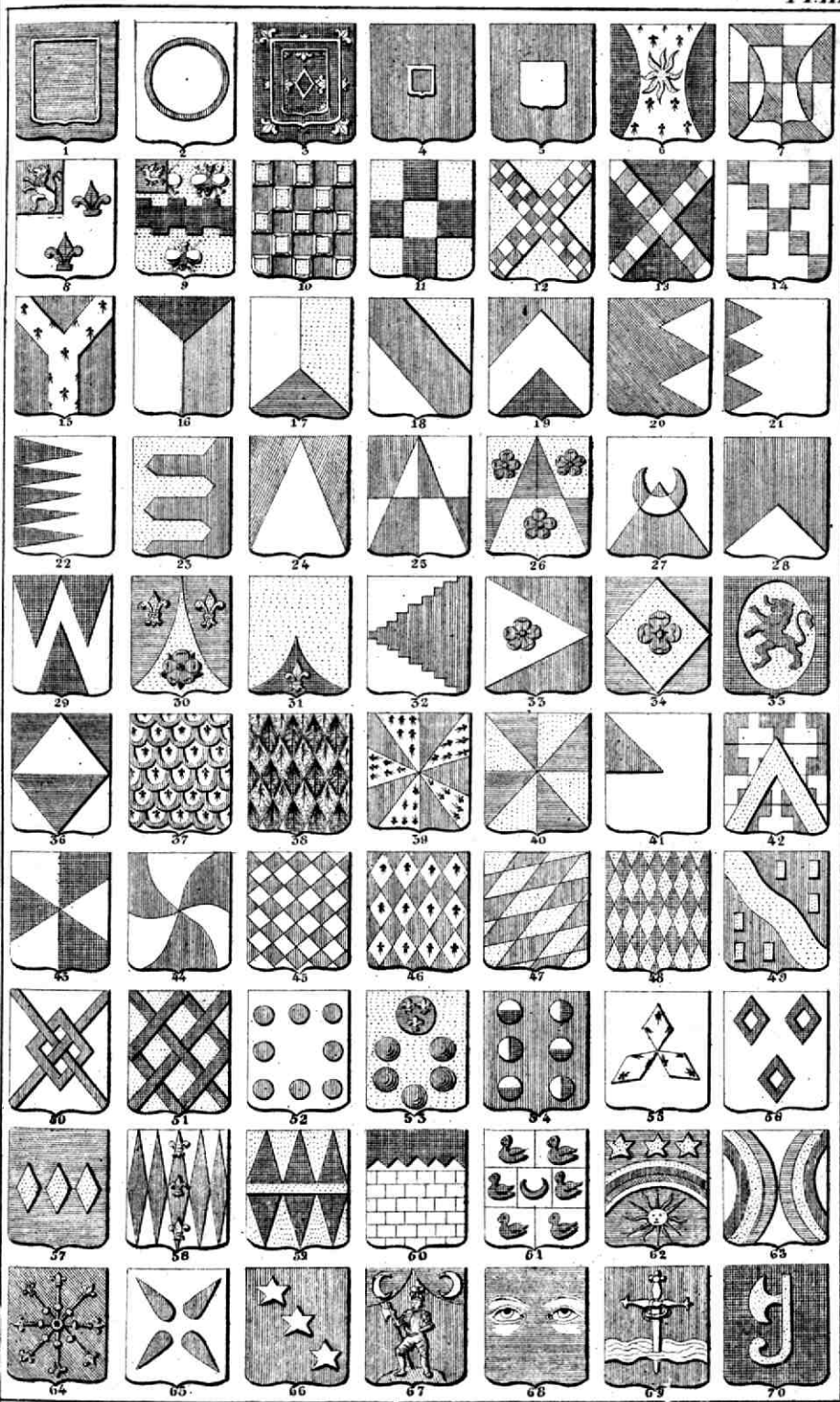


Voor hen die de kronieken van vroegere dagen hebben geraadpleegd, zullen wij deze beweringen niet met tal van bewijzen behoeven te staven. Geene wetenschap echter heeft in dit opzigt een droeviger lot gehad dan de Wapenkunde, welke, ten gevolge van die dwaze blaaskakerijen, langen tijd den schijn van eene zeer zotte en nuttelooze liefhebberij moest dragen. Nooit is het in de andere wetenschappen bespottelijk geacht, dat deze eertijds slecht werden begrepen, slecht beoefend, slecht toegepast: want van dit punt van uitgang zijn zij steeds der volmaaktheid nader bij gekomen. Doch de Heraldiek werd sinds den beginne in een verkeerd daglicht gesteld. Reeds de oudere schrijvers maakten die wetenschap belagchelijk door haar oorsprong in de heldentijden van Griekenland en Rome te zoeken, 't geen zij (naar hunne meening) zegevierend bewezen met uit hun verband gerukte plaatsen uit de klassieken; terwijl latere auteurs, door hunne geestdrift tot razernij vervoerd, nog verder gingen dan hunne voorgangers, en ontdekkingen deden, waarvan deze zelfs nooit hadden durven droomen: huns inziens dagteekenden de wapenschilden reeds uit het Paradijs! Wien kan het verwonderen, dat verstandige lieden zich gewenden medelijdend de schouders op te halen, wanneer de Wapenkunde ter sprake kwam? Eindelijk bragt de in zwang geraakte mode om regts en links te symboliseren en te allegoriseren, den genadeslag toe aan het laatste overblijfsel van sympathie, dat mannen van kunde en smaak nog voor deze zuster der geschiedenis koesterden. Het moest een sterk hoofd zijn, dat niet duizelde van de allegoriën en symbolen, die allerwege werden opgedischt; alles moest zinnebeeld zijn: de kleuren en figuren in de wapenschilden werden uitgelegd op eene wijze, die een Homerischen lach in de beschaafde wereld moest doen opgaan. Met eene ijzingwekkende verkwisting van geleerdheid zocht men op verren afstand wat voor de hand lag. Scherpzinnigheid en oordeel schenen bij die vroegere schrijvers volkomen verstompt en in klusters



geslagen; aan ieder persoon, tot welk tijdvak hij behoord had, legden zij den maatstaf van hun eigen tijd. Onder hunne handen worden de veldheeren der oudheid, zonder den minsten omslag, in moderne generaals en edellieden herschapen. Op den natuurlijksten toon ter wereld spreken zij van *hertog Jozua*, en volgens hunne teekening zijn de vermaardste helden der klassieke tijden niets dan ridders, die bij een Duitsch tournooi volkomen op hunne plaats zouden zijn. — eene schets waaraan alleen de waarheid ontbrak. Vermakelijk is de angstvallige zorg, waarmede zij de banieren en vaandels beschrijven, en de wapenschilden, die gevoerd werden bij — het beleg van Troje! Inderdaad zullen wij ook verder zien, dat sommigen den oorsprong der Wapenkunde van dat gedenkwaardige beleg doen dagteekenen. Ik acht het niet noodzakelijk, mij dienaangaande in breedvoerige bijzonderheden te verdiepen, en zelfs lag het aanvankelijk niet in mijne bedoeling, dit ondankbare en duistere gedeelte van de geschiedenis der Wapenkunde aan te roeren; doch nadere overweging heeft mij de overtuiging verschaft, dat een vlugtig overzicht, om het zonderlinge der zaak, mijnen lezers niet onaangenaam zou zijn, en de beknoptheid, die ik daarbij in acht zal nemen, doet mij vertrouwen dat ik hen niet vervelen zal.

§ 2. Het is buiten kijf en van algemeene bekendheid, dat de krijgslieden der oudheid velerlei soort van figuren, soms geschilderd, maar meestal gegraveerd, op hunne schilden voerden. Zelfs zijn de voorbeelden niet schaars, dat gansche volken zich van éézelfde zinnebeeld bedienden, 't geen hen van de andere natiën onderscheidde. Zoo hadden de Egyptenaren hun os Apis, de Korinthiërs den Pegasus, de Rhodiërs de roos, de Atheners den uil, de Romeinen den adelaar, de Saksers het witte paard, de Slavische rassen den griffioen of grijpvogel, enz. Doch deze zinnebeelden waren aan gene vaste regelen onderworpen, kleuren schijnen daarbij geen vereischte te zijn geweest, en hoewel die onderscheidings-

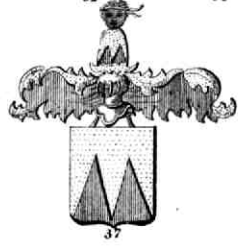
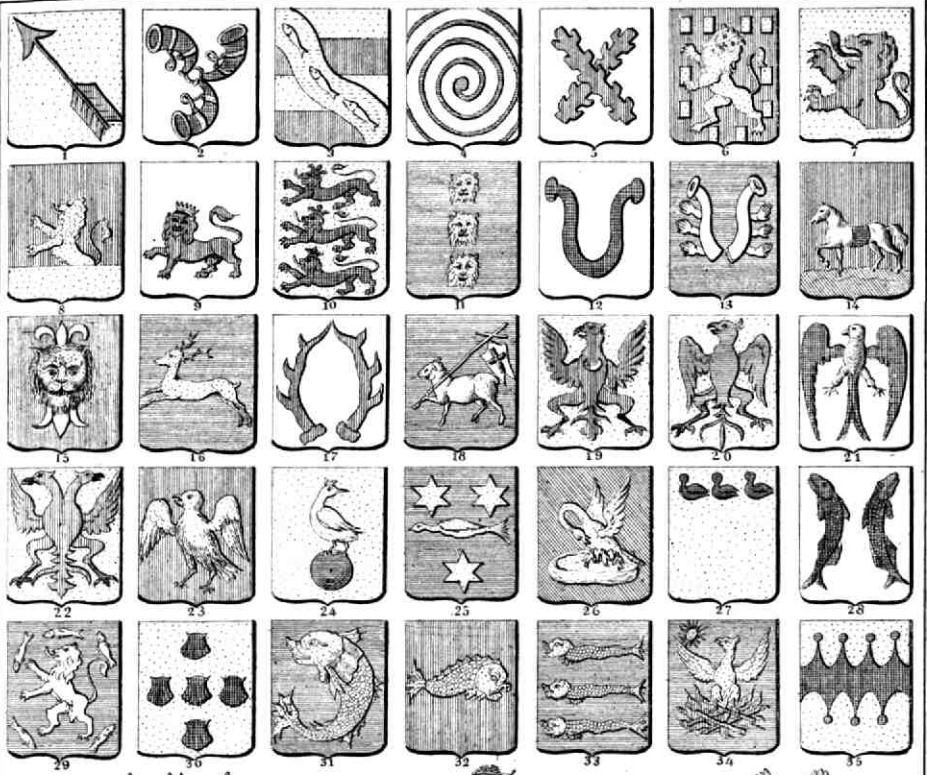


teekenen soms van vader op zoon overgingen, vindt men nergens geboekt, dat zij volgens vaste regelen erfelijk waren. Uit alles blijkt, dat een *stelsel van Wapenkunde* in die tijden ten eenemale onbekend was. De zinpebeelden, welke een Romeinsch krijgsman op zijn schild droeg, had het gansche legioen, waartoe hij behoorde, met hem gemeen. Soms heeft men zich beroepen op den raaf, het erfelijk helmteeken van het Romeinsche geslacht der Corvini; doch het is bewezen, dat men daarin niets te zien heeft dan eene toespeling op de legende, dat een der leden van die familie in een kampstrijd zou zijn bijgestaan door een dergelijken vogel, die zijn vijand de oogen uitpikte. Zoo de eigenlijke Wapenkunde niet volstrekt eene uitvinding is van de middeneeuwen, kan men haar ten minste beschouwen, als eene in hare voor naamste kentrekken gewijzigde en op geheel nieuwe grondslagen herbouwde wetenschap. Maar dit gezigtspunt schijnt voor de schrijvers, op welke wij hierboven het oog vestigden weinig aantrekkelijks te hebben gehad, naardien zij het onmogelijke beproefden om den oorsprong van dit ridderlijk en dichterlijk gebruik tot een tijd buiten menschengeheugenis op te voeren.

§ 5. Dame Julyan Berners (ook Bernes en Barnes genoemd) verhaalt in haar vermaard en, niettegenstaande de onderscheidene uitgaven die het beleefd heeft, nog steeds allerzeldzaamst werk, getiteld *Boke of St. Albans* (*), dat de wapenschilden

(*) Dit boek ontleent zijn naam aan het Engelsche klooster van St. Albans, alwaar het in den jare 1486 voor het eerst gedrukt is. Van dezen druk bestaan hoogstens nog vijf of zes exemplaren. Men zie over de verschillende uitgaven, die het beleefd heeft, BERND'S *Allgemeine Schriftenkunde der gesammten Wapenwissenschaft*, Bonn, 1830—41, I, blz. 291—294. Naardien voorzeker de meerderheid onzer lezers het *Boke of St. Albans* nooit onder de oogen gehad heeft, noch ooit hebben zal, kan eene beknopte aanduiding van dit oudste drukwerk over de heraldieke wetenschap niet ongepast gerekend worden.

Ofschoon de behandeling der wapenkunde het grootste gedeelte van dit merkwaardige boek beslaat, en in proza gesteld is, komen er ook berijmde hoofdstukken in voor, die over de gewone jagt en over de jagt met valken handelen. De letter van den druk heeft veel overeenkomst met de toenmaals in zwang



het eerst gevoerd zijn door de hemelsche heirscharen. »Ik zal,» zegt zij, »beginnen met *den hemel*, waar vroeger vijf rangen van engelen bestonden, en nu nog slechts vier, getooid met wapenrokken der kennis en luisterrijk gekroond met edele gesteenten. Lucifer viel met millioenen engelen uit den hemel in de hel en andere plaatsen waar zij in kluisters zuchten; en al de overige engelen in den hemel werden tot edellieden verheven” (†).

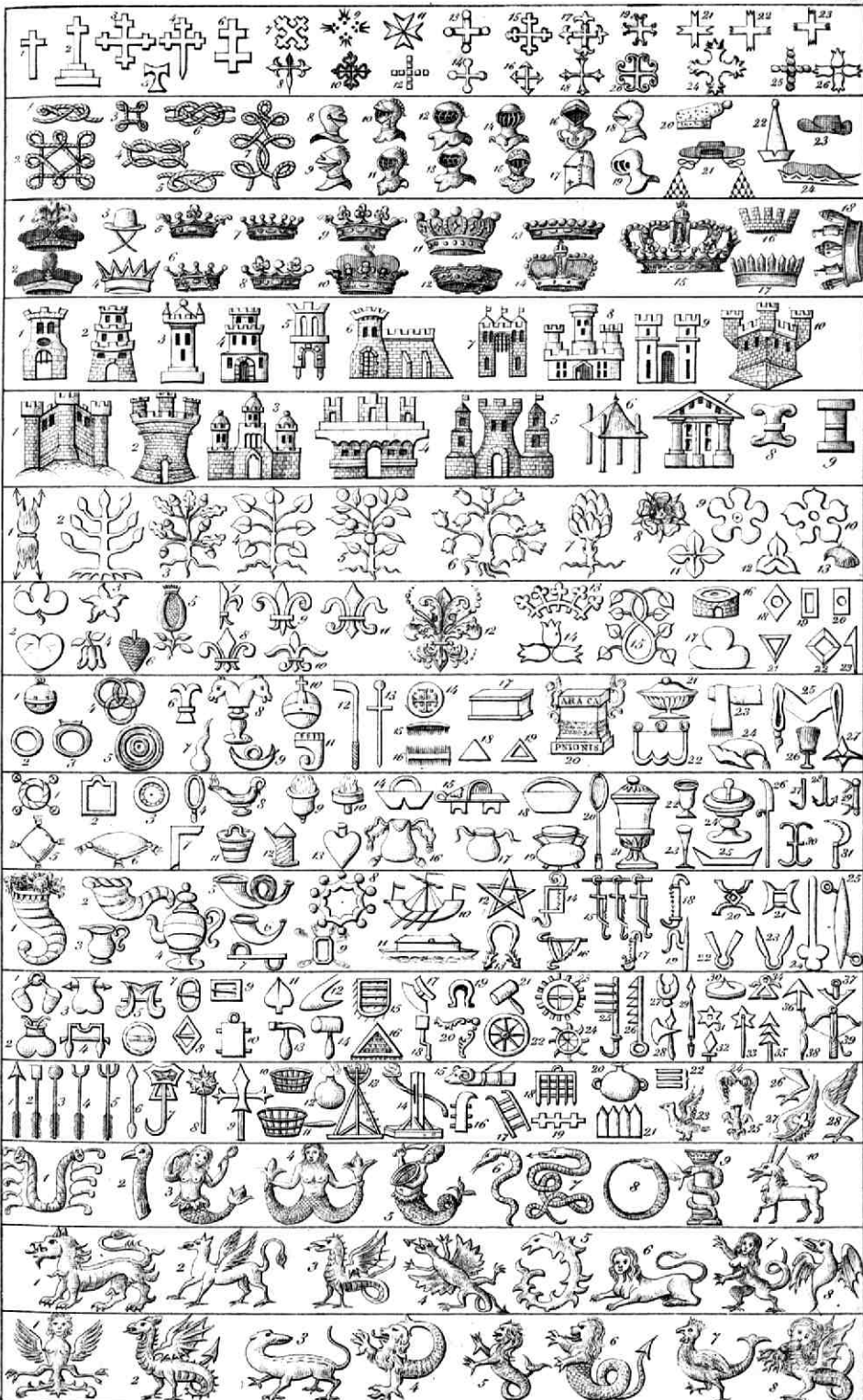
Morgan, een auteur van de zeventiende eeuw, vermeet zich niet, den oorsprong der wapens in zulk een grijs verleden te zoeken als dame Julian Berners, maar klimt desniettemin ook tot eene aardige hoogte op: hij begint eenvoudig bij de schepping van het eerste menschenpaar. Volgens hem bezat Adam een effen rood wapenschild, zonder eene figuur in het veld; Eva's wapen was effen zilver, en Adam voerde dat schild in het hart van 't zijne, als pretentie-wapen (*escutcheon of pretence*), omdat Eva — eene erfdochter was! (§)

zijnde schrijfhand en de tekst is vol van de verkortingen die in het gewone schrift gebruikelijk waren. Op de kanten vindt men de afbeeldingen van de in den tekst beschrevene wapens, met verschillend-gekleurde inktsoorten gedrukt.

Langen tijd is Julian Berners, priores van Sopewell, en zuster van Richard lord Berners, voor de schrijfster gehouden. Het zou geene verwondering behoeven te baren, dat eene vrouw, en nog wel de superieure van eene zusterschap, zich met het opstellen van een werk over jagtbedrijf en wapenkunde had onledig gehouden, want de geest dier eeuwen bekommerde zich weinig over fijne onderscheidingen en convenances. Doch haar auteurschap is in de latere tijden in twijfel getrokken, op grond van den zeer verschillenden stijl der onderscheidene gedeelten van het werk, en van de tegenstrijdigheden welke er herhaaldelijk in voorkomen. Men houdt het dus thans vrij algemeen voor eene compilatie uit de werken van meer dan één anonymer schrijver, zonder dat er evenwel afdoende redenen aangevoerd zijn, om aan dame Berners de eer der vervaardiging ten eenemale te ontzeggen.

(†) »*At hevyn I will begin, where were V orderis of aungelis, and now stand but IV, in cote armoris of knowlege, encrowned ful hye with precious stones, where Lucifer with mylionys of aungelis, owt of hevyn fell into hell and odyr places, and ben holdyn ther in bondage; and all [the remaining angels] were erected in hevyn of gentill nature.*»

(§) Om dit wèl te verstaan moet men het Engelsche gebruik kennen, volgens hetwelk de echtgenoot het familiewapen zijner vrouw in het hart van het zijne voert, ingeval zij de uitsluitende of ook mede-erfgename van haar vader is. En



Gewis zal niemand, tegenover de verzekering van zulk een goed ingelicht auteur, in twijfel durven trekken, dat Habel de wapens van zijn vader en moeder gevierendeeld voerde, en een herdersstaf tot helmteeken gekozen had. Maar wij zijn nog niet aan 't einde der wonderen: Morgan is te weten gekomen, dat onze gemeenschappelijke stamvader, na zijn val, zijn wapen veranderde en een schild koos, »gepaald en geschuimbalkt in alle rigtingen en bedekt met alle kleuren», — hetgeen, 't zij in 't voorbijgaan gezegd, volslagen abra-cadabra is voor ieder, die de eer niet heeft, een antediluviaansch heraldicus te zijn. Op denzelfden grond veranderde Kaïn, na den aan zijn broeder gepleegden doodslag, zijn wapen, »door al de lijnen uit te schulpen en uit te tanden.» Hij was de eerste, die zich aldus genoodzaakt zag zijn wapen te breken. En het bewijs? Zie de woorden van Genesis IV, vs. 15: »En de Heer stelde een teeken aan Kaïn" (*).

Naar de verzekering van Lower, aan wien wij de voorgaande bijzonderheden ontleenen (†), verwacht Morgan zich

dat dit niet *per se* het geval is, volgt uit het Engelsche regt betrekkelijk de uiterste wilsbeschikkingen; ieder is onbeperkt meester, om zijn testament volkomen naar eigen goedvinden in te rigten: de dochters kunnen dus uitgesloten worden. Daarentegen erven zij dikwijls de goederen, die hare moeder ten huwelijk aangebragt heeft.

(*) De heraldische *beaux-esprits* van vroeger tijd schijnen niet altijd vrij te zijn geweest van twijfel omtrent de waarheid hunner eigene beweringen. Zoo zegt bijv. BOLTON in zijne *Elements of Armorie*, 1610, ter plaatse waar hij over Kaïn handelt: »God himselfe set a marke upon Caïn. But you *peraps* wil say, that was Stigma, and not Digma, a brand, not an ornament'. [God zelf stelde een teeken aan kaïn; doch *weltigt* zult gij zeggen, dat was een schandmerk, geen eere-teeken.] Dezelfde aanmerking is van toepassing op de meening van sir John Ferne, die in de rokken van beestenvellen, welke de Heer aan Adam en Eva maakte, den oorsprong zag van de pelswerken die men in de wapens bezigt.

(†) *Curiosities of Heraldry* bij M. A. LOWER, London 1845, *passim*. Ik zal niet op elke bladzijde dit te gelijk geleerde en onderhoudende boek aanhalen, maar meen te kunnen volstaan met dankbaar te erkennen, dat ik daaraan menige bijzonderheid betrekkelijk de Engelsche heraldiek en hare geschiedenis ontleend heb.

zoodanig in dezen doolhof van zotternijen, dat het onmogelijk is hem geregeld op den voet te volgen. Wij gelooven Lower gaarne op zijn woord. Alvorens echter van dezen ouden heraldicus af te stappen, deelt hij, ter vervrolijking van zijne lezers, nog eenige wapens uit diens welvoorzien arsenaal mede. Zoo voerde hij voorbeeld Jabal, de uitvinder van de tenten, in groen eene zilveren veldtent; Jubal, de oirmuzikant, in blaauw eene gouden harp, en een zilveren schildhoofd waarin drie roode klaroenen (Eng. *rests*, Fransch *claricordes*; zie over dit stuk Hoofdstuk X der Tweede afdeling: *Kunstmatige Wapenfiguren*); Tubal-Kaïn, in zwart, een zilveren, goud-gekroonden, hamer; en zijne zuster Naama, de uitvindster van de weefkunst, in een ruitvormig rood schild, eene zilveren kaardkam!

Morgan schijnt de wapens van Abraham, Izaäk en Jacob niet op het spoor gekomen te zijn, 't geen wel jammer is, want andere schrijvers hebben hem daarin de loef afgestoken; maar daarentegen beschrijft hij breedvoerig die van Jacobs twaalf zonen. Wij zullen er onze lezers niet mede vermoeijen, maar alleen voor memorie aanstippen, dat, volgens zijne verzekering, Jozefs wapen van zwart en zilver geschakeerd was, met toespeling op het afwisselende duister en licht van zijn lot. Onze geleerde vriend, die slechts twee kleuren aan Jozefs wapen toekent, schijnt over het hoofd te hebben gezien, dat het Bijbelverhaal van een *veel*kleurigen rok spreekt.

Ligtelijk bevroedt men, dat Genesis XLIX, waar Jacob op zijn sterfbed in profetische verrukking der zinnen het lot zijner zonen voorspelt, aan de valkenoogen der oude schrijvers niet ontsnappen kon, evenmin als Numeri II, waar sprake is van de banieren der Israëlitische stammen. Vooral achtten zij deze laatste plaats een afdoend bewijs voor hunne stellingen, en ontwierpen naar aanleiding van den zeer onbepaalden tekst, die uit een heraldisch oogpunt ronduit onbruikbaar is, de buitensporigste wapens. Doch zij waren groot genoeg in de wetenschap, om des noods ook den minsten

zweem van een tekst te kunnen ontberen en vervaardigden, als ware het aanbesteed werk, een wapen voor elken Israëlitischen held, regter of vorst. Mozes voerde (altijd volgens Morgan) een kruis in zijn wapen, omdat hij niet gearzeld had, het kruis op te nemen en een gemakkelijk en gelukkig leven te laten varen, om de jammeren der woestijn met zijne broederen te deelen. Nog een paar staaltjes, die ik zoowel aan de oorspronkelijke auteurs, als aan een oud manuscript, 't geen mij eenmaal in handen viel, ontleend heb. Jozua voerde een schild geruit van zilver (Leigh zegt, van goud) en rood, met een opvliedenden zwarten gier; Simson, in rood, een liggenden gouden leeuw, en een zilveren binnenzoom bezaaid met zwarte honigbijen; Gideon, in zwart eene zilveren schapenvacht, en een blaauw schildhoofd, bezaaid met zilveren dauwdruppels; Judas Macchabeus, in goud, drie opvliegende zwarte gieren. En wat koning David betreft — ik vraag elken onpartijdigen lezer of deze bij mogelijkheid iets anders kon voeren dan eene gouden harp in blaauw, zoo als Morgan het dan ook boekstaaft? Wél is die Morgan een gezegend sterveling geweest! Hij heeft zelfs opene brieven opgedolven, waarbij koning David eene geslachtslijst bekrachtigt! Zou iemand dit durven betwijfelen? Morgan heeft een duister voorgevoel gehad, dat er eeuwen van ongelooft zouden aanbreken, en zijne waarheidsliefde dus reeds bij voorraad op de schitterendste wijze gewroken, door de considerantia van dat diploma letterlijk mede te deelen, luidende: »Omnibus etc. David Dei gratiâ Rex Juda et Israel, universis et singulis”, enz. enz. Heeft men krachtiger bewijs noodig, dat hij het oorspronkelijke document of ten minste een gelegaliseerd afschrift in handen moet gehad hebben?

De overgang van de groote mannen der gewijde geschiedenis tot de helden der klassieke eeuwen kost ons slechts een stap. Wie kan zich zulke uitstekende personen voorstellen, zonder het onmisbare onderscheidingsteeken van een wapen? Alweder hebben de oude schrijvers ge-

zorgd, dat onze regtmatige weetgierigheid niet onbevredigd zou blijven.

Dame Julian Berners, wier woorden wij reeds eenmaal het genoegen hadden aan te halen, telt consequentie onder hare minste gebreken, want in de zinsneden, die wij terstond zullen mededeelen, verhaalt zij ons (met eene kalmte, alsof zij niet vroeger gezegd had, dat de wapens uit den hemel afkomstig zijn), dat de Wapenkunde tijdens het beleg van Troje haar oorsprong genomen heeft. Doch wij zijn te galant, om haar bits onder het oog te brengen, dat zij zich niet gelijk blijft. Wat daarvan zij, hare woorden luiden: »2024 jaren vóór Christus geboorte werden de wapens, tijdens het beleg van Troje, uitgevonden; de *Gesta Trojanorum* verhalen, dat de wapenkunde daar geboren werd, èn vóór dat er eenig ander regt dan het natuurregt bestond, èn zelfs vóór de Tien Geboden" (*).

Hare gewigtige getuigenis wordt bevestigd door een manuscript in het *Heralds' College* te Londen, hoofdzakelijk houdende: dat de wapens, tijdens het beleg van Troje, binnen en buiten de vesting werden ingevoerd, ter eervolle onderscheiding van hen, die heldhaftige daden bedreven; de voornaamsten van beide partijen hielden eene vergadering en kwamen daarin overeen, dat de dapperen een teeken zouden ontvangen, opdat het volk hen kennen zoude; die teekens moesten op de kinderen overgaan met de volgende toevoegselen (*breuken*): De oudste zoon voerde zijns vaders wapen met een barensteel, de tweede met eene halve maan, de derde met eene ster, de vierde met een mereltje, de vijfde met een ring, de zesde met eene lelie. Waren er meer dan zes zonen, dan moesten de overigen de breuk voeren, die

(*) »Two thousand yere and XXIIII before thyncarnation of Christe, cote-armure was made and figurid at the sege of Troye, where in gestis troianorum it tellith that the first begynnyng of the lawe of armys was; the which was effyured and begunne before any lawe in the world bot the lawe of nature, and before the X commaundementis of God."

de heraut goed zou vinden hun voor te schrijven. Na afloop van Troje's beleg verspreidden de helden zich in verschillende landen en plantten daar de wapenkunde voort. Aanvankelijk waren die onderscheidingsteekenen *merken* genoemd, maar men herdoopte ze later in *wapens*, eensdeels omdat dit fraaijer klonk, anderdeels omdat zij door de wapenen verworven waren (*).

Op dit en dergelijk gezag berigt men ons, dat Hector in zwart twee toegewende, klimmende en met de pooten spelende gouden leeuwen voerde. Men begrijpt, dat Alexander de Groote (om nu van de helden van het beleg van Troje maar niet meer te gewagen) niet achter kon blijven; zelfs schijnt hij de andere groote mannen in gretigheid naar deze soort van onderscheiding overtroffen te hebben. want wij vinden op zijn naam twee onderscheidene wapens, beiden gesteund door de getuigenis van geloofwaardige (!) heraldische autoriteiten. Sommigen schrijven hem een gouden schild toe, met een dubbelen zwarten adelaar en een rooden zoom; anderen, een rood schild met een gouden leeuw, die op een stoel van 't zelfde metaal gezeten is en eene zilveren strijdbijl

(*) »As kinges of Armes record, the begynnyng of armes was fyrste founded at the great sege of Troye wth in the Cytie and wth out, for the doughtines of deades don on bothe partyes and for so mouche as thier were soo many valliaunt knights on bothe sydes w^{ch} did soo great acts of Armes, and none of them myght be knowen from other, the great Lords on both p^{ties} by their dyscreate advice assembled together and accorded that every man that did a great acte of armes should bere upon him a marke in token of his doutye deades, that the pepoell myght have the bet^r knowledge of him, and if it were soo that suche a man had any chylderen, it was ordeyned that they should also bere the same marke that their father did wth dyvers differences, that ys to saye, Theldeste as his father did wth a labell, the secounde wth a cressente, the third wth a molett, the fourth a marlet, the vth an annellett, the vjth a fletcher delisse. And if there be anye more than sixe the rest to bere suche differences as lyketh the herauld to geve them. And when the said seige was ended ye lordes went fourth into dyvers landes to seke there adventures, and into England came Brute and knights wth there markes and inhabited the land; and after, because the name of *merkes* was rewde, they termed the same into *armes*, for as mouche as that name was far fayrer, and because that markes were gotten through myght of armes of men.»

tusschen zijne pooten houdt. Misschien was Caesar, zonder dat de geschiedenis het ooit vermoed heeft, van Alexanders familie, naardien eerstgenoemde, zegt men, in goud een dubbel zwarten adelaar voerde. *Pro memoria* alweder maken wij melding van de wapens van Osiris koning van Egypte, Hercules koning van Lybië, Anubis, Minerva, Semiramis, Debora, Judith enz. enz., die men alle bij de oude schrijvers uitvoerig geblazoeneerd en dikwijls afgebeeld vindt. *Nous en passons et des meilleurs.*

Langzamerhand zijn wij tot de tijden des Christendoms genaderd. Het boven aangehaalde handschrift levert ons de wapens van de Drie Koningen: Casper voerde in rood regts eene achtpuntige zilveren ster en links eene halve maan van 't zelfde metaal, met de hoornen regts gewend; Melchior in rood vijf zespuntige gouden sterren, 2 boven in 't schild, 1 in 't midden en 2 van onderen; Balthazar, in goud een Moor van natuurlijke kleur met een zilveren hoofdwrong, in 't blaauw gekleed, in zijne regterhand een blaauw vaandel en in de linkerhand een schild houdende. De onpartijdigheid gebiedt ons aan te teekenen, dat deze wapens door andere schrijvers eenigzins verschillend voorgesteld worden (*).

Wij hebben tot hiertoe, bij al die ongerijmdheden, onzen lachlust kunnen bot vieren, doch zijn thans tot een punt gekomen, waar de dwaasheid ons moet bedroeven en de verontwaardiging hare regten doet gelden. Het was voor de zestiende eeuw bewaard de grens der Godslastering te naderen, door een wapen te durven uitvinden voor onzen Heere Jezus Christus. De eerste mij bekende poging van dien aard komt voor in een Latijnsch gebedenboek, in 1517 te Parijs gedrukt, waarvan zich een exemplaar op velijn in

(*) BOLTON, die in zijne *Elements of Armorie* de wapens van de koningen Casper en Balthazar mededeelt, bekent dat er is «no *canonicall prooffe* of them»; doch hij beschouwt als een niet verwerpelijk bewijs een fresco in de hoofkerk van Canterbury, «aan uwe linkerhand, als gij het noorder-transept binnen treedt.»

de Koninklijke Bibliotheek te 's Gravenhage bevindt. Eene houtsnede, die eene geheele bladzijde inneemt, vertoont het wapen van onzen Heiland, volgens het visioen dat zekere paus Gregorius had onderwijl hij officieerde en waarbij eene stem de woorden liet hooren: »Ziedaar de wapens des Heilands!» Deze woorden, waarin een dubbele zin schuilt, werden in de heraldische beteekenis uitgelegd. Het dienovereenkomstig zamengestelde wapen vertoont een latijnsch kruis, uit een put oprijzende en van boven met de doornenkroon omwonden; op den rand des puts liggen regts de zweetdoek en dobbelsteenen en staat links eene lantaarn; eene lans en de rietstok met de spons leunen tegen het kruis, aan welks linkerzijde men het hoofd van Judas ziet met de geldbeurs aan zijn hals; en zoo verder. Het schild is gedekt met een aanzien helm, die als helmteeken op eene kolom, tusschen twee bundels roeden, een haan draagt. Onder het schild staat als devies: *REDEMPTORIS MVNDI ARMA*. Hoe verrukt moeten niet de vrome ridders en edelvrouwen geweest zijn over dit bewijs, dat de Verlosser der wereld tot hunne caste behoorde!

Eene tweede proeve komt voor in den *Jardin d'Armoiries* — *Den Boomgaert der Wapenen*, gedrukt te Gend, in 1567, met verlof NB. van 's konings commissarissen (*). Op het eerste blad na de voorrede vinden wij in houtsnede het wapen van J. C.; daarboven staan de woorden: *REGNUM MEVM NON*

(*) De complete titel luidt: *Le Iardin d'Armoiries contenant les armes de plusieurs Nobles Royaumes & Maisons de Germanie Inferieure: oeuvre autant nouveau, que proufitable à tous amateurs du noble exercice d'armes.* — *Den Boomgaert der wapenen, Inhoudende de Wapenen van vele Edele Huysen van dese Nederlanden, en andere omliggende: wesende dit werken also nieu, als profytelyck allen beminders van het edele exercitie van wapenen.* — Gheprint tot Gendt by Gheraert Salenson, met visitatie en approbatie der Commissarisen vander Co. Ma. daer toe ghestelt. 1567.

Ik heb hier den geheelen titel overgeschreven, ter wille van de groote zeldzaamheid van dit boekje in-12^o, 't geen zekeren Jan Lautte tot compilateur heeft. 't Is eene bibliographische curiositeit, die echter voor de wetenschap luttel waarde bezit, naardien het wemelt van onnaauwkeurigheden en regtstreeksche mislagen.

EST DE HOC MVNDO, en aan den voet der bladzijde: IESVS CHRISTVS NAZARENUS, FILIUS DEI VIUI, REX IVDGEORVM, CREATOR & SALVATOR TOTIUS MUNDI. Het schild is gevierendeeld, met een hartschild, waarin men den H. Geest aanschouwt, onder de gedaante van eene duif. Het eerste kwartier bevat vijf spijkers; het tweede een cirkel, waarin zon, maan en sterren; het derde, eenige rotsen in een cirkel, 't geen misschien Golgotha moet voorstellen; het vierde, het Paradijs met Adam, Eva en de slang. Niets, wat tot een volledig wapen behoort, wordt hier gemist. Het helmteeken bestaat uit een paaschlam, tusschen twee sleutels, en voor een kruis stappende. Het behoorlijk van dekkleeden omgeven schild wordt regts door een adelaar en een leeuw, links door een engel en een gevleugelden os vastgehouden. Noch in deze afbeelding, noch in de zoo even beschrevene, zijn de kleuren op eenigerhande wijze aangeduid.

Na al de aangehaalde voorbeelden zal het noodeloos zijn, ons op te houden bij de wapens van koning Arthur, Karel den Groote, de ridders van de Ronde Tafel en de Paladijnen, met wier heldendaden de ridderromans zijn opgevuld. Die wapens hebben dezelfde historische waardij als de werken waarin zij voorkomen.

§ 4. Toen men aan de wapens en de daarin voorkomende figuren symbolische beteekenissen begon toe te kennen, was het natuurlijk dat de daarbij gebruikelijke kleuren in hetzelfde lot deelden. In die kleuren meende men het zinnebeeld te zien van allerlei deugden en ondeugden, levensomstandigheden, gebeurtenissen, tijdperken, bloemen, edelgesteenten, elementen enz. De bespottelijke uitkomsten, waartoe zulke stelsels leiden, laten zich begrijpen; de waanzinnige heraldici van den ouden stempel waren volslagen blind voor het feit, dat, of eenezelfde kleur verschillende beteekenissen kreeg, of aan verschillende kleuren éénezelfde betekenis toegerekend was, terwijl het ook nooit hunne aandacht schijnt getrokken te hebben, dat de bijeenvoeging van twee of meer

kleuren, die dan elk symbolisch verklaard werden, tot de meest lachwekkende tegenstrijdigheden aanleiding gaf. Al die zotternijen moesten onvermijdelijk, in het oog van verstandige lieden, aan de Wapenkunde het voorkomen van een kinderspel geven, en zij heeft dien schijn dan ook maar al te lang gedragen.

Deze spitsvondigheid om een allegorischen zin, hoe verborgener hoe liever, in de wapens te vinden, werd *Armitologia* of de Taal der Wapens genoemd (*).

Volgens dat systeem beteekende het *goud* te gelijkertijd: wijsheid, regtvaardigheid, vroomheid, geloof, trouw, edelmoedigheid, moed, adel, ridderschap, rijkdom, magt, geluk, jeugd, ijver, bepeinzing, het H. Sacrament, de zon, het vuur, de maand Julij, Zondag, de karbonkel of de topaas, de goudsteen, de cypres, enz.;

het *zilver*; bestendigheid, vroomheid, regtvaardigheid, matigheid, waarheid, hoop, de kindschheid tot het zevende jaar, koelheid, godsdienstzin, trouw, geloof, reinheid, onschuld, geluk, nederigheid, kuischheid, maagdelijkheid, geleerdheid, de Doop, de maan, de kreeft (in de sterrekunde), het water, de regenboog, de palmtak, de lelie, de maanden Januarij en Februarij, Maandag, paalen, kristal, enz.;

het *rood*: vlijt, ingetogenheid, edelmoedigheid, moed, dapperheid, liefde, de Biecht, de oorlog, de mannelijke leeftijd, de planeet Mars, het vuur, de maanden Maart en October, de Zomer, Dingsdag, de ceder, de roos, de pelikaan, het koper, de robijn, de karbonkel, enz.;

het *blauw*: kuischheid, heiligheid, regtvaardigheid, kracht, bestendigheid, rijkdom, vaderlandsliefde, droefenis, goedheid, dapperheid, het Vormsel, de jongelingschap, de planeten Mars en Venus, de hemel, de aarde, het water, April en

(*) LOWER maakt daaromtrent, blz. 107, de volgende zeer juiste opmerking: "This was called *Armitologia*, or the Language of Arms; and the length to which it was carried tended perhaps more than any other circumstance to bring the study of legitimate armory into disrepute."

September, de herfst, Vrijdag, het staal, de saffier, de hyacinth, enz.;

het *zwart*: rouw, droefenis, voorzigtigheid, nederigheid, verachting van de wereld, enz.;

het *groen*: hoop, hoffelijkheid, blijdschap, enz.

Wanneer wij nu die gegevens gebruiken om een paar wapens te beschrijven, dan zal de onvergelykelijke dwaasheid van dit alles in een schrill licht verschijnen. En toch, de oude heraldici hadden er lust in, wapens op die wijze te blazoeneren. Wat dunkt u, bij voorbeeld, van de volgende beschrijving: A voert drie sterren van het H. Sacrament (goud) in de Biecht (rood); B voert een paal van kuischheid (blauw of zilver?) in een veld van bestendigheid (zilver of blauw?); C voert in Zondag (goud) een kruis van Dingsdag (rood?) Of, nog fraaijer, met eene *contradictio in terminis*: D voert in blijdschap (groen) eene dwarsbalk van droefenis (blauw of zwart?) Welke allegorische beteekenis ligt nu in *dit* wapen? Zal de gelukkige bezitter een somber of een dartel mensch, of beide te gelijk zijn?

Maar in dit fraaije systeem hadden twee of meer bijeengevoegde kleuren nog eene afzonderlijke beteekenis. Zoo strekten goud en zilver, wanneer beide metalen in één wapen voorkwamen, tot aanduiding van eene op de ongeloofigen behaalde overwinning; goud en rood te zamen vertegenwoordigden, volgens sommigen, de vrijheid, doch strekten volgens anderen — die er toch ook over konden meespreken — ten bewijze, dat men blakenden lust gevoelde iemand om 't leven te brengen, ten einde zich van zijne bezittingen meester te maken. In deze onderstelling nu zou de bovenbedoelde mijnheer A, de man van de drie sterren van het H. Sacrament in een veld van de Biecht, doodeenvoudig een moordenaar zijn, 't geen toch weinig strookt met den vromen zin, dien men met regt bij een biechteling mag verwachten. Goud en blauw beteekenden (zoo wij 't gelooven willen), gierigheid; goud en zwart, standvastigheid; goud en groen, bovenmatige vreugde; zilver

en rood, moed; zilver en blaauw, hoffelijkheid; zilver en groen, vroegtijdige deugdenzin; enz., enz.

Na al het voorgaande zullen wij te naauwernood de opmerking behoeven te maken, dat de Taal der Wapenen tot de eigenlijke Wapenkunde in juist dezelfde verhouding staat, als de sterrekijkerij tot de sterrekunde. Onze lezers zullen gewis niet meer proeffjes van deze ongerijmdheden vergen, treurige bewijzen inderdaad, hoe jammerlijk de menschelijke geest kan afdwalen en het ware spoor bijster worden. Goddank, dat het licht eindelijk is doorgebroken, en dat de tegenwoordige eeuw, die men zoo gaarne voor een tijdperk van ongeloof uitkrijt, inderdaad ongeloovig genoeg is om zich geene bakerssprookjes, in een bedriegelijk kleed van diepzinnigheid gehuld, op den mouw te laten spelden, maar in zaken van wetenschap eerst bewijzen vraagt en dan gelooft. De hedendaagsche heraldisten verwerpen met minachting al die leugenachtige vonden, die laffe verdichtseltjes, en houden zich alleen en uitsluitend aan het welbewezen resultaat der historische navorschingen. In het volgende Hoofdstuk zullen wij de onderscheidene gevoelens, omtrent den tijd van het ontstaan en het eerste gebruik der wapens, tot overeenstemming trachten te brengen.

In breede trekken slechts heb ik de Fabeleeuwen der Wapenkunde behandeld, omdat het inderdaad tijdverkwisting zou zijn, er eenigzins ernstig de aandacht aan te wijden; dit deel harer geschiedenis is tot niets nut, dan om er den spot mee te drijven. De vlugtige en naakte voorstelling van enkele dier fabelvonden is voldoende tot aller onherroepelijke veroordeeling.

§ 5. Het aantal der werken, die over de Wapenkunde handelen, is in den letterlijken zin ontelbaar als het zand der zee. Ik zal mij niet aan de afmattende en ondankbare taak, van het opstellen eener Heraldische Bibliographie wagen; Bend heeft in de vier deelen zijner *Allgemeine Schriftenkunde der gesammten Wappenwissenschaft* het bewijs gegeven

dat de loffelijkste ijver en het onvermoeidst geduld slechts ontoereikende begaafdheden zijn, om dezen Herculischen arbeid tot een bevredigend einde te brengen; want het zou geene moeite kosten, aan zijn veelomvattend repertorium nog een paar deelen supplement toe te voegen. De lezer verliest daar echter niets bij; want drie-vierde, zoo niet zeven-achtste dier werken (vooral die, welke vóór de tegenwoordige eeuw het licht hebben gezien) gaan uit van de belagchelijke stellingen, die wij hierboven ontwikkeld hebben; hunne schrijvers verdiepen zich in allerlei metaphysische en allegorische beschouwingen, die met de zaak zelve niets gemeens hebben, en de Wapenkunde, welke hoofdzak moest zijn, wordt er slechts zeer ter loops in behandeld, en is dikwijls niets anders dan het voorwendsel tot uitkraming van allerlei overbodige en apocryphe geleerdheid. Nergens vindt het spreekwoord: »Veel geschreeuw en weinig wol,” volkomener toepassing. Na al die taaije folianten en kwartijnen doorloopen te hebben weet men doorgaans nog iets minder dan te voren.

HOOFDSTUK II.

Geschiedenis der Wapens, benevens eenige beschouwingen over den Adel.

§ I. Het schijnt niet meer betwijfeld te kunnen worden, dat de wezenlijke familiewapens vroegstens op het einde der tiende eeuw ontstaan zijn. Voltaire (*) en eenige anderen

(*) *Essai sur les mœurs et l'esprit des nations*, Chap. XCVIII, DE LA NOBLESSE. — Volgens overleveringen zouden de wapens van sommige familien van onvergelykelyk vroeger tijd dagteekenen. Zoo beweren de baronnen von Hacke, in de Palts, dat zij het hunne ten jare 420 van den Westgothischen koning Theoderik ontvangen hebben. De voorbeelden van dergelyke pretensien zijn niet zeldzaam; doch men blijft steeds in gebreke geldige bewijzen te leveren. Gaat men te rade met gedenkteekenen of documenten van historisch gezag, dan klimt men slechts met moeite tot de tiende eeuw op.

kleefden het gevoelen aan, dat zij eerst omstreeks het begin der twaalfde eeuw waren ingevoerd; doch sinds men meer bepaald met een kritisch oog en een geest van naauwkeurig onderzoek dit onderwerp is gaan behandelen, is men het vrij algemeen eens, dat dit tijdstip eene gansche eeuw vervroegd kan worden; doch vóór dien tijd treft men daarvan dan ook geene sporen aan, die te vertrouwen zijn. Men vindt namelijk nergens bepaald aangewezen, dat de wapens, gesteld dat zij reeds vroeger in gebruik waren, een karakter van erfelijkheid bezaten, en juist in die erfelijkheid is het criterium van een familiewapen gelegen. Men moet het echter in de eerste tijden nog niet te streng nemen met die erfelijkheid, die eerst lang daarna een algemeen erkende en opgevolgde grondregel werd, gelijk hieronder uit voorbeelden zal blijken.

Men meent, dat, onder de regering van den Duitschen keizer Hendrik den Vogelaar (956—968), wien men de invoering der steekspelen en tournooijen toeschrijft (*), de Wapenkunde zich langzamerhand ontwikkelde uit de noodzakelijkheid om orde en regel bij die ridderspelen in te voeren en te handhaven. Die vorst schreef voor, dat de strijders

(*) Onder de geleerden heerscht veel verschil van gevoelen omtrent dit punt. RIXNER stelt in zijn *Thurnierbuch* het eerste tournooi op het jaar 938. 't geen, naar zijne verzekering, te Maagdenburg zou zijn gehouden. Doch de tegenwoordige historische kritiek beweert, dat zijn werk een zamenraapsel van fabelen is, dat men de meeste zijner beweringen in twijfel behoort te trekken en dat de tournooijen eerst later in zwang zijn gekomen. Daartegenover staat weder de getuigenis van den geschiedschrijver NITHARD, die gewag maakt van een tournooi te Straatsburg in 842, ter gelegenheid der bijeenkomst van Karel den Kale met Lodewijk den Duitscher. Paus Innocentius II (1130—1143) verbood de ridderspelen en ontzeide aan den in een tournooi gevallen ridder eene eerlijke begrafenis; doch men betwijfelt of daarbij wel wezenlijke tournooijen bedoeld waren, aangezien een zekere hand, eene eenheid van belangen en bedoelingen onder den adel, volstrekt noodig om die ridderspelen mogelijk te doen zijn, op dat tijdstip nog geheel schijnen ontbroken te hebben. De invoering der tournooijen in Frankrijk, is langen tijd, schoon ten onregte, toegeschreven aan den ridder Geoffroy de Preully, die in 1066 het leven verloor: hij schijnt enkel aanspraak te hebben op de eer van de regelen, die bij steek- en renspeelen behoorden in 't oog te worden gehouden, te hebben bijeengezamd en tot één geheel gebragt.

zich van elkander onderscheiden zouden door mantels of wapenrokken, zamengesteld uit banen van verschillende kleuren, en hieruit wordt de oorsprong afgeleid van de eenvoudigste heraldieke figuren, zoo als de paal, den dwarsbalk enz. Meermalen is de bewering geuit, dat de eenvoudigste wapens, namelijk die welke slechts één zoodanig stuk zonder eenige bijfiguur vertoonen, de oudste zijn; dat men eerst later de afbeelding van verschillende voorwerpen uit het dieren- en plantenrijk in de wapens heeft opgenomen; en dat de wapens, waarin voorwerpen van het dagelijksche leven voorkomen, de allerjongste moeten wezen. In een algemeen zin kan deze stelling waarheid bevatten, doch legde men haar in eene volstrekte beteekenis uit, zij zou ten eenemale falen; want eensdeels worden nog tegenwoordig wapens verleend, die slechts uit één enkel heraldiek stuk bestaan, en anderdeels bestaat het voorbeeld van een zegel uit de elfde eeuw, dat een lauwertak vertoont (*). Doch gaarne erken ik, dat de zeer oude wapens meerendeels hoogst eenvoudig zijn. Het gevoel van den heer von Hefner (+), bewerker van de nieuwe uitgave van Siebmachers vermaard Wapenboek, verschilt van dat der meeste schrijvers, die dit onderwerp behandeld hebben. Zijns inziens zijn de verscheurende dieren, waaronder de leeuw en de adelaar den voorrang innemen, de oudste wapenfiguren; de voorwerpen uit het plantenrijk werden eerst later gekozen, en de wapens met heraldieke stukken (enkel uit regte lijnen gevormd) zouden in deze volgorde de jongste zijn. Ik geloof, dat de heer von Hefner de eerste is, die deze stelling te berde brengt, welke ik voor mij niet gaarne zou onderschrijven.

Het is niet onwaarschijnlijk, dat de banieren en vaandels, welke de edelen bezigden, om hunne krijgslieden op het slagveld vereenigd te houden, het denkbeeld van erfelijke

(*) Verg. VAN SPAEN, *Inleiding tot de Historie van Gelderland*, II, blz. 59.

(+) *Grundsätze der Wappenkunst*, Nürnberg 1835, blz. 6.

onderscheidingsteekenen zoo niet uitgelokt, ten minste kracht gegeven hebben; want, naardien eene zaak doorgaans reeds lang bestaat, eer zij algemeen bekend wordt en in uitgestrekte toepassing komt, mag men met eenigen grond onderstellen, dat die teekenen reeds zekeren tijd in werkelijk gebruik waren, eer men op de gedachte kwam ze op de zegels te doen graveren.

Als het oudste wapenzegel is wel eens aangehaald een zegel van Arnoud van Vlaanderen van het jaar 941, doch ongelukkig was de afdruk niet behoorlijk meer te onderscheiden en bovendien heeft men hier acht te geven op de volgende woorden van de zoo geachte Benedictijnen van St. Maur, in hun *Nouveau Traité de Diplomatie*: »Quoique les armoiries aient commencé vers la fin du X^e siècle, un sceau qui s'en trouverait chargé avant le XI^e porterait un caractère de fausseté; c'est une règle chez nos plus habiles diplomates.» De echtheid wordt niet betwijfeld van twee gezegelde acten van Adelbert, hertog en markies van Lotharingen, van 1050 en 1057; het wapenschild op de zegels vertoont een adelaar met nederwaartsche vlugt. Van de zeven zegels, die zich bevinden aan de huwelijksacte van Sancho, infant van Castilië, met Guellemine, dochter van Centule Gaston II, burggraaf van Bearn, van het jaar 1000, zijn twee nog wel bewaard; het eene draagt een windhond, het andere een schild met schuine strepen. In Engeland dagteekent het oudste zegel van 1187.

Doch, ofschoon de wapenzegels niet dadelijk na het ontstaan der wapens in gebruik kwamen, blijkt uit midden-euwsche schrijvers, dat het bestaan der wapens-zelven eene bekende omstandigheid en niets ongewoons was. In de *Gallia Christiana*, Deel V, wordt bijv. van zekeren abt Reginbold, die in 1033 overleed, in de volgende bewoordingen gesproken: »Gentilitia ipsius insignia in area cærulea mortarium fluvium exhibent.» De wapens waren dus reeds erfelijk en dienden om de geslachten te onderscheiden.

Allengs werden niet alleen de wapenzegels talrijker, maar het gebruik der wapens verspreidde zich met eene voorbeeldelooze snelheid. Het schijnt evenwel, dat zij nog langen tijd, ten minste in Engeland (van andere landen heb ik nergens iets dergelijks vermeld gevonden), uitsluitend aan den krijgsmansstand bleven voorbehouden; want men vindt opgeteekend, dat, nog in 1408, een getuige in zeker proces, de verklaring aflegde, dat hij, ofschoon van adellijke geboorte, geen wapen bezat, »want,» zeide hij, »noch ik noch mijne voorouders zijn ooit ten oorlog getrokken.» (*)

De kruistogten, die tegen het einde der elfde eeuw een aanvang namen, droegen aanmerkelijk bij om het getal der wapens te doen *toenemen*; dat die togten ze niet deden *ontstaan* is genoegzaam bewezen. Ook Henri Martin (†) wederlegt dit laatste gevoelen en laat dan volgen: »Ten allen tijde voerden de helden meestal persoonlijke onderscheidingsteekenen. De verandering dier persoonlijke teekenen in de erfelijke teekenen, welke de aanzienlijke geslachten aannamen, strookte volkomen met den geest der feodaliteit; zij werden een even heilig eigendom des geslachts als het leengoed zelf en de herauten waren bij de tournooijen en alle groote vergaderingen belast de usurpatiën tegen te gaan en de geschillen omtrent dit punt te beslechten. De kennis der wapens was eene moeilijke en ingewikkelde wetenschap; de Wapenkunde en het herautsbedrijf werden een wezenlijk regeringsambt.»

Doch ontegensprekelijk groeide het getal der wapens ten gevolge van de kruistogten op eene verbazende wijze aan. De ridders (§), die nog geen wapen voerden, volgden het

(*) »Nihil sibi insignia accidisse quia nec ipse nec majores sui in bello unquam descendissent.» LOWER, blz. 36.

(†) *Histoire de France*, quatrième édition, Paris 1855, III, blz. 193.

(§) Hoewel het eigenlijk niet binnen den kring van ons onderwerp valt, veroorloof ik mij uit het, in de voorgaande noot aangehaalde, verdienstelijke werk van H. Martin, III, blz. 103, eenige zinsneden aan te halen betrekkelijk de afleiding der woorden *chevalier*, *vassal* enz. (ons Nederduitsche woord *ridder* zal wel geene verklaring behoeven):

voorbeeld hunner wapenbroeders en troffen eene rijke bron van wapenfiguren aan in de banieren der Saracenen en in het Oostersche dieren- en plantenrijk. De wandelstaven der pelgrims, de schelpen waarmede zij het water uit de bronnen schepten, de sterren en halve manen van de vijandelijke vaandels, de verdedigingswerken en torens der belegerde vestingen, de boomen in wier schaduw de ridders nieuwe krachten vergaerden, de roofvogels die over de slagvelden zweefden, de draken, griffioenen, phenixen en sirenen uit de Oostersche volksverhalen, — alles strekte om de oorlogschilden te stofferen en ze dus tot wapenschilden te maken. Maar bovenal viel de keus op het zinnebeeld van 's menschen verlossing, dat het bestaan en den naam geschonken had aan de kruistogten. — het *Kruis*, in alle mogelijke en denkbare vormen en standen. Reeds het *Boke of St. Albans* zeide daarvan: »Crossis innumerabull are borne dayli.» Berry, een Engelsch schrijver van den tegenwoordigen tijd, geeft in zijn kostbaar werk, getiteld *Encyclopaedia heraldica*, 585 verschillende vormen van kruisen op! — Door den ganschen loop der middeneeuwen heen deed de onafgebroken kampstrijd der Spanjaarden tegen de Mooren een aanzienlijk getal wapenschilden ontstaan. Toen eindelijk de oorlog niet meer het eenige en uitsluitende bedrijf van de edelen uitmaakte en deze in meer veelvuldige aanraking kwamen met geestelijken, burgers en handwerkslieden, be-

»Chevalier dérive du latin *caballus*; *vassal* du gaëlique *uasel*, ou du kimrique *gwas*. *Baron*, qui, dans son vrai sens, n'a rien de féodal, dérive du teutonique *ware*, homme complet, homme viril; analogue au *virah* sanscrit, au *vir* latin, au *ver* gaëlique, au *gwr* (ou *gour*) kimrique. Remarquons en passant que le nom de *chevalier* exprime l'identification du noble et de l'homme qui combat à cheval. Ce nom répond exactement au *markhok* celtique, et non à *leques* latin, qui exprime la qualité de membre d'un des corps de l'état. L'analogie des deux mots celtiques *uasel* et *gwas*, en langue teutonique, est *ghesel*, beaucoup plus éloigné du français *vassal*; mais nous devons dire qu'un historien d'une très-grande autorité [Aug. Thierry] a cherché l'étymologie de *vassal* (*vassus*, en bas latin), dans une autre racine germanique, *vassen*, *fassen*, lier.»

gonnen de wapens allengs hunne figuren ook aan het gewone leven te ontleenen; van toen af zag men daarin werktuigen, gereedschappen, kleederen, vruchten, bloemen, huisdiereuz., prijken; in den volstrekten zin des woords bleef niets, wat maar onder een vorm gebragt kon worden, van eene plaats in de wapenschilden uitgesloten, waarvan merkwaardige voorbeelden zouden zijn aan te halen.

De heer von Hefner, die het hier uiteengezette gevoelen, omtrent de trapsgewijze ontwikkeling der wapens, niet deelt (*), spreekt zijne vaste overtuiging uit, dat de kruistogten niet eens het voornaamste tijdstip van het ontstaan der wapens zijn geweest; dat zij daartoe slechts verwijderde aanleiding hebben gegeven door langzamerhand het denkbeeld te doen geboren worden en de noodzakelijkheid te doen inzien, om zich, door bijzondere teekenen en zinnebeelden, van anderen te onderscheiden. Zijns bedunkens hebben de twee eerste kruistogten nog slechts zeer weinige wapens doen ontstaan, doch kwamen deze sinds het midden der twaalfde eeuw in algemeen gebruik. Voor hem is het buiten twijfel, dat de wapens eene vrucht zijn van den invloed van het Oosten; de omstandigheid dat de leeuw, een zoo geheel Oostersch dier, het oudst en veelvuldigst voorkomende viervoetige wapendier is, strekt hem daarvan ten bewijze. Doch de ridders hadden behoefte aan meer zamen-gestelde zinnebeelden, dewijl een enkel merkteeken, 't geen verscheidenen te gelijk konden aannemen en voeren, geen toereikend middel van onderscheiding opleverde. Dit leidde tot het denkbeeld om die zinnebeelden van kleuren te voorzien, — en ziet, plotseling werden hieruit de wapens geboren, eene instelling die door haar erfelijk karakter diepe wortelen schoot. Evenwel duurde het nog lang, eer alles op vaste leest geschoeid was. Ten jare 1062 voerde Robert, graaf van Vlaanderen, in zijn schild een leeuw, die daarna

(*) *Grundsätze der Wapenkunst*, blz. 5, 6 en volg.

gedurende eene eeuw weder uit het zegel der graven van Vlaanderen verdween en eerst in 1165 op nieuw te voorschijn kwam in het zegel van graaf Philips, waarop hij van toen af onveranderd als wapenbeeld der graven van Vlaanderen is behouden. Omstreeks denzelfden tijd werden de leeuwen ook talrijk in de Duitsche wapens, alwaar men ze onderscheidde door toevoeging van nevenfiguren of door verschil van kleuren.

Ik heb de beide gevoelens onpartijdig tegenover elkander gesteld, opdat de lezer zelf kieze in eene zaak, waar geene onomstootelijke bewijzen bij te brengen zijn en veel uit gronden van waarschijnlijkheid moet afgeleid worden. Het is niet te ontkennen, dat de meening van den heer von Hefner aanspraak heeft op eene aandachtige overweging.

§ 2. Alvorens verder te gaan, is het gewis niet overbodig in eenige beschouwingen te treden over de benaming der wetenschap, die ons hier bezig houdt. De Nederduitsehe benaming van *Wapenkunde* levert geene moeilijkheid op, want het woord drukt de zaak volkomen uit. Niet alzoo is het gesteld met de afleiding van het gelijkbetekenende Fransche woord *blason*, waaraan wij onze nevenbenaming van *blazoën* ontleend hebben, terwijl het Fransche werkwoord *blasonner*, de wapens verklaren, bij ons *blazoëneren* is geworden. Naardien de gevoelens over die afleiding aanmerkelijk uiteenloopen, zal ik de voornaamste hier in een beknopt overzicht ontwikkelen.

De bekende en inderdaad verdienstelijke oude heraldicus, pater Menestrier, heeft eene meening geopperd, die door de meerderheid der nieuwere auteurs, zelfs tot in den jongsten tijd, maar eenvoudig is nageschreven. Hij vindt den oorsprong van het woord *blason* in het Duitsche en Hollandsehe werkwoord *blasen* of *blazen*, in verband met de voormaals in Duitschland en de Nederlanden zoo menigvuldige tournooijen. »Men heeft,» zegt de eerwaarde vader, »dien naam aan de beschrijving der wapens gegeven, omdat oud-

tijds degenen, die aan een tournooi wilden deel nemen, bij het naderen van het staketsel op den hoorn bliezen, ten einde hunne komst aan te kondigen" (*Eine ganz neue Nachricht!* merkt professor Bernd hierop aan). »Na onderzocht te hebben of zij edellieden waren, *bliezen de herauten op de bazuin* om de kampregters en krijtwaarders te waarschuwen, en gingen dan over tot het *blazoeneren* der wapens.»

Deze stelling van pater Menestrier is geheel ongegrond, ofschoon zij in sommiger oog gestaafd werd door de bazuinen en hoorns, die men soms als helmteeken ziet voeren. Doch vooreerst hebben die sieraden een anderen oorsprong, en ten andere mag gevraagd worden, of het waarschijnlijk is, dat eene in den grond der zaak zoo onbeduidende omstandigheid, als het bazuingeschal bij een steekspel, aanleiding zou gegeven hebben om die blaasinstrumenten op den helm te plaatsen? Waarom zijn dan de lansen en degens, waarmede de schitterendste wapenfeiten volvoerd werden, niet verreweg talrijker in en op de wapens dan die trompen en hoorns? En toch, elk die zich met de wapenkunde bezig houdt weet, dat het tegenovergestelde het geval is in Duitschland en de Nederlanden, de gewaande wieg en bakermat van dat gebruik.

Eerst nadat de heraldieke wetenschap verlost was van de windselen, waarin de misplaatste geleerdheid en de verwarde verbeelding der oude schrijvers haar geslagen hadden, kwam men door grondiger nasporingen tot geheel andere resultaten. Leibnitz naderde de waarheid in een brief aan Ph. J. Spener (*): »Ik weet niet,» zegt hij hoofdzakelijk, »of eene verklaring, die mij ingevallen is, niet de voorkeur zou verdienen boven die van pater Menestrier. In het Oud-Duitsch is *Blässe* een woord dat *merkteeken* beduidt, en waarvan men zich nog tegenwoordig bedient ten aanzien van paarden. Bovendien beteekent het een *lidteeken*, en in dien zin hebben

(*) Opgenomen in de *Alle wahre Heroldskunst*, van C. M. Spener.

de Franschen het ons ontleend om er hunne woorden *blessen* en *blessure* van te vormen. Men houde in 't oog, dat de Fransche herauten, die aan de wapenfiguren namen gaven, daartoe bij voorkeur verouderde, duistere, uitheemsche woorden kozen. Aldus smeeden zij het woord *blason*, ter aanduiding van de wapenkunde, en vervolgens werd die benaming uitgestrekt tot de wapens-zelven."

Dit gevoelen van Leibnitz vond aanvankelijk veel bijval, doch werd later weder verworpen.

In den jongsten tijd zijn twee andere etymologiën van het woord *blason* te berde gebracht, tusschen welke het moeilijk valt te beslissen, daar beiden een grooten schijn van waarheid voor zich hebben.

Volgens het eerste gevoelen beteekende het woord *blasus* in 't middeneeuwsch latijn een oorlogswapentuig, gelijk de heer Guérard bewezen heeft in zijn glossarium op het *Polypticon* van den abt Irminon. »Dewijl men zeer zeker de wapenfiguren altijd bij voorkeur op de wapentuigen heeft afgebeeld," zegt zeker schrijver (*) te dien opzichte, »zal men er toe gekomen zijn die figuren gezamenlijk aan te duiden met het woord *blaso*, gevormd uit *blasus*, even als wij ons nog tegenwoordig in denzelfden zin bedienen van de woorden *armes* (wapens) en *armoiries* (wapenschilden), en dat wel door dezelfde redefiguur, die bij alle volken in zwang is. De heer Guérard helt wel is waar tot het gevoelen over, dat onder *blasus* een aanvallend en geenszins een verdedigend wapen, zoo als een helm of schild, bedoeld werd; doch zoo men in aanmerking neemt, dat de vermoedelijke wortel van *blasus*, het woord *blath*," (de *th* lispelend uitgesproken gelijk in de Engelsche taal) »in de Germaansche talen een metalen blad beteekent en men de doorgaans metalen huid van het schild welligt zoo heeft genoemd, dan zal men het er wel voor

(*) CH. GRANDMAISON, *Dictionnaire héraldique*, in voce *Blason*. (Nouvelle Encyclopédie théologique, publiée par l'abbé Migne, Paris 1852. Tome XIII.)

mogen houden, dat *blasus* een wapen van beiderlei soort beteekende."

De tweede meening is door professor Bernd geopperd (*) en het beknoptst in zijne eigene woorden zamengevat. »De kiem van het woord *blason*," zegt hij, »ligt in het Angel-Saksische woord *blaesse* (in het hedendaagsche Engelsch *blaze*), 't geen *vlam* of *licht* beteekent, of aanvankelijk wellicht gestrekt heeft om alles aan te duiden wat schittert en daardoor in 't oog springt. Tusschen deze beteekenis en het denkbeeld van onderscheiding is de klove niet groot; en dewijl alleen datgeen wat schittert of licht verspreidt zich bij den eersten oogopslag kenbaar maakt, zal men begonnen zijn het woord *blaze* te bezigen in den zin van eene aankondiging of mededeeling. In zoo verre eene dergelijke mededeeling is op te vatten als eene beschrijving van 't geen in 't oog valt of uitstekend is, komt dit Engelsche woord overeen met het Fransche woord *blason*, dat vroeger synonym was met *louange* (*lof*). De werkwoorden *to blazon* (een wapen beschrijven) en *to blaze* (met lof vermelden, schitteren) in 't Engelsch, en *blasonner* in 't Fransch, zijn daarvan overeenkomstig den geest dier beide talen, afgeleid."

§ 5. Reeds op een tamelijk vroeg tijdstip ontmoet men zamengestelde en gevierendeelde wapens. Josselin van Leuven (in 't Engelsch *Lovaine*), zoon van hertog Godfried I van Brabant, bijgenaamd *Met den Baard*, en broeder van Alix of Adelise, gemalin van Hendrik I, koning van Engeland (in de eerste helft der twaalfde eeuw), had ten huwelijk Agnes, dochter en erfgename van William de Percy, die in den eersten kruistogt om het leven kwam. Josselin (†) vereenigde in een gedeeld schild de wapens der beide familiën: regts het zijne, namelijk in goud een blaauwe leeuw (§);

(*) *Hauptstücke der Wappenwissenschaft*, I, blz. 343.

(†) In de geslachtlijst der graven van Leuven, in het derde deel der *Histoire générale de la Belgique*, van Dewez, Brussel 1806, komt deze Josselin niet voor, wel zijne zuster Alix.

(§) Ik vrees, dat de bron, waaruit ik dit geput heb (Mrs. Dobson, *Historical*

links dat zijner vrouw, te weten vijf aaneengesloten gouden ruiten in blaauw. De eerste Engelsche onderdaan, die een gevierendeeld schild voerde, was John Hastings, tweede graaf van Pembroke, in de veertiende eeuw. Koning Eduard III had het voorbeeld gegeven, door het wapen van Engeland met dat van Frankrijk te quartileren (zie Hoofdstuk XXIII, *Soorten van Wapens*). Ook de quartilering der wapens van Castilië en Leon is reeds van zeer oude dagteekening.

§ 4. Professor Bernd (*) is van oordeel, dat de wapens eerst omtrent de twaalfde eeuw in de familiën bestendig zijn geworden, nagenoeg op het tijdstip toen men zich van geslachtsnamen begon te bedienen. »De verandering der geslachtsnamen,» doet Martin opmerken (+), »is een der karaktertrekken van de feodaliteit. De Gallo-Germaansche namen waren, even als de Grieksche en Romeinsche, namen van rassen en stammen, ware geslachtsnamen; om kort te gaan, *namen van personen*; de feodale namen zijn namen van *plaatsen*, namen van *dingen*.» Vóór dien tijd waren de jongere zonen gewoon den vaderlijken naam en het vaderlijke wapen geheel te laten varen, welk gebruik, na nog eenigen tijd te hebben voortgeduurd, langzamerhand uitstierf. Eenige schrijvers beweren, dat eerst tegen het midden der dertiende eeuw en onder de regering van den H. Lodewijk, de wapens in Frankrijk van den vader op de kinderen begonnen over te gaan en in de familiën bestendig bleven.

Vóór dien tijd heerschte de grootste willekeur in het aannemen en verwisselen van wapens. De markies de Magny haalt daarvan (§) verscheidene treffende voorbeelden aan.

anecdotes of heraldry and chivalry, etc. London, 1795) niet zeer zuiver is, doch ik bevind mij buiten staat de eventueele feil te herstellen. Van waar die blaauwe leeuw in het gouden veld? Brabant voerde een gouden, rood gelongden en genagelden, leeuw in een zwart veld, — Leuven in rood een zilveren dwarsbalk.

(*) *Hauptstücke*, II, blz. 3.

(+) *Histoire de France*, III, blz. 5.

(§) *Nouveau Traité historique et archéologique de la vraie et parfaite Science des Armoiries*, Paris 1856, I, blz. 1.

„Op de geringste aanleiding,” zoo spreekt hij, »verwisselden de ridders van zegel en wapen; dikwijls was de verwerving van een nieuw leengoed daartoe voldoende. Chorier haalt in de *Histoire de Dauphiné* ettelijke voorbeelden aan van verschillende wapens, die op eenzelfde tijdstip door de onderscheidene leden eenerzelfde familie gevoerd werden. Aimar de Sassenage had ten jare 1225 in zijn schild een schuinbalk (*bande*); Guillaume de Sassenage in 1251 twee zwanen tusschen twee getraliede smalle schuinbalken (*deux cotices frettées*), en tegenwoordig voert dat geslacht: Gedwarsbalkt van tien stukken zilver en blaauw, waárover heen een roode, goud-gekroonde, getongde en genagelde leeuw. Aimar de Poitiers voerde eene zon en eene halve maan, en later heeft zijn geslacht een blaauw schild gekozen met zes zilveren penningen geplaatst 3, 2 en 1, en een gouden schildhoofd. Guillaume heer van Beauvoir en Septème voerde in 1249 een gevierendeeld schild, met een smallen schuinbalk over alles heen, en in 1279 vertoonde een zegel van Guillaume de Beauvoir, welligt dezelfde persoon, een leeuw, en een ander zegel van dien edelman een palmtak. Eudes Alleman seigneur des Champs voerde in 1265 een schuinbalk vergezeld van zes leliën, Omer Alleman een gaanden griffioen, Odon Alleman eene versierde lelie (*fleur-de-lis épanouie*), Guy Alleman in 1307 vier leliën, waarvan eene boven in het schild en de drie anderen daaronder op ééne rij, benevens een barensteel (*lambel*) van vier hangers boven de eerste lelie, enz.”

§ 5. Schoon het lang geduurd moge hebben eer de wapens in de Fransche geslachten een onveranderlijken vorm aannamen, zoo komt toch buiten kijf aan Frankrijk de eer toe van de wapenkunde het eerst tot een stelsel gebracht te hebben. Nergens zijn de wapens zoo regelmatig en eenvoudig als in Frankrijk en in de landen, die de Fransche wapenleer tot de hunne gemaakt hebben. Daarentegen wemelen de Duitsche wapens van verdeelingen en figuren,

die tegen een redelijk stelsel en dikwijls zelfs tegen het gezond verstand aandruischen; menig Duitsch wapen vordert eene alleromslagtigste beschrijving, die dan nog niet van duisterheid zal zijn vrij te pleiten.

Een zeer gewichtig document, *de Wapenrol van Karlaverok* (*the Roll of Karlaverok*), in 1828 door sir Harris Nicholas uitgegeven naar een gelijktijdig handschrift dat zich in het Britsch Museum bevindt, levert het bewijs, dat de wapenleer op het einde der dertiende eeuw voor goed georganiseerd was. Het is een dichtstuk in Normandisch-Fransch, dat de heldenfeiten van Eduard I en zijne ridders, bij de belegering van het kasteel Karlaverok in Dumfriesshire, in het jaar 1500, ten onderwerp heeft. De schrijver blazoe-neert de wapens dier edelen met opmerkelijke juistheid en volgens al de regelen der kunst. Een paar proeffjes ten voorbeelde:

»Henri le bon Conte de Nichole
De prowessse enbrasse & a cole
E en son coer le a souveraine
Menans le eschiele primeraine
Baniere ot de un cendall saffrin.
O un lion rampant porprin.»

(Hendrik, de goede graaf van Lincoln, in wiens hart de dapperheid ten troon zit, voerde de eerste afdeeling aan met zijne banier van gele zijde, waarin zich een klimmende purperen leeuw vertoonde.)

»Prowesse ke avoit fait ami
De Guilleme de Latimier
Ke la crois patee de or mier
Portoit en rouge bien portraite
Sa baniere ot cele parte traite.»

(Dapperheid had Willem de Latimer tot vriend gemaakt, die in een rood veld een gouden breedarmig kruis vertoonde. — De tekst spreekt van een breedarmig kruis, doch

de bij het oorspronkelijke gevoegde afbeelding vertoont een bloemkruis, welligt eene vergissing van den teekenaar.)

Dat ook omstreeks dien tijd in Nederland de wapenleer wortel geschoten had, blijkt uit de extracten van berijmde midden-Nederlandsche romans, met vlijt bijeenverzameld door Mr. L. Ph. C. van den Bergh in zijne brochure getiteld: *Grondtrekken der Nederlandsche wapenkunde*, Leiden 1847. Het verdient opmerking, dat de schrijvers meereendeels de Fransche heraldieke termen overgenomen en slechts eenigzins verhollandscht hebben. Wij halen ter proeve de volgende van die uittreksels aan:

Hertog Jan I van Brabant in den slag van Woeringen, 1288.

Al dat die hertoge hadde an,
Wapenroc, helm en de brithieren (*)
Dat hadde al teken van sire banieren
Alst te rechte hebben soude:

1 *Van sabele, metten leeuwe van goude.*

Dit teken voerde hi al geheel.
Sijn broeder daerop dat *palesteel* [barensteel, lambel].
Ende die *bare* [linkerschuinstreep] sijn oem bastaert.

HEELU, *Slag van Woerone*, vs. 4484.

Dirk heer van Keppel.

Des ridders baniere was *root*,
Drie witte mosschelen [schelpen] daerin.

HEELU, vs. 6544.

Hendrik heer van Borculo.

[Hij voerde] ene baniere van *goude*,
Daer waren in *drie coken* [koeken] *root*.

HEELU, vs. 6552.

(*) „*Brithieren* schijnen te wesen twee plaetkens, die sy droeghen aan hare schouderen, ghearmorieert met hunne wapenen.” TH. DE ROUCK, *Nederlandsche Heralduik*, 1645; in voce *Manteau*.

Graaf Willem IV van Holland, in den slag bij Stavoren 1545.

Van *golde* was sijn wapencleyt,
 Mit vier *lewen* *gequarteleert*,
Twe van zabel [zwart] *en twe van kele* [rood].

H. S. van Johan van Nassau, fol. 26,
 op de Kon. Bibl. te 's Gravenhage.

Heer Geraert mitten bairde.

Den eersten, suldi dus verstaen,
 Di dede den roc van sabel aen,
Thooft van silver, twee *staken* [palen] van kele;
 Men vindt nu sijns gelike niet vele;
 Op elke stake *een sterre van goude*
 Van vijf *tacken*, alst wesen soude.

Wapendichten op 's graven ridders,
 in 't *Belgisch Museum* van Willems.

De heer van Châtillon.

Sijn scilt ende baniere was een,
 Van kelen met dry *staken*, wit
 Ende blau *gevarieert* [drie palen van vair] scone,
 Met enen *hofde* [hoofd], al sonder hone,
 Van *goude*, ene *meerle* daerin
 Van sable, meer no min.

Grimbergsche Oorlog.

§ 6. Toen ieders gretigheid om een wapen te voeren den vorsten in 't oog viel, poogden deze de magt om wapens te verleenen aan zich te trekken en de schenking van zulk een onderscheidingsteeken als eene uitstekende gunst te doen beschouwen; in de eerste tijden bekreunde men zich echter weinig om die pretensie, men nam naar welgevallen en zonder hun verlot wapens aan; en, dat de openbare meening dit ook als volkomen geoorloofd beschouwde, blijkt uit het

Boke of St. Albans, hetgeen aan de eigenmagtig aangenomen wapens evenveel gezag toekent als aan die, welke door herauten of andere autoriteiten verleend waren.

Wapenbrieven te bespreken zonder van adelbrieven te gewagen (of, korter gezegd, wapens van adel te scheiden), is bijna ondoenlijk, want, ofschoon een wapen op zich-zelf geen bewijs van adeldom is, zijn wapen en adel toch ten naauwste verbonden. Van het eene sprekende moet ik dus onvermijdelijk ook het andere aanroeren.

Als oudste wapenbrief, omtrent wiens echtheid geen twijfel gekoesterd wordt, geldt een open brief, in 1128 te Würzburg gegeven, waarbij keizer Lotharius Ulrich van Hohenloe in het leen Burgbernheim bevestigt en te gelijk diens zegel en wapen bekrachtigt.

Door sommige schrijvers is als het oudste voorbeeld van adilverleening in Duitschland een adelbrief genoemd, die in 1129 door Hendrik paltsgraaf van Karinthië, aan zekeren Ferdinand Hirsch zou verleend zijn. Tegenwoordig echter acht men die opgave valsch, ten minste onbewezen (*).

Men vindt van iets dergelijks geen verder gewag vóór het jaar 1184, toen hertog Frederik van Boheme bij open brief een wapen, benevens het kasteel Frauenberg, toewees aan Ratibor Wrschowzen.

Aan al die diploma's zou men echter de prioriteit moeten ontzeggen, zoo de echtheid te bewijzen ware van een voorgegeven adelbrief, ten jare 1090 door Philips Augustus verleend aan zekeren Victor Brodeau, die zich in Egypte onderscheiden had, en van een anderen, in 1095 door denzelfden vorst geschonken aan Eudes le Maire, een burger van Parijs. Nog spreekt men van eene wapenverleening in 1091, door Philips Augustus in gemeenschap met koning William Rufus, aan Alphonse de Goulaine, een edelman uit

(*) Zie over deze zaak BERND'S *Allgemeine Schriftenkunde der gesammten Wappenwissenschaft*, I, blz. 353.

Bretagne, ter gelegenheid van een vredesverdrag 't geen het dezen gelukt zou zijn, de beide vorsten te doen sluiten; anderen stellen echter de verleening van dat wapen op het jaar 1185. Het bestaat uit de zamengevoegde helften der wapens van Frankrijk en Engeland, waaruit de markies de Magny (*) afleidt, dat Frankrijk en Engeland beiden reeds vóór den eersten kruistogt een vast en bepaald wapen bezaten. Men zie overigens ter aangehaalde plaatse de belangrijke opmerkingen van dien schrijver over deze wapenverleening. Het pretentieuze devies der Goulaines: *A cetuy-ci, à cetuy-là, je donne des couronnes* (volgens sommige lezingen: *la couronne*) zal in ieder geval wel later aangenomen zijn.

Omtrent deze drie Fransche adel- en wapenbrieven koestert men twijfel, niet zoo zeer wat de zaak zelve betreft; men acht die niet onwaarschijnlijk, maar ontkent, dat dit bij bepaalde diploma's geschied zou zijn, ofschoon anderen beweren, dat de authentieke stukken in de Fransche archieven berusten. Wie echter is in de gelegenheid dit te gaan onderzoeken en de zaak aldus tot klaarheid te brengen?

Het verleenen van adelbrieven omstreeks het einde der dertiende eeuw is een welbewezen feit en wordt niet betwijfeld. Philips III van Frankrijk adelde in 1270 Raoul, zijn thesaurier (*argentier*); Philips de Schoone bewees dezelfde gunst aan zekeren Bertrand en eenige anderen. In de veertiende eeuw begonnen de verheffingen in den adelstand menigvuldig te worden, waarvan de bewijzen niet schaars zijn (†).

Enkele schrijvers hebben gesproken van eene verleening van wapens en adeldom, die tusschen de jaren 970 en 994 in Schotland zou geschied zijn. Dit is echter in den hoogsten graad onwaarschijnlijk, want Lower (§) bewijst, dat

(*) *Vraie et parfaite Science des Armoiries*, I, blz. XLVII.

(†) Zie o. a. VOLTARE, *Essai sur les mœurs et l'esprit des nations*, Chap. XCVIII, *de la Noblesse*.

(§) *Curiosities of Heraldry*, blz. 19.

zelfs nog ten tijde van Willem den Veroveraar (in de laatste helft der elfde eeuw), eene geregelde wapenleer op de Britsche Eilanden schier onbekend was. Hij staaft dit met het voorbeeld van het vermaarde Tapijt van Bayeux, een kunstwerk door koningin Mathilde met de naald gewrocht; het stelt de verovering van Engeland door de Noormannen voor, en echter vindt men nergens, noch op de schilden noch op de banieren, eenig spoor van wapens. Wel hebben sommigen daarop wapens meenen te herkennen, en inderdaad ziet men er schilden met een griffioen, een draak of eene slang; doch de meeste oudheidkundigen zijn het eens, dat men hier enkel aan zinnebeelden heeft te denken, want de oudste en eenvoudigste wapenfiguren zooals de paal, de dwarsbalk enz. (die bovendien, als enkel uit rechte lijnen gevormd, gemakkelijker met de borduurnaald te teekenen waren dan die groteske dieren) ontbreken er geheel en al. De laatste en misschien gewigtigste bedenking is deze, dat verscheidene schilden met hunne figuren volkomen aan elkander gelijk zijn, zoodat hier bezwaarlijk te denken valt aan de onderscheidingsteekenen van verschillende geslachten.

§ 7. In Engeland schijnen de geslachtswapens eerst omtrent het midden der twaalfde of, vroegstens, op het einde der elfde eeuw in zwang te zijn gekomen; doch de voorbeelden daarvan zijn hoogst zeldzaam. De wapens werden eerst wezenlijk erfelijk onder de regering van Hendrik III en zijn opvolger. Volgens het meest algemeene gevoelen werd het gebruik van wapens eerst algemeen ten tijde van den tweeden kruistogt, omstreeks 1147, waarbij de Engelsen de hoofdrol speelden. Vóór dien tijd hielden de familiën zich niet aan één wapen, maar namen nu eens het eene, dan het andere aan. Eerst door Richard II en Hendrik IV werd aan deze gewoonte een einde gemaakt; zij kenden zich het uitsluitend regt toe om wapens te schenken of te ontnemen, en pasten dit met strengheid toe. Dat men dit echter als eene aanmatiging beschouwde blijkt

uit de boven aangehaalde plaats uit het *Boke of St. Albans*, volgens welke en de eigendunkelijk aangenomene en de verleende wapens gelijke waardij hadden. De meest geachte geschiedschrijvers zijn van oordeel, dat de familiën in het land van Wallis eerst ten tijde van de inlijving van hun vorstendom bij het koninkrijk Engeland, onder Eduard I, wapens aangenomen hebben. Het verdient opmerking, dat vele der oudste en aanzienlijkste Wallische geslachten geene eigenlijke wapens volgens ons tegenwoordig begrip voeren, maar veeleer gekleurde allegorische voorstellingen, zoo als bijv. een wolf die uit eene spelonk voortkomt, een kind in de wieg onder een boom, bewaakt door eene geit, enz. (*) Zelfs de Duitsche herauten (die overigens nooit hebben geschroomd de zuivere heraldiek te verknoeiën en tot spot te maken) hebben zich aan zülke stoute voorstellingen niet gewaagd!

§ 8. Ofschoon in den aanvang het gebruik van wapens, vooral in Deutschland, uitsluitend aan den adel was voorbehouden, verbreidde het zich langzamerhand onder de burgers, ondanks de herhaalde ordonnantiën, die de vorsten tegen dit *misbruik* (zoo als zij het geliefden te noemen) uitvaardigden. Niets hielp evenwel: visitatiën, vervolgingen, boeten bleven zonder vrucht, en nu men dien geest niet overheersten kon bleef er voor de regeringen slechts één middel over om daarvan de meestmogelijke partij te trekken. Doch alleen de koningen van Engeland hadden een oog voor dit verschijnsel: zij wisten namelijk die gretigheid naar het bezit van wapens ten bate van de schatkist te doen strekken, door een wapen voor ieder verkrijgbaar te stellen, doch natuurlijk tegen storting van zekere som gelds. Sedert onheugelijken tijd bestaat aldaar dat gebruik, en nog tegenwoordig levert het *Heralds' College* aan ieder, die zich daartoe aanmeldt, een wapen af tot den prijs van ongeveer 80

(*) LOWER, *Curiosities of Heraldry*, blzz. 28 en 29, 35 en 36.

pond sterling. Het zal wel overbodig zijn hierbij te doen opmerken, dat deze wapenverleening den betrokkene in 't minst geen adellijken rang noch adellijke regten geeft.

Dit officiëel karakter, in Engeland aan de wapens toegekend, heeft tot noodwendig gevolg, dat men door het voeren van een wapen, zonder daartoe geregtigd te zijn, eene overtreding begaat; doch de met het toezigt belaste autoriteiten schijuen voor hunne taak slecht berekend en van de eenvoudigste beginselen der wapenleer jammerlijk en bespottelijk onkundig. Men zou dit ten minste met eenigen grond mogen opmaken uit het volgende door Lower in de Voorrede van zijne *Curiosities* medegedeelde feit. In 1845 sloegen de *Commissioners of Assessed Taxes* iemand in de boete, omdat hij zijne brieven gezegeld had met een disteltje, omgeven van de woorden *Dinna forget*; het gansche cachet bevatte geen schild, noch helm, noch enig ander kenmerk, dat altijd beschouwd is als onmisbaar bij een wapen. Doch de hoogwijze heeren commissarissen zagen daarin een wapen! — dus de misdaad van het onbevoegd voeren van een wapen, *dus een cas pendable* dat streng gestraft moest worden. Eerzame Menestrier! wat zoudt gij wel zeggen van eene dergelijke verknoeiing uwer geliefkoosde wetenschap?

In 1696 vond dat denkbeeld, om wapens aan onadellijken te verleenen, in Frankrijk navolging. Aan ieder, die er aanzoek toe deed, kende men, tegen een zeer matig regt, een wapen toe (*). Doch de herinnering is hier niet misplaatst, dat de voornaamste burgers van Parijs en andere steden zich reeds in de veertiende eeuw wapens hadden toegeëigend. Dikwijls heeft men elkander nageschreven, dat koning Karel V bij een charter van 9 Augustus 1571 de burgers van Parijs in massa geadeld had; doch dit is eene dwaling, die enkel zoo algemeenen ingang heeft gevonden op het gezag

(*) JOUFFROY D'ESCHAVANNES, *Armorial Universel*, Paris 1844, I, blz. 84.

van den bekenden president Hénault. De koning strekte bij dien brief alleen de *voorregten van den adel* tot hen uit; zoo mogten zij bijv. hunne paarden met vergulde teugels optuigen en gouden sporen dragen, en waren zij bevoegd in de ridderschap te worden opgenomen. En dit was zelfs niets nieuws, want, volgens de bewoordingen van het charter, deed de koning niets anders dan deze voorregten bekrachtigen, die »sinds onheugelijken tijd door schenking of gewoonte" gewettigd waren (*). Op nieuw werden die voorregten bevestigd door Karel VI, Lodewijk XI, Frans I en Hendrik II; doch Hendrik III beperkte ze enkel tot den provoost der kooplieden en de schepenen. Het privilegie werd geheel ingetrokken in 1667, hersteld in 1707, nogmaals afgeschaft in 1715 en ten slotte weder hersteld in 1716. Het schijnt echter, dat men in 1696 voor het eerst op het denkbeeld kwam, om, bij wijze van fiscalen maatregel, aan onadellijken wapens te verleen en tegen storting van eene geldsom; het was en werd hun bij herhaalde ordonnantiën verboden hunne wapens te *timbreren* (†), hetgeen bij het bovengenoemde charter aan de burgers van Parijs was veroorloofd.

§ 9. Er bestaan voorbeelden, dat vorsten aan bijzondere personen de magt hebben geschonken om lieden van hunne keuze in den adelstand te verheffen en hun wapens toe te kennen. Niet onbelangrijk is de volgende bladzijde, die ik betrekkelijk dit onderwerp aan een Duitsch schrijver ontleen (§):

»Volgens het staatsregt van het voormalige Deutsche Rijk kwam de bevoegdheid om adeldom te verleen alleen den

(*) MARTIN, *Histoire de France*, V, blz. 301.

(†) *Timbreren*, van *timbre*, in de Fransche heraldiek de collectieve benaming voor alles wat men boven het wapenschild plaatst: helm, kroon, helmteeken enz.

(§) J. C. VON HELLEBACH, *Adels-Lexikon*, Hmenau 1825, Voorrede van het eerste deel.

keizer, of, gedurende eene tusschenregering, den rijksbestuurder toe, en bij uitzondering aan diegenen, welke het den keizer behaagde met dat regt te begifligen. Doch er zijn gevallen bekend, dat hij dat voorregt niet enkel aan de vorsten des rijks schonk, maar ook aan leden van den hoogen adel, aan personen van den minderen adel, ja zelfs aan lieden van burgerlijke afkomst. Zekere Paumgärtner, met al zijne afstammelingen tot den rang van baron verheven, verkreeg de bevoegdheid, ook voor zijne opvolgers bij regt van eerstgeboorte, om telkens om de twee jaren een fatsoenlijk man (*einen ehrlichen und redlichen Gesellen*) in den adelstand te verheffen; bovendien mogten zij ieder gedurende hun leven één baron creëren. In de achttiende eeuw werd Joseph von Minzenried, een officier van gezondheid, na zelf geadeld te zijn, met hetzelfde privilegie om adeldom te verleenen begiftigd, en er is aanteekening gehouden, dat hij dit regt ook uitgeoefend heeft ten gunste van zekeren Christoph Helwig, licentiaat in de geneeskunde te Erfurt. Men vindt verscheidene voorbeelden van dien aard besproken in de *Opera miscellanea* (Venetie, 1769) van den graaf van Cronberg en, zoo ik mijzelf mag aanhalen, in een opstel waarin ik deze gausche materie breedvoerig heb behandeld." (*)

Ook de paltsgraven (een titel door keizer Karel IV ingevoerd en voornamelijk geschonken aan doctoren bij de hooge scholen) waren bevoegd wapenbrieven te verleenen, doch onder de uitdrukkelijke bepaling, dat zij het getal van vijf in ieder jaar niet mogten overschrijuen.

Alleropmerkelijkst is het beruchte diploma, dd. 10 Sep-

(*) Geplaatst in Lotzen's *Staatswissenschaftliche und juristische Nachrichte*, 1800, No. 70, blz. 529—548, waar de heer von Hellbach 26 familiën optelt, wier hoofden het regt om adeldom te verleenen verkregen hadden. Sedert is dat getal nog vermeerderd met de familiën Dietrichstein, Egenberg, Esterhazy, Fürstenberg, Muggenfeld, Portia, Schönberg, Stürgk en Zeil, — en de hemel weet hoeveel er op 't oogenblik zijn, schoon het Duitsche Rijk niet meer bestaat.

tember 1745, waarbij Maximiliaan Joseph, keurvorst van Beieren en bestuurder des Duitschen Rijks gedurende het openstaan van den keizerlijken zetel, aan Jan Jacob graaf van Zeil Waldbourg, erfshenker des Rijks, de uitgestrekte en eeuwigdurende bevoegdheid verleent om edellieden, ridders, baronnen, graven, doctoren, gelauwerde poëten, notarissen enz. te creëren, wapens aan onadellijken te schenken, bastaards te wettigen enz. enz. Het laatste artikel, allesafdoende om de waardij van dit stuk te schatten, behelst: »dat dit diploma geene bekrachtiging van navolgende keizers of rijksbestuurders behoeft, dat het ten eeuwigen dage geldig en van kracht zal blijven en dat degeen, die het betwist of daartegen handelt, eene boete van honderd marken gouds verbeuren zal, de helft voor den keizer of den rijksbestuurder en voor de keizerlijke kamer, de wederhelft voor den graaf van Zeil.»

Meermalen heeft dit diploma de pen der critici in beweging gebracht, doch bijna allen zijn van oordeel, dat het nul en geener waarde is, omdat de rijksbestuurder onbevoegd was zulk een tal van soevereiniteitsregten, die hij zelf slechts *ad interim* mogt uitoefenen, voor de toekomst, ja voor altijd te vervreemden. Zij maken geene bedenking tegen de geldigheid van dit stuk sinds zijne dagteekening tot aan het einde van het vicariaat van den keurvorst; doch dit kon dan in allen gevalle slechts van weinig beteekenis zijn geweest, daar het diploma gedagteekend is van 10 September 1745 en het rijksbestuurderschap reeds drie dagen later, den 15 September van dat jaar, ten einde liep door de verheffing van Frans I tot den keizerlijken troon. Eerder is het denklijk, dat het eene kunstgreep van den keurvorst was om nog, na zijne aftreding, de genoemde soevereiniteitsregten te blijven uitoefenen, waarbij dan de graaf van Zeil als strooman moest dienen. Overigens schijnt dit diploma veel tegenstand gevonden en weinig vrucht gedragen te hebben, want men zegt, dat de graven van Zeil alleen in het toen-

malige prinsdom Luik, welks regering met hen conniveerde, geslaagd zijn hunne giftbrieven te plaatsen. (*)

§ 10. Thans moeten wij gewag maken van de ambten en bedieningen, die vooral in Frankrijk, maar in zekere mate ook in de Oostenrijksche Nederlanden, den erfelijken adeldom deden verwerven. In deze laatste landen was de waardigheid van edelman verknocht aan het lidmaatschap van den hoogen raad, van den grooten raad van Mechelen, van den raad van Vlaanderen, van dien van Henegouwen enz., van den zeeraad, van het militair gerechtshof, van de rekenkamer, en aan de ambten van griffier en secretaris des konings, van secretaris van staat, van finantiën, van den grooten raad van Mechelen, van den raad van Vlaanderen en van de andere provinciale raden behalve dien van Brabant, enz. enz. (†) In Frankrijk was het getal van zoodanige bedieningen vóór de omwenteling van 1789 inderdaad verbazingwekkend; men rekende, dat de burgerlijke- en krijgs-ambten, waaraan adeldom verknocht was, ongeveer 4000 beliepen. Secretarissen des konings, raadsheeren, griffiers, maires en capitouls, schepenen, officieren, commissarissen, geraakten allen vroeger of later tot den erfelijken adelstand, sommigen onmiddelijk, andere na een bepaald getal, doorgaans twintig, dienstjaren. Geen wonder, dat het in Frankrijk letterlijk van edellieden wemelde: ik heb ergens gelezen, dat daar, omstreeks den tijd van de omwenteling, *grosso modo* 565,000 adellijke familiën geteld werden; dit kan echter eene vergissing zijn, want la Chesnaye des Bois spreekt, omtrent 1780, van *slechts* 90,000! De groote oorzaak van de toeneming der adellijke familiën, die hun adel aan amb-

(*) Men vindt eene duidelijke en breedvoerige uiteenzetting van deze zaak bij P. A. F. GÉRARD, *Histoire de la législation nobiliaire de Belgique*, Bruxelles 1846, in het eerste deel, het eenige dat tot nu toe verschenen is, blzz. 230 - 250.

†) F. VAN DYCKE, *Recueil héraldique sur un grand nombre de familles nobles et patriciennes de la ville et du francconat de Bruges*, Bruges 1851, *Avant-propos*, p. II.

ten te danken hadden, was gelegen in de omstandigheid, dat die ambten konden gekocht en verkocht worden en den koopers altijd-door den adel aanbragten. Ten tijde van Voltaire hadden ongeveer 6000 familiën hun adel op die wijze verworven. Zoo dergelijke ambten, bij verwonderlijke uitzondering, den erfelijken adel niet schonken, was er ten minste, om het gemis te vergoeden, de persoonlijke en levenslange adel voor de bezitters aan verknocht. (*)

Evenwel, degenen, die den adel of bij diploma verkregen of aan hun ambt te danken hadden, zaten nooit vast in den zadel en steeds hing het zwaard van Damocles boven hun hoofd, dat wil zeggen: in een oogwenk werden zij weêr ontadeld wanneer dit den koning behaagde, en 't was in Frankrijk een gedurige vloed en ebbe van adelverleening en adelontneming. Vooral Lodewijk XIV oefende in dit opzigt de ergste tirannie uit. Had de koning geld noodig ('t geen volstrekt geene zeldzaamheid was), dan koos men eenige groote kapitalisten uit, die zich maar goedschiks moesten onderwerpen aan de in alle opzigten kostbare eer van geadeld te worden; legden zij een zweem van onwil aanden dag, dan werden zij met lijfswang bedreigd. Kan men zich iets belagchelikers voorstellen dan gekerkerd te worden, omdat men zich niet verkiest te laten adelen? Op andere tijden, als de koning in eene goede bui was en een aanval van edelmoedigheid had, verscheen er eene ordonantie waarbij de adel werd toegekend aan eene of andere categorie van beambten of aan de bestuurders van deze of gene stad, die hem diensten had bewezen. Doch de vreugd was dikwijls van korten duur. Naderden de dagen van geldgebrek weder, dan liet de koning zich het adelsregister brengen en verklaarde met één enkelen pennestreek de adel-

(*) Nog heden ten dage bestaat een dergelijke persoonlijke en levenslange adel in sommige Deutsche Staten, waar die aan het bezit van eene bepaalde ridderorde verbonden is, en in Rusland waar men die verwerft door het bekleeden van verscheidene militaire en burgerlijke ambten.

brieven, die sedert dit of dat jaar verleend waren, vervallen en ingetrokken. Evenwel, tot eer des konings moet men er bijvoegen, dat zijne vaderlijke hand doorgaans balsem op de wond legde; want bijna elk decreet van dien aard bevatte de bepaling, dat de belanghebbenden zich aan de onaangename gevolgen van het besluit zouden kunnen onttrekken door op nieuw de hooge en willekeurige regten te betalen, zoodat de ongelukkigen dikwijls het dubbele en driedubbele moesten storten van hetgeen zij in billijkheid verschuldigd waren. Het spreekt van zelf, dat bij die gelegenheden de opcenten niet vergeten werden, die ook verre van onbeduidend waren.

Ziedaar een misbruik van wat erger aard dan de eigenmagtige aanneming van een wapen, om eene overigens onschadelijke ijdelheid te bevredigen! Zelfs de verdienstelijkste personen vonden geene genade bij deze berooving van eene nieuwe soort. In den jongsten tijd heeft men een sonnet teruggevonden, aan Lodewijk XIV gerigt door Pierre Corneille, die op de boven beschrevene wijze eensklaps van zijn adel beroofd was geworden. Het luidt als volgt:

La noblesse, grand roi, manquoit à ma naissance.
 Ton père en a daigné gratifier mes vers;
 Et mes vers annoblis ont couru l'univers
 Avecque plus de pompe et de magnificence.
 Ce fut là de son temps toute leur récompense,
 Dont même il honora tant de sujets divers
 Que sur ce long abus tes yeux enfin ouverts
 De ce mélange impur ont su purger la France.
 Par cet illustre soin mes vers déshonorés
 Perdront ce noble orgueil dont tu les vois parés,
 Si dans mon premier rang ton ordre me ravale.
 Grand roi, ne souffre pas qu'il ait tout son effet,
 Et qu'aujourd'hui ta main pour moi si libérale
 Reprenne le seul don que ton père m'a fait.

De heer Ludovic Lalanne, die dit sonnet gevonden heeft in een handschrift, berustende in de bibliotheek van het Fransche Instituut, acht het vervaardigd naar aanleiding van het edict van Mei 1664, waarbij Lodewijk XIV al de adelsbrieven introk, die door hem of zijn vader verleend waren sedert 1 Januarij 1614 in Normandje, en sedert 1 Januarij 1611 in de overige deelen des rijks. (*) Men ziet hoeveel ontzag de *grand roi* koesterde voor verkregene regten en voor zijne eigene handteekening. De vader van Pierre en Thomas Corneille had in 1657 een adelsbrief bekomen tot loon voor de gewigtige diensten door hem bewezen als inspecteur der wateren en bosschen in het burggraafschap Rouaan. Het dichterlijk smeekschrift van zijn zoon Pierre schijnt met goed gevolg, schoon wat laat, bekroond te zijn geworden, want de koning hernieuwde en bekrachtigde het diploma van 1657 in 1669 ten gunste van de gebroeders Pierre en Thomas Corneille (†); hoeveel die eer hun weder kostte wordt niet aangegeven.

De lezer zal de opmerking hebben gemaakt, dat er eenige tegenstrijdigheid heerscht tusschen den inhoud van het sonnet en de geschiedkundige daadzaken. In de twee eerste regelen zegt de dichter, dat de adel *hem* verleend is tot loon voor zijne verzen; en evenwel hebben wij gezien, dat zijn vader reeds geadeld was, hetgeen eene nieuwe adelsverheffing voor diens kinderen overbodig maakte, waarvan dan ook niets blijkt. Ik ben niet in staat deze schijnbare tegenspraak op te lossen.

Op het huidige oogenblik heerscht er in Frankrijk niet veel méér orde en regel in de adelsaangelegenheden dan voormaals, doch de misbruiken zijn van eenigzins anderen aard. De heer Borel d'Hauterive slaakt daaromtrent de bitterste klagten in de Voorrede van zijn *Annuaire de la No-*

(*) *Oeuvres des deux Corneille*, éditées par Ch. Louandre, Paris 1854, II. blz. 290 en 291.

(†) *Oeuvres des deux Corneille* etc., I. *Avant-propos*, blz. IV.

blesse de France voor 1854. »Men had reden te hopen,» zegt hij, »dat in 1855 een decreet zou uitgevaardigd worden om de aanmatiging van titels te beletten en de regten na te gaan, te bevestigen en te regelen van personen die titels voeren met of zonder bewilliging, en krachtens opene brieven, hoffelijkheid of zelfs willekeur. Men heeft zich in die verwachting teleurgesteld gezien. Zelfs de titels van hertog en prins, wien hun luister en gewigt had moeten vrijwaren, zijn de prooi geworden van verachtelijke lieden en door hen op de bank der beschuldigten medegesleept.»

De schrijver haalt daarvan voorbeelden aan en voegt er bij, dat de regtbanken zich incompetent verklaarden om over deze aanmatiging van titels vonnis te vellen; die lieden werden wegens andere overtredingen veroordeeld. »Alphonse Karr zeide eens,» zoo vervolgt hij, »alleen te gelooven aan den titel van baron, omdat deze de minst in 't oog loopende is en men bij eene plundering altijd de kostbaarste en schitterendste voorwerpen tracht te bemeesteren. Doch ik kan zijn gevoelen thans niet meer deelen, wanneer ik het oog sla op al de baronnen, die sinds twee jaren als uit den grond zijn opgerezen, ofschoon er nog niet ééne wettige verheffing van dien aard heeft plaats gehad.»

Op blz. 525—527 van denzelfden jaargang van het *Annuaire* komt Borel d'Hauterive nogmaals op die zaak terug en haalt eenige voorbeelden aan in bewoordingen, die van de bitterste ironie getuigen. »Te midden der verwarring en der plundering van titels,» zoo spreekt hij, »was het moeilijk om in de lijst der leden van het wetgevend ligchaam (medegedeeld in het *Annuaire* van 1855) feilen te vermijden, moeilijk om niet de titels weg te laten die sommigen zich aanmatigen en niet aan anderen de titels te geven die zij behoorden te dragen in plaats van die, welke zij werkelijk voeren. Wij zullen derhalve dat gedeelte van onzen arbeid trachten te verbeteren en aan te vullen.

»Bussière (Alfred Renouard, baron de), afgevaardigde van

het departement Beneden-Rijn en oud-bankier te Straatsburg, is achtereenvolgens geworden Alfred Renouard, Renouard de Bussière, en eindelijk baron de Bussière, zonder dat de kanselier er eenige moeite van heeft gehad.

»Chasseloup Laubat (Graaf Prosper de). Verleden jaar stond hij ingeschreven onder den titel van burggraaf, waarmede hij zich tot nog toe te vreden had gesteld en die hem onderscheidde van zijn twee andere broeders, van welke de een markies en de andere graaf is. Hij heeft den algemeenen stroom gevolgd en de nieuwe naamlijst der leden van het wetgevend ligchaam noemt hem graaf.

»Flavigny. Verleden jaar voerde deze afgevaardigde, oud-pair van Frankrijk, nog slechts den titel van burggraaf, maar hij heeft nu het voorbeeld van den heer de Chasseloup Laubat gevolgd.

»Geiger. Ofschoon deze afgevaardigde fabrikant is, heeft zijn aristocratische smaak hem verleid zich den titel van baron aan te matigen.

»Migeon (Jules). De grafelijke titel is dezen afgevaardigde van het departement Boven-Rijn, in de laatste jaren der Julijmonarchie plotseling aangewaaid, zonder dat men weet van waar.

»Peletier d'Aulnay (Octave le). Deze afgevaardigde van het departement der Nièvre is de jongste der drie zonen van graaf Hector; het liet zich dus verleden jaar nog niet aanzien, dat hij den titel van baron zou nemen.

Tour (Gustave de la). Den beroemden naam van la Tour te voeren, en zich slechts burggraaf te noemen, is bijna zelfverguizing."

Het schijnt evenwel, dat ook onder het *ancien régime* de aanmatiging van titels niet zeldzaam was. Doch Borel d'Hauterive doet in zijne aangehaalde *Voorrede* opmerken, dat degenen die dit deden in allen gevalle van adellijke afkomst moesten zijn en dat men zich dan weinig bekommerde om den bijzonderen titel dien iemand goedvond aan te nemen.

»Waarom, zal men vragen, bestrijdt gij die aanmatiging van titels met zooveel heftigheid? Gij bekent zelf, dat dit vóór 1789 door de gewoonte gewettigd was?» Juist zoo! Maar toenmaals bezat de adel regten en privilegiën en vormde eene magt in den staat. Het kwam er op aan te weten wie van adel was en wie niet, wie belasting betaalde en wie daarvan bevrijd was. Daar echter de titels, met uitzondering van dien van hertog, geenerlei voorregt en zelfs geen voorrang schonken (*), beschouwde men ze als voorwerpen van weelde, als een speelgoed der ijdelheid, en zij bleven, door hunne ondergeschikte waardij, ter beschikking van elken edelman. Ieder koos den titel die hem doelmatig voorkwam en liet zich daarbij enkel door zijn wil, zijn stand in de wereld en de vereischten van zijn rang leiden. Daarentegen bestaat de adeldom heden ten dage uitsluitend in het bezit van een titel.”

§ 11. De in ons oog minst gewettigde adel was de zogenaaude *adel door verjaring* (*noblesse de prescription*.) Ik weet niet, of hij ergens elders bekend was dan in de Oostenrijksche Nederlanden. Eigenlijk was het slechts een schijnbeeld van adel. Iemand moest, om voor adellijk gehouden te worden, adellijk leven, dat wil zeggen geen handwerk of onadellijk bedrijf uitoefenen, en van zijne inkomsten bestaan of een der ambten bekleeden waaraan de adel verknocht was; doch zijne voorouders moesten ten minste eene eeuw achtereen op dienzelfden voet geleefd hebben (†). De meesten echter, die zich in dat geval bevonden, schijnen de zaak niet te hebben vertrouwd en vonden het verkieslijk een adelsbrief te verzoeken, die een steviger grondslag opleverde.

§ 12. Eenige zeldzame voorbeelden treft men aan van

(*) Ik heb ergens gelezen, zonder mij nu de juiste plaats te kunnen herinneren, dat, ten tijde van Lodewijk XIV, bij eene openbare plegtigheid, een zekere heer de Gamaches in twist geraakte met een hertog wien hij den voortred niet wilde vergunnen. De koning, door de partijen als scheidsman ingeroepen, besliste, dat de eerstgenoemde in zijn regt was, dewijl alle edellieden onderling gelijken zijn.

(†) VAN DYCKE, *Recueil héraldique*, Avant-propos, blz. II.

het privilegie om den adel door huwelijk op anderen te doen overgaan. Pieter de Vooght, een Vlaamsch officier, bekwam den 24 Julij 1540 van keizer Karel V, zoo uit hoofde van zijn ouden adel en van dien zijner echtgenoot Anna van der Gracht, als ter belooning van zijne diensten en van die zijner voorouders, den titel van Ridder des H. Roomschen Rijks, met het ongewone voorregt, *dat zijne vrouwelijke afstammelingen dien titel en den adel op hare echtgenooten zouden overbrengen*. Den 1 Julij 1696 werd dit patent hernieuwd en bekrachtigd door koning Karel II van Spanje (*). Een soortgelijk voorbeeld levert ons de geschiedenis van de familie Basta. »De titel van graaf van Hust» (eigenlijk Hulst in Staatsvlaanderen), zoo leest men bij Borel d'Hauterive (†), »werd bij diploma van keizer Rudolph II, dd. 4 September 1605, verleend aan zijn raadsheer George de Basta en *al diens wettige kinderen en afstammelingen van beiderlei sekse*. Deze laatste uitdrukking, sinds twee eeuwen steeds in den ruimsten zin uitgelegd, heeft ten gevolge gehad, dat al degenen, die in de mannelijke of vrouwelijke lijn van George de Basta afstammen, zich den titel van *graaf van Hust en van het H. Roomsche Rijk* hebben toegeëigend. Hun getal wast dan ook voortdurend aan." Hij noemt de volgende familiën, die allen hun titel van Graaf van Hust aan die bron ontleenen, namelijk: Ennetières, Esclaibes, Bryas, Langlois de Montry, la Broue de Vareilles, Marotte du Coudray, Masson de Joinville, Lefebvre de Maurepas en Prevost Sansac de Touchimbert.

§ 15. In den bloeitijd der ridderschap was eene zonderlinge gewoonte in zwang; menigmaal droeg een edelman zijn familiewapen, of een wapen dat hem bij erfenis was toegefallen, aan een ander persoon over, want men oordeelde, dat een wapen even goed eene vervreemdbare bezitting was

(*) Men vindt dit laatste diploma bij Butkens, *Supplément aux Trophées du duché de Brabant*, I, blz. 493.

(†) *Annuaire de la Noblesse de France*, 1854, blz. 301.

als eene heerlijkheid of een kasteel, zoodat men daarover geheel naar welgevallen beschikken kon: dit geschiedde dan bij authentieke acte, alsof het eene overdragt van goederen gold. In 1549 stond Robert Morle, maarschalk van Ierland, het wapen, dat hij van Baldwin de Maniores geërfd had, aan zijn vriend Robert de Corby en diens nakomelingen af (*). In 1568 verkocht Jans der Tragauner zijn wapen, helm en schild aan Pelgreim von Wolfstall (†). In 1592 droeg Thomas Grendale van Fenton het wapen, dat hij van zijn neef John Beaumeys van Sawtrey geërfd had, op sir William Moigne over (§), en in 1410 schonk sir Thomas de Clanvowe zijn eigen wapen aan zijn neef William Criketot. Sir John Carew, die onder de regering van Eduard I leefde (1272—1507) verkreeg van zijne echtgenoot Alienor, dochter en erfgename van William de Mohun, het wapen van dit aanzienlijke geslacht (**). Frederik IV, burggraaf van Neurenberg, kocht in 1517 voor den prijs van 56 marken zilver het helmteeken van Lutold von Regensberg, zijnde een zilver en zwart gevierendeelde brakkenkop, en verwierp den door hem tot nog toe gevoerden pauwenstaart, het helmteeken der Hohenzollerns (††). In 1586 droeg Johan von Hetterscheidt of Hetterschede bij gezegelde acte zijn helm en helmteeken, voorstellende een zwarten wildezwijnskop tusschen twee zilveren ezelsooren, aan Johan von Kukelsheim, en diens erven over (§§).

§ 14. In de leentijden waren de groote baronnen allereuwe gewoon, aan hunne vrienden en vasallen geslachtswapens te verleenen. John Touchet lord Audley schonk wapens aan de vier schildknappen, met name Delves, Hawkestone,

(*) BURKE, *Encyclopaedia of Heraldry*, Third edition, London, 1847, blz. V.

(†) BERND, *Hauptstücke der Wappenwissenschaft*, II, blz. 27

(§) LOWER, *Curiosities*, blz. 35.

(**) BURKE, *Encyclopaedia*, l. c.

(††) BERND, *Hauptstücke*, II, blz. 28.

(§§) T. J. LACOMBLET, *Urkundenbuch für die Geschichte des Niederrheins*.

Foulthurst en Mackworth, die hem in den slag van Poitiers hadden ter zijde gestaan, en om de herinnering aan die omstandigheid levendig te houden deed hij in elk dier schilden een kenmerk van zijn eigen wapen opnemen, hetgeen in rood een gouden latwerk (*frette*) vertoonde. De wapens dier schildknepen werden volgenderwijze zamengesteld:

DELVES: In zilver een roode goud-getraliede keper, vergezeld van drie liggende zwarte blokjes (*).

HAWKESTONE: In hermelijn een roode goud-getraliede dwarsbalk, vergezeld van drie valken in natuurlijke kleur. (Later heeft de familie die valken weggelaten).

FOULTHURST: In rood een gouden latwerk, en een hermelijnen schildhoofd.

MACKWORTH: Gedeeld en uitgetand van hermelijn en zwart; en een roode goud-getraliede keper, over alles heen.

William baron van Graystock bewees dezelfde gunst aan Adam de Blencowe, die hem als standdaarddrager op de slagvelden van Crecy en Poitiers was gevolgd; Blencowes wapen, bestaande uit een zilveren vrijkwartier in rood (zoo als een jongere tak der familie onveranderd is blijven voeren), werd door Graystock (wiens wapen bestond uit een gedwarsbalkt schild van zes stukken zilver en blaauw, met drie roode kransen over alles heen, 2 boven aan en 1 onder aan) veranderd in een zwart schild met een schuinbalk die gedwarsbalkt was van zilver en blaauw en beladen met de drie roode kransen, achter elkander volgende.

Onder de regering van Hendrik VI (1422—1461) schonk Humphrey graaf van Stafford een familiewapen aan Robert Whitgreave, dat nog heden door diens afstammelingen gevoerd wordt.

In Frankrijk en Italië werd datzelfde regt uitgeoefend door de prinsen van Oranje, de markiezen van Saluzzo, de graven

(*) De blokjes (Fr. *billetes*) heeten in het Engelsch, wanneer zij liggende zijn voorgesteld, *delves*, synonym met de daarvoor in het oud-Nederduitsch gebruikelijke benaming van *tuven*. Dit geslacht voerde dus een sprekend wapen.

van Foix, enz., die adeldom en wapens verleenden, doch altijd onder voorbehoud van de goedkeuring des souvereins. Toen deze magt later aan die groote edelen ontnomen was of hunne erfgoederen aan de kroon waren gehecht, werd dat regt langen tijd uitgeoefend door sommige parlementen en zelfs door de zoogenaamde *universités* (het gemeentebestuur van de voornaamste steden in het zuiden van Frankrijk.)

§ 15. Duitschland alleen is, voor zoover ik weet, het tooneel geweest van de zeer vreemde gewoonte om bij één enkel diploma éénzelfde wapen toe te kennen aan verschillende familiën. Dit geschiedde onderanderen bij een diploma van den Roomsch-koning Ferdinand, dd. 24 April 1557, voor Martin Schmidt, Hans Willer en George Reuber, ter belooning van de diensten, die zij als ambassadeurs in Moscovië hadden bewezen. Bij een ander diploma, onder dezelfde dagteekening door denzelfden vorst afgegeven, werd eveneens éénzelfde wapen toegekend aan Hans Forbach en aan Casper-Wolf en Joachim Bernhardt, wegens hunne diensten jegens het Oostenrijksche huis (*). Inderdaad! dit mogt wel heraldische æconomie heeten!

§ 16. Het lijdt geen twijfel, dat een overgroot aantal wapens, in alle landen van Europa, 't zij vroeger 't zij later, aangenomen zijn zonder eenige vergunning hoegenaamd van bevoegde autoriteiten. Ik heb hier natuurlijk het oog op de wapens van onadellijke personen, want de oude adel had wapens aangenomen zonder dat iemand hem dat regt betwistte, en het tijdstip van die aanneming lag meerendeels buiten menschengeheugenis. Eenige van die burgerlijke wapens hebben door latere adeling der familiën eene bekrachtiging *après coup* ontvangen, doch de meeste zijn steeds onbekrachtigd gebleven, zoodat de bezitters buiten staat zijn hun regt tot het voeren van een dergelijk wapen te bewijzen.

Zeer algemeen is de dwaling (zelfs bij overigens kundige

*) DORST, *Allgemeines Wappenbuch*.

personen), om een wapen te beschouwen als een bewijs, ten minste als eene *presumptie*, van adeldom; doch bij den zondvloed van wapens, die de beschaafde wereld overstroomd heeft, is geene onderstelling méér van grond ontbloot. Met grooter regt zou men de stelling kunnen omkeeren en zeggen: „Geen adel zonder wapen.” Ik ken inderdaad slechts één voorbeeld (hoogst waarschijnlijk het éénige) van eene adellijke familie, die geen wapen bezat. Den 11 Januarij 1691 namelijk werd John Duddleston, een rijk tabakshandelaar te Bristol, tot baronet verheven. Er is geen wapen van hem aanwezig in de registers van het *Heralds' College* te Londen; ook zijne afstammelingen voerden geen wapen en konden zich zelfs niet herinneren, dat hunne familie er ooit een bezeten of gebruikt had. Dit geslacht, allengs tot armoede vervallen, is tegenwoordig uitgestorven.

Reeds in de zeventiende eeuw heeft de vraag, of ook onadellijken bevoegd waren tot het voeren van een wapen, een punt van behandeling onder de regtsgeleerden uitgemaakt, die het eindelijk, na menigen pennestrijd, eens geworden zijn over de grondslagen van eene heraldische jurisprudentie voor burgerlijke personen. De voornaamste bepalingen daaruit ontleenen wij aan Th. Höpingk's verhandeling, getiteld: *de Insignium sive Armorum prisco et novo jure tractatus juridico-historico-philologicus*, Norimb. 1642, waarvan zich ook een exemplaar op de Koninklijke Bibliotheek te 's Gravenhage bevindt. Zij zijn de volgende:

„1°. Volgens het natuurregt heeft iedereen de vrijheid een wapen te kiezen en aan te nemen, behalve in de landen waar de overheid zich het regt, om wapens te verleen, uitdrukkelijk voorbehouden heeft. Is dit het geval dan moet men zich onderwerpen aan de daartoe betrekkelijke wetten of bepalingen.

„2°. Wordt degeen, die een wapen aangenomen heeft, bij vervolg in den adelstand verheven, zoo kan hij dat wapen behouden en voegt er dan de kroon of andere onderscheidingsteekenen bij, die tot zijn rang behooren.

„5°. Onadellijke personen moeten boven hun wapen een gesloten en ongekroonden helm plaatsen.

„4°. Niemand mag eens anders wapen aannemen. In geval van geschil behoort het regt. om het wapen te blijven voeren, aan degenen die het oudste bezit bewijzen kan en partij moet haar wapen veranderen.” Enz.

§ 17. Tegenwoordig, nu adel en wapens bijna overal hunne politieke beteekenis verloren hebben, kan de vraag, of iemand regt heeft op het wapen dat hij voert, van ondergeschikt belang geacht worden. In de zeer zeldzame gevallen waar een wapen tot bewijs kan strekken laat men geene andere dan erkende en bekrachtigde wapens toe, zoodat degenen, wiens wapen niet in de officiële heraldieke registers ingeschreven is, daarvan nimmer tot ernstige en wezenlijke doeleinden gebruik kan maken; hoogstens is het een elegant en onschuldig sieraad voor zilverwerk, koetspaneelen enz.

Doch in de gouden eeuw van adel en ridderschap werd menigmaal het regt tot het voeren van een of ander wapen heftig betwist. Elk liefhebber der heraldische studiën zal zich het vermaarde proces herinneren van Richard le Scrope tegen sir Robert Grosvenor, ter zake van het blaauwe schild met een gouden schuinbalk (*bande*), 't geen beiden voerden. De processtukken, die zich in den Tower te Londen bevinden, zijn in 1851 in twee lijvige boekdeelen uitgegeven. Eigenlijk waren er drie personen in dit proces betrokken: de derde was zekere Carminow uit Cornwall, die almede hetzelfde wapen gebruikte. Hij meende zich behendig van de zaak af te maken door te verklaren, dat zijne voorouders het reeds sinds den tijd van koning Arthur, ridderlijker gedachtenis, gevoerd hadden. Doch Scrope lachte wat om de Ronde Tafel en de Paladijns, en wilde naar geene reden luisteren, zoodat het tot dadelijkheden kwam, dat wil zeggen men trachtte het geschil door een tweegevecht te vereffenen. De uitslag was twijfelachtig, zoodat beiden besloten maar voort

te gaan met het betwiste wapen te voeren. Doch Grosvenor kwam er zoo gemakkelijk niet af; tegen hem keerde Scrope nu al zijne argumenten en al zijne magt, en de zaak werd voor de opperkonstabels en den graaf-maarschalk gebragt, die na een regtsgeding, dat, ten jare 1485 begonnen, vier jaren duurde, uitspraak deden ten gunste van Scrope. Sir Robert Grosvenor werd veroordeeld zijn voorouderlijk wapen te laten varen en voortaan eene gouden korenschoof te voeren in een blaauw schild, zoo als zijne familie nog tegenwoordig doet.

Dit is eene der meest geruchtmakende zaken van dezen aard geweest; doch vele andere, van welke luttel is gesproken, zijn niet minder belangrijk. Eene overlevering wil, dat de adellijke familie de Vos van Steenwijk en het onadellijke geslacht Hiddingh, beiden in Drenthe, nog in de achttiende eeuw een proces gevoerd hebben, omdat zij hetzelfde wapen gebruikten. Het geding, door de eerstgenoemde familie ingesteld, zou met eene niet-ontvankelijk verklaring afgehoopen zijn, waarop de beide geslachten het wapen, dat tot den twist aanleiding gegeven had, onveranderd zijn blijven voeren.

In het begin der zeventiende eeuw had sir John Poley, geboortig uit het Engelsche graafschap Suffolk, die als vrijwilliger in 't Hollandsche leger diende, eenige moeijelijkheid ter zake van zijn wapenschild, dat in goud een klimmenden zwarten leeuw vertoonde. Het vroegere wapen zijner familie was geweest van zilver met een rooden schuinbalk (*bande*) waarop drie herkruiste gouden kruisen, en een klimmenden zwarten leeuw in een gouden schildhoek (*canton*). Langzamerhand had de familie het eigenlijke schild met zijne figuren laten varen en enkel den schildhoek met den leeuw als wapen behouden. »Naardien nu deze zwarte leeuw in 't gouden veld het wapen der oude graven van Vlaanderen was,» zegt een handschrift uit dien tijd, »rigtten prins Maurits van Nassau en de graaf van Northumberland, die beiden

van de graven van Vlaanderen beweerden af te stammen vertoogen tot sir John Poley, die hun evenwel zijn regt op dat wapen zoo voldoende bewees (*who gave so good satisfaction that it did rightly belong to him*), dat de twee prinsen daarop nimmermeer zijn terug gekomen."

Ik kan deze lijst van *wapengeschillen* (zoo 't mij veroorloofd is dat woord te smeden) niet sluiten zonder nog te gewagen van het voorval dat in 1545 in tegenwoordigheid van keizer Karel V te Utrecht plaats had, ter gelegenheid dat daar een kapittel der Orde van 't Gulden Vlies werd gehouden. Er ontstond een hooggaande twist, gevolgd door dadelijkheden, tusschen twee ridders van de orde, Willem heer van Dammartin baron van Fontenoy, en Lucas de Broyard heer van Grimeny, kapitein van des keizers lijfwacht te voet, — ter zake dat beiden éénzelfde wapen voerden, namelijk in zwart een zilveren kruis. Karel V velde den 16 Maart 1546 persoonlijk het vonnis in deze zaak, houdende: dat beiden den keizer te voet moesten vallen en hem vergiffenis smeeken wegens hun wangedrag in zijne tegenwoordigheid, waarop hij hun lijfsgenade zou scheuken; elk moest eene boete van 50 gouden Carolus-guldens betalen en bleef zes jaren lang verstoken van het regt om het betwiste wapen te voeren; na verloop van dien tijd zou het hun, naardien gebleken was dat elk van beiden daarop wettig regt bezat, teruggegeven worden door Toison d'Or, den wapenkoning der Orde van het Gulden Vlies, die daarvoor van ieder 40 gouden Carolus-guldens zou ontvangen. Ten slotte werden beiden in de kosten van het proces veroordeeld.

Enkele malen zijn geschillen van dezen aard ontstaan tusschen de herauten van verschillende landen, die den handschoen opnamen voor de eer van het rijk, welks heraldische belangen aan hunne zorgen waren toevertrouwd. Toen Jakob VI van Schotland (beter bekend als Jakob I van Engeland) den Engelschen troon beklom, kregen de herauten van die beide landen het met elkander te kwaad over het eerste

vierdedeel van het koninklijk wapen. Volgens de Schotsche herauten kwam de eerste plaats in het schild aan Schotland toe, omdat dit rijk des konings geboorteland was; doch de Engelschen voerden aan, dat Engeland het voornaamste koninkrijk was, zoodat zijn wapen regt had op den voorrang. Sir William Segar, eerste wapenkoning van Engeland, werd belast de zaak naauwkeurig te onderzoeken, en de vrucht zijner overpeinzingen was een boekdeel, overkropt met de ongerijmdste fabelen, die evenwel toenmaals en ook nog lang daarna gangbare munt waren en geëerbiedigd werden als ontegensprekelijke bewijzen. Aanvangende bij den verdichten Brutus, koning van Brittannië, ongeveer duizend jaren vóór de Christelijke tijdrekening, weidde hij vervolgens uit over diens verdeeling van het rijk onder zijne drie zonen. Locheren, de oudste, bekwam de landstreek die later Engeland werd genoemd en voerde als wapen in goud een gaanden en aanzien den rooden leeuw; de tweede zoon, Toalknack, stelde zich met Albanië (Schotland) tevreden en voerde in goud een rooden klimmenden leeuw, dien men later met een gelelieden dubbelen binnenzoom omgaf. Aan den jongsten viel het landschap Cambria ten deel; zijn wapen, drie gaande en aanzierende roode leeuwen boven elkander in een zilveren veld, is nog lang daarna door de prinsen van Wallis gevoerd. Ofschoon men over dat geschil der herauten geene nadere bijzonderheden vindt, schijnt Segar's verhandeling alle verzet tot zwijgen gebragt te hebben, want bij de zamenstelling van het koninklijk of rijkswapen is inderdaad de eerste plaats aan Engeland toegewezen.

§ 18. Nederland bleef tot het einde der zestiende eeuw, ten opzigte der adels- en wapenaangelegenheden, onderworpen aan de wetten en besluiten zijner vorsten, onder welke alleen die uit het Bourgondische Huis eenige orde en regelmaat in die zaken bragten. Vóór en na dien tijd heerschte in dat opzigt de meest onbepaalde vrijheid. Men nam wapens aan en veranderde die naar goedvinden, zoo men maar

zorgde niet het wapen van een ander te voeren en geen ridderszegel te gebruiken indien men niet met de ridderlijke waardigheid bekleed was. Overigens schijnt men in deze landen eerst zeer laat begonnen te zijn de wapens als erfelijke zinnebeelden der geslachten te beschouwen. De heer L. Ph. C. van den Bergh (*) stelt hunne invoering vroegstens op het midden der dertiende eeuw, doch reeds in de veertiende eeuw droegen zij een erfelijk karakter en gingen van vader op zoon over. In Friesland werden zij vroegstens in de veertiende eeuw, doch waarschijnlijk nog later, erfelijk.

Toen de Zeven Vereenigde Gewesten het Spaansche juk hadden afgeschud en een vrij gemeenebest uitmaakten, bemoeide de overheid zich niet meer met de wapenzaken noch met de adeltitels. Wel is waar stonden de inlandsche familiën van den ouden adel in hooge achting en werden zij in zoo verre staatsregtelijk erkend, dat zij ridderschappen vormden wier afgevaardigden aan het staats- en gewestelijk bestuur deelnamen; doch zij genoten dat privilege eigenlijk niet als edellieden, want het regt van zitting in de statenvergaderingen als afgevaardigden van de ridderschap was verbonden aan het bezit van eene zoogenaamde riddermatige hofstad of havezathe, 't geen ten gevolge had: aan den eenen kant, dat de leden der doortuchtigste geslachten uitgesloten bleven wanneer zij geen dergelijk goed bezaten; en aan den anderen kant, dat personen van mindere afkomst als vertegenwoordigers van den adel optraden, na door koop of erfenis in het bezit gekomen te zijn van een riddermatig landgoed. Overigens verleende het gouvernement geen adelom en elkeen had de vrijheid van vreemde vorsten wapens of adeltitels aan te nemen, die hier evenwel geene officieele erkenning ontvingen. Vele familiën aanvaardden zulke titels, vooral van de Duitsche Keizers. Als bij uit-

(*) *Eenige opmerkingen over de Nederlandsche Geslacht- en Wapenkunde*, in de *Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde* van Mr. I. A. Nijhoff. Deel IV.

zondering zijn vier voorbeelden bekend, dat een half politiek half regterlijk staatsligchaam, het Hof van Holland, wapens verleend heeft, en niet aan familiën, maar aan de dorpen Wieringerwaard, Beemster, Schermer en 's Graveland, respectivelijk in 1611, 1612, 1655 en 1641 (*). Deze wapenkundige uitspanning heeft niets toegebracht tot verhooging van den roem van het Hof van Holland, 't geen, ofschoon welligt een uitmuntend regterlijk collegie, zich bij die gelegenheden als een erbarmelijk heraldiek collegie heeft doen kennen.

Doch, ofschoon het gouvernement der Vereenigde Gewesten zich weinig aan de wapens liet gelegen zijn, wist het die blijkbaar zeer wel op prijs te stellen; want wij vinden aangeteekend, dat het herhaalde malen aan Venetiaansche ambassadeurs verlof schonk, om het wapen der Republiek, in zijn geheel of voor een gedeelte, met hunne geslachtwapens te vereenigen. De drijfveer tot die schenkingen ligt voor de hand, zoo men acht slaat op de warme en standvastige vriendschap tusschen Nederland en Venetië: men kon niet ligt eene aangename belooning uitdenken voor de gezanten van een staat, waar de adel de wezenlijke kern der natie vormde en adel en wapens in hooge eere werden gehouden.

Bij resolutie van 8 Junij 1626 schonken de Staten-Generaal aan Aloisius Contarini de bevoegdheid om het wapen der Generaliteit te mogen quartileren met zijn familiewapen; hij plaatste het dientengevolge in het eerste en vierde kwartier van zijn schild. In 1651 werd dezelfde gunst verleend aan Gussoni, doch onder voorbehoud dat hij het Generaliteits-wapen zoodanig in zijn schild plaatsen zou, dat daaruit geene verwarring ten nadeele van Contarini kon ontstaan; hij voldeed hieraan, door het wapen van den Staat in het derde kwartier te plaatsen. Eenige jaren vroeger, bij resolutiën van 11 November 1626 en 20 Januarij 1627, was de

(*) Mr. L. Ph. C. van den Bergh, *het Hof van Holland verleen Wapens*, in de aangehaalde *Bijdragen van Nijhoff*. Deel IX.

leeuw uit het wapen der Republiek aan Suriano tot helmteeken geschonken; en den 23 Augustus 1652 wezen de Staten-Generaal een halven (?) Nederlandschen leeuw als schildhouder toe aan Soranzo (*).

De heraldische aangelegenheden bleven bij ons slecht geregeld of liever zonder regel tot in 1806, toen koning Lodewijk den Hollandschen troon beklom. Alles ontving eene monarchale tint en dewijl, volgens den ouden stelregel, eene monarchie niet zonder adel bestaan kan, voerde eene wet van 22 April 1809 een *constitutionelen* adelstand in. Die wet was van den volgenden inhoud:

Art. 1. De Wet erkent een *constitutionelen* Adel in het Rijk.

Art. 2. De Adel zal zijn te zamengesteld uit den ouden adel die in het land gevestigd was, na dat dezelve door den koning zal zijn bevestigd, en uit die genen welke de koning bij opene brieven tot den adelstand zal verheffen.

Art. 5. De koning zal een *heraldiek Collegie* benoemen, tot het onderzoeken der bewijzen van den adeldom, welke moet worden bevestigd, en van het regt der edellieden, om hunne wapens te voeren, ten einde de wettigheid van het een en ander kunne worden erkend.

Art. 4. De corporatiën in het Rijk bestaande, welke een zeker getal kwartieren van adel vereischen, om in dezelve toegelaten te worden, of daaraan deel te hebben, blijven uitsluitend voor den constitutionelen adel geschikt, en zullen door den koning worden bevestigd.

Art. 5. Zij zullen verplicht en gehouden zijn om de wetten of reglementen, welke zij uakomen, in overeenstemming te brengen met de tegenwoordige wet, en zij zullen de nieuwe reglementen, welke zij zouden mogen vaststellen, aan de goedkeuring van den koning moeten onderwerpen.

Art. 6. In het vervolg zal geen vreemdeling in deze corporatiën kunnen worden toegelaten.

(*) Jhr. J. C. de Jonge, *Nedertand en Venetie*. 's Grav., 1852, blz. 175.

Art. 7. Deze edellieden, welke tot den constitutionelen adel behooren, zullen dezelve belastingen dragen, als 's konings overige onderdanen.

Art. 8. Het staat den koning vrij, vreemdelingen aan den constitutionelen adel gelijk te stellen, doch enkel voor hun persoon, en niet voor hun geslacht.

Art. 9. De adel wordt zamengesteld uit edellieden.

Art. 10. Behalve den titel van edelman, welke aan alle de edellieden gemeen en erfelijk is, zullen er titels van Graaf en Baron zijn, die insgelijks erfelijk zullen wezen, zoo als hieronder zal worden uitgedrukt.

Art. 11. De Graven en Barons zullen hunnen naam kunnen nemen van een adelijk land, of ander goed, aan het welke de titel van adelijk landgoed zal zijn gehecht, of wel van eene plaats, aan welken deze titel insgelijks door den koning, bij opene brieven, zal gehecht zijn.

Art. 12. De edellieden, welke geen' anderen titel hebben, zullen den naam van Jonkheer dragen, en wanneer zij het hoofd van het geslacht zijn, dien van eene plaats of goed voeren, welke in 's konings opene brieven zal zijn uitgedrukt.

Art. 13. De oudste zoon van een Graaf, Baron, of ander edelman, het hoofd van een geslacht zijnde, volgt bij het overlijden van zijnen vader in deszelfs titel op.

Art. 14. In allen gevalle zal men, voor de erfelijkheid van den titel, het regt van eerstgeboorte of naaste bloedverwantschap, onder de bij dezen gemelde bepalingen volgen:

- a. dat de titel nooit zal kunnen overgaan aan iemand die aan den eersten titularis niet bestaat in de mannelijke nederdalende en onafgebroken lijn;
- b. dat de titel insgelijks niet zal kunnen overgaan op de mannelijke bloedverwanten van den titularis, wanneer deze hem verder bestaan dan als volle neefs kinderen; zullende de titel, wanneer zijne mannelijke bloedverwanten hem in verderen graad mogten bestaan, aan de kroon vervallen;

- c. dat, voor zoo verre een titularis sterft, zonder wettig mannelijk oor na te laten, zijn titel op den oudsten zijner broeders zal vervallen, en, deze vooroverleden zijnde, op den oudsten van deszelfs wettige mannelijke afstammelingen, en zoo vervolgens;
- d. dat, bijaldien een titularis sterft zonder wettig mannelijk oor of broeders, of derzelve wettige mannelijke afstammelingen na te laten, zijn titel zal vervallen op den oudsten zijner ooms van 's vaders zijde, of, zoo deze mogt vooroverleden zijn, op den oudsten van deszelfs wettige mannelijke afstammelingen, en zoo vervolgens, zoo als zulks bij § *b* is bepaald.

Art. 15. De oudste zoon van een Graaf en Baron voert denzelfden titel als zijn vader, met deze onderscheiding, dat hij het woord *tot* in plaats van het woord *van* zal gebruiken in de aanduiding van het goed of de plaats, en zulks zoo lang hij het hoofd van het geslacht niet is.

De andere zoons en hunne afstammelingen voeren den titel van Jonkheer *tot*, met bijvoeging van den naam van het goed of de plaats in de titels van hunne vaders vermeld.

Art. 16. De mannelijke afstammelingen van eenen edelman, welke geenen anderen titel voert, hebben geene andere onderscheiding dan den naam van Jonkheer, dien zij in alle gevallen vóór hun geslachtsnaam plaatsen. (*)

Art. 17. De hier bovengemelde titels geven op zich zelven geene heerlijke regten.

Art. 18. De titularissen, zoo wel de eerste als volgende, kunnen, onder 's konings goedkeuring, eene zekere som in vaste- of andere goederen aan hunnen titel hechten, welks wettigheid zal kunnen worden erkend, en die het majoraat zal uitmaken.

Art. 19. Deze somme zal niet kunnen worden bepaald tot nadeel der legitime portie, welke men volgens de bur-

(*) Tegenwoordig wordt de titel van *Jonkheer* vóór den *doopnaam* geplaatst.

gerlijke wetten van het Rijk aan zijne kinderen verschuldigd is.

Art. 20. Het majoraat eenmaal door het hoofd van het geslacht bepaald, geboekt, en door den koning zijnde goedgekeurd, zal noch verpand, noch verminderd kunnen worden.

Art. 21. Bij het overlijden van een' edelman gaat het majoraat met den titel over op den oudsten van zijne zoons, of van deszelfs wettige mannelijke afstammelingen.

Art. 22. Bij het overlijden van den oudsten zoon, zonder wettige mannelijke afstammelingen, zal de titel of de hoedanigheid van hoofd van het geslacht, met het majoraat, aan zijnen oudsten broeder, of den oudsten van deszelfs wettige mannelijke afstammelingen, en zoo vervolgens, tot aan den laatsten broeder, overgaan.

Art. 25. Bij gebrek aan mannelijke erfgenamen, zal het majoraat in gelijke deelen vervallen op de vrouwen in de onmiddelijke nederdalende lijn.

Art. 24. Bij gebrek van erfgenamen in de nederdalende lijn, zal het majoraat met den titel overgaan op den voet van art. 14, ten aanzien van het regt van erfopvolging bepaald.

Art. 25. Voor zooverre edellieden in het lijfstraffelijke, overeenkomstig de instellingen van het Hooge Gerechtshof, niet voor hetzelfde terecht staan, zullen zij in het lijfstraffelijke niet anders dan voor de hoven van appèl kunnen worden terecht gesteld.

Art. 26. Behalve in het geval dat een edelman mogt worden verwezen tot eene straf die eerloosheid met zich brengt, en op zich zelve het verlies van den adel ten gevolge heeft, kan geen edelman van den adeldom verstoken worden, dan door eene veroordeeling van zijne pairs.

Art. 27. De koning zal onder de pairs die genen benoemen, welke hij bestemd heeft om te onderzoeken en te beoordeelen of de beschuldigde eenige daad begaan heeft, strijdig met de wetten der eer, en met de pligten, welke een edelman steeds voor oogen moet hebben, en nadeelig voor den

adel in het algemeen; deze ontzetting van den adeldom zal zich niet verder uitstrekken dan tot den persoon van den veroordeelde, en de kinderen, welke na zijne ontzetting mogten geboren zijn, doch geenszins op kinderen welke vóór dien tijd geboren waren.

Art. 28. Bijaldien een edelman met eerloosheid van den adel ontzet wordt, zullen de inkomsten van het majoraat, tot aan deszelfs overlijden, aan zijne vrouw verblijven.

Art. 29. Op het majoraat zal in geen geval voor schuld, of om andere redenen, enig beslag kunnen worden gelegd.

Art. 50. De schuldeischers van eenen titularis zullen niet meer dan een derde der inkomsten van het majoraat, in regten, wegens schuld, kunnen vervolgen, de twee overige deelen zullen voor zijn onderhoud vrij blijven.

Art. 51. Bijaldien een Graaf, Baron, of ander edelman, hoofd van een geslacht, redenen vermeent te hebben om zijnen oudsten zoon, of bij deszelfs vooroverlijden, den oudsten van deszelfs wettige mannelijke afstammelingen, van het majoraat, en de opvolging in zijnen titel, uit te sluiten, zal hij zulks niet vermogen te doen dan onder goedkeuring des konings, welke daarop het advis zijner pairs zal hooren.

Art. 52. Wanneer een Graaf, Baron, of ander edelman, hoofd van een geslacht, zonder mannelijke erfgenamen van den eersten titularis, overeenkomstig het bepaalde art. 14, komt te sterven, en dat de titel daardoor aan de kroon vervalt, zal het majoraat komen op de naaste erfgenaam of erfgenamen *ab intestato* van den eersten titularis, van wien hetzelfde afstamt.

Art. 55. De majoraten, door de kroon gegeven, zullen aan dezelve terug keeren met het vervallen van den titel, overeenkomstig de bepalingen art. 14 gemaakt.

Art. 54. De statuten en verdere bepalingen betrekkelijk den adel, zullen door den koning worden gemaakt. —

De *Statuten* van welke in dit laatste artikel wordt gespro-

ken. werden den 1 October 1809 uitgevaardigd en waren van den volgende inhoud:

Art. 1. Volgens art. 2 der wet van 22 April 1809, de constitutionele adel in het koninkrijk Holland zullende zijn te zamengesteld uit den ouden adel, die in het land gevestigd was, na dat dezelve door Ons zal zijn bevestigd, en uit diegenen, welke Wij, bij opene brieven, tot den adelstand zullen verheffen, zoo zal door den gemelden ouden adel worden verstaan:

- a.* alle zoodanige geslachten, waarvan één of meer personen tot dezelve behoorende, t' eeniger tijd, vóór den jare 1795, zijn beschreven geweest in of deel hebben uitgemaakt van eenige ridderschap of lid van edelen, in die provinciën, waaruit thans het koninkrijk van Holland bestaat, en in welke provinciën zoodanige ridderschap of lid van edelen een gedeelte der regering of bestuur pleeg uit te maken;
- b.* alle zoodanige geslachten, waarvan zal worden bewezen, dat dezelve steeds voor inlandsche adel zijn gehouden en erkend, hoezeer in die provinciën, in welke zij t' huis behooren, geen eigenlijk gezegde ridderschap of lid van edelen, als zoodanig deel aan de regering hebbende, heeft bestaan;
- c.* alle zoodanige geslachten, waarvan zal worden bewezen, dat dezelve tot den adel van het land hebben behoord, of brieven van adeldom van vorige vorsten van het land bekomen; hoezeer daarvan, immers in de latere tijden, geen effect hebbende genoten, of voor adellijke geslachten gehouden zijnde geweest, mits nogtans dat zoodanige geslachten, of die takken van dezelve, welke zich te dien einde zullen aangeven, bij voortdoring met 'er woon in het land zijn gebleven.

Art. 2. Wij verklaren mitsdien als constitutionelen adel in ons koninkrijk te bevestigen, gelijk Wij bevestigen bij deze, alle zoodanige personen, welke zich aan Ons of aan

het daartoe door Ons benoemd Collegie zullen adresseren, met behoorlijk bewijs, dat zij tot een van in het vorig artikel vermelde geslachten zijn behoorende, en de gezegde bevestiging aan Ons zullen verzoeken.

Door Ons zal nader worden bepaald de wijze, op welke dit een en ander zal moeten worden bewezen, alsmede op welke aan de gemelde personen, welke zich zullen hebben aangegeven, en waarvan de ingediende bewijzen in orde zullen zijn bevonden, onze brieven van bevestiging in den constitutionelen adel van het koninkrijk zullen worden uitgereikt.

Art. 5. Ten aanzien van zoodanige personen, van inlandsche adellijke geslachten afstammende, die zelve of wier voorouders zich vóór onze komst tot den troon buiten het koninkrijk met 'er woon mogten hebben begeven, verklaren Wij, dat, wanneer zoodanige personen zelve wederom in het koninkrijk gevestigd zijn, of zich daarin vervolgens wederom vestigen en ter nederzetten, zij alsdan bevoegd zullen zijn, hunne bewijzen, om in den constitutionelen adel bevestigd te kunnen worden, in te dienen, zonder dat derzelve voorledene afwezendheid buiten 's lands hun ten deze zal prejudiciëren.

Art. 4. Wij reserveren aan Ons, aan zoodanige geslachten, in ons rijk gevestigd, of personen, ingezetenen van dit land zijnde, of zich bij vervolg in hetzelfde zullende ter nederzetten, welke zullen kunnen aantoonen, van een uitheemsch adelijk geslacht te zijn, of brieven van adeldom van uitheemsche keizers of koningen te hebben bekomen (mits dezelve ten minste 25 jaren geleden zijn verkregen), brieven van inlijving in den constitutionelen adel van het koninkrijk te verleenen, zoodanig als Wij, naar bevind van zaken en der ingediende bewijzen, zullen oordeelen te behooren.

Art. 5. Wij reserveren mede aan Ons, om aan ingezetenen van dit land, welke in hun geslacht of voor hun persoon den titel van Graaf of Baron, van uitheemsche keizers of vorsten, vroeger dan gedurende de laatste 25 jaren, hebben

bekomen, en daarvan bewijzen kunnen indienen, en welke zich aan Ons zullen vervoegen, om dien titel te mogen blijven voeren, onze toestemming daartoe te vergunnen, op zoodanige wijze en onder zoodanige bepalingen, als Wij, naar bevind van zaken, zullen goedvinden.

Art. 6. Voor het vervolg zal geen van onze onderdanen eenige uitheemsche adelbrieven of eeretitelen mogen aannemen.

Art. 7. Na dat de constitutionele adel in het koninkrijk zal zijn bevestigd, zal geen ingezetenen van het koninkrijk, welke niet in dezelve is ingeschreven, door Ons als edelman worden erkend, noch in eenige officiële of publieke stukken als zoodanig mogen voorkomen of genoemd worden; gelijk mede niemand door Ons als Graaf of Baron zal worden erkend, of in eenige officiële of publieke stukken dien titel zal mogen voeren, buiten die genen welke dezelve van Ons, bij opene brieven zullen hebben bekomen, of daartoe uitdrukkelijke toestemming van Ons verkregen.

Art. 8. Wij reserveren aan Ons, om den titel van Graaf of Baron, niet erfelijk, op den voet daaromtrent bij de wet bepaald, maar voor hun persoon, te verleenen aan zoodanige personen, als Wij zulks, om bewezene diensten, waardig zullen oordeelen.

Art. 9. De gansche constitutionele adel is onder zich gelijk; geen onderscheid is 'er tusschen de geslachten en personen; voorbehoudens het onderscheid van standverhooging tot, en de titels van Graaf of Baron, welke door Ons en onze nakomelingen en opvolgers zullen worden gegeven.

Art. 10. De dochters van edellieden zijn voor haar persoon edel; ongetrouwd zijnde, zullen zij den titel van freule hebben.

Art. 11. De weduwen van edellieden zullen den rang van hare overledene mans behouden, tot hertrouwen toe.

Art. 12. Geen persoon, tot den adel van het koninkrijk behoorende, zal eenigen anderen geslachtsnaam bij den zijnen mogen voegen, dan met onze goedkeuring en toestemming.

Art. 15. Ook zal niemand den naam van een adelijk ge-

slacht van het koninkrijk mogen aannemen, of bij den naam van zijn geslacht mogen voegen, uit welken hoofde het ook zoude mogen zijn; ten ware Wij, na verhoor van den nog levenden mansstam van het geslacht, waarvan de naam zoude wordenaangenomen, daartoe onze toestemming hadden gegeven.

Art. 14. De wapenen van elk adelijk geslacht zullen door Ons worden vastgesteld, op het voorstel van het hoog heraldiek Collegie.

De geslachtwapens, zoo als dezelve bewijsselijk van voorouders zijn aangeërfd, zullen bewaard blijven; onverminderd de bijvoeging van zoodanige stukken, als Wij mogten goedvinden; ook zal in het algemeen door Ons worden bepaald zoodanig onderscheidend teeken, van eene kroon, als anderszins, hetwelk bij of boven het wapen zal moeten worden gevoerd, door een ieder welke tot den constitutionelen adel van het Rijk zal behooren.

Art. 15. Bij het verleenen van opene brieven, waarbij de titel van Graaf of Baron door Ons zal worden vergund, zullen wij in het geslachtwapen van den met den titel begunstigde persoon zoodanige vermeerdering van stukken, als ook een wapenkreet of devies voegen, als wij zullen goedvinden.

Art. 16. De door ons benoemde Graven en Baronnen zullen boven hunne wapens voeren zoodanige grafelijke of baronnen-kroon, als door Ons nader zal worden bepaald.

Art. 17. De zoon van een Graaf of Baron, of, wanneer 'er meer zonen zijn, de oudste van dezelve, zal, gedurende het leven van zijn vader, hetzelfde wapen als zijn vader voeren, doch gebroken met een lambel.

Art. 18. De jongere zonen en verdere descendentes van een Graaf of Baron, zullen het volle wapen van hunnen vader voeren; echter alleen met eene adelijke of jonkers-kroon boven hetzelfde.

Art. 19. De ongehuwde dochters van een Graaf of Baron zullen in eene ruit het volle vaderlijke wapen voeren, overdekt met de daartoe behoorende kroon.

Art. 20. Van het wapen van alle geslachten of takken van dien, welke zullen behooren tot den constitutionelen adel, zal eene geblasonneerde afteekening bij het hoog heraldiek Collegie moeten berusten; en zal daarin geene verandering hoegenaamd mogen worden gemaakt, buiten onze uitdrukkelijke toestemming en goedkeuring.

Art. 21. Niemand zal het wapen van een adelijk geslacht mogen aannemen of voeren, zonder volkomen bewijzen van daartoe gerechtigd te zijn, en tot dat geslacht te behooren.

Ook zal niemand mogen voeren zoodanige kroonen of ander distinctief teeken, als Wij zullen hebben vastgesteld voor, en toegekend aan den constitutionelen adel, of aan die genen, aan welken Wij den titel van Graaf of Baron zullen toevoegen.

Art. 22. Van alle huwelijken, geboorten of sterfgevallen, welke in een geslacht, tot den constitutionelen adel van het Rijk behorende, voorvallen, zal aan het hoog heraldiek Collegie aangifte moeten worden gedaan, op zoodanige wijze, als nader door ons zal worden bepaald.

Art. 25. Alle personen, tot den adel van het koninkrijk behorende, zullen hebben het regt om de jagt te mogen uitoefenen, door het geheele departement, waarin zij met 'er woon gezeten zijn, en, voor zooveel de Graven en Baronnen betreft, door het geheele koninkrijk; voorbehoudens, voor het overige, de wetten en bepalingen op het stuk van de jagt, reeds gemaakt of verder te maken.

Art. 24. Alle personen, tot den gemelden adel behorende, zullen in regten niet mogen worden betrokken, dan voor het gerechtshof, waaronder het departement, alwaar zij wonen, ressorteert; onverminderd, voor het overige, hetgeen bij art. 26 en 27 der wet van 22 April dezes jaars, met betrekking tot het onderzoek en beoordeeling, door pairs te doen, bepaald is.

De citatiën in regten, van personen tot den adel behorende, zullen altoos bij besloten brieven moeten geschieden.

Art. 25. In de gewapende schutterijen zullen zij niet anders dan als officieren kunnen geplaatst worden.

Art. 26. Zij zullen uitsluitend het regt hebben, om aan hunne liverei-bedienden nestels van liverei-koorden te geven.

Art. 27. Zoodanige huizen, ten platten lande, als door personen, tot den adel behoorende, bewoond worden, en als adellijke huizen of landgoederen zullen worden beschouwd, zullen genieten vrijheid van jagt, in eene zekere uitgestrektheid rondom dezelve; alles volgens zoodanige bepalingen, als te dien opzigte, en tot verklaring, wat door adelijk huis of landgoed moet worden verstaan, door Ons nader zullen worden gemaakt.

Art. 28. Van de departementale raden, welke door Ons in de departementen zullen worden benoemd, zal ten minste de helft bestaan uit edellieden.

Art. 29. In alle collegiën zullen de edelen den rang van zitting nemen boven die genen, welke een' gelijken post of ambt met hun bekleeden, en niet tot den constitutionelen adel behooren (*).

Art. 30. De edelen van het koningrijk zullen mogen dragen zoodanig costuum, als nader door ons zal worden bepaald.

Art. 31. In alle ceremoniën, zoo in als buiten onze paleizen, zal aan hun eene bijzondere plaats worden aangezezen, in zoodanigen rang, als door Ons nader zal worden bepaald.

Art. 32. Alle personen, tot den adel behoorende, zullen aan ons hof dezelfde voorregten genieten, als personen, welke aan ons voorgesteld zijn.

Art. 33. Wij zullen bij het reglement op de etiquette van ons hof bepalen den titel, welchen wij, aan de edelen van het koningrijk en aan de Baronnen en Graven schrijvende, zullen geven.

(*) Bij decreet van 21 November 1809 werd dit artikel in diervoege gewijzigd, dat de edellieden in de collegiën den voorrang niet zouden innemen boven degenen, die, ofschoon niet tot den adelstand behoorende, echter door ouderdom van dienst reeds een hooger rang bekleeden.

Art. 54. De titel, door andere personen te geven aan een edelman van het koninkrijk, zal zijn: *hoog welgeboren heer jonkheer*; aan een Baron, dien van: *hoog en welgeboren heer*, en aan een Graaf, dien van: *hooggeboren heer*.

De Graven zullen ook den titel van *excellentie* voeren.

Art. 55. Alle mauspersonen, tot den constitutionelen adel van het koninkrijk zullende gehooien, welke meerderjarig zijn, zullen gehouden zijn, op zoodanigen tijd en wijze als door ons nader zal worden bepaald, af te leggen den eed hier navolgende; gelijk zulks mede in het vervolg zal moeten worden gedaan door alle manspersonen, tot den constitutionelen adel behoorende, zoodra de tijd daar is, dat zij tot meerderjarigheid zullen gekomen zijn.

EED. »Ik zwere getrouwheid aan den koning, en gehoorzaamheid aan de constitutie van het koninkrijk; in het bijzonder mede aan de fundamentele wetten, welke tot den adel betrekkelijk zijn.

»Ik belove en zwere, dat ik mij steeds als een regtschapen edelman jegens den koning en mijn vaderland zal gedragen.

»Dat ik met alle kracht en naar mijn vermogen zal medewerken tot al het geen kan strekken tot welzijn, ondersteuning en luister van de kroon, en zal tegen gaan alles, wat tot nadeel van den persoon des konings en deszelfs regering mogt ondernomen worden;

»En dat ik aan de kinderen, die ik heb, of mogte krijgen, dezelfde gevoelens van getrouwheid en gehoorzaamheid zal voorhouden en inboezemen.

»Zoo waartijk helpe mij God Almagtig!»

Art. 56. Ons hoog heraldiek collegie is belast met de uitvoering van het tegenwoordig besluit. —

Deze constitutionele adel (aan welken, gelijk men zal hebben opgemerkt, verscheidene wezenlijke voorregten waren toegekend) ging voorbij als eene schaduw en stierf nagenoeg in de geboorte. Onze naderende inlijving bij Frankrijk bereidde

haar een vroegtijdig graf, gedolven door het misnoegen van Napoleon I, die met leede oogen zijn broeder Lodewijk de nieuwe instellingen van het Fransche Keizerrijk zag nabootsen door het benoemen van maarschalcken, het oprigten van een adelstand en het instellen eener ridderorde, die van de Unie. De wet van 22 April 1809 werd afgeschaft bij eene wet van 18 Februarij 1810 van den volgenden lakoniekten doch alles afdoenden inhoud: »De wet van 22 April 1809, waarbij een constitutionele adel van het koninkrijk Holland is ingesteld, wordt bij dezen *geheel vernietigd* en buiten effect gesteld, *even als of dezelve nimmer bestaan hadde.*” Dit had noodwendig de intrekking der boven medegedeelde statuten van den adel ten gevolge, hetgeen bij koning Lodewijks besluit van 4 Maart 1810 geschiedde. Karakteristiek voor onze verhouding tot het groote keizerrijk is art. 2 van dat besluit, luidende: »Ons heraldiek Collegie, hetwelk bij voortdoring deszelfs bestaan en organisatie blijft behouden, zal Ons ten spoedigste, bij een deswegens te doen rapport, hunne gedachten mededeelen, omtrent hetgeen zal behooren te geschieden, *om het stuk van den adel in harmonie te brengen met hetgeen dien aangaande in Frankrijk is vastgesteld.* Hetzelve wordt bij deze geautoriseerd, om dien aangaande, *met onzen ambassadeur te Parijs* in confidentiele correspondentie te treden.”

Bij de herstelling van Nederlands onafhankelijkheid herschiep de Souvereine Vorst (Willem I) den Nederlandschen adel op de grondslagen, vervat in het ondervolgende besluit van 15 Februarij 1815:

»Wij Willem enz.

»Hebben goedgevonden en verstaan te bepalen, zooals bij deze bepaald wordt:

»1°. dat tot den adelstand in de onderscheidene provinciën gerekend zullen worden te behooren zoo wel de genen die door Ons in de ridderschap of edelen dier provinciën respectivelijk benoemd en geadmitteerd

zijn of verder tot op het in werking komen der reglementen, vermeld bij art. 77 (*) der Grondwet, benoemd en geadmitteerd worden zullen, benevens hunne wettige afstammelingen, als alle die genen welke bij vervolgd door ons in den adelstand zullen worden erkend, ingelijfd of verheven, insgelijks met hunne wettige afstammelingen;

2°. dat in alle publieke en particuliere documenten aanzien der personen tot den adelstand behoorende en voor zoo verre door Ons aan dezelve geenen anderen of meerderen titel mogt zijn toegekend of verleend, zal worden gebezigd de titulature van *Jonkheer* en *Hoog Welgeboren*;

3°. dat dezelve personen zullen bevoegd zijn tot het openlijk voeren en gebruiken van een erkend adelijk wapen; en

»4°. dat een edelman in de geheele provincie, alwaar hij woonachtig is, tot de jagt is gekwalificeerd, zonder aan eenig vereischte van betaling eener zekere somme in 's lands lasten of van gegoedheid onderworpen te zijn.

»Reserverende Wij Ons, om wanneer de door de Provinciale Staten aan Onze goedkeuring te onderwerpen reglementen voor de hoogheemraadschappen, in deliberatie zullen komen, nader te statuieren, of, en in hoeverre in de zamenstellingen dier kollegiën, naar gelang van ieders bijzondere omstandigheden aan de leden van de ridderschappen of edelen eenig aandeel behoort te worden toegekend.»

Bij de grondwetsherziening van 1848 vervielen de ridderschappen en de adel verloor zijn bestaan als politiek lig-

(*) *Art. 77 der Grondwet van 1814*: »Er zullen zijn in de Provinciën of Landschappen Edelen of Ridderschappen, welke instellingen geregeld worden op zoodanige wijze, als door hen, behoudens deze Grondwet, noodig geoordeeld en door den Souvereinen Vorst, ingevalle van goedkeuring, bekrachtigd wordt.

»De eerste bijeenroeping van en admisse tot dezelve zal door den Souvereinen Vorst, overeenkomstig de omstandigheden, gedaan en verleend worden. Zij ontwerpen *hunne reglementen* dadelijk na hunne eerste bijeenkomst.»

chaam. Eenige pogingen, door belanghebbenden aangewend om de ridderschappen als particuliere adelsvereenigingen in stand te houden, schijnen nog tot geen zeer voldoende resultaat te hebben geleid.

Het reeds in de wet van 22 April 1809 voorkomende verbod om vreemden adeldom aan te nemen, is bij de achtereenvolgende Grondwetten van 1814, 1815, 1840 en 1848 herhaald, en daarbij het regt om adeldom aan Nederlanders te verleen uitsluitend aan den koning der Nederlanden voorbehouden.



TWEEDE AFDEELING.



PRACTIJK DER WAPENKUNDE.



[In deze geheele Afdeeling duiden de Romeinsche cijfers de Plaat,
en de Arabische de figuur van elke plaat aan.]

Een WAPEN (Fr. *armoirie*, enkv., of *armoiries*, meerv.; Eng. *achievement*, enkv., of *arms*, meerv.; Hd. *Wappen*, enkv. en meerv.) bestaat uit de navolgende deelen:

1. het schild met zijne verdeelingen, kleuren en stukken;
2. de helm, met of zonder kroon en dekkleeden;
3. bij gebreke van helm, enkel de kroon op het schild;
4. het helmteeken;
5. de mantel;
6. de schildhouders;
7. de wapenkreet en wapenspreuk.

Niet al die attributen zijn noodig om een behoorlijk wapen te vormen; streng genomen is reeds het bloote schild zonder figuren of bijwerk voldoende, mits het voorzien zij van eene kleur. Meer bepaald begrijpt men onder den naam van *Wapen* het geheele blazoen met al zijne nevenstukken, terwijl men het enkele schild met zijne figuren het *Wapenschild* noemt.

De in de wapens voorkomende figuren dragen den gemeenschappelijken naam van STUKKEN en het schild wordt gezegd daarmede BELADEN te zijn. Men verdeelt die stukken in twee groote klassen:

1°. HERALDIEKE STUKKEN, gevormd uit regte lijnen.

In andere landen splitst men deze stukken in eer-

volle en minder eervolle, eene verdeeling, die ik niet gevolgd heb; waarover ter zijner plaatse nader; zie Hoofdstuk VIII.

- 2^o. GEWONE WAPENFIGUREN, waaronder men alles rangschikt wat niet tot de heraldieke stukken behoort. Deze tweede afdeeling wordt weder gesplitst in: a. *natuurlijke*, b. *kunstmatige*, c. *hersenschimmige figuren of monsters*.

Om de verdeelingen van het schild, alsmede de heraldieke stukken te vormen, bezigt men in den regel regte lijnen; zeer dikwijls echter hebben de lijnen een anderen vorm; zoo kunnen zij zijn (zie Plaat I): golvend (fig. 12), geënt (fig. 13), knoestig (fig. 16), uitgeschulpt (fig. 15) en groot-uitgeschulpt (fig. 14); ingeschulpt (fig. 21), gewolkt (fig. 17), uitgetand (fig. 18) en groot-uitgetand (fig. 19), hoekig (fig. 20), gekanteeld (fig. 25), van onderen gekanteeld (fig. 24), aan beide zijden gekanteeld (fig. 25), beurtelings gekanteeld (fig. 26), loodregt gekanteeld (fig. 27), zwaluwstaartig (fig. 22). Deze en nog andere vormen worden in Hoofdstuk VII nader beschreven en verklaard.

Men beschouwe het tegenwoordige werk goedgunstig als eene bescheiden proeve om de Heraldiek, die nog veelzijdige diensten kan bewijzen, hier te lande inheemsch en voor iederen belangstellende toegankelijk te maken, en ons te gelijk te onttrekken aan het dwangjuk der bastaardtermen, waarmede men zich tot nog toe beholpen heeft. Gaarne erken ik op dien weg veel nut en voorlichting te hebben getrokken uit de vroeger door mij aangehaalde brochure van Mr. L. Ph. C. van den Bergh (*), die daarin naar hetzelfde doel streeft, doch zich, naar ik bescheidenlijk geloof, eendeels te zeer aan de Fransche terminologie houdt, anderdeels zijn onderwerp niet uitvoerig genoeg heeft behandeld om dit Hand- en Leerboek overtollig te maken.

(*) *Grondtrekken der Nederlandsche Wapenkunde*, Leiden 1817.

Voorzigtigheidshalve heb ik in deze Proeve van eene Nederlandsche Wapenleer, — ten einde verwarring te voorkomen en niet te worden misverstaan, — bij elke door mij voorgestelde benaming de bij de mannen van 't vak bekende Fransche benaming gevoegd, en veelal ook de Engelsche en Duitsche, ten einde het gebruik van buitenlandsche heraldieke werken gemakkelijker te maken. Niet altijd echter heb ik de beide laatste talen kunnen aanhalen, dewijl het haar voor vele heraldieke bijzonderheden aan eigene benamingen ontbreekt.

Mij rest nog mede te deelen, dat ik ordeshalve mijne rijke stoffe gesplitst heb in de volgende Hoofdstukken:

I. *Het Schild en zijne verdeelingen.* — II. *De Wapenklemen.* — III. *De Wapenfiguren.* — IV. *Heraldieke hoofdfiguren.* — V. *Heraldieke bijfiguren.* — VI. *Heraldieke onderverdeelingen.* — VII. *Eigenschappen der heraldieke stukken.* — VIII. *Classificatie der heraldieke stukken.* — IX. *Natuurlijke Wapenfiguren.* — X. *Kunstmatige Wapenfiguren.* — XI. *Hersenschimmige Wapenfiguren, of Monsters.* — XII. *Helmen.* — XIII. *Kroonen.* — XIV. *Hoeden, baretten, enz.* — XV. *Helmtteekens.* — XVI. *Helmdekkleeden.* — XVII. *Schildhouders.* — XVIII. *Banieren, vanen, enz.* — XIX. *Wapenkreet en Wapenspreuk.* — XX. *Mantels.* — XXI. *Andere sieraden der Wapenschilden.* — XXII. *Regelen der Wapenkunde en Wijze van blazoeneren.* — XXIII. *De verschillende soorten van Wapens.* — XXIV. *Breuken.* — XXV. *Heraldieke teekenen van waardigheden.*



H O O F D S T U K I.

Het Schild en zijne verdeelingen.

§ 1. Het SCHILD (Fr. *écu* of *écusson*, Eng. *escutcheon*, Hd. *Schild*), eene gewijzigde navolging van het oude krijgsschild, levert in zijne oppervlakte het VELD (Fr. *champ*, Eng. *field*, Hd. *Feld*) op, waarin de wapenfiguren hare plaats vinden (*). Er bestaan eenige zeldzame voorbeelden, dat het schild, geheel bedekt met ééne kleur, op zich-zelf een volkomen wapen uitmaakt, zonder dat het veld eenigerhande figuur bevat. Aan zoodanige schilden gaf men vroeger den naam van *verwachtingsschilden* (Fr. *tables d'attente*, Hd. *Wart-schilde*); de oude heraldisten beweerden, dat degeen, die een zoodanig schild voerde, daardoor te kennen wilde geven, dat hij nog geen wapen verdiend had, doch de verwachting koesterde, er te eeniger tijd door zijne dapperheid een te zullen verwerven. Mij schijnt dit gevoelen eene belagchelijke dwaling, want een effen schild, met ééne kleur bedekt, is even goed een wapen als een schild dat wemelt van figuren (†). De huizen XIMENEZ in Spanje, HERTENSTEIN in Duitschland, RUBEI in Italië, ALBRET, NARBONNE, DUVIVIER, DE LANSAC, DE RIEUX, DE LISSAC, DE SARRANTE in Frankrijk, voeren allen een effen rood schild; DESGABETS D'OMBALE en DE GOURNAY in Frankrijk, effen zwart; DE BARGE in Frankrijk, effen blaauw; PRADO in Spanje, effen groen; BOSENSTEIN en LAHR in Duitschland, MENESES in Portugal, BANDINELLI in Italië, DE BORDEAUX, PUY-Paulin en PAËRNON in Frankrijk, allen effen goud; BOQUET in Frankrijk en BIELSKI in Polen, effen zilver; PARIS

(*) Het veld van een schild wordt door sommige oude Fransche schrijvers *maitre* genoemd, doch die benaming is tegenwoordig geheel in onbruik.

(†) Bijv. het wapen der familie VON VERGER in Beieren, waarin men, nevens andere stukken, vijf en twintig granaatappelen telt!

DE BOISROUVRAY, DE S^{TE} HERMINE EN COAGUE in Frankrijk, allen effen hermelijn; DE LAVAL EN DE MIGNON in Frankrijk, effen tegenhermelijn; BOSCHHUYZEN in Nederland, omgekeerd effen vair; enz. De zaak blijft onveranderd al heeft ook het schild schijnbaar geene kleur, want alsdan is het effen zilver (volgens een gebruik bij het aanduiden der kleuren, 'tgeen in het volgende Hoofdstuk verklaard zal worden). Voor onze uitdrukking *effen* gebruiken de Franschen het woord *plein*; bijv. voor »een effen blaauw schild” zeggen zij: »[Un écu] D'azur plein.” De woorden *écu* of *champ* worden bij 't blazoeneren aan 't hoofd van den volzin steeds weggelaten. Evenzoo laat men in 't Nederduitsch bij het beschrijven van een wapen het woord *schild* of *veld* weg.

Wezenlijke verwachtingsschilden zijn nooit ergens anders gebruikt, dan in de wapens van sommige Duitsche vorsten, waar men soms een ledig vak liet, om dit later met het wapen van een of ander gebied, waarop de vorst aanspraak maakte, te vullen — wel te verstaan wanneer hij ooit tot het bezit geraakte. Dat gebruik, waarvan men in de zeventiende en achttiende eeuw eenige sporen vindt, wordt tegenwoordig niet meer gevolgd. Een dergelijk schild of kwartier noeme men *blank*. Ter loops gewaag ik hier van een fabelachtig en zeer onwaarschijnlijk gebruik, 't geen, volgens sommige schrijvers, vroeger in Spanje zou bestaan hebben. Jonge dames namelijk voerden een gedeeld schild (*écu parti*), waarvan zij, na haar eigen wapen in de linkerhelft geplaatst te hebben, de rechterhelft blank lieten, die dan bestemd bleef om het wapen van haar eventuelen echtgenoot op te nemen — indien er een echtgenoot om de hand van de schoone uitkwam. Zulk eene wijze om het wapen te voeren was dus eene bemantelde huwelijksaanvraag en wel van de zijde der dame; want het is niet te denken, dat degenen, die niet voornemens waren zich door Amor en Hymen te laten verteederen, zich op die wijze als *à prendre* zouden hebben aangekondigd.

Om een wapenschild van behoorlijk evenredige en bevallige afmetingen te teekenen beschrijve men een vierkant van acht deelen hoogte bij zeven deelen breedte; de benedenhoeken worden met een kwart-cirkeltje afgerond 'tgeen een half deel tot straal heeft, en twee dergelijke kwart-cirkeltjes, van de basis uitgaande, loopen zamen en vormen de punt (Pl. I, fig. 56 en alle volgende). Deze onopgesmukte en evenwel nette schildvorm is tegenwoordig bijna overal, bij ons te lande schier uitsluitend, in gebruik.

Door sommigen is beweerd, dat in den aanvang elk volk zijne bijzondere soort van wapenschild bezat; doch nooit heeft daaromtrent ergens een vaste regel gegolden en al die verschillende vormen, welke men soms nog ontmoet, hebben hun ontstaan enkel aan den smaak, soms wel aan den wansmaak en de grilligheid, der kunstenaars te danken. Er moet eene uitzondering gemaakt worden voor een zeer klein getal wapens, bij welke een bepaalde schildvorm een volstrekt vereischte is, zoo men ze naar waarheid wil afbeelden; doch de daarbij betrokkene familiën zijn dan ook nooit van dien vorm afgeweken. Van dien aard zijn de ovale schilden van HEMRICOURT DE GRUNNE en PREUDHOMME d'HAILLY DE VERGIGNEUL (hartschild), het vierkante van GONTAUT DE BIRON, enz.

Voormaals bedienden de baanderheeren zich veeltijds van een geheel vierkant schild, naar den vorm der banieren *banierschild* (Fr. *écu en bannière*) geheeten (I, 4). Nog tegenwoordig voeren enkele familiën (gelijk GONTAUT DE BIRON, waarvan ik zoo even gewaagde) hare wapens in een schild van dusdanigen vorm; bij de baanderheeren van Guienne en Poitou was dit zelfs eene vaste gewoonte. In Nederland zijn mij daarvan geene voorbeelden bekend.

Op de oude gedenkteekenen en zegels ziet men het schild meestal in een langwerpigen driehoekigen vorm, met de zijden nabij de punt een weinig afgerond; doorgaans staat het hellend (I, 2). Aanvankelijk noemde men deze soort een *Fransch schild* (*écu français*), tegenwoordig een *ouder-*

wetsch schild (écu à l'antique.) Ook dezen vorm hebben enkele geslachten voor hun wapenschild behouden.

De Engelschen maken veel gebruik van een schild zoo als ik in de eerste plaats beschreven heb, doch met de bovenhoeken scherp uitspringende (I, 5). Soms noemt men het uitdrukkelijk een *Engelsch schild (écu anglais)*.

Verscheidene schrijvers spreken van een Duitsch, een Spaansch, een Italiaansch schild, doch ten onregte, want nooit hebben de Duitschers, Spanjaarden of Italianen een schild van een uitsluitenden vorm gebezigd; het verschil heeft zijn oorsprong weder bij de kunstenaars. Evenwel, om misverstand te voorkomen, zal ik die schilden onder hunne valsche benaming beschrijven. Het *Spaansche schild (écu espagnol)* vertoont den gewonen vorm, doch de basis is afgerond en heeft geene punt (I, 4); het *Duitsche schild (écu allemand)* is aan het Spaansche gelijk, doch bovendien aan de regterzijde uitgesneden, om, gelijk men voorgeeft, een steunpunt aan de lans des ridders te verschaffen (I, 5). Het *Italiaansche schild (écu italien)* is geheel ovaal en meestal geplaatst in eene versierde en gebeeldhouwde lijst van denzelfden vorm, *cartouche* geheeten. Het zijn voornamelijk de geestelijken, die zich van dezen schildvorm bedienen.

Het *ruitschild* (Fr. *écu en losange*, Eng. *lozenge-shield*, Hd. *Rautenschild*), (I, 6). wordt algemeen aan de jonkvrouwen toegewezen en in Frankrijk, Engeland en Nederland ook veel door deze gebezigd; minder werk maakt men daarvan in Duitschland en elders. Doch uit zegels blijkt, dat de vrouwen aanvankelijk denzelfden schildvorm gebruikten als de mannen; later kozen zij het ruitvormige schild, doch — er bestaan voorbeelden dat ook mannen dit voerden. Nog tegenwoordig is het hartschild een ruitschild in het gevierendeelde wapen van de Beijersche familie KÜNER VON KÜNERSPERG, een patricisch geslacht uit de voormalige rijksstad Memmingen. Om van een bevalligen vorm te zijn moet het ruitschild drie deelen breedte hebben bij vier deelen hoogte.

Uit een heraldisch oogpunt is het gebruik van deze soort van schild niet aan te raden: door zijne aflopende zijden biedt het te weinig ruimte om een wapen behoorlijk af te beelden, 't geen vooral sterk in 't oog valt, waar het een gevierendeeld wapen betreft.

Ofschoon door de heraldieke regelen het gebruik van het ruitschild aan de gehuwde vrouwen en weduwen niet ontzegt is, bedienen deze zich meerendeels van een ovaal schild, 't geen de eerstgenoemden links naast het wapen harer echtgenooten plaatsen (*). Bij de oude Engelsche auteurs heeten twee aldus vereenigde schilden, met eene benaming uit den Normandischen tijd, *baron et femme*.

Stilzwijgend ga ik onderscheidene andere schildvormen voorbij, die geheel in onbruik zijn geraakt, zoo als de hartvormige, cirkelronde (†) en dergelijke schilden. Zij zijn met de staartpruiken en steekhoeden opgeruimd. Gelukkig heeft de *style rococo* ook in de wapenkunde zijn tijd gehad.

Alle oude schrijvers over de heraldiek maken gewag van *omgekeerde wapenschilden* (*écus renversés*), wapens die 't onderst boven gekeerd waren bij wijze van schandmerk. In den grond der zaak hadden zij gelijk, doch zij dwaalden in de toepassing. Volgens hun beweren waren de afstammelingen van een edelman, die zich aan eene zwarte misdaad, bijv. landverraad, had schuldig gemaakt, verplicht hun wapen in een omgekeerd schild te voeren. Maar hierin vergden zij het onmogelijke, want wie zou niet liever van zijn wapen geheel afstand hebben gedaan, dan voortdurend voor ieders oog een teeken van onuitwischbare schande

(*) Desniettemin kiezen de gehuwde vrouwen dikwijls een gewoon- en de weduwen een ruitschild.

(†) Schier de eenige uitzondering hierop wordt soms nog gemaakt door de wapens van die Britsche pairs, welke met de orde van den Kousenband zijn vereerd. Men ziet dan het cirkelvormige schild door den Kousenband als door een zoom omgeven. Het Britsche rijkswapen komt veelvuldig onder die gedaante voor.

ten toon te dragen? Dewijl niemand genoodzaakt kan worden een wapen te voeren (omdat het een eereteken geacht wordt), zou het doel nimmer bereikt zijn geworden. Doch het raadsel is met weinige woorden op te lossen: in de zeer zeldzame gevallen, wanneer men het nuttig achtte de herinnering van een snood verraad door een openbaar gedenkteken levendig te houden, werd het wapen van den dader daarop in een omgekeerd schild afgebeeld. Ook op enkele grafgestichten vindt men het wapen in dier voege voorgesteld, om aan te duiden, dat de overledene de laatste van zijn stam was. In beide beteekenissen evenwel komen de omgekeerde wapenschilden uiterst zelden voor.

§ 2. Door middel van de HOOFDVERDEELINGEN (Fr. *partitions*, Eng. *partition lines*, Hd. *Schildtheilungen*) wordt het schild telkens in twee gelijke vakken verdeeld. Deze worden te weeg gebragt door de rechte lijn, in vier verschillende rigtingen getrokken en telkens door het middenpunt des schilds heengaande. Een schild heet:

1. GEDEELD (Fr. *parti*, Eng. *parti per pale*, of enkel *per pale*, Hd. *getheilt*, of *gespalten*), wanneer de lijn loodrecht staat.

DE TALARU — *Frankrijk*. Gedeeld van goud en blaauw; met een rooden schuinstaak over alles heen (I, 56.)

2. DOORSNEDEN (Fr. *coupé*, Eng. *parti per fess*, of enkel *per fess*, Hd. *quergetheilt* of *gequert*), wanneer de lijn waterpas ligt, (I, 58, DE HONTHEIM; II, 67, VON LILIER; III, 56, CORRARIO.)

5. *Regtsgeschuind*, of enkel GESCHUIND (Fr. *tranché*, Eng. *parti per bend*, of enkel *per bend*, Hd. *schräggetheilt*, of enkel *geschrägt*), wanneer de lijn uit den regterbovenhoek naar den linkerbenedenhoek (*) loopt.

(*) Men geve hier en verder naauwkeurig acht, dat *regts* en *links* in de wapenkunde steeds het tegenovergestelde is van regts en links in het gewone leven. De regterzijde van een wapen of van eene wapenfiguur bevindt zich aan de linkerhand van den beschouwer, en omgekeerd de linkerzijde aan zijne regterhand. Dit gebruik, in de heraldiek van alle volken een axioma gewor-

DE TOURNEL — *Languedoc*. Geschuind van zilver en rood (I, 40).

4. LINKSGESCHUIND (Fr. *taillé*, Eng. *parti per bend sinister*, of enkel *per bend sinister*), wanneer de lijn uit den linkerboven- naar den rechterbenedenhoek loopt. Vermits deze verdeling niet dikwijls voorkomt, moet er zonder uitzondering altijd het woord *links* worden bijgevoegd, om haar van het voorgaande geschuind te onderscheiden.

VON LÖWEL — *Beijeren*. Linksgeschuind van goud en zilver (I, 45).

§ 5. Door herhaling of zamenvoeging van de verdeelingslijnen verkrijgt men de HERDEELINGEN (Fr. *repartitions*):

1. *gedeeld in drieën* (Fr. *tiercé en pal*), (I, 57).

2. *doorsneden in drieën* (Fr. *tiercé en fasce*), (II, 7).

3. *geschuind in drieën* (Fr. *tiercé en bande*), (III, 18).

4. *linksgeschuind in drieën* (Fr. *tiercé en barre*); daarbij loopen de lijnen van den linkerboven- naar den rechterbenedenhoek.

5. *gevierendeeld of gekwartileerd* (Fr. *écartelé*, Eng. *quarterly*, Hd. *geviert* of *quadrirt*), (II, 22, 25 en 24).

6. *schuingevierendeeld* (Fr. *écartelé en sautoir*, Eng. *per saltire*, Hd. *schräggeviert*), (II, 25).

7. *gegeerd* (Fr. *gironné*, Eng. *gironny*, Hd. *geständert* of *gegehrt*), de vereeniging van de vier hoofdlijnen, (III, 59 en 40).

De vakken van een regt of schuin gevierendeeld schild worden *kwartieren* of *vierendeelen* genoemd (Fr. *quartiers*, in het enkelv. ook wel *un écart*, Eng. *quarters*, Hd. *Quartiere*) of *Felder*. Is het aantal vakken grooter dan vier (hetgeen voortvloeit uit het bezigen van meer dan twee lijnen); zij behouden toch den naam van kwartieren; in zulk een geval moet men altijd bepaald opgeven hoeveel

den, vloeit voort uit de vroegere gewoonte om het wapen op de borst van den wapenrok te borduren, zoodat de rechterzijde van den ridder zich tegenover de linkerzijde van den toeschouwer bevond, en omgekeerd. In 't Fransch heeten het heraldieke regts en links, *dextre* en *senestre*, in 't Engelsch *dexter* en *sinister*, in 't Hoogduitsch bezigt men de gewone woorden.

verticale en hoeveel horizontale lijnen tot de kwartilering gebezigd zijn. Men heeft schilden met zes, acht, negen, twaalf, zestien en twee-en-dertig kwartieren. Hoogst zelden bevat eenig schild er meer. Meestal maakt elk kwartier op zich-zelf een afzonderlijk wapen uit, doch er bestaan vele wapens, die van den oorsprong af in verscheiden kwartieren verdeeld zijn geweest, welke dus gezamenlijk het wezenlijke wapen vormen. Bij ons te lande, alsmede in Frankrijk en Engeland, voert eene familie doorgaans slechts haar eigen wapen, doch in Duitschland schijnt men er allerwege eene groote eer in te stellen zooveel kwartieren (de wapens van aangehuwde familiën) in het schild te vereenigen als doenlijk is, hetgeen de studie der Duitsche wapens zeer omslagtig en moeijelijk maakt.

Somtijds is een der kwartieren van een gevierendeeld schild weder gevierendeeld; men noemt dit *nogmaals gevierendeeld* (Fr. *contre-écartelé*, Eng. *quarterly quartered*).

Niet zelden ziet men op het snijpunt van een gevierendeeld schild een kleiner schildje, *hartschild* (Fr. *écusson sur le tout*, Eng. *inescutcheon*, Hd. *Mittelschild*) geheeten (I, 9). Heeft dit zelf een schildje in 't centrum, dan heet dit laatste hartschild (Fr. *écusson sur le tout du tout*, Hd. *Herzschild*) en het vroegere hartschild wordt *middenschild* (I, 10). Voor eene behoorlijke proportie moet het middenschild ('t geen ook zeer dikwijls in onverdeelde wapens voorkomt en, wanneer het met geen verder schildje beladen is, hartschild heet) twee-en-een-half der deelen van het groote schild breed en drie van die deelen hoog zijn; het hartschild heeft diezelfde afmetingen ten aanzien van het middenschild.

§ 4. Ten einde met naauwkeurigheid te kunnen aanwijzen wáár een stuk zich in het schild bevindt, heeft men aan de verschillende plaatsen in het veld bijzondere namen gegeven, gelijk uit I, 44 kan blijken. Men houde hierbij wel in het oog wat gezegd is omtrent de beteekenis van *regts* en *links* in de wapenkunde:

- A: *hart of middenpunt* (Fr. *coeur* of *abîme*, Eng. *centre*, Hd. *Herz* of *Mittelpunkt*).
- B: *hoofdpunt* (Fr. *point du chef*, Eng. *chief-point* of *middlechief*).
- C: *schildpunt*, of enkel *punt* (Fr. *pointe de l'écu*, of *pointe*, Eng. *base* of *middle base*, Hd. *Fuss*).
- D: *regterbovenhoek* (Fr. *canton dextre du chef*, Eng. *dexter chief*).
- E: *linkerbovenhoek* (Fr. *canton senestre du chef*, Eng. *sinister chief*).
- F: *eereplaats* (Fr. *point d'honneur*, Eng. *honour-point*).
- G: *schildnavel* (Fr. *nombril de l'écu*, Eng. *nombril-point*, Hd. *Nabel*); deze plaats wordt schier nooit gebruikt of aangeduid.
- H: *regterbenedenhoek* (Fr. *canton dextre de la pointe*, Eng. *dexter base*).
- I: *linkerbenedenhoek* (Fr. *canton senestre de la pointe*, Eng. *sinister base*).
- K: *regterzijde* (Fr. *flanc dextre*).
- L: *linkerzijde* (Fr. *flanc senestre*).



H O O F D S T U K II.

De Wapenkleuren.

§ 1. De WAPENKLEUREN, in 't Fransch *émaux*, enkelvoudig *émail*, zijn ook in 't Nederduitsch dikwijls met dezen uitheemschen naam bestempeld. Waartoe echter altijd die vreemde benamingen, die eene eenvoudige zaak duister en ingewikkeld doen schijnen? Wel geeft men in dit geval als oorzaak op, dat voormaals de wapens dikwijls op glas of metaal geëmailleerd werden; doch men vond ze ten minste even veelvuldig op stoffen geborduurd of op hout en metaal

met gewone kleuren geschilderd. Ik heb mij dus bepaald tot het gebruik van 't gewone woord *kleuren*, waaronder ik, ter vereenvoudiging, ook het goud en het zilver begrijp, die in teekeningen en schilderwerken zeer dikwijls door geel en wit worden vervangen. In dienzelfden collectieven zin gebruiken de Duitsche wapenkundigen het woord *Farben* en de Engelsche het woord *tinctures*, die beiden *verwen* beteekenen.

Men vermijdt in de wapens de donkere kleuren en bezigt bij voorkeur de lichte tinten, die èn gemakkelijk onderscheiden worden èn aangenaam zijn voor 't oog.

In 't Oud-Hollandsch duidde men de wapenkleuren dikwijls met bijzondere benamingen aan, die men lager zal vinden aangegeven en waarvan ik hiervoren op blz. 51 en 52 eenige voorbeelden heb aangehaald. Waarin bestonden echter die »eigenaardige» benamingen? In niets anders dan in eene vernederduitsching, of liever in eene verbasterde uitspraak, der Fransche heraldieke termen, zoo als dadelijk uit eene vergelijking van beide kan blijken. Ik heb geen reden gezien om die bastaardwoorden, waarop wij slechts een zeer betwistbaar regt kunnen doen gelden, in stand te houden en aldus op de zoo eenvoudige wetenschap der wapenkunde een valschen schijn van geheimzinnigheid te laten rusten. Waarom den oningewijde in verwarring gebragt door hem te spreken van *sinopel*, *keel*, *sabel* enz., waarvan hij zoo weinig begrijpt als of het Sanskrit ware, terwijl hem alles duidelijk zou zijn, wanneer men *groen*, *rood*, *zwart*, noemde? Dezelfde opmerking slaat ook op vele figuren, die in de wapenschilden voorkomen en terstond begrepen zouden worden, wanneer men ze maar noemde bij den naam, dien zij in de gewone taal dragen of kunnen dragen, terwijl alles een diep geheim blijft als men zich van de bastaardtaal, van het verhollandschte Fransch bedient, 't geen mijns inziens niet alleen *kan*, maar *moet* gemist worden. De eerste stelregel van ieder schrijver — wie zou het betwisten? — moet zijn:

zoo verstaanbaar mogelijk te schrijven, en mij dunkt dat het tijd wordt met dien regel, die in alle andere vakken van wetenschap geldt, ook eens op de wapenkunde eene proef te nemen, die zij voorzeker met eere doorstaan zal.

De oogenschijnlijk onmogelijke kleuren, die boomen, bloemen, dieren enz. dikwijls in de wapenschilden dragen, hebben meermalen en de verbazing en den spottlust der oningewijden gaande gemaakt. Welnu, die schijnbare onzin is verklaard en verdedigd, wanneer men acht slaat op het oorspronkelijke doel der wapens: namelijk, den wapenvoerder reeds op aanmerkelijken afstand te doen herkennen. De oude herauten en ridders, die de vroegste wapenschilden zamenstelden of aannamen, hadden volstrekt het oogmerk niet om lieve, fijne genrestukjes met zachte tintjes en smeltende omtrekjes te ontwerpen, zoo als de latere van haar oorsprong verbasterde heraldiek zich onderstond, getuige het wapen der familie von VISCHER in Wurtemberg, waar een visscher, gecostumeerd als voor een melodrama, op een zodenbankje zit, en onder eene helderblauwe lucht, met eene sierlijke zon bezet, sentimenteel een vischje uit het water ophengelt; of het wapen der familie DE VALENZI in België, 't geen een geniaal landschap vertoont, Poussin waardig, met ridderburgten op steile rotsen, eene rivier enz. Neen, dergelijke voorstellingen waren in de riddertijden voor het beoogde doel ten eenemale onbruikbaar. Men had aan harde, sprekende kleuren en scherpe omtrekken behoefte. Wanneer in de verte een krijgsman naderde was het noodig ten spoedigste het zinnebeeld, dat hij in zijn schild voerde (*), te kunnen ontcijferen; en hij zelf stelde, zoo geene bijzondere geloften of afdoende redenen hem tot het tegendeel

(*) De nog voortlevende, niet verouderde spreekwijzen: *Wat voert hij in zijn schild?* — *Hij is groot in zijn wapen*, — enz., bewijzen, als onverdoofde stemmen van een lang vergaan verleden, dat de wapenkunde bij onze voorvaders niet enkel theoretisch beschouwd werd, maar een integreerend bestanddeel van de volkszedes uitmaakte.

verplichtten, er eene eer in dadelijk herkend te worden. Halve of twijfelachtige tinten zouden ineen zijn gevloeid en het onmogelijk gemaakt hebben iets te onderscheiden. Men denke zich bijv. een leeuw met zijne geelachtige kleur in een gouden veld; op een afstand ware de figuur niet van het veld te onderkennen geweest, en dergelijke verwarringen zouden het doel van de instelling der wapens hebben doen missen. Men stelde dus als regel vast, dat voorwerpen van eene twijfelachtige kleur die *wapenkleur* behoorden te dragen, die *het naast* bij de natuurlijke kwam. Om die reden werd de leeuw rood of zwart wanneer hij in een gouden veld voorkwam, — goud in een veld van kleur. Naar denzelfden regel werden wolf en vos rood of zwart geschilderd, herten, reeën, najaarsbladeren enz. rood, daken van huizen en kasteelen rood, blaauw of goud, enz. Beschouwt men de zaak op deze wijze, met het oog op het oorspronkelijke doel der wapenschilden, dan zal het niet ongerijmd meer voorkomen, dat de voorwerpen in de wapens dikwijls eene kleur dragen die met de natuur strijdig schijnt. Doch er is meer. Zoo men dat hoofddoel in aanmerking blijft nemen, ziet men gereedelijk in, dat al die halve tinten en twijfelachtige kleuren, waarvan ik reeds ter loops sprak en die ik hieronder breeder zal behandelen, eigenlijk niet in de wapens t' huis behooren. Zij werden dan ook eerst ingevoerd, toen de wezenlijke bedoeling en beteekenis der wapens, na 't ophouden der tournooijen, geheel in vergetelheid was geraakt. Slechts de vier wapenkleuren en de beide metalen konden dienen om dengeen, die het wapen voerde, oogenblikkelijk en onbetwijfeld te doen herkennen.

§ 2. Men telt twee *metalen*, GOUD (Fr. en Eng. *or*, Hd. *Gold*) en ZILVER (Fr. en Eng. *argent*, Hd. *Silber*), en vier heraldieke *hoofdkleuren*: ROOD (Oud-Holl. *keel*, Oud-Fr. *belic*, *belif* of *bel if*, Mod.-Fr. *gueules*, Eng. *gules*, Hd. *roth*); BLAAUW (Oud-Holl. *azuur*, Oud-Fr. *couleur turquine* ou *sa-*

phirique, Mod.-Fr. *azur*, Eng. *azure*, Hd. *blau*); ZWART (Oud-Holl. *sabel*, Fr. en Eng. *sable*, Hd. *schwarz*); en GROEN (Oud-Holl. *sinopel*, Fr. *sinople*, Eng. *vert*, Hd. *grün*). Omtrent den oorsprong der Fransche heraldieke kleurnamen bestaan verscheidene zeer uiteenlopende gevoelens, waartrent ik het bij deze gelegenheid minder noodig acht in breedvoerige beschouwingen te treden.

Het PURPER (Fr. *pourpre*, Eng. *purpure*, Hd. *purpur*) wordt onverschillig als metaal of als kleur gebruikt.

Nog bedient men zich van eenige tinten, die niet voor eigenlijke wapenkleuren gehouden worden. Van dien aard zijn: de VLEESCHKLEUR (Fr. *carnation*, Eng. *proper*, Hd. *natürlich*) en de NATUURLIJKE KLEUR der voorwerpen (Fr. *au naturel*, Eng. *proper*, Hd. *Naturfarbe*), het ORANJE (Fr. *orangé* of *tenné*, Eng. *tawny*, *tenne* of *tine*, Hd. *Orangefarbe*) en de BLOEDKLEUR (Fr. *couleur de sang*, Eng. *sanguine*, Hd. *blutroth*). Buiten de natuurlijke kleur, die van zeer algemeen gebruik is, vindt men deze nevenkleuren slechts enkele malen in Fransche en Engelsche en nog zeldzamer in Nederlandsche wapens. Doch de Duitschers, die van alle natiën de buitensporigste en onregelmatigste heraldiek bezitten, bezigen bovendien nog eenige andere tinten, als: de VUURKLEUR, de STAAL- en WATERKLEUR, de AARDEKLEUR, de ASCHKLEUR en de BRUINE KLEUR.

Bij de kleuren zijn nog twee PELSWERKEN (Fr. *fourrures*, Eng. *furs*, Hd. *Pelzwerke*) te voegen: het HERMELIJN (Fr. *hermine*, Eng. *ermine*, Hd. *Hermelin*) en het VAIR (Oud-Fr. *varium* en *varié*, Mod.-Fr. *vair*, Eng. *vairé*, Hd. *Feh*), voor welke laatste stof niet wel eene Nederduitsche benaming te vinden is. Uit deze beide soorten kan men nog door verwisseling van kleuren en verandering van teekening de volgende nieuwe pelswerken vormen: het TEGENHERMELIJN (Oud-Fr. *poudré d'argent*, Mod.-Fr. *contre-hermine*, Eng. *ermine*, Hd. *Gegenhermelin*), het KLEINHERMELIJN (Fr. *herminite*, Eng. *erminatis* of *erminites*), het GOUD-HER-

MELIJN (Eng. *erminois*, Hd. *Goldhermelin*), het TEGEN-GOUDHERMELIJN (Eng. *pean*, Hd. *Gegengoldhermelin*), het TEGENVAIR (Fr. *contrevair*, Hd. *Gegenfeh*), het KLEINVAIR (Fr. *menu-vair*, Hd. *Kleinfeh*), het GROOTVAIR (Fr. *beffroi*, Hd. *Grossfeh*), enz.

In gravure worden de wapenkleuren door een stelsel van puntjes en lijnen zoo duidelijk uitgedrukt, dat de kleuren-zelfen gemist kunnen worden. Men beeldt het GOUD af door stippen of punten (I, 55, A) en het ZILVER door eene effene oppervlakte zonder eenig teeken (I, 55, B.) Het ROOD wordt uitgedrukt door verticale (I, 55, C) en het BLAAUW door horizontale strepen (I, 55, D). Deze beide soorten van lijnen, over elkander heen getrokken, vormen regthoekige ruitjes en duiden dan het ZWART aan (I, 55, E). Het GROEN wordt aangewezen door schuine lijnen van den regterboven- naar den linkerbenedenhoek (I, 55, F), terwijl schuine lijnen, die in de tegenovergestelde rigting loopen, het PURPER vertegenwoordigen (I, 55, G).

Onder de oneigenlijke kleuren (Fr. *faux émaux*) bekleedt het *purper* den eersten rang. Steeds van onzekerer aard, en nu eens als metaal, dan weder als kleur beschouwd, en, in deze laatste hoedanigheid, den eenen tijd als een donker rood, een andermaal als een helder violet voorgesteld, schijnt het purper oorspronkelijk niets anders te zijn geweest dan goud of zilver, 't geen, door eene langdurige blootstelling aan de buitenlucht en de afwisselingen van het weder, verschoten was en een weerschijn van rood of blaauw had aangenomen. Het purper is slechts van een beperkt gebruik.

De ORANJEKLEUR mogen wij, immers hier te lande, als zeer bekend onderstellen. Nooit bestond er een vaste regel om deze kleur, noch de andere kleuren die wij verder behandelen zullen, in gravure aan te duiden; doch naardien zij ontstaat uit de vermenging van rood en geel, heeft professor Bernd laatstelijk voorgeslagen, haar uittedrukken door

eene mengeling van rood en goud, voorgesteld door verticale streepjes met stippen (I, 55, H). Ook de BLOEDKLEUR wordt door haar naam genoegzaam verklaard; Bernd beeldt haar af door verticale lijnen, gekruist met schuine van de linker- naar de rechterzijde (I, 55, I). Professor Rink te Altorf had voorgesteld het *oranje* uit te drukken door de combinatie van lijnen, welke in Bernds systeem de *bloedkleur* aanduidt, en is daarin door Jouffroy d'Eschavannes, in diens *Armorial universel*, gevolgd.

Hierboven gewaagde ik van de buitengewone kleurschakeringen, welke de Duitschers menigmaal bezigen. Zij drukken de IJZERKLEUR uit door schuine lijnen, die elkander in de beide rigtingen kruisen (I, 55, K); de STAAL- of WATERKLEUR door kleine horizontale streepjes (I, 55, L); de ASCHKLEUR door eene mengeling van staande en liggende streepjes (I, 55, M); de AARDEKLEUR door de lijnen welke het zwart aanduiden, nogmaals gekruist door schuine lijnen van de rechter- naar de linkerzijde (I, 55, N); de BRUINE KLEUR door loodrechte lijnen, gekruist door schuine van de rechter- naar de linkerzijde (I, 55, O).

De VLEESCHKLEUR wordt in Bernds systeem aangeduid door kleine loodrechte streepjes (I, 55, P), en de NATUURLIJKE KLEUR door horizontale zigzag-streepjes (I, 55, Q). Ten aanzien van deze laatste kleur, die de Engelschen, zoo als hierboven is aangeteekend, *proper* (*colour*) noemen, dient opgemerkt, dat men die in de Fransche wapenboeken meestal door *pourpre* vertaald vindt, — eene grove dwaling, ontstaan uit de gewoonte der Engelschen om dat woord *proper* in te korten tot *ppr.*, hetgeen de Fransche heraldisten dan aanzien voor *purper*, ofschoon dit in 't Engelsch *purpure* heet en, afgekort, *purp.* geschreven wordt. Vooral is het de meergenoemde Jouffroy d'Eschavannes, die in zijn, ook hier te lande vrij talrijk verspreid, *Armorial Universel* daartegen zondigt.

Door sommigen wordt de DAMASCERING (Oud-Fr. *da-*

masquiné of *paillé*, Mod.-Fr. *diapré*, Eng. *diapered*, Hd. *damascirt*) tot de kleuren gerekend, doch ten onregte, want het is geene kleur, zelfs geene oneigenlijke; 't is niets anders dan lof- en bloemwerk, meestal van dezelfde, doch soms van eene andere kleur dan het veld waarin het zich bevindt (I, 55, R). De damascering is allengs ontstaan uit de gewoonte der kunstenaars om door deze ornamenten de eentoonigheid te breken van de effene oppervlakten waarin geene figuren voorkomen. Men vindt daarvan reeds voorbeelden in de vijftiende eeuw, en zelfs in de dertiende eeuw de kiem van dat gebruik in de rosetten, ruiten, gekruiste lijnen enz., waarmede men de ruimte in en rondom de wapens aanvulde. Bij enkele familiën, die eene damascering in haar wapen voeren, hebben die ornamenten een bepaalden vorm, doch meerendeels is de teekening willekeurig en behoort zij in 't geheel niet tot het wezen van het wapen, zoodat men haar tegenwoordig vrij algemeen weglaat, overeenkomstig den heraldieken regel, dat er in een wapen niets overtolligs, niets wat daarvan geen onmisbaar bestanddeel uitmaakt, mag voorkomen. Ofschoon de damascering meestal van metaal en zelden van kleur is, dwalen toch de schrijvers die beweerd hebben, dat zij enkel op metalen kan en mag toegepast worden. De bestaande voorbeelden bewijzen het tegendeel.

Ik ga tot de *pelswerken* over.

Het HERMELIJN bestaat uit een zilveren veld bezet met kruisvormige stukjes zwart bont, die *hermelijnstaartjes* (Fr. *mouchetures d'hermine*, Eng. *muschetors*, Hd. *Hermelinschwänzchen*) genoemd worden en onbepaald in getal zijn (I, 54, A). Soms zijn die stukjes in gering en bepaald getal aanwezig en maken dan zelfstandige wapenfiguren uit. Voorwerpen, met dergelijke hermelijnstaartjes bezaaid, worden in 't Fransch gezegd te zijn *mouchetés*, oudtijds *tavelés*; wij kunnen daarvoor zeggen: *bezaaid met hermelijn*. Men vormt het TEGEN-HERMELIJN door de kleuren van het gewone hermelijn te

verwisselen, d. i. op een zwart veld een onbepaald getal zilveren hermelijnstaartjes te plaatsen.

De volgende soorten van hermelijn zijn bijna uitsluitend in Engeland gebruikelijk. Bij het GOUDHERMELIJN staan zwarte staartjes in een gouden veld, bij het TEGENGOUDHERMELIJN gouden staartjes in een zwart veld. Het KLEINHERMELIJN is een pelswerk, waarvan mij, schoon het door verscheidene schrijvers vermeld wordt, geen voorbeeld bekend is; 't is een gewoon hermelijn, doch elk der zwarte staartjes moet aan iedere zijde nog een rood haartje vertoonen.

Men zal uit I, 54, A zien, dat de vorm der stukjes bont verfraaid en regelmatig is voorgesteld; de voorbeelden van pelswerk in zijne natuurlijke gedaante, en derhalve veel minder sierlijk en kunstmatig, zijn zeldzaam.

Het VAIR, de heraldieke voorstelling van een kostbaar bontwerk bestaande uit zamengevoegde stukjes natuurlijk hermelijn en petit-gris, wordt afgebeeld als gevormd uit beurtelings zilveren en blaauwe, in vier rijen (Fr. *tires*) gerangschikte, klokjes; de blaauwe staan met den top, de zilveren met de basis naar boven, zoodat de klokjes van verschillende kleur met den voet aan elkander sluiten (I, 54, B). Het eerste stukje vair (dat is dus een half klokje) moet van zilver zijn. Het getal der klokjes is door het gebruik bepaald: de eerste en vierde rij bevatten er elk vier blaauwe, met drie zilveren daartusschen en twee halve zilveren aan de hoeken. Zijn de rijen en stukken in grooter aantal (en dus respectivelijk kleiner) dan bij het gewone vair, dan bekomt het den naam van KLEINVAIR. Die van GROOTVAIR wordt er aan gegeven, wanneer omgekeerd de rijen en stukken minder talrijk zijn; doorgaans bestaat het uit drie rijen. Spreekt men enkel van vair dan wordt daaronder altijd vair van zilver en blaauw verstaan; doch men vindt er ook van andere kleuren; in dat geval zegt men *vair* of *kleinvair* of *grootvair* van die en die kleur (Fr. *vairé*, *menuvairé*, *beffroi de*).

Het vair ontvangt den naam van TEGENVAIR, wanneer de klokjes van *gelijke* kleur elkander met den voet raken (I, 54, C); het heeft dezelfde afmetingen als het gewone vair en kan, even als dit, uit andere kleuren dan zilver en blaauw bestaan; men zegt in dit geval weder *tegenvair* (Fr. *contre-vaire*) van die en die kleur.

De Engelschen, wier heraldiek in vele bijzonderheden den stempel draagt van hun excentriek volkskarakter, hebben nog twee soorten van vair ingevoerd, — in hunne leerboeken ten minste, want werkelijke voorbeelden geven zij niet aan en zijn mij ook niet bekend. De eerste is het VAIR-EN-POINT, eene soort van golvend vair (I, 54, D), de tweede het BONTVAIR (Eng. *verry*, Hd. *Buntfeh*), een gewoon vair wat de teekening betreft, doch uit ten minste vier verschillende kleuren zamengesteld. Zoo het bontvair wezenlijk in een wapen voorkwam, zou men naauwkeurig moeten opgeven uit hoeveel klokjes het bestond en welke de kleur was van ieder klokje. Men vindt wel eens gewag gemaakt van *vair ancient*, ouderwetsch vair; doch dit bestaat uit niets dan uit de gewone gewolkte lijnen in horizontale rigting.

Het PAALVAIR (Fr. *vair en pal*, Hd. *Pfahlfeh*) onderscheidt zich door de bijzonderheid, dat de toppen der klokjes den voet der klokjes van dezelfde kleur raken, welke zich onmiddellijk in de hoogere rij bevinden; al de klokjes van eene zelfde kleur staan dus in loodregte lijnen boven elkander (I, 54, E.) Men verwarre het paalvair niet met de *palen van vair*, zooals die bijv. in het wapen van de Fransche familiën CHÂTILLON en BLOIS en de uit haar gesprotene huizen (talrijk ook in Nederland) voorkomen, en in welke het vair, ofschoon slechts eene kleine oppervlakte beslaande, zijne gewone rigting volgt.

In het OMGEKEERDE VAIR (Fr. *vair renversé*, Hd. *Sturzfeh*) staan al de blaauwe klokjes met hun voet naar boven. Er kan dus ook *omgekeerd paalvair* zijn.

Afzonderlijke *vairklokjes* (Fr. *clochettes de vair*, Hd. *Eisen-*

hütlein) komen dikwijls in bepaald getal in de wapens van Duitse familiën voor. Zij staan met den top naar boven, anders zou men ze *omgekeerd* moeten noemen. Hun getal en kleur, en de kleur van het veld waarin zij zich bevinden, moeten bij het blazoeneren altijd opgegeven worden.

§ 3. Wanneer eene zelfde kleur meermalen in een wapen voorkomt, kan men de woorden *van 't veld, van 't zelfde, van de tweede of derde kleur* enz. (Fr. *du champ, du même, du second* of *du troisième (émail)*, Eng. *of the field, of the same, of the second, the third*) bezigen, om de soms onwelluidende herhaling van den naam der kleur te voorkomen. Wanneer ik bijv. zeg: »In zilver een rood kruis, vergezeld van vier ringen van 't zelfde en beladen met vijf sterren van 't veld,» of: »in blaauw een zilveren dwarsbalk en een gouden schildhoofd, de balk vergezeld van drie ruiten van de tweede kleur,» dan bedoel ik daarmede in het eerste geval dat de ringen rood en de sterren van zilver zijn, en in het andere geval dat de ruiten dezelfde kleur hebben als de dwarsbalk, omdat van die kleur in de tweede plaats gesproken is.

§ 4. Tot in het laatst der achttiende eeuw bezigden vele heraldisten, vooral de Engelsche, eene wijze van blazoeneren, die tegenwoordig geheel verdrongen is en tot het gebied der geschiedenis behoort. Bij het beschrijven van de wapens der pairs (de baronets moesten zich maar met de gewone benamingen te vreden stellen) noemden zij het goud *topaas*, het zilver *paarl*, het rood *robijn*, het blaauw *saffier*, het zwart *diamant*, het groen *smaragd*, het purper *amethyst*, het oranje *hyacinth*, de bloedkleur *sardonix*. Dit was echter nog niet het toppunt van eer, want de kleuren in de wapens der souvereine vorsten werden door astronomische teekens aangeduid, een gebruik dat reeds in de zestiende eeuw in zwang was. In dit stelsel beteekende ☉ (*de Zon*), goud; ♃ (*de Maan*), zilver; ♂ (*Mars*), rood; ♃ (*Jupiter*), blaauw; ♄ (*Saturnus*), zwart; ♀ (*Venus*), groen; ☿ (*Mercurius*), purper; ♁ (klimmende knoop, of *Drakenhoofd*), oranje; ♁ (dalende knoop,

of *Drakenstaart*), bloedkleur. Hoe omslagtig ook, had deze methode toch haar nut vóór de vernuftige uitvinding der stippen en lijnen, die de beoefening der wapenkunde zoo aanmerkelijk heeft vereenvoudigd en vergemakkelijkt.

Maar toch, alvorens men het in dit laatste opzicht over een vast stelsel eens werd, had er nog een heftige pennestrijd plaats, waarbij veel inkt stroomde. Geleerden in verschillende landen hielden er zich mede bezig en aanvanke-lijk koos bijna ieder een stelsel op zijne eigene hand, hetgeen tot veel verwarring en misslagen aanleiding gaf. Doch eindelijk verbleef de beslissende zege overal aan het stelsel van pater Petra-Sancta (I, 55, van A tot en met G), dat zich snel door Europa verbreidde en tegenwoordig in alle ongekleurde wapen-afbeeldingen gevolgd wordt. De Franschman Vulson de la Colombière maakte aanspraak op de eer dit systeem te hebben uitgevonden, doch zijn werk over dat onderwerp draagt het jaartal 1659, terwijl dat van den pater in 1658 het licht zag, zoodat deze in ieder geval den schijn van prioriteit voor zich heeft.

Nog anderen hebben zich met het ontwerpen van soortgelijke stelsels bezig gehouden, sommigen zelfs vroeger dan Petra-Sancta, doch zonder dat het hun gelukt is, ze algemeen ingang te doen vinden. De meesten hebben die stelsels alleen in hunne eigene werken in practijk vermogen te brengen. Op Pl. I, fig. 52 heb ik de voornaamste van die stelsels aangetoond, te weten in de rij:

A, dat van Franquart, in België, 1625.

B, die van Butkens, in België, 1626, en van Gelenius, in Duitschland, 1645.

C, dat van Caramuel Lobkowitz, in Spanje, 1659—1642.

D, dat van Thomas de Rouck, schrijver van *de Nederlandsche Herauld*, 1645.

In al deze stelsels onbreekt de aanwijzing van het purper, behalve bij Lobkowitz, die het afbeeldt door schuine lijnen van den regterboven- naar den linkerbenedenhoek.

Ten opzichte van het stelsel (rij B), waarmede Gelenius in 1643, als ware 'teene nieuwe uitvinding, te voorschijn kwam, valt op te merken, dat letterlijk dezelfde wijze om de wapenkleuren aan te duiden reeds aangegeven was in het bekende doch thans zeldzame werk van Christoph Butkens, de *Annales de la maison de Lynden*, gedrukt te Antwerpen in 1626, dus bijna twintig jaren vóór Gelenius, zoodat op dezen het vermoeden kleeft van dit stelsel gezien en zich toegeëigend te hebben. Ik weet echter niet, dat eenig binnen- of buitenlandsch schrijver ooit de aandacht gevestigd heeft op de prioriteit des systems van den geleerden Vlaming.

H O O F D S T U K III.

De Wapenfiguren.

De in de wapenschilden voorkomende figuren dragen den collectieven naam van STUKKEN (Fr. *meubles* of *chargeures*, Eng. *charges*). De stukken gevormd door de in Hoofdstuk I besprokene regte lijnen heeten: I. HERALDIEKE STUKKEN (Fr. *pièces héraldiques* of *pièces honorables*, Eng. *proper charges*, of *ordinaries*, Hd. *Heroldbilder*) en dragen in de meeste landen eigenaardige benamingen. Daarentegen worden alle andere bestaande of denkbeeldige voorwerpen in de wapens genoemd: II. GEWONE WAPENFIGUREN (Fr. *charges communes ordinaires*, Eng. *common charges*, Hd. *gemeine Wappenbilder*).

I. Men splitst de eerstgenoemde soort weder in *heraldieke hoofdfiguren* (Fr. *pièces principales héraldiques*) en in *heraldieke bijfiguren* (Fr. *meubles héraldiques*). Deze laatste, van veelvuldig gebruik in de wapens, behooren niet tot die heraldieke figuren welke uit lijnen bestaan die het

gansche schild doorloopen, en evenmin tot de voorwerpen uit den kring van het gewone leven. Het zijn losse figuren, die in grooteren of kleineren getale in een schild kunnen voorkomen en, immers bij de Franschen, door eigene benamingen worden aangeduid.

Hierbij sluit zich eene klasse van stukken of figuren aan, die men, tegenover de groote schildverdeelingen door ééne of twee lijnen, *heraldieke onderverdeelingen* zou kunnen noemen, daar zij gevormd worden door die lijnen in grooteren getale te bezigen. De Fransche benaming voor die onderverdeelingen is *rebattements* (opslagen), of ook *séances*, alsmede *séantes partitons*, waarvoor bij mijn weten, nog door niemand eene Nederduitsche benaming aan de hand is gegeven.

Welke en hoevele stukken, streng genomen, tot elke dezer klassen behooren is tot nu toe nooit vast bepaald geworden. Elk heraldisch schrijver schijnt daaromtrent zijne eigene inzichten te volgen, waaruit noodwendig een strijd van de meest uiteenlopende gevoelens geboren wordt. Aangezien die classificatie bij ons te lande nooit gezag heeft gehad noch in 't oog is gehouden, zal ik er hier ter plaatse niet bij stilstaan, maar later (zie Hoofdstuk VIII) de systemen van onderscheidene schrijvers beknoptelijk aanstippen.

Evenmin heb ik het noodig geacht in ontwikkelingen te treden over den vermoedelijken oorsprong der heraldieke stukken. Dit zou een langdurigen kritischen arbeid vorderen, met het weinig vertroostende vooruitzicht van ten slotte de zaak toch nog niet tot klaarheid gebragt te hebben. Ook in dit opzigt stuit men op de ergst tegen elkander indruischende verklaringen en meeningen; gelukkig nog, wanneer het ten minste ernstige navorschingen en historische beschouwingen zijn die van wetenschappelijken zin getuigen; doch zeer dikwijls zijn het weder de dwaast- en lafstmogelijke allegorische buitensporigheden, gelijk wij daarvan in onze Eerste Afdeeling ettelijke staaltjes ten opzichte van de

kleuren hebben medegedeeld. Hier, ten aanzien van de stukken in het schild, is weder dezelfde geest aan 't fantaiseren: dan beteekent een paal standvastigheid, en een schuinbalk beleid, en een keper trouw enz. enz. Wij kunnen resumeren met de op overtuiging gegronde uitspraak, dat de *wezenlijke* oorsprong der heraldieke stukken in het duister ligt en waarschijnlijk wel altijd voor ons zal verborgen blijven.

II. De gewone wapenfiguren tellen drie onderverdeelingen, te weten: 1°. de *natuurlijke figuren*, of alles wat geschapen is; 2°. de *kunstmatige figuren*, of alles wat door menschenhanden is gemaakt; 3°. de *hersenschimmige figuren of monsters*, vruchten van de verbeeldingskracht onder een aanschouwelyken vorm.

De figuren in de wapenschilden worden derhalve, overeenkomstig de voorafgaande uiteenzetting, als volgt verdeeld:

<p>A. Heraldieke stukken.</p> <p>a. heraldieke hoofdfiguren</p> <p>b. heraldieke bijfiguren.</p> <p>c. heraldieke onderverdeelingen.</p>	<p>B. Gewone wapenfiguren.</p> <p>a. natuurlijke figuren.</p> <p>b. kunstmatige figuren.</p> <p>c. hersenschimmige figuren. of monsters.</p>
--	--



H O O F D S T U K IV.

Heraldieke Hoofdfiguren.

Wij gaan thans over tot de afzonderlijke behandeling van de aan het hoofd dezes genoemde stukken.

I. Het SCHILDHOOFD (Fr. *chef*, Eng. *chief*, Hd. *Schildhaupt*) is de ruimte boven in het schild, begrepen tusschen

den bovenrand en eene horizontale lijn op twee deelen (*) afstands van dien rand getrokken. Wanneer zulk een hoofd in een der kwartieren van een schild voorkomt noemen wij het een *kwartierhoofd*.

Bestaat de bovenrand van het schildhoofd uit eene streep van eene andere kleur dan het schildhoofd-zelf, dan is dit *gedekt*, bijv. *met rood* (Fr. *surmonté* par ex. *de gueules*); loopt de benedenrand van die streep boogsgewijze op, dan is het schildhoofd *bol gedekt* (Fr. *chaperonné*), doch wendt die boog de ronding naar beneden, dan heet het *hol gedekt* (Fr. *couvert*). Zoo de benedenrand van het schildhoofd van eene andere kleur is, dan noemt men het *ondersteund*, bijv. *met groen* (Fr. *soutenu* par ex. *de sinople*.) Een gedekt schildhoofd wordt dikwijls *verlaagd* (Fr. *abaisé*) genoemd, d. i. verlaagd onder de dekkende bovenstreep, doch eigenlijk is die benaming van toepassing op een schildhoofd, dat een weinig naar beneden geschoven schijnt, zoodat men daarboven weder de kleur van het veld ziet. In dat geval echter beslaat het hoofd slechts de helft van de gewone breedte.

De Fransche heraldiek heeft eene eigene benaming voor het schildhoofd, wanneer het met andere heraldieke stukken, die dezelfde kleur dragen, onmiddelijk verbonden is. Grenst het aan een *pal*, eene *bande*, een *cherron*, een *sautoir* (over al welke stukken nader), dan gebruikt men de benamingen van *chef-pal*, *chef-bande*, *chef-chevron*, *chef-sautoir* enz. Wij zouden dit echter in het Nederduitsch bezwaarlijk kunnen navolgen, tenzij men de woorden *paalhoofd*, *schuinbalkhoofd*, *keperhoofd*, enz. begeerde, die mij echter zeer

(*) Daar waar in den vervolge, bij 't bepalen van de breedte of hoogte der heraldieke stukken, van *deelen* gesproken wordt, bedoelen wij daarmede altijd die deelen van welke zeven de breedte en acht de hoogte van een goed geproportionneerd wapenschild uitmaken.

onwelluidend in de ooren klinken, om nog niet te spreken van barbarismen als een *St. Andrieskruis-hoofd* enz.

Voorwerpen, naast elkander in 't bovengedeelte van het schild geplaatst, noemt men *naast elkander in het schildhoofd* (Fr. *rangé en chef*, Eng. *in chief*, Hd. *im Schildhaupte*.)

Men zie de volgende voorbeelden:

DE CAULAINCOURT in *Vermandois*. In zwart een gouden schildhoofd (I, 48).

JOUVENEL DES URSINS — *Frankrijk*. Geschuinbalkt van zes stukken zilver en rood, en een zilveren schildhoofd beladen met eene roode roos en ondersteund met goud (II, 20).

CHAPPELAIN — *Bourgondië*. In blaauw een gouden keper, en een verlaagd schildhoofd van 't zelfde beladen met drie roode rozen (I, 49).

BUTEUX — *Nederland*. In goud drie zwarte meerltjes naast elkander in 't schildhoofd (IV, 27).

Men vindt schildhoofden, die slechts één-derde van de boven opgegeven hoogte hebben en van onderen doorgaans uitgetand zijn (hetgeen daarbij vermeld moet worden); men noemt zulk een stuk een *smal* of *versmald schildhoofd* (Fr. *comble*, en *chef retrait* of *rétréci*). Allereeldzaamst is de *uitgetande bovenstreep* (Fr. *denchure* of *dentelure*), een schildhoofd dat zoo smal mogelijk, en van onderen uitgetand is, eigenlijk eene streep, die hare plaats vindt onmiddelijk tegen den bovenrand van het schild.

BORRE — Sticht *Utrecht*. In rood drie zilveren wielen, 2 en 1, en een uitgetand smal schildhoofd van 't zelfde.

VON DALBERG — *Duitschland*, *Frankrijk*. Gevierendeeld:

1 en 4 in blaauw zes gouden leliën, geplaatst 5, 2 en 1, en een uitgetand smal schildhoofd van 't zelfde;

2 en 5 in goud een zwart ankerkruis.

VER DE ST. MARTIN — *Normandie*. In goud twee roode

dwarsbalken en eene uitgetande bovenstreep van 't zelfde.

II. De SCHILDVOET (Fr. *champagne*, Eng. *champain*, Hd. *Schildesfuss*), het tegenovergestelde van het schildhoofd, maakt het horizontale benedengedeelte van het schild uit en is, even als het voorgaande stuk, twee deelen hoog. Dit stuk heet *kwartiervoet*, wanneer het niet in een vol schild, maar in een der kwartieren voorkomt.

ORGEROLLES DE ST. POLQUES — Fransche provincie *Bourbonnais*. In rood een gouden schildvoet, waaruit een halve leeuw van 't zelfde opstijgt (IV, 8)

KEMPER. In blaauw twee toegewende zilveren kemp-hanen, staande op een gouden schildvoet, die ter regterzijde den regterpoot opheffende. Aanziende gekroonde helm. Helmteeken: twee afgewende zilveren kemphanen-koppen en halzen. Dekkleeden: blaauw en zilver. [Wapen van prof. J. M. Kemper, bekend in de geschiedenis van Nederlands verlossing in 1815].

De *smalle* of *versmalde schildvoet* (Fr. *plaine*) is slechts één deel hoog.

STURMEN — *Elzas*. In goud een roode dwarsbalk, en een smalle schildvoet van 't zelfde.

III. De PAAL (Oud-Holl. *staak*, Fr. enkelv. *pal*, meerv. *pals*, vroeger *paux*; Eng. *pale*; Hd. *Pfahl*) wordt gevormd door twee loodrechte lijnen en gaat door het hart van het schild. Komt er slechts één paal in het schild voor, dan is hij twee deelen breed.

Soms gebeurt het, dat de paal, van den eenen schildrand uitgegaan, den tegenovergestelden niet bereikt; nadert hij dien zeer dicht, dan noemt men hem *afgebroken* (Fr. *failli*), doch, houdt hij reeds kort bij zijn uitgangspunt op, dan is hij *geknot* (Fr. *retrait*). Deze laatste benaming wordt inzonderheid toegepast wan-

neer de palen van den bovensten schildrand uitgaan, terwijl men zegt dat zij *verlaagd* (Fr. *abaissé*) zijn, wanneer zij uit den benedenrand oprijzen zonder den bovenrand te raken. De zeldzaam voorkomende golvende en van onderen spitse palen, die ook doorgaans noch den bovensten noch den ondersten schildrand raken, worden in de Fransche heraldiek *pals flam-bants* genoemd.

Wanneer gewone wapenfiguren regt boven elkander staan, en dus in de rigting die aan den paal eigen is, dan zijn zij *paalswijze gerangschikt* (Fr. *rangé en pal*, Eng. *in pale*). Dit geldt echter uitsluitend de leenlooze voorwerpen, want zijn het dieren dan zegt men, dat zij *boven elkander* staan (Fr. *l'un sur l'autre*). De Engelsche en Duitsche heraldiek kent dat verschil van aanduiding niet en bezigt steeds de eerste uitdrukking.

MITTROWSKY VON NEMISCHL — *Polen*. In rood een zilveren paal (I, 50).

VAN ELSLANDE — *Vlaanderen*. In zilver een zwarte paal, beladen met vier gouden schuinbalken en begeleid van vier groene klaverbladen (I, 51).

D'YVONNE — *Savoije*. In rood een zilveren paal; het veld gekousd van goud (I, 52).

VAN EYCK — *Belgie*. In zilver drie geknotte zwarte palen

DE MY — *Belgie*. In goud een roode dwarsbalk, vergezeld van vier verlaagde zwarte palen.

VON GUNDELFINGEN — *Duitschland*. In goud een afgebroken roode paal.

SNIGG — *Engeland*. In blaauw drie gouden leeuwengigzen, paalswijze gerangschikt (IV, 11).

Eene enkele maal gebeurt het, dat de paal niet door het hart van het schild loopt, maar tegen eene der zijden en parallel daarmede geplaatst is, of, liever, zelf die zijde uitmaakt. Naar gelang van zijne plaats in het schild noemt men hem dan *regterpaal* of *linkerpaal*. De Franschen be-

schouwen bij een dergelijk blazoën het veld als de hoofzaak, en zeggen dat het is: *adextré* of *senestré*, bijv. *de gueules* (ter regter- of ter linkerzijde vergezeld bijv. van rood).

DE THOMEROT — *Frankrijk*. In blaauw een gouden linkerpaal, en twee zilveren schildhoeken, de een in den regterboven- en de andere in den regterbenedenhoek (I, 54).

VON AMIRA — *Beijeren*. In blaauw een roode regterpaal, en eene zilveren korenschoof tusschen twee kepersgewijze geplaatste gouden zwaarden, wier toppen door de schoof worden ondersteund (I, 55).

Staaik (Fr. *vergette*, Eng. *pallet*, Hd. *Stabpfahl*) is de naam van den paal, die slechts de helft, of volgens anderen tweederde, van de gewone breedte beslaat. Nog smallere palen komen in Nederlandsche en Fransche wapens zelden, zoo ooit, voor, doch wel, naar het schijnt, in Engelsche en Duitsche, te oordeelen althans naar de daarvoor bestaande benamingen. *endorse* in het Eng., *Strichpfahl* in het Hd.

Wanneer er meer dan één paal in een wapenschild is moeten zij natuurlijk eene mindere breedte dan de gewone hebben, vermits anders het veld te vol zou worden en een onbehagelijk aanzien verkrijgen, of zelfs wel te smal zou kunnen zijn. Van daar dat zij, vier of minder in getal, den naam van *palen* behouden, doch dien van *staken* bekomen wanneer zij dat getal overschrijden.

FRANÇOIS — *Frankrijk*. In blaauw vijf zilveren staken.

DE FLEURIGNY — *Normandie*. In zwart drie zilveren rozen, 2 en 1; met een rooden staaik, over de onderste roos heen.

IV. De DWARSBALK (Oud-Holl. *faes*, *veesche*, *vessche*, enz.; Fr. *fascie*; Eng., enkv. *fess*, meerv. *bars* (*), Hd. *Querbalke*)

(*) Evenzeer als de Fransche wapenkundigen, gelijk in Hoofdstuk II is aangeeekend, zich vergissen met de vertaling van het Eng. woord *ppr.*, falen zij doorgaans in de opvatting dezer uitdrukking *bars*; zij zien daarin *barres* (door ons *linkerschuïnbalken* genoemd), 't geen volslagen verkeerd is.

wordt gevormd door twee horizontale lijnen in 't midden van 't veld en is twee deelen hoog (I, 61, BOIVIN; 62, DE BAI; 65, VOSCH VAN AVESAET).

Er bestaan eenige zeldzame voorbeelden, dat de dwarsbalk niet geheel regt loopt, maar half-cirkelvormig naar boven of naar onderen; in het eerste geval heet hij *gewelfd* (Fr. *voûté* of *courbé*), in het andere geval *doorgebogen* (Fr. *affaissé*).

In een paar Fransche wapens vindt men dwarsbalken, die in de Fransche heraldiek den naam dragen van *fascés nouées*, waarvoor wij *knobbelbalken* zouden kunnen zeggen. Het zijn gewone dwarsbalken, die in het midden, of op meerdere plaatsen, zich tot een ronden knobbel uitzetten.

De voorwerpen, die, in 't midden van het schild, naast elkander op ééne lijn zijn gerangschikt, noemt men in 't Fransch *rangé en fasce*, in 't Eng. *in fess*. In 't Hollandsch wordt die plaatsing aangeduid door de enkele woorden *naast elkander* (zie III, 57, DE RULZ); wanneer hier geene nadere aanduiding bijgevoegd is, beduidt het dat zij de plaats beslaan, die anders door den dwarsbalk wordt ingenomen.

BALBI-PORTO — *Italie*. In rood een gewelfde dwarsbalk, gedeeld van goud en blaauw (II, 10.)

VON COHAUSEN — *Duitschland*. In rood een gouden weerhaak; over alles heen een doorgebogen zilveren dwarsbalk (II, 44.)

DE TRESSAY — *Bretagne*. In zilver een roode knobbelbalk beladen met drie gouden penningen (II, 12.)

DE LA BOEXIÈRE — *Bretagne*. In zilver twee roode knobbelbalken, elke balk met twee knobbels (II, 15.)

De dwarsbalk komt dikwijls in getale voor en is dan natuurlijk smaller dan boven opgegeven; in dien vorm kunnen wij hem voegzaam *smalle* of *versmalde dwarsbalk* noemen (II, 64, VON TOULON; III, 59, VEGILIN VAN CLAERBERGEN)

Telt het schild er zes of meer, dan zijn zij vijf-zesde van een deel en, zoo er acht zijn, een-half deel hoog. In de Fransche heraldiek dragen die dwarsbalken den naam van *burèles* wanneer er meer dan vier, doch in effenen getale zijn; in oneffenen getale heeten zij *trangles*. Beide soorten worden in het Duitsch *Strichbalken* genoemd. Bij de Engelschen heet de dwarsbalk, wanneer hij de helft van de gewone hoogte inneemt, *bar*; deze wederom met de helft vermindert, *closet*; nogmaals de helft dunner, *barrulet*. Wanneer de dwarsbalk de minst-mogelijke dikte heeft, zouden wij hem *streep-dwarsbalk* of *dwarsche streepbalk* kunnen noemen.

In enkele Fransche wapens treft men een dwarsbalk aan, bij de Fransche heraldici bekend onder den naam van *divise* (Hd. *Stabbalke*). Met voeg kunnen wij dien *hoofdbalk* noemen, want zijne eigenaardigheid bestaat daarin, dat hij altijd in het bovengedeelte van het schild geplaatst wordt; hij is een-half deel hoog en staat twee-en-een-half deel van den bovenrand des schilds verwijderd. Dikwijf grenst hij aan een schildhoofd, dat hij schijnt te ondersteunen.

MIRABEL — *Frankrijk*. Gevierendeeld van goud en rood; met een hermelijnen hoofdbalk over de twee eerste kwartieren.

BEAUVOORT — *Nederland*. In goud vijf blaauwe versmalde dwarsbalken, en een schildvoet van 't zelfde, beladen met eene zespuntige zilveren ster.

De *tweelingsbalken* (Oud-Fr. *gemelles*, Mod.-Fr. *jumelles*, Eng. *bars gemel*, Hd. *Zwillingsbalken*) zijn zeer smalle balkjes, die altijd twee aan twee voorkomen en gezamenlijk niet meer ruimte beslaan dan één gewone dwarsbalk. Om ze behoorlijk te teekenen verdeelt men dezen laatsten over zijne lengte in drie gelijke deelen; van de aldus gevormde strepen maken de eerste en derde den tweelingsbalk uit; de middenruimte blijft ledig en daardoor heen ziet men de kleur van het veld. In zijn natuurlijken stand gaat de tweelingsbalk

dwars door het schild gelijk de dwarsbalk; doch soms komt hij in den stand van den paal, soms schuinliggend, soms golvend voor; ook ziet men wel eens twee dergelijke balken in den vorm van een gewoon- of van een St. Andries-kruis over elkander gelegd; zulke afwijkende standen moeten bepaald aangeduid worden. Voor een dergelijk uit tweelingsbalken gevormd kruis zeggen de Fransche wapenkundigen wel eens *croix jumellée*, in plaats van *jumelles passées en croix*.

VROMANS — *Holland*. In zwart drie gouden tweelingsbalken, in 't schildhoofd vergezeld van drie penningen van 't zelfde naast elkander.

VAN UTENHOVE — *Nederland*. In zilver drie roode tweelingsbalken (II, 5.)

GAETANI — *Italie*. In zilver een schuingeplaatste en golvende blaauwe tweelingsbalk.

Al wat zoo even gezegd is van de tweelingsbalken is ook van toepassing op de *drielingsbalken* (Fr. *tierces*, Hd. *Drielingbalken*), met deze enkele uitzondering, dat zij niet uit twee, maar uit drie strepen bestaan.

VAN LANSCHOT — *Brabant, Holland*. In zwart drie verlaagde gouden drielingsbalken, vergezeld van een halve gouden leeuw, voortkomende uit den bovensten balk.

TIERCELIN DE SAVEUSE — *Poitou, Orléanais*. In zilver twee blaauwe schuingekruiste drielingsbalken, vergezeld van vier zwarte meerltjes.

V. De *regterschuinbalk* of enkel **SCHUINBALK** [Oud-Holl. *band*, Fr. *bande*, Eng. *bend*, Hd. *Rechtbalke*, en soms *Linkbalke* (*)], die ook door het hart van het schild gaat wordt gevormd door twee schuine lijnen, die uit den regter-

(*) Omtrent de meest gepaste benaming heerscht onder de Duitsche schrijvers verschil van gevoelen. Sommigen, die de zaak uit het Fransche oogpunt beschouwen, noemen dit stuk *Rechtbalke*, omdat het van de heraldieke regterzijde uitgaat; anderen echter bestempelen het met den naam van *Linkbalke*, omdat het naar de linkerzijde heenloopt.

bovenhoek des schilds naar den linkerbenedenhoek (*) loopen. De schuinbalk is twee deelen breed.

Komen er twee schuinbalken in een veld voor, dan hebben zij elk toch twee deelen breedte, en zijn door eene even breede ruimte van elkander afgescheiden. Zijn er drie schuinbalken, dan beslaan zij elk anderhalf deel.

De schuinbalken kunnen verhoogd (Fr. *haussé*, Eng. *enhanced*, Hd. *erhöht*) en verlaagd (Fr. *abaissé*, Hd. *erniedert*) zijn, d. i. zij kunnen hooger of lager in het schild staan dan hunne natuurlijke plaatsing medebrengt. Zij zijn *geknot* (Fr. *retrait*) wanneer zij, van den bovenhoek des schilds uitgaande, de tegenoverliggende zijde niet raken. Een schuinbalk, wiens boveneinde den schildrand nadert doch niet raakt, heet in het Fransch *bastogne*.

Schuin boven elkander (Fr. *rangé en bande*, Eng. *in band*) zegt men van voorwerpen, gerangschikt in de rigting die aan den schuinbalk eigen is; en *schuin-geplaatst* (Fr. *posé en bande*, Eng. *in bend*, Hd. *schräggestellt*) van lange voorwerpen, welke zich in een schuinregtschen stand bevinden.

Is een schuinbalk beladen met lange voorwerpen, die niet regtop staan, maar schuinliggen, dan zegt men, dat zij geplaatst zijn *in de rigting van den balk* (Fr. *dans le sens de la bande*.)

VAN HEERDT — *Nederland*. In zilver een zwarte schuinbalk.

MASSONNEAU — *Frankrijk*. In rood drie vijfspuntige zilveren sterren, schuin boven elkander (III, 66).

DE HEUSCH DE LA ZANGRYE — *Belgie*. In goud een schuin-geplaatste roode pijl (IV, 1).

MONTAGU — *Spanje*. In groen twee zilveren schuinbalken, de bovenste geknot, de onderste verlaagd, elkander

(*) Men zij hier indachtig op hetgeen vroeger omtrent de beteekenis van *regts* en *links* in de wapenkunde gezegd is.

met de hoeken rakende, en beiden gevuld met rood (II, 16),
WAGSTAFF — *Engeland*. In zilver twee knoestige zwarte
 schuinbalken, de onderste aan het boveinde verkort.

Zie nog VAN ELSLANDE, I, 51, en blz. 105 hierboven.

De *smalle schuinbalk* (Fr. *cotice*, Eng. *bendlet*, Hd. *Link-*
of Rechtstab) beslaat volgens sommigen de helft, volgens
 anderen twee-derde der breedte van den gewonen schuin-
 balk. De schuinbalken dragen in het Fransch altijd den
 naam van *cotices* wanneer zij meer dan vier in getal zijn.
 In het Nederduitsch zal men meestal den eenvoudigen naam
 van *schuinbalken* kunnen bezigen, omdat het van zelf spreekt,
 dat zij smaller moeten worden naarmate zij talrijker zijn.

De *schuinstaak* (Fr. *bâton*, soms *traverse*, Eng. *garter*, Hd.
Link- of Rechtstrich) beslaat in breedte een-derde gedeelte
 van den schuinbalk en houdt het midden tusschen den
 smallen schuinbalk en de *schuinstreep* (Fr. *filet en bande*,
 Eng. *cost*), welke laatste het kenmerk is soms van onechte,
 doch meestal van jongere geboorte. De schuinstaak is *ver-*
kort (Fr. *bâton péri en bande*, Eng. *ribbon*) wanneer hij
 de randen van het schild niet raakt; als zoodanig heeft hij
 soms gestrekt tot onderscheidingsteeken van de jongere, ook
 wel van onechte zonen uit vorstelijke huizen, vooral, in
 deze laatste beteekenis, in het Huis Stuart. In denzelfden
 verkorten vorm, doch andersom geplaatst, dat wil zeggen
 schuin van de linker- naar de rechterzijde loopende, heet hij
verkorte linkerschuinstaak (Fr. *bâton péri en barre*, Eng. *batton*)
 en is een gewis teeken van bastaardij; hiervan zijn de voor-
 beelden bijv. in het Huis Bourbon talrijk. Het woord *péri*
 is een oude term, die vroeger ook ten opzichte van andere
 voorwerpen gebruikt werd en synoniem is met *geplaatst* of
gesteld.

Zie DE TALARU, I, 56, en blz. 82 hierboven.

BOURBON-CONDÉ. In blaauw drie gouden leliën, 2 en 1,
 in 't schildhart vergezeld van een verkorten rooden
 schuinstaak.

BOURBON-PENTHIÈVRE. In blaauw drie gouden leliën, 2 en 1, in 't schildhart vergezeld van een verkorten rooden linkerschuinstaak.

DE SARZAN — Frankrijk. In zilver twee gewolkte schuin-staken, de eerste rood, de tweede blaauw (II, 18).

BYRON — Engeland. In zilver drie verhoogde en smalle roode schuinbalken (II, 17). (Dit wapen voerde de vermaarde dichter lord Byron.)

VI. De **LINKERSCHUINBALK** (Oud-Holl. *baer*, Oud-Fr. *contrebande*, Mod.-Fr. *barre*, Eng. *bend sinister*, Hd. *Recht- of Linkbalke* naar gelang van het systeem des schrijvers die er van spreekt) wordt op dezelfde wijze en naar dezelfde afmetingen gevormd als de regterschuinbalk, doch loopt van den linkerbovenhoek naar den regterbenedenhoek. Al wat van den laatstgenoemde en zijne verkorting en versmalling is gezegd, is ook van toepassing op den linkerschuinbalk, doch men zij indachtig er altijd de qualificatie van *linker* bij te voegen.

Het is eene grove en echter zeer algemeene dwaling, den linkerschuinbalk als een teeken van bastaardij te beschouwen. Met den sterksten nadruk moet deze meening bestreden worden. Alleen in de geringst-mogelijke breedte voorgesteld is hij een vast kenmerk van onechte geboorte; wij noemen hem dan *linkerschuinstreep* (Fr. *filet en barre*.)

Beslaat de linkerschuinbalk slechts de helft van de gewone breedte, dan is hij bij ons een *smalle linkerschuinbalk*; bij de Engelschen heet hij *scarpe*.

Voorwerpen, in de aan den linkerschuinbalk eigene rigting boven elkander geplaatst, noemen wij *schuinlinks boven elkander* (Fr. *rangé en barre*, Eng. *in bend sinister*). Een lang voorwerp, in die rigting geplaatst, is *schuinlinks gesteld* of *gelegd* (Fr. *posé en barre*). Zoo het in die rigting op een linkerschuin-

balk voorkomt, is het *in de rigting van dien balk* (Fr. *dans le sens de la barre*) geplaatst.

LOREYN — *Nederland*. In goud een blaauwe linkerschuimbalk, beladen met drie zespuntige sterren van 't veld (II, 13).

DE GRAS — *Dauphiné*. In blaauw een gouden rood-geltingde leeuw; en drie smalle roode linkerschuimbalken over alles heen.

DE PASTORET — *Provence*. In goud een roode linkerschuimbalk, beladen met een staanden herder die op zijn herderstaf leunt en ter regterzijde een liggenden hond heeft die naar hem omziet, alles van zilver en ondersteund door een terras van 't zelfde.

PLANK — *Beijeren*. In zwart een gouden regterschuimbalk, beladen met drie schuinlinks geplaatste leliën van 't eerste (II, 14).

VII. Het KRUIS (Fr. *croix*, Eng. *cross*, Hd. *Kreuz*) ontstaat uit de vereeniging van den dwarsbalk met den paal en raakt met de uiteinden zijner armen de vier zijden van het schild. (Zie II, 41, BULGARINI; 49, SINGENDONCK; 51, DE RIVIÈRE DE LA MURE; enz.) Hebben de armen slechts de helft van de gewone dikte dan noemen wij het een *smal* of *versmald kruis*, waarvoor de Franschen *estrez* zeggen, en de Duitschers *Stabkreuz*. Het kruis, tot zijne minstmogelijke dikte teruggebragt, heet *streepkruis*, Fr. *filet en croix*, Hd. *Strichkreuz*. Onder dezen laatsten vorm komt het nooit als zelfstandige wapenfiguur voor, maar wordt meestal gebruikt om in een gevierendeeld schild de afscheiding der kwartieren te bedekken.

Vindt men bij de blazoenering van een wapen het eenvoudige woord *kruis*, zonder andere bijvoeging gebezigd, dan wordt daarmede het hierboven in de eerste plaats beschreven kruis bedoeld, dat uit regte lijnen zonder versierselen bestaat en aan alle zijden

den schildrand raakt. De Franschen noemen het soms *croix pleine* of *simple*, de Engelschen *plain cross*, de Duitschers *gemeines Kreuz*; wij zouden *gewoon* of *effen kruis* kunnen zeggen, doch deze aanduiding wordt slechts zelden vereischt.

Kruisen komen dikwijls in verkleinden vorm en in getale voor en heeten dan **KRUISJES** (Fr. *croisettes*, Eng. *crosslets*, Hd. *Kreuzen*.)

Aan de vier hoeken, die het kruis in een schild overlaat, geven wij den naam van *kwartieren* (Fr. *cantons*.) Een kruis, in die hoeken van andere figuren vergezeld, noemen de Franschen *croix cantonnée*. Is het hellende voorgesteld dan bestempelen zij het met den naam van *croix portée*.

Kruislings gerangschikt (Fr. *rangé en croix*, Eng. *in cross*) wordt gezegd van vier of vijf voorwerpen, die in de gedaante van een kruis staan; en **gekruist** (Fr. *passé en croix*, Eng. *in cross*) van twee lange voorwerpen, die in den kruisvorm over elkander heengaan.

Men vindt kruisen, die in geen geval tot de heraldieke stukken te rekenen, maar gevormd zijn uit in den kruisvorm gerangschikte ruiten, penningen enz., die elkander raken en soms de schildranden bereiken, zoodat de uiterste dezer stukken ten halve uit deze randen te voorschijn komen.

HARSKAMP — *Nederland, België*. In zilver een kruis waarvan de stam rood en de dwarsbalk blaauw is.

ELZEVIER — *Holland*. In blaauw een smal gouden kruis, vergezeld in het 1^e en 4^e kwartier van een gouden leeuw, in het 2^e en 5^e van drie zilveren leliën, 2 en 1.

STEINMETZ — *Nederland*. Gevierendeeld; 1 in rood drie zespuntige gouden sterren, 2 en 1; 2 in blaauw een gouden leeuw; 5 in zwart een zilveren doodshoofd; 4 in rood drie breedarmige gouden kruisjes, 2 en 1. Met een zilveren streepkruis over de kwartilering.

VAN BERCK — *Gelderland*. In zilver een zwart kruis; de bovenhelft van den stam aan elke zijde bezet met een knop, ook de benedenhelft aan de linkerzijde, alsmede de bovenrand van den dwarsbalk links, al die knoppen aan dwarsstaafjes bevestigd (II, 52.)

BOIVIN — *Frankrijk*. In blaauw een gouden dwarsbalk, vergezeld van drie kruisjes van 't zelfde (I, 61.)

VAN DER NOOT — *Belgie*. In goud vijf kruislings geplaatste zwarte schelpen (IV, 50.)

BAINES — *Engeland*. In zwart twee gekruiste zilveren doodsbeenderen.

DE MEESTER — *Belgie*. In zwart een kruis van negen gouden penningen.

Ontelbaar zijn de gedaanteveranderingen, die het kruis in de wapens ondergaat. Ik spreek hier niet van de verandering der lijnen van 't gewone kruis, die nu eens uitgeschulpt, dan uitgetand, soms golvend zijn enz.; bij dat alles blijft toch de gewone vorm van het kruis onaangeroerd. Doch in 't bijzonder bedoel ik hier de veranderingen van gedaante, die de armen en hunne uiteinden veelvuldig ondergaan. Aldus in vorm gewijzigd kan het kruis in strikten zin niet meer onder de heraldieke stukken gerangschikt worden; het gebruik brengt echter mede, om, bij het bespreken van het echte, eenvoudige heraldieke kruis, ook die fantaisie-kruisen te behandelen. Nog moet hier bijgevoegd worden, dat het kruis, 't zij een gewoon 't zij een fantaisie-kruis, op zijne beurt kan strekken tot veld voor andere figuren of verdeelingen, gelijk ook zeer dikwijls het geval is. Zoo een kruis met ééne figuur beladen is, plaatst men die daar in het middenpunt, waar de armen elkander snijden, en die stelling behoeft alsdan niet uitgedrukt te worden; neemt het voorwerp echter eene andere plaats op het kruis in, dan moet dit nauwkeurig bij de blazoenering van het wapen worden opgegeven.

Het is ondoenlijk, en zou in vele opzigten nutteloos zijn,

al de kruisvormen op te sommen, die óf werkelijk bestaan, óf ontworpen zijn door vroegere schrijvers. Ik laat hieronder die vormen volgen, welke bijna uitsluitend gebruikt worden; de overige zijn soms slechts in één enkel wapen bekend.

1. Het GELIJNDE KRUIS (Fr. *croix resarcelée*) is een gewoon kruis, waarlangs op korten afstand parallel een dun lijntje loopt, dat dus ook den kruisvorm heeft.

MARCILLY — *Frankrijk*. In goud een rood kruis, gelijnd van 't zelfde.

2. Het VERKORTE KRUIS (Fr. *croix alésée*, Eng. *cross humettée* of *couped*, Hd. *schwebendes* of *abgeledigtes Kreuz*) is het gewoon effen kruis, doch met armen, die de schildranden niet raken en wier uiteinden regt afgesneden zijn.

BRUNSVELT — *Nederland, België, Deutschland*. In blaauw een verkort zilveren kruis, vergezeld van vier rozen van 't zelfde (II, 53.)

3. Het SPITSVOETIG KRUIS (Fr. *croix fichée* of *au pied fiché*, Eng. *cross fitchée*, Hd. *unten zugespiztes Kreuz*) is een gewoon kruis, welks voet puntig uitloopt.

BARDOUF — *Normandië*. In zilver een zwart spitsvoetig kruis, beladen met een vijfpuntig spoorrad van 't veld.

4. Bij het SPITSKRUIS (Fr. *croix aiguisée*, Eng. *cross pointed*, Hd. *zugespiztes Kreuz*) eindigt elk der vier armen in eene punt, gelijk bij het spitsvoetig kruis de voet.

5. Bij het BREEDARMIG KRUIS (Fr. *croix pattée*, Eng. *cross pattée* (of *formée*) *firm*, Hd. *breitendiges Kreuz*) loopen de einden der armen zeer breed uit en sluiten dan tegen de randen van 't schild. Raakt het deze niet, dan is het een verkort breedarmig kruis (Fr. *croix pattée alésée*, Eng. *cross pattée*.) Men vindt ze als zoodanig dikwijls in getale, als wanneer zij den naam dragen van *breedarmige kruisjes*. Wanneer de voet puntig uitloopt is het een *breedarmig spitsvoetig kruis* (Fr. *croix pattée au pied fiché*, Eng. *cross formée fitchée*) en komt altijd verkort voor, d. i. de wanden van het schild niet rakende.

RAOUSSET-BOULBON — *Provence*. In goud een zwart breed-armig kruis, omboord met rood (II, 54.)

DE TIGNY — *Frankrijk*. In zilver een verkort breed-armig kruis, gevierendeeld van rood en zwart. (II, 55)

BELGRAVE OF BELGRAVE — *Engeland*. In zilver een zwart breedarmig en verkort spitsvoetig kruis.

6. Het **KRUKKENKRUIS** (Fr. *croix potencée*, Eng. *cross potent*, Hd. *Krückenkreuz*) is een gewoon kruis, elk uiteinde van een dwarsbalk voorzien, die tegen den schildrand sluit. Zoo het krukkenkruis los in het schild staat en de randen niet raakt, is het *verkort* (*alésé*). De dwarsstukken kunnen op hunne beurt aan ieder einde weder van een dwarsstuk voorzien zijn, waardoor het stuk een *herkrukt krukkenkruis* (Fr. *croix potencée et repotencée*) wordt.

BOUTON — *Frankrijk*. In blaauw een zilveren krukkenkruis (II, 56.)

ALLAN — *Herefordshire, Staffordshire*. In zwart een verkort gouden krukkenkruis.

Het vermaarde **JERUZALEMSCHE KRUIS** (Fr. *croix de Jérusalem*), in 1100 door paus Pascal II als wapen aan het koningrijk Jeruzalem der kruisvaarders geschonken, is niets dan een verkort krukkenkruis, in elken hoek van een dergelijk kleiner kruis vergezeld; dit alles te zamen draagt den naam van Jeruzalemsch Kruis. Men vindt het als eere- of herinneringsteeken in de wapens van eenige vorstelijke en ook van enkele particuliere familiën. Eene tweede eigenaardigheid van dit kruis is, dat het met zijne bijkruisen altijd wordt voorgesteld als van goud in een zilveren veld, in strijd met een der grondregelen van de wapenkunde, die het plaatsen van metaal op metaal en van kleur op kleur verbiedt.

Bij deze gelegenheid dienen wij ook wel van de **KRUK** (Fr. *potence*) te spreken, die in enkele wapens voorkomt en door de schrijvers onder de kruisen wordt gerekend; zij bestaat uit een verkorten dwarsbalk, ondersteund door een verkorten paal.

HELL — *Beijeren*. In blaauw eene gouden kruk, waarboven eene zespuntige ster van 't zelfde (II, 57.)

De **ST. ANTONIES-KRUKKEN** (Fr. *tau* of *taf*, *béquilles de St. Antoine*, of *croix de potence*) zijn kleine krukjes, meestal in getale voorkomende, van boven en aan de zijden wat ingebogen en in vorm niet ongelijk aan een T. (V, 1^e rij, 5.)

BEYTS — *België*. In blaauw drie gouden St. Antonieskrukken, 2 en 1.

7. Het **HERKRUISTE KRUIS** (Fr. *croix recroisettée*, Eng. *cross crosslet*, Hd. *Wiederkreuz*) is een verkort kruis, waarvan elk der armen op zich-zelf een kruis uitmaakt (V, 1^e rij, 5.) Er zijn ook herkruiste kruisen met spitsen voet (Fr. *croix recroisettée au pied fiché*, Eng. *cross crosslet fitchée*.) die in Engelsche wapens dikwijls in getale voorkomen (V, 1^e rij, 4.)

STRECHE — *Engeland*. In rood een herkruist gouden kruis.

8. Het **LATIJSCH KRUIS** (Fr. *croix latine*, Eng. *cross passion*, Hd. *Hochkreuz*), het kruis van de passie des Zaligmakers, staat los in 't veld, zonder de schildranden te raken (V, 1^e rij, 1). Op trappen staande heet het **CALVARIE-KRUIS** (Fr. *croix haussée* of *croix de Calvaire*, Eng. *cross calvary*), (V, 1^e rij, 2). De eigenaardigheid dezer kruisen bestaat daarin, dat de dwarsbalk (Fr. *croison*) niet juist in 't midden staat, maar nader bij den top.

BIGNON — *Frankrijk*. In blaauw een zilveren Latijnsch kruis op een groenen grond waaruit een het kruis omslingerende wijnrank van 't zelfde opwast, alles vergezeld van vier zilveren vlammen in de hoeken des schilds.

ALMEARS — *Engeland*. In zilver een rood Calvariekruis op drie trappen, de eerste blaauw, de tweede rood, de derde zwart.

HASIUS — *Holland*. In groen een schuinlinks in een natuurlijken grasgrond geplant gouden Latijnsch kruis, waar een natuurlijke haas voorbij springt.

Het GRIEKSCHE KRUIS (Fr. *croix grecque*) is een gewoon doch aanmerkelijk verkort kruis, waarvan er doorgaans meer dan één in 't schild voorkomt. Zij zijn zwaarder en grooter dan de kruisjes, doch verschillen daarvan niet in algemeenen vorm.

VOLLAKOS — *Griekenland*. In blaauw drie zilveren Grieksche kruisen (II, 58).

9. Het PATRIARCHALE KRUIS (Fr. *croix patriarchale*, *croix de Lorraine* of *croix des templiers*, Eng. *cross patriarchal*, Hd. *Patriarchenkreuz* of *lothringisches Kreuz*) bestaat uit een verkorten stam met twee verkorte dwarsbalken, van welke de onderste doorgaans iets langer is dan de bovenste (V, 1^e rij, 6). Soms loopen de armen eenigzins breed uit, gelijk bij een breedarmig kruis. In vele Poolsche wapens vindt men patriarchale kruisen waarvan een der armen afgebroken is.

VAN IPEREN — *Vlaanderen, Nederland*. In zilver een rood patriarchaal kruis.

10. Het KNOESTIG KRUIS (Fr. *croix écotée*, Eng. *cross raguly*, Hd. *geästetes Kreuz*) heeft het aanzien van gevormd te zijn uit twee boomstammen, wier takken zijn weggehakt. Ook andere heraldieke stukken komen onder dien vorm voor.

LAWRENCE — *Engeland*. In zilver een knoestig rood kruis (II, 59).

11. Het GEËNTE KRUIS (Fr. *croix entée*) bestaat uit in elkander sluitende langwerpige rondten. Op dezelfde wijze vindt men ook geschakeerde, geruite en andere kruisen.

D'ENTADES — *Frankrijk*. In rood een kruis, van zilver en zwart geënt (II, 50).

12. Het ANKERKRUIS (Fr. *croix ancree*, Eng. *cross moline*, Hd. *Ankerkreuz*) ontleent zijn naam aan de omstandigheid, dat zijne armen aan de uiteinden ankersgewijze zijn omgebogen. Men vindt enkele voorbeelden van een *gescheiden ankerkruis* (Fr. *croix nillée*), 't geen in vieren gesplitst is, zoodat elk deel op zich-zelf staat.

VAN DER CAPELLEN — *Nederland*. In blaauw een zilveren ankerkruis, in 't eerste kwartier vergezeld van een kerkje (kapel) in natuurlijke kleur (II, 60).

DE PERTHUIS — *Provence*. In blaauw een gescheiden zilveren ankerkruis (II, 61).

BENTINCK. Zie de afbeelding IV, 45, en de beschrijving in de Derde Afdeling hierachter.

Het KRULKRUIS (Fr. *croix recercelée*, Eng. *cross sarcelly*) is een ankerkruis welks armen als spiralen omgebogen zijn (V, 1^e rij, 20).

FULTHOP — *Engeland*. In zilver een zwart krulkrus.

Bij het VORKKRUIS (Fr. *croix fourchetée*), loopt het einde van elken arm in twee gebogen tanden uit, nagenoeg gelijk een hooivork (V, 1^e rij, 19).

VON VIERACKER — *Westphalen*. In blaauw een gouden vorkkruis.

15. De armen van het KLAVERKRUIS (Fr. *croix treflée* of *croix de St. Lazare*, Eng. *cross botonnée*, Hd. *Kleeblattkreuz*), — soms ook Adelstans-kruis genoemd, dewijl het, naar men wil, het veldteeken was van den Angelsaksischen koning Adelstan, die de Deenen verdreef en de Schotten over de grenzen joeg, — loopen uit in den vorm van een klaverblad (V, 1^e rij, 15.) Men vindt er ook met spitsen voet, genoemd *spitsvoetig klaverkruis* (Fr. *coix treflée au pied fiché*, Eng. *cross botonnée fitchée*).

VERNÈDE — *Frankrijk, Nederland*. In rood een gouden klaverkruis.

DE THOMAS DE LA VALETTE — *Provence*. Gevierendeeld van blaauw en rood; met een gouden spitsvoetig klaverkruis over alles heen.

14. Het LELIEKRUIS (Fr. *croix fleurdelisée*, Eng. *cross flory*, Hd. *Lilienkreuz*) is een verkort gewoon kruis, uit elk van welks armen aan 't einde eene lelie te voorschijn komt (V, 1^e rij, 17.) In de Engelsche wapens vindt men vele voorbeelden van het BLOEMKRUIS (Fr. *croix fleuronnée*,

Eng. *cross patonce*), 't geen elders weinig voorkomt; het is een kruis welks armen, bij het snijpunt vrijdun, allengs iets breeder uitloopen en nagenoeg als eene lelie eindigen (V, 1^e rij, 18.) Men vergelijke de afbeeldingen van deze beide kruisen, ten einde het onderscheid juist te leeren kennen. Het *breed-armig leliekruis* (Fr. *croix pattée fleurdelisée*, Eng. *cross formée flory*) is, gelijk zijn naam aanduidt, een verkort breed-armig kruis, uit welks einden leliën te voorschijn komen.

DE LA BEYVIÈRE — *Frankrijk*. In rood een gouden leliekruis.

BOYDELL — *Engeland*. In groen een gouden bloemkruis.

15. Het **BOLKRUIS** (Fr. *croix pommelée* of *bourdonnée*, Hd. *Kugelkreuz*) is een verkort kruis met een bol aan elk uiteinde (V, 1^e rij, 15), waardoor het zich onderscheidt van het **KNOPKRUIS** (Eng. *cross pomée*) waar elke arm zelf in een bol of knop uitloopt (V, 1^e rij, 14.) Sommigen geven aan het bolkruis den naam van *appelkruis*.

D'ARDENE — *Frankrijk*. Gevierendeeld van rood en blaauw; met een gouden bolkruis over alles heen.

16. Het **SLANGENKOPKRUIS** (Fr. *croix guivrée*), en het *dubbelslangenkopkruis* (Fr. *croix gringolée*). Beiden zijn verkorte gewone kruisen: bij het eerste komt één, bij het andere twee slangenkoppen uit het afgesneden einde van elken arm te voorschijn.

VON HEGEN — *Westphalen*. In zilver een rood dubbelslangenkopkruis.

17. Het **STERREKRUIS** (Fr. *croix étoilée*) is eene groote vierpuntige ster, wier stralen de schildranden raken.

VAN TOULON — Provincie *Utrecht*. In zilver een rood sterrekruis; met een smallen blaauwen dwarsbalk daarover heen (II, 64.)

18. Het **RUITARMIG KRUIS** (Fr. *croix retranchée*, Hd. *rautendiges Kreuz*) is een kruis welks armen zich aan het einde een weinig verbreed en dan in den vorm van een driehoek of eene halve ruit uitloopen. De voorbeelden zijn schaars.

MANFREDI — *Italie*. In zilver een blaauw ruitarmig kruis, elke ruit bezet met drie ballen van 't zelfde (II, 62.)

19. Het **TOULOUZER-KRUIS** (Fr. *croix de Toulouse*) loopt vooreerst uit gelijk een breedarmig kruis, de einden hebben nagenoeg de gedaante van die van het ruitarmigkruis en voorts is het geledigd en, even als het ruitarmige, met ballen bezet. De Fransche heraldisten noemen dit kruis: *une croix cléchée, vidée et pommetée*.

MOZZI — *Italie*. In rood een gouden Toulouzer-kruis (II, 65.)

20. Het **KRUIS VAN ALCANTARA**. Dit kruis, het onderscheidingsteeken van eene beroemde militaire orde in Spanje, vindt eene plaats in verscheidene Spaansche wapens, doch is elders schier niet bekend. Het is zeer dun en heeft op zijde van elken arm een versiersel als een hengsel (V, 1^e rij, 40.)

GARCIA — *Spanje*. In blaauw een rood kruis van Calatrava, omboord met zilver; en een gouden reiger, midden over het kruis.

21. In Spanje bezigt men nog twee andere soorten van kruisen, elders in Europa geheel onbekend, namelijk het **ST. JACOBSKRUIS**, eene soort van versierd spitsvoetig klaverkruis (V, 1^e rij, 8), en het **ST. DOMINICUSKRUIS**, een verkort en versierd kruis welks einden eenigzins waaijervormig uitloopen (V, 1^e rij, 24.)

De boven omschrevene zijn de meest algemeene en gebruikelijke vormen van kruisen. Van de tallooze andere soorten stip ik ter loops nog de volgende aan:

Het **VERBROKKELD KRUIS** (Fr. *croix tronçonnée*), een gewoon kruis, dat uit verscheidene losse en als gebroken stukken bestaat, die echter gezamenlijk de gedaante van een kruis bewaren (V, 1^e rij, 12.) — Het **MALTEZER-**

KRUIS, het kenteeken der bekende orde van Malta, een kruis, waarvan elke arm, bij het snijpunt zeer smal, zich naar het uiteinde verbreedt en in twee punten uitloopt (V, 1^e rij, 41.) — Het **PIJLKRUIS**, (Fr. *croix barbée*), waarvan elke arm in de gedaante van eene pijlpunt eindigt (V, 1^e rij, 46.) — Het **HERMELIJNKRUIS** (Fr. *croix herminée*), zamengesteld uit vier kruislings geplaatste en met de koppen naar elkander gewende hermelijnstaartjes (V, 1^e rij, 9.) — Het **KABELKRUIS** (Fr. *croix cablée*), V, 1^e rij, 25, 't geen het voorkomen heeft alsof elke balk uit twee ineengedraaide kabels bestaat (*). — Het **ACHTPUNTIG** (V, 1^e rij, 21), **TWAALFPUNTIG** (V, 1^e rij, 22), **ZESTIENPUNTIG KRUIS** (V, 1^e rij, 25), verkorte kruisen waarvan elk einde met twee, drie of vier punten is ingekerfd, enz.

De gewone en fantaisiekruisen kunnen nog in eindelooze verscheidenheid afgewisseld worden, wanneer men de regte lijnen door geaccidenteerde vervangt. Zoo zijn er golvende, uitgetande, uitgeschulpte, gekanteelde en andere kruisen, die de lezer, indien hij de verschillende soorten van lijnen (I, 12—28) heeft nagegaan, zich wel zal kunnen voorstellen, zonder daarvan afzonderlijke afbeeldingen onder de oogen te hebben.

Het zoogenaamde *Bourgondische of St. Andrieskruis*, waarvan in deze opgaven nog geen melding is gemaakt, is een zelfstandig heraldiek stuk, 't geen in het ondervolgend N^o. VIII afzonderlijk wordt behandeld.

VIII. De vereeniging van den regter- en linkerschuimbalk doet het Sr. **ANDRIESKRUIS** (Fr. *sautoir*, *croix de Bourgogne* of *croix de St. André*, Eng. *saltire*, Hd. *Schrägkreuz* of *Andreaskreuz*) geboren worden. Zijn naam ontleent het aan den vorm, dien, volgens de traditie, het kruis had, op

(*) In het wapen der Schotsche familie Carmichaël (waarvan een uitgestorven tak den titel van graven van Hyndford heeft gevoerd) komt een dwarsbalk voor, op de aangegeven wijze uit twee ineengedraaide kabels gevormd.

hetwelk de apostel Andreas den marteldood is gestorven. Het draagt ook den naam *van *Bourgondisch kruis*, omdat het door het Bourgondische vorstenhuis tot leuze was aangenomen. De Fransche benaming *sautoir* (waarvan het Eng. woord *saltire* slechts een verschil is van uitspraak), oudtijds *sautour*, schijnt daaruit ontstaan, dat het St. Andrieskruis de gedaante van een antieken, uit stof of koord vervaardigden, stijgbeugel heeft, — derhalve: het werktuig om te paard te springen.

Het St. Andrieskruis kan zonder uitzondering al de gedaanteveranderingen van het gewone kruis ondergaan. Het is voorzeker overbodig daarvan voorbeelden aan te halen. Alleen zij opgemerkt, dat dit heraldieke stuk, wanneer het *verkort* en aan de uiteinden *herkruist* is, wel eens met eene bijzondere benaming *St. Juliaanskruis* genoemd wordt (V, 1^e rij, 7.)

Dikwijls komen zeer klein en dun geteekende St. Andrieskruisen in een wapen voor en heeten dan **ST. ANDRIESKRUISJES** (Fr. *flanchis*, Eng. *saltorels*.) Zijn zij grooter, en staan zij in verhouding tot het gewone St. Andrieskruis gelijk het Grieksche kruis tot het gewone kruis, dan noemt men ze *verkorte St. Andrieskruisen* (Fr. *sautoirs alésés*.)

De ruimten, die het St. Andrieskruis in het schild vrij laat, noemt men *hoeken* (Fr. *cantons*), onderscheiden in den bovenhoek, de beide zijhoeken en den benedenhoek. Een St. Andrieskruis, 't geen in die hoeken van figuren *vergezeld* is, noemen de Franschen *sautoir cantonné*.

Wanneer van vijf voorwerpen twee boven en twee beneden in 't schild geplaatst zijn, terwijl het vijfde het middenpunt inneemt, dan noemt men ze *schuinkruislings gerangschikt* (Fr. *rangé en sautoir*, Eng. *in saltire*.)

Twee lange voorwerpen, in den vorm van een St. An-

drieskruis over elkander heen gelegd, heet men *schuingekruist* (Fr. *passé en sautoir*, Eng. *in saltire*, Hd. *schräggekruist*).

VAN NELLESTEYN — *Utrecht*. In goud een van rood en zilver geschakeerd St. Andrieskruis (III, 12.)

Zie de afbeeldingen: VAN ERP, III, 15; HÆUFFT, IV, 59 (beiden beschreven in de Derde Afdeeling van dit werk.)

IX. De KEPER (Fr. en Eng. *chevron*, Hd. *Sparre*) heeft den driehoekigen vorm van een passer of den nok van een huis. Elk been is twee deelen breed wanneer de keper alleen staat in het schild; iets minder in geval hij van figuren vergezeld is. Twee of meer kepers worden boven elkander geplaatst, ten zij het uitdrukkelijk anders ware aangegeven.

Bij den keper valt op te merken, dat hij een groot getal veranderingen kan ondergaan. Hij is: een *ingebogen keper* (Fr. *chevron ployé*, Hd. *Schleife*), wanneer zijne beenen half rond naar het hart van het schild zijn ingebogen; — een *keper met afgesneden top* (Fr. *chevron coupé* of *écimé*), wanneer de top ontbreekt en horizontaal weggesneden is; — een *gespleten keper* (Fr. *chevron brisé* of *découplé*), wanneer de top verticaal gespleten is en de keper dus uit twee losse stukken schijnt te bestaan; — een *geknotte keper* (Fr. *chevron failli*), wanneer een gedeelte van een been is weggebroken; — een *verbroken keper* (Fr. *chevron rompu*), wanneer een been of de beide beenen verbrokkeld zijn, doch zóó, dat de stukken nog den algemeenen vorm van een keper behouden; — een *versplinterde keper* (Fr. *chevron éclaté*), wanneer een been of beide beenen op zoodanige wijze geknot zijn, dat men de splinters van het hout ziet, waaruit de keper geacht wordt vervaardigd te zijn; — een *verkorte keper* (Fr. *chevron alésé*), wanneer de keper los

in het schild staat en zijne beenen de benedenhoeken niet raken.

Soms komt de keper *liggende* (Fr. *couché*) voor, uitgaande van den linkerschildrand en met zijn top naar de rechterzijde; van den regterrand uitgaande en naar de linkerzijde gerigt, zou hij heeten *liggende en omgewend* (Fr. *couché et contourné*). De keper kan ook *omgekeerd* (Fr. *renversé*) zijn, d. i. met de beenen in de bovenhoeken van 't schild en den top naar omlaag.

Twee of meer kepers naast elkander kunnen *zamengevlochten* (Fr. *chevrons entrelacés*, Eng. *chevrons braced*) zijn; daarbij gaat telkens de een over den ander heen. Eveneens geschiedt dit, wanneer de eene keper van den beneden- en de andere van den bovenschildrand uitgaat. Twee zoodanige kepers zijn echter *aanstootende* (Fr. *chevrons appointés*, Eng. *chevrons contrepoint*), wanneer zij niet door elkander heengaan, maar elkander met de toppen raken.

Twee lange voorwerpen, in den vorm van een keper geplaatst, zoodat de ondereinden zich van elkander verwijderen en daarentegen de toppen elkander raken, zijn *kepersgewijze geplaatst* (Fr. *posé en chevron*, Eng. *chevronways*), I, 55, AMIRA; II, 55, DE MENJOT. *Geplaatst in de rigting van den keper* (Fr. *posé dans le sens du chevron*) zegt men van lange voorwerpen, op de beenen van den keper in de rigting dier beenen geplaatst.

DU PREL — *Vlaanderen*. In rood een ingeschulpte zilveren keper, vergezeld van drie zespuntige gouden sterren (II, 55).

VON MOLL — *Oostenrijk*. In blaauw een ingebogen gouden keper, vergezeld van drie zespuntige sterren van 't zelfde (II, 59).

WALPOLE graaf VAN ORFORD — *Engeland*. In goud een zwarte dwarshalk, beladen met drie herkruiste gouden kruisjes en vergezeld van twee kepers van de tweede kleur, een boven en een beneden in 't veld (II, 52).

LA GRANGE-TRIANON — *Frankrijk*. In rood een zilveren keper, beladen met een hoekigen zwarten keper, en vergezeld van drie gouden wassenaars (II, 30).

LE BACHELLÉ — *Lotharingen*. In blauw twee lage zilveren kepers midden in 't schild naast elkander, gezamenlijk een zeer hoekigen dunnen dwarsbalk vormende; in 't schildhoofd vergezeld van twee vijfpuntige gouden sterren (II, 42).

DE MENJOT — *Normandie*. In zilver een verlaagde blauwe keper, vergezeld in 't schildhoofd van twee bladerlooze, kepersgewijze geplaatste roode korenaren, en aan de punt van een leeuwje van 't zelfde (II, 55).

DE CLERMONT-GALLERANDE — *Anjou*. In blauw drie gouden kepers, van welke de eerste gespleten is (II, 48).

DE NOMPÈRE DE CHAMPAGNY — Fransche provincie *Forez*. In blauw drie gespleten gouden kepers.

JOUBE — *Languedoc*. In blauw een gouden keper met afgesneden top, van boven vergezeld van twee zilveren wassenaars en van onderen van een hart van 't zelfde; in een rood schildhoofd drie vijfpuntige gouden sterren (II, 51).

BARBOTTE — *Bourgondie*. In blauw een gouden keper wiens regterbalk gebroken is, van boven vergezeld van twee vijfpuntige zilveren sterren en van onderen van eene natuurlijke, gestengelde en gebladerde roos van 't zelfde.

DE BEAUMONT — Fransche provincie *Maine*. In goud vijf roode kepers, drie ter regter- en twee ter linkerzijde verbroken (II, 47).

DE LAGRENÉE — *Picardie*. In rood twee zamengevlochten gouden kepers, waarvan de een omgekeerd (II, 36).

DU LONG — *Guyenne*. In blauw twee aanstootende gouden kepers, vergezeld van twee zilveren wassenaars, een in 't hoofd en een aan de punt (II, 38).

VON MERVELDT — *Pruisen*. In blauw drie zamengevloch-

ten gouden kepers, waarvan twee naast elkander en de derde omgekeerd (II, 57).

DE HENAULT — *Picardie, Champagne*. In goud een verkorte blaauwe keper, vergezeld van drie zwarte Moorenkoppen met zilveren hoofdwrongen (II, 54).

DE TRESTONDAN — *Franche-Comté, Champagne*. In blaauw drie schuinliggende gouden kepers tusschen twee schuin-staken van 't zelfde (II, 45).

BULGARINI — *Toscane*. In rood een zilveren kruis; over alles heen een omgekeerde blaauwe keper (II, 41).

VON MARSCHALCK — *Beijeren*. In rood een liggende en omgewende zilveren keper (II, 40).

De keper, ter helft van zijne gewone breedte, ontvangt den naam van *versmalde* of *smalle keper* (Fr. *étai*, Eng. *chevronel*, Hd. *Stabsparre*). Nogmaals ter helfte in breedte verminderd heet hij in 't Eng. *couple close*, Hd. *Strichsparre*; wij zouden (doch de figuur komt schaars, zoo ooit, voor) kunnen zeggen *streepkeper*.

DRAPPENIER — *Holland*. In zwart driesmalle gouden kepers.

X. De ZOOM (Fr. *bordure*, Eng. *border*, Hd. *Bord* of *Einfassung*) maakt den rand van 't wapenveld uit en beslaat eenzesde der breedte van het schild; ware hij breeder dan zou hij-zelf veld worden en het eigenlijke veld zou veranderen in een hartschild. De zoom wijkt in bijna alle gevallen voor het schildhoofd, het vrij-kwartier of den schildhoek, 't geen zeggen wil dat hij door die stukken, wanneer zij in een gezoomd schild voorkomen, ten deele bedekt wordt. De zoom is dikwijls met figuren beladen. Wij noemen het schild *gezoomd*, wanneer de zoom de hier opgegeven breedte heeft. Komt de zoom voor in een kwartier van het schild dan heet hij *kwartierzoom*.

Somwijlen is de zoom smaller dan hij in den regel moet zijn; wij geven hem dan den naam van *omboordsel* (Fr. *filère*, Hd. *Stabbord*) en zeggen dat het schild of heraldiek stuk *omboord* is. (Zie II, 54, RAOUSSET-BOULBON).

Is het omboordsel nog smaller dan hier aangegeven, dan kan men het *streep-omboordsel* (Hd. *Strichbord*) noemen. In dien vorm is het meestal uitgeschulpt en wordt dan door de Franschen *engrélure* geheeten.

In de eerste tijden der wapenkunde strekten de zoom en het omboordsel tot *breuk*, d. i. tot onderscheidings-teeken, in het wapen der jongere zonen van een huis. Vooral werd de zoom aan den derden zoon toegekend, en diens afstammelingen moesten dat heraldieke stuk weder tot verdere onderscheiding uitgeschulpt, uitgetand enz. voeren. Langzamerhand echter geraakte die oorspronkelijke beteekenis in vergetelheid en begon men den zoom als zelfstandig stuk te beschouwen, 't geen men aan nieuw-geadelden toekende, die volstrekt geene onderscheiding van oudere takken, welke niet bestonden, noodig hadden. In Frankrijk was onder het *ancien régime* de vermeerdering van een wapen met een blaauwen met gouden leliën bezaaiden zoom, een groot eerbewijs; terwijl het omboordsel nog tegenwoordig als oppermagtige vorstin den scepter zwaait in de heraldiek van Pruisen, alwaar men geen wapen meer schijnt te kunnen ontwerpen zonder het van een gouden omboordsel te voorzien.

De zoom is zeer gebruikelijk in de Engelsche wapens en draagt in de Engelsche heraldiek zelfs bijzondere namen naar gelang van de figuren waarmede hij beladen is. Zoo heet de effen zoom, *border plain*; de zoom beladen met levenlooze voorwerpen, *entoyre*; met dieren, *enurney*; met vogelen, *enaturon*; met bladeren, bloemen en vruchten, *verdoye*; met pelswerk, *purflew*. In de Fransche heraldiek heeft men eene eigene benaming voor een zoom met kasteelen of burgten beladen; men noemt dien: *bordure châtelée*.

De binnenrand van zoom en omboordsel kunnen, even als de andere heraldieke stukken, allerlei verande-

ringen in de lijnen ondergaan, en uitgeschulpt, gekanteeld, uitgetand zijn enz. Men kent een paar zeldzame voorbeelden van een tandérings-zoom (Fr. *bordure denticulée*), die alleen bestaat uit een aantal tanden zoo als men aan de kroonlijst van gebouwen vindt, en die, van den schildrand uitgaande, zich naar het schildhart rigten.

DE THIENNES — *België*. In goud een blaauwe zoom, en een zilveren blaauw-omboord hartschild beladen met een dubbelstaartigen rooden leeuw, goud-genageld, getongd en gekroond (II, 66).

DESMANET DE BIESME — *België*. In rood een gouden leeuw, blaauw-getongd, genageld en gekroond; en een zilveren zoom, beladen met acht vlammen van 't veld.

DE VOS VAN STEENWIJK — *Drenthe*. In zilver vijf roode linkerschuimbalken en een zwarte zoom beladen met acht gouden penningen (II, 65).

VAN RANDWIJK — *Gelderland, Holland*. In zilver een roode leeuw en een uitgeschulpte smalle zoom van 't zelfde (II, 68).

DE GAVRE. — *België*. In goud, binnen een groot-uitgeschulpten zwarten zoom, een roode leeuw, getongd en genageld van blaauw, gekroond met eene koningskroon van 't zelfde (II, 69).

VON LILIER — *Beijeren*. Doorsneden, van blaauw met twee roode rozen, en van goud met ééne roode roos; alles binnen een gekanteelden zoom van 't eene in 't andere (II, 67).

DES FERRIÈRES-SAUVEBOEUF — *Limousin*. In rood een aan beide zijden gekanteelde zilveren paal en een tandérings-zoom (*) van 't zelfde (I, 55).

(*) Zulk een tandérings-zoom schijnt in den aanvang niets anders te zijn geweest dan een blokzoom (Fr. *bordure componée*) zie Hoofdstuk VI, No. X, van een metaal en van de kleur die te gelijk de kleur van het veld was. Al lens is de lijn, die den zoom van het veld scheidde, uitgewischt of uit het oog verloren, zoodat de beide gelijke kleuren zamensmolten en de vakken van metaal voortaan op zich zelven schenen te staan.

DE SALVAING — *Frankrijk*. In goud een dubbele zwarte adelaar, gekringd, gebekt en gepoot van rood, binnen een blaauwen zoom bezaaid met gouden leliën.

DE COURTIN of **COURTEN** — *Zweden, Frankrijk*. In zwart een zilveren leeuw, en een gouden schildhoofd beladen met een rooden wassenaar; alles besloten binnen een blaauwen met antieke gouden kroonen bezaaiden (*) zoom.

De **BINNENZOOM** (Fr. en Eng. *orle*, Hd. *Inbord* of *innere Einfassung*), die half zoo breed is als een gewone zoom, staat los in 't veld en is door eene ruimte, gelijk aan zijne eigen breedte, van den rand des schild gescheiden. Is de binnenzoom verder van den rand verwijderd, en dus kleiner dan hij in den regel behoort te zijn, dan wordt hij eene soort van zelfstandig schild, 't geen men een *streep-schild* (Fr. *faux écu*) kan noemen; in dien vorm is hij echter zeer zeldzaam en vertoont zich dan meest in getale. In het wapen der Venetiaansche familie **BARBARO** vindt men een binnenzoom, die, in stede van den vorm van een schild te hebben, kringvormig loopt en den naam draagt van *ronde binnenzoom* (Fr. *cyclamor*, of *orle rond*).

Dikwijls zijn voorwerpen in een schild zoodanig geplaatst, dat zij de rigting van den zoom of binnenzoom volgen en dus, het gansche schild rond, zich nabij den rand bevinden. Ook komen in Spaansche wapens, met name in het wapen van het koninkrijk Navarre, ketens voor, welke het veld als een binnenzoom rondloopen. Men zegt van dit alles, dat het *zoomswijze geplaatst* is (Fr. *posé* of *rangé en orle*). De Engelschen noemen het »een binnenzoom (*an orle*) van dergelijke stukken.»

SPRING — *Engeland*. In blaauw een zilveren binnenzoom (III, 4).

(*) Deze zoom is eene vereerende vermeerdering, geschonken door een der vorsten van Zweden; het wapen van dat koninkrijk bestaat uit drie dergelijke kroonen in een blaauw veld.

HINDSEY — *Engeland*. In rood een zilveren streepschild (III, 4).

BARBARO — *Venetië*. In zilver een ronde roode binnenzoom (III, 2).

DE BIGNY — *Frankrijk*. In blaauw een rood-getongde en genagelde zilveren leeuw, vergezeld van vijf zilveren visschen, geplaatst op de wijze van een ronden zoom (IV, 29).

STAEEL VON HOLSTEIN — *Duitschland, Nederland*. In zilver acht roode, zoomswijze geplaatste koeken (III, 52).

De **STREEP-BINNENZOOM** (Fr. *trécheur* of *essonier*, Eng. *tressure*, Hd. *Strichinbord*) is één-vierde van een deel breed, en een geheel deel van den schildrand verwijderd. Hij komt zelden enkel voor, meestal dubbel. In dien vorm noemen wij hem ter bekorting *dubbele binnenzoom* (Fr. *double trécheur*, Eng. *double tressure*, Hd. *Doppelstrichinbord*); hij is bijna altijd *gelelied* of *gebloemd* (Fr. *fleuronné et contre-fleuronné*, Eng. *flory*, Hd. *lilienbesetzt*), 't geen beteekent, dat hij aan elken hoek en in 't midden van elke zijde met eene lelie bezet is; deze leliën der zijden staan omgekeerd en met hun top naar het hart van het schild gerigt. Dat gedeelte van de leliën, 't geen zich tusschen de beide binnenzoomen zou moeten vertoonen, wordt niet afgebeeld.

Men vindt ook *driedubbele binnenzoomen*, doch deze zijn zeer schaars.

De ruimte tusschen de binnenzoomen moet gelijk zijn aan de breedte van één dier stukken.

De figuren in het schild, welke door binnenzoomen zijn omgeven, worden gezegd daarbinnen *besloten* (Fr. *enclos*) te zijn.

HOBBERTHORNE — *Engeland*. In zwart eene zilveren malie, besloten binnen een gebloemden dubbelen binnenzoom van 't zelfde (III, 5).

KALAHART — *Schotland*. In zwart een driedubbele gouden binnenzoom.

Het **HARTSCHILD** (Fr. *écusson en coeur* of *en abîme*, Eng. *inescutcheon*, Hd. *Herzschild*) is een klein en doorgaans effen wapenschildje, 't geen men in 't hart van het groote schild plaatst en waaraan door schier alle schrijvers (misschien professor Bernd alleen uitgezonderd) de rang van heraldiek stuk wordt toegekend. Naar zijne afmeting is het twee-derden kleiner dan het schild waarin het zich bevindt. Dikwijls komt het in getale voor en dus als gewone wapenfiguur, doch draagt alsdan enkel den naam van *schildje* (Fr. *écusson*, Eng. *escutcheon*).

VON DROSTE ZU VISCHERING — *Pruisen*. In rood een zilveren hartschild (III, 5).

VON KNIESTEDT — *Wurtemberg*. In goud een rood hartschild omzet met negen groene klaverbladen, wier stengels uit dat schild voortkomen.

BURRELL — Graafschap *Essex*. In groen drie zilveren schildjes, elk beladen met een uitgetand gouden streep-omboordsel.

SINGENDONCK — *Nederland*. In zilver een rood kruis, vergezeld van twee zwarte schildjes geplaatst in het 2^e en 5^e kwartier (II, 49).

XI. Het **VRIJ-KWARTIER** (Fr. *franc-quartier*, door sommigen ten onregte *franc-canton* genoemd; Eng. *quarter*; Hd. *Freiviertel*) beslaat iets minder dan een vierde van het schild en wordt altijd, wanneer er geene nadere aanduiding bij gegeven is, geplaatst in den regterbovenhoek, alsof het stuk het eerste kwartier van een gevierendeeld schild ware. Zoo het in den linkerbovenhoek geplaatst is, heet het *linkerkwartier* (Fr. *quartier senestre*), doch komt in die stelling hoogst zelden voor.

Is het vrij-kwartier van dezelfde kleur of metaal als het veld, dan scheidt men beiden soms van elkander af door eene dunne streep van metaal of kleur; die streep heet in het Fransch *escarre* en kan door ons *kwart-*

tierstreep genoemd worden. Ook hiervan zijn de voorbeelden schaars.

Men kan van kwartieren spreken al is een schild niet gevierendeeld en dus bijv. zeggen, dat een voorwerp in het eerste kwartier is geplaatst, wanneer het zich in den regterbovenhoek bevindt; de Franschen zeggen daarvoor *posé en franc-quartier*; even zoo kan men van het tweede en de andere kwartieren van een ongevierendeeld schild spreken.

DE VAN DER SCHUEREN — *Noord-Brabant*. In zilver twee blaauwe leliën met afgesneden voet, een in het 2^e kwartier, de andere aan de punt; en een rood vrij-kwartier beladen met een leeuw van 't veld. (III, 8).

VON PLEITMARSWANG — *Duitschland*. In blaauw een zilveren vrij-kwartier, geplaatst in den regterbenedenhoek.

DE HANEFFE — *Luikerland*. In een rood veld, met gouden leliën bezaaid, een rood vrij-kwartier, van 't veld gescheiden door eene zilveren kwartierstreep.

De SCHILDHOEK (Fr. en Eng. *canton*, Hd. *Vierung*) is een klein vrij-kwartier, dat slechts twee deelen breed en twee-en-een-half deel hoog is. Het aangemerkte nopens de plaatsing van het vrij-kwartier in het schild, is evenzeer van toepassing op den schildhoek. Somwijlen heeft dit heraldieke stuk tot breuk gestrekt.

VAN KINSCHOT — *Nederland*. In goud een beurtelings gekanteelde zwarte dwarsbalk, vergezeld van drie natuurlijke honigbijen met uitgespreide vleugelen; en een blaauwe schildhoek met een opvliedenden zilveren valk (III, 9.)

VON TAMLING — *Duitschland*. In zwart een regter- en een linkerschildhoek van zilver, beiden in 't hoofd van het schild.

VON DONNERSTEIN — *Duitschland*. In rood twee zilveren schildhoeken, de een in den regterboven- en de andere in den linker-benedenhoek.

DE BALMEY DE DORCHES — *Frankrijk*. In hermelijn een

gouden linkerschildhoek, beladen met een dubbelen, rood-gebekten en gepooten zwarten adelaar.

XII. Onder den naam van GAFFEL (Fr. *pairle*, Eng. *paille* of *pall*, Hd. *Schächerkreuz* of *Gabelkreuz*) verstaat men eene heraldieke figuur, gevormd uit den rechter- en linkerschuimbalk en den paal, elk ter helfte van hunne lengte genomen en elkander in het hart des schild ontmoetende, zoodat de geheele figuur een omgekeerde keper schijnt, door een paal ondersteund. Welligt is dit stuk eene nabootsing van het *pallium* der bisschoppen, doch men acht het waarschijnlijker, dat het onwillekeurig ontstaan is uit de vereeniging der drie genoemde heraldieke stukken.

Wanneer de gaffel *verkort* (*alésé*) voorkomt geven de Engelschen hem den naam van *shakefork*; de uiteinden zijn dan meestal eenigzins gespist.

Eene enkele maal treft men den gaffel ook *omgekeerd* (Fr. *renversé*) aan, d. i. dat de paal naar boven en de keper naar onder staat.

Drie voorwerpen, in de rigting van den gaffel gerangschikt, noemt men *gaffelswijze geplaatst* (Fr. *posé en pairle*). Eveneens kunnen zij zich *als een omgekeerde gaffel* (III, 55, HALLOFTS) voordoen (Fr. *posé en pairle renversé*.)

DE TAFFIN — *Artois*. In rood een hermelijnen gaffel (III, 15.)

VON WOYNA — *Polen*. In zilver drie zwarte met goud beslagene en gebondene, gaffelsgewijze geplaatste, jagthoorns, in 't hart van het schild met de mondingen vastgehecht aan een gouden ring (IV, 2.)

CUNYNGHAME — *Schotland*. In zilver een zwarte verkorte gaffel (*shake-fork*), vergezeld van drie leliën van 't zelfde, één boven en twee op zijde van den gaffel.

Al de oude Fransche schrijvers over de heraldiek gewagen van een stuk, dat zij *goussel* noemen en 't geen in vorm aan den gaffel gelijk moet zijn, met dit onderscheid: dat het gan-

sche binnen de lijnen van den gaffel beslotene bovengedeelte van het schild ook gevuld is met de kleur van den gaffel. Zij geven daarvan echter geen voorbeeld in een bestaand wapen en ook mij is het niet gelukt er een te ontdekken.

XIII. De PUNT is een zeer langwerpige driehoek, die, door twee schuine lijnen gevormd, nagenoeg den overkant raakt van den schildrand van waar hij uitgaat; hij blijft daarvan slechts de lengte van een deel verwijderd. Zijn gewone stand is, dat de basis (die drie deelen breed is, en iets minder wanneer er meer dan ééne punt in 't schild voorkomt) op den benedenrand des schilds rust en zijn top nabij den bovenrand uitloopt. Doch de punt kan van alle randen uitgaan en *omgekeerd* zijn, met hare spits omlaag, hetgeen dan bepaaldelijk uitgedrukt moet worden. Naar gelang van haar regten of omgekeerden stand draagt zij in de heraldiek van andere volkeren verschillende namen. Zoo heet zij, van den beneden-schildrand uitgaande, in het Fr. *pointe*, in het Eng. *pile reversed*, in het Hd. *Spize*, doch wanneer zij van den bovenrand uitgaat en dus omgekeerd is, heet zij in het Fr. en Eng. *pile*, in het Hd. *gestürzte Spize*. Zij kan ook schuin staan en, gelijk alle andere heraldieke stukken, veel verandering ondergaan in de lijnen.

De wanden der punt zijn, vooral in de Duitsche wapens waarin zij talrijk voorkomt, meestal een weinig naar binnen gebogen (Fr. *ployé*), doch men vindt er ook eenige waar die naar buiten, naar de wanden van het schild, gebogen zijn. Men zou die stukken respectivelijk *ingebogene* en *uitgebogene* punten kunnen noemen.

HULSE — Graafschap *Hants*, in Engeland. In zilver eene zwarte punt tusschen twee omgekeerde punten van 't zelfde (III, 29.)

VAN OMPHAL. Zie de afbeelding IV, 57, en de beschrijving in de Derde Afdeeling hierachter.

CLIGNETT — *Holland*. In blauw eene ingebogen gou-

den punt, beladen met eene roode, goud-geknopte roos; het blaauw aan elke zijde beladen met eene gouden lelie (III, 50.)

De ingedreven punt (Fr. *pointe entée*, Hd. *erniedrigte Spitze*) is eene zeer lage en smalle, ingebogen punt, die slechts tot den schildnavel opstijgt en doorgaans in gevierendeelde schilden voorkomt om het derde en vierde kwartier van elkander te scheiden. Het wapen der familie LERNOUT is, voor zoover ik weet, het eenige schild alwaar de ingedreven punt zich als zelfstandig stuk vertoont.

LERNOUT — *Vlaanderen*. In goud eene ingedreven zwarte punt beladen met eene lelie van 't veld (III, 34.)

HOOFDSTUK V.

Heraldieke Bijfiguren.

De heraldieke bijfiguren zijn, gelijk reeds in Hoofdstuk III werd aangegeven, eene reeks van voorwerpen, die noch tot de heraldieke stukken noch tot de voorwerpen uit het dagelijksch leven behooren en door al de schrijvers, wegens het veelvuldige gebruik, daarvan gemaakt, onder eene afzonderlijke klasse gerangschikt worden.

I. De BARENSTEEL, ook *turnooi-kraag* geheeten, (Oud-Holl. *palesteel*, Fr. *lambel*, Eng. *label*, Hd. *Turnierkrage*) is eene figuur, die meestal gebezigd wordt om een wapen te breken (*briser*) en dan uitsluitend ten deel valt aan den oudsten zoon van hem, die regt heeft tot het volle wapen; doch somtijds komt de barensteel ook als zelfstandige wapenfiguur voor. Hij wordt afgebeeld als een aanmerkelijk *verkorte dwarsstreep* (Fr. *fil*), waaraan in den regel drie (dikwijls meer, zelden minder) driehoekige *hangers* (Fr. *pendants*) bevestigd zijn. Dit getal van drie is het natuur-

lijke getal en wordt niet uitgedrukt; men doet zulks alleen als er meer of minder hangers zijn. Tot bevordering van de sierlijkheid is de barensteel aan vaste afmetingen gebonden; hij is drie deelen lang en drie-vierden van een deel hoog; van die hoogte wordt een-vierde voor den dwarsstreep gerekend en het overige voor de hangers. Zoo hij zich, gelijk bijna steeds het geval is, in het schildhoofd bevindt, is hij de lengte van één deel van den bovenschildrand verwijderd. (Zie op Pl. I het eerste vakje van fig. 55.)

OVERSTOLZ — *Westphalen*. In rood drie gouden barenstelen boven elkander, de eerste van vijf, de tweede van vier, de derde van drie hangers.

II. In de wapens ziet men dikwijls ronde schijfjes, die in den regel plat zijn, doch in de Duitsche wapens meestal geschaduw en bolvormig voorkomen, en daar den naam van kogels of BOLLEN (*Kugeln*) dragen. In de heraldiek van andere natiën past men er verschillende benamingen op toe, naar gelang die voorwerpen van metaal of van kleur zijn. De schijfjes van metaal heeten muntstukken voor te stellen en worden PENNINGEN of BEZANTEN genoemd, naar de stad Byzantium, tegenwoordig Konstantinopel, waar zij geslagen werden, ofschoon men dit later ook op andere plaatsen deed. De schijfjes van kleur heeten KOEKEN, en hieronder rangschikt men ook die van pelswerk. Tegenwoordig wordt in de Fransche heraldiek de eerste soort *besants*, de tweede *tourteaux* genoemd, doch in het Oud-Fransch bezigde men bijzondere benamingen, naar gelang van de kleur; zoo heetten de gouden schijfjes, *besants*; de zilveren *plates*, afgeleid van het Spaansche woord *plata*, 't geen zilver beteekent; de zwarte, *ogoesses*; de roode, *guses*; de groene, *pommes* of *volets*; de blaauwe, *heurtes*; de purperen, *gulses*. De tegenwoordige Engelsche wapenkundigen gebruiken alsnog die benamingen, met geringe wijziging in de spelling; zij noemen de gouden schijfjes, *bezants*;

de zilveren, *plates*; de zwarte, *pellets* of *ogresses*; de roode, *torteauxes*; de groene, *pomeis*; de blaauwe, *hurts*; de purperen, *golpes* of *gulses*; de oranjekleurige, *oranges*; de bloedkleurige, *guzes*.

De bezanten, ofschoon muntstukken voorstellende, dragen in den regel geen stempel maar zijn effen metaal (zie II, 12, DE TRESSAY; 65, DE VOS VAN STEENWIJK.) Vertoonen zij bij uitzondering eenig merk of een stempel, dan noemt men ze *gestempeld met* enz. (Fr. *marqués de* etc.) Eigenaardig is een muntstuk, in Engelsche wapens onder de gedaante van een *plate* voorkomende en *Penny-yard penny* (Stuiver van Penny-yard) geheeten, naar het kasteel Penny-yard, aan de Wye, nabij Ross, in het graafschap Hereford, alwaar zij geslagen werden. De stempel vertoont een ankerkruis, in elken hoek vergezeld van een bolletje, terwijl zich tusschen de uiteinden van elke twee armen twee dergelijke bolletjes bevinden (V, 8^e rij, 14.) De Engelsche familie SPENCE voert drie dergelijke muntstukken in een blaauw veld. Het wapen der Fransche familie GAMIN levert een eenig voorbeeld van 't geen men *gezigts-bezanten* (Fr. *besants figurés*) zou kunnen noemen, bezanten namelijk, die elk in omtrek de afbeelding van een menschelijk gelaat dragen.

Nog een enkel woord over de bovenbedoelde bolvormige rondjes. Hoewel de schrijvers de platte en bolle schijfjes bijna steeds met elkander verwarren (*), zoo lijdt het geen tegenspraak, dat daaromtrent bij sommige wapens bepaaldelijk een onderscheid in 't oog moet gehouden worden. Hiervoor vindt men het sprekendste bewijs in 't wapen van de beroemde familie der MEDICIS, zijnde: in een gouden veld vijf roode bollen, geplaatst 2, 2 en 1, waarboven een

(*) Zoo zullen bijv. de Duitsche schrijvers de bezanten of koeken in Fransche, Engelsche, Nederlandsche wapens maar onbeschroomd *Kugeln* noemen; terwijl omgekeerd de Fransche en andere heraldici de bollen uit de Duitsche wapens, even *cavalièrement* in *besants* of *tourteaux* herscheppen.

blauwe koek beladen met drie gouden leliën, 2 en 1 (III, 55). Op openbare gedenkteekenen, munten enz. zijn die bollen zonder uitzondering verheven en bolrond voorgesteld, terwijl de koek altijd plat is. Deze vereeniging van de beide soorten in éénzelfde schild is het meest afdoende bewijs voor den verschillenden aard dier stukken.

Somwijlen bestaan de figuren, waarover deze paragraaf handelt, niet uit een enkel metaal of kleur, maar zijn zij door lijnen verdeeld, en zamengesteld èn uit metaal èn uit kleur. De Engelschen, die er dan geen hunner afzonderlijke benamingen op kunnen toepassen, noemen ze in het algemeen *roundles*, rondjes; doch de Franschen maken eene fijnere onderscheiding. Uitgaande van de stelling, dat de *besants* in een veld van kleur en de *tourteaux* in een veld van metaal moeten staan, geven zij aan de zamengestelde schijfjes den naam van *besants-tourteaux* wanneer zij in een veld van kleur, dien van *tourteaux-besants* wanneer zij in een veld van metaal voorkomen. Ik zou voorstellen, die stukken »zoo en zoo verdeelde *schijfjes*” te noemen:

von Boës — *Beijeren*. In zwart een gouden keper, vergezeld van drie van goud en zwart schuin-gevierendeelde schijfjes (II, 28.)

DE FUENSALDA — *Spanje*. In rood zes schijfjes, in twee rijen paalswijze gerangschikt, het 1^e en 5^e aan de regterzijde en het 2^e aan de linkerzijde, doorsneden van zilver en zwart; de drie overigen gedeeld van dezelfde kleuren (III, 54.)

Sommige schrijvers beweren, dat men een schild, waarin meer dan acht penningen of koeken voorkomen, daarmede *bezaaid* (Fr. *semé*) moet noemen. Er zijn echter schilden met veertien, vijftien en meer van die voorwerpen, regelmatig gerangschikt in rijen die elk haar vast bepaald getal stukken hebben. De eigenlijke regel is, dat men dien term van *bezaaid* alleen moet toepassen, wanneer een schild of

stuk zoodanig met figuren beladen is, dat sommige half uit den schildrand voortkomen en het getal dus niet volledig is op te geven.

III. De RINGEN (Fr. *annelets*, Eng. *annulets*, Hd. *Ringe*, ook *Reife*, dus Hoepels), wel te onderscheiden van de vingerringen (Fr. *bagues*, waarover nader), zijn kringvormig en overal even dik (V, 8^e rij, 2). Verscheiden ringen, in elkander geplaatst, met een gemeenschappelijk middenpunt, worden in de Fransche heraldiek *vires* genoemd, bij ons *concentrieke ringen*; meestal zijn zij ten getale van drie (V, 8^e rij, 5). Soms zijn de ringen *zamengevlochten* (Fr. *entrelacés*).

VAN FRIDAGH — *Nederland*. In blaauw drie zilveren ringen, geplaatst 2 en 1.

ROMSWINCKEL — *Nederland*. In rood drie concentrieke gouden ringen.

BOURGEAIS-MOLERON — *Bourgondië*. In blaauw drie zamengevlochten gouden ringen, geplaatst 2 en 1 (V, 8^e rij, 4).

VALKENOOGEN (F. *yeux de faucon*) is de naam, dien sommige heraldisten geven aan zwarte koeken met zilver gevuld.

DE BAIS — *Frankrijk*. In blaauw een gouden dwarsbalk, beladen met drie valkenoogen (I, 62).

IV. De BLOKJES (Fr. *billetes*, Eng. *billets*, Hd. *Schindeln*) zijn kleine langwerpige vierkanten, die op een hunner smalle zijden staan. Rustende op hunne lange zijde heeten zij *liggende blokjes* (Oud-Holl. *turven*, Fr. *billetes couchées*, Eng. *delves*, synoniem met onze oude benaming van *turven*.)

GEVAERTS — *Holland*. In rood een golvende gouden schuinbalk, vergezeld van zes zoomswijze geplaatste blokjes van 't zelfde (III, 49).

Het binnengedeelte der blokjes is somwijlen vierkant *uitgeboken* (Fr. *percé en carré*), V, 7^e rij, 19, somtijds rond *doorboord* (Fr. *percé en rond*) V, 7^e rij, 20. Een veld of

stuk, met blokjes in onbepaald getal bedekt, waarvan sommige half uit den rand komen, wordt gezegd daarmede *bezaaid* te zijn.

DE ST. PERN — *Bretagne*. In blaauw tien uitgebroken zilveren blokjes, geplaatst 4, 5, 2 en 1.

HUCHET DE LA BEDOYÈRE — *Bretagne*. In blaauw zes doorboorde zilveren blokjes, geplaatst 5, 2 en 1.

De BLOKKEN (Fr. *carreaux*, Hd. *Vierecke*) zijn quadranten, zuivere vierkanten, die op eene hunner zijden staan en veel minder algemeen voorkomen dan de blokjes. Enkele malen rusten zij op een hunner hoeken, hetgeen dan bepaald moet uitgedrukt worden.

CHOMEL — *Frankrijk*. In goud een blaauwe dwarsbalk, beladen met drie zilveren blokken.

DE CARREL DE MERCEY — *Normandie*. In hermelijn drie blaauwe blokken, op een hunner hoeken rustende, 2 en 1.

VAN BOSCH — *Nederland*. In zilver negen aanstootende blaauwe blokken, gerangschikt in den vorm van een St. Andrieskruis (III, 14.)

V. De RUITEN (Fr. *losanges*, Eng. *lozenges*, Hd. *Rauten* of *Wecken*), langwerpige figuren met twee scherpe en twee stompe hoeken, staan altijd op een hunner scherpe punten. Wanneer de ruit de eenige figuur in een schild uitmaakt, moet zij twee-en-een-derde deel breed zijn en nog één-achtste hooger. Drie ruiten, hetzij elkander met de zijden rakende, hetzij van elkander verwijderd en op verschillende plaatsen in het schild staande, zijn elk twee deelen breed en twee-en-een-achtste deel hoog. In geval zij elkander met de zijden raken (hetgeen in vele wapens het geval is) noemt men ze *aaneengesloten* (Fr. *accolées*). Ook zijn een aantal ruiten dikwerf gerangschikt in de rigting die aan een heraldiek stuk eigen is. *Aanstootende* (Fr. *aboutées*) zegt men, wanneer zij, in dat geval, elkander met de scherpe hoeken raken.

SPEYART VAN WOERDEN — *Nederland*. In rood eene zespuntige gouden ster, vergezeld van drie ruiten van 't zelfde, 2 en 1.

HALLOFTS — *Engeland*. In zilver drie hermelijnen ruiten, aanstootende in den vorm van een omgekeerden gaffel (III, 55.)

De **MALIEN** (Fr. *mâcles*, Eng. *mascles*, Hd. *Rautrauten*, *Makel* of *rautförmig ausgebrochene Rauten*) zijn ruiten wier binnengedeelte in den ruitvorm is weggebroken, en bootsen de stukjes metaal na, uit welke de vroegere maliënkolders waren zamengesteld. De overblijvende rand moet één-vijfde van de breedte der ruit beslaan (Zie III, 3, HOBBERTHORNE.)

VAN PANHUYS — *Nederland*. In zilver drie zwarte maliën, 2 en 1 (III, 56.)

De **DOORBOORDE RUIT** (Fr. *ruste*, Hd. *Rundraute* of *rund ausgebrochene Raute*) is eene gewone ruit, waarin een rond gat geboord is (V, 7^e rij, 48.)

GRANTZ — *Westphalen*. In zilver drie doorboorde roode ruiten, 2 en 1.

De **SPITSRUIT** (Fr. *fusée*, Eng. *fusil*, Hd. *Spindel*) is eene buitengewoon langwerpige en smalle ruit met twee zeer scherpe en twee zeer stompe, ligtelijk afgeronde, hoeken. Bij vier deelen hoogte heeft zij twee deelen breedte, of evenredig iets minder wanneer er meer dan één in 't schild voorkomt. Meestal zijn zij *aaneengesloten*.

DE RUOLZ — *Languedoc*. In blaauw drie gouden spitsruiten naast elkander (III, 57.)

DE GEER — *Nederland*. In zilver vijf groote aaneengeslotene roode spitsruiten, die aan alle zijden de schildranden raken, de middelste ruit beladen met drie boven elkander geplaatste gouden leliën (III, 58.)

VEGILIN VAN CLAERBERGEN — *Friesland*. In goud drie groote zwarte aaneengeslotene spitsruiten, die aan alle zijden de schildranden raken; en een smalle gouden dwarsbalk daarover heen (III, 59.)

VI. Het LATWERK (Fr. *une frette*, Eng. *a fret*, Hd. *ein Gitter*), eene figuur die in de Engelsche wapens veelvuldig, doch op het vaste land van Europa zeldzaam voorkomt, bestaat uit eene zeer groote malie, door welke twee schuin-gekruste latten heengestoken zijn, die in de hoeken van het schild uitkomen.

(Zie in Hoofdstuk VI de onderverdeeling *Getralied.*)

BLAKE baron WALLSCOURT — *Ierland*. In zilver een rood latwerk (III, 50.)

VII. De INHOEKING (Fr. *l'émanché*) bestaat uit twee of meer hoekige stukken, naast elkander geplaatst, eene soort van lange driehoeken die echter verbonden zijn en eene gemeenschappelijke basis hebben. Zij kunnen van alle randen des schilds uitgaan en rigten zich naar den tegenoverliggenden rand; meestal echter komen de punten slechts tot in de helft van 't schild. Doch er bestaan inhoeking met zulke lange punten, dat zij wederzijds den tegenoverliggenden schildrand geheel raken. Men moet in elk voorkomend geval aangeven in welke rigting de inhoeking zich beweegt.

VON AHEIM — *Duitschland*. In groen eene inhoeking van twee zilveren stukken, uitgaande van de linkerzijde (III, 20.)

VON RIGEL — *Duitschland*. In zilver eene inhoeking van drie roode stukken, uitgaande van de rechterzijde (III, 21.)

VAN DUIVELAND — *Zeeland*. Gedeeld en ingehoekt van vijf zwarte stukken in zilver.

CORNELISSEN graaf van WEYNSBROECK — *Vlaanderen*. In zwart eene inhoeking van vier-en-een-half gouden stuk uitgaande van de linkerzijde; met een blaauw schildhoofd waarin eene gouden schelp tusschen twee zilveren ruiten.

VIII. De BOVEN-AFSNIJDING en de BENEDEN-AF-

SNIJDING zijn een paar allerzeldzaamste stukken. Het eerste stuk (Fr. *émanchure*) wordt gevormd door eene regter- of linkerschuinlijn te trekken uit het midden van den bovenschildrand naar het midden van eene der schildzijden. Het tweede stuk (Fr. *enchaussure*) ontstaat door eene dergelijke lijn te trekken uit het midden van eene der zijden naar het midden van den schildvoet.

VON ZOLLICKEN — *Duitschland*. In zilver een roode linkerschuinbalk, en eene blaauwe regter-bovenafsnijding (Hd. *Rechthaupt*) beladen met eene zespuntige gouden ster (I, 44.)

VON ROSDORF — *Duitschland*. Geruit van rood en zilver, met eene linker-benedenafsnijding (Hd. *Linkfuss*) van de eerste kleur (I, 45.)



H O O F D S T U K VI.

Heraldieke Onderverdeelingen.

Reeds hiervoren, in Hoofdstuk III, is van deze verdeelingen gesproken en, bij de vermelding van hare Fransche benamingen van *Rebattements*, en *Séances* of *séantes partitions*, gewezen op de moeilijkheid om hiervoor in onze taal eene passende uitdrukking te vinden. Tot nu toe is de naam van *Heraldieke Onderverdeelingen* mij de geschiktste voorgekomen om den aard der schildverdeelingen uit te drukken over welke wij hier zullen handelen. Zij ontstaan toch grootendeels uit de in meerderen getale aangewende vier hoofdlijnen, en hun algemeene karakter is, dat zij, beurtelings uit een metaal of eene kleur bestaande, een schild of eene wapenfiguur ('t zij eene heraldieke 't zij eene gewone) geheel bedekken en vullen.

Ook de *herdeelingen* (waarvan ik reeds vroeger gesproken heb, doch enkel om de wijze van verdeling te doen zien)

kunnen, wanneer men werkelijk-bestaande wapens van dien aard moet behandelen, onder deze klasse worden gerangschikt. Zij nemen dus hier het hoofd van de lijst in en worden dan gevolgd door de eigenlijke *onderverdeelingen*.

I. **SCHILDSWIJZE VERDEELD IN DRIEËN** (Fr. *tiercé en écusson*). Dit zegt men van een schild dat een kleiner en daarin nog een kleiner schild schijnt te bevatten. Voorbeelden daarvan zijn uiterst zeldzaam (I, 7).

II. **GEVIERENDEELD** (Fr. *écartelé*, Eng. *quarterly* of *per cross*, Hd. *geviert* of *quadrirt*). Het schild door de staande en de liggende lijn in vier gelijke vierkante vakken gesplitst.

VON PUCHENSTEIN — *Duitschland*. Gevierendeeld van rood, zilver, goud en zwart (II, 22).

BROMLEY lord MONTFORT — Graafschap *Surrey*. Gevierendeeld van rood en goud, de deelingslijn zwaluwstaartig (II, 25.)

BROMLEY — Graafschap *Nottingham*. Gevierendeeld van rood en goud, de doorsnijdingslijn groot-uitgetand (II, 24).

III. **SCHUINGEVIERENDEELD** (Fr. *écartelé en sautoir*, Eng. *per saltire*, Hd. *schräggeviert*). Het schild door de beide schuine lijnen in vieren gedeeld. Bij het blazoeneren begint men met den bovenhoek, vervolgt met de zijhoeken en eindigt met den benedenhoek.

VON HARTZHEIM — *Westphalen*. Schuin gevierendeeld van rood en goud (II, 25.)

IV. **GEGEERD** (Fr. *gironny*, Hd. *gegehrt* of *geständert*). Deze onderverdeling, in haar gewonen vorm, ontstaat uit het gelijktijdig gebruik van de vier hoofdlijnen, 't geen acht gelijke driehoekige vakken te weeg brengt, die men *geeren* (Fr. en Eng. *giron*, Hd. *Ständer* of *Schooss*) noemt. Een gegeerd schild, omtrent welks indeeling geen nadere aandui-

ding is bijgevoegd, is op die wijze gegeerd (III, 40). Gelijk één afzonderlijk vak van een gevierendeeld schild als zelfstandige wapenfiguur voorkomt onder den naam van vrijkwartier, zoo vindt somtijds ook ééne geer als afzonderlijk stuk hare plaats in het schild, waarbij men steeds moet opgeven van welken schildrand zij uitgaat; zonder zoodanige verklaring houdt men als regel, dat zij, van den regterschildrand uitgaande, in het eerste kwartier is geplaatst.

DU CLUSEAU — *Frankrijk*. In zilver eene roode geer (III, 44).

Sommige oude schrijvers noemen het als hier opgegeven verdeelde schild niet *gegeerd*, maar: *gedeeld, doorsneden en regts- en linksgeschuind*, want, volgens hun beweren, moeten de lijnen bij eene wezenlijke geering, niet *in* de schildhoeken, maar *tegen* de schildranden uitkomen, zoodat in elken hoek de basis van eene geer te staan komt (I, 8). Ik zou voorstellen dit te noemen *ouderwetsch gegeerd* (Fr. *gironné à l'antique*). Inderdaad voeren nog tegenwoordig eenige familiën hun schild op die wijze gegeerd, doch vrij algemeen volgt men de in de eerste plaats opgegeven verdeeling.

Niet altijd worden de vier hoofdlijnen bij eene geering gebezigd: soms meer, soms minder, waardoor men geeringen verkrijgt van zes, tien, twaalf, zestien geeren. Bij onregelmatige aanwending van die lijnen heet het schild *onregelmatig-gegeerd* (Fr. *mal-gironné*). Men treft geeringen aan, waarbij de geeren halfrond gebogen (*krom-gegeerd*) of in een anderen vorm gewijzigd zijn.

Bij 't blazoeneren vangt men aan met de eerste geer in den regterbovenhoek en gaat links-uit het schild rond tot dat men bij de eerste geer terugkomt. Deze volgorde is voor de regelmatigheid vooral noodzakelijk in geval de geeren beladen zijn met verschillende figuren, of zelfs wel elk een afzonderlijk wapen uitmaken, zoo als in het hieronder beschreven wapenschild van de Oostenrijksche graven von BREUNER.

- DE SEYSSEL D'AIX — *Savoie, Ned. Indië*. Gegeerd van blaauw en goud (III, 40).
- BAUDIER — *België*. Gegeerd van tien stukken rood en hermelijn, de voeten der hermelijnstaartjes naar het schildhart gerigt (III, 59).
- MAUGIRON — *Frankrijk*. Onregelmatig-gegeerd van zes stukken zilver en zwart (III, 45).
- VON ROCKHAUSEN — *Duitschland*. Krom-gegeerd van zes stukken rood en zilver (III, 44).
- VON BREUNER — *Oostenrijk*. Gegeerd: 1 in zwart drie zilveren penningen, paalswijze gerangschikt; 2 in goud een klimmende bever in natuurlijke kleur; 3 in zilver een zwarte adelaars-vleugel; 4 in blaauw een roode kardinaals-hoed, waarboven een dwars en op den rug gelegde zilveren visch; 5 in rood twee schuingekruiste gouden scepters; 6 in goud een schuin-links gelegde afgebroken boomtak in natuurlijke kleur, uit welken regts twee groene bladeren en links één groen blad voortspruiten; 7 in zilver een goudgekroonde natuurlijke leeuwenkop en hals, oprijzende uit eene gouden kroon; 8 in blaauw een rood-gebreedeld, steigerend zwart paard. Over alles heen een zilveren hartschild beladen met een van goud en zwart in twee rijen geschakeerden paal.

V. GEDEELD IN DRIEËN (Fr. *tiercé en pal*). Het schild gedeeld door twee verticale lijnen, zoodat er drie palen ontstaan.

HELDRITH — *Duitschland*. Gedeeld in drieën van blaauw, zilver en rood (I, 57).

VON BARCK — *Duitschland*. Gedeeld in drieën van blaauw, goud en blaauw; linksgeschuind van 't eene in 't andere (I, 58).

GEPAALD (Fr. *palé*, Eng. *paly*, Hd. *gepfahlt*). Geheel bedekt met aaneengesloten palen in effen getal. Wanneer het

gepaalde meer dan acht stukken telt noemen de Franschen het *vergetté*.

TRIVULZIO — *Italië*. Gepaald van zes stukken goud en groen (I, 59).

NÜRNBERGER — *Duitschland*. Gepaald van vier stukken, zwart, goud, rood en zilver (I, 56)

VI. DOORSNEDEN IN DRIEËN (Fr. *tiercé en fasce*). Doorsneden door middel van twee horizontale lijnen.

FRANCHI — *Italië*. Doorsneden in drieën van groen, zilver en rood (II, 7).

GEDWARSBALKT (Fr. *fascé*, Eng. *barry*, Hd. *quergestreift*). Bedekt met dwarsbalken in effen getal. Zijn er meer dan acht dan heet het bij de Franschen *burelé*.

VON EYFELSBERG ZUM WEYER — *Duitschland*. Gedwarsbalkt van vier stukken, rood, blaauw, zilver en goud * (II, 8).

VAN PALLANDT — *Nederland*. Gedwarsbalkt van zes stukken zwart en goud (II, 4).

VII. GESCHUIND IN DRIEËN (Fr. *tiercé en bande*). Door twee schuinregtsche lijnen in drie deelen gesplitst.

AMICI — *Italië*. Geschuind in drieën van goud, rood en zilver (III, 48).

GESCHUINBALKT (Fr. *bandé*, Eng. *bendy*, Hd. *geschrägt*). Bedekt met regterschuinbalken in effen getal (II, 20, JOUVENEL DES URSINS). Zoo er meer dan acht schuinbalken zijn heet het in 't Fransch *coticé*.

Evenzoo, in de linksche rigting, bekomt men het *links-geschuind in drieën* (Fr. *tiercé en barre*) en het *links-geschuinbalkte* (Fr. *barré*), welk laatste in het Fransch *coticé en barre* genoemd wordt wanneer het getal stukken meer dan acht bedraagt.

VIII. KEPERSWIJZE DOORSNEDEN (Fr. *divisé* of *coupé*

en chevron), eene in Engeland zeer gebruikelijke schildverdeling. Zij ontstaat door eene kepervormige lijn uit de schildzijden te trekken, zoodat het veld in eene boven- en eene benedenhelft verdeeld wordt.

CHAPMAN — *Engeland*. Keperswijze doorsneden van zilver op rood, met een wassenaar van 't eene in 't andere (III, 27).

Men zegt GEMANTELD (Fr. *mantelé*), wanneer de keperlijn zoo laag in het schild staat, dat het bovengedeelte aanmerkelijk meer oppervlakte beslaat dan de benedenhelft.

GHSI — *Kerkelijke Staat*. Een zilveren, rood-gemanteld veld (III, 28).

Het schild heet GEKAPT (Fr. *chapé*), wanneer het verdeeld is door twee schuine lijnen, die elke van een der benedenhoeken uitgaan en elkander in het midden van den bovenrand ontmoeten. Wanneer de lijnen eenigzins naar het midden van het schild ingebogen zijn, zegt men *ingebogengekapt* (Fr. *chapé-ployé*.)

DE HAUTIN — *Bourgondie*. Een zilveren veld, gekapt met purper (III, 24.)

DE MONTBAR. — *Frankrijk*. Gevierendeeld van zilver en rood, gekapt van 't eene in 't andere (III, 25).

BLIXENSTRALE — *Zweden*. Doorsneden van blaauw en goud, gekapt van 't eene in 't andere; met eene roode roos op elk der drie gouden stukken (III, 26.)

Halfgekapt en, naar omstandigheden, *half ingebogen gekapt*, zegt men van eene zelden voorkomende verdeling, waarbij de lijnen van het gekapte niet in de benedenhoeken eindigen, maar uit het middenpunt van den bovensten schildrand naar de zijden loopen en daar een weinig beneden de plaats van het schildhoofd eindigen.

VON MERZ — *Beijeren*. In rood een gewapend ridder, in natuurlijke kleur, in zijne rechterhand eene hellebaard houdende, die op den grasgrond rust, waarop de ridder staat; het veld half ingebogen gekapt van

blauw met twee toegewende gouden wassenaars (III, 67.)

KEPERSWIJZE VERDEELD IN DRIEËN (Fr. *tiercé en chevron*.) Hierbij heeft het wapen het voorkomen als bestond het uit drie groote kepers, die het schild geheel overdekken.

VON STINGLHEIM — *Beijeren*. Koperswijze verdeeld in drieën, van rood, zilver en zwart (III, 19.)

GEKEPERD (Fr. *chevronné*, Eng. *chevronny*, Hd. *gesparrt*). Bedekt met kepers in effenen getale.

VAN EGMOND — *Nederland*. Gekeperd van twaalf stukken goud en rood (II, 44.)

VON WITZLEBEN — *Duitschland*. Omgekeerd-gekeperd. (Fr. *chevronné-renversé*) van vier stukken zilver en rood (II, 46.)

GEKOUSD (Fr. *chaussé*): het omgekeerde van gekapt. De lijnen gaan van de bovenhoeken uit en ontmoeten elkander aan de punt van het schild (I, 52, d'YVONNE.) Men heeft ook een *ingebogen-gekousd* (Fr. *chaussé-ployé*), waarbij de lijnen eene ronding naar het hart van het schild vertoonen.

GEKAPT-GEKOUSD (Fr. *chapé-chaussé*) wordt gezegd van een schild, waarin het gekapte met het gekousde vereenigd is, zoodat de lijnen elkander te halverwege, namelijk bij het midden der schildzijden, ontmoeten.

CORRARIO — *Italie*. Doorsneden van zilver en blauw; gekapt-gekousd van 't eene in 't andere (III, 56).

OMKLEED (Fr. *vêtu*) is de benaming van het gekapt-gekousd, wanneer beiden van dezelfde kleur zijn, zoodat het veld zich voordoet als eene groote ruit die aan de vier zijden de schildranden raakt.

RAISER — *Beijeren*. In goud eene vierbladerige roode roos; het veld omkleed met blauw (III, 54).

LEO — *Beijeren*. In goud een zwarte leeuw; het veld ovaal-omkleed met de laatste kleur (III, 55).

OMVAT (Fr. *embrassé*) is de verdeeling van het schild door

eene liggende keperlijn, waarbij men de rigting steeds behoort op te geven.

VON RUCHSTEIN — *Duitschland*. Een rood veld, hoekig regtsomvat met zilver (III, 52.)

VON VOLCKER — *Duitschland*. In zilver eene roode roos; het veld linksomvat met de laatste kleur (III, 55).

IX. VERDEELD DOOR DE GAFFELSNEDE (Fr. *tiercé en pairle*). Door eene gaffelvormige lijn in drie vakken verdeeld. Er is ook eene *omgekeerde gaffelsnede* (Fr. *tiercé en pairle renversé*).

VON PRIESE — *Duitschland*. Gaffelswijze verdeeld: van boven zwart, regts zilver, links rood (III, 16.)

VON HALDERMANSTETEN — *Duitschland*. Verdeeld door de omgekeerde gaffelsnede: regts zilver, links goud, van onderen blaauw (III, 17.)

X. GESCHAKEERD (Fr. *échiquetté*, Eng. *chequy*, Hd. *geschacht*): vierkante vakken als van een schaakbord. Wanneer een geheel veld geschakeerd is, bestaat het doorgaans uit zes rijen (Fr. *tires*) in de lengte en even vele in de hoogte, elke rij van zes vakken (Fr. *points*), hetgeen dus zes-entertig vakken maakt. Zeer dikwijls echter is het getal vakken en rijen hiervan verschillend, hetgeen dan uitgedrukt moet worden. Bij het blazoeneren begint men met het eerste vak in den regterbovenhoek.

Het is te onderstellen dat de *schakering* (Fr. *l'échiqueté*) in den oorsprong eene nabootsing is geweest van met edelgesteenten bezette voorwerpen. Aan enkele geschakeerde wapens is dan ook de bijzonderheid verbonden, dat zij nog tegenwoordig worden afgebeeld met facetten alsof het edelgesteenten waren. Men zie bijv. het wapen der familie D' AUYX in Henegouwen.

Geschakeerde heraldieke stukken vertoonen in den regel slechts twee rijen vakken over de lengte van het stuk, en is dit het geval dan zegt men meestal eenvoudig *gescha-*

keerd, zonder nadere aanduiding. Doch bij het raadplegen van Engelsche wapenboeken zij men indachtig op het te dien opzichte in de Engelsche heraldiek gebruikelijke onderscheid. Alleen de stukken die ten minste in *drie* rijen geschakeerd zijn, noemt men aldaar eenvoudig *chequy*; die van twee rijen heeten *counter-compony* (tegen-geblokt), omdat telkens een vak van metaal tegen een vak van kleur staat, en omgekeerd. Dit *counter-compony* verwarre men echter alweder niet met den term *contre-componé* in de Fransche heraldiek, die geheel iets anders beteekent, zoo als men lager zien kan.

D'AUXY — *Henegouwen*. Geschakeerd van goud en rood in vijf rijen, elke rij van vijf vakken, de gouden vakken aan de randen als edelgesteenten afgeslepen (III, 10.)

HEEREMAN — *Nederland*. In goud een keper, horizontaal geschakeerd van rood en zilver (II, 29.)

Zie VAN NELLESTEYN, III, 12, en blz. 125 hierboven.

Geschakeerd van blokjes (Fr. *billeté et contre-billeté*, Eng. *billetée counter-billetée*). Eene schakering, waarbij de vakken den vorm van blokjes hebben en dus meer hoog dan breed zijn.

BILLINGER — *Engeland*. Geschakeerd van roode en zilveren blokjes.

De AANGRENZENDE VAKKEN (Fr. *points équipollés*) zijn eene schakering van negen stukken, beurtelings van metaal en kleur.

VAN DEN HECKE — *Vlaanderen*. Vijf gouden vakken grenzende aan vier zwarte (III, 11).

GEBLOKT (Fr. *componé*, Eng. *compony*, Hd. *gestückt*) zegt men van een heraldiek stuk of zoom (*blokzoom*), bestaande uit ééne rij schakeringsvakken; de Franschen noemen die vakken in dit geval *compons*. Zij moeten volkomen vierkant zijn en zich dus regelen naar de breedte van het stuk 't geen zij vormen. *Tegen-geblokt* (Fr. *contre-componé*) zegt men van die vakken, welke juist aansluiten tegen *in* het schild voorkomende stukken van de kleur waarmede die vakken onderling afwisselen.

Het geblokte vertegenwoordigt waarschijnlijk, even als de

schakering, eene versiering met edelgesteenten, en wel bijzonder den rand van edelgesteenten waarmede het schild van rijke ridders omzet kan zijn geweest.

VAN ERP — *Limburg*. In zwart een geblokt St. Andrieskruis, bestaande uit acht roode en negen zilveren stukken (III, 15).

DE RIVIÈRE DE LA MURE — *Provence*. In rood een gewoon kruis, geblokt van vier blaauwe en vijf gouden stukken (II, 51).

SEVA — *Italië, Frankrijk*. Gedwarsbalkt van zes stukken goud en zwart, met een tegen-geblokten zoom van beide kleuren (II, 5).

HESSELT VAN DINTER — *Nederland*. In rood drie zilveren rozen, 2 en 1, en een blokzoom van beide kleuren (II, 70).

XI. GERUIT (Fr. *losangé*, Eng. *lozeny*, Hd. *gerautet* of *geweckt*); geheel met ruiten overdekt. Men verkrijgt deze onderverdeeling door acht schuinregtsche en even zooveel schuinlinksche lijnen te trekken, die elkander snijden, waardoor de ruiten paalswijze boven elkander komen te staan. Soms loopen de ruiten, door het bezigen van staande of liggende lijnen in vereeniging met schuine, in de rigting van den schuinbalk, hetgeen dan opgegeven moet worden. Bij het blazoeneren begint men met de kleur van de eerste halve ruit in den regterbovenhoek.

BERTRAND, voormaals Burggraven van Bourges — *Frankrijk*. Door vier schuinregtsche en vier schuinlinksche lijnen geruit van zilver en rood, elke zilveren ruit beladen met een zwart hermelijnstaartje (III, 46).

VON KÖNIGSEGG — *Hongarije*. Schuinlinks geruit van goud en rood (III, 47).

TURPIN DE CRISSÉ — *Frankrijk*. Geruit van zilver en rood (III, 45).

GEMALIED (Fr. *mâclé*, Eng. *masculy*) wordt gezegd van een

schild, geheel met malien bedekt, die men verkrijgt naar dezelfde verdeeling als het geruite; elke ruit wordt afgebeeld als eene malie, namelijk ruitvormig uitgebroken.

BEROMY — *Cumberland*. Gemalied van zilver en zwart.

SPITS-GERUIT (Fr. *fuselé*, Eng. *fusily*): bedekt met spitsruiten. Men bezigt hiertoe dezelfde lijnen als bij het geruite, doch minder schuin getrokken, zoodat de ruiten zeer spits en langwerpig worden. Wat wij verder van het geruite gezegd hebben is ook hier van toepassing.

BLOND — *Engeland*. Spitsgeruit van goud en zwart (III, 48.)

XII. GETRALIED (Fr. *fretté*, Eng. *fretty*, Hd. *gegittert*). Hieronder verstaat men het latwerk, doch met breedere latten en zoodanig uitgebreid, dat het zamenstel aan alle zijden de schildranden raakt. Het bestaat in den regel uit zes stukken, die over en onder elkander heenloopen. Zijn de stukken in grooter getal aanwezig, waardoor de latten dan ook smaller moeten worden, dan noemt men het *digl-getralied* (Fr. *treillissé*). Indien de stokken de schildranden niet raken, en dus verkort zijn, heet de aldus in het schild los staande figuur een *traliwerk* (Fr. *treillis*), 't geen doorgaans *genageld* (Fr. *cloué*) is, dat wil zeggen, dat de latten op de snijpunten aan elkander gespijkerd zijn met nagels wier koppen eene andere kleur dan de latten hebben. De ruitvormige ruimten, die tusschen de latten openblijven, kunnen *openingen* genoemd worden; in 't Fransch heeten zij *claire-voies*, welke men zegt *mouchetés* te zijn, wanneer zich in elke opening een zwart hermelijnstaartje bevindt.

DE FORMANOIR — *Luxemburg*. Een gouden, zwart-getralied schild (III, 51.)

Het traliwerk behoeft niet altijd uit latten te zijn gevormd; het kan ook uit andere voorwerpen bestaan, gelijk het hier volgende voorbeeld bewijst.

DE VILLENEUVE — *Frankrijk*. In rood een traliwerk

van zes gouden ridderlansen. Over alles heen een blaauw hartschildje beladen met eene gouden lelie.

XIII. GESCHUBD (Fr. *papelonné*): het schild geheel bedekt met figuren in de gedaante van vischschubben. De oude Fransche heraldisten noemden dit *découpé* en gaven aan de afzonderlijke stukken den naam van *pièces levées*.

D'ARQUINVILLIERS — *Picardië*. Een rood-geschubd hermelijnen schild (III, 57.)

XIV. GEVEDERD (Fr. *plumeté*): het schild voorgesteld als geheel bedekt met in rijen geordende ruitvormige vederen.

DE TENREMONDE — *België*. Gevederd van goud en zwart (III, 58.)

XV. GEKRUKT (Fr. *potencé*, Eng. *potent*): het veld geheel bedekt met krukjes, op de wijze van het vair gerangschikt. De Engelsche handboeken voor de wapenkunde spreken er alle van, doch halen geene voorbeelden aan, — wèl van het

Tegengekrukt (Fr. *potencé et contre-potencé*, Eng. *counter-potent*), hetgeen tot het gekrukte staat als het tegenvair tot het vair. Men vindt soms heraldieke stukken, inwendig langs de randen bezet met zoodanige krukjes, die tegenover elkander staan.

AMOS of AMES — *Engeland*. Gekrukt en tegengekrukt van rood en zilver; met een gouden keper daar over heen (III, 42.)

XVI. GEDRIEHOEKT (Fr. *trianglé*, oudtijds *fascé-denché*). Deze vorm ontstaat uit de vereeniging van horizontale en diagonale lijnen, in onderscheiden rigtingen en getallen, welke men dient aan te geven, dewijl daarin veel verschil kan bestaan.

CARLSON — *Zweden*. Gedriehoekt van blaauw en goud

door middel van twee horizontale, drie schuinregtsche en evenveel schuinlinksche lijnen (I, 47.)

VON TÖLNZ — *Duitschland*. Gedriehoekt van zwart en zilver, door middel van twee horizontale, twee verticale en vijf schuinregtsche lijnen (I, 46.)

XVII. AAN DE ZIJDEN ROND UITGESNEDEN (Fr. *flanqué en rond*; Eng. *flanches*, zelfst. nw.) Men zegt dit van twee halve ovalen, van elke zijde des schilds uitgaande naar het midden.

HOBART — Graafschap *Norfolk*. In hermelijn eene acht-puntige flikkerende gouden ster; het veld aan de zijden rond uitgesneden van zwart (III, 6.)

PRUDHON — *Frankrijk*. Gevierendeeld van zilver en groen, met een zoom van 't eene in 't andere; het gansche veld aan de zijden rond uitgesneden, andermaal van 't eene in 't andere (III, 7.)

XVIII. GEPALISSADEERD (Fr. *palissé*). Bedekt met ineensluitende palissaden, zijnde van boven gepunte palen. Men moet daarbij de rigting der palissaden aangeven.

HASLANG — *Duitschland*. Gedeeld en gepalissadeerd van één half en twee geheele stukken goud op rood (III, 25.)

XIX. TEGENGEPAALD (Fr. *contre-palé*), TEGEN-GEDWARSBALKT (Fr. *contre-fascé*), TEGEN-GESCHUINBALKT (Fr. *contre-bandé*), TEGEN-GEKEPERD (Fr. *contre-chevronné*) enz. Dit zegt men van schilden met zulke stukken bedekt, die, elk in de breedte gedeeld of doorsneden zijnde, half uit metaal en half uit kleur bestaan.

VAN WESTERHOLT — *Nederland, Pruisen*. Tegengedwarsbalkt van drie stukken zwart en zilver (II, 6.)

VON FLACKEN — *Rijnprovinciën*. Tegen-gedwarsbalkt van zes stukken goud en zwart.

- VON HORBLER — *Stiermarken*. Gedeeld en tegengeschuinbalkt van zes stukken goud en rood (II, 21.)
 VON WESTHAUSEN — *Elzas*. Tegengekeperd van vier stukken blaauw en goud (II, 45.)
 DE REVEST — *Frankrijk*. Tegengepaald van acht stukken zilver en blaauw (I, 60.)



HOOFDSTUK VII.

Eigenschappen der Heraldieke Stukken.

Tot nu toe heb ik de heraldieke stukken meestal in hun oorspronkelijken en zuiveren vorm aan het oog van den lezer vertoond. Doch in het talloos tal bestaande wapens ziet men ze veelvuldig veranderd of in vorm of in toestand. Het zal onze taak in dit Hoofdstuk zijn, hieromtrent het wetenswaardigste mede te deelen.

Ten einde het overzicht gemakkelijker te maken kan men deze stof gevoegelijk in de twee onderdeelen splitsen, die ik zoo even aangaf: § 1. *de veranderingen van vorm*; § 2. *de veranderingen van toestand*.

§ 1. *Veranderingen van vorm*. Deze veranderingen zijn reeds met een enkel woord aangestipt in de Inleiding tot de tegenwoordige Tweede Afdeeling. De heraldieke figuren bestaan namelijk, in haar zuiveren en oorspronkelijken vorm uit regte lijnen, doch hebben allengs, toen de behoefte aan onderscheid tusschen de vele gelijksoortige wapenfiguren zich dringend deed gevoelen, velerlei veranderingen ondergaan, waarvan de volgende de voornaamste zijn:

GOLVEND (Fr. *ondé*, Eng. *ondé* of *undé*, Hd. *gewellt*): op- en nedergaande lijnen (I, 12; III, 49, GEVAERTS.)

GEËNT (Fr. *enté*): de lijn in den vorm van op- en nedergaande langwerpige rondten, die in elkander sluiten (I, 15; II, 50, D'ENTADES.)

KNOESTIG (Oud-Fr. *éclavelé*, tegenwoordig *écoté*, Eng. *raguly*, Hd. *geästet*); de lijn doet zich voor met knoesten, als waren 't stompen van afgehouden takken (I, 16; II, 59, LAWRENCE).

UITGESCHULPT (Fr. *engrélé*, Eng. *engrailed*, Hd. *ausgeschüpt*); de lijn voorzien van rond-uitgesneden tandjes (I, 15; II, 68, VAN RANDWIJCK); en **GROOT-UITGESCHULPT** (Fr. *échancre*), wanneer de uitschulping zeer groot is (II, 69, DE GAVRE.) In het wapen der Geldersche en Utrechtsche familie VAN WINNSEN komt in goud een zwarte dwarsbalk voor, die wij *steil-uitgeschulpt* zouden kunnen noemen; de punten zijn zeer lang en dragen knoppen (IV, 55). Op oude afbeeldingen heeft deze figuur echter meer de gedaante van eene reeks aaneengesloten geknopte ruiten, uit welke door onjuiste teekening langzamerhand de latere zonderlinge en unieke figuur zal zijn ontstaan.

INGESCHULPT (Fr. *cannelé*, Eng. *invected*, Hd. *ingeschüpt*), het omgekeerde van het uitgeschulpte; de tandjes staan naar binnen (I, 21; II, 55, DU PREL).

GEWOLKT (Fr. *nébulé* of *nuagé*, Eng. *nébulé*, Hd. *gewölkert*): de lijnen in- en uitgaande in een wolkachtigen vorm (I, 17; II, 18, DE SARZAN).

UITGETAND (Fr. *dentélé*, *endentalé* of *denté*): de lijn voorgesteld als met tandjes van eene zaag (I, 18). Een van onderen uitgetande dwarsbalk wordt in het Fransch soms *feuille de scie*, zaagblad, genoemd. **GROOT-UITGETAND** heet de lijn (Fr. *denché*), wanneer die tanden zeer groot en spits zijn (I, 19; II, 24, BROMLEY.)

HOEKIG (Fr. *vivré*, Eng. *dancetté*, Hd. *gezackt* of *eckig gezogen*) zegt men van eene lijn die telkens met de kepersnede in- en uitgaat (I, 20; III, 52, VON RUCHSTEIN; II, 50, LA GRANGE TRIANON; II, 42, LE BACHELLÉ.)

VAN FOREEST — *Holland*. In zilver een hoekige roode dwarsbalk (II, 9.)

GEKANTEELD (Fr. *crénelé*, Eng. *embattled*) heet de lijn

die op haar bovenrand tinnen draagt (I, 25; II, 67, van LILIER). Bevinden de tinnen zich van onderen, dan is zij *van onderen gekanteeld* (Fr. *bastillé*), I, 24. Een stuk, welks beide lijnen gekanteeld zijn, heet *aan beide zijden gekanteeld* (Fr. *brélessé*), I, 25; staan daarbij de tinnen beurtelings, zoodat de basis van elke tinne komt te staan tegenover de ruimte tusschen twee tinnen van de andere lijn, dan heet het *beurtelings gekanteeld* (Fr. *brélessé et contre-brélessé*, Eng. *embattled counter-embattled*), I, 26; III, 9, van KINSCHOT.

De tinnen behooren regthoekig op haar grondslag te staan; bij schuinliggende heraldieke stukken is dit somtijds anders en staan zij parallel met de zijden van het schild, hetgeen men dan noemt *loodregt gekanteeld* (Fr. *crénelé, bastillé, brélessé, etc. à plomb*), I, 27; I, 42, SCHELDORFER.

Niet altijd zijn het heraldieke stukken, die men gekanteeld vindt; dit geschiedt ook wel met de verdeelingslijnen, ten gevolge waarvan dan de beide daardoor gevormde deelen des schilds met kanteelen in elkander sluiten. In een dergelijk geval zegt men: *kanteelig-gedeeld, kanteelig-doorsneden*, enz. (Fr. *parti-enclavé, coupé-enclavé, etc.*)

VAN ARKEL — *Nederland*. In zilver twee beurtelings gekanteelde roode dwarsbalken.

VAN LUTTEKENHUYS — *Sticht Utrecht*. Kanteelig-doorsneden van drie stukken zwart op zilver (I, 59.)

SCHELDORFER — *Duitschland*. Geschuind en loodregt gekanteeld met twee stukken, van zilver op rood (I, 42.)

ZWALUWSTAARTIG (Fr. *mortaisé*, Eng. *dovetail*) wordt gezegd van lijnen met kanteelen die aan de bovineinden breed uitloopen, waardoor de tusschenruimten denzelfden vorm, doch in een omgekeerden stand, bekomen (I, 22; II, 25, BROMLEY lord MONTFORT.)

TRAPVORMIG (Fr. *pignonné*) zegt men van verdeelingslijnen, die in den vorm van trappen van boven naar onderen loopen, gelijk de trapgevels aan ouderwetsche huizen (I, 28).

VON SEYBOLTS DORF — *Beijeren*. Trapvormig geschuind van zilver op rood (I, 41.)

Vroeger was het bij schilders, graveurs en beeldhouwers smaak de heraldieke stukken voor te stellen op de wijze alsof het balken waren die men aan de zijden en hoeken schuin had afgesneden, — nagenoeg als of men *à vol d'oiseau* op een dak nederzag. De Fransche heraldiek bezat daarvoor den term *relevé*, dien wij door *verheven* zouden kunnen vervangen. Gelukkig schijnt deze wijze van voorstelling allengs meer in onbruik te geraken. Men zie op Pl. I, fig. 29—31 een drietal voorbeelden van dien stijl.

§ 2. *Verandering in den toestand der heraldieke stukken*. De heraldieke stukken (en veel van 't geen in deze paragraaf behandeld wordt is ook van toepassing op de gewone wapenfiguren) kunnen menige verandering in plaatsing en rigting ondergaan.

Zij kunnen zijn VERHOOGD (Fr. *haussé*, Eng. *enhanced*, Hd. *erhöht*) en VERLAAGD (Fr. *abaissé*). In het eerste geval nemen zij eene hoogere (II, 17, lord BYRON), in het andere geval eene lagere plaats (het schildhoofd in I, 49; CHAPPELAIN) op het veld in, dan die hun van nature toekomt. Een dwarsbalk, een keper enz. kunnen beneden een ander stuk verlaagd zijn; voor het laatstgenoemde stuk beteekent dit dan, dat het niet zoo hoog is, als het, op zich-zelf staande, zou wezen (de keper in I, 49, CHAPPELAIN.)

VERKORT (Oud-Fr. *arrêté* of *raccourci*, Mod.-Fr. *alésé*, Eng. *humetté* of *couped*, Hd. *schwebend* of *abgelediget*) beteekent, dat het stuk los in het schild staat en geen der randen raakt (II, 55, BRUNSVELT; II, 54, DE HENAUT; II, 55, DE TIGNY; IV, 5, CHASSÉ.) Men gebruikt dezen term echter niet wanneer de uiteinden der stukken op eenigerhande wijze verandering of verfraaijing hebben ondergaan, maar verstaat dan stilzwijgend dat zij verkort zijn, anders zou de versiering niet zichtbaar wezen (Men zie bijv. II, 60—65.)

GELEDIGD (Fr. *vidé*, Eng. *voided*) zegt men van een stuk, waarvan om zoo te zeggen alleen de randen zijn overgebleven, terwijl het binnenste weggesneden is, zoodat men door de ontstane ruimte heen het veld ziet (II, 65, MOZZI.) Doch men bezigt het woord **GEVULD** (Fr. *rempli*), wanneer die ruimte weder met eene andere kleur dan die van het veld aangevuld is (II, 16, DE MONTAGU.)

INGEZWOLGEN (Fr. *engoulé*) wordt gezegd van een heraldiek stuk, wanneer elk einde in een leeuwen- of drakenmuil steekt, die uit den schildrand te voorschijn komt. In een aantal Spaansche wapens is dit het geval met den schuinbalk.

VAN 'T EENE IN 'T ANDERE (Fr. *de l'un en l'autre*, Eng. *counterchanged*) zegt men van eene figuur, die in een door eene of meer lijnen verdeeld schild, zoodanig op de deelingslijnen gelegd is, dat zij zich met gelijke deelen in elk schildvak uitstrekt en telkens met het veld in kleur afwisselt (I, 58, VON BARCK; II, 67, VON LILIER; III, 7, PRUDHON; 25, DE MONTBAR; 27, CHAPMAN, enz.)

VAN 'T EENE OP 'T ANDERE (Fr. *de l'un à l'autre*, Eng. *counterchanſed*) heet het, wanneer in een gelijkmatig verdeeld schild elk vak met eene of meerdere gelijksoortige figuren beladen is, die telkens met de kleur van het veld afwisselen.

OVER ALLES HEEN (Fr. *brochant*, Eng. *surmounting* of *debruising*) zegt men van elke heraldieke of andere figuur, die over andere stukken heen gaat en deze daardoor ten deele bedekt (I, 56, DE TALARU; II, 41, BULGARINI; III, 59, VEGILIN VAN CLAERBERGEN; IV, 6, VAN RENESSE).

OMGEKEERD (Fr. *renversé*, Eng. *reversed*) heet elk stuk 't geen met het benedeneinde boven en met het boveinde beneden staat (II, 41, BULGARINI; II, 46, VON WITZLEBEN; III, 17, VON HALDERMANSTETEN). Gewone wapenfiguren, zooals pijlen, degens, halve manen enz. ziet men veelvuldig in dien omgekeerden stand.

Een stuk, waarop zich andere figuren bevinden, heet daarmede **BELADEN** (Fr. *chargé*, Eng. *charged*.) Bevindt zich op deze laatste figuren weder een ander voorwerp dan noemt men ze *overladen* (Fr. *surchargé*). (Zie I, 51, de paal van **ELSLANDE**; 62, **DE BAIS**; II, 12, **DE TRESSAY**; 13, **LOREYN**; 65, **DE VOS VAN STEENWIJK**.)

VERGEZELD (Fr. *accompagné*, Hd. *begleitet*) wordt gezegd van stukken, die als hoofdfiguur in het schild beschouwd worden en dan andere figuren bij zich hebben. Wij hebben daarvan reeds verscheidene voorbeelden aangehaald (II, 2, **BOEYKENS**; 28, **Boës**; III, 9, **KINSCHOT**; 62, **CLARET**, enz.)

BEGELEID (Fr. *accosté*) noemen wij een stuk, vergezeld van andere stukken die de rigting van dat stuk volgen; zoo volgen in het wapen van **ELSLANDE**, I, 51, de klaverbladen de rigting van den paal; in het wapen van **DE GIJSELAAR** (zie dien naam hierachter in Hoofdstuk I der Derde Afdeeling) volgen in het 2^e en 3^e kwartier de leliën, die den schuinbalk vergezellen, de rigting van dat stuk en zijn langs zijne zijden geplaatst, zoodat die schuinbalk begeleid is van deze leliën; enz.

OMGEWEND (Fr. *contourné*) wordt van den liggenden keper gezegd, wanneer zijn top naar de linkerzijde is gerigt (II, 40, **VON MARSCHALCK**), doch overigens bezigt men dezen term bijna uitsluitend ten aanzien van de gewone wapenfiguren, die wij in de volgende Hoofdstukken zullen behandelen.

Een stuk — en dit heeft almede betrekking tot de gewone wapenfiguren — dat op zijn top eene andere figuur draagt en ondersteunt, wordt gezegd daarmede *getopt* (Fr. *sommé*) te zijn. Daarentegen noemt men dit laatste stuk *ondersteund* (Fr. *soutenu*). Men zegt van een stuk, dat het *overtopt* (Fr. *surmonté*) is, wanneer een ander stuk daarboven schijnt te zweven zonder het aan te raken.



HOOFDSTUK VIII.

Classificatie der Heraldieke Stukken.

In Frankrijk en Engeland was en is men gewoon de heraldieke stukken in klassen te verdeelen en sommige dier stukken voor eervoller te houden dan andere, — eene onderscheiding, die in de Nederlanden en Duitschland nooit in acht is genomen, ja die zelfs in de eerstgenoemde rijken louter op het papier en in het brein der heraldisten bestaat. Slaat men toch een oog op de wapens der aldaar gevestigde geslachten, dan zal men zien hoe het wemelt van voorbeelden dat de alleraanzienlijkste familiën geene eerstukken of slechts stukken van ondergeschikten rang voeren, terwijl de kleine adel en zelfs burgers soms de eervolste stukken in hunne wapenschilden ten toon dragen.

De heraldieke stukken dan zijn verdeeld in STUKKEN VAN DE EERSTE KLASSE OF EERESTUKKEN (Fr. *pièces héraldiques de premier ordre* of *pièces honorables*, Eng. *ordinaries* of *honourable ordinaries*, Hd. *Heroldbilder* of *Ehrenstücke*), in STUKKEN VAN DE TWEDE KLASSE (Fr. *figures héraldiques du second ordre* of *pièces sous-ordinaires*, Eng. *sub-ordinaries* of *subordinate ordinaries*, Hd. *Heroldbilder zweiter Ordnung*), en in STUKKEN VAN DE DERDE KLASSE (Fr. *figures héraldiques de troisième ordre*.)

Gelijk omtrent alles wat de wapenkunde betreft, heerscht ook omtrent de soort en het getal der stukken, welke tot iedere dezer drie klassen behooren, het grootst mogelijke verschil van gevoelen onder de schrijvers. Sommigen erkennen alleen de klasse der eerstukken, anderen nemen ook de verdere verdeelingen aan. Onmogelijk valt het licht te scheppen in zulk een chaos, en ik bepaal mij dus tot het geven van een beknopt overzicht der stelsels van eenige der meest gezaghebbende schrijvers in dit vak. Stof te over is hier aanwezig voor breede uitweidingen, dewijl nauwelijks twee auteurs het geheel eens zijn; doch mij komt dit voor

als een onvruchtbaar en nutteloos werk, dewijl ik die gansche classificatie voor willekeurig, ongegrond en hersenschimmig houde. De lezer stelle zich dus met het ondervolgende proeffe te vreden; ik betwijfel sterk of hij, na het gebruik van die dosis, naar meer zal verlangen.

Ten einde een gemakkelijk overzicht te geven en talrijke vervelende herhalingen te voorkomen zal ik hier de heraldieke stukken met cijfers aanduiden en dan bij elk auteur slechts de betrokken cijfers aanhalen. Die stukken zijn dan:

1. schildhoofd; 2. paal; 3. dwarsbalk; 4. regterschuinbalk; 5. linkerschuinbalk; 6. kruis; 7. St. Andrieskruis; 8. keper; 9. zoom; 10. binnenzoom; 11. streepbinnenzoom; 12. schildvoet; 13. geer; 14. vrijkwartier; 15. schildhoek; 16. punt; 17. omgekeerde punt; 18. gaffel; 19. hartschild; 20. ronde uitsnijding; 21. regter- en linkerpaal; 22. barensteel; 23. latwerk.

Voor eerestukken worden gehouden door

MENESTRIER: <i>Eerste klasse:</i> 1—9, 12 en 14. — <i>Tweede klasse:</i> 10, 11, 15, 15, 17 en 18.	GASTELIER DE LA TOUR: 1—5, 6—8.
GELIOT, BARA EN DE VARNES: 1—4, 6—8, 15 en 19.	HENRI SIMON: 1—8, 14 en 15.
VULSON DE LA COLOMBIÈRE: 1—10.	CLARK: <i>Eerste klasse:</i> 1—8, 14, 15 en 17. — <i>Tweede klasse:</i> 9—11, 15, 19, 20, 22 en 25.
SEGOING: 1—8.	BURKE: <i>Eerste klasse:</i> 1—8. — <i>Tweede klasse:</i> 9, 10, 14, 15, 17—20.
DU VAL: 1—8, en 15.	BERND: <i>Eerste klasse:</i> 2—8. — <i>Tweede klasse:</i> 1, 9, 10, 12—18, 21.
LEIGH EN GUILLIM: 1—8, en 19.	JOUFFROY D'ESCHAVANNES: <i>Eerste klasse:</i> 1—9, 12, 14 en 19. — <i>Tweede klasse:</i> 10, 11, 15, 15—17, 22.
TRIER: 1—9, 12—14, en 16.	In de derde klasse rang-
SCHWEITZEL: 1—9, 12, 14 en 19, en voorts de meeste der stukken die ik <i>Heraldieke Bijfiguren</i> heb genoemd.	

schikt hij de *Heraldieke Bijfiguren*.

PAUTET DU PAROI: In ééne klasse verzamelt deze de beide klassen van den voor-

gaande, en voegt er nog het *gousset* bij, waarvan echter ook hij wederom geen werkelijk bestaand voorbeeld aangeeft.



H O O F D S T U K IX.

Natuurlijke Wapenfiguren.

Deze klasse van figuren omvat alle, zoobezielde als onbezielde, voortbrengselen der natuur; hoewel zij zich in de wapens soms eenigzins anders van vorm dan in den natuurstaat voordoen, beschouwt men ze altijd als natuurlijke figuren.

Ter vergemakkelijking van het overzicht is het doelmatig ook deze klasse weder in bijzondere onderdeelen te splitsen.

§ 1. HET MENSCHELIJK LIGCHAAM EN ZIJNE DEELEN.

De afbeelding van den MENSCH, ten voeten uit of te halver lengte voorgesteld, is zeer talrijk in de Duitsche wapens, doch in de heraldiek van alle andere volken zeldzaam. De natuurlijke stelling van het menschenbeeld is, *aanziende* te zijn, d. i. het volle gelaat te toonen (Fr. *de front* of *de face*); dit behoeft dan niet uitgedrukt te worden; wél daarentegen wanneer het gelaat van *ter zijde* wordt gezien (Fr. *de profil*); het is alsdan naar de rechterzijde van het schild gekeerd. Zoo het naar de linkerzijde ziet, is het *omgewend* (Fr. *contourné*.) Evenzeer moet men uitdrukken of de lichamen naakt, of gekleed of geharnast zijn, en in dit laatste geval den vorm en de kleur der klederen, der wapenrusting, van het hoofddekseel enz; kortom de beschrijving zij zoo naauwkeurig mogelijk. Wanneer eene menschenfiguur in de eene hand iets houdt, rust de andere doorgaans op zijne heup.

DALZELL graaf van **CARNWATH** — *Schotland*. In zwart een naakt man in natuurlijke kleur.

FORGÁCH DE GHYMES — *Hongarije*. In blaauw een naakt jong meisje in natuurlijke kleur, gekroond van goud, bij de heupen opkomende uit eene gouden kroon; met loshangende haren en gevouwen handen, die om de polsen met een touw zamengebonden zijn; alles vergezeld van twee toegewende gouden gezichts-wassers in de bovenschildhoeken.

BROOSHOOFT — *Holland*. In goud een aanzied man, het gelaat en de handen vleeschkleurig, het ligchaam een weinig regts gewend, gekleed met een wambuis, een kniebroek, kousen en schoenen, alles zwart; gedekt (Fr. *coiffé*) met een breedgeranden hoed met lagen bol van 't zelfde; op de uitgestrekte rechterhand een steen torschende, de linkerhand rustende op de heup.


VON HAUPT — *Beijeren*. In blaauw een Chinees, het gelaat vleeschkleurig, gekleed met een gouden tabbaard en gedekt met een Chineschen spitsen hoed van 't zelfde, de handen verborgen in de lange wijde mouwen, de rechterarm uitgestrekt; het schild omboord met de derde kleur.

Zie verder III, 67, **VON MERZ**; blz. 148 hiervoren.

De **ENGELLEN** worden voorgesteld onder de gedaante van jonge meisjes met vleugels, gekleed met eene tunica (Fr. *dalmatique*), die wel tot op de voeten valt, doch doorgaans zoodanigerwijze opgenomen of ingesneden is, dat een der beenen tot aan de knie bloot blijft; dit is althans in den regel het geval wanneer zij tot schildhouders strekken. Dikwijls vertoonen de engelen zich geknield, van ter zijde gezien, met gevouwen handen en de vleugelen naar het schildhoofd opgeheven; de meest gewone stelling is echter, dat zij aanziede zijn, met de handen gevouwen voor hunne borst en de vleugels uitgespreid en naar boven gerigt. Wanneer, omgekeerd, de punten der vleugels zich naar den schildvoet rigten, noemt men ze *nederwaarts gerigt* (Fr. *ails abaissées*.)

Men geeft in de wapenkunde den naam van **CHERUBIJNEN** aan aanzierende kinderhoofden met vleugels, doorgaans ten getale van twee, doch men vindt er met zes. Cherubijnenhoofden te zeggen, zooals men bij sommige auteurs vindt, is een pleonasmus.

DE CAILLY — Fransche provincie *Orléanais*. In zilver drie roode Cherubijnen, 2 en 1.

BUCAFOCO — *Kerkelijke Staat*. In rood een zesvleugelige gouden Cherubijn. 

Zelfs de **DUIVEL** geniet de eer tot wapenfiguur te mogen strekken; trouwens, wanneer men de zeden der tijden, toen de wapenkunde zich langzamerhand vormde, in aanmerking neemt, zal dit geen buitengewone bevreemding wekken; menig ridder toch wijdde hem grooter dienst dan den heiligen. Deze schrikwekkende personaadje (die welligt zijne plaats eigenlijk moest vinden bij de hersenschimmige figuren, doch door de schrijvers bij de menschelijke figuren wordt gerangschikt) wordt voorgesteld als een man van ter zijde gezien, met twee hoorns op het hoofd, vleërmuis-vlerken, een naar boven gekrulde staart en zeer lange nagels aan handen en voeten. Met de bokspooten, die hem in de legende worden toegekend, beeldt men hem in de wapens nooit af.

VON TEUFEL — *Duitschland*. In goud een roode duivel.

TRÖLLE — *Zweden*. In zilver een roode duivel zonder hoofd.

Enkele malen komen **KINDEREN** in de wapens voor, doch zeer zelden; nog schaarscher zijn de voorbeelden van *zuigelingen*: zij worden afgebeeld als geheel in windselen gewikkeld, met kruislinten daarover heen.

LE TROUVÉ — *Frankrijk*. In groen een gouden dwarsbalk, vergezeld van drie dwarsliggende zuigelingen, in zilveren windselen met roode linten gewikkeld, de gezigten vleeschkleurig, 2 boven en 1 beneden den balk.

Niet zelden treft men **ALLEGORISCHE EN MYTHOLO-**

GISCHE FIGUREN aan, zoo als de *Fortuin*, de *Geregtigheid* enz. Ook bij deze moet men aangeven of zij naakt zijn of gekleed, en, in dit laatste geval, hoe?

VON KAUFFMANN — Wurtemberg. In zilver de Geregtigheid, voorgesteld als eene vrouw, gelaat en handen vleeschkleurig, gekleed met een blaauw onderkleed waarover eene roode tunica, omgord van goud, met loshangende haren, geblinddoekt door een wrong van zilver en rood; op een grasgrond staande, houdt zij in de uitgestrekte regterhand een opgeheven zilveren zwaard met gouden gevest en in de opgeheven linkerhand eene gouden weegschaal.

VON LUZ — Beijeren. In blaauw eene naakte Fortuin in natuurlijke kleur, die, op een gevleugelden gouden bol staande, met beide handen een rooden sluijer boven haar hoofd houdt.

VON POTH — Beijeren. In blaauw een aanzierende Mercurius, in natuurlijke kleur, schuinregts in het veld gelegd, omwikkeld met een gouden sluijer, de beide armen uitgestrekt waardoor deze schuinlinks in het schild staan; in zijne regterhand houdt hij den Mercurius-staf, eveneens schuinlinks, beneden hem bevindt zich een drietoppig gouden heuveltje, oprijzende uit de schildpunt.

CHONOT BONNE DE BRIEL — Oostenrijk. In blaauw eene schuinregts geplaatste en geheel van voren geziene Faam in natuurlijke kleur, de vleugelen, uitgespreid en naar boven gerigt; om de lenden en de schouders een fladderenden zilveren doek; met de regterhand houdt zij eene gouden bazuin aan den mond en met de linkerhand een schuinlinks geplaatst ovaal gouden schild, dragende de woorden: *Armis bona nova*.

Thans gaan wij over tot de afzonderlijke deelen van het menschelijk ligchaam, die veelvuldiger voorkomen dan het ligchaam in zijn geheel.

BORSTBEELD (Fr. *buste*) noemt men de bovenhelft van het menschelijk ligchaam, voorgesteld zonder armen. Het komt schaars in de wapens, maar zeer dikwijls als helmteeken voor (IV, 57). Zoo men nog stompen van de armen ziet, is het een *borstbeeld met afgehouden armen* (Fr. *buste aux bras coupés* of *mutilés*), gelijk men er vindt in en op het wapen der uitgestorven Duitsche en Belgische familie **PLOTHO VAN INGELMUNSTER**. Het enkele woord **BORSTBEELD** drukt een mannelijk en aanzierend borstbeeld uit; is het van eene vrouw of kind, of van ter zijde gezien of omgewend, dan moet dit bepaald worden aangewezen.

Het **MENSCHENHOOFD** is afgesneden bij den hals; soms ziet men nog een klein gedeelte van de schouders. De stelling, aanzierende of van ter zijde, moet opgegeven worden. Voor de **MOORENKOPPEN** is dit niet noodig; men ziet ze altijd van ter zijde en regts gewend; eigenlijk zijn het negerhoofden, want zij worden altijd zwart afgebeeld, hetgeen men hier de natuurlijke kleur (*au naturel*) noemt (II, 54). Bijna steeds zijn zij *omwonden* (Fr. *tortillés*) met een *hoofd-wrong* (Oud-Fr. *torque* of *tresque*, Mod.-Fr. *tortil*) en soms dragen zij hangers in de ooren en paarden om den hals; dit alles moet uitgedrukt worden, dewijl het geen onmisbare attributen zijn (II, 54, DE HENAULT.)

Nog treft men verscheidene andere soorten van hoofden aan, ontleend aan de mythologie. Het **ARGUS-HOOFD** is een aanzierend menschenhoofd, geheel overdekt met menschenoogen (SANTEUIL in *Frankrijk*, in blaauw een gouden Argus-hoofd); het **JANUS-HOOFD** is een hoofd met twee profilgezigten, één regts en één links (VON JAN in *Wurtemberg en Beijeren*, in zwart een gouden Janus-hoofd; — ook als helmteeken bij de familie VAN KEVERBERG); het **GERIONS-HOOFD** vertoont drie gezigten, één aanzierende en twee in profiel gelijk het vorige; het **MEDUSA-HOOFD**, een aanzierend hoofd met een kluwen slangen in plaats van hair (VON PETER in *Beijeren*: Gevierendeeld: 1 en 4 in blaauw een natuurlijke

uil op een grasgrond, 2 en 5 in rood een zilveren Medusa-hoofd); eindelijk, het MIDAS-HOOFD, 't geen men aan de ezelsooren herkent.

ARMEN komen dikwijls voor. Met eene wapenrusting beveiligd zijn zij *geharnast* (Fr. *armés*); met eene mouw bedekt, *bekleed* (Fr. *parés*); men vindt er ook vele die naakt en van natuurlijke kleur zijn. De Franschen noemen den rechterarm, *dextrochère*; den linker-, *senestrochère*. Doorgaans komen de armen uit een der schildranden te voorschijn, hetgeen uitgedrukt moet worden; zonder dergelijke aanduiding worden zij geacht los in het schild te staan. De hier bedoelde armen zijn aan den schouder afgesneden en vertoonen dus den elboog; zoo de arm ter helfte is en de elboog ontbreekt, noemen wij die figuur een *voor-arm*.

Ten aanzien van de HANDEN is het noodig aan te geven of het regter- dan wel linkerhanden zijn. De natuurlijke stand is, dat zij regtop staan, met de vingers naar boven; wijzen de vingers naar onderen dan is de hand *omgekeerd* (Fr. *renversé*); men vindt er ook *liggende* (Fr. *en fasce* of *couchés*.) In het Fransch noemt men de handen van welke men het binnenste ziet, *mains appaumées*; die waarvan men den rug aanschouwt, *mains contri-appaumées* of *arrière-mains*; een hand, waarvan de twee vingers opgestoken zijn, *main jurante*; die welke uitgestrekt is en de genoemde twee vingers regtuit houdt, *main bénissante*. Al die onderscheidingen kunnen wij missen, evenmin als wij eene afzonderlijke benaming behoeven te zoeken voor *twee ineengeslagen handen*, door de Franschen met eene collectieve benaming *une foi* genoemd. Die *foi* ligt meestal dwars in 't schild, uitgaande van de zijranden. Als stelregel neme men aan, dat de handen, van welke niets vermeld wordt, de binnenzijde vertoonen.

CRESPIY LE PRINCE — *Isle de France*. Doorsneden: 1 in blauw een gouden zwaard; 2 in rood twee ineengeslagene en van de schildzijden uitgaande handen in natuurlijke kleur, de armen bekleed met zilver (I, 37).

Zie Derde Afdeeling, Hoofdstuk I, SPEELMAN.

De BEENEN komen niet dikwijls voor; men dient op te geven of het been boven of beneden de knie is afgesneden.

SHIRGLEY — *Cheshire*. In zwart een boven de knie afgesneden zilveren been.

AUFFRICK — *Engeland*. In rood drie boven de knie afgesnedene beenen, geharnast van zilver, gespoord van goud, en in het schildhart met elkander bij de dijen vereenigd.

VAN DIENINGEN — *Holland*. In rood drie gouden menschenbeenen, 2 en 1, afgesneden onder de dij en boven de kuit.

Hoe schaars de beenen in de wapens zijn, de VOETEN zijn nog schaarscher. Zij zijn even boven den enkel afgesneden.

VOET — Sticht *Utrecht*. In rood een zilveren menschenvoet.

De MENSCHEN-OOGEN zijn meestal van natuurlijke kleur en aanzierende, zelden in profil.

HESHUYSEN — *Holland*. In blaauw twee menschen-oogen in natuurlijke kleur, naast elkander (III, 68).

BELLOEUVRE DE CHARBON — *Frankrijk*. In zwart een gouden dwarsbalk, vergezeld van twee zilveren menschen-oogen in profil, het eene boven den balk, het andere daar onder en omgewend.

Geen overgang is natuurlijker dan die van oogen op TRANEN. Ook deze komen als wapenfiguren voor, in de gedaante van langwerpige droppels, die bovenaan eene spitse en golvende punt hebben (V, 8^e rij, 7).

AMPROUX DE LA MASSAYE — *Bretagne*. In groen drie zilveren tranen, 2 en 1.

Wanneer het HART in een wapen voorkomt heeft het doorgaans den vorm van de harten in het kaartspel (II, 51, JOUVE.) Men noemt het in het bijzonder MENSCHENHART, wanneer het boven aan een buisje of pijpje vertoont (V, 9^e rij, 15). Men vindt gevleugelde harten, brandende harten d. i. waar vlammen uit komen enz.

HOUBRAKEN — *Vlaanderen, Holland.* In goud drie roode menschenharten, 2 en 1.

ROTH-SCHOLZ — *Beijeren.* In goud een natuurlijk-brandend rood hart, vergezeld van drie zespuntige zilveren sterren, 2 boven en 1 beneden in het schild.

Zelfs het **MENSCHELIJK GERAAMTE** en zijne deelen blijven van de wapens niet uitgesloten. Men vindt daarin **DOODSHOOFDEN** (zie hiervoren blz. 112, **STEINMETZ**), **DOODSBEENDEREN** (blz. 115, **BAINES**), enz.

§. 2. VIERVOETIGE DIEREN.

Naardien alle dieren in de wapens kunnen opgenomen worden, konden wij een volkomen cursus in de natuurlijke historie houden, wilden wij ze alle behandelen. Dit zou echter geheel overbodig zijn, daar slechts gesproken behoeft te worden van die, welke door veelvuldig gebruik of door deze of gene bijzonderheid de aandacht trekken en eenige beschrijving of verklaring vorderen.

En dan komt voorzeker de voorrang toe aan den Koning der Dieren, den **LEEUW** (*), die in de wapens onveranderlijk op zulk eene wijze afgebeeld wordt, dat zijne broederen, die nog de vrijheid der wouden genieten, nimmer te bewegen zouden zijn hem als een lid van hun geslacht te erkennen. Een ware heraldieke leeuw toch bezit een hoofd dat door zijn rijken hairdos buiten alle verhouding staat met het ligchaam, eene tong die in den mond zoo dun schijnt als een draadje en aan de punt breed uitloopt als eene knods, een middeltje zoo ingeregen dat eene jonge coquette in staat zou zijn het te benijden, en pootjes zoo tener als het fijnste rijpaard, met uitzondering echter van de knieën waar al het vleesch heengetrokken schijnt dat

(*) De wapens, waarin een leeuw voorkomt, zijn letterlijk ontelbaar. Honderde familiën voeren daardoor in figuur en kleuren identieke wapens.

op de schenkels ontbreekt. Hiertoe betrekkelijk is eene anecdote bewaard gebleven van een Engelsch wapenschilder, die zijn leven in eene landprovincie had doorgebracht. Eenmaal wegens zaken te Londen gekomen, namen vrienden hem mede naar den Tower om de koninklijke menagerie te bezigtigen. Met verbazing bleef hij staan voor de hokken der leeuwen. »Hoe?» riep hij met verontwaardiging uit en keerde zich tot zijn gezelschap: »Zoudt gij mij willen diets maken, dat dit leeuwen zijn? Steek met anderen den draak, maar niet met mij. Ik heb niet mijn gansche leven leeuwen geschilderd, om nog niet te weten hoe een leeuw er uitziet! Bah! welke beesten! Er zit geen greintje gratie aan!»

De leeuw wordt in de wapenkunde voorgesteld als van ter zijde gezien en staande op zijne achterpooten, hetgeen *klimmend* (Fr. en Eng. *rampant*) heet. Men drukt deze houding echter nooit uit, naardien het de natuurlijke is, die er stilzwijgend bij verstaan wordt; alleen komt het ter onderscheiding te pas wanneer er ook gaande, liggende of anderzins geplaatste leeuwen in het wapen voorkomen. *Genageld, getongd* en *gekroond* (Fr. *armé, lampassé et couronné*) zegt men ter aanduiding van de kleur van nagels, tong en kroon (II, 66, DE THIENNES; 68, VAN RANDWIJCK; 69, DE GAVRE; enz.) De meeste leeuwen zijn ten minste van de beide eerste attributen voorzien; als vrij algemeene regel, kan men aannemen, dat zij genageld en getongd zijn van rood, tenzij het veld, waarin zij zich bevinden, zelf rood is, als wanneer aan die deelen de blaauwe kleur gegeven wordt. Dit is echter slechts eene opmerking; de regel staat niet zoo vast, dat men zich zou kunnen ontslaan van de zorg om het in elk geval uit te drukken. Volgens de oude stelling moet de pluim aan het einde van den staart des leeuws naar binnen omgebogen zijn en zich bij den rug bevinden; doch tegenwoordig beeldt men hem bijna steeds af met die pluim naar buiten (Zie de aangehaalde figuren). Er zijn leeuwen wier staart van het uiteinde tot op de helft

der lengte *gespleten* (Fr. *fourché*) is, terwijl die beide stukken dan meestal schuingekruist door elkander zijn geslingerd en geknoopt (Fr. *noué et passé en sautoir*.) Wij noemen zulk een leeuw *dubbelstaartig*. De Franschen hebben nog eenige benamingen voor bijzondere toestanden van den leeuw; zij noemen hem *fier*, wanneer hij zijne tanden toont en zijne manen overeind staan (gewis zeldzaam genoeg; ik ken daarvan geen voorbeeld); *couard*, wanneer zijn staart tusschen zijne achterpooten doorgaat; benevens *vilené* en *éviré*, waarvan ik hier de verklaring kan achterlaten, dewijl deze attributen in geen Nederlandsch wapen voorkomen.

In eenige weinige wapens vindt men een zittenden en aanzienenden leeuw (Fr. *lion assis de front*). Even zeldzaam is de *staande* leeuw (Fr. *lion posé*), namelijk die op zijne vier pooten rust.

VON GINSHEIM VON SCHWINDACH — *Beijeren*. In blaauw een zittende en aanzierende gouden leeuw, gedekt met eene koningskroon van 't zelfde, tusschen elke knie en zijn lichaam een gekromden zilveren, antiek gekroonden dolphijn houdende, van welke die ter linkerzijde omgewend is; zijne voorpooten laat hij rusten op de kroonen der visschen. Boven op den rand van het schild herhalen zich al deze figuren, tusschen twee toegewende helmen zonder helmteekens, doch met zwart-gouden (*) dekkleeden (IV, 40).

PASTEUR — *Holland*. In goud een staande roode leeuw.

Schaduwleeuw (Fr. *ombre de lion*) is de naam van een leeuw, die enkel in omtrek voorgesteld of met eene zoo

(*) Men heeft hier een der koddigste proeffes voor oogen van de zoogenaamde *«Wappenverbesserungen»*, waarmede, in de vorige eeuw, in Duitschland de familiën, die eene rangsverhooving erlangden, *«begenadigd»* (of gestraft?) werden. Het oorspronkelijke wapen der *Ginsheims* was een gekromde zwarte worm (*Nesselwurm*) (V, 14e rij, 5) in een gouden veld, die zich op den helm tusschen twee zilveren olifantstrompen en met zwart-gouden dekkleeden herhaalde. Men vergelijkte. Bij deze *«Verbesserung»* is niets *«unverbessert»* gebleven dan de dekkleeden, die nu fraai cadreren met het blaauw en goud van het moderne wapen.

dunne kleur bedekt is, dat men er de andere stukken en het veld doorheen ziet.

DE TRAZEGNIES — *België*. Geschuinbakt van zes stukken goud en blaauw, met een zwarten schaduwleeuw over alles heen; het geheel besloten binnen een golvenden rooden zoom.

Leeuwen, waarvan slechts het bovenlijf is afgebeeld en de benedenhelft ontbreekt, worden *halve leeuwen* (Fr. *lions naissants*, Eng. *demi-lions*) genoemd; schijnen zij in dien vorm uit eenig stuk of voorwerp op te rijzen, dan heeten zij *uitkomende leeuwen* (Fr. *lions issants*, Eng. *lions issuant*.) De halve leeuw dus staat los en op zich-zelfen in het veld, de uitkomende is met een of ander stuk verbonden (Zie IV, 8, ORGEROLLES DE ST. POLQUES).

VAN VLEUTEN — Sticht *Utrecht*. In goud een halve roode leeuw, met blaauwe tong en nagels (IV, 7).

VOSCH VAN AVESAET — *Holland*. In goud een roode dwarsbalk, vergezeld van een goud-gekroonden halven zwarten leeuw, uitkomende van den balk (I, 65).

Men vindt in sommige wapens zeer fantastische leeuwen, die kop of staart van een ander dier, of een ongewoon hoofddekseel hebben. Eigenlijk zouden zij thuis behooren in de klasse der hersenschimmige figuren, doch om de eenheid van het onderwerp niet te breken voeg ik ze hierbij en laat daarvan eenige voorbeelden volgen.

BOELISSEN — *Holland*. In blaauw een hoofdelooze zilveren leeuw, uit wiens hals drie stralen bloeds opspuiten.

DE TRAGO — *Spanje*. In goud een groene drakenleeuw (Fr. *lion dragonné*) (V, 15^e rij, 6).

VON IMHOFF — *Beijeren, Nederland*. In rood een gouden zeeleeuw (Fr. *lion mariné*), (V, 15^e rij, 4).

EPPLI VON FÆLANDEN — *Zwitserland*. In goud een omgewende blaauwe (of roode) leeuw met een natuurlijken paauwenstaart.

FROMENT — Fransche provincie *Brie*. In blaauw een gouden leeuw met een aanzierend menschenhoofd in natuurlijke kleur.

VON WEISSEN — *Karinthië*. In rood een leeuw met een wolvenkop, alles van zilver.

VON PASCOWITZ — *Silesië*. Doorsneden van zwart en rood; en een leeuw met een hondenkop, alles van zilver, over alles heen.

MASON OF HUNNINGFORD — Graafschap *Huntingdon*. In goud een blaauwe leeuw met twee koppen.

ATWATER — *Engeland*. In groen twee toegewende gouden leeuwen, die gezamenlijk één aanzierenden kop hebben; alles besloten binnen een uitgeschulpten zilveren zoom.

VON REINACH — *Eltas*. In goud een roode leeuw, met een blaauwe kap die zijn geheelen kop bedekt (Fr. *lion masqué et chaperonné*).

CLEPHAN OF CARSLOGIE — *Schotland*. In zilver een roode leeuw, gedekt met een blaauwen helm.

De GAANDE EN AANZIENDE LEEUW (Fr. *léopard*, Eng. *lion passant guardant*), door de Franschen *luipaard* genoemd, heeft den rechterpoot opgeheven, en den staart boven zijn rug geslagen met de pluim naar buiten. Eenige oude heraldisten hebben gepoogd eene zeer gezochte onderscheiding in te voeren: volgens hen is het dier een leeuw wanneer die pluim naar binnen, een luipaard wanneer zij naar buiten staat. Het algemeene gebruik heeft zich echter om dit bijzondere gevoelen niet bekommerd, en bij onze geheel verschillende Nederduitsche benaming vervalt dat onderscheid ten eenemale.

Wanneer de leeuw voortstappende den kop van ter zijde vertoont, noemt men hem enkel GAANDE LEEUW (Fr. *lion léopardé*, Eng. *lion passant*), in het Fransch: »een leeuw in de houding die aan den *luipaard* eigen is.” Den naam van »geleeuwde luipaard,” *léopard lionné* (Eng. *lion rampant*

guardant) geeft men bij de Franschen aan den klimmenden leeuw met aanzienden kop, dus hier weder de *luipaard* in de houding die den *leeuw* van nature toekomt. Wij noemen hem echter **KLIMMENDE EN AANZIENDE LEEUW**.

DE BARÉ DE COMOGNE — Provincie *Namen*. In zilver een gaande en aanziende, goud-gekroonde, roode leeuw (IV, 9.)

VAN OMMEREN — *Nederland*. In goud drie gaande zwarte leeuwen, gekroond van 't zelfde, boven elkander (IV, 10).

VAN RENESSE — *Nederland, België*. In een rood veld, bezaaid met gouden blokjes, een klimmende en aanziende leeuw van 't zelfde, over alles heen (IV, 6).

De **BEER** wordt altijd van ter zijde en meestal *gaande* voorgesteld. Wanneer hij op zijne achterpooten staat is hij *klimmende* (Fr. *rampant*); ook komt hij soms *zittende* voor, waarbij men moet aangeven of zijne voorpooten al dan niet op den grond rusten; de Franschen noemen hem in dit laatste geval *assis*, in het eerste geval *accroupi*. Ook maken zij nog het onderscheid ('t geen wij gereedelijk kunnen ter zijde laten,) dat hij *en pied* is wanneer hij regt-op staat, en *rampant* wanneer hij, in die houding, schijnt te loopen en dus zijn ligchaam een weinig vooroverbuigt. — Hij kan zijn *gehalsband* (Fr. *colleté*, Eng. *collared*), *gemuilband* (Fr. *em-muselé*, Eng. *muzzled*) en *geketend* (Fr. *enchainé*, Eng. *chained* of *lined*).

Het **WILDE ZWIJN** (Fr. *sanglier*, Eng. *boar*) is bijna altijd *gaande* ('t geen niet uitgedrukt wordt), soms echter *klimmende* gelijk de leeuw, 't geen wél moet worden aangeduid. Zijn *kop*, afgesneden of afgerukt (Fr. *hure de sanglier*, Eng. *boar's head*), komt zeer dikwijls voor en dan in eene liggende stelling, hetgeen de gewone is; in vele Schotsche wapens echter regtop staande, met den snuit naar het schildhoofd (Fr. *le bouton vers le chef*, Eng. *boar's head erect*). De slag-

tanden heeten in 't Fr. *défenses* (en verder, bijv. met zilveren slaglanden, *défendu d'argent*), in 't Eng. *tusks*. Nog gebruikt men in 't Fransch den term *flamboyant* om de kleur der oogen uit te drukken (bijv. *flamboyant de gueules*), en dien van *colleté* om aan te duiden, dat het wild zwijn door een jagthond bij den nek of de ooren wordt gegrepen.

HANOT D'HARVANG — *Henegouwen*. In goud een zwarte zwijnskop met zilveren slaglanden.

DE BORREKENS — *Vlaanderen*. Gevierendeeld; 1 en 4 in blaauw drie zilveren leliën, 2 en 3; 2 en 3 in goud een klimmend zwart wild zwijn, ondersteund door een grasgrond.

Het eigenlijke VARKEN (Fr. *porc*) komt zelden voor. Het is kleiner dan het wilde zwijn, heeft geen slaglanden en draagt een *gekrulden staart* (Fr. *queue recercelée*.) Het wilde zwijn en het varken vindt men bijeen in het wapen der familie

BERGSMA — *Nederland*. In goud twee zwarte varkens boven en een zwart wild zwijn beneden in 't schild.

De OLIFANT wordt in de wapens van ter zijde gezien, met zijn tromp (Fr. *proboscide*, Eng. *proboscis*) nederhangende, doch het vooreinde weder opwaarts gebogen. Ook zijne slaglanden (Fr. *défenses*, en *défendu*; Eng. *tusks*) en nagels kunnen van eene andere kleur wezen dan zijn lichaam. De tromp komt enkele malen als wapenfiguur en veelvuldig als helmteeken voor (*) en staat regtop met de neusgaten naar boven.

ELPHINSTON — *Schotland*. In rood een gaande zilveren olifant met gouden nagels.

MUNDBACH — *Beijeren*. In zilver twee zwarte olifants-trompen, die van onderen zamenloopen en dus één geheel vormen (IV, 42.)

DUBSKY-TRZEBOMISLITZ — *Boheme*. In blaauw twee zil-

(*) Zie daarover nader Hoofdstuk XV, *Helmteekens*.

veren olifantstrompen, elke tromp aan de buitenzijde bezet met drie daar uit komende handen in natuurlijke kleur (IV, 15.)

De HONDEN, die men in de wapens afbeeldt, zijn meestal HAZEWINDHONDEN (Fr. *lévriers*, Eng. *grey-hounds*), BRAKKEN (Fr. *chiens-braques*) en DOGGEN (Fr. *chiens-mâtins* of *bouledogues*, Eng. *mastiffs* of *talbots*). Slechts zelden komen andere soorten van honden voor.

De brak en de dog zijn meestal *staande* (Fr. *arrêtés*) of *gaande* (Fr. *passants*), maar de windhond is bijna zonder uitzondering *springende* (Fr. *courant*.) Meestal is hij *gehalsband* (Fr. *colleté*, door zeer veel schrijvers verkeerdelijk *accolé* genoemd). De Franschen maken de onderscheiding, dat de halsband het kenmerk is van den *lévrier*, terwijl bij een *levron* of jonge hazewindhond dat stuk ontbreekt. De halsband is zeer dikwijls *omboord en geringd* (Fr. *bordé et bouclé*) van eene verschillende kleur.

HEMMEMA — *Friesland*. In rood een zittende zilveren hazewindhond.

DE HONTHEIM — *Luxemburg*. Doorsneden: 1 in blaauw een springende zilveren hazewindhond met een rooden, goud-omboorden en geringden, halsband; 2 effen goud (I, 58.)

De KAT wordt van ter zijde gezien. De Franschen noemen haar *effarouché*, wanneer zij klimmende is; *hérissonné*, wanneer zij met een hoogen rug staat en het achtergedeelte van haar ligchaam hooger is dan haar kop.

De WOLF is bijna altijd gaande, enkele malen klimmende; men noemt hem *roovende* (Fr. *ravissant*), wanneer hij zijne prooi draagt. De wolf heeft altijd een hangenden staart, 't geen hem onderscheidt van den VOS (waarmede hij anders, vooral in wapenteekeningen op kleine schaal, veel overeenkomst heeft), die zijn staart regt in de hoogte steekt. De tanden van den wolf komen op zich-zelfen als wapenfiguren voor, waarbij men de plaatsing goed moet opgeven, want soms

gaan zij van een der schildranden uit, en andere malen staan zij los in het schild.

De gewone houding van het HERT (Fr. *cerf*, Eng. *stag*, *hart* of *buck*, Hd. *Hirsch*) is in profil en springende (Fr. *élané*), 't geen niet belet dat zeer veel herten in andere standen voorkomen als: *klimmende* (Fr. *grimpant* of *saillant*); *liggende* (Fr. *en repos*, Eng. *lodged*), enz. *A stag at gaze* zeggen de Engelschen voor een staand hert, welks gelaat naar den beschouwer is gewend. Zijne hoornen noemt men *gewei* (Fr. *ramure*); elk der twee takken afzonderlijk, *een hertenhoorn* (Fr. *demi-ramure*). Fr. *ramé*, Eng. *attired*, wordt gezegd om de kleur van het gewei uit te drukken; evenzoo bedienen de Franschen zich van het woord *chevillé* om het getal punten van elken hoorn aan te duiden, doch alleen in geval er meer of minder zijn dan zes, 't geen het gewone getal is. Men ziet in sommige wapens een hertengewei waaraan nog een stuk van den schedel bevestigd is; wij geven aan deze figuur den naam van *hertenschedel* (Fr. *massacre de cerf*). (Zoo komen er in 't wapen der familie HUYDECOPER *ossenschedels* voor, namelijk de hoornen van het dier, nog bevestigd aan het bovengedeelte van den schedel.)

De HINDE onderscheidt zich van het hert alleen door de afwezigheid van het gewei.

Er komen nog twee bijzondere soorten van herten voor, namelijk het *damhart* (Fr. *daim*) en het *rendier* (Fr. *rangier*). Het eerste is kleiner dan het gewone hert, met een lepelvormig gewei, en de huid bezaaid met lichte plekken. Het andere is grooter dan het gewone hert, met een breed en plat gewei. Op deze beide soorten van dieren is alles toepasselijk wat hierboven van het gewone hert gezegd is.

VAN SCHINNE — *Nederland*. In blauw een springend gouden hert (IV, 16.)

SCOTT — *Holland, Frankrijk*. (In Frankrijk getiteld *Markiezen de la Mésangère*.) In goud een liggend rood hert, met een blauwen halsband beladen met eene vijf-

puntige zilveren ster tusschen twee wassenaars van 't zelfde.

KASTNER. — *Beijeren*. In zilver twee roode hertshoorns (IV, 17.)

VON SONTHEIM — *Wurtemberg*. In goud drie dwarsliggende zwarte hertenhoorns boven elkander; en een roode linkerschuimbalk over alles heen.

Het PAARD komt in verschillende houdingen en toestanden voor, bijv.: *stappend* (Fr. *passant*), *rennend* (Fr. *cowrant*), *hollend* (Fr. *échappé*), *steigerend* (Fr. *effrayé*, *effarouché*, *cabré* of *acculé*), *gezadeld* (Fr. *sellé*), *getoomd* (Fr. *bridé*). *Omgord* (Fr. *sanglé*) zegt men, wanneer het een gordel om het lijf heeft. De Franschen bezigen nog de woorden: *gai*, om uit te drukken, dat het paard geen tuig hoegenaamd draagt; *bardé* en *houssé*, voor het dekkleed; *animé*, voor de kleur der oogen, en *criné* voor die der manen.

BOELLAARD — *Holland*. Doorsneden: 1 in zwart twee steigerende en toegewende schimmelpaarden; 2 in goud een verkort breedarmig rood kruisje.

SOUBRANI — *Auvergne*. In blaauw een hollend zilveren paard, vergezeld van drie schelpen van 't zelfde, naast elkander in 't schildhoofd.

BYSTRZONOWSKI — *Polen*. In rood een zilveren, zwart-omgord paard, stappende over een grasgrond (IV, 14.)

Thans komen wij tot het groot en klein VEE.

De STIER, van ter zijde voorgesteld, is te herkennen aan een bosje hair, dat hij voor den kop heeft tusschen de hoorns, en aan zijn boven den rug opgeheven staart. Hij komt soms *klimmend* (Fr. *furieux*) voor.

De OS wordt geheel op dezelfde wijze afgebeeld, met uitzondering dat zijn staart langs zijne achterpooten nederhangt; niet zelden heeft hij een ring in den neus (Fr. *bœuf bouclé*, of *bœuf ayant un anneau passé dans les narines*).

De KOE is te herkennen aan hare uijers en aan de bijzonderheid, dat zij den staart horizontaal tegen het ligchaam draagt.

Het vee is dikwijls *geklokt* (Fr. *clariné*), 't geen zeggen wil, dat het aan den hals een klokje draagt, en doorgaans *gehoornd en genageld* (Fr. *accorné et onglé*, Eng. *attired and unguled*) van eene andere kleur dan het ligchaam; voor *onglé* zeiden de oude Fransche schrijvers *marché*.

DE VACHÈRES — *Provence*. In goud eene stappende roode koe, blaauw-gehoornd, gehalsband en geklokt.

De RAM is te herkennen aan zijne spiraalvormige hoorns. Het SCHAAP heeft denzelfden ligchaamsbouw, doch geene hoorns. De Franschen maken nog het volgende onderscheid in benaming: zij noemen het schaap *brebis* wanneer het grazende (Fr. *paissant*) is, doch *mouton* wanneer het slechts stapt of gaat. De enkele *vacht* van het schaap heet bij hen *toison*. Het LAM wordt kleiner dan het schaap voorgesteld en bijna altijd gaande. Het ontvangt den naam van *paaschlam* (Fr. *agneau pascal* of *agnus Dei*) wanneer het eene kerkbanier of een wimpel draagt, die doorgaans van zilver is met een rood kruis.

PASCAL. In blaauw een stappend zilveren paaschlam, 't geen een zilveren wimpel met een rood kruis draagt [Wapen van den vermaarden denker en schrijver, Blaise Pascal.]

Onder de minder gebruikelijke wapendieren kunnen wij de volgende tellen:

De PANTHERS, wier kleur en houding naauwkeurig moet uitgedrukt worden. (Zie voorts over de *Heraldische Panthers* Hoofdstuk XI, *Hersenschimmige Wapenfiguren*.)

De EEKHOORN, die zittende afgebeeld wordt, van ter zijde gezien en eene noot krakende.

Het HERMELIJDIER, een diertje van de grootte en den vorm van een wezel en van eene verblindend witte kleur.

De AAP, voorgesteld zittende en van ter zijde gezien.

COULOMBIER — *Dauphiné*. In zilver een roode aap.

De MOL wordt doorgaans geplaatst paalswijze, de pooten

uitgestrekt en met den kop naar boven, doch soms ook liggende en van ter zijde gezien.

JOANNET DE SECQUEVILLE — *Ile de France*. In goud een groene keper, vergezeld van drie zwarte paalswijze geplaatste mollen, 2 boven en 1 beneden den keper.

Ook de afzonderlijke KOPPEN VAN DIEREN zijn van een veelvuldig gebruik. Zij kunnen in twee vormen voorkomen: òf van ter zijde gezien, òf aanziende. Die, welke men van ter zijde ziet vertoonen doorgaans nog den hals of ten minste een stuk daarvan, en dezen noemt men *afgerukt* (Fr. *arraché*, Eng. *erased*) wanneer zij met geweld van het ligchaam schijnen gescheurd, zoodat er de stukken vleesch en vlokken hair aan hangen; dit is de gewone gedaante waarin die halzen voorkomen en behoeft niet uitgedrukt te worden. Doch soms vertoonen zij zich zoo effen als of zij met een mes *afgesneden* (Fr. *coupé*, Eng. *couped*) zijn; dit, als de zeldzamer vorm, moet altijd worden aangeduid. De aanziende koppen noemt men in het Fransch *rencontres*, de Engelschen zeggen dat zulk een kop *cabossed* is. Een aanziende leeuwenkop zonder dat er iets van den hals te zien is (Fr. *tête de léopard*, Eng. *leopard's face*) noemen wij een *leeuwengezigt*; wordt hij van ter zijde gezien dan blijft het een eenvoudige *leeuwenkop*.

DE LA FAILLE — *Vlaanderen, Holland*. In zwart een gouden keper, beladen met drie blaauwe leliën, en vergezeld, in het schildhoofd van twee toegewende leeuwenkoppen van de tweede kleur en aan de punt van een leeuwengezigt van 't zelfde, met een blaauwen ring door den muil, al de koppen roodgetongd (II, 27.)

COPLEY — *Engeland*. In zilver drie roode leeuwengezigten, 2 en 1.

Zie ook IV, 41, SNIGG; blz. 105 hiervoren.

Er bestaat nog eene zonderlinge soort van leeuwengezigten, alleen en uitsluitend in Engelsche wapens voor-

komende en die met eene soort van bastaard-uitdrukking genoemd worden: *leopard's faces jessant de lis*, ongeveer: *luipaardsgezigten die eene lelie uitwerpen*. De figuur stelt een leeuwengezigt voor, waar regtstandig eene lelie (of liever een tot den lielevorm veranderd lans-ijzer) door heen gestoken is, zoodat dit voorwerp er boven en onder uitkomt (Zie over deze wapenfiguur eene breedere verklaring in § 9 van het lopende Hoofdstuk, op het woord *Lelie*.)

BRAUNCH — *Engeland*. In rood een gouden leeuwengezigt, regtstandig doorboord van eene zilveren lelie (IV, 15).

§ 5. EIGENSCHAPPEN DER VIERVOETIGE DIEREN.

De dieren, die tot wapenfiguren gebezigd worden, hebben als zoodanig zekere eigenschappen, die aan allen, aan de meesten of aan enkelen gemeen zijn. Dit is evenwel meer van toepassing op de Fransche en Engelsche heraldiek dan op de onze, die zeer eenvoudig kan ingerigt worden en vele der elders gebruikelijke fijne onderscheidingen niet behoeft. Het is echter niet overbodig te achten, dat wij daaraan eenige regelen wijden, naardien de meesten, die zich met wapenkunde bezig houden, die wetenschap alleen in Fransche bronnen hebben bestudeerd. Enkele herhalingen van voorschriften, die wij reeds in de vorige paragraaf hebben ontwikkeld, houde men ten goede; het was onmogelijk ze te vermijden, zonder het verwijt van onvolledigheid te moeten duchten.

De verscheurende dieren zijn, volgens de Fransche heraldiek, *armés et lampassés*, wanneer zij nagels en tong van eene andere kleur hebben dan het ligchaam; voor de tamme en huisdieren bedient men zich echter in dat geval slechts van de termen *onglé et langué*. De Engelsche heraldiek gebruikt, ten aanzien van de wilde dieren, het woord *armed*, ten aanzien van de tamme het woord *unguled*, ter aanduiding van de nagels; doch past èn op wilde èn op tamme gelijkelijk den term *langued* toe, waar het de tong geldt.

De kleur der oogen van alle dieren wordt in het Fransch uitgedrukt door *allumé*, behalve voor het paard en den eenhoorn (zie Hoofdstuk XI, *Hersenschimmige Wapenfiguren*), van welke sprekende men het woord *animé* bezigt. De kleur der tanden en slag tanden wordt voor het wilde zwijn en den olifant uitgedrukt door *défendu*, voor de andere dieren door *denté*. *Désarmé* zegt men van dieren die geene nagels hebben en deze echter moesten bezitten, terwijl *diffamé* aanduidt dat zij hun staart hebben verloren.

De gewone houding der dieren, van welke het tegendeel hierboven niet is aangestipt, is gaande of stappende (Fr. *passant*); ten aanzien van het hert drukken de Engelschen dit uit door het woord *tripping*. De stappende dieren ligten altijd den regter-voorpoot op. *Contre-passant* zegt men in het Fransch van twee boven elkander geplaatste stappende dieren, van welke het onderste is *omgewend* (Fr. *contourné*), dat wil zeggen: naar de linker-schildzijde gerigt. Verkeeren drie dieren in dat geval, dan is het middelste omgewend. *Liggende* dieren heeten in het Fransch *en repos*, Eng. *lodged* of *couchant*; *slapende* noemt men in 't Fr. en Eng. *dormant*. Staan zij in rust op hunne vier pooten, dan zijn zij in het Eng. *stant*, in het Fr. *arrêtés* of *en pied* (deze laatste term heeft echter met betrekking tot den beer eene andere beteekenis, zie de voorgaande paragraaf); *posé* is daarmede synonym, doch wordt uitsluitend voor den leeuw gebezigd, en *en forme* voor den haas. *Zittende* wordt voor de wilde dieren in het Fr. uitgedrukt door *accroupi*, voor de tamme en huisdieren door *assis*, met uitzondering evenwel van de hazen, konijnen en eekhoorns op welke men weder den term *accroupi* toepast; in het Engelsch is dit voor alle dieren *sejant*. Het stekelvarken, zamengerold tot een bal, wordt in het Fr. gezegd zich *en défense* te bevinden (eene uitdrukking ook voor den eenhoorn gebruikelijk, wanneer hij den kop nederbuigt en zijn hoorn vooruithoudt als om den vijand af te wachten.) *Geknot* (Fr. *morné*, Eng.

mort-né) zegt men van *alle* dieren (niet enkel van de viervoetige), die zonder bek, tanden, tong, nagels en staart worden voorgesteld.

Omziende (Fr. *regardant*, Eng. *reguardant*) wordt gezegd van een dier, dat den kop omkeert. Zonder hoofd voorgesteld is het in 't Fr. *décapité* of *étété*; is het gezigd met een masker bedekt, *masqué*; met een kap, *chaperonné*. Is het ligchaam met een klein, afvliegend manteltje, aan den hals vastgemaakt, bedekt (gelijk wel eens met het hermelindier geschiedt), dan is het *mantelé*. *Ecorché* (*gevild*) zegt men in 't Fransch van dieren van welke eene poot van de huid beroofd schijnt en dien ten gevolge bloedrood is (zoo als men ziet aan de leeuwen in het wapen van het koninkrijk Wurtemberg).

Alle dieren zijn *half* (Fr. *naissant*, Eng. *demi*-, bijv. *demi-lion*), wanneer slechts de bovenhelft van hun ligchaam is afgebeeld, en *uitkomende* of *uitspringende* (Fr. *issant*, Eng. *issant*), wanneer zij in dien vorm uit eenig stuk schijnen op te rijzen; in deze laatste beteekenis gebruikt men ook wel het woord *mouvant de*, uitgaande van

Eveneens kunnen alle dieren (en deze bepaling strekt zich ook uit tot alle mogelijke voorwerpen, die eene onderscheidbare rechter- en linkerzijde hebben) zijn: *omgewend* (Fr. en Eng. *contourné*), wanneer zij naar de linkerzijde zijn gekeerd; *toegewend* (Fr. *affronté*, Eng. *affrontée*), wanneer zij, ten getale van twee, van ter zijde zijn voorgesteld en elkander in die houding aanzien; *afgewend* (Fr. *addossé*, Eng. *addorsed*), wanneer zij, eveneens in profiel afgebeeld, elkander den rug toekeeren.

Nog bezigt men in het Fransch de volgende uitdrukkingen: *bailloné*, van dieren wien een stok dwars tusschen de tanden is gewrongen; *gravissant*, van dieren die tegen een berg of heuvel opklimmen; *ensanglanté*, van dieren of ledematen van dieren, die met bloed besmet zijn; wanneer er droppels bloed uitdruipten zegt men: *dégouttant de sang*.

§ 4. VOGELN.

Zoo immer mogelijk moet men de soort van de vogels aangeven. De meest gebruikelijke soorten hebben bekende gedaanten en houdingen, zoodat men die alleen in geval zij van den gewonen regel afwijken behoeft te omschrijven. In het algemeen kan men zeggen, dat alle vogels, de adelaar en zijne nevensorten uitgezonderd, van ter zijde worden afgebeeld. Zij kunnen van eene andere kleur dan die des ligchaams zijn *gebekt* (Fr. en Eng. *becqué*), *gepoot* (Fr. *membré*, Eng. *membered*), *gekamd* (Fr. *crété*, Eng. *crested*), *gebaard* (Fr. *barbé*, Eng. *jelloped*), *getongd* (Fr. *langué*, Eng. *langued*), *genageld* (Fr. *onglé*, Eng. *armed*), *geoogd*, enz. Zij kunnen voorzien zijn van een *versierden staart* (Fr. *queue façonnée*), gelijk de heraldieke adelaar, of van een *gewonen staart* (Fr. *queue simple*), gelijk valken, zwanen, eenden enz. Een vogel wiens vleugelen in rust zijn beschrijft men als met *gesloten vlugt* (Fr. *au vol plié*), hetgeen wel is waar de gewone houding der vogels in de wapens is, doch in sommige gevallen aangeduid moet worden, wanneer zich in hetzelfde veld andere vogels met *ontplooiden vlugt* (Fr. *au vol ouvert*) bevinden; in dit laatste geval zijn die vleugelen meestal *nederwaarts gerigt* (Fr. *abaissé*). Men noemt een vogel nooit bepaaldelijk *gevleugeld* (Fr. *ailé*, Eng. *winged*), dan wanneer zijne vleugels in kleur met het ligchaam verschillen. Indien de vogel met ontplooiden vleugelen zich blijkbaar opgeeft om te gaan vliegen, dan heet hij *opliegend* (Fr. *essorant*, Eng. *rising*); die als *vliegend* (Fr. *volant*) worden opgegeven zijn doorgaans in een schuinregtschen stand, met uitgerekt ligchaam. *Grijpend* (Fr. *empiétant*) zegt men van den roofvogel, die eene prooi in zijne klauwen houdt. Nog bezitten de Franschen ten aanzien van de vogels een paar uitdrukkingen, die weinig in gebruik zijn: *gorgé* (Eng. *gorged*) zeggen zij om de kleur van de keel van een vogel uit te drukken; *morné* passen zij toe op een vogel, die bek,

tong, staart noch nagels heeft; *entravaillé* is een vogel, die een stok tusschen de pooten of vleugels heeft; *dembré* wordt gezegd van de vogels die geene pooten hebben, behalve van het meerltje en het geknotte vogeltje (zie hieronder), bij welke dat gemis van pooten het onderscheidend kenmerk is.

Afzonderlijke vleugels zijn zeer talrijk in de wapens, en, zoo men er geene nadere aanduiding bij vindt, zijn het arendsvleugels. Men geeft aan een paar vleugels, met het schouder-einde aan elkander verbonden, den naam van **VLUGT** (Fr. *un vol*, Eng. *a pair of wings*, Hd. *ein Adlerflug*); zij staan met de punt opwaarts. Zoo de punten naar beneden gerigt zijn, is het een *omgekeerde vlugt*, V, 12^e rij, 24 (Fr. *vol abaissé*, Eng. *a pair of wings conjoined in lure*). Zijn de vleugels niet aan elkander verbonden, maar los, al staan zij ook naast elkander in de gedaante van eene vlugt, dan behouden zij den gewonen naam van *vleugels* (Fr. *demi-vols*); de *vleugels* kunnen dus in elk aantal voorkomen; is er slechts één dan staat hij met de punt naar boven en met de ronding naar de rechterzijde van het schild (IV, 56, BERG; zie de beschrijving in Hoofdstuk I der Derde Afdeeling hierachter). Zoo deze ronding naar de linkerzijde was gekeerd, zou de vleugel *omgewend* (Fr. *contourné*) zijn. Twee vleugels naast elkander zijn *afgewend* (Fr. *adossés*) wanneer zij hunne ronding naar elkander keeren (dit is de meest gebruikelijke stand), en *toegewend* (Fr. *affrontés*) wanneer de ronding van den rechtervleugel naar den rechter-, die van den linkervleugel naar den linkerschildrand is gekeerd. De afzonderlijke vleugels kunnen even als de volledige vlugt *omgekeerd* zijn. (Zie nadere bijzonderheden over de vlugten in Hoofdstuk XV, *Helmteekens*.) De naam van vlugt wordt nooit gegeven aan de vleugels der engelen, noch aan die van sommige voorwerpen welke in den regel ongevleugeld zijn, bijv. een gevleugeld hart. In die gevallen spreekt men enkel van *vleugels* (Fr. *ailles*) en *gevleugeld* (Fr. *ailé*.)

SEYMOUR — *Engeland*. In rood eene omgekeerde gouden vlugt.

VON GLASS — *Beijeren*. In rood twee afgewende zilveren vleugels, elke vleugel beladen met een blaauwen dwarsbalk.

DE GRUBEN — *Belgie*. In goud twee toegewende vleugels in natuurlijke kleur.

VAN DER HEYDEN VAN BAAK — *Gelderland*. In zilver een zwarte vleugel.

Men ziet in sommige wapens een bij de dij afgerukte of afgesneden poot van een roofvogel en wel bijzonder van den arend. Een dergelijk voorwerp noemt men een ARENDSBEEN (niet *poot*, omdat dit laatste woord enkel het benedenge-deelte aanduidt, terwijl in de hier bedoelde figuur ook de dij aanwezig is. V, 12^e rij, 26.) Enkele malen ziet men boven aan de dij een vleugel; de figuur heet dan een *geveugeld arendsbeen*, V, 12^e rij, 28, waarvoor de Franschen de eigenaardige benaming *main d'aigle* bezitten.

VAN STYRUM — *Holland*. In rood drie gouden arendsbeenen, 2 en 1, met de buiging naar de rechterzijde (In den regel moet de buiging zich aan den linkerkant bevinden, zoodat men deze figuren ook *omgewende arendsbeenen* zou kunnen noemen.)

RENDORP — *Holland*. In rood een geveugeld zilveren arendsbeen.

Gelijk de leeuw onder de viervoetige dieren, bekleedt de ADELAAR (Fr. *aigle* (*), Eng. *eagle*, Hd. *Adler*) onder de vogelen den voorrang; doch zoo fantastisch voorgesteld, dat hij met meer regt onder de hersenschimmige figuren zou kunnen gerangschikt worden. In zijne natuurlijke en bekende gedaante van ter zijde voorgesteld, komt hij hoogst zelden voor; wij hebben voor dat geval de zeer gemakkelijke en doelmatige benaming van AREND bij de hand. Hierbij kan men den ZEE-AREND, (V, 12^e rij, 25) (Fr. *saffre*)

(*) In de Fransche heraldiek is het woord *aigle* van het vrouwelijke geslacht, gelijk vroeger ook het geval was in de gewone schrijf- en spreektaal.

rangschikken. De ADELAAR, of heraldieke arend, staat met zijn ligchaam en versierden staart regtop in het schild, zijn hoofd naar de regterzijde gewend (zoo het hoofd naar den linkerkant staat is de adelaar *omgewend, contourné*), zijne vleugelen uitgespreid en met de punten naar het schildhoofd; staan die punten naar beneden dan is de vlugt *nederwaarts gerigt* (Fr. *abaissé*.)

SAFFRE — *Frankrijk*. In rood vijf opvliegende zilveren zeearenden, schuinkruislings gerangschikt.

DE CHIRAC — *Languedoc*. In blaauw een opvliegende zilveren arend, met opwaartsche vlugt, opziende naar eene gouden zon die van den regter-bovenschildhoek uitgaat.

DE GUIBOURG — Landschap van *Chartres*. In blaauw een gouden arend, vliegende naar eene zon van 't zelfde, die van den regter-bovenschildhoek uitgaat.

D'ORJO — *Belgie*. In goud een roode, blaauw-gebekte en gepoote adelaar met een zilveren wassenaar op de borst (IV, 19)

DU FAING D'AIGREMONT — *Luxemburg*. In goud een omgewende zwarte adelaar.

DE CONTADES — In goud een blaauwe, rood-gebekte, getongde en gepoote adelaar met nederwaartsche vlugt (IV, 20).

D'AULNIS DE BOURUILL — Provinciën *Groningen* en *Gelderland*. In blaauw twee toegewende gouden arenden, met ontplooid en nederwaartsche vlugt, geplaatst op eene rotsachtige roode verhevenheid en met hunne bekken gezamenlijk een aanzienenden gesloten en getralieden gouden helm ondersteunende.

VAN ECHTEN — *Drenthe*. In goud drie blaauwe adelaars, 2 en 1.

De adelaars worden GEKNOTTE ADELAARTJES (Fr. *alé-riens*), wanneer zij uiterst klein zijn, bek noch pooten hebben en de vleugels nederwaarts laten hangen (V, 12^e rij, 25.) Dat

gemis van bek en pooten is van moderne vinding, want in de oudere tijden waren zij van die deelen niet beroofd. De geknotte adelaartjes zijn van zeer beperkt gebruik en danken hunne vrij algemeene bekendheid enkel aan de omstandigheid, dat zij in het wapen der beroemde familie DE MONTMORENCY voorkomen.

DE CHASAY — *Anjou*. In rood zes geknotte zilveren adelaartjes, geplaatst 3, 2 en 1.

DE MONTMORENCY — *Frankrijk*. In zilver een rood kruis, vergezeld van zestien geknotte blaauwe adelaartjes, vier in elk kwartier, geplaatst 2 en 2.

LA TRÉMOILLE — *Poitou*. In goud een roode keper, vergezeld van drie blaauwe, rood-gebekte en gepoote adelaartjes.

Ik haal bij deze gelegenheid den *Pruisischen adelaar* (Fr. *aigle de Prusse*, Hd. *preussischer Adler*) in het bijzonder aan, dewijl hij bij de beschrijving van sommige wapens onder dien enkelen naam, zonder nadere uitlegging, wordt opgegeven. Om werkelijk een *Pruisische* adelaar te zijn, moet hij onderscheiden hoedanigheden vereenigen, die hem bijzonder en bij uitsluiting eigen zijn. Deze adelaar, die veelvuldig als eereteken in de wapens van den Pruisischen hoogen adel gevonden wordt, is zwart, met gouden bek en pooten, in een zilveren veld, en draagt op het hoofd eene gouden koningskroon, terwijl elke vleugel beladen is met eene half-cirkelvormige gouden streep die hare buiging van onderen heeft, van het ligchaam des adelaars uitgaat en in een gouden klaverblad eindigt. In sommige wapens vindt men een of twee van zoodanig beladene vlegels (V, 12° rij, 27) als helmteeken: men noemt ze dan *een vleugel* of *eene vlugt van den Pruisischen adelaar*. Wat wij tot nu toe opgegeven hebben zijn vaste en onveranderlijke kenmerken van dien adelaar; doch soms heeft hij nog meer attributen, die afzonderlijk vermeld moeten worden. Zoo draagt hij niet zelden op de borst het gekroonde gouden naam-

cijfer van den koning, die het wapen, waarin hij voorkomt, verleend heeft, en meermalen houdt hij een scepter (soms een scepter en een degen te gelijk) in den eenen klaauw en een wereldbol in den anderen.

VON ARNIM — *Pruisen*. Gevierendeeld: 1 en 4 in zilver de Pruisische adelaar; 2 en 3 in rood twee zilveren dwarsbalken. Het schild gedekt door twee helmen, van welke de eerste (die ter rechterzijde) gekroond is. Helmteekens: 1°. eene vlugt van den Pruisischen adelaar; 2°. twee olifantstrompen volgens het wapen van het 2^e en 3^e kwartier. Dekkleeden: zilver en rood. Schildhouders: twee omziende Pruisische arenden met nederwaartsche vlugt.

Even als ik in § 2 van dit Hoofdstuk, in het artikel over den *Leeuw*, de aanwijzing heb opgenomen van verschillende fantastische en hersenschimmige heraldieke leeuwen, zoo kan ik thans niet nalaten te spreken over den *Dubbelen Adelaar*, die door de meeste schrijvers, en voorzeker met regt, gerangschikt wordt in de klasse der hersenschimmige wapenfiguren. De DUBBELE ADELAAR (Fr. *aigle éployée*, Eng. *eagle with two heads*, Hd. *zweiköpfiger Adler*) onderscheidt zich van den gewonen heraldieken adelaar alleen door de bijzonderheid, dat hij twee koppen vertoont. Zijn hals schijnt in de lengte gespleten en elk dier stukken vormt op zich-zelf hals en kop. Een dier koppen staat regtsgekeerd, de andere omgewend. De staart is uitvoerig geornamenteerd. Onder de Fransche heraldisten bestaat verschil van gevoelen omtrent den naam, dien dit dier behoort te dragen; sommigen noemen hem *aigle éployée*, doch anderen betitelen hem met den naam van *aigle à deux têtes* en zeggen, dat eerstgenoemde benaming voor den gewonen adelaar past en het woord *éployé* eenvoudig aanduidt dat zijne vleugelen uitgespreid zijn en opwaarts gerigt; hierin echter vergissen zij zich, want die stand der vleugelen is het eigenaardige en onderscheidende kenmerk van den

adelaar en behoeft dus niet afzonderlijk uitgedrukt te worden.

De dubbele adelaar, die eerst vrij laat eene algemeen gebruikelijke wapenfiguur werd, heeft zijne bekendheid en vermaardheid te danken aan de omstandigheid, dat hij tot zinnebeeld van het voormalige Duitsche Rijk is gekozen. Het zegel aan de Gouden Bul van Karel IV, te Neurenberg in 1556 uitgevaardigd, vertoont nog slechts een adelaar met één enkelen kop, en dit is ook het geval met de rijksbanier, die tot in het begin der loopende eeuw als wapenfiguur in het schild der hertogen van Wurtemberg voorkwam. Eerst onder Sigismund, zoon van Karel IV, begon de adelaar zich als zinnebeeld des Rijks met twee koppen te vertoonen; doch hij was reeds lang vóór dien tijd bekend, want men vindt hem op een zegel der burggraven van Wurzburg in 1202, op een ridderzegel van graaf Philips van Savoije van 1278 en op een zegel der familie von Belowe, in Pommeren, van 1511. Bij opzettelijke nasporingen zou men daarvan waarschijnlijk nog meer voorbeelden aantreffen. Komt de dubbele adelaar voor onder de benaming van RIJKS-ADELAAR, dan is hij zwart van kleur, met rooden bek, tong en pooten, in een gouden veld, en meestal door eene keizerlijke kroon overtopt, ofschoon men sommige malen elken kop afzonderlijk gekroond vindt; iedere kop is bovendien omgeven door een soort van kring of liever rust op een gouden schijfje, 't geen eene aureool schijnt voor te stellen en in het Fransch *diadème* heet. De Rijks-adelaar droeg doorgaans op zijne borst een schild met het familiewapen van den regerende keizer.

VAN RIEMSDIJK — *Limburg*. In goud een dubbele roode adelaar, gebekt en gepoot van blaauw (IV, 22).

DE ROLLAND DE ROSCOAT — *Bretagne*. In goud drie dubbele blaauwe adelaars met nederwaartsche vlugt, 2 en 1.

Buiten den arend en DEN GIER (die even als de arend van ter zijde wordt voorgesteld) maakt men in de wapens

niet veel gebruik van de roofvogels. Onder de jagtvogels, namelijk de VALK, de GIERVALK, de SPERWER en de HAVIK, komt de eerste het meest voor. Allen ziet men ze van ter zijde, en veelal versierd met belletjes, door loshangende linten of riemen aan de pooten vastgemaakt, of enkel met ringen van metaal rondom de pooten, terwijl zij niet zelden een kapje over den kop dragen, dat hun de oogen bedekt en bovenop weder een belletje aan een stangetje draagt. Zij kunnen dus zijn *gekapt, gebeld, geringd* en *gebonden* (Fr. *chaperonné, grilleté, virolé et longé*, Eng. *hooded, belled, jessed and leashed*), van al 't welk men de kleur moet opgeven. Soms worden de genoemde vogels voorgesteld als zittende op eene kruk; in het Fransch heeten zij dan *faucons etc. perchés*.

FALCK — Provincie *Utrecht*. In rood een opvliegende gouden valk met nederwaartsche vlugt (IV, 25).

FOURNIER DE LA CHATAIGNERAYE — *Frankrijk*. In blaauw een opvliegende gouden giervalk met nederwaartsche vlugt, eene gouden duif grijpende.

MANGOT DE VILLARCEAUX — *Poitou*. In blaauw drie gouden sperwers, gekapt van zilver, rood-gebekt, gepoot, gebeld en gebonden.

BOUTHIER DE BORGARD — *Dauphiné*. In blaauw een gouden sperwer, gekapt van rood, gebeld en gebonden van zilver, geheel van voren gezien en gezeten op een smallen zilveren dwarsbalk nabij de punt van het schild.

De STRUISVOGEL wordt afgebeeld van ter zijde en met een hoefijzer in den bek, als toespeling op het oude volksgeloof, dat hij ijzer kan verteren. De vederen, die als wapenfiguren en bijzonder als helmteeken worden aangetroffen, zijn schier uitsluitend struisvederen.

STRAUSS — *Beijeren*. In goud een struisvogel met een hoefijzer in den bek, geplaatst op een heuveltje van drie toppen, alles zwart.

De PARADIJS-VOGEL is van een tamelijk ongewonen

vorm; de vleugels zijn tegen het ligchaam gesloten, hij is zeer langwerpig, ligt dwars als een zwemmende visch in het schild, heeft een breed-uitlopenden staart en geene pooten. Er is één voorbeeld bekend, dat hij in de houding staat van den heraldieken adelaar, namelijk regtop, aanziede en met uitgespreide vleugelen; zie hieronder LOUWERMAN.

VAN WESTERWIJCK — *Vlaanderen*. In blaauw een gouden paradijsvogel, vergezeld van drie zespuntige gouden sterren, 2 boven en 1 beneden in het schild (IV, 25.)

LOUWERMAN — *Gelderland*. In zilver een paradijsvogel in natuurlijke kleur, met zwarte staart en vleugelen, geplaatst in de houding van den adelaar, met nederwaartsche vlugt (IV, 21).

Het volgende viertal vogels, is zoo algemeen bekend, dat daar niets van gezegd behoeft te worden, dan dat zij altijd van ter zijde worden voorgesteld; ik bedoel den OOIJEVAAR, den LEPELAAR, den KRAANVOGEL en den REIGER. De ooijevaar houdt een paling of slang in zijn bek; de lepelaar is herkenbaar aan den zonderlingen vorm waarin zijn snavel uitloopt; de kraanvogel ligt meestal zijn regterpoot op en houdt daarin een steen (die in het Fr. *vigilance* heet); de reiger heeft geen ander kenmerk dan zijne gedaante.

REPELAER — *Holland*. In groen een zilveren, goudgebekte lepelaar.

DE CRANE — *België*. In rood een gouden kraanvogel, die een zilveren steen houdt en op een lossen grasgrond geplaatst is. Het schild gedekt met een gekroonden helm. Helmteeken: de kop en hals van den vogel, tusschen eene gouden baniervlugt (IV, 58.)

De PELIKAAN wordt altijd in eene bijzondere en eigenaardige houding afgebeeld, namelijk min of meer van ter zijde, met eene opwaarts ontplooid vlugt, terwijl zij zich de borst openpikt, waaruit het bloed bij droppels wegvloeit. Zij wordt geacht daarmede hare jongen te voeden, die ten getale van drie in het nest zijn en het uit de borst drup-

pelende bloed schijnen te drinken. Ten aanzien van den pelikaan zijn eenige bijzondere benamingen ingevoerd: in het Fransch noemt men den vogel-zelf *pelican*, zijn bloed *sa piété*, zijn nest *aire*. Ten onregte noemden de oudere schrijvers den ganschen vogel soms *piété*. In Engelsche wapens schijnt de pelikaan ook in zijne natuurlijke en dus minder fantastische gedaante voor te komen, ten minste de leerboeken spreken van een *pelican naturel* en van een *pelican heraldic*, dengeen die wij hierboven beschreven hebben; de vogel met zijne jongen en het nest heeten daar gezamenlijk: *pelican in his piety*.

HOPPERS — *Friesland*. In groen een pelikaan met zijne jongen in het nest, alles van goud. (IV, 26) [Wapen van den vermaarden staatsman Joachim Hopperus.]

CULLUM — Graafschap *Suffolk*. In blaauw een hermelijnen keper, vergezeld van drie gouden pelikanten, zonder nest of jongen, en zich de borst open pikkende.

De **IJSVOGEL** (Fr. *alcyon*, Eng. *halcyon*) wordt altijd afgebeeld gezeten in zijn nest, dat op de golven dobert. In het Fransch noemt men hem *flottant*, wanneer de zee, waarop hij drijft, eene andere kleur heeft dan zijn ligchaam. Men zal zich herinneren, dat de Vader des Vaderlands, prins Willem I, met toespeling op zijne veel bewogen loopbaan, dien vogel tot zijn zinnebeeld had gekozen met de spreuk: *SÆVIS TRANQUILLUS IN UNDIS*, Gerust te midden der woedende baren.

MASSILLON — *Ile de France*. In blaauw een gouden ijsvogel, dobberende op eene zilveren zee.

De **MEEUW** (Fr. *mauvette*) en de **ZEEMEEUW** (Fr. *cormoran*, Eng. *cormorant*) worden voorgesteld van ter zijde met gesloten vlugt, en soms in natuurlijke, soms in heraldieke kleur. De laatstgenoemde vogel is grooter dan de eerste.

De **KAUW** (Fr. *choucas*, Eng. *chough* of *Cornish chough*, Hd. *Döhle*) komt talrijk voor in de wapens van Cornwall-

sche familiën. Voorgesteld in natuurlijke kleur is hij van een glimmend zwart met een roodachtigen of purperen weêrschijn en roode bek en pooten.

CAU — *Zeeland*. In goud een golvende blaauwe dwarsbalk, vergezeld van drie zwarte kauwen.

De ZWAAN wordt in den regel van ter zijde afgebeeld en met gesloten vlugt. Komt hij in een anderen stand voor, dan moet dit worden opgegeven. Zijn enkele kop met den langen hals wordt *zwanenhals* (Fr. *col de cygne*) geheeten en staat regtop in het schild (V, 15^e rij, 2).

LANCHALS — *Vlaanderen*. In rood een zilveren goudgebekte zwaan, zwemmende op een water van de tweede kleur, geschaduwd met blaauw.

DUYST VAN VOORHOUT — *Holland*. In zwart drie zilveren, rood-gebekte zwanenhalzen, geplaatst 2 en 1.

De GANS is in de wapens zeldzaam en wordt van ter zijde gezien. Zijne slagpennen, de bekende SCHRIJFPENNEN, komen ook enkele malen als wapenfiguren voor. Ook de EENDEN (Fr. *canards*) zijn schaars; meestal treft men EENDJES (Fr. *canes* of *canettes*) aan. Vele malen en door allerlei schrijvers zijn de *merlettes* (zie hieronder) genoemd *canettes*; doch geheel ten onregte, want deze laatsten moeten *met* bek en pooten, en de eersten juist *zonder* die deelen afgebeeld worden. Een grooter verschil is dus wel niet denkbaar en het is onbegrijpelijk hoe men in eene dergelijke dwaling heeft kunnen vervallen, ja nog dagelijks vervalt.

De PAAUW staat soms van ter zijde afgebeeld, doch is meestal *aanziende* (Fr. *posé de front*) en *pronkende* (Fr. *paon rouant*, Eng. *peacock in his pride*), 't geen zeggen wil, dat hij zijn staart heeft opgezet. Zoo de oogen op den staart van eene andere dan de natuurlijke kleur zijn, noemt men den staart *gespiegeld* (Fr. *mirailié*.)

VAN HENEGOUWEN — *Holland*. In zilver een aanzierende en pronkende paauw in natuurlijke kleur, staande

op een grasgrond en in de bovenschildhoeken vergezeld van twee zwarte paardenvliegen.

De KALKOEN, van zeer beperkt gebruik in de wapens, is evenzeer meestal pronkende.

D'ALDIN — *Languedoc*. In rood een aanzierende en pronkende kalkoen, en een blaauw schildhoofd beladen met drie zespuntige zilveren sporraderen.

De HAAN wordt altijd in profiel voorgesteld en heeft verscheidene attributen. Hij kan zijn: *gebekt* (Fr. *becqué*), *gepoot*, *gekamd* (Fr. *crété*, Eng. *combed* of *crested*), *gebaard* (Fr. *barbé*, Eng. *wattled*) en *gespoord* (Fr. *armé*, Eng. *armed*); men gebruikt deze termen wanneer die deelen van eene andere kleur zijn dan het ligchaam; zijn zij van de gewone kleur, dan drukt men het niet afzonderlijk uit. Hij is *kraaijend* (Fr. *chantant*) wanneer hij zijn bek geopend heeft, *stappend* (Fr. *hardi*), wanneer hij zijn regterpoot oplicht. Wanneer hij zijn staart heeft uitgespreid als een paauw wordt hij *een vertiefde haan* (Fr. *coq en amour*) geheeten, doch komt in dien toestand zelden als wapenfiguur voor. Slechts in een paar wapens vindt men *hoenders*, altijd van ter zijde afgebeeld.

GLINSTRAN — *Friesland*. Doorsneden: 1 in blaauw eene gouden lolie; 2 in zilver een kraaijende blaauwe haan, rood-gepoot, gekamd en gebaard.

DE BRUGES DE GERPINNES — *Vlaanderen*. In zilver een stappende zwarte haan, met roode kam en baard, staande op een blaauwen bol die tusschen twee groene leliën geplaatst is.

Het MEERLTJE (Fr. *merlette*) wordt *altijd* voorgesteld zonder bek en pooten: I, 55, de eerste figuur in het vierde vak van de bovenste rij; III, 61, enz. Het komt dikwijls als zelfstandige wapenfiguur, soms als *breuk* voor. De rol, die het in de wapens op het vasteland speelt, wordt in de Engelsche wapens vervuld door het GEKNOTTE VOGELTJE (Fr. *martinet*, Eng. *martlet*), een soort van huiszwaluw, die

wel een bek heeft, doch wie de pooten ontbreken; in de plaats daarvan vindt men een paar bosjes vederen, eigenlijk de dijen van het diertje. Het wordt van ter zijde afgebeeld en draagt de vlugt gesloten: I, 55, de onderste figuur in het vierde vakje van de bovenste rij. In vorm zijn *merlette* en *martlet* onderscheiden, doch in heraldieke beteekenis gelijk.

MUCKLE — *Schotland*. In zilver drie geknotte roode vogeltjes, 2 en 1.

De HOP is in de wapens buitengemeen zeldzaam.

HOP — *Holland*. In goud een omziende hop in natuurlijke kleur, staande op een blauwen bol. (IV, 24) [Wapen van de beroemde Amsterdamsche regeringsfamilie van dien naam.]

VAN OLDEN — *Leiden*. In goud een blauwe dwarsbalk, in het schildhoofd vergezeld van twee hopen in natuurlijke kleur en beneden den balk van drie vijf-puntige roode sterren, geplaatst 2 en 1.

De PAPEGAAI komt reeds in zeer oude wapens voor. Hij wordt van ter zijde afgebeeld, meestal groen en doorgaans met een gouden halsband.

GUIOT DU PONTEIL — *Frankrijk, Beijeren*. In goud drie groene papegaaijen, 2 en 1.

De KATUIL (Fr. *chouette*) wordt van ter zijde gezien, doch zijn gelaat is vol naar den beschouwer gewend. Eene kleinere soort van uil, doch op dezelfde wijze voorgesteld, en in het Fransch *duc* geheeten, komt voor in de wapens van verscheidene Normandische familiën.

VON HELBIG — *Beijeren*. In zilver een omgewende katuil van natuurlijke kleur, staande op een rooden bol.

LE DUC — *Normandie*. In blauw een zilveren uiltje (*duc*), gezeten op een bladerloozen tak van 't zelfde, die dwars van den linker-benedenhoek uitgaat; de vogel in het schildhoofd vergezeld van twee vijf-puntige sterren van de tweede kleur.

De DUIF wordt onder den gewonen vorm, met geslo-

ten vlugt en van ter zijde voorgesteld, doch is ook dikwijls vliegende en opvliegende. Zij kan van elke kleur zijn, doch komt meestal in zilver of natuurkleur voor; is zij zwart dan noemen de Franschen haar *tourterelle*.

§ 5. VISSCHEN.

Ik zal het in deze paragraaf zoo ver niet drijven als de Engelsche schrijver Mould, die een geheel werk, met prachtige illustratiën, gewijd heeft aan de rol, welke de visschen in de wapenkunde spelen (*), maar mij integendeel, even als bij de viervoetige dieren en de vogelen, bepalen tot de voornaamste en meest voorkomende soorten.

Het is wenschelijk steeds, waar het kan, de soort van den visch aan te duiden. Ofschoon alle visschen in de wapens kunnen voorkomen zijn dolfijnen, zalmen, barbeelen en voorns (Fr. *chabots*) de gebruikelijkste; walvisschen, haaijen en dergelijke worden schaars aangetroffen.

Even als de andere diersoorten bezitten de visschen eenige heraldieke eigenschappen. Zoo kunnen zij wezen: *gevind* (Fr. *lorré*), *gestaart* (Fr. *peautré*), *geschubd* (Fr. *écaillé*), *geogd* (Fr. *allumé*) van eene andere kleur. *Geplekt* (Fr. *picoté*) zegt men wanneer zij met plekken van eene andere kleur bezaaid zijn, zooals de forel, van welke men het echter niet aanduidt, omdat het haar natuurlijke toestand is. Bevindt de visch zich in eene horizontale ligging, dan noemt men hem, al is hij niet in water voorgesteld, *zwemmende* (Fr. *nageant*, Eng. *naiant*).

De gewone stand van den DOLFIJN is anders in de Fransche dan in de Engelsche wapens. In de eerste staat hij paalsgewijze (Fr. *en pal*, Eng. *haurient*) en eenigzins gekromd naar de linkerzijde van het schild, met zijn kop (Fr. *hure de dauphin*) en staart nabij de rechterzijde. Is de kromming van den rug naar het schildhoofd gerigt en de kop met den staart nabij de punt, dan is hij *liggende* of liever *zwemmende*

(*) *The Heraldry of Fish*, by Thomas Moule. London 1842.

(Fr. *couché*.) Doch in de laatstgenoemde wapens wordt hij gewoonlijk voorgesteld *zwemmende* (Eng. *naiant*) met gekromden rug (Eng. *embowed*), den kop naar beneden ziende en den staart naar boven opgekruld (IV, 52). Wanneer de liggende dolfijn den rug naar de schildpunt en kop en staart naar het schildhoofd wendt, is hij *omgekeerd* (Fr. *versé*); heeft hij de oogen gesloten, den bek geopend en is hij zonder tanden dan noemt men hem *dood* (Fr. *pâmé*.) Hij is *geoord* (Fr. *oreillé*) wanneer zijne ooren van eene andere kleur zijn; *gebaard* (Fr. *barbé*) als dit het geval is met de vin- nen bij zijn kop; *geknifd* (Fr. *crété*), wanneer zijn kam, die eenigzins overeenkomt met een hanekam, eene andere kleur draagt dan het ligchaam.

DE BRUXELLES — *Belyië*. In blaauw een regtstaande gouden dolfijn (IV, 51).

JAMES — Graafschap *Berks*, in Engeland. In rood een omgewende en zwemmende gouden dolfijn (IV, 52).

DOLFIN — *Venetië*. In blaauw drie zwemmende gouden dolfijnen boven elkander (IV, 53).

De ZALM komt in de wapens van onderscheidene Nederlandsche familiën voor, doorgaans ten getale van twee, die regtop en afgewend (Fr. *adossés*) staan, met den rug een weinig gekromd.

DE BORCHGRAVE D'ALTENA — *Limburg*. In zilver twee afgewende zalmen in natuurlijke kleur (IV, 28).

De BARBEELLEN (Fr. *bars*), eene soort van zalmen, doch minder zwaar en groot dan deze, vertoonen zich meestal in den stand en het getal der zalmen.

DE NEELE DE LOZINGHEM — *Artois*. In rood, bezaaid met gouden klaverbladen, twee afgewende barbeelen van 't zelfde, over alles heen.

De FOREL (Fr. *truite*) is in Nederlandsche wapens schaars en heeft daar nagenoeg de gedaante van een zalm. In Duitschland daarentegen beeldt men hem ongeveer af als een zwemmen- den en naar boven gekromden blaauwen dolfijn, gevind

en gestaart van rood en beladen met eene rij ronde plekken van 't zelfde.

De **VLIEGENDE VISCH** wordt afgebeeld in den algemeenen vischvorm, met twee vleugelachtige opstaande vinnen. Doorgaans is hij schuin geplaatst.

VON BROCKDORFF — *Denemarken, Beijeren*. Gevierendeeld: 1 en 2 in rood een dubbelstaartige gouden leeuw, die van het 1^e kwartier omgewend; 3 en 4 in blaauw een zilveren vliegende visch, die van het 3^e kwartier schuinlinks, die van het 4^e schuinregts geplaatst. (*)

WALVISSCHEN worden altijd zwemmende voorgesteld; hun samenstel van baarden noemt men in de Fransche heraldiek *fierté*, doch alleen wanneer het van eene andere kleur dan de kop is.

Van de **SHELLEN** zijn twee soorten in gebruik: de kleine of *St. Michielsschelpen*, (IV, 50) die bijna uitsluitend worden gebezigd en aangeduid met het enkele woord *schelpen*; de *St. Jacobschelp* heeft dezelfde gedaante, doch is zeer groot. Zij vertoonen de buitenzijde; zoo men het binnenste ziet heeten zij in het Fransch *vannets* (wegens hare gelijkenis met de korenwan, *vanne*). De schelpen zijn *geoord* (Fr. *oreille*), wanneer zij aan elke zijde bovenaan of een ver uitstaand oortje hebben, of deze oortjes van een andere kleur zijn dan de schelp-zelve.

DE DONCKERE — *Vlaanderen*. In zilver eene zwarte *St. Jacobsschelp*.

VAN KEPPEL — *Gelderland*. (In *Engeland* den titel voerende van Graaf van *Albemarle*.) In rood drie zilveren schelpen, 2 en 1.

VON METTERNICH — *Oostenrijk*. In zilver drie zwarte schelpen van welke men het binnenste ziet, 2 en 1 (Familiewapen.)

(*) Dit wapen levert welligt het eenige voorbeeld van een gevierendeeld schild, in 't welk de gelijke kwartieren *naast* elkander staan. Deze ongewone en onbevallige inrigting is daaraan waarschijnlijk bij vergissing gegeven door een wapenheraut en sedert door de familie behouden.

HOUZEAU DE LE HAYE — *België*. In blaauw een gouden keper, vergezeld van drie naar de linkerzijde gekromde (V, 6^e rij, 15) zilveren schelpen.

§ 6. INSECTEN EN KRUIPENDE DIEREN.

De insecten staan in het algemeen regtop in het schild met hun kop naar boven, en men ziet ze op den rug. Enkele malen staan zij schuin en zijn *vliegende* (Fr. *volant*.)

De HONIGBIJ heeft soms de vleugels uitgespreid (III, 9) en soms gesloten, hetgeen aangeduid moet worden. De JUFFERTJES (Fr. *doublets*) komen meestal vliegende voor. De PAARDENVLIEG heet in het Fransch *taon*.

DOUBLET DE PERSAN — *Frankrijk*. In blaauw drie vliegende gouden juffertjes, 2 en 1.

DE THOU — *Frankrijk*. In zilver een zwarte keper, vergezeld van drie paardenvliegen van 't zelfde.

De VLINDER staat altijd regtop, met de vlerken uitgespreid. Hij kan afwisselend-gekleurd (Fr. *bigarré*) zijn; men zegt *gespiegeld* (Fr. *mirailé*) van de rondten op zijne vleugels en *geplekt* (Fr. *marqueté*) van die op zijn ligchaam, doch alleen wanneer zij van eene verschillende kleur zijn.

GILLOT D'ALLIGNY — *Bretagne*. In blaauw drie gouden vlinders, 2 en 1.

De SLANG draagt in de Fransche heraldiek naar gelang van hare gedaante en plaatsing verschillende namen, die wij echter kunnen missen. Zoo heet zij *couleuvre*, wanneer zij alleen is en kronkelend (Fr. *ondoyant* of *tortillant*), doch regtop in het schild staat (V, 15^e rij, 6). Wanneer het ligchaam echter verscheidene malen gekronkeld en door elkander geslingerd is heet zij *bisse* (V, 15^e rij, 7). Zij ontvangt den naam van *guivre*, wanneer zij rondom eene kolom is gewonden (Fr. *tortillé autour de ou accolé à une colonne*) en een kind inzwelgt, eene figuur die in het wapen van verscheidene Italiaansche familiën voorkomt

(V, 15^e rij, 9). De gemelde naam van *bisse* wordt in het algemeen ook aan de slangen gegeven wanneer er meer dan één in een wapen aanwezig is. Dikwijls houdt de slang haar staart in den mond en is dan *kringvormig* (Fr. *arrondi* of *plié en rond.*) (V, 15^e rij, 8).

COLBERT markies DE SEIGNELAY — *Frankrijk*. In goud eene kronkelende blaauwe slang, paalsgewijzegeplaatst.

BICHI — *Italië*. In rood eene zilveren kolom van de Romeinsche orde met gouden kapiteel en basis, omkronkeld door eene blaauwe slang, die een groen kind inzwelgt.

DE LAUZON — *Poitou*. In blaauw drie kringvormige zilveren slangen, met den kop links in de laagte, 2 en 1.

BERNIER D'HONGERSWAL — *Vlaanderen*. In blaauw een zilveren arendspoot, omkronkeld door eene gouden slang.

De HAGEDIS wordt afgebeeld regtop staande, met den kop naar boven, de pooten aan beide zijden uitgestrekt, en op den rug gezien. De SPRINKHAAN staat op de natuurlijke wijze, van ter zijde gezien, in het schild. De KIKVORSCHEN zijn nu eens in de houding der hagedissen, dan weder zittende en in profiel, zoodat de houding in elk bijzonder geval moet aangegeven worden.

COTTEREAU — *Frankrijk*. In zilver drie groene hagedissen, 2 en 1.

DE FAUCHER DE LA LIGERIE — *Saintonge, Guienne, Poitou*. In rood een gouden sprinkhaan.

Los — *Oostenrijk*. In rood eene schuingeplaatste groene kikvorsch, binnen een lauwerkrans van 't zelfde.

Zelfs SLAKKEN (Fr. *limaçons*) komen in de wapens voor. De *slakken zonder huisje* (Fr. *limaces*) zijn van eene grootere soort.

BARTAN — *Schotland*. In rood drie zilveren slakken met gouden huisjes, 2 en 1.

LE MAÇON — *Elzas*. In blaauw een gouden dwarsbalk, vergezeld van drie zilveren slakken zonder huisjes.

§ 7. GESTERTEN, NATUURVERSCHIJSSELEN.

De ZON staat aan de spits der gesternten. In de wapenkunde beeldt men haar af als een cirkel met neus, mond en oogen, omgeven van twaalf (volgens anderen zestien) beurtelings regte en golvende stralen (III, 62, CLARET). Dit is haar eigenaardig voorkomen. Men noemt haar echter *flikkerend* (Fr. *flamboyant*) zoo al de stralen golvend zijn, *stralend* (Fr. *rayonnant*) ingeval de stralen alle regt zijn. Doorgaans is zij van goud, zelden van zilver; is zij van kleur dan kan men haar, ofschoon het eigenlijk niet noodig is, *schaduwzon* (Fr. *ombre de soleil*), noemen, — den naam dien men haar ook geeft wanneer zij enkel in omtrek is voorgesteld en van dezelfde kleur als het veld waarin zij voorkomt. Volgens sommige schrijvers moet zij evenzeer aldus genoemd worden wanneer zij geheel effen is, zonder oogen, neus of mond. De zon is *opgaande* (Fr. *levant*) wanneer zij uit den regter-, *ondergaande* (Fr. *couchant*) wanneer zij uit den linkerbenedenhoek voortkomt. Beweegt zij zich uit een der bovenhoeken, dan is zij *voortkomende* (Fr. *mouvant*) uit dien hoek. Vroeger noemde men haar in de Fransche heraldiek *naissant*, wanneer zij van een der bovenhoeken, en *horizonté à dextre* of *à senestre*, wanneer zij van den regter- of linkerbenedenhoek uitging.

Wanneer er van figuren stralen als die eener zon uitgaan, noemt men ze *stralende* of *flikkerende* (Fr. *rayonnant*.)

De *zonnestralen*-zelve komen soms als wapenfiguren voor. Men moet altijd opgeven van welken schildhoek zij uitgaan.

ST. CLERE — *Engeland*. In blaauw eene gouden zon.

HAYS — Graafschap *Dorset*. In goud eene roode (schaduw)zon.

VON GIMMI — *Wurtemberg, Beijeren*. Doorsneden: I. gedeeld: *a.* in blaauw eene opgaande gouden zon, vergezeld van twee schuingeplaatste zespuntige sterren van 't zelfde; *b.* in rood een gouden leeuw, die met zijn regtervoerpoot eene zilveren lelie ophoudt; II.

in goud een groen bergje met drie toppen, waarvan de middelste een rood hart ondersteunt.

O'HARA lord TYRAWLEY — *Ierland*. In groen een stralende gouden paal, beladen met een zwarten leeuw.

DE MERLE — *Frankrijk*. In rood drie zilveren zonnestralen, uitgaande van den regterbovenhoek.

De VOLLE MAAN komt zelden voor en wordt mede afgebeeld als een menschelijk gelaat, doch zonder den krans van stralen, die de zon versiert. Maar talrijk zijn de schilden met *wassende manen* of WASSENAARS (*) (Fr. *croisants*, Hd. *Mondsichel*, Eng. *crescents*). De natuurlijke stand van die figuur (en welke men niet bepaald aanduidt) is, dat zij in het schild *klimmende* (Fr. *montant*) voorkomt en de hoornen naar het schildhoofd keert. (II, 50, LA GRANGE TRIANON; III, 27, CHAPMAN; enz.) Zijn de hoornen naar beneden gerigt, dan is de wassenaar *omgekeerd* (Fr. *versé*, Eng. *reversed*, Hd. *gestürzt*); zijn zij naar de regterzijde van het schild gerigt, dan heet hij *gewend* (Fr. *croissant tourné*, Eng. *an increscent*); naar de linkerzijde gekeerd, *omgewend* (Fr. *croissant contourné*, Eng. *a decrescent*). Wanneer van twee wassenaars de eerste omgewend is en de tweede gewend, en derhalve hunne hoornen naar elkander zijn gekeerd, dan heeten zij *toegewend* (Fr. *affrontés*); in het omgekeerde geval, zoodat zij elkander de ronding toekeeren, zijn zij *afgewend* (Fr. *adossés*, Eng. *indorsed*).

Twee wassenaars, de bovenste klimmende en de onderste omgekeerd, zijn *tegengesteld* (Fr. *acculés*); toegewend en de hoornen van den een over die van den ander gaande, zijn zij *zamengevlochten* (Fr. *entrelacés*); zijn zij toegewend en raken zij elkander met de hoornen aan, dan zijn zij *aanstootende* (Fr. *appointés*).

Men spreekt van *gezichts-manen* (Fr. *lunes figurées*) en

(*) *Croissant* in het Nederduitsch over te brengen door *wassenaar* is eensdeels overeenkomstig den geest der taal en beveelt zich anderdeels aan door de omstandigheid, dat die figuur het wapen der WASSENAERS tot een sprekend wapen maakt.

gezigts-wassenaars (Fr. *croissants figurés*), wanneer zij met oogen, neus en mond zijn afgebeeld.

Maanroos (Fr. *lunel*) noemt men eene figuur, zamengesteld uit vier aanstootende wassenaars, vereenigd in den vorm eener vierbladerige roos.

KRETSCHMANN — *Beijeren*. In blaauw een gewende zilveren gezigts-wassenaar.

PERROT — *Ile de France*. In blaauw twee tegengestelde zilveren wassenaars, en een gouden schildhoofd beladen met drie zwarte adelaartjes.

DE LEMOS — *Spanje*. In rood vijf gouden maanrozen, schuinkruislings geplaatst.

Ten aanzien van de **STERREN** heerscht in verschillende landen een onderscheiden gebruik. In de Nederlanden, Duitschland, Italië en elders heeft de gewone ster zes punten (Fr. *rais*, Eng. *points*); doch in Frankrijk en Engeland slechts vijf. In Frankrijk schijnt dit gebruik echter nog niet oud te zijn, want in de aldaar ten tijde der hertogen van Bourgondië geschilderde of gegraveerde wapens ziet men de sterren meestal met zes punten voorgesteld. Men treft sterren aan met acht punten of stralen; die van zestien punten zijn schaars en worden in de Fransche heraldiek soms, schoon ten onregte, *comètes* genoemd, want de kometen vormen eene op zich-zelf staande soort en hebben een anderen vorm. Sterren met zeven en negen punten zijn uiterst zeldzaam en van sterren met elf of dertien stralen ken ik geene voorbeelden.

In Engeland heet de ster van vijf punten *mullet*, hetgeen men niet verwarren moet met de Fransche *molette*, die in 't Engelsch wederom *mullet pierced* heet. Nog noemt men in 't Engelsch de sterren met zes en meer punten, *stars*.

Flikkerende sterren (Fr. *étoiles rayonnantes*, Eng. *estoiles*) noemt men dezulke die golvende punten hebben, en *stralende sterren* (Fr. *étoiles hérissées*) die welke tusschen de punten fijne regte straaltjes vertoonen.

Eene ster in haar natuurlijken stand heeft ééne punt loodregt naar boven. Doch staan er bij de vijfpuntige ster twee punten naar omhoog, dan is zij *omgekeerd* (Fr. *tombante* of *versée*). Is ditzelfde het geval bij de overige sterresoorten, dan heeten deze *hellend* (Fr. *penchée*).

Wanneer eene ster uit een ander stuk schijnt voort te komen noemt men haar in het Fransch *éclipsée*.

VON WYDEBRUCK DE LOË — *Pruisen, Limburg*. In blaauw een roode dwarsbalk beladen met eene hellende gouden zevenpuntige ster en vergezeld van nog vier dergelijke sterren, twee in 't schildhoofd en twee in den schildvoet.

VON STERNENFELS — *Wurtemberg*. In zilver eene vijftoppige blaauwe rots, waarboven eene hellende zevenpuntige roode ster.

VAN ALPHEN — *Holland*. In zilver eene achtpuntige zwarte ster.

ALDHAM — *Engeland*. In blaauw eene negenpuntige gouden ster.

HOBHOUSE lord BROUGHTON — *Engeland*. Gedeeld van blaauw en rood; over alles heen drie flikkerende gouden sterren, stralende van 't zelfde, elke ster ondersteund door een zilveren wassenaar, geplaatst 2 en 4.

De KOMETEN komen regtopstaande voor, onder de gedaante van eene achtpuntige ster wier benedenste tak aanmerkelijk verlengd is en golvende naar de schildpunt afdaalt. Soms treft men kometen met meer en ook met minder stralen aan. Wanneer de staart van eene andere kleur is dan het ligchaam der komeet, noemt men deze *gestaart* (Fr. *caudé* of *comété*.) In de Engelsche heraldiek heeft de komeet in den regel slechts zes punten en plaatst men haar schuin.

MELIORATI — *Kerkelijke Staat*. In blaauw eene gouden komeet van zes punten, de staart daarin begrepen.

DE LIERNEUX DE PRESLES — *Vlaanderen*. Doorsneden: I: gedeeld: *a.* in goud een zwarte rood-getongde zwijnskop met zilveren slaganden, *b.* in blaauw eene schuinregts geplaatste gouden komeet; II. in zilver een roode, antiek van goud gekroonde leeuw.

CARTWRIGHT — *Engeland*. In blaauw een schuin geplaatste komeet in natuurlijke kleur.

De BLIKSEMSCHICHT (Fr. *le foudre*) wordt voorgesteld als een vlammenbundel, waaruit soms stralen met pijlpunten schieten (V, 6^e rij, 4).

VINCENT DE BONLIEU — *Dauphiné*. In rood een groen-geveugelde gouden bliksemschicht met zilver zamengebonden en met pijlpunten van 't zelfde voorzien.

De REGENBOOG wordt doorgaans afgebeeld onder de gedaante van een gewelfden dwarsbalk, gespleten in reepen van goud, rood, groen en zilver; alleen wanneer de boog zich in een anderen stand bevindt of uit andere kleuren is zamengesteld behoeft men dit aan te duiden. Soms komt de regenboog staande voor.

CLARET — Graafschap *Avignon (Comtat Venaissin)*. In blaauw een regenboog, vergezeld in 't schildhoofd van drie vijfpuntige gouden sterren en aan de punt van eene zon van 't zelfde (III, 62).

VON HACKE — *Beijeren*. In zilver twee paalswijze staande regenbogen, die van de schildzijden uitgaan en elkander met de ruggen raken (III, 65).

WOLKEN zijn in de wapens meestal van natuurlijke kleur.

MORELLE — *Frankrijk*. In blaauw een zilveren wolk, die als een schuinbalk het schild doorloopt en doorboord wordt door drie schuinlinksche gouden bliksems.

§ 8. ELEMENTEN, EDELGESTEENTEN.

In de wapenkunde volgt men nog de oude verdeeling der vier zoogenaamde elementen: water, vuur, lucht en aarde.

Bij de behandeling van dit laatste pseudo-element heb ik ook de bergen, rotsen enz. in beschouwing genomen.

Het WATER komt voor onder verschillende gedaanten, namelijk als zee, rivier, maalstroom of draaikolk, droppels; hierbij is nog het water te voegen zoo als het uit fonteinen vloeit of opspringt.

De ZEE is bijna steeds van natuurlijke kleur, ofschoon het raadzaam is de wezenlijke kleur bepaald op te geven, naardien sommigen zilver met blaauwe golfschaduwen, anderen lichtgroen voor de natuurlijke kleur houden. Men noemt de zee *kalm* (Fr. *calme*) wanneer zij door geene baren is gerimpeld, en *geschaduw*d (Fr. *agitée*) wanneer de schaduw van den golfslag van eene andere kleur is dan het water zelf.

TRANCHEMER — *Frankrijk*. Doorsneden van rood op eene zilveren blaauw-geschaduwde zee, met een gouden half in het water gestoken mes, welks hecht op het rood ligt.

De RIVIEREN worden bijna steeds voorgesteld als kalm en met een effen waterspiegel; vertoonen zij golfjes dan noemt men ze *gerimpeld* (Fr. *flottées*). Meestal maken de rivieren eene soort van schildvoet uit gelijk de zee, doch komen somtijds voor in de gedaante van een golvenden regter- of linker-schuinbalk, hetgeen bovenal in Duitsche wapens het geval is.

DAUR — *Beijeren*. Gedwarsbalkt van vier stukken goud en rood; met eene blaauwachtige rivier, als een golvende schuinbalk over alles heengaande en beladen met drie zilveren visschen in de rigting van die rivier (IV, 5).

HÖGLING — *Beijeren*. In rood eene blaauwe rivier, als een golvende dwarsbalk nabij den schildvoet geplaatst en doorboord van een staanden zilveren degen met gouden gevest, de punt omlaag (III, 69).

De MAALSTROOM (Fr. *gouffre*, Eng. *gorges*) wordt voorgesteld door eene spiraal, welke de schildranden raakt en in het schildhart eindigt.

GORGES — *Engeland*. In zilver een blaauwe maalstroom (IV, 4).

Het VUUR draagt in de wapens veelal zijne eigene kleur, namelijk rood, waardoor gele strepen spelen. De afzonderlijk afgebeelde vlammen loopen van boven in drie golvende punten uit. Ook kolen komen voor en dan meestal *vurig* (Fr. *ardents*); of *vonkelend* (Fr. *étincelant*), aldus genoemd wanneer zij vonken afwerpen. Een of ander voorwerp, bedekt met vonken, noemt men *geronkt* (Fr. *étincelé*).

AROUET DE VOLTAIRE — *Ile de France*. In blaauw drie gouden vlammen, 2 en 1. (Wapen van den vermaarden schrijver Voltaire.)

VON BRAND VON NEIDSTEIN — *Beijeren*. In goud, op een drietoppigen groenen berg, drie staande zwarte brandhouten, elk hout aan den top en op drie plaatsen aan de linkerzijde vlamme.

De LUCHT wordt eensdeels vertegenwoordigd door het zwerk dat men in enkele wapens vindt opgenomen (bijv. in die van NÁDASDY-FOGÁRAS in Hongarije, DE NERÉE TOT BABBERICH in Gelderland; enz.), anderdeels door den WIND, voorgesteld door een kinderhoofd, dat, met bol opgezette wangen, uit alle magt blaast. Een dergelijk hoofd heet in de Fransche heraldiek *un aquilon*.

CHASSIN DE ROUFFIAT — *Limousin*. In blaauw een gouden eikenboom tusschen twee toegewende en in de bovenschildhoeken geplaatste zilveren winden.

De AARDE is van veelvuldig gebruik in de wapens. Wanneer zij als wezenlijke grond onder in het schild voorkomt is zij meestal groen en wij noemen dit *grasgrond* (IV, 14, BYSTRZONOWSKI); doch zij kan ook eene andere kleur dragen en wordt dan enkel *grond* genoemd met bijvoeging van de kleur. In beide gevallen heet de grond in de Fransche heraldiek *terrasse*, met opgave van de kleur. Eene hoogstzeldzame maal rijst de grond niet uit de schildpunt op, maar staat los en zwevende, in welk geval wij hem *los-*

sen grond of *lossen grasgrond* (Fr. *terrasse isolée*) noemen (IV, 58, DE CRANE). De grond ligt in den regel horizontaal, doch heet, wanneer hij zich naar het midden een weinig verheft, een *rijzende grond* (Fr. *tertre*). In de Duitsche wapens wordt de grond eenigzins anders afgebeeld; hij is smal, vrij verheven, draagt drie halfronde toppen (V, 7° rij, 17) en wordt *Dreiberg* genoemd, 't geen wij zouden moeten uitdrukken door de woorden *drietoppige rijzende grond*, want voor een berg, of zelfs heuvel, is de figuur altijd veel te laag in het schild geplaatst. *Drietoppig heuveltje* is welligt de gepaste benaming.

De BERGEN (Fr. *monts* of *montagnes*, Eng. *mounts*) rijzen hoog op in het schild en eindigen doorgaans in één spitsen top. Soms staan zij los midden in het veld, andere malen gaan zij uit van de schildpunt, zoodat het in elk bijzonder geval noodig is den stand aan te wijzen, evenzeer als men het aantal der toppen moet opgeven, wanneer er meer zijn dan één.

GOLDBERG — *Holland*. In rood een los staande gouden berg.

VON BÜHLER — *Wurtemberg*. In zilver een groene, uit de schildpunt hoog-oprijzende spitse berg.

De HEUVEL (Fr. *colline*, Eng. *mound*, Hd. *Hügel*) is een lage berg met afgeronde top of toppen. De ROTSEN herkent men aan haar steil en afgehakt voorkomen. Hetgeen in het algemeen omtrent de bergen is gezegd, is ook op de heuvels en rotsen van toepassing.

DUREAU DE VAULCOMTE — *Bretagne*. In blaauw eene zilveren rots, opstijgende uit eene klotsende zee van 't zelfde en in het schildhoofd vergezeld van drie vijf-puntige sterren van de tweede kleur, geplaatst 2 en 1.

De voortbrengselen van het DELFSTOFELIJK RIJK worden in de wapens weinig gebezigd; in enkele ziet men *keisteenen* (Fr. *cailloux*.)

PEIRENC DE MORAS — *Frankrijk*. In rood, bezaaid met gouden keisteenen, een zilveren schuinbalk over alles heen

Van de edelgesteenten komen de diamant, de robijn en de karbonkel het meest voor, de robijn bijna uitsluitend aan ringen. De DIAMANT is meestal driehoekig, enkele malen ruitvormig, en altijd met facetten geslepen (V, 7^e rij, 21 en 22).

D'AVICE — *Poitou*. In blaauw drie driehoekige zilveren diamanten, elk op eene punt staande en met drie facetten geslepen, 2 en 1.

DURET — *Ile de France*. In blaauw eene goudbloem van goud, gestengeld en gebladerd van groen, en vergezeld van drie ruitvormige zilveren diamanten gevat in goud en geplaatst 2 en 1.

De KARBONKEL (Fr. *escarboucle*, Eng. *escarbuncle*) wordt onder een zeer fantastischen vorm voorgesteld, namelijk als acht stralen of spaken, die van een cirkeltje uitgaan en alrengs in meerdere mate versierd zijn, namelijk door dwarsstaafjes in het midden of aan de einden en door bollen of leliën aan de toppen. Tegenwoordig kan men dit stuk, in 't Fransch *rais d'escarboucle* genoemd, beschrijven als een achtpakig rad zonder velgen, met leliën aan de uiteinden en een kostbaren steen in plaats van as. Die spaken moesten de stralen voorstellen welke van het gesteente uitgaan. De oude herauten schreven aan den karbonkel de meest dwaze en ongehoorde eigenschappen toe.

DE BOURLON — *Artois*. In groen een gouden karbonkel (III, 64).

§ 9. HET PLANTENRIJK.

BOOMEN van allerlei soort vinden hunne plaats in de wapens en daarom is het wenschelijk telkens den waren naam aan te geven. Meestal zijn zij in natuurlijke kleur, ofschoon zij ook dikwijls in een of meer der heraldieke kleuren worden voorgesteld. Zij kunnen zijn *gebladerd* (Fr. *feuillé*, Eng. *foliated*); *bladerloos* of *ontbladerd* (Fr. *effeuillé*); *dor* (Fr. *sec*); *uitgerukt* (Fr. *arraché*, Eng. *erased*). 't geen beteekent dat hunne wortels gezien worden; *bevrucht* (Fr.

fruité, Eng. *fructed*); *gestamd* (Fr. *fûté*), wanneer de stam van eene andere kleur is dan de bladeren; *gesnoeid* (Fr. *ébranché*) wanneer de takken zoodanig zijn weggehakt, dat men enkel nog de stopen ziet; *geplant* (Fr. *terrassé*), wanneer zij niet los in het schild staan, maar van een grond oprijzen, bijv. »een geplante groene boom», hetgeen beteekent een groene boom, geplant in een groenen grond. Soms heeft de boom *eene dubbele of driedubbele kroon* (Fr. *arbre doublement* ou *triplement étagé*); men zegt dit wanneer het gebladerte zoo scherp in twee of drie boven elkander geplaatste lagen gescheiden is, dat men in de tusschenruimten den stam of de takken weder duidelijk ziet voortloopen. Bladeren, op welke de ribben met eene andere kleur zijn aangeduid, noemt men *geaderd* (Fr. *nervés*.)

Men treft in de wapens soms geheele **WOUDEN** en **BOSCHJES** aan, doch de voorbeelden zijn niet talrijk. Hunne plaatsing moet nauwkeurig worden aangeduid.

SILVY DE PICCOLOMINI — *Italië, Frankrijk*. In zilver een stappend gouden hert, te voorschijn komende uit een groen bosch ter linkerzijde, alles staande op een grasgrond; en een rood schildhoofd, waarin drie vijfpuntige gouden sterren.

De **EIK** en de **LINDE** zijn het talrijkst in de wapens. Ik mag de gedaante dezer boomen als bekend genoeg onderstellen om eene beschrijving overbodig te doen zijn. Wat den eersten betreft noemt men hem in het Fransch niet *fruité* (bevrucht), maar *englanté* (geëikeld), eene onderscheiding die in onze taal gemist kan worden, dewijl de eikel evenzeer eene vrucht is als elke andere.

DE BOSANQUET — *Languedoc, Engeland*. In goud een uitgerukte groene eik met dubbele kroon, en een rood schildhoofd waarin een zilveren wassenaar tusschen twee vijfpuntige sterren van 't zelfde.

D'ORMEA — *Spanje, Nederlanden*. In goud een geplante groene eik, bevrucht van de eerste kleur; en in een

blaauw schildhoofd drie achtpuntige sterren van 't veld.

Talrijk is de PIJNBOOM (Fr. *pin*) in de Bretonsche, de DENNEBOOM (Fr. *sapin*) in de Duitsche wapens. Ook deze boomsoorten zal men zich gemakkelijk kunnen voorstellen, even als den PALMBOOM.

CHATON DES MORANDAIS — *Bretagne*. In zilver een uitgerukte groene pijnboom, bevrucht met drie gouden pijnappels.

VON ALBERTI — *Wurtemberg*. In zilver een geplante groene palmboom.

De figuur, die men KRIEKENBOOM of KRIEKELAAR (Fr. *créquier*) noemt en die bijna uitsluitend door eenige familiën van Picardie en Artois wordt gevoerd, is van een zeer fantastischen vorm en gelijkt niet kwalijk op een kandelaaar met zeven armen en met wortels (V, 6^e rij, 2), ofschoon hij geacht wordt een wilden kriekenboom voor te stellen, die in de genoemde Fransche provinciën veel wordt gevonden.

D'ANAUT — *Fransch Vlaanderen*. In blaauw een gouden kriekelaar.

DE CRÉQUY — *Frankrijk*. In goud een roode kriekelaar.

In de Duitsche wapens worden dikwijls de *eik* (V, 6^e rij, 3), de *linde* (V, 6^e rij, 4), de *vruchtboom* (V, 6^e rij, 5), de *kriekelaar* (V, 6^e rij, 6), de *berk* (V, 6^e rij, 7), enz. op eene wijze voorgesteld, zoo ten eenemale afwijkende van de natuurlijke gedaante, dat ik geene noodwendig omslagtige beschrijving zal beproeven, maar den lezer liever regtstreeks naar de afbeeldingen verwijs.

Wanneer de BOOMSTRONKEN (Fr. *troncs*) tot wapenfiguren gebezigd worden, zijn zij in den regel *knoestig* (Fr. *écoté*, Eng. *raguly*), d. i. voorzien van de stompden der weggehakte takken. De zware takken, van hunne twijgjes ontdaan, heeten KNOESTIGE STOKKEN (Fr. *bâtons noueux*) wanneer zij het geheele schild doorloopen en in de randen eindigen, doch KNUPPELS (Fr. *écots* of *chicots*), wanneer zij los in het schild staan en de randen niet raken.

VAN STOCKHEM — *Vlaanderen*. In zilver een regtop staande uitgerukte zwarte boomstronk, met twee knoesten regts en één knoest links.

CHASSÉ — *Holland*. In zilver twee roode, schuin gekruiste, knoestige knuppels (IV, 5) (Wapen van den generaal Chassé).

DE SUGNY — *Champagne*. In zilver een blauwe zoom; en over alles heen een knoestige roode stok.

VON SCHÖNFELD — *Wurtemberg*. In goud een schuin links gelegde zwarte boomstronk met zes knoesten.

D'AVESGO DE COULONGES — *Normandië*. In blauw een knoestige gouden dwarsbalk, en een roode zoom beladen met acht zilveren penningen.

Dikwijls worden de afzonderlijke TAKKEN van boomen als wapenfiguren gebezigd. Men dient den stand van den tak en de boomsoort waartoe hij behoort in elk bijzonder geval op te geven, ten zij hij in de rigting van den paal regtop staat, hetgeen zijn natuurlijke stand is. Soms zijn zij zamengevlochten tot HEGGEN, die men echter ook van teenen gevlochten vindt.

DE LA HAYE MALAQUET — *Frankrijk*. In zilver eene groene heg, die als een dwarsbalk door het schild loopt.

VON BAUMGARTEN — *Beijeren*. In blauw een teenen heg, van goud, uitgaande van de schildpunt, waarboven twee schuin gekruiste knoestige knuppels, evenzeer van goud.

In het wapen der Duitsche familie VON SECKENDORF vindt men eene figuur, die de Fransche heraldisten *redorte* noemen. 't Is in zilver een groene lindentak waarvan de einden zamengebogen zijn en elkander tweemaal kruisen. Dit stuk staat regtop in het schild en is van acht roode bladeren voorzien (V, 7^e rij, 15).

De PALMTAK (Fr. *la palme*) en de EIKENTAK worden dikwijls aangetroffen, de andere soorten minder; duiven in de wapens hebben doorgaans een OLIJFTAK in den bek. Een voor-

beeld van een ORANJETAK vindt men in het wapen van

EVERTS, zie de afbeelding IV, 42, en de beschrijving in Hoofdstuk I der Derde Afdeeling hierachter.

De WIJNRANK (Fr. *cep de vigne*) is eene wijngaardplant, die een staak of een rasterwerk omkronkelt. De WIJNGAARDTAK (Fr. *le pampre*) onderscheidt zich daarvan door de afwezigheid èn van de wortels èn van den staak of het rasterwerk. Beiden kunnen zijn *gebladerd* (Fr. *pampré*), en *bevrucht* (Fr. *fruité*), waarmede de druiventrossen worden aangewezen, van eene andere kleur. Nog gebruikt men van den wijnrank in het Fransch het woord *soutenu*, om de kleur van zijn rasterwerk of staak aan te duiden: welligt zouden wij daarvoor kunnen zeggen: *geleid langs een staak* enz.

DE GUYON — *Normandië*. In zilver een geplante groene wijnrank, bevrucht van rood en geleid langs een zwarten staak.

DE LESSEPS — *Frankrijk*. In zilver een geplante groene wijnrank, bevrucht met twee zwarte trossen en geleid langs een staak van de tweede kleur; alles overtopt door eene vijfpuntige blaauwe ster in 't schildhoofd.

Nog vindt men in de wapens velerlei soort van BLADEREN, waarvan men de soort moet opgeven. Ontbreekt die vermelding dan zijn het bijna altijd *lindebladeren*. Het *populierblad* draagt in het Fransch den naam van *panelle*. De *waterbladeren* of *plompen* (Fr. *feuilles de nénuphar*, Hd. *Meerblätter*), afkomstig van zekere waterplant, hebben een driehoekigen, van onderen en aan de zijden eenigzins afgeronden vorm (V, 7^e rij, 2), waardoor zij zeer dikwijls met harten zijn verward geworden.

VAN DER MEER — *Holland*. In zilver drie roode waterbladeren, 2 en 1.

LOPEZ SUASSO — *Holland*. Gedeeld: 1 in zilver twee stappende zwarte wolven boven elkander, en een roode zoom beladen met acht gouden St. Andries-kruisjes

5 bovenaan, 2 aan elke zijde en 1 aan de punt; 2 gevierendeeld, van goud met een rooden goud-gekroonden leeuw, en van rood met vijf schuinkruislings geplaatste zilveren populierbladeren.

Het **KLAVERBLAD** (Fr. *trèfle*, masc.; Eng. *trefoil slipped*; Eng. *Kleeblatt*) is een der meest algemeen in de wapens voorkomende bladersoorten. (V, 7^e rij, 4; I, 51, VAN ELSLANDE) De *shamrock*, het vermaarde zinnebeeld van 't koninkrijk Ierland, is niets anders dan ons klaverblad.

TENGBERGEN — *Gelderland*. In goud drie groene klaverbladeren, 2 en 1.

DE BOURCOURD — *Holland*. In zilver drie groene klaverbladeren met zeer lange staarten, uitgaande van een viertoppig heuveltje van 't zelfde; en een blaauw schildhoofd beladen met drie zespuntige gouden sterren.

Nog heeft men het **DRIEBLAD** (Fr. *tiercefeuille*, Eng. *trefoil*), het **VIERBLAD** (Fr. *quartefeuille*, Eng. *quarterfoil*) en het **VIJFBLAD** (Fr. *quintefeuille*, Eng. *cinquefoil*.) Het eerste is een klaverblad zonder steel welks blaadjes eenigzins puntig uitloopen (V, 6^e rij, 12). De beide anderen zijn evenzeer zonder steel en, overeenkomstig hunne benaming, zamengesteld: het vierblad uit vier (V, 6^e rij, 11), het vijfblad uit vijf dergelijke puntige blaadjes. (V, 6^e rij, 10) De openingen tusschen de blaadjes worden in het Fransch *refentes* (spleten) genoemd. Ten aanzien van het vijfblad valt nog op te merken, dat het in de Engelsche wapens veelal het voorkomen heeft als bestaande uit een zeer klein cirkeltje, omgeven van vijf andere dergelijke, die met dunne stijltjes aan het eerste zijn vastgehecht.

BACON — *Engeland*. In rood drie gouden driebladen, 2 en 1.

VINCENT — *Schotland*. In blaauw drie zilveren vierbladen, 2 en 1.

DE FIERLANT — *Vlaanderen*. Gedeeld van zilver en rood, met een groot vijfblad, over de deeling heen, van 'teene in 't andere.

Alle soorten van bloemen vinden hare plaats in de wapens en moeten dus naar de soort bepaald aangeduid worden. Wanneer de bloemen aan een boom of tak van eene andere kleur hangen, worden deze laatste *gebloemd* (Fr. *fleuri*, Eng. *flory*) genoemd. Tot aanwijzing van de kleur van stengel en bladeren worden de bloemen genoemd *gestengeld* (Fr. *tigé*, Eng. *slipped*) en *gebladerd* (Fr. *feuillé*, Eng. *foliated*).

De ROOS (Fr. en Eng. *rose*) bekleedt onder de bloemen den eersten rang. Ofschoon men in de wapens rozen van vier, zes en meer blaadjes vindt, is het aangenomen getal vijf buitenbladeren. Zoo het getal hiervan verschilt moet men het opgeven. De bladeren zijn, gelijk in de natuurlijke roos, afgerond, doch de heraldieke roos vertoont geen steel (V, 6^e rij, 8) De kleur van het hart wordt uitgedrukt door het woord *geknopt* (Fr. *boutonné*), die van de kleine meestal groene uitspruitsels tusschen de bladen door het woord *gepunt* (Fr. *barbé*).

Geen mijner lezers is voorzeker onbewust van de groote rol, die de roos gespeeld heeft in de burgerwisten van Engeland, welke daaraan den naam van *Rozen-oorlog* te danken hadden. Het eerst werd de roos als zinnebeeld aangenomen door de zonen van Eduard III. John of Gaunt, hertog van Lancaster, koos voor zich en zijn tak de roode roos, en zijn broeder Eduard, in 1385 tot hertog van York verheven, nam de witte roos aan. In den bloedigen kamp tusschen de beide huizen van Lancaster en York bedienden de wederzijdsche aanhangers dier huizen zich van de genoemde rozen als leuze, waaraan de aanwezigheid van rozen in de wapens van vele Engelsche familiën is toe te schrijven. Eindelijk werden de beide rozen vereenigd het zinnebeeld van Engeland door het huwelijk van Hendrik VII, laatsten mannelijken afstammeling van het huis van Lancaster, met prinses Elisabeth, oudste dochter en erfgename van Eduard IV uit het huis van York. Door deze verbind-

tenis, die in 1486 tot stand kwam, werd ten laatste een einde gemaakt aan een oorlog, die den Engelschen bodem eene eeuw lang met Engelsch bloed had gedrenkt.

Soms komen rozen voor in den natuurlijke vorm, zooals men ze werkelijk ziet wassen; men noemt ze dan *natuurlijke rozen* en geeft op of zij een stengel en bladeren hebben. Deze beide laatste attributen vindt men enkele malen ook bij de heraldieke roos.

Men ziet ook wel den rozenboom in de wapens. Hij draagt den naam van *rozelaar* (Fr. *rosier*). Zijne afzonderlijke takken zijn echter méér in gebruik. In enkele wapens ziet men *rozenknoppen* (Fr. *boutons de rose*.)

RUYS VAN BEERENBROEK — *Limburg*. In zilver eene blaauwe roos, geknopt en gepunt van goud.

VAN DEN BROUCKE DE TERBECQ — *Vlaanderen*. In goud eene natuurlijke roode roos, gepunt van groen, gestengeld en van twee bladeren voorzien van 't zelfde, geplaatst tusschen de twee hoornen van een zwart hertsgewei.

DE FLEURY — *Poitou*. In blaauw een zilveren rozelaar met drie roode bloemen.

D'ANCION DE VILLE — *België*. In zilver twee gebladerde, schuingekruiste, groene rozelaarstakken, gebloemd van drie roode stukken en beiden uitgaande van een dwars gelegd groen takje nabij de schildpunt.

Rozy — *Bretagne*. In zilver zes halfgeopende, gestengelde en gebladerde rozenknoppen, in natuurlijke kleur, geplaatst 5 en 5.

Met opzigt tot het algemeene en ver verspreide gebruik, wedijvert de LELIE (Fr. en Eng. *fleur-de-lis*, Hd. *Lilie of Gleve*) met de roos. Men verwarre haar niet met de *tuintelie* (Fr. *lis de jardin*), die de gewone gebladerde en gestengelde lelie in natuurlijke kleur is.

De heraldisten hebben hemel en aarde bewogen om op de vraag of de figuur, die wij nu gewoon zijn *lelie* te

noemen (II, 27, DE LA FAILLE; III, 50, CLIGNETT, enz.) wel werkelijk eene lelie is, een bevredigend antwoord te geven. Verscheidenen hebben daarin de lischbloem (Fr. *iris*, en in de wandeling *flambe*) meenen te zien; volgens anderen is het eene padde of eene honingbij, in den loop der tijden allengs tot den tegenwoordigen vorm veranderd. Dit laatste gevoelen was een gevolg van de ontdekking van het graf van den Frankischen koning Childeric, waarin men een aantal massief-gouden honingbijen van natuurlijke grootte vond. Evenwel werd door verscheidene schrijvers met kracht beweerd, dat de lelie niets anders is dan het ijzer der Frankische werpspies (Fr. *angon*), waarvan de middenpunt regt en snijdend uitliep, terwijl de beide ijzers aan de zijden als halve manen waren omgebogen. Deze stukken waren door eene ijzeren reep van onderen zamengeklonken. 't geen den voet van de lelie uitmaakte. Onder de verdedigers van deze laatste stelling verdient vooral Lower (*) genoemd te worden, die drie zeer afdoende bewijzen ter staving bijbrengt: vooreerst de treffende overeenkomst tusschen het bedoelde spies-ijzer en de heraldieke lelie; vooral vestigt hij de aandacht op de zamenvattende reep, die geene overeenkomst heeft met eenig deel van eene bloem, doch daarentegen volkomen beantwoordt aan den ring, die noodig was om de ijzeren punt der spies aan het hout te bevestigen. In de tweede plaats herinnert hij aan de reeds door ons beschrevene Engelsche wapenfiguur: *leopard's head jessant de lis*, een luipaards-gezicht eene lelie uitwerpende. Aldus uitgelegd is die figuur ten eenemale onbegrijpelijk en ongerijmd, doch wanneer men de lelie wegdenkt en daarvoor eene lanspunt in de plaats stelt, dan wordt het duidelijk dat men hier het zinnebeeld voor oogen heeft van de overwinning op een wild dier, welks kop men heeft afgehouden om dien in zegepraal op de punt eener lans rond te dragen.

(*) *Curiosities of Heraldry*, blz. 81 en 82.

Als laatste en voornaamste bewijs doet Lower opmerken, dat de twee figuren tusschen welke de strijd is, de heraldieke en de natuurlijke lelie, zich vereenigd vinden in één zelfde wapen, dat van het vermaarde *Eton College*, waardoor men met één oogopslag gewaar wordt, dat men hier met twee onderscheidene voorwerpen te doen heeft (*): waarom ze anders in één schild op twee verschillende wijzen voorgesteld?

In de jongste tijden heeft Duchalais eene nieuwe verklaring beproefd: hij ziet in de heraldieke figuur, die ons hier bezig houdt, de wezenlijke natuurlijke lelie, doch eenigzins verfraaid en met kracht van de stengel gerukt, hetgeen de oorzaak zou wezen van den tamelijk zonderlingen vorm van den voet dezer figuur.

Wat er van dit alles zij, zeker is het, dat reeds koning Lodewijk VII in eene ordonnantie van 't jaar 1179, betrekkelijk de plegtigheden, die bij de krooning van zijn zoon in acht moesten genomen worden, van de leliën op de koninklijke gewaden spreekt, zoodat de dwaling (indien 't werkelijk den naam van dwaling verdient) reeds van zoo ouden datum is, dat men wel moet wanhopen die immer uit te roeijen. Naar luid van sommige schrijvers heeft die koning ten tijde van den tweeden kruistogt de leliën tot wapenfiguren aangenomen; ten minste is hij de eerste der Fransche vorsten, dien men met eene lelie in de hand en met leliën op de kroon vindt afgebeeld. Zijne opvolgers voerden het veld van hun wapen »bezaaid" met leliën, tot aan Karel V, die haar getal tot drie bepaalde, waarop het sinds dien tijd gebleven is.

Doordien Frankrijk als het ware met de lelie geïdentificeerd was geworden, is daaruit eene tamelijk zonderlinge heraldische uitdrukking ontstaan, waarvan ik evenwel de overplanting

(*) Dat wapen is aldus ingerigt: In zwart drie zilveren tuinleliën, 2 en 1, en een gedeeld schildhoofd bevattende: regts in blaauw eene gouden heraldieke lelie; links in rood een gouden luipaard.

in de heraldiek van andere volken niet raadzaam zou achten. Zoo zegt men: »hij voert van Frankrijk" (Fr. *il porte de France*), of, naar gelang van omstandigheden: »hij voert een schildhoofd, een dwarsbalk enz. van Frankrijk" (Fr. *il porte un chef, une fasce etc. de France*), om aan te duiden, dat zulk een schild of heraldiek stuk blaauw is en beladen met drie gouden leliën, die echter, gelijk in het wapen-zelf van Frankrijk, behooren geplaatst te zijn 2 en 1. Voor een schild of stuk, beladen met gouden leliën in onbepaald getal, zegt men »bezaaid met Frankrijk" (Fr. *semé de France*), waaronder zelfs stilzwijgend verstaan wordt, dat zij zich in een blaauw veld bevinden. Dit laatste is echter geen onmisbaar vereischte en daarom is het nuttig in allen gevalle de kleur van het veld op te geven.

Gelelied (Fr. *fleurdelisé, fleuronné* of *fleuré*, Eng. *flory*) zegt men van stukken, aan de buitenzijde versierd met leliën die uit de randen schijnen voort te komen en wier voeten tegenover elkander staan. Zijn de leliën zoodanig geplaatst, dat de voet van de eene komt te staan tegenover de ruimte, die aanwezig is tusschen twee leliën aan de andere zijde, dan zegt men *gelelied en tegen-gelelied* (Fr. *fleuronné et contre-fleuronné*, Eng. *flory counterflory*.)

Wanneer de lelie zonder voet is voorgesteld, noemt men haar *met afgesneden voet* (Fr. *au pied nourri* of *coupé*), eene uitdrukking welke men ook toepast op elke plant, wier wortel blijkbaar weggesneden is (III, 8, DE VAN DER SCHUEREN).

De *sier-lilie* (Fr. *fleur de lis épanouie*) wordt grooter en sierlijker voorgesteld dan de gewone, met een stengel van bolletjes aan elke zijde van het middenblad. Zijn die bolletjes van eene andere kleur dan de bloem-zelve dan noemt men de lelie *geknopt* (Fr. *boutonné*). Eene dergelijke sier-lilie strekt ten wapenbeeld aan de stad Florence (V, 7^e rij, 12).

Enkele malen vindt men in de wapens eene *halve lelie* die in de lengte gespleten is en waarvan dan eene der

helften ontbreekt, die men behoort te noemen (Fr. *fleur de lis défailante à dextre* ou à *senestre*) (V, 7^e rij, 7.) Men begrijpt, dat dit ook met elk ander wapenbeeld het geval kan zijn.

Het verdient opmerking dat de leliën, ofschoon altijd in algemeenen vorm aan elkander gelijk, soms in eenige bijzonderheden van teekening verschillen. Die vorm is dan in het betrokkene wapen een bepaald vereischte. Ter vergelijking doe ik de leliën afbeelden, gelijk zij voorkomen in de wapens van GEVERS (V, 7^e rij, 8), VAN EYLL (V, 7^e rij, 9), DUMESUREUR (V, 7^e rij, 10), D'ERREMBULT (V, 7^e rij, 11), enz.

MEYNSMA — *Friesland, Holland*. In blaauw drie gouden leliën, geplaatst 2 en 1. (Dit was ook, gelijk men weet, het wapen van Frankrijk onder het *ancien régime*).

GEVERS — *Holland*. In blaauw eene zilveren lelie.

VAN ROTSELAER — *Brabant*. In zilver drie roode leliën met afgesneden voet, 2 en 1.

VAN SON — *Nederland*. In blaauw eene gouden sierlelie.

D'ANJORRANT — *Berry*. In blaauw drie zilveren tuinleliën, gestengeld en gebladerd van groen, 2 en 1.

HARDELL — *Engeland*. In groen eene gelelelie en tegengelelelie gouden dwarsbalk (II, 1).

VAN EYLL — *Limburg*. In blaauw eene gouden lelie.

DEMESUREUR — *België*. Gevierendeeld: 1 en 4 in zilver eene blaauwe dwarsbalk, vergezeld van drie leliën van 't zelfde; 2 en 3 in zwart een roodgenagelde en getongde gouden leeuw, die een zilveren zwaard met gouden gevest in den voorpoot houdt, de leeuw van het 5^e kwartier omgewend.

D'ERREMBULT — *België*. In zwart een gouden dwarsbalk, in 't schildhoofd vergezeld van twee zilveren leliën.

THIBAUT — *Frankrijk*. In goud een blaauwe dwarsbalk,

bezaaid met gouden leliën (Fr. *d'or à une fasce semée de France*).

EMANTS — *Holland*. In goud een zwart St. Andrieskruis, aan de einden der armen blaauw-gelelied en in zijne hoeken vergezeld van vier roode ruiten.

DE LOM DE BERG — *Limburg*. In rood eene zwarte lelie waaraan de regterhelst onbreekt (Fr. *fleur de lis défaillante à dextre*).

In een paar Fransche wapens vindt men eene fantastische bloem, aldaar ISALGUE genoemd. Zij bestaat uit vijf klaverbladeren met lange stelen, door een cirkelboog gestoken, die als een omgekeerde wassenaar in 't schild ligt (V. 7^e rij, 15).

ISALGUIER — *Languedoc*. In rood eene zilveren *fleur d'isalque*.

Nog eene andere bloem, die in geen Nederlandsch wapen voorkomt, is de ANGENNE (ook *angemme* of *angenin*). Het is eene soort van bloem met vijf afgeronde bladeren (V. 6^e rij, 9), daardoor onderscheiden van het vijfblad waarbij de bladeren spits zijn; sommigen kennen haar zes bladen toe. Volgens eenige schrijvers zijn het oorspronkelijk rozetten van lint en paarden of gesteenten geweest en dien overeenkomstig leiden zij den naam af van het Italiaansche werkwoord *ingemmare*, met edelgesteenten versieren. In het Oud-Fransch heetten deze figuren *achesmes*, hetgeen in verband zou staan met een ander Italiaansch werkwoord, *azzimare*, het hoofd tooijen.

GEMMARO — *Napels*. In zilver drie roode *angennes*.

De AKOLEIJEN (Fr. *ancolies*) hebben ongeveer de gedaante van een klokje. De steel steekt naar boven (V. 7^e rij, 4).

DE TREMEN — *Bretagne*. In rood drie zilveren akoleijen, 2 en 1.

De MISPELBLOEM (Fr. *fleur de néflier*), die in den regel vijf bladeren heeft, gelijk veel op het vijfblad en wordt daarmee dikwijls verward; doch de bladeren van de mispebloem

zijn smaller en daarbij golvend (V, 7^e rij, 5). Men vindt er ook met vier en zes bladen, zoodat het nuttig is het getal telkenmale uit te drukken. In de ruimten tusschen de bladen zijn zij meestal, gelijk de rozen, gepunt.

CLEMMEN DE PETEGHEM — *Vlaanderen*. In goud een golvende blaauwe dwarsbalk, vergezeld van drie vijfbladerige, groen-gepunte roode mispelbloemen.

Van de DISTELEN spreek ik alleen om aan te merken, dat zij *gebloemd* (Fr. *fleuri*) heeten, wanneer hunne kroon van eene andere kleur is dan het overige.

Onder de vruchten trekt de GRANAAT-APPEL (Fr. *grenade* of *pomme de grenade*, Eng. *pomegranate*) door zijn aanmerkelijk verfraaiden vorm in de eerste plaats de aandacht. Men beeldt hem af als een langwerpigen appel met een soort van puntenkroontje, terwijl hij over de lengte gespleten is en men in die opening de zaden ziet liggen; hij heet *geopend* (Fr. *ouvert*), wanneer die spleet van eene andere kleur is dan de appel-zelf. Deze heeft van onderen een stengel en vier kleine blaadjes (V, 7^e rij, 5).

BOURICIUS — *Nederland*. In blaauw drie gouden granaat-appelen, geopend van rood, paalswijze gerangschikt.

De gewone APPEL moet zijn steel bovenaan vertoonen. Bevindt zich die van onderen dan is de appel omgekeerd (Fr. *renversé*.)

De PIJNAPPEL (Fr. *pomme de pin*, Eng. *pine-apple*) is talrijk in de wapens van Bretonsche familiën (V, 7^e rij, 6). Ook zijn steel staat in de hoogte; anders heet de pijnappel *omgekeerd*.

DE PENGUEN — *Bretagne*. In goud eene roode liele, vergezeld van drie pijnappelen van 't zelfde, met den steel naar onderen.

VAN TELSHOUT — *Holland*. In zilver drie groene pijnappelen met den steel naar boven, 2 en 4.

De EIKEL heeft doorgaans een steeltje, dat naar boven staat, en twee kleine blaadjes, die echter soms ontbreken, zoodat

men naauwkeurig moet opgeven, èn of die blaadjes aanwezig zijn, èn of de steel zich boven of beneden vertoont. In dezen laatsten stand is de eikel volgens de Fransche heraldiek *omgekeerd, versé*.

HETTINGA — *Friesland*. In rood drie gouden eikels, de stelen omlaag.

VAN MERENDRÉ — *Vlaanderen*. In blaauw drie bladerlooze gouden eikels, de stelen omlaag.

De DRUIVENTROS wordt afgebeeld met den steel naar boven en aan elke zijde daarvan een groen blad. Om de kleur dier bladeren aan te duiden bedienen de Fransche heraldisten zich van den term *pampré*.

WINTGENS — *Holland, Limburg*. In zilver een groengebladerde druiventros in natuurlijke kleur.

De HAZELNOTEN (Fr. *coquerelles*) worden voorgesteld in hare basten zooals zij groeijen en altijd drie aan elkander vastgehecht; twee zijn met hare ondereinden tegen elkander gevoegd en de derde, wier ondereinde aan het vereenigingspunt der beide anderen is vastgehecht, vormt daarmede een regten hoek (V, 7^e rij, 14). In de Engelsche wapenleerboeken wordt gewag gemaakt van een hazelnootkruis, aldaar *cross avellane* genoemd, naar de Latijnsche benaming voor de hazelnoot, *nux avellanae*; dat kruis zou dan bestaan uit vier hazelnoten in hunne schors, met hare ondereinden in den kruisvorm naar elkander gekeerd (V, 1^e rij, 26); er worden echter geene werkelijke voorbeelden van opgegeven. Volgens Menestrier zouden de *coquerelles* eigenlijk de bloemen van de nachtschaduwe zijn.

LA BORDE — *Frankrijk*. In zilver eene roode roos, in de schildhoeken vergezeld van vier groene hazelnootbosjes.

De SCHOVEN zijn van verschillenden aard; 't kunnen zijn koren-, rogge-, gerst-, haver-, rietschoven enz. Zoo mogelijk moet men de soort uitdrukken. Met het snoer, dat de halmen zamenhoudt, zegt men dat zij *gebonden* (Fr. *lié*) zijn. Het hier gezegde is ook van toepassing op de halmen of AREN;

bovendien komen deze soms gebladerd, soms bladerloos voor, hetgeen men in elk bijzonder geval moet aangeven.

VAN OVERSCHIE — *België*. In goud een groene rietschoof, waarin drie zwarte waterlissen, alles zamengebonden met zilver.

TINTHOFF — Sticht *Utrecht*. In zilver een gouden korenschoof, gebonden van 't zelfde en geplaatst op een grasgrond.

SIMON DE VLODROP — *Limburg*. In goud een groene dwarshalk, vergezeld van drie korenaren zonder stengels en zonder bladeren, van 't zelfde.

Zie I, 55, VON AMIRA; II, 55, DE MENJOT; enz.

Van veel gebruik zijn ook de KRANSEN (Fr. *couronnes de feuillage*), zoo als eiken-, lauer-, mirtenkransen enz. Enkele malen treft men ook de *doornenkroon* aan.

LOGOTHETTY — *Boheme*. In goud een dubbele zwarte adelaar, overtopt door eene zilveren koningskroon, alles tusschen twee kransvormig gebogen groene lauwer-takken, de ondereinden schuin over elkander gekruist.

DE MEAUX — *Frankrijk*. In zilver vijf zwarte doornenkroonen, geplaatst 2, 2 en 1.

Een van de meest problematische stukken in de heraldiek is de RUITKRANS, krans van wijnruit, in 't Fransch *cran-celin*, in 't Hoogduitsch *Rautenkrans* of beter *Rutenkranz*, in 't Latijn *ruta saxonica*. Ik heb den gewonen naam van ruitkrans, die echter de ware niet is, bij gebrek aan beter behouden. De figuur, zeer bekend doordien zij een integrerend deel van het Saksische wapen uitmaakt, lijkt op een stuk van eene hertogelijke kroon, dat ligtelijk gebogen (*) en altijd schuinregts in het schild geplaatst is. Men zie de afbeelding:

VERBRUGGE — *Holland*. In goud een groene ruitkrans (II, 49).

(*) Evenwel loopt de ruitkrans op de Saksische munten en penningen soms geheel regt, als een versierde schuinbalk.

Over den oorsprong en de beteekenis van den ruitkrans loopen de gevoelens (iets waaraan men zich ten aanzien van heraldische onderwerpen moet gewennen) op de ongelooflijkste wijze uiteen. Het heeft niet ontbroken aan allerlei sprookjes en fabeltjes omtrent dien oorsprong. Ik laat er hier een paar volgen, die algemeene verspreiding hebben gevonden, in schier alle uitvoerige verhandelingen over de wapenkunde te lezen staan en ongelukkig, hoe poëtisch ook, toch — ten eenenmale valsch zijn. Zoo zegt de geschiedschrijver Albert Krantz, kanunnik te Hamburg, in zijne *Saxonica* (*), dat de ruitkrans door den keizer aan Bernhard I, hertog van Saksen, is geschonken. »De armis hoc ferunt,” zegt hij. »Otto, pater Alberti, stratoria ligna, in clypeo transuersa, atro giluoque colore variata, ferebat. Bernhardus ad pedes imperatoris Friderici, jam de ducatu Saxonie inuestitus, orabat, ut aliquo a fratribus discrimine arma ducatus sui insignirentur. Tum imperator, ut erat coronatus per æstum, ruteam coronam iniecit ex obliquo supplicantis clypeo. Hoc est ergo scutum, quod paternis insigniis Bernhardus jam imperatoris dono adjecerat.” Derhalve zou, volgens deze woorden, hertog Bernhard, toen hij met het hertogdom Saksen beleend was geworden nadat Hendrik de Leeuw door Frederik I in den ban was gedaan, zich aan de voeten des keizers geworpen en hem verzocht hebben om een onderscheidingsteeken in zijn wapenschild; de keizer, ter zake van de zomerhitte met een krans van wijnruit op het hoofd, zou dien krans over het schuin staande schild van den smeekeeling hebben gehangen bij wijze van wapenvermeerdering. Eene andere lezing wordt door den Monnik van Pirna in de volgende bewoordingen medegedeeld: »Bernhard hat das grüne Zweig-Krantzelein in seyn wapen entpfangen, das ym der Keyser von seinem Haupte reichte.” In de oogen van geschied- en wapenkenners zijn beide lezingen echter wat al te naïf, 't geen ook de kenmerkende

(*) Lib. V, c. 20; lib. IX, c. 19.

trek is van een ander volksverhaal, op het einde der zestiende eeuw in omloop gekomen. Volgens dat vertelseltje zou hertog Bernhard, terugkeerende van een pelgrimstogt, zich te Venetië in de diepste armoede en verlatenheid hebben bevonden, zoodat hij, om te kunnen leven, genoodzaakt was een rijk koopman zijne diensten aan te bieden. Een liefdehandel met diens schoone dochter was daarvan het onvermijdelijk gevolg. Toen eindelijk de hertog, in de gelegenheid gekomen om naar zijn vaderland terug te keeren, van zijne schoone afscheid nam, reikte zij hem een krans toe, waarvan hij de helft op zijn wapenschild bevestigde, terwijl hij haar de andere helft tot aandenken weder toereikte. De historische kritiek heeft de tegenwerping gemaakt, dat men juist hetzelfde verhaalt van zekeren graaf van Ringelheim, bij wiens omstandigheden en lotgevallen het beter past. Wat betreft de overlevering, die Krantz volgens hooren zeggen heeft opgeteekend en die zelfs dichters van de zestiende eeuw in geestdrift heeft doen ontbranden, daartegen is door de kritiek eene opmerking gemaakt, die het gansche verhaal in duigen doet vallen, namelijk dat de investituur niet in den zomer maar in den winter heeft plaats gehad. Niet alleen zijn de kronijken het daarover eens, maar de charters-zelven kunnen tot bewijzen strekken. De rijksdag van Würzburg, alwaar hertog Hendrik van Saksen van zijne leenen vervallen werd verklaard, dewijl hij na herhaalde dagvaardingen alweder niet verschenen was, werd den 15 Januarij 1180 gehouden, en den 2 April deszelfden jaars vond de rijksdag van Gelnhausen plaats, alwaar men tot de verdeeling der aan Hendrik ontnomen rijksleenen overging. Saksen, Engerland en Westphalen werden, met uitzondering van enkele districten, toegewezen aan graaf Bernard van Anhalt, die den hertogelijken titel vermogt aan te nemen, ofschoon zijne magt in die streken nooit méér is geweest dan eene schaduw. De buiten de verdeeling gehoudene districten werden aan den aartsbisschop van Keulen geschonken, bij een charter

van 15 April 1180, waarin van Bernards investituur gesproken wordt als van eene afgeloopene zaak. Men ziet dus, dat er bij die plegtigheid niet zoodanige hitte kan geheerscht hebben, dat de keizer daaraan blootshoofds zou hebben deelgenomen, ter zijde nog gelaten de onwaarschijnlijkheid van een zoodanig deksel op een keizerlijk hoofd bij eene openbare gelegenheid.

In de vorige eeuw heeft weder menig geleerde het onderwerp ter hand genomen en met kracht van wetenschap de oorsprong van den ruitkrans willen verklaren. Tenzel zag daarin een eenvoudigen schuinbalk; Zollman het hoofdsieraad van Agnes, dochter van keizer Rudolf I; Lackmann het galon van den hoed, waarmede de investituur »per pileum et sertum” zou geschied zijn; J. G. Böhme een stuk van eene hertogelijke kroon; enz.

In den laatsten tijd is dit punt op nieuw nagevorsch door Dr. A. L. J. Michelsen, die de resultaten van zijn grondig onderzoek in eene uitvoerige verhandeling (*) heeft nedergelegd, aan welke ik ook de bovenstaande bijzonderheden ontleende. Na ten minste een half dozijn meeningen van vroegere geleerden beschouwd en te gelijk bestreden te hebben, resumeert hij zijn gevoelen aldus:

»Naar mijne innige overtuiging, gegrond op heraldische en historische bewijzen, is de *ruta saxonica* of ruitkrans het symbool van de doornenkroon van onzen Heere Jezus Christus. Mijne argumenten voor die stelling kan ik in de vier volgende hoofdpunten zamenvatten:

»1. De oude benaming van *Rutenkranz*, in plaats van *Rautenkranz*, is de ware en natuurlijke, hoewel zij tot nog toe voor alle schrijvers een struikelblok mogt heeten. De *Ruten* of *Rauten* in heraldischen en botanischen zin zijn te hulp geroepen, doch zonder vrucht. De wijnruit bleek niet te zijn wat men zocht, en dat de heraldieke ruiten nog

(*) *Ueber die Ehrenstücke und den Rautenkranz als historische Probleme der Heraldik.* Jena, 1851. *passim.*

minder voldoen moesten laat zich begrijpen. Voor mij is de *Rutenkranz* oorspronkelijk niets dan een vlechtwerk van riet, *Ruthengeflecht*. Vroeger werd dat woord *Ruthe*, in 't Oud-Duitsch *ruota*, veelvuldig toegepast op doorntakken en distelen.

»2. De heraldieke gebruiken der midden-eeuwen bevestigen mijne stelling. Om niet te uitvoerig te worden bepaal ik mij tot het inroepen van eene autoriteit, die door geen deskundige zal gewraakt worden; ik beroep mij namelijk op pater Petra-Sancta, die in zijn heraldiek werk, getiteld *Tesseræ gentilitiæ*, versierd met kopergravures en in 1658 te Rome in 't licht gegeven, grootere kennis der fijnste bijzonderheden van de heraldieke wetenschap heeft aan den dag gelegd dan welligt eenig ander heraldicus. Hij geeft voorbeelden van een *balleus prasinus e spineo ramali* in de wapens van verscheidene aanzienlijke Zuid-Europesche familiën, met andere woorden: eene schuinregts geplaatste groene doornenkroon, bestaande uit zamengevlochten doorntakken. Hij heeft die voorbeelden gerangschikt in de nabijheid van de *ruta saxonica* en ook zijne wijze van afbeelding doet zien, dat hij de beide soorten van figuren als in den grond gelijk van aard beschouwt.

»3. Uit den loop der gebeurtenissen en den geest der vroegere eeuwen is de keuze van een dergelijk symbool tot wapenfiguur duidelijk te verklaren. De ruitkranz begint zich in het wapen van het Saksische huis te vertoonen omstreeks den tijd toen de Kerk de vrome landgravin Elizabeth heilig verklaarde en achtereenvolgens drie landgraven van Thuringen ter kruisvaart trokken. Lodewijk de Grootmoedige vond den dood bij het beleg van Accon in 1190, Herman I toog in 1197 met de kruisridders naar Palestina, en de landgraaf Lodewijk, echtgenoot van genoemde Elizabeth, kwam om bij den kruistogt van 1227. De Orde der Tempelheeren en die der St. Jans-ridders zagen zich door de landgraven van Thuringen en de hertogen van Saksen met eere begroet en rijk begiftigd. Liefdadige gestichten rezen

op, er verbreidde zich een algemeene geest van godsvrucht (in midden-eeuwschen zin), en de landgraaf Koenraad liet zich opnemen in de half ridderlijke half geestelijke Deutsche Orde. Hertog Albrecht I, naar de getuigenis zijner tijdgenooten een vredelievend en godvruchtig vorst, was door-drongen van dezelfde gevoelens. Zijne echtgenoot, eene dochter van hertog Otto van Brunswijk, schijnt in 1258 het Franciskaner-klooster te Wittenberg te hebben opgericht, hetgeen sinds dien tijd de begraafplaats werd van de Saksische hertogen van dien tak. Zou men het nog, na dit alles, onwaarschijnlijk kunnen noemen, dat de hertogen van Saksen hun Askanisch wapenschild met de doornenkroon van onzen Verlosser vermeerderd hebben en versierd?

»4. Uit het oogpunt van Gothischen stijl beschouwd, is de artistieke voorstelling van de doornenkroon niet in strijd met het beweerde. Welligt zal een dergelijk gevoelen aanvankelijk bevreemding wekken, vermits de *ruta saxonica* niet, gelijk in de door Petra-Sancta uitgegeven afbeeldingen, het voorkomen heeft van een vlechtwerk van doorntakken; in tegendeel ziet men haar altijd onder den vorm van een aan den bovenrand gebloemden reep. Ik ben echter in in staat dit schijnbare verschil te verklaren en op te lossen, en daardoor bovendien eenig licht te werpen op een gedeelte van de leer der Gothieke ornamentatie, waaraan tot heden nog geen genoegzame aandacht is gewijd. Volgens eene antieke legende namelijk, die onder de volkeren van Germaanschen oorsprong nog voortleeft, is Christus' doornenkroon uit *steekpalm* (ook *hulst* genoemd) gevlochten geweest. Deze bijzondere heestersoort is waarschijnlijk in vroeger tijd, toen de bodem allerwege nog bezet was met bosschen, veel talrijker geweest dan althans in vele streken van Duitschland heden ten dage. Omdat de Heer met deze scherpe en stekelige twijgen gekroond werd, zegt het volk, blijft de heester ook nog groen, wanneer alle andere boomen hun bladerdos hebben uitgetogen. In de Gothieke ornamen-

tatie vindt men, naast de welbekende bladeren van inlandsche boomsoorten, zoo als linden, ahornen, wijnstokken enz., dikwijls bladeren van een zeer eigenaardigen vorm, omtrent wier oorsprong de geleerden het oneens zijn, ofschoon zij opgeteekend hebben, dat die, tot aan het einde der dertiende eeuw, voornamelijk in Engeland sterk in zwang zijn geweest (*). Welnu, dat zijn bladen van de *ilex aquifolium*, den steekpalm. Den botanist kan de treffende gelijkheid niet ontgaan. Soms zijn die bladeren in den steen met de meeste zorg en uitvoerigheid gebeiteld, andere malen is slechts de algemeene vorm aangewezen. Onder deze laatste gedaante nu vinden wij de bladeren van den steekpalm aan den bovenrand van den ruitkrans, die derhalve, naar den maatstaf van den Gothischen stijl, volkomen in den regel en de correcte afbeelding der doornenkroon van Christus is."



H O O F D S T U K X.

Kunstmatige Wapenfiguren.

Ieder ziet in, dat het onmogelijk is van deze klasse van figuren, die alles omvat wat door menschenhanden gemaakt is, eene volledige opsomming te geven. Ik bepaal mij dus weder tot de voorwerpen, die óf het meest in gebruik zijn, óf zich door eenigerhande bijzonderheid onderscheiden. Eene indeeling in paragrafen zal ook hier het overzicht gemakkelijker maken.

§ 1. KLEEDINGSTUKKEN, ENZ.

Bij het hoofd beginnende doet zich het eerst de HOED aan ons voor. Ik verwijs den lezer echter naar Hoofdstuk XIV, waar ik over de hoeden, ook in verband met de rol

(*) Misschien verdient het, in verband daarmede, ook opmerking, dat in zeer vele Engelsche en Schotsche wapens hulstbladeren als wapenfiguren voorkomen, iets waarvan in andere landen weinig voorbeelden bestaan.

die zij als plaatsvervangers van den helm spelen, de noodige bijzonderheden mededeel.

De **HOOFDWRONG** (Oud-Fr. *torque* of *tresque*, Mod.-Fr. *tortil*) bestaat uit twee ineengedraaide reepen of rollen van lijnwaad of zijde, beiden steeds van verschillende kleur. Reeds vroeger heb ik opgegeven, dat de Mooren in de wapens meestal zulk een wrong om 't hoofd dragen. Wanneer het stuk als afzonderlijke wapenfiguur voorkomt, vertoont het zich in de gedaante van een cirkel.

JOCELYN graaf **VAN RODEN** — *Ierland*. In blaauw een hoofdwrong van zilver en zwart, met vier gouden belletjes tegenover de schildhoeken (V, 9^e rij, 1).

In de wapens van vele Poolsche familiën ziet men eene figuur als de voorgaande, met dit onderscheid, dat zij niet ineengedraaid is en uit niets dan een stuk lijnwaad schijnt te bestaan. Wij zullen haar **HOOFDDOEK** (Fr. *une écharpe ployée en cercle*, Hd. *eine rund gelegte Kopfbinde*) noemen.

RACZYNSKI — *Polen, Pruisen*. In rood een zilveren hoofddoek. Grafelijk gekroonde helm. Helmtteken: een uitkomend meisje, het gelaat en de handen vleeschkleurig, met loshangend hair en een rooden hoofdwrong, in 't wit gekleed en geplaatst tusschen een hertsgewei van natuurlijke kleur 't geen zij bij de takken houdt. Helmdekkleeden: rood en zilver. Schildhouders: twee omziende Pruisische arenden met nederwaartsche vlugt. Wapenspreuk: **VITAM IMPENDERE VERO** (IV, 41.)

De menschelijke figuren in de wapens, en vooral die welke tot helmtteken dienen, vindt men gedekt met **MUTSEN** van allerlei soort, soms suikerbroodvormig, soms vierkant of rond, zoodat men dit in elk bijzonder geval nauwkeurig dient aan te duiden. Zeer dikwijls zijn die figuren gedekt met de *antieke muts* (Fr. *bonnet albanais* of *bonnet à l'antique*), waarvan de spitse punt, met eene kwast voorzien, achter op den rug nederhangt (V, 8^e rij, 24).

Omtrent de kleeding der menschenbeelden in de wapens kunnen wij in geene beschouwingen treden, dewijl hier alle vaste maatstaf ontbreekt. In ieder voorkomend geval moet het costuum ten nauwkeurigste en duidelijkste beschreven worden. Er zijn echter eenige bijzondere gedeelten der kleeding waarvoor een nagenoeg onveranderlijke vorm is aangenomen en hierbij kunnen wij dus eenige oogenblikken stilstaan. Om de opslagen aan te duiden van de kleederen bezigt men in het Fransch het woord *rebrassé*, en wanneer dit de hoofddeksels betreft het woord *retroussé*.

De MANIPEL (Fr. *manipule* of *fanon*), een deel van het priesterlijk gewaad, bestaat uit eene mouw met een lang-afhangend stuk stof (V, 8^e rij, 25).

DE GUIBERVILLE — *Normandie*. In goud een manipel van vair.

De MOUW (Fr. *manche mal-taillée*, Eng. *maunch*) is de wijde mouw van een middeneeuwschen tabbaard en komt voor in de wapens van de Engelsche familie HASTINGS en de daarvan afstammende huizen (V, 8^e rij, 25).

HASTINGS graaf van HUNTINGDON — *Engeland*. In zilver eene zwarte mouw.

LAARZEN, SCHOENEN, PANTOFFELS, MUILEN en, HOUTEN KLOMPEN zijn niet van de eer, om in wapens voor te komen, uitgesloten, doch de voorbeelden zijn schaars. Men lette op den vorm der muilen van TRIP (V, 9^e rij, 14) en van den houten klomp van HOLZSCHUHER VON HARRLACH (V, 9^e rij, 15), waaruit volgt, dat men de gedaante dier voorwerpen in bijzonderheden dient te omschrijven.

COERMAN — *Gelderland*. In goud eene zwarte laars met rooden kap.

TRIP — *Nederland*. In rood drie antieke gouden muilen (*trippen*), 2 en 1.

HOLZSCHUHER VON HARRLACH — *Beijeren, Ned. Indië*.

In goud een antieke zwarte houten klomp op twee rigchels rustende, de zool van zilver, en op

de punt van den voet eene roode roos met zilver omboord.

De laarzen, die men 't meest in de wapens aantreft, zijn klein en worden LAARSJES (Fr. *housseaux* of *houssettes*) genoemd. Dikwijls zijn zij *gespoord* (Fr. *éperonné*). Eene soort van hooge schoenen heet in de Fransche wapenbeschrijvingen *brodequins*.

D'ARTIER — *Frankrijk*. In blaauw een gouden keper, vergezeld van drie laarsjes van 't zelfde.

Nog voeg ik hier de beschrijving bij van eenige voorwerpen, die, hoewel geen kleedingstukken, toch tot het toilet behooren of bij de uitrusting van een reiziger te pas komen.

Zoo vindt men bijv. KAMMEN in de wapens en wel van twee soorten, de eene met ééne rij, de andere met twee rijen tanden (V, 8^e rij, 15 en 16.)

CAMMINGHA — *Friesland*. In goud een zwarte kam van twee rijen tanden, vergezeld van drie blaauwe ruiten, 2 boven en 1 beneden.

PONSONBY — *Engeland*. In rood een zilveren keper, vergezeld van drie kammen met ééne rij tanden, van 't zelfde.

De REISTASCH (Fr. *gibecière*, Eng. *scrip*) was aanvankelijk een pelgrimstasch, doch werd allengs verfraaid en met kwasten voorzien van boven en van onderen, terwijl twee met kwasten versierde koorden strekten om de tasch toe te halen (V, 9^e rij, 16.)

DE ROMIEU — *Provence*. In zilver een blaauwe reistasch, beladen met eene gouden schelp boven welke eene zilveren kroon.

De ROZENKRANS (Fr. *patenôtre*, soms *chapelet*) wordt meestal in den kepervorm geplaatst.

L'HERMITE — *Frankrijk*. In groen een gouden rozenkrans met twee kwasten, keperswijze gesteld, met het kruis bovenaan, en vergezeld van drie zilveren vijfbladen.

De PELGRIMSSTAF (Fr. *bourdon de pèlerin*) is een stok

met een dwarsstokje op drie-vierden van zijne hoogte en een bol op den top (V, 8^e rij, 15).

DE HARNONCOUR UNVERZAGT — *Frankrijk, België, Duitschland*. In goud twee schuingekruiste blaauwe pelgrimstaven, in 't hoofdpunt vergezeld van eene roode schelp.

De GESPEN (Fr. enkv. *fermail*, meerv. *fermaux*, Eng. *buckles*), komen in verschillende vormen voor, soms rond, maar ook ovaal, vierkant of ruitvormig (V, 11^e rij, 6—9); deze laatste soort wordt in 't Fransch *fermail à l'antique* geheeten. De vorm moet dus altijd worden aangegeven. De tong der gesp ligt meestal dwars, met de punt naar de rechterzijde.

VAN DARTHUIZEN — *Sticht Utrecht, Gelderland*. In zilver drie ovale roode gespen, 2 en 1.

REYNOLDS MORETON graaf VAN DUCIE — *Engeland*. In zilver een roode keper, vergezeld van drie vierkante zwarte gespen.

BOOS VON WALDECK — *Beijeren, Nassau*. In rood drie schuingelegde en schuingerangschikte aanstootende ruitvormige zilveren gespen, aan de zijden geklaverd, de tongen kepervormig. Helmteeken: eene antieke zwarte vlugt, elke vleugel beladen met eene ronde schijf volgens het schild. Dekkleeden: zilver en rood (IV, 44.)

DE KERSAUZON — *Bretagne*. In rood eene ruitvormige zilveren gesp.

Bij de rubriek der kleedingsartikelen meen ik ook de BELLETJES (Fr. *grelots* of *grilllets*, Eng. *bells*) te mogen voegen (V, 8^e rij, 1), vermits zij in vroeger tijd aan de kleederen werden gedragen. Uit dien tijd dagteekenen ook de helmdekkleeden met belletjes, waarvan nog eenige zeldzame voorbeelden bestaan, bijv. in het wapen der familie DE FLOEN ADLERCRONA, in *België*. Voorwerpen met belletjes worden in de Fransche heraldiek gezegd *grilltés* te zijn.

VAN BELLINCHAVE — *Friesland*. In rood drie zilveren belletjes, 2 en 1.

De VINGERRINGEN (Fr. *bagues*) zijn bijna altijd bezet (Fr. *châtonné*) met een kostbaar gesteente (V, 8^e rij, 5).

VON ENZBERG — *Wurtemberg*. In blaauw een gouden vingerring met een robijn.

De BEURZEN worden op de antieke wijze voorgesteld, als een buideltje met twee koorden (V, 9^e rij, 17.)

BOURSIER — *Frankrijk*. In goud drie roode beurzen, 2 en 1.

Enkele malen komen KROONEN van verschillende soort als wapenfiguren voor. De meest gebruikelijke bestaan uit een gouden ring waarop een geheel blad en twee halve bladen (Fr. *fleurons*), met een paarl op eene gouden stift in elke tusschenruimte (V, 5^e rij, 5). Dit zijn ook de *gewone kroonen* die de helmen dekken of ter versiering strekken van de figuren, welke als helmteeken worden gevoerd. De *antieke kroon* (Fr. *couronne à l'antique*) bestaat uit een gouden ring met vijf of zeven punten (V, 5^e rij, 4). Tot aanduiding van die punten noemt men haar in 't Fransch *radié* (een term, die ook in andere opzigten gebruikt wordt als synoniem met *rayonnant*, stralende.)

DE CONINCK — Sticht *Utrecht*. In zilver drie roode kroonen, 2 en 1.

VON SCHÄRFFENBERG — *Oostenrijk*. In blaauw eene gouden kroon.

VON MALCHUS — *Wurtemberg*. In blaauw eene antieke gouden kroon met vijf punten.

§ 2. VOORWERPEN VOOR DE EEREDIENST, HUISRAAD, MUZIEK-
INSTRUMENTEN, GEREEDSCHAPPEN, WERKTUIGEN VOOR
LANDBOUW EN JAGTBEDRIJF, ENZ.

De ALTAREN hebben in de wapens geen vast bepaalden vorm; meestal vierkant en daarbij lang en laag, zijn zij soms van eenigzins andere gedaante en minder breed dan hoog.

VON ABEL — *Wurtemberg*. In zwart een vierkant, lang

en laag zilveren altaar (V, 8^e rij, 17), waarop een vuur brandt van 't welk een zware rook opgaat.

REUCHLIN — *Tiel, Rotterdam*. In blaauw op een vierkant, hoog en smal gouden altaar, aan elken zijkant met een engelenborstbeeld bij wijze van handsvat voorzien en omgeven door eene guirlande van groene lauwerbladeren, een brandend en rookend vuur in natuurlijke kleur; op den bovenrand van het altaar prijken in zwarte letters de woorden *ARA CA*, en op den benedenrand het woorddeel *PNIONIS* (V, 8^e rij, 20.)

De **DOOPVONTEN** (Fr. *fonts baptismaux*) hebben de gedaante van zeer lage vazen met deksels (V, 8^e rij, 21).

PARRIN DE SÉMAINVILLE — *Normandië*. In blaauw twee gouden doopvonten naast elkander, en een zilveren schildhoofd, beladen met een verkort breedarmig rood kruisje.

De **KLOKKEN** (Fr. *cloches*, Eng. *churchbells*) worden gezegd *geklepeld* (Oud-Fr. *batelés*, Mod.-Fr. *bataillés*) te zijn, wanneer de klepel van eene andere kleur is dan de kuip.

DE BELLEGARDE — *Frankrijk*. In blaauw eene zilveren, zwart-geklepelde klok.

Onder het huisraad bekleedt de **SPIEGEL** eene voorname plaats. Men vindt daarvan dan ook verschillende soorten in de wapens. De drie voornaamste zijn: de *toilet-spiegels* (Fr. *miroirs de toilette*), welke vierkant zijn en van boven gerond (V, 9^e rij, 2); de *ronde spiegels* (Fr. *miroirs arrondis*) van eene kringvormige gedaante (V, 9^e rij, 5); en de *ovale spiegels*, welke van onderen een steel hebben of *gesteeld* (Fr. *emmanché*) zijn (V, 9^e rij, 4). Al die soorten kunnen *omlijst* (de ronde in 't Fr. *cerclés*, de andere *encadrés*) zijn van eene andere kleur. Die, welker lijst met kleine bolletjes is omzet, worden in 't Fransch *pommetés* genoemd.

MIRON — *Frankrijk*. In rood een ronde zilveren spiegel, de lijst omzet met bolletjes van 't zelfde.

MIRABEL — *Limousin*. In blaauw drie ronde zilveren spiegels, 2 en 1.

AUCHER DU PUY — *Poitou*. In blaauw drie zilveren toiletspiegels, 2 en 1.

BERMAND DE MONTAULT — *Lotharingen, Champagne*. In blaauw een klimmende zwarte beer, die een ovalen zilveren spiegel in zijn poot houdt.

VAN HANSWIJK — *Nederland*. In purper twee vierkante gouden spiegels, de eene in het 2^e kwartier, de andere aan de schildpunt; en een zilveren vrijkwartier beladen met een halven zwarten leeuw opkomende uit eene natuurlijke zee.

KANDELAARS worden onder den gewonen vorm afgebeeld. De KERKKANDELAARS hebben drie armen.

d'OBERT — *België*. In blaauw een gouden keper, vergezeld van drie kandelaars van 't zelfde.

DIEUXYVOIE — *Frankrijk*. In blaauw een zilveren kerkkandelaar, waarboven eene gouden zon.

Er bestaat geen vast aangenomen vorm voor de LAMPEN. Soms zijn het antieke vazen met tuit en oor; soms ontbreken deze beide deelen. Andere malen zijn het bakjes op een voet.

VON KLEUDGEN — *Beijeren*. In goud een zwart St. Andries-kruis, vergezeld van vier antieke brandende lampen (V, 9^e rij, 8). In een zilveren hartschild een zwarte goud-ge kroonde adelaar.

SAILER — *Beijeren*. In blaauw drie zilveren lampen (V, 9^e rij, 10) met een voet, brandende in natuurlijke kleur, geplaatst 2 en 1.

FARMER — *Engeland*. In rood een zilveren keper, vergezeld van drie lampen van 't zelfde (V, 9^e rij, 9), brandende in natuurlijke kleur.

De BEKER (Fr. *coupe*) is soms met drijfwerk versierd en dikwijls met een deksel *bedekt* (Fr. *couvert*), V, 9^e rij, 21. De KELK (Fr. *calice*) is kleiner en smaller, van effen me-

taal, zonder drijfwerk en van geen deksel voorzien (V, 9^e rij, 22). Men verwarre de kelken niet met de ligt herkenbare WIJNKELKEN, die ook in eenige wapens voorkomen (V, 9^e rij, 25) Eenige Duitsche familiën voeren den DUBBELNAP (Fr. *hanap*, Hd. *Doppelbecher*), bestaande uit twee bekers, van welke de een omgekeerd is en den andere tot deksel dient (V, 9^e rij, 24).

RAULET D'AMBLY — *Lotharingen*. In blaauw een gouden beker.

GODIN — *Nederland*. In blaauw een gedekte gedreven gouden beker.

SCHNEIDER — *Elsas*. In groen een gouden kelk.

VON HIERONYMI — *Beijeren*. In goud een roode keper, vergezeld van drie zilveren wijnkelken.

BESSERER VON THALFINGEN — *Wurtemberg, Beijeren*. In zwart een zilveren dubbelnap.

De KANNEN (Fr. *pignates*) hebben een tuit en één oor (V, 10^e rij, 5). De LAMPETKANNEN (Fr. *aiguières*) hebben den vorm van de voorgaande, doch zijn wat grooter en meer versierd. Van de SCHENKKANNEN zijn slechts weinige voorbeelden aan te voeren (V, 10^e rij, 4).

DE POSSON — *België, Nederland*. In rood drie gouden kannen, 2 en 1.

DE PAUZE DE LARTIGUE — *Frankrijk*. In blaauw eene gouden lampetkan.

KANNEKENS — *Vlaanderen*. In blaauw drie gouden lampetkannen, 2 en 1.

SCHILLING VON CANNSTADT — *Wurtemberg*. In rood eene gouden schenkkkan.

De ZONNEWIJZERS (Fr. *cadrans*) hebben in de wapens de gedaante van perpendiculair geplaatste cilinders met eene uitstekende punt aan de regterzijde (V, 9^e rij, 12).

CADRAN — *Bretagne*. In blaauw drie gouden zonnewijzers, 2 en 1.

De WEEGSCHALEN (Fr. *une balance*) zijn ook in de wa-

pens opgenomen, waarschijnlijk omdat zij beschouwd worden als zinnebeeld der gerechtigheid.

DELPHIN D'ESTRIAC — *Bourgondië*. In rood een zilveren zwaard, dat eene weegschaal van 't zelfde ondersteunt.

De gewigten worden voorgesteld door de antieke **MARKEN** (Fr. *marcs*), eene soort van in elkander sluitende holle gewigten (V, 9^e rij, 11).

MARC LA FERTÉ — *Vermandois*. In blaauw drie gouden marken, 2 en 1.

De **DOBBELSTEENEN** zijn zeldzaam in de wapens. Men moet opgeven met hoeveel *oogen* (Fr. *points*) zij gemerkt (Fr. *marqués*) zijn.

MATHIAS — *Frankrijk*. In rood drie zilveren dobbelsteenen, elke steen aan de voorzijde met vijf oogen.

Van het schaakspel gebruikt men twee stukken in de wapens: het **PAARD**, en den **TOREN** (Fr. *roc d'échiquier*, Eng. *chessrook*). Het eerste wordt meestal voorgesteld als twee aan elkander verbondene, afgewende paardenkoppen op een voetstuk (V, 8^e rij, 8). Het andere, 't geen hoogstwaarschijnlijk in wezenlijkheid slechts een antiek lans-ijzer is, heeft bovenaan nagenoeg den vorm van een arm van 't ankerkruis (V, 8^e rij, 6).

ROHRMANN — *Beijeren*. In rood een gouden schaakpaard.

DE LA GORCE — *Vivarais*. In rood drie gouden schaaktorens.

De **KOLF** (Fr. *crosse*) ten gebruike bij het kolfspel (V, 8^e rij, 12) komt in een paar wapens voor, o. a. in dat der familie

VAN BALVEREN — *Geldertand*. In zilver drie regtop en naast elkander staande zwarte kolven, en twee zwarte dwarsbalken daarover heen.

Van muziek-instrumenten treft men **VIOLEN**, **HARPEN**, **KLARINETTEN**, **LUITEN** enz. aan. De violen staan met den steel naar onderen, de klarinetten regtop, de luit gelijkt veel op eene gitaar. De instrumenten zijn *gesnaard* (Fr. *cordé*), wanneer zij snaren van eene andere kleur vertoonen.

VAN SWIETEN — *Holland, Oostenrijk*. In rood drie zilveren violen, 2 en 1.

VAN DER HOUVEN — *Holland*. In zilver drie zwarte violen.

LUZY — *Frankrijk*. In rood twee dwarsgelegde zilveren luiten boven elkander, de greep links.

CLERISSY-ROUMOULÈS — *Provence*. In zilver drie staande roode klarinetten, 2 en 1, en een blaauw schildhoofd beladen met eene halve gouden zon, uitgaande van den benedenrand van 't hoofd.

De KUSSENS zijn vierkant en bijna steeds op een hunner hoeken geplaatst (V, 9^e rij, 5), behalve wanneer zij in het helmteeken tot onderlaag voor eene andere figuur strekken; dan liggen zij op de gewone wijze plat neder (V, 9^e rij, 6).

BECARDE — *Engeland*. In zilver drie roode goud-gekaste kussens, 2 en 1.

De VAGERS of VEGERS, eene soort van borstels, die in de wapens gebezigd worden, hebben de gedaante van de borsteltjes waarvan men zich bij 't scheren bedient en staan altijd met de haren naar boven (V, 8^e rij, 26). Men vindt er in het wapen der familie STEENGRACHT.

De WATERPUTTERS (Fr. *bouses* of *bouges*, Eng. *water-bougets*) waren oorspronkelijk lederen zakken, bestemd om daarmede uit de putten water op te trekken. Allengs is hunne gedaante van den eersten vorm ontaard, en na de verschillende veranderingen te hebben ondergaan, die ik op Pl. V, 11^e rij, fig. 1—4 doe kennen, beeldt men ze tegenwoordig nagenoeg af als eene kapitale schrijf-M (V, 11^e rij, 5), waarin eigenlijk niets meer van de vroegere gedaante is overgebleven.

DE VALANCE — *Schotland*. In blaauw drie gouden waterputters, 2 en 1.

De GRENDEL (Fr. *vertenelle* of *bris d'huis*) wordt voorgesteld als eene breede ijzeren reep met een geklaverd benedeneinde (V, 10^e rij, 24).

BRUCH — *Frankrijk*. In goud een schuingeplaatste roode grendel.

SLEUTELS komen in verschillende vormen en gedaanten voor. Zij worden regtop gesteld en zijn *toegewend* (Fr. *af-frontés*) wanneer de baarden tot elkander gekeerd zijn, *afgewend* (Fr. *adossés*) wanneer de baarden naar de schildranden zijn gerigt. Wanneer er slechts één sleutel in het schild is, staat zijn baard naar de regterzijde; anders zou hij *omgewend* zijn. Zoo de ringen der sleutels door elkander heengaan kunnen wij ze *zamengevlochten* (Fr. *entretenus*) noemen. In enkele Duitsche wapens vindt men sleutels van een zonderlingen vorm, die daar *houtsleutels* (Hd. *Holzschlüssel*) heeten; bij deze wordt de baard vervangen soms door drie of vier dwarsstaafjes (V, 44^e rij, 25), soms door een uitgetand reepje (V, 44^e rij, 26).

WACHENDORFF — *Nederland*. In goud twee afgewende roode sleutels.

VON RIEPPUR — *Wurtemberg*. In rood twee afgewende zilveren houtsleutels, de baard bestaande uit vier dwarsstaafjes en de steel uitlopende in een haak.

SPETH VON ZWYFALTEN — *Wurtemberg*. In rood drie schuinregts gelegde, schuinlinks gerangschikte, zilveren houtsleutels, de baard bestaande uit vijf tanden en de steel eindigende in een ronden ring.

De KETELS (Fr. *chaudières*) zijn groote bekkens met een hengsel en zonder voeten (V, 9^e rij, 48); men treft ze dikwijls in Spaansche wapens aan. De KOOKPOTTEN (Fr. *marmites*) hebben drie voeten en twee ooren (V, 9^e rij, 49). (*) Enkele Spaansche wapens bevatten ook PANNEN (Fr. *poêles*), voorwerpen in de gedaante van de bekende koekepannen (V, 9^e rij, 20.)

DE PACHECO — *Spanje*. In zilver twee ketels bovenelkander, gedwarsbalkt-uitgetand van goud en rood, omhoepeld van zwart; uit elken ketel komen aan iedere zijde drie groene slangen te voorschijn.

(*) De kookpotten hebben niet altijd een hengsel, zoodat het vermeld moet worden of zij daarvan voorzien zijn.

DE LEBIDART — *Vlaanderen*. In zilver een blauwe dwarsbalk, beladen met drie gouden St. Andrieskruisen en in de schildpunt vergezeld van een zwarten, van binnen vergulden ketel.

BOR — *Sticht Utrecht*. In goud drie roode kookpotten, 2 en 1.

DE PADILLA — *Spanje*. In blauw drie regtop en naast elkander staande zilveren pannen, vergezeld van negen wassenaars van 't zelfde, drie in 't schildhoofd omgekeerd, drie tusschen de pannen gewend, de drie laatste in den schildvoet klimmende.

De afzonderlijk voorkomende **HENGSELS** (Fr. *cornières*) van ketels en ander huisraad, de **SCHOORSTEENHALEN** (Fr. *crochets* en *crémaillères*) om de ketels en potten boven het vuur te hangen, en de **HAKEN** (Fr. *crocs*) om iets tot zich te halen, zijn van zoo velerlei soort, dat in elk geval eene aanduiding, zoo naauwkeurig als geschieden kan, wenschelijk is. Ter proeve heb ik onder de afbeeldingen opgenomen het *hengsel* van VAN LOË (V, 10^e rij, 15), de *schoorsteenhalen* van VON ZIETEN (V, 10^e rij, 14), VON HADELN (V, 10^e rij, 15), BESEMER (V, 10^e rij, 18), VAN SWIJNDRECHT (V, 10^e rij, 17) en VAN HEIDEN REINSTEIN (V, 10^e rij, 16), alsmede den *haak* van WINTZINGERODE (V, 10^e rij, 19).

VAN LOË — *Nederland, Pruisen*. In zilver een zwart hengsel, welks einden in driedubbele pijlpunten uitloopen.

VON ZIETEN — *Pruisen*. In zilver een zwarte schoorsteenhaal, bestaande in een vierkant raam, aan de linkerbinnezijde uitgetand, van boven links voorzien van een gekromd ijzer en van onderen rechts van een haak.

VON HADELN — *Nassau*. In rood drie zilveren schoorsteenhalen, naast elkander met ringen aan een dwars in 't schildhoofd liggende staaf van 't zelfde hangende; elke haal bestaande uit een regtstandig ijzer 't geen zich van onderen links ombuigt en waarmede aan de

linkerzijde een regtsuitgetande staaf parallel loopt, die aan een dwarsijzertje van de eerste staaf bevestigd is; van onderen vereenigen zich beide staven en loopen uit in een haak met omgewende punt.

BESEMER — *Holland*. In goud drie in het schildhoofd regtop en naast elkander staande zwarte schoorsteenhalen, aan wier middelste een zwarte kookpot met hengel hangt; elke haak in de gedaante van eene aan de regterzijde uitgetande en van boven links, van onderen regts omgebogen ijzeren staaf

VAN SWIJNDRECHT — *Holland*. In goud drie regtopstaande zwarte schoorsteenhalen, geplaatst 2 en 1; de haken gelijk die in het wapen der familie *Besemer*, doch elke bovendien nog aan de regterzijde voorzien van een haakje, eenigzins boven den benedenhaak geplaatst.

VAN HEIDEN REINESTEIN — *Drenthe*. Gevierendeeld: 1 en 4 in blaauw drie zilveren dwarsbalken; 2 en 5 in goud een roode schoorsteenhaal, bestaande uit eene dwarsliggende en aan het regtereinde tot een haak omgebogene stang; aan het linkereinde is eene schuins naar beneden loopende en links uitgetande reep bevestigd, die van onderen in een omgewenden haak eindigt; beide haken met elkander verbonden door een over beiden heen gaande ovalen ring. In een gouden hartschild een dubbele zwarte adelaar, elke kop gekroond van goud.

VON WINTZINGERODE — *Nassau*. In zilver een schuin geplaatste roode haak.

Het **PLOEGIJZER** (Fr. *soc de charrue*), ofschoon altijd van denzelfden vorm, wordt niet altijd uit hetzelfde oogpunt gezien (V. 11^e rij, 11 en 12). Enkele malen komt eene geheele ploeg in het wapen voor (bijv. in dat der Noord-Brabantsche familie **DE ROOCK**) en wordt dan van ter zijde afgebeeld.

AGRICOLA — *Neuremberg*. In goud een regtopstaand en van voren gezien ploegijzer (V, 11^e rij, 11) in natuurlijke kleur.

BUGEAUD markies DE LA PICONNERIE hertog VAN ISLY. Gedeeld: I. in blaauw een gouden keper, in de schildpunt vergezeld van eene vijfpuntige ster van 't zelfde; en een rood schildhoofd beladen met drie vijfpuntige zilveren sterren; II. doorsneden: 1 in goud een zwart zwaard, 2 in zwart een gouden ploegijzer van ter zijde gezien (V, 11^e rij, 12) en schuinlinks geplaatst.

De EGGE (Fr. *herse de labour*) staat altijd regtop in het schild, en is soms vierkant, soms driehoekig enz., zoodat de gedaante behoort opgegeven te worden.

ÆMILIUS — Sticht *Utrecht*. In goud een vierkante, van onderen afgeronde zwarte egge (V, 11^e rij, 15).

DE BAY — *Vlaanderen*. In rood eene driehoekige gouden egge (V, 11^e rij, 16).

Zie in Hoofdstuk I der Derde Afdeeling: SWEERTS DE LANDAS EN WAUBERT DE PUISSEAU.

ZEISSENS en SIKKELS komen menigmaal voor, de laatste het meest, wier snede dikwijls, doch niet altijd, is uitgetand (V, 9^e rij, 51); is dit het geval, dan behoort het te worden opgegeven. Het enkele zeissenijzer wordt in de Fransche heraldiek *ranchier* genoemd.

VON LÜTTICHAU — *Pruisen*. In rood twee toegewende zilveren sikkels, de snede uitgetand, met gouden hechten, elke sikkel aan den rug van het ijzer versierd met drie bosjes kleine zwarte hanevederen, elk bosje van drie stuks.

Het gewone WIEL of *rad* bestaat uit acht spaken (V, 11^e rij, 22), die soms in meerdere of mindere mate versierd en bebeeldhouwd zijn; is het getal spaken verschillend dan moet dit vermeld worden. Het MOLENRAD, soms met vier, soms met acht spaken, heeft plankjes rondom de velg om het water op te scheppen (V, 11^e rij, 25). Bij het St. CA-

THARINAS-RAD is de velg bezet met een aantal haken (V, 11^e rij, 24).

DE BRAUW — *Holland*. In groen een gouden rad.

DE BONZY — *Frankrijk*. In blaauw een gouden rad zonder velgen.

VAN HOGENDORP — *Holland*. In zilver een zwart molenrad van vier spaken.

BEVER — *Middlesex*. In blaauw een gouden St. Catharinas-rad.

Het **MOLENIJZER** (Fr. *fer de moulin*) is een klein, ingebogen St. Andrieskruis, met eene ruitvormige opening in 't midden (V, 10^e rij, 20). Onder dezen vorm komt het altijd in de Nederlandsche wapens voor. Doch elders heeft het eene verschillende gedaante (V, 10^e rij, 21) en ook een anderen naam; de Franschen noemen dezen vorm *anille*, de Engelschen *millrind* of *ink-moline*; wij zouden haar *antiek molenijzer* kunnen noemen, in tegenstelling van het vorige, welks zijden smal inloopen.

COENEN — *Holland*. In rood een zilveren molenijzer.

ROPERTZ — *Westphalen*. In goud een antiek rood molenijzer.

Het **HUISANKER** (Fr. *anille à l'antique*) is eene staaf, die aan het boven- en benedeneinde den vorm van een ankerkruis heeft (V, 9^e rij, 50) en dient om stevigheid en steun aan het metselwerk te geven.

RADIN — *Ile de France*. In zilver een roode keper, vergezeld van drie zwarte huisankers.

De **WINKELHAAK** strekt niet alleen tot wapenfiguur (V, 9^e rij, 7), maar heeft zelfs aanleiding gegeven tot het zeldzame *winkelhaaksch-gevierendeeld* (Fr. *écartelé en équerre*, II, 26.)

VAN DER KERSTEDÉ — *Vlaanderen*. In zilver drie roode winkelhaken, geplaatst 2 en 1, de beide bovenste afgewend.

VON TALE — *Brunsvijk*. Winkelhaaksch-gevierendeeld van rood en zilver (II, 26).

De HEIPAAL (Fr. *hie*) is een zeer zonderling stuk, over welks eigenlijke beteekenis en doel de schrijvers het gansch niet eens zijn; volgens sommigen strekt het om steenen, volgens anderen om palen in den grond te heijen. Het stuk heeft de gedaante van eene zeer lange en smalle, aan de zijden afgeronde spitsruit, met een ring regts van boven en links beneden (V, 40^e rij, 25). Welligt het eenige voorbeeld is te vinden in het wapen van de familie

DAMAS JOUANCY — *Bourgondië*. In zilver een schuin-geplaatste zwarte heipaal, vergezeld van zes zooms-wijze gerangschikte roode rozen.

Ook het HEIBLOK (Fr. *mouton à piloter*) is zeldzaam. Het bestaat uit een zwaar, vierkant stuk hout, met twee dwarshoutjes aan elken kant en een haak of hengsel bovenaan (V, 44^e rij, 10).

SUYS — *Vlaanderen, Holland*. In blaauw drie gouden heiblokken, 2 en 1.

Tusschen de HAMERS (Fr. *marteaux*, Eng. *hammers*, Hd. *Hammer*) en de KLOPHAMERS (Fr. *maillets*, Eng. *mallets*, Hd. *Schlägel*) moet steeds het onderscheid in het oog worden gehouden. De eerstgenoemde zijn onze gewone hamers, met het vooreinde van het ijzer dik en het achtereinde puntig (V, 44^e rij, 15); de andere hebben een zeer breed en zwaren kop, die overal even dik is (V, 44^e rij, 14). Beide soorten kunnen zijn *gesteeld* (Fr. *emmanché*), wanneer de steel van eene andere kleur is dan de kop, en *ontsteeld* (Fr. *démanché*) wanneer zij in 't geheel geen steel bezitten. De steel kan met eene of andere kleur *van onderen bestagen* (Fr. *embouté*) zijn. De klophamers staan niet zelden *regts-hellend* (Fr. *penchés à dextre*), V, 44^e rij, 21, of *linkshellend* (Fr. *penchés à senestre*).

WTTEWAEL VAN STOETWEGEN — *Overijssel*. In goud drie blaauwe hamers met stelen in natuurlijke kleur, 2 en 1.

DE BLANCKART — *Vlaanderen*. In blaauw een groote schuingeplaatste zilveren hamer.

VAN DER BORCHT — *Vlaanderen*. In goud drie regtshellende roode klophamers, 2 en 1.

De SPIJKERS (Fr. *clous de la passion*) hebben in de wapens een driehoekigen kop (V, 7^e rij, 25)

DUBOIS DE GIVRY — *Touraine*. In goud drie zwarte spijkers, 2 en 1, en een blaauw schildhoofd beladen met drie zilveren adelaartjes.

Van de KETENS moet vermeld worden in welke rigting zij staan, en of de schakels rond, vierkant of ovaal zijn.

ALBERTI — *Toskane*. In blaauw twee zilveren ketens van vierkante schakels, schuingekruist en in 't schildhart vastgehecht aan een zilveren ring.

DE MENDOZA — *Spanje*. In rood een gouden schuinbalk, gevuld met groen; en eene zoomswijze geplaatste gouden keten, bestaande uit beurtelings ronde en ovale schakels, over alles heen.

De scharen komen in twee soorten voor: de SCHAPENSCHAREN (Fr. *forces de tondeur*), wier uiteinden puntig zijn (V, 10^e rij, 25) en de DROOGSCHEERDERSCHAREN (Fr. *forces*), die vierkant afgehakte einden hebben (V, 10^e rij, 22). Beide soorten staan met de einden naar boven, anders zijn zij *omgekeerd*.

DE THIRIBU — *België*. In hermelijn drie omgekeerde roode droogscheerdersscharen, 2 en 1.

De NEUSKNIJPER (Fr. *morailles*, of ook *broyes*, meerv.; Eng. *barnacles*, meerv.; Hd. *Bremse*, enkv.), een werktuig dat door de hoefsmeden bij het beslaan van paarden gebruikt wordt, heeft in de wapens een verfraaiden vorm bekomen en gelijk een soort van festoen (V, 11^e rij, 20). Het STEEKIJZER (Fr. *bute*), 'tgeen bij de uitoefening van hetzelfde bedrijf zijne aanwending vindt, gelijk eenigzins op een schop of spade (V, 11^e rij, 18). De ROSKAM (Fr. *étrille*) wordt regtop in het schild geplaatst met den steel naar beneden. De HOEFIJZERS rigten de uiteinden naar de schildpunt (V, 11^e rij, 19), anders zijn zij *omgekeerd*. Zij kunnen *genageld* (Fr. *cloué*) zijn van eene andere kleur.

VARNHAGEN VON ENSE — *Westphalen*. In goud een zwarte paarden-neusknijper.

BUTET — *Frankrijk*. In zilver drie blaauwe hoefsmidssteekijzers, 2 en 1.

VAN DER BURCH — *Vlaanderen*. In hermelijn drie roode roskammen, 2 en 1.

SLICHER — *Zeeland, Holland*. In goud een roode dwarsbalk, in 't schildhoofd vergezeld van drie blaauwe hoefijzers naast elkander, en in de schildpunt van een molenijzer van 't zelfde.

De jachtgereedschappen zijn meerendeels genoeg bekend, zoodat ik mij hier bepaal tot de minder bekende of die waarvan iets bijzonders is op te merken.

De KOPPELSTOKKEN (Fr. *accouplés*) zijn regtstaande stokken, elk einde van twee riemen voorzien, aan welke de jagthonden werden vastgebonden (V, 9^e rij, 29).

BEAUPOIL graaf DE ST. AULAIRE — *Parijs*. In rood drie zilveren koppelstokken met blaauwe riemen, 2 en 1.

De VISCHHAKEN (Fr. *hameçons*) staan regtop en keeren den haak regts (V, 9^e rij, 27); is deze aan de linkerzijde dan zijn zij *omgewend*. Men heeft ook *dubbele vischhaken*, die regts en links eene punt vertoonen (V, 9^e rij, 28).

HOEKWATER — *Holland*, Doorsneden: 1 in rood een zwarte vischhaak, half ingedompeld in eene zilveren blaauwgeschaduwde zee: 2 in goud drie zwarte schuinbalken.

De WOLFSHAKEN (Fr. *hameçons à lousps*, Hd. *Wolfsangel*) hebben den vorm van een klimmenden wassenaar met een ring in de doorbuiging (V, 8 rij, 9.)

VON PFLUMMERN — *Beijeren, Wurtemberg*. In rood drie omgekeerde zilveren wolfschaken boven elkander.

De JAGTSPRIET (Fr. *épieu*), is een lange stok met een breed en puntig ijzer aan het bovenende (V, 9^e rij, 26). Voormaals diende dit wapen bij de wilde zwijnenjagt.

SIMON — *Normandië*. In blaauw drie gouden jagtsprieten, 2 en 1.

De DISSELBIJL (Fr. *doloire*, Eng. *addice*) is eene bijl met ronde snede en een klein handsvat (V, 41^e rij, 17). Op de jagt diende het om de gedooide dieren te ontweiden en tevens is het een gereedschap der kuipers om de duigen af te schaven.

DE RENTY — *België*. In zilver drie roode disselbijlen, 2 en 1, de beide bovenste afgewend.

De HOORNS zijn van drie soorten: *waldhoorns*, *jagthoorns* en *posthoorns*.

De WALDHOORN (Fr. *grélier*, Hd. *Waldhorn*) is geheel tot een cirkel omgedraaid (V, 40^e rij, 5) en komt zeer zelden in de wapens voor. De JAGTHOORN (Fr. *cor de chasse*, Eng. *buglehorn*, Hd. *Jagdhorn*) en de POSTHOORN (Fr. *huchet*, Hd. *Hüfthorn*) zijn elk slechts een tot een halven cirkel gebogen buis; doch de *jagthoorn* onderscheidt zich door *altijd* met een snoer, dat soms van eene andere kleur is, gebonden of *gesnoerd* (Fr. *lié*) te zijn (IV, 2), terwijl de *posthoorn* in 't geheel geen snoer heeft (V, 40^e rij, 6). Al die soorten van hoorns hebben nog verscheidene attributen met elkander gemeen. De groote opening moet altijd regts en de monding links staan; anders zijn zij *omgewend*. Men zegt *beslagen* (Fr. *virolé*) van de ringen die er om liggen; *geopend* (Fr. *pavillonné*), van de groote opening; *gemond* (Fr. *enquiché* of *embouché*) van de monding; wanneer die deelen van eene verschillende kleur zijn. En 't is zelfs goed ze aan te duiden, al dragen zij dezelfde kleur, want niet alle hoorns zijn van die deelen voorzien.

CILLART DE KERMAINGUY — *Bretagne*. In rood een omgewende zilveren waldhoorn.

VAN HORENBEKE — *België*. In blauw een zilveren jagthoorn, gebonden van rood, beslagen en gemond van goud.

DE PERWEIS — *België*. In rood drie gouden posthoorns, 2 en 1.

§ 5. WAPENEN EN OORLOGSTUIGEN.

Het ligt in den aard der zaak, dat de meeste voorwerpen

van deze klasse tot de middeleeuwen behooren, ofschoon die der nieuwere tijden niet uitgesloten zijn.

De HELM (Fr. *casque*, Eng. *helmet*, Hd. *Helm*) komt soms als wapenbeeld voor (V, 2^e rij, 8—19) Men moet zijne stelling aangeven, naardien hij van ter zijde voorgesteld of aanzijnde kan zijn; men noemt hem *half-aanzijnde* (Fr. *taré de trois quarts*), wanneer hij niet volkomen aanzijnde is, noch in profiel geplaatst, maar tusschen beide in. Het *neusstuk* (Fr. *nasal*) is dat beweegbare gedeelte, 't geen den neus beschermt wanneer het vizier was nedergelaten. Wanneer de randen zoo van het borststuk als anderzins, alsmede de traliën, van een ander metaal zijn, noemt men den helm *omboord en getralied* (Fr. *liséré et grillé*) van dat metaal. Zoo het mogelijk is moet men de kleur opgeven waarmede hij *gevoerd* (Fr. *doublé*) is.

DE NIEULANT — *Vlaanderen*. In blaauw een half-aanzijnde rood-gevoerde gouden helm.

De helm was het hoofddekseel der ridders; de soldaten bedienden zich van den STORMHOED (Fr. *bassinet*).

LANDSHUTER — *Beijeren*. In zilver een zwarte stormhoed.

De volledige wapenrusting eens ridders komt zelden in de wapens voor: men bepaalt zich tot eenige der voornaamste gedeelten. Zoo vindt men het BORSTHARNAS en den RIDDERHANDSCHOEN (Fr. *gantelet*, Eng. *gauntlet*). De SPOREN worden geplaatst met de wiertjes naar boven, welke wiertjes, afzonderlijk, talrijk als wapenfiguren voorkomen, onder den naam van SPOORRADEREN (Fr. *molettes d'éperon*, of *molettes*, Eng. *mullets pierced*); zij hebben in den regel zes punten (V, 44^e rij, 51), doch soms, vooral in Engeland, slechts vijf; even als de sterren kunnen zij zijn *hellend, omgekeerd*, enz. Enkele malen vindt men ze aan de *spoorstang* (Fr. *collet*) gehecht (Fr. *colletées*), V, 44^e rij, 55. De STIJGBEUGEL wordt driehoekig voorgesteld, met twee afvliegende riemen (V, 44^e rij, 54).

TINDAL — *Holland*. Gevierendeeld: 1^e, 2^e en 3^e kwartier, enz., zie Hoofdstuk I der Derde Afdeeling; 4^e kwartier: in rood een zilveren borstharnas waarachter eene stang van 't zelfde op welke een Romeinsche stormhoed, mede van zilver, rust.

LACOCKE — *Engeland*. In zilver een zwarte ridderhandschoen.

DE MAERE — *Overijssel*. In blaauw drie gouden sporen, de eene geplaatst in het tweede kwartier, de beide andere in de schildpunt naast elkander; in een rooden schildhoek een groen gebladerd zilveren knolgewas.

COGELS — *België*. In goud drie zespuntige spoorraden, 2 en 1, de beide eerste groen, het onderste rood.

MESDACH — *Vlaanderen*. In rood drie omgekeerde vijf-puntige gouden spoorraden.

VAN CROMBRUGGHE — *Vlaanderen*. In rood drie vijf-puntige zilveren spoorraden gehecht aan stangen van 't zelfde, geplaatst 2 en 1, de radertjes omlaag.

DE ROMRÉE — *Provincie Namen*. In blaauw een gouden kameel, gebreideld en gekroond van rood, vergezeld van drie zilveren stijgbeugels met gouden riemen.

Het **ZWAARD** staat van nature regtop in het schild met de punt naar boven (I, 57, *CRESPIY LE PRINCE*); rigt de punt zich naar omlaag dan is het *omgekeerd*. Ten opzichte van de verschillende standen en eigenschappen van het zwaard bezit de Fransche heraldieke taal een aantal korte termen, die wij door omschrijving moeten vervangen. Zoo noemt men het *garni*, wanneer zijn gevest van eene andere kleur is dan het lemmer; *dégarni*, wanneer het gevest ontbreekt; *contreposé* wanneer het zwaard met de punt links ligt, het geen dus als synonym beschouwd kan worden met *omgewend*, dewijl de natuurlijke rigting van een liggend zwaard

is, met de punt naar de regterzijde. *Aanstootend* (Fr. *contrepoinié*) zeggen wij voor twee zwaarden, die elkander met de punt raken. Het zwaard ontvangt den naam van **DEGEN** wanneer het gevest nog met een beugel ter bescherming van de hand voorzien is.

Ook de *schede* komt eene enkele maal voor, doch meer nog de **SCHEDEPUNT** (Fr. *bouterolle*), namelijk het metalen beslag, dat aan het benedeneinde stevigheid geeft. De meeste Duitsche wapenkenners kennen aan die figuur (V, 11^e rij, 27) den naam van *Schröterhörner* toe en beweren, dat zij geen degenbeslag voorstelt, maar de gewijzigde afbeelding is een paar kever-voelhorens. Nog anderen zijn van oordeel, en welligt met meer grond, dat men die voorwerpen te houden hebbe voor zeebladen (Fr. *feuilles de nénuphar*), die van binnen sterk uitgesneden zijn.

De **TURKSCHE SABEL** (Oud-Fr. *baquemar*, Mod.-Fr. *badelaire*) is breed en krom, en wordt soms in zijne schede voorgesteld. Men noemt hem in de Fransche heraldiek *aiguisé* wanneer de punt van eene andere kleur is, terwijl men zijn gekromden vorm, des noodig, uitdrukt door het woord *anché*.

DOUMA VAN LANGWEER — *Friesland*. In rood een zilveren zwaard met gouden gevest.

ZABIELE-ZABIELSKI — *Polen*. In blaauw twee regtopstaande en aanstootende zilveren zwaarden, het bovenste omgekeerd; en een gouden wassenaar, over het punt van aanraking heen.

DE BOUTELAUD DE BOUREVAUD — *Limousin*. In blaauw vijf gouden schedepunten, vergezeld van vier driehoeken van 't zelfde, in den kruisvorm aanstootende.

LE MAREC DE NAVALET — *Bretagne*. In blaauw twee schuingekruiste Turksche sabels van zilver met gouden gevesten.

DU BOIS DE LA FERRONIERE — *Bretagne*. In rood drie regtopstaande Turksche sabels van zilver, naast elkander.

COURTEJAMBE — *Frankrijk*. Geschakeerd van zwart en zilver, waarover twee schuingeplaatste Turksche sabels met gouden gevesten, in hunne roode, met gouden punten en beslag en roode snoeren versierde, scheden.

De **BIJLEN** worden regtop geplaatst en zijn van tweederlei soort: de *gewone bijl*, die eigenlijk geen wapen, maar een gereedschap is en ook zelden voorkomt, en de **STRIJDBIJL** (Fr. *hache d'armes*, Eng. *battle-axe*), die bovenaan eene ijzeren piek en tegenover het bijlijzer eene punt heeft (V, 41e rij, 28). De bijlen van beide soort kunnen, even als de hammers, *gesteeld* (Fr. *emmanché*) en *ontsteeld* (Fr. *démanché*) zijn.

MOERMAN D'HARLEBEKE — *Vlaanderen*. In zwart eene gouden bijl, de steel naar de regterzijde omgekromd (III, 70).

CONGREVE — Graafschap *Stafford*. In zwart een zilveren keper, vergezeld van drie strijdbijlen van 't zelfde.

De **RIDDERLANS** (Fr. *lance de tournoi*, Eng. *tilting-spear*, Hd. *Turnierlanze*) is naar haar vorm zeer bekend, zoodat ik hier alleen zal aanmerken, dat zij regtop wordt geplaatst en van boven met een piekijzer is voorzien (V, 41e rij, 29). De lans wordt soms *gebroken* (Fr. *éclaté* *) aangetroffen, als wanneer men de splinters van het hout ziet. De **LANSPLATEN** (Fr. *arrêts de lance*) zijn in de wapens buitengewoon zeldzaam; het waren ronde ijzeren platen, onder aan de lans bevestigd, om de hand van den ridder, die dat wapen hanteerde, tegen de slagen of stooten van zijne tegenpartij te beveiligen (V, 41e rij, 50).

(*) Eenige oude schrijvers spreken van eene schildverdeeling (*partition*), die zij *gebroken* (*éclaté*) noemen, en die op elke lijn toepasselijk is, welke dan als versplinterd wordt voorgesteld. Dit schijnt echter weder eene vruccft te zijn geweest van hunne verhitte verbeelding, die hen aandreef tot het uitvinden van alle mogelijke en onmogelijke verdeelingen en figuren, want zij geven van hunne fraaije *gebroken verdeeling* enkel voorbeelden uit de ridderromans; derhalve — *geene* voorbeelden.

AMHERST — Graafschap *Kent*. In rood drie gouden ridderslansen met blaauwe punten, naast elkander.

D' ESTERNO — *Bourgondië*. In purper een blaauwe dwarsbalk, beladen met eene zilveren schelp en vergezeld van drie lansplaten van 't zelfde, twee boven en een onder den balk.

De PIEKEN zijn algemeen bekend, doch ik geef hier een paar voorbeelden van min gewone vormen.

DE GAIFFIER — *België*. In zwart eene gouden piek (V, 42^e rij, 9), van onderen begeleid door twee zespuntige sterren van 't zelfde.

DE MONIOT — *België*. In blaauw drie zilveren piekijzers (V, 41^e rij, 52).

De *boog* komt voor als HANDBOOG en als KRUISBOOG. De *handboog* (Fr. *arc*, Eng. *long bow*, Hd. *Bogen*) wordt doorgaans paalswijze geplaatst, met de pees aan de rechterzijde en in ontspannen toestand (V, 41^e rij, 58); die regel gaat echter niet zoo zeker, dat men zich zou kunnen ontslaan van de zorg om den stand van dit wapentuig in elk bijzonder geval aan te duiden. De boog heet *gepeesd* (Fr. *cordé*, Eng. *strung*), wanneer de koord van eene andere kleur is dan het hout. De *kruisboog* heeft eene dikke schaft en wordt door middel van eene veer gespannen; men plaatst hem met de schacht regtop en meestal met ontspannen koord (V, 41^e rij, 59).

VON ARCO — *Tirol*. Gevierendeeld: 1 en 4 in blaauw drie liggende gouden handbogen boven elkander; 2 en 3 in goud een paalswijze geplaatste blaauwe handboog; en een blaauw-getralied zilveren kruis over de afscheiding der kwartieren heen.

VAN STECK — Sticht *Utrecht*. In zilver een blaauwe kruisboog met roode schaft.

ZMODZ — *Polen*. In rood een gouden kruisboog.

De PIJL (Oud-Holl. *strael*, Fr. *flèche* of *dard*, Eng. *arrow* of *shaft*, Hd. *Pfeil* of *Strahl*) wordt regtop, met de punt

naar boven, geplaatst (V, 12^e rij, 1); staat de punt naar beneden, dan is zij *omgekeerd* (Fr. *flèche tombante* of *renversée*). Juist het omgekeerde echter van dit alles vindt in Engeland plaats; daar is de natuurlijke stand van den pijl (en ook van de losse pijlpunten), met de punt naar onderen; een omgekeerde flits rigt daar de punt naar boven. De pijlen kunnen *gevederd* (Fr. *empennées*) en *gepunt* (Fr. *armées*) zijn van eene andere kleur. Wanneer zij staan op de gespannen boogpees zijn zij *aangelegd* (Fr. *ajustées* of *encochées*). Een *bundel pijlen* (Fr. *faisceau de flèches*, Eng. *sheaf of arrows*), bestaat, zoo er geen getal wordt opgegeven, uit drie stuks, die in Engelsche wapens met de punten omlaag, doch overal elders met de punten naar boven staan. Zeldzame malen vindt men in de wapens QUARELEN, eene soort van zware pijlen met vierkante koppen (V, 12^e rij, 2), als ook VOGEL-PIJLEN (Fr. *flèches émoussées*, Eng. *birdbolts*), die in plaats van eene ijzeren punt een knop hadden of wel in twee of drie stompe einden uitliepen (V, 12^e rij, 5—5). De vogel-pijlen komen bijna uitsluitend in Engelsche wapens voor. Het PIJLIJZER (Fr. *javelot*, Eng. *broad arrow*) wordt dikwijls als afzonderlijke wapenfiguur gebezigd (V, 11^e rij, 56); *dubbel* en *driedubbel geweerhaakt* zijnde (V, 11^e rij, 55) be- komt het in 't Fransch den naam van *phéon*. In 't Engelsch wordt die naam van *pheon* gegeven aan een enkel pijlijzer, 't geen echter inwendig uitgeschulpt is en met de punt naar beneden staat (V, 11^e rij, 57).

ZINGEL — *Beijeren*. In rood een goud-geveleugelde gouden pijl met zilveren punt.

AERBOUT — *Vlaanderen*. In hermelijn drie roode quarelen naast elkander, de middelste regtop, die ter rechterzijde schuinregts, die ter linkerzijde schuinlinks.

REAEL — *Holland*. Gevierendeeld: 1 en 4 in blaauw drie zilveren quarelen, 2 en 4; 2 en 5 in zilver een roode hertenkop en hals, de regterhoorn omgeven door eene gouden kroon.

BOTTLESHAM — *Engeland*. In rood drie zilveren vogel-pijlen met stopen kop, 2 en 1.

SIDNEY lord L'ISLE AND DUDLEY — Graafschap *Kent*. In goud een blaauw, van binnen uitgeschulpt, pijl-ijzer met de punt naar beneden.

DE WALSH DE SERRANT — *Ierland, Poitou*. In zilver een roode keper, vergezeld van drie driedubbel-geweerhaakte zwarte pijlizers met de punt naar boven, 2 in 't schildhoofd en 1 aan de schildpunt.

De **KNODS** (Fr. *massue*, Eng. *club*, Hd. *Keule*), een zwaar stuk hout met een breeden kop en een smal handsvat, die wij als bekend mogen onderstellen, komt zelden als afzonderlijke wapenfiguur voor; meestal ziet men haar in de handen van wilden als schildhouders. De **STRIJDHAMER** of **STRIJDKOLF** (Fr. *marteau* of *masse d'armes* Hd. *Streitkolben*) komt in zoo verschillende gedaanten voor, dat men geen vasten vorm kan aannemen en steeds eene naauwkeurige beschrijving geven moet; soms hebben zij een ruitvormigen (V, 12^e rij, 6), soms een ronden kop; fig. 7 in diezelfde rij is eene afbeelding van den strijdkolf in het wapen der Limburgsche familie VAN AEFERDEN. De meest bekende onder deze soort van wapenen is gewis de vreeselijke **MORGENSTER** (Fr. *masse à picotons*, Hd. *Morgenstern*), een ronde ijzeren bol met uit stekende ijzeren pennen en òf onmiddelijk òf door middel van een kettingje aan den steel vastgehecht (V, 12^e rij, 8).

VAN AEFERDEN — *Limburg*. In goud een zwarte strijdkolf in de gedaante van een langen haak, waaraan van boven eene zeshoekige opengewerkte schijf bevestigd is.

Twee belegeringswerktuigen der oudheid, de *balista* en de *stormram*, worden enkele malen in de wapens aangetroffen. De **BALISTA** (Fr. *baliste*, Eng. *swepe* of *mangonel*) was een werktuig waarmede men zware steenen binnen belegerde vestingen slingerde (V, 12^e rij, 14), om daarna met den **STORMRAM** (Fr. *bélier militaire*, Eng. *battering-ram*), bestaande uit een zwaren aan twee kettingen hangenden balk

met een metalen ramskop aan het vooreinde (V, 12^e rij, 15), eene bres in de muren te maken.

MAGNALL — *Engeland*. In zilver eene blaauwe balista, beladen met een gouden steen.

BERTIE graaf van ABINGDON — *Engeland*. In zilver drie dwarsgelegde stormrammen van natuurlijke kleur boven elkander, met blaauwe koppen en kettingen.

Ook de meer moderne wapentuigen zijn vrij talrijk in de wapenschilden vertegenwoordigd. Het **KANON** rust op zijn affuit (Fr. *canon affûté*), doch heet, zonder affuit voorgesteld, *kanonloop* (Fr. *tube de canon*). Twee kanonnen, die elkander de druif toekeeren, zijn *afgewend* (Fr. *acculés*.) **MORTIEREN** zijn schaars; in grooter getal treft men de **BOMMEN** aan die zij uitwerpen, en welke zich door twee ooren (V, 12^e rij, 20) onderscheiden van de **HANDGRANATEN** (Fr. *grenades de guerre*, Eng. *handgrenades*) die daarvan niet voorzien zijn (V, 12^e rij, 12). Deze beide soorten van werpgeschut zijn doorgaans *brandend* (Fr. *allumé*), 't geen wil zeggen, dat er uit het pijpje vuur en rook te voorschijn komt; het is echter niet altijd het geval en moet dus telkens worden opgegeven. De **SNAPHAAN** en de **PISTOOL** verschijnen hoogst zelden in de wapens.

BOSCHERON — *Vlaanderen*. In rood een gouden kanon op zijn affuit van 't zelfde, en een zilveren schildhoofd beladen met drie blaauwe koeken.

DE BASTYNCK — *Nederland*. In goud een roode schuinbalk, begeleid van boven door een kanonloop en van onderen door een snoek, beide voorwerpen in natuurlijke kleur.

HUWYN — *Vlaanderen*. In goud een blaauwe toren, geopend van 't veld, en een blaauw schildhoofd beladen met twee oorlogsmortieren van de eerste kleur.

DE LA VEGA — *Oostenrijk*. In rood eene brandende zilveren bom.

BALL OF BLOFIELD — *Graafschap Norfolk*. In hermelijn

een zwarte leeuw, vergezeld in 't schildhoofd van twee roode koeken en aan de schildpunt van eene brandende handgranaat in natuurlijke kleur.

VALETTE — *Frankrijk*. In rood een dwarsgelegde zilveren snaphaan met gouden kolf.

PISTOLLET DE ST. FERJEU — *Champagne*. Gedeeld: 1 in zilver een groene berg van de punt uitgaande, waarboven een liggend hert in natuurlijke kleur; 2 in rood twee toegewende gouden leeuwen. Over alles heen een blaauw hartschild, beladen met twee schuingekruiste gouden pistolen.

De belegerden in eene middeneeuwsche vesting poogden door seinen hunne vrienden van het gevaar te onderrigten en bijstand in te roepen. In den toenmaligen stand der krijgswetenschappen lag nagenoeg het eenige middel hiertoe in het ontsteken van groote vuren op een verheven punt; men hoopte brandstof op in groote korven van gevlochten ijzeren banden. Die seinwerktuigen waren van tweeërlei soort: de **VUURKORVEN** (Fr. *falots*), met of zonder steel (V, 12^e rij, 11 en 10), in welken laatsten vorm men ze als helmtteken vindt bij de geslachten VAN OLDENBARNEVELD, VAN DER HELL, enz.; en de **VUURBAKENS** (Fr. *fanal*, *fanaux*, Eng. *fire-beacons*), waarbij de korf op een hoogen paal, tegen welken men met eene ladder opklom, geplaatst was (V, 12^e rij, 15). Den voortgang van den vijand, vooral van zijne ruitery, poogde men ondertusschen te belemmeren door den omliggenden grond te bestrooijen met **VOETANGELS** (Fr. *chaussetrapes*, Eng. *galtraps*), massieve sterren van geslagen ijzer met vier punten, van welke drie altijd op den grond lagen, terwijl de vierde regtop naar boven stak (V, 8^e rij, 27.) Dit was echter niet genoegzaam: de vijand wist die hinderpalen te boven te komen of te ontwijken, en 't was dus ten hoogste noodig de vesting-zelve te versterken en ontoegankelijk te maken; dit doel trachtte men te bereiken door haar te omgeven en af te sluiten met **PALISSADEN**, breedte en aan het

boveneinde gescherpte palen (V, 12^e rij, 21); STAKETSELS (Fr. *estacades*), eene rij palen door een dwarsbalk aaneen verbonden (V, 12^e rij, 19), en HAMEIJEN (Oud-Fr. *amades*, Mod.-Fr. *hamaides*), een soort van slagboom van dwarsbalken (V, 12^e rij, 22). Bij het raadplegen der afbeeldingen zal men bemerken dat de staketsels en hameijen in de wapens eenigzins fantastisch en verschillend van den natuurlijken vorm worden voorgesteld; vooral de hamei is van haar oorsprong ontaard en wordt tegenwoordig ongeveer afgebeeld, als eene verzameling van drie dwarsbalken, welke de zijden van het schild niet raken, en ook door niets aan elkander verbonden zijn. De VALDEUR (Fr. *herse sarrasine*, Eng. *portcullis*) leverde vóór de invoering van het buskruid een bijna onverwinnlijke hinderpaal aan de belegeraars op en wordt meestal afgebeeld als een raamwerk van onderaan gepunte palen, door dwarsbalken verbonden, terwijl de bovenrand een ring droeg bestemd om er een ketting aan te bevestigen (V, 12^e rij, 18). Zelden evenwel liet de vijand zich door al die belemmeringen afschrikken en poogde ten minste de sterkte bij storm te veroveren, waarbij men zich van de STORMLADDERS (Fr. *échelles d'escalade*, Eng. *scalingladders*, Hd. *Sturmleiter*) bediende; deze hebben in de wapens geen vasten vorm, zoodat men de gedaante dient te beschrijven; als proeve geef ik de stormladders uit de wapens der familiën VAN BREDOW (V, 12^e rij, 16) en VON LÜTZOW (V, 12^e rij, 17). Die welke in de Engelsche wapens voorkomen hebben meestal dezen laatsten vorm. Men deed de stormladders aan de muren vasthouden door middel van WEËRHAKEN (Fr. *crampons*, Eng. *cramps*, Hd. *Wiederhaken*), regtop staande ijzeren staven met een hoek van boven regts en van onderen links (II, 11).

DURANT — *Bourgondië*. In rood een gesteelde gouden vuurkorf.

DAUNT — *Engeland*. In zwart drie brandende vuurbakens met hunne ladders, alles in natuurlijke kleur.

DE RIEMER — *Holland*. In rood een gouden voetangel, vergezeld van drie rozen van 't zelfde.

VAN LEYDEN — *Overijssel*. In rood vijf zilveren palissaden naast elkander, verbonden door eene dwarsplank van 't zelfde.

PALAVICINI — *Genua*. Vijf gouden vakken grenzende aan vier blaauwe; in een gouden schildhoofd een verkort zwart staketsel van drie stukken.

DE LA HAMAIDE — *Henegouwen*. In goud eene roode hamei.

D'APELVOISIN — *Poitou*. In rood eene gouden valdeur.

VON BREDOW — *Pruissen*. Gevierendeeld: 1 en 4 in zilver een roode stormladder, bestaande uit een van boven links omgebogen paal met drie gouden dwarsbalkjes; 2 een gouden veld regts-omvat van zilver; 3 een gouden veld links-omvat van zilver. Het gansche schild omboord met goud.

SHIPSTOWE — *Engeland*. In zwart drie zilveren schuinregts geplaatste en schuinlinks gerangschikte stormladders, de middelste langer dan de beide anderen.

VON LUTZOW — *Wurtemberg*. In goud eene schuingeplaatste zwarte stormladder.

VAN BOETZELAER — *Holland*. In rood drie gouden weerhaken, 2 en 1.

De BOEIJEN der gevangenen (Fr. *ceps* of *fer de prisonnier*) bestaan meestal uit eene dwarsgelegde staaf, met een half kringvormig ijzer aan elk einde.

DE SCHOUTHEETE — *Vlaanderen*. In zwart een gouden gevangenboei (V, 10^e rij, 7).

Over de Banieren en Vaandels zal ik meer uitvoerig handelen in het hierna volgend Hoofdstuk.

§ 4. GEBOUWEN EN BOUWWERKEN.

De KERKEN, die men in de wapens aantreft, zijn meereendeels dorpskerken, bestaande uit een enkel gebouw met een spitsen toren in 't midden daarop. In het wapen der

prinsen en graven von STARHEMBERG komt eene afbeelding voor van den toren der St. Stephanus-kerk te Weenen. Van eene KAPEL hebben wij een voorbeeld in het wapen der Geldersche familie VAN DER CAPELLEN (II, 60).

VON RUMMERKIRCH — *Beijeren*. In rood eene zilveren kerk, met den toren aan de regterzijde.

DES PRUETZ — *Béarn*. In blaauw eene zilveren kapel, geplaatst op een gouden, met groen geschaduwden grond.

Voor de KASTEELLEN is geen algemeene en uitsluitende vorm aangenomen; doorgaans bestaan zij uit een hoofdgebouw tusschen twee torens, met een derden bovenop in 't midden. Soms ligt het kasteel *in puin* (Fr. *château masuré*), andere malen is het *zonder dak* (Fr. *découvert*); dikwijls ver- toont het eene *valdeur* (Fr. *château coulissé* of *hersé*). Naar aanleiding van de onderstaande wapens geef ik in de platen de afbeelding van de meest voorkomende vormen van kasteelen.

VAN DEN BERCH VAN HEEMSTEDÉ — *Leiden*. In zilver een gekanteeld rood kasteel (V, 4^e rij, 7), geopend van 't veld, met opgetrokken valdeur, aan elke zijde drie langwerpige roode vensters, 2 en 1; bovenop drie spitse blaauwe daken, elk met eene gouden windvaan.

GYLLENSTORM — *Zweden, Beijeren*. In blaauw een zilveren kasteel (V, 4^e rij, 8) op een drietoppig groen heuveltje; het kasteel bestaande uit een gekanteelden muur met eene zwarte spitsboog-deuropening; op dien muur staat een hooge gekanteelde toren tusschen twee lagere gekanteelde torentjes, die elk eene naar elk- ander waaijende vlag dragen van blaauw met een gouden dwarsbalk.

VON BURGER VON FLOSS UND HOLZHAMMER — *Saksen, Oostenrijk, Beijeren*. In blaauw op lage zilveren rot- sen een rood kasteel (V, 4^e rij, 9), bestaande uit een middelmuur met zwarte deur tusschen twee gekan-

teelde torens, elke toren verlicht door drie langwerpige zwarte vensters boven elkander.

D'APCHIER — *Languedoc, Auvergne*. In goud een overhoesch gezien en gekanteeld rood kasteel (V, 4^e rij, 10), met een gekanteeld rood torentje op elken hoek, de middentoren staande tusschen twee afgewende roode windvaantjes.

POZZO DI BORGO — *Corsika*. In blaauw een zilveren kasteel (V, 5^e rij, 1) op eene rots van 't zelfde, het kasteel overhoesch gezien met een toren aan elken hoek, alles gekanteeld.

DELPUECH DE COMEIRAS — *Languedoc*. In rood een gekanteeld zilveren rond kasteel (V, 5^e rij, 2) met eene deur van 't zelfde, en op de tinnen drie gekanteelde torentjes.

DE CASTELLANE — *Provence*. In rood een gouden kasteel met drie rond-gedekte torentjes (V, 5^e rij, 5), de middentoren hooger dan de beide andere.

D'AIREBAUDOUSE — *Languedoc*. In rood een gouden kasteel, met eene overhangende kroonlijst (V, 5^e rij, 4), welke drie gekanteelde torentjes draagt van welke het middelste het hoogst is.

DE CLERMONT DE VAALSBOICH — *België, Frankfort*. In blaauw een zilveren kasteel (V, 5^e rij, 5) bestaande in een gekanteelden toren tusschen twee puntig-gedekte torens zonder kanteelen; de beide laatste met zilveren windvanen en elk met twee zwarte vensters boven elkander; de toren met eene roode deur waarboven twee zwarte vensters naast elkander. In een zwarten schildvoet een gouden dwarsbalk, waarboven drie ringen van 't zelfde naast elkander.

Ook bij de **BURGTEN** (Fr. *tour*, Eng. *tower*, Hd. *Thurm*) heerscht verschil van vorm, doch niet zoo aanmerkelijk als bij de kasteelen. De burgten zijn ronde, aan den bovenrand gekanteelde torens (V, 4^e rij, 1). Het meeste verschil bestaat in de plaatsing en het aantal der vensters, de aan-

wezigheid of afwezigheid van de kanteelen, de aanwezigheid van een spits of rond dak, en de omstandigheid dat de toren soms vierkant is. In den regel bevindt zich boven de deur of deuropening een rond gat en iets hooger een paar langwerpige vierkante vensters. De voornaamste attributen van eene burgt zijn, dat zij kan wezen: *geopend* (Fr. *ouvert*), wanneer zij geene deuren heeft en men dus door de opening het veld ziet; *gesloten* (Fr. *fermé*), wanneer die opening gevuld is met eene andere kleur dan het veld en men toch geen spoor van deur ziet; *met deuren* (Fr. *portillé*), wanneer de deuren, 't zij van dezelfde 't zij van eene andere kleur, duidelijk zichtbaar zijn; *gevaand* (Fr. *girouetté*), wanneer er windvanen op den top staan; *gedekt* (Fr. *essoré*), wanneer zij een vierkant en *puntig gedekt* (Fr. *couvert*), wanneer zij een puntig dak draagt. *Verlicht* (Fr. *ajouré*) zegt men van de vensters, *gevoegd* of *gemetseld* (Fr. *maçonné*) van de voegen van het metselwerk. Al die termen zijn evenzeer van toepassing op de kasteelen, als de ten aanzien der kasteelen gebezigde termen van toepassing zijn op de burgten. Dikwijls dragen zij kleinere torens, zoogenaamde *hangtorentjes* (Fr. *donjons*); daarvan voorzien, noemt men het gebouw in het Fransch *donjonné* (V, 4^e rij, 8 en 10; 5^e rij, 2 en 4). Men verwarre deze afzonderlijke torentjes niet met de verdiepingen van een toren (V, 4^e rij, 2 en 4), die ook wel eenigzins den schijn hebben van torentjes op zich-zelfen te zijn. De burgten zijn meestal van *schietgaten* (Fr. *archières*) voorzien, die men echter niet blazoeneert dan wanneer zij van eene verschillende kleur zijn. Tusschenmuren, die twee torens aan elkander verbinden, dragen (ook in het Fransch) den naam van *courtines*. Soms heeft eene burgt een *zijmuur* (Fr. *avant-mur*), die meestal gekanteeld is (V, 4^e rij, 6).

DE BEAUFORT — *Nederland*. In blaauw eene zilveren burgt, gevoegd van zwart en geopend van 't eerste, uit wier tinnen een meisje met loshangende haren opkomt, gelaat en armen vleeschkleurig, gekleed

van goud, in de regterhand een ovalen blaauwachtigen spiegel met gouden lijst houdende, de linkerhand op de heup rustende.

D'AFFAYTADI DE GHISTELLES — *Vlaanderen*. In blaauw eene gouden burgt van drie verdiepingen (V, 4^e rij, 2), met zwarte deuren.

VON HARS DORF — *Neuremberg*. In rood op een rijzenden gouden grond van drie toppen een antieke gekanteelde zilveren burgt (V, 4^e rij, 5), puntig gedekt van 't zelfde, met een hangtorentje aan elke zijde.

VON CAMUZI — *Beijeren*. Doorsneden van rood en blaauw, met eene gekanteelde zilveren burgt van twee verdiepingen (V, 4^e rij, 4) over alles heen, gesloten van zwart, met schietgaten van 't zelfde.

DE LORIOL — Fransche provincie *Bresse*. In blaauw een zilveren burgt met een zijmuur van 't zelfde aan de linkerszijde (V, 4^e rij, 6).

VON DER SALL — *Wurtemberg*. In rood eene zwarte burgt, gekanteeld van goud, verlicht met twee hoogvensters en geopend van 't eerste, de vensters en de deurposten omboord met goud; de toren rustende op twee van onderen gepunte gouden palen (V, 4^e rij, 5) en vergezeld van twee zilveren kruisjes, het eene in den linkerboven-, het andere in den regterbenedenhoek.

De BRUGGEN doorloopen de geheele breedte van het schild; ware het anders dan behoort dit te worden opgegeven. Ook vermeldde men het aantal der bogen.

DE PONTAC — *Frankrijk*. In rood eene zilveren brug van vier bogen, aan elk einde een toren van 't zelfde dragende, en oprijzende uit eene zilveren blaauw-geschaduwde rivier.

Het METSELWERK (Oud.-Fr. *le cartelé*. Mod.-Fr. *le maçonné*) bestaat uit de zichtbare voegen tusschen de steenen, doch maakt soms eene wapenfiguur op zich zelve uit. Van

MUREN moet uitgedrukt worden of zij met of zonder kanteelen zijn, en al dan niet de schildzijden raken.

REYNELL — *Engeland*. Een zilveren veld gemetseld van zwart, met een groot-uitgetand schildhoofd van deze laatste kleur (III, 60).

DE MARILLAC — *Auvergne*. Een zilveren veld gemetseld van zwart, in zeven vakken, 2, 5 en 2, het middenvak beladen met een rooden wassenaar, elk der andere vakken met een zwart meerltje (III, 61.)

De **FONTEINEN** zijn van de meest uiteenlopende vormen, zoodat het goed is, ze in elk bijzonder geval nauwkeurig te beschrijven. Meestal bestaan zij uit een, op een voet rustend, bekken, waaruit een enkele waterstraal opstijgt, terwijl soms andere stralen over den rand loopen.

Ten aanzien der **KOLOMMEN** geve men altijd zooveel mogelijk de bouworde aan, waartoe zij behooren. Zij zijn zeven malen meer lang dan breed en rusten op eene basis van een diameter hoog, zoodat hare geheele hoogte acht diameters bedraagt. Wanneer verscheidene kolommen naast elkander staan hebben zij alle die hoogte; doch staan er drie in het schild, 2 boven en 1 beneden, dan zijn zij vijf diameters hoog. Staat de kolom eenig in het schild, doch is dit met een schildhoofd beladen, dan heeft zij zes diameters hoogte, met nog één daarbij voor het voetstuk.

ZUILEN is de naam, die uitsluitend gegeven moet worden aan de figuren, algemeen bekend als voorkomende in het wapen van de Nederlandsche familie van **ZUYLEN**. Door ze *kolommen* te noemen zou men in verwarring geraken, want, ofschoon men beweert dat er kolommen mede bedoeld zijn, (in verband met eene overlevering die de van **ZUYLENS** van de Romeinsche familie **COLONNA** doet afstammen) ontbreekt toch de geheele schacht en er wordt minder van de verbeelding gevergd wanneer men die figuren aanziet voor twee met het afgesneden gedeelte aan elkander gevoegde Ionische kapiteelen (V, 5^e rij, 8). In het wapen van den in Beijeren

gevestigden tak der VAN ZUYLENS hebben de zuilen eene meer naar kolommen gelijkende gedaante bekomen (V, 5^e rij, 9). In verschillende werken zijn die stukken genoemd *zules, doubles rocs d'échiquier* enz.; doch de familie-zelve keurt dit af en staat de benaming van *zuilen* voor. Het bestek van dit werk gedooft niet, daaromtrent voor 't oogenblik in breedere ontwikkeling te treden.

WALEWSKI — *Polen, Frankrijk*. In rood eene goudge kroonde kolom in natuurlijke kleur.

Pocci — *Beijeren*. In blaauw eene zilveren kolom, geplaatst op een pedestal met trappen van 't zelfde, en getopt met een klimmenden gouden gezigts-wasenaar waaruit drie aren van 't zelfde voortspruiten; alles ondersteund door een groenen schildvoet.

In verscheidene Poolsche wapens treft men eene figuur aan, die wij AFDAK (Fr. *dais*) zouden kunnen noemen. Het bestaat enkel uit een stroodak, dat op vier palen rust (V, 5^e rij, 6).

RADOLIN-RADOLINSKI — *Polen*. In rood een gouden afdak op vier zilveren palen.

De PORTIEK (Fr. *portail* of *portique*) bestaat doorgaans uit eene vouwdeur tusschen twee kolommen en met eene frontispice of toog gedekt (V, 5^e rij, 7).

SAPORTA — *Spanje, Beijeren*. Doorsneden: 1 in rood een gaande gouden leeuw; 2 in blaauw een gouden portaal met eene toog gedekt.

DÜRER. In rood eene zwarte portiek, geopend van 't veld, met openstaande gouden deuren, geplaatst op een drietop groen heuveltje (Wapen van den vermaarden kunstenaar Albrecht Dürer).

Zelfs de BOUWVALLEN worden als wapenfiguren niet verwaarloosd, doch vorderen, gelijk zich begrijpen laat, eene naauwkeurige beschrijving.

CHASSEBOEUF graaf VAN VOLNEY — *Frankrijk*. In zwart een hoop zilveren bouwvallen (*ruines*) met eene vliegende zwaluw van 't zelfde in den regterbovenhoek;

deze bouwvallen bestaan in eene kolom zonder kapiteel, tusschen twee goed bewaarde kolommen, volgens de regelen der perspectief geplaatst; op den voorgrond de bovenhelft eener kolom, schuingeplaatst tegen eene plint. (Dit tamelijk onheraldische wapen werd aan den bekenden schrijver VOLNEY verleend met het oog op zijn beroemdste werk *les Ruines*).

§ 5. VAARTUIGEN.

Waar het mogelijk is moet men de soort der schepen opgeven, alsmede de optuiging en andere bijzonderheden beschrijven. Zij kunnen zijn *opgetuigd* (Fr. *équipés*), *onttakeld* (Fr. *arrêtés*); in het eerste geval hebben zij alle zeilen bij, in het laatste geval geen masten noch zeilen. De Fransche heraldisten bedienen zich nog van het woord *voguant* om aan te duiden dat het schip onder zeil is, en van het woord *habillé* wanneer de zeilen van eene andere kleur zijn dan de romp. Wij kunnen echter die toestanden in het Nederduitsch regstreeks, zonder bijzondere benamingen, uitdrukken.

VAN HOBOKEN — *Rotterdam*. In blaauw een gouden Oost-Indievaarder die op den spiegel den naam van *India* draagt, met zilveren zeilen en de Nederlandsche vlag op den achtersteven, zeilende op eene zee in natuurlijke kleur. Helm in profiel met dekkleeden van goud en blaauw. Wapenspreuk: SIC ITUR AD ORAS FORTUNÆ.

De GALEI (Eng. *galley* of *lymphad*) wordt in den antieken vorm afgebeeld (V, 40^e rij, 10) en komt veel in Schotsche wapens voor.

ECHLIN — *Ierland*. In goud eene zwarte galei met geveefde zeilen.

Ook BOOTJES komen voor en wel in verschillende vormen. Eigenaardig is de gedaante van het bootje in vele Poolsche wapens: het lijkt een bakje met opstaande hoeken (V, 9^e rij, 25).

BRODY DE PONINSKI — *Polen, Beijeren*. In rood een gouden bootje.

De ARKE NOACHS wordt eenigzins fantastisch afgebeeld, bijna, zou ik zeggen, als een huis (V, 10^e rij, 11) en is doorgaans vergezeld van eene duif met den olijftak in den bek.

DE PLANTAVIT DE MARGON — *Languedoc*. In blaauw eene gouden arke Noachs, drijvende op een zilveren zondvloed, en in 't schildhoofd vergezeld van eene vliegende duif van de laatste kleur met een olijftak van de tweede in den bek.

Het ANKER wordt regtop geplaatst, en bestaat uit den *stang* (Fr. *stanque*), den *dwarsbalk* (Fr. *trabe*) en den *tros* (Oud-Fr. *gomène*, Mod.-Fr. *gumène*); de aanwezigheid van den tros moet steeds vermeld worden, naardien hij veelal ontbreekt. In Duitsche wapens treft men het anker zeer dikwijls aan zonder dwarsbalk. Op de ankers met vier armen (Fr. *grappins*, Eng. *grappling-irons*) is alles van toepassing wat van het gewone anker gezegd is.

§ 6. VOORWERPEN VAN VERSCHILLENDE AARD.

De KLAROEN (Fr. *claricorde*, Eng. *rest*) is een zonderling stuk, dat alleen in Engelsche wapens voorkomt (V, 8^e rij, 11). De schrijvers zijn het in geenendeele eens, wat daardoor voorgesteld wordt. Naar luid van sommigen is het een koker om het onderende van de ridderlans in te laten rusten en van daar de naam van *rest*. Anderen houden het voor een werktuig, bestemd om de orgels van wind te voorzien. Nog anderen zien daarin een blaasinstrument.

ARTHUR OF SPRINGFIELD — *Ierland*. In rood een gouden keper, vergezeld van drie klaroenen van 't zelfde.

In de wapens van eenige Zuid-Fransche familiën vindt men eene zonderlinge soort van figuren, in 't Fransch OTELLES genoemd, die altijd ten getale van vier en schuinkruislings geplaatst voorkomen. Volgens sommigen zijn het amandelen,

volgens anderen lanspunten (III, 65). Evenwel, volgens eene in den laatsten tijd te berde gebragte verklaring, zijn het geene wezenlijke voorwerpen; het zou niets anders dan het veld zijn van een schild waarin een breedarmig kruis voorkomt. De eerste familie die *otellen* voerde was het groote huis COMMINGES in Provence en uit charters van dat geslacht is te bewijzen, dat het aanvankelijk een breedarmig kruis tot wapenbeeld heeft gehad. Langzamerhand zijn die armen steeds breeder geworden en de opengeblevene ruimten versmald, waardoor de armen allengs veld begonnen te worden en de overgelatene ruimten van het veld den schijn bekwamen van zelfstandige figuren te zijn.

DE BONALIEZ — *Frankrijk*. In zilver vier roode *otellen* (III, 65).

De SPHEER, het bekende werktuig dat men bij de beoefening der natuurkundige aardrijkskunde gebruikt, bestaat uit een aantal door elkander gestokene ringen op een voetstuk. Zij heet *omgord* (Fr. *cintré*), wanneer de om het zamenstel heenloopende dierenriem van eene verschillende kleur is.

BLAEU — *Holland*. In blauw eene gouden spher.

De WERELDBOL (Fr. *monde* of *globe*) is een bol, somwijlen van eene andere kleur *omgord* (Fr. *cintré*), d. i. omgeven van een dwarsen band geheel en van een verticalen ter halverwege, en *gekruist* (Fr. *croisé*), 't geen gezegd wordt van het kruis op den top (V, 8^e rij, 10). Met betrekking tot den oorsprong van dit stuk verhaalt Glaber in het Eerste Boek zijner Historiën, dat paus Benedictus VIII liet vervaardigen een gouden bol met een dergelijk kruis op den top en omgeven van een gordel van edelgesteenten. Dit prachtstuk moest een zinnebeeld zijn, dat de wereld niet bestuurd kan worden dan door aan Jezus Christus onderworpen te zijn. Toen later keizer Hendrik II zich te Rome bevond, schonk de paus hem dit kostbare kleinood, met bijvoeging, dat het voortaan het zinnebeeld des H. Roomschen

Rijks moest zijn, waarop de keizer, verklarende dat dit geschenk in geene betere handen kon gesteld worden dan van hen, die de verlokseleu der wereld hadden afgezworen, het ter bewaring overzond aan de monniken van Cluny. Welligt bevat dit verhaal waarheid, doch het voorwerp-zelf is sinds lang spoorloos verdwenen.

MORHANGE — *Lotharingen, Nederland*. In blaauw een gouden werelddbol, gekruist van 't zelfde, en zwart-omgord.

VAN DER MAESEN — *België*. In goud een breed zwart molenijzer, overtopt door een omgekeerden blaauwen werelddbol, omgord en gekruist van de eerste kleur.

De **MERCURIUS-STAF** (Fr. *caducée*) is een regtopstaande stok, omkronkeld door twee toegewende slangen en bovenaan bezet met twee vleugels.

CARPENTIER — *België*. Doorsneden van blaauw en groen; met een goud-gevleugelden zilveren Mercurius-staf over alles heen.

De **HOORN VAN OVERVLOED** wordt voorgesteld op de bekende allegorische wijze.

GULDEWAGEN — *Holland*. In rood, tusschen twee zespuntige zilveren sterren, drie korenaren van 't zelfde, voortkomende uit een hoorn van overvloed (V, 10^e rij 2), evenzeer van zilver.

VON NEUBECK — *Elzas, Beijeren*. In goud een zilveren hoorn van overvloed, gevuld met bloemen (V, 10^e rij, 1), tusschen twee zespuntige roode sterren.

De **DOOLHOF** (Fr. *dédale*) wordt meestal voorgesteld door drie ronde concentrische heggen (V, 7^e rij, 16).

DE GLATIGNY — *Normandië*. In blaauw een zilveren doolhof.

Het **NETWERK** (Fr. *réseau*) stelt, volgens de Fransche heraldisten, het net voor, waarmede de vrouwen in vroeger tijd heur hair opbonden. Het bestaat uit ruitswijze over elkander heen getrokken draden, die het gansche schild tot aan alle randen doorloopen.

MALIVERS — *Frankrijk*. Geschuinbalkt van zes stukken blaauw en zilver; met een netwerk van 't eene in 't andere, over alles heen.

KNOOPEN (Fr. *noeuds* of *lacs*, Eng. *knots*) komen in allerlei soort voor. De meest bekende en algemeene is de **LIEFDE-KNOOP** (Fr. *lacs d'amour*), zijnde een door elkander gestoken koord, waarvan de uiteinden ter regter- en linkerzijde uitsteken (V, 2^e rij, 1). In Engelsche wapens komen verscheidene soorten van knoopen voor, genoemd naar de familiën, die dezelve als wapenbeeld of als leuze voerden, zoo als: *Bowens-knoop* (V, 2^e rij, 5), *Bourchiers-knoop* (V, 2^e rij, 4), *Dacres-knoop* (V, 2^e rij, 7), *Harringtons-knoop* (deze is niets anders dan het *latwerk*, *la frette*), *de Lacy's-knoop* (V, 2^e rij, 2), *Staffords-knoop* (V, 2^e rij, 5) en *Wake's-knoop* (V, 2^e rij, 6).

DE MATHELIN — *Luxemburg*. In rood twee zamengevlochten en horizontaal geplaatste zilveren liefdeknoopen.

De **DRIEHOEK** (Fr. *triangle*) rust op zijne basis (V, 8^e rij, 18), anders zou hij *omgekeerd* zijn. Is hij *geledigd* (Fr. *vidé*), dan noemt men hem *delta* (V, 8^e rij 19). De **PENTALPHA** heeft nagenoeg het voorkomen van twee zamengevlochten deltas, gezamenlijk met vijf uitspringende hoeken (V, 10^e rij, 12).

BACHET — *Frankrijk*. In zwart een gouden driehoek, en een rood schildhoofd, beladen met drie vijfpuntige gouden sterren.

BONCHAMP — *Anjou*. In rood twee in den vorm eener ster zamengevlochten gouden deltas.

VON STAHLER — *Zwaben*. In rood eene gouden pentalpha.

De **LETTERS** van het alfabet komen niet zelden als wapenfiguren voor. Men dient daarbij de lettersoort op te geven.

VON ALTHANN — *Duitschland*. In rood een zilveren dwarsbalk, beladen met eene zwarte gothieke A.

BENEYTON — Fransche provincie *Bourbonnais*. In rood een gouden kruis, vergezeld van vier toegewende gothieke B's van 't zelfde.

DE CALUWE — *Vlaanderen*. In blaauw een zilveren keper,

op den top beladen met een zwart hermelijnstaartje en vergezeld van drie gothieke K's van de tweede kleur.

DIBBETS — *Limburg*. Gedeeld: 1 in goud een zwarte W, vergezeld van twee hanen van 't zelfde, gebekt, gepoot, gekamd en gebaard van rood, 1 boven en 1 beneden de letter; 2 in rood, bezaaid met gouden leliën, een leeuw van de laatste kleur over alles heen.

LE GRELLE — *België*. In blaauw een gouden dwarsbalk, in 't schildhoofd vergezeld van drie A's van 't zelfde, geplaatst 1 en 2, de eerste kleiner dan de beide andere; en beneden den balk een gouden roskam.

RENSEN — *Gelderland*. In goud drie zwarte Grieksche II, geplaatst 2 en 1.

Enkele malen treft men ARABESKEN aan, eene zeer onheraldische figuur, vrucht van den verbasterden smaak der Duitsche herauten.

VON ABEL — *Beijeren*. In rood een man die uit eene arabesk opwast.

PAUW — *Sticht Utrecht*. In blaauw eene gouden arabesk in de schildpunt, uit welke drie regte zilveren takken oprijzen, met een ovalen gouden knop op elken top en drie gouden klaverblaadjes aan elke zijde van den tak.



HOOFDSTUK XI.

Hersenschimmige Wapenfiguren, of Monsters.

De klasse der hersenschimmige wapenfiguren bestaat uit de wezens, die of geheel de vrucht zijn der verbeelding, of ontstaan zijn uit de bijeenvoeging van gedeelten van verschillende werkelijk bestaande dieren, zoodat hieruit een wezen geboren wordt, 'tgeen in de natuur niet aldus bestaat.

Ik begin met de SIRENE of MEERMIN, als de liefelijkste

creatie. Zij wordt voorgesteld als eene van ter zijde geziene vrouw, wier ligchaam in een vischstaart eindigt (V, 15^e rij, 5); doch wanneer zij twee staarten heeft is zij geheel aanziende, terwijl zich aan beide zijden een staart omkrult, die zij met hare handen vasthoudt (V, 15^e rij, 4). De gewone meermin met één staart heeft doorgaans een kam in de eene en een ovalen spiegel in de andere hand. Is zij voorgesteld zich badende in eene kuip, dan bekomt zij den naam van *Melusina*, naar de toovergodin van dien naam. Zulk eene Melusina werd als helmteeken gevoerd door de beroemde familie DE LUSIGNAN en de daarvan afstammende huizen. De sirenen kunnen *gevind* (Fr. *lorré*) en *gestaart* (Fr. *peautré*) zijn van eene andere kleur.

DUPUY DE BORDES — *Languedoc*. In rood eene sirene in natuurlijke kleur, ondersteund door eene groene rots, die uit eene zilveren zee oprijst.

CANDIDA — *Napels*. In zilver eene sirene in natuurlijke kleur met twee staarten, van welke zij er met elke hand één omvat, zwemmende op eene groene zee en overtopt door eene gouden kroon.

De MEERMAN is, indien ik mij zoo mag uitdrukken, het mannetje van de sirene. Het is eene van ter zijde geziene mansfiguur, die in een vischstaart uitloopt (V, 15^e rij, 5). Doorgaans is hij op eene of andere wijze gewapend, soms blaast hij in eene schelp.

MEERMAN — *Holland*. In zwart een zilveren meerman, gewapend met helm, rondas en sabel, alles evenzeer van zilver.

DE NERÉE — *Gelderland*. Onder een blaauwen hemel met wolkjes eene groene zee, waarop een meerman van ijzerkleur met groene haren en gespleten baard van 't zelfde, een gouden sabel boven zijn hoofd zwaaijende.

GIEDROYC — *Polen*. In blaauw een boogschietend meerman in natuurlijke kleur met groenen staart, in de schildpunt vergezeld van eene zilveren roos.

De CENTAUR is uit mythologische afbeeldingen genoegzaam bekend als een monster half mensch en half paard. Doorgaans is hij gewapend met eene knods, doch schiet soms een boog af en heet dan in het Fransch *centaure-sagittaire*.

SATURNINI — *Italië*. Doorsneden van goud en blaauw; met een boogschietenden centaur van 't eene in 't andere.

De SPHINX bestaat uit de bovenhelft van eene vrouw en de achterhelft van een leeuw en is altijd liggende voorgesteld.

DE SAVALETTE — *Frankrijk*. In blaauw eene zilveren sphinx, waarboven eene vijfpuntige gouden ster (V, 14^e rij, 6).

De CHIMÆRA wordt van ter zijde gezien, met het gezigt naar den beschouwer gekeerd, en bestaat uit het gelaat en de borst eener vrouw, de voor- en achterpooten van een leeuw, het ligchaam eener geit en den staart eener slang.

CHIMERA — *Italië*. In zilver eene chimera in natuurlijke kleur (V, 14^e rij, 7.)

De HARPIJ wordt aanzierende voorgesteld. Zij bestaat uit de bovenhelft eener vrouw en de benedenhelft van een adelaar; de armen worden bij haar vervangen door vleugelen.

LAMI — *Touraine*. In blaauw eene gouden harpij, het hoofd in natuurlijke kleur (V, 15^e rij, 1).

De *heraldieke* TIJGER (Eng. *heraldic tiger*) komt uitsluitend in Engelsche wapens voor. Hij heeft het ligchaam van een leeuw en den kop ongeveer van een krokodil, terwijl hals, borst en staart met hairbossen bezet zijn. Hij wordt stappende voorgesteld met zijn staart boven den rug opgeheven (V, 14^e rij, 1).

STACKPOOLE — *Engeland*. In goud een zwarte heraldieke tijger.

De *heraldieke* PANTHER, die enkele malen in Duitsche wapens wordt aangetroffen, is zamengesteld uit den kop van een draak, het ligchaam en den staart van een leeuw, terwijl zijne voorpooten adelaarsklauwen zijn. Het dier is

klimmende voorgesteld en werpt vlammen uit zijne neusgaten en ooren. Een halve heraldieke panther komt voor in het wapen der prinsen en graven van STARHEMBERG.

De *heraldieke ANTELOPE*, welke ook weder alleen in Engelsche wapens voorkomt, bestaat uit het ligchaam van een hert, de hoornen der antilope, de slaglanden van het zwijn en den staart van den eenhoorn; voorts heeft dit dier hairbosjes aan hals, borst, dijen en staart (V, 43^e rij, 10).

ANTILUPE — *Engeland*. In zilver eene roode heraldieke antelope, met gouden hoorns, hoeven, slaglanden en manen.

De WEERWOLF wordt afgebeeld als een lynx of eene groote wilde kat.

RICHARD DE CORBERIE — *Frankrijk*. In blaauw een weêrwolf in natuurlijke kleur; en een gouden schildhoofd beladen met een rooden gaanden en aanzien den leeuw.

De PEGASUS is het gevleugelde paard der dichters; het wordt altijd rennende voorgesteld, met de vleugels naar boven gerigt.

BREIDING — *Beijeren*. In blaauw een zilveren Pegasus.

De EENHOORN (Fr. *licorne*, Eng. *unicorn*, Hd. *Einhorn*) komt dikwijls voor. Het is een paard met een geitenbaard, gespleten hoeven, een leeuwenstaart, en een langen regten hoorn op het voorhoofd. Hij kan zijn *springend* (Fr. *sailant*, Eng. *saliant*), *klimmend* (Fr. *furieux*, Eng. *rampant*); *op zijne hoede* (Fr. *en défense*), wanneer hij den kop nederbuigt en zijn hoorn voorhoudt; *zittend* (Fr. *accroupi*), wanneer hij zit en zijne voorpooten op den grond laat rusten; *opzittend* (Fr. *acculé*), wanneer hij zit, maar zijne voorpooten opgeligt houdt; *liggend* (Fr. *en repos*), wanneer hij in rust nederligt. Van de kleur zijner manen (*crins* of *crinière*) zeggen de Franschen *criné*.

VAN BRIENEN VAN RAMERUS — *Gelderland*. In zilver een springende roode eenhoorn.

STEEDE — *Engeland*. In zwart een stappende zilveren eenhoorn.

DE FRANEAU DE GOMMEGNIES — *België*. In rood een zittende zilveren eenhoorn.

De PHENIX wordt regtopzittend voorgesteld met opgeheven vleugels en het hoofd ter zijde gewend, doorgaans op een vlammen brandstapel, die in de Fransche heraldiek den naam draagt van *immortalité*.

FÉNIS DU TOURONDEL — *Frankrijk*. In blaauw een gouden phenix op een rooden brandstapel, starende naar eene gouden zon in den regterbovenhoek (IV, 54).

De GRIFFIOEN of *grijpvogel* (Fr. *griffon*, Eng. *griffin*, Hd. *Greif*) is een gevleugeld dier, zamengesteld uit het bovenlijf van een adelaar, met paardenooren, en het benedenlijf van een leeuw. Zijn natuurlijke stand is van ter zijde en klimmende (IV, 59), doch men vindt er in Engelsche wapens ook die gaande of stappende zijn (V, 14^e rij, 2) en dan *male griffin* geheeten worden. Gelijk de leeuw draagt hij in den regel zijn staart opgeheven, doch zeer dikwijls, heeft hij dien tusschen de achterpooten doorgeslagen, zoodat men, wanneer dit laatste het geval is, het bepaald moet aanduiden.

VAN CHATVELT — *Holland*. In goud een zwarte griffioen, en een blaauw schildhoofd beladen met drie zilveren schelpen.

D'ARBAUD — *Provence*. In goud een zwarte griffioen, wiens regtervoor- en linkerachterpoot gevild (rood) zijn.

EVELYN — *Engeland*. In blaauw een gaande gouden griffioen, en een schildhoofd van 't zelfde.

De DRAAK (Fr. *dragon*, Eng. *wyvern*, Hd. *Lindwurm* of *Drache*), altijd van ter zijde voorgesteld, heeft een krokodilskop, arendsklaauwen, een slangenlijf, en soms, doch niet altijd, vleermuisvlerken, zoodat men de aanwezigheid of het afzijn van dit attribuut moet uitdrukken (V, 14^e rij, 5). Tong en staart eindigen in eene pijlpunt; de doorgaans ineengekronkelde staart kan *opgeheven* (Fr. *élevé*) of *nederhangend* (Fr. *abaissé*) zijn. Neemt de draak zijne vlugt, dan is hij met *opgeheven vleugels* (Fr. *au vol élevé*); laat hij kop

en vleugels hangen dan is hij *neêrslagtig* (Fr. *abattu*). Wanneer hij in plaats van den krokodillenkop een menschenhoofd heeft noemt men hem *monsterdraak* (Fr. *dragon monstrueux*); hij heeft dan een baard die uit een bundel slangen bestaat (V, 15^e rij, 8). In Engelsche wapens ziet men ook gaande of stappende draken.

Onder den naam van *vliegende draak* (Fr. en Eng. *dragon volant*) verstaat men een onschuldig diertje, van het geslacht der hagedissen, dat niets gemeens heeft met zijn schrikbarenden naamgenoot. Ofschoon zijn algemeene vorm in de wapens vrij wel behouden blijft, laat men toch zijn tong en staart in eene pijlpunt eindigen (V, 14^e rij, 4).

Verscheidene volkeren bezigden in vroegere eeuwen den draak als nationaal zinnebeeld. De Saksers van Wessex hadden hem reeds in de oudste tijden tot onderscheidingsteeken gekozen en de Normandiërs schijnen er zich met hetzelfde oogmerk van bediend te hebben, want de gaande en aanzierende leeuwen, die men Willem den Veroveraar toeschrijft, dagteekenen naar alle waarschijnlijkheid van veel later tijd. Van deze ten minste ziet men nog geen spoor in de banieren en schilden op het vermaarde Tapijt van Bayeux. (Zie hiervoren blz. 55) De draak, door velen een Oostersch beeld geacht, dat door de Saracenen naar het westen is overgekomen, was het verbondsteeken der Kymri lang vóór dat deze het minste vermoeden hadden van de aanwezigheid der Oostersche landen. Ook bedienden de Wallisers en de Saksers zich van dergelijke zinnebeelden zeer lang vóór dat de wapenkunde onder de handen der Franschen en Normandiërs eene instelling en wetenschap was geworden (*).

BORGHESE — *Italië*. In blaauw een gouden draak; en een schildhoofd van 't zelfde, beladen met een goudgebekten, gepooten en gekroonden zwarten adelaar.

GARDON DE CALAMAUD — *Dauphiné*. In blaauw een gevleugelde gouden draak.

(*) Sir E. L. BULWER, *Harold*, B. VII, Ch. V.

DE DRAECK — *Vlaanderen*. Gevierendeeld: 1 en 4 in blaauw een gevleugelde gouden draak; 2 en 3 in zilver drie roode kepers.

LE BOURGEOIS DE BELLEAT — Fransche provincie *Bresse*. In blaauw een gouden monsterdraak.

RAYNON — Graafschap *Kent*. In zilver een schuingeplaatste zwarte vliegende-draak (V, 14^e rij, 4).

De HYDRA, bekend uit het mythische leven van Herkules, is een draak met zeven koppen.

HERKLOTS — *Nederland, Duitschland, Britsch-Indië*. In zilver een Herkules, die met zijne knods de hydra verslaat, alles in natuurlijke kleur.

De BASILISKUS (Fr. *basilic*, Eng. *cockatrice*) is zamengesteld uit den kop, de borst en de pooten van een haan, de tong eener slang en de vleugels eener vleermuis; het slangvormige achterlijf eindigt in eene pijlpunt (V, 15^e rij, 2). Hij kan, even als de haan, van eene andere kleur dan die des ligchaams gekamd, gebaard en getongd zijn. Meestal staat de basiliskus in profil, doch er is een enkel voorbeeld, van zijne plaatsing op de wijze van den heraldieken adelaar.

LANGLEY — *Yorkshire*. Gedeeld van zilver en goud, met een zwarten rood-kammigen basiliskus over alles heen.

BUGGINE — Graafschap *Kent*. In zwart een zilveren basiliskus, gekamd, gebaard en gepoot van rood (*of*: gekamd, gebaard en gekroond van goud), aanziende en met uitgespreide vleugelen geplaatst, op de wijze van den heraldieken adelaar.

De VLIEGENDE of GEVLEUGELDE SLANG (Fr. *amphistère* of *amphisbène*) heeft de gedaante van eene slang met vlerken en twee pooten, terwijl de staart in een slangenkop eindigt (V, 14^e rij, 8). Het schijnt, dat er voorkomen, die meer dan één staart hebben, want de Fransche wapenkundigen teekenen aan, dat het monster in dat geval *gringolé* (slangenkoppig) moet heeten.

LE GENTIL — *Bretagne*. In blaauw eene gouden vliegende slang.

DU BOURG — Fransche provincie *Bresse*. Geheel gelijk het voorgaande wapen.

DE VILLEBRESME. — *Poitou, Saintonge*. In goud eene roode vliegende slang.

De SALAMANDER heeft de gedaante van eene groote hagedis, die altijd in profiel, omziende en te midden der vlammen wordt afgebeeld (V, 15^e rij, 5). Deze vlammen zijn hem zoo eigen, dat zij alleen in geval hare kleur eene andere is dan die van het dier, afzonderlijk genoemd worden.

CENNINO — *Italië*. In blaauw een rood-geplekte gouden salamander te midden van roode vlammen.

Werkelijk bestaande dieren kunnen in hersenschimmige veranderd worden door ze zamen te stellen met deelen van een ander dier. De meest gewone verandering is, dat men ze met een visch- of drakenstaart voorziet; zij zijn in dat geval, volgens de Fransche heraldiek, respectivelijk *marinés* of *dragonnés*. In onze taal kan deze eigenschap in eens uitgedrukt worden door de bijvoeging van de woordjes *zee-* of *draken-*, bijv. *zeeleeuw* (Fr. *lion mariné*), *zee-eenhoorn* (Fr. *licorne marinée*), *zeepaard* (Fr. *cheval marin*), *drakenleeuw* (*) (Fr. *lion dragonné*), enz.

VON NIMPTSCH — *Oostenrijk*. Doorsneden van zilver en rood, met een zee-eenhoorn over alles heen, van zwart op het zilver en van zilver op het rood, de staart naar beneden gerigt en regtsom gebogen.

VON MESTICH — *Silezië*. In zilver een zwarte zee-griffioen.

GEYSS — *Beijeren*. In goud een zwarte haan met vischstaart (†), gebekt van de eerste kleur, gekamd, gebaard en gepoot van rood (V, 15^e rij, 7).

(*) Het draakachtige bestaat daarin, dat het ligchaam van den leeuw of ander dier in een slangenlijf uitloopt en in eene pijlpunt eindigt.

(†) In dit bijzondere geval zou ik de benaming van *zeehaan* (die hier anders logisch behoorde toegepast te worden) afkeuren, ter zake van eene mogelijke verwarring met den visch van dien naam.

HARLAND — Graafschap *Suffolk*. In goud een golvende zwarte schuinbalk, beladen met drie aanzierende zilveren hertenkoppen in de rigting van den balk, en vergezeld van twee zwarte zeeleeuwen wier staarten schuingekruist zijn (V, 15^e rij, 5).

LOCHMAN VAN KÖNIGSFELDT — *Holland*. In blauw twee afgewende zilveren zeepaarden met de staarten over elkander, dobberende op eene groene zee en in het schildhoofd vergezeld van eene zespuntige gouden ster; het geheele schild omboord met deze laatste kleur.

VAN IMHOFF — *Duitschland, Nederland*. In rood een gouden zeeleeuw (V, 15^e rij, 4).

DE TRAGO — *Spanje*. In goud een groene drakenleeuw (V, 15^e rij, 6).

De reeds van andere dieren opgegeven eigenschappen en attributen zijn ook van toepassing op de Monsters.



H O O F D S T U K XII.

Helmen.

Na in de voorgaande Hoofdstukken het schild en de daarin voorkomende figuren breedvoerig behandeld te hebben, ga ik over tot de velerlei nevenstukken of *accessoires*, die den luister van een volledig wapen verhoogden, doch daarvan geene onmisbare deelen zijn, dewijl, streng genomen, reeds alleen het schild met zijne figuren het waarachtige wapen uitmaakt. Dikwijls is het anders begrepen, waarvan vroegere vorstelijke ordonnantiën de blijken dragen; doch dat al wat zich boven, achter, op zijde en onder het schild bevindt slechts bijzaak is, zal dadelijk in 't oog vallen, wanneer men zich eens al die stukken gelieft voor te stellen, doch *zonder* een wapenschild in 't midden. Zou men die verzameling van voor-

werpen een *wapen* kunnen of mogen noemen? Met vertrouwen zie ik van iedereen een ontkennend antwoord te gemoet.

In de eerste plaats dan wendt zich het oog naar de stukken die *boven* een wapen prijken. Voor alle gezamenlijk bezit de Fransche heraldiek de benaming van *timbre*, met de afgeleide woorden *timbrer* en *timbré*; de Duitschers drukken hetzelfde uit door het woord *Oberwappen*, boven-wapen. Onze taal bezit daarvoor tot nog toe geen woord; doch daar wij van een schild, boven 't welk een helm of kroon staat, zeggen dat het daarmede *gedekt* is, dunkt mij, dat wij de gezamenlijke figuren *boven* het schild **SCHILDDEKKING** zouden kunnen noemen.

Die *dekking* bestaat weder uit onderscheidene deelen, die elk hun bijzonderen naam dragen. Zoo heeft men daarin den helm, de kroon of wrong of iets dergelijks, de helmdekkleeden en het helmteeken. Niet al die deelen zijn onmisbaar; soms treft men er slechts één of twee aan. Zoo heeft men boven sommige wapenschilden helmen zonder helmteeken, helmteekens zonder helmen, kroonen zonder helmen, helmen zonder kroonen enz. Aan den anderen kant vindt men somwijlen, vooral in Duitschland, boven een schild verscheidene volledige dekkingen naast elkander, d. i. een aantal helmen, elk met zijne volledige attributen.

Wij zullen ons in dit Hoofdstuk uitsluitend tot de beschouwing van den helm bepalen en de overige deelen eener *schilddekking* in volgende Hoofdstukken behandelen.

Het gebruik van den HELM (Fr. *casque*, Eng. *helmet*, Hd. *Helm*) klimt op tot de hoogste oudheid, en in de riddertijden speelde hij eene hoofdrol. Als edelste deel der wapenrusting, dewijl hij het edelste deel van den ridder, diens hoofd, beveiligde, werd hij waardig geacht boven het schild, dat den ridder vertegenwoordigde, te prijken en het als 't ware te beschermen. In zoo hooge achting stond dit stuk, dat niet zelden bij de ridderspelen eene eerehelm de

belooning was van dengeen die zich aan de zijde der verdedigers (Fr. *tenants*) het dapperst had gedragen, gelijk een eeredegen hem ten deel viel die onder de aanvallers (Fr. *assaillants*) zich het uitstekendst betoond had.

Het is mijn oogmerk niet mij in de geschiedenis van den helm te verdiepen. Het is genoeg den rang te kennen, die hem in de wapenkunde is toegewezen, en uit dat oogpunt alleen wensch ik in eenige beschouwingen en ontwikkelingen te treden.

Vóór de veertiende, ja vóór de vijftiende eeuw, hechtte men, naar 't schijnt, weinig gewigt aan den wapenhelm; althans de edelen, van welken rang ook, namen dienaangaande geen onderscheid in acht en plaatsten hem, bijna zonder uitzondering, op eene zelfde wijze, namelijk van ter zijde gezien en gesloten, boven hun wapenschild. Langzamerhand voerde het gebruik eenige wijziging van vorm en verandering van plaatsing in, ten einde den rang van den betrokkene aan te duiden. Evenwel schijnt die regel alleen in Frankrijk met eenige naauwgezetheid te zijn opgevolgd. In Nederland geloof ik niet dat men zich daarnaar gedroeg en in Duitschland was dat onderscheid evenmin bekend of erkend, zoodat de vormverschillen, die men bij de Deutsche helmen waarneemt, zoo overtalrijk zijn, dat men ze niet alle zou kunnen beschrijven of afbeelden. Kortom, de regelen, die men daaromtrent heeft pogen te stellen, zijn altijd zeer flauw opgevolgd en tegenwoordig schijnt zich daar niemand meer om te bekommeren. Alleen in de theoretische verhandelingen over de wapenkunde is men te dien opzichte altijd onverbiddelijk streng geweest. In Nederland en Duitschland bloeijen eenige familiën die een geheel gouden helm boven hun wapen voeren, 't geen (volgens de theorie) alleen aan souvereine vorsten toekomt; en evenzeer kent men daar geslachten, wier onbetwiste adel tot de tijden buiten menschengeheugenis opklimt, die zich met een ijzeren helm (ja zelfs, gesloten helm!) vergenoegen, ofschoon zij zich,

altijd weder volgens de theorie, behoorden te tooijen met een zilveren helm, van goud getralied en omboord.

't Is dus naar Frankrijk, dat wij 't eerst de oogen wenden, om ons aan de eêlste geuren der theorie te verkwikken.

Aldaar was de helm der bastaarden van gepolijst ijzer of staal zonder traliën (Fr. *grilles*), van ter zijde gezien (Fr. *laré de profil*) en omgewend (Fr. *contourné*) V, 2^e rij, 8, om (volgens de verzekering der oude schrijvers) de onechte geboorte aan te duiden, ten teeken waarvan ook het vizier moest zijn nedergelaten. Het schijnt echter, dat die geleerden verzuimd hebben monumenten en zegels te raadplegen; want al de oude helmen zijn gesloten en zonder traliën en de verschillende vormen en standen dagteekenen uit betrekkelijk jongen tijd. En wat de omgewende stand van den helm aangaat, men ziet op de oude gedenkteekenen en schilderijen de helmen zeer dikwijls omgewend, zonder dat daarmede de minste bedoeling om bastaardij aan te duiden gepaard gaat. Men plaatste ze aldus, om twee of meer helmen naar elkander te doen zien, en daardoor meer harmonie in de voorstelling te brengen. Uitsluitend uit dezen hoofde ziet men in oude wapenboeken een aantal helmen in dier voege gerangschikt; en dat ook nog tegenwoordig die traditie in Duitschland niet verloren is, kan men zien in de thans bij afleveringen verschijnende nieuwe uitgave van Siebmachers beroemd wapenboek, waarin vele helmen zijn omgewend, vooral wanneer zij op de (heraldieke) regterzijde van de platen voorkomen. In de kerken werden de helmen boven de wapenborden omgewend, opdat zij naar het hoofdaltaar gekeerd zouden zijn.

De nieuw-gedelden, de eersten van hun stam, moesten (volgens de Fransche voorschriften) een gelijken helm als de bastaarden voeren, doch naar de regterzijde gewend (V, 2^e rij, 9). Voor degenen wier adel, zoo van moeders- als van vaderszijde, tot de grootouders opklom, was een gepolijst-stalen helm in profiel bestemd, met open vizier en drie traliën

(V, 2^e rij, 10). De edelen van oude afkomst, en die de ridderlijke waardigheid bezaten of met gewigtige ambten bekleed waren, mogten een gepolijst stalen helm nemen, omboord met zilver en voorzien van vijf traliën van 't zelfde metaal (V, 2^e rij, 11). De baronnen hadden een half-aanzienden zilveren goud-omboorden helm met zeven gouden traliën (V, 2^e rij, 12). De helm der graven en burggraven was van zilver met goud omboord, van negen gouden traliën voorzien en half aanzierende (V, 2^e rij, 13); die der markiezen of hoogste staatsdienaren van zilver met goud gedamasceerd, omboord met goud, bezet met elf traliën van hetzelfde metaal en aanzierende gesteld (V, 2^e rij, 14). De hertogen en de souvereine vorsten beneden den rang van koning of keizer voerden een aanzierenden gedamasceerden gouden helm, soms met elf gouden traliën. het vizier bijna geheel geopend (V, 2^e rij, 15). De helm der keizers of koningen verschilde van de laatstgenoemde soort alleen daarin, dat hij nooit traliën vertoonde en het vizier ten volle geopend was (V, 2^e rij, 16). Al die helmen waren met roode stof gevoerd.

De presidenten der Fransche parlementen plaatsten hun helm ook geheel aanzierende, uit hoofde van hunne opperste regtsmagt.

Sommige schrijvers verschillen eenigzins van de bovenstaande opgaven; zij kennen drie traliën toe aan de gewone edelen, vijf aan de baronnen, zeven aan de graven en burggraven, negen aan de markiezen en elf aan de hertogen.

De Engelschen schijnen van de helmen nooit bijzonder werk te hebben gemaakt. Dikwijls laten zij die bij wapenafbeeldingen weg en plaatsen het helmteeken op eene wrong boven het schild. Voor den vorm vermelden hunne schrijvers de volgende soorten van helmen. Die van den koning en de prinsen van den bloede is van goud met roode voering, van zes gouden traliën voorzien en aanzierende gesteld; die der hertogen en markiezen is van gepolijst staal, omboord met goud, met vijf traliën van 't zelfde metaal, en eveneens

aanziende; die der graven, burggraven en baronnen van staal, van ter zijde gezien, omboord met goud en versierd met drie gouden traliën; die der baronnets en ridders van gepolijst staal, in profiel gesteld, met goud omboord, zonder traliën en met het vizier ten volle geopend. De *gentlemen* eindelijk voeren een stalen en in profiel gestelden helm met het vizier geheel gesloten.

Hierboven heb ik gezegd, dat de verschillende soorten van helmen in Duitschland zoo overtalrijk zijn, dat men ze niet alle zou kunnen beschrijven of afbeelden. Desniettemin kan men ze gezamenlijk tot drie groote afdeelingen brengen. De eerste klasse is die der stormhoeden op kuiphelmen (Hd. *Kübelhelme*), de oudste en minst bevallige vorm (V, 2^e rij, 17), wier dorre en hoekige lijnen het oog zeer onaangenaam treffen; meestal hadden zij twee horizontale openingen, die te gelijk voor lucht- en kijkgaten dienden, terwijl de lucht nog verder toegang kreeg door verscheidene kleine openingen op de hoogte van den hals. Deze soort geraakte spoedig in onbruik en werd opgevolgd door de *geslotene* of *steekspelhelmen* (Hd. *geschlossene* of *Stechhelme*), (V, 2^e rij, 18), die nagenoeg de gedaante hadden van den helm der nieuw-gedelden in Frankrijk. Doch, toen de tournooijen hun glanspunt bereikten, geraakten deze beide soorten in onbruik en de adel bediende zich enkel van de *traliëhelmen* (Hd. *Spangenhelme*), opene helmen met traliën, wier getal aan geene vaste bepaling gebonden schijnt te zijn geweest; meestal waren er vijf, door middel van eene dwarsstaaf aan elkander verbonden (V, 2^e rij, 19). Een opene en ongetraliede helm werd *koninklijke helm* genoemd. De helmen van allerlei soort waren in den regel van staal, doch men vond er ook van goud en zilver; althans de arabesken op het staal en de traliën waren doorgaans van goud.

Zonder eenige reden hoegenaamd is het allengs gewoonte geworden de helmen van de beide eerste soorten te beschouwen als uitsluitend bestemd voor de onadellijken, terwijl

de adellijken een even uitsluitend regt wilden doen gelden op den traliehelm, die sedert met den naam van *open helm* of *tournooihelm* (Hd. *offener* of *Turnierhelm*) werd bestempeld. Deze dwaling ontkiemde reeds in het begin der zestiende eeuw en ontsproot waarschijnlijk uit de omstandigheid, dat men bij den zoogenaamden *helmschouw* (Hd. *Helmschau*) enkel opene helmen toeliet. Het heeft echter niet aan protesten tegen die opvatting ontbroken; in 1506 kwam de Beijersche adel daartegen in verzet en in 1552 rigtten de patricische familiën van Ulm tot keizer Karel V het verzoek, dat hij met kracht de gelijke waardij van de verschillende soorten van helmen zou handhaven.

Wanneer de wapenhelm, in welk land ook, door geene kroon gedekt is, draagt hij doorgaans eene *wrong* (Fr. *bourlet*, Eng. *wreath*, Hd. *Wulst*), oorspronkelijk eene rol van twee ineengedraaide repen stoffe (IV, 56, 59, 42), opgevuld met hair of wol, ten einde eensdeels de kracht van des vijands slagen te breken, anderdeels om er het *helmmanteltje* (Fr. *mantelet*), bestemd om het staal des helms tegen den invloed van het weder te beschutten, aan vast te hechten. De *wrong* bestaat meestal uit de voornaamste kleur en het voornaamste metaal van het schild. De dekking van sommige wapenschilden levert de bijzonderheid op, dat de *wrong* eene kroon ondersteunt (IV, 45, BENTINCK), hetgeen overtoellig is, omdat de kroon onmiddelijk op den helm moet rusten. In Engeland schijnt men voormaals de *wrong* als een allergewigtigst stuk beschouwd te hebben, want onder de regering van Hendrik I, en nog lang daarna, mogt niemand beneden den rang van ridder zijn helmteeken op eene *wrong* plaatsen.

Degeen, die meermalen wapenafbeeldingen beschouwde, zal hebben opgemerkt, dat aan den hals van bijna elken helm een medaillon, rozet of iets dergelijks aan eene gouden snoer of keten hangt. Dit gebruik dagteekent eerst van de zestiende eeuw en komt uit Duitschland voort; tegenwoordig

is het zoo algemeen, dat men geen helm meer zonder dit sieraad afbeeldt, doch zeer weinigen zouden daarvan den oorsprong kunnen opgeven. Het is een onderscheidingsteeken van de oude tournooi-gezelschappen (Hd. *Turniergesellschaften*), die tegenwoordig geheel in de vergetelheid zijn begraven. De bestuurders (Hd. *Vögte*) dier vereenigingen droegen, ten teeken hunner waardigheid, een dergelijke keten met een medaillon, en later werd het smaak, dat zij er hun wapenhelm mede versierden. Heden ten dage heerscht er in die ketens en haar aanhangsel groote verscheidenheid: de familie VAN ALPHEN hangt daaraan, in plaats van een medaillon, de ster van haar wapenschild, VAN ASBECK VAN LUILLEMA een Maltezer-kruis, enz.

Wanneer een wapenschild door twee helmen gedekt is, zijn zij *toegewend* (naar elkander ziende); zijn er drie dan is de middelste aanzierende en de beide andere zien naar dezen. Op dezelfde wijze plaatst men ze, wanneer er meer dan drie zijn, doch in onevenen getale. Is het een effen getal, dan is de linkerhelft gewend en de rechterhelft omgewend, gelijk in het opgegeven voorbeeld van *twee* helmen: van zes helmen zien dus de drie eerste naar de linkerzijde, de drie overige naar den rechterkant.



H O O F D S T U K XIII.

Kroonen.

Van de gewoonte om het schild met eene kroon te dekken vindt men reeds vroegtijdige sporen; evenwel zijn de voorbeelden daarvan uit de eerste tijden der wapens buitengemeen schaars. Men bepaalde zich tot eene kroon op den helm, welk gebruik zich, vooral in de latere tijden, met spoed verspreidde. Er vond bijna geene adelsverleening meer plaats, of de helm van den titularis werd gekroond

Desniettemin vindt men nog vele familiën van den oudsten adel, die zich van geene kroon op den helm bedienen.

Ten aanzien der kroonen, die, zonder helm, onmiddelijk op het schild geplaatst worden, volgde men in het eerst de scherpe onderscheiding van de latere tijden niet met opzigt tot de kroon die tot elken rang behoorde, en tegenwoordig zijn die regelen weder in het volslagenste onbruik geraakt, want onadelijke personen dekken hun wapen onbeschroomd met eene kroon (met eene hertogelijke kroon, zelfs! zoo als ik op cachetten gezien heb) en adellijken voeren zeer geregeld kroonen van een hooger rang dan die hun toekomt. De minste kroon bijna die men te zien krijgt is eene markiezenkroon. Dit misbruik van de kroonen dagteekent slechts van de beide laatste eeuwen; vóór dien tijd schijnen zij in zoo hooge achting te hebben gestaan, dat zelfs de keurvorsten geene wezenlijke kroon boven hun wapen voerden, maar zich met eene eenvoudige rood-fluweelen muts met hermelijnen opslagen vergenoegden. Evenwel eischt de onpartijdigheid de erkenning, dat die anomalie niet altijd aan de familiën kan te laste gelegd worden, want er bestaan talrijke voorbeelden, dat het adelsdiploma aan de betrokkenen eene kroon van hooger rang dan bij den titel behoorde, heeft toegekend.

Tegenwoordig wordt de kroon onverschillig óf op den helm óf onmiddelijk op den bovenrand van het wapenschild geplaatst. Zelfs is het zeer gewoon het schild met eene kroon gedekt te zien, die weder een gekroonden helm torsch. Men zou dit een heraldischen pleonasmus kunnen noemen. Er bestaat echter niet altijd overeenkomst tusschen de op het schild geplaatste kroon en die welke zich op den helm bevindt. Soms is de helm van een baron versierd met eene hertogelijke of grafelijke kroon, terwijl daarentegen de helm van een graaf eene burggrafelijke- of baronnenkroon draagt. In Engeland is de kroon van den helm (welke ook de rang van den betrokkene zij) doorgaans eene zoogenaamde hertogelijke.

De gedaante der kroonen verschilt naar gelang van de landen. Evenwel schijnen er nergens volkomen vaste regelen te dien aanzien geheerscht te hebben, want in elk land vindt men een aantal kroonen van zoo zonderlinge en afwijkende vormen, dat men ze niet onder eene algemeene beschrijving kan zamenvatten; het is dus in elk zoodanig geval noodig den vorm te beschrijven, indien men prijs stelt op naauwkeurigheid. De meeste dier kroonen van eigenaardige gedaante zijn in de adelbrieven uitdrukkelijk toegekend, zoodat men in de gelegenheid zou moeten zijn die documenten te raadplegen, om de beschrijving zonder feil te verrigten. De kardinalen die prinsen van geboorte zijn, voeren, wanneer zij zich buiten Rome bevinden, op hun wapenschild eene kroon onder den kardinaalshoed, doch binnen Rome is hun dit bij eene bul van Innocentius X uitdrukkelijk verboden.

NEDERLAND. Bij een besluit van 1817 heeft de koning der Nederlanden de kroonen voor de verschillende rangen van den Nederlandschen adel vastgesteld.

De kroon der *erfridders* bestaat in een breeden ring van elfen goud zonder gesteenten, met vijf paarlen (*) elk door eene gouden punt ondersteund; bovendien is de ring omwonden met een paarsnoer waarvan men twee omslagen, elk van vier paarlen, ziet (V, 5^e rij, 6). Alle ongetitelde *edellieden* zijn bevoegd hun wapenschild met deze kroon te dekken. De *baronnen* voeren een gouden ring met edelgesteenten, met zeven paarlen op gouden punten (V, 5^e rij, 7); de *burggraven* een dergelijken ring met twee bladeren tusschen drie paarlen (V, 5^e rij, 8); die bladeren (Fr. *fleurons*) schijnen in den oorsprong aardbeziebladeren van eenigzins verfraaiden vorm te zijn. De *graven* hebben op den ring drie bladeren en twee paarlen (V, 5^e rij, 5); de *markiezen*

(*) Bij het opgeven van het aantal paarlen of bladeren aan de kroonen bedoelt men altijd die, welke zichtbaar zijn in eene afbeelding, waarbij zich natuurlijk slechts de voorzijde der kroon aan het oog vertoont.

geene paarlen, maar enkel vijf bladeren (V, 5^e rij, 9). De kroon der *hertogen* bestaat uit eene muts van scharlaken fluweel, met een gouden bol op den top, waaruit eene vlam van 't zelfde metaal opstijgt; deze muts rust op een gouden ring met gesteenten, die twee paarlen en drie bladeren draagt (V, 5^e rij, 10). De *prinsen* (*) bedienen zich van eene kroon gelijk die der hertogen, alleen met het onderscheid dat de ring vijf bladeren draagt.

Aan de baronnen in de Oostenrijksche Nederlanden werd in de vorige eeuw bij het diploma doorgaans eene soort van kroon toegewezen, die misschien meer eigenaardig *baronnen-baret* zou kunnen genoemd worden. Doorgaans was het een gouden ring, waaruit eene rood-fluweelen muts oprees, omgeven van halve cirkels van goud met gesteenten in de tusschenruimten en bezet met paarlen (V, 5^e rij, 11). Ofschoon overeenkomende in algemeenen vorm, heerschte toch ook in deze baretten veel verschil.

In FRANKRIJK schijnt men vrij veel regelmaat in het voeren der kroonen gevolgd te hebben. De *erfridders* bedienden zich van een eenvoudigen gouden hoofdring bezet met edelgesteenten. De *baronnen* voerden denzelfden ring, omwonden met een parelsnoer waarvan men drie omslagen, elk van drie paarlen, ziet (V, 5^e rij, 12). De *vidames* (†) hadden denzelfden ring met een breedarmig kruis en twee halve dergelijke kruisen op den rand. De kroon der *burggraven* vertoonde twee kleine paarlen tusschen drie groote, alle op gouden punten gestoken. Die der *graven* draagt negen groote paarlen, elk op eene gouden punt; volgens sommige schrijvers komt deze kroon enkel aan de souvereine graven toe en zouden de niet-souvereine zich moeten

(*) De drie laatste soorten van kroonen, alsmede die der burggraven, staan hier eigenlijk voor memorie vermeld, want sedert de afscheiding van België telt de Nederlandsche adel burggraven, markiezen, hertogen noch prinsen meer.

(†) De waardigheid van *vidame* bestaat tegenwoordig niet meer. De daarmede bekleede edelen stonden in rang nagenoeg gelijk met de burggraven en hadden in last de belangen der Kerk te handhaven.

vergenoegen met een gouden ring op wiens rand de negen paarlen onmiddelijk rusten (V, 5^e rij, 15); eene dergelijke kroon noemen zij *couronne grélee*. Deze regel evenwel, hoe fraai in theorie, is in de practijk zelden opgevolgd. De *markiezen* voeren op den gouden ring een geheel blad en twee halve bladeren, waartusschen twee driehoeken, elk van drie paarlen, welke gezamenlijk door een gouden punt ondersteund worden. De kroon der *hertogen* bestaat uit drie geheele en twee halve bladeren; die der *prinsen* is daaraan gelijk, doch gevoerd met eene muts van scharlakenrood fluweel, die eene groote paarl op den top draagt.

DUITSCHLAND munt uit door eene vrij groote eenparigheid ten opzichte der kroonen. Wel bestaat ook hier en daar verschil, doch in het algemeen kan men het volgende als regel aannemen: De *baronnen* voeren tot kroon een gouden hoofd-ring met edelgesteenten, op wiens rand vijf paarlen rusten; soms is deze kroon nog met een paarlnoer omwonden. Enkele malen, ziet men zeven paarlen op de baronnenkroon. De *graven* voeren nu eens de eene, dan de andere soort van kroon, die ik hierboven voor de Fransche graven heb opgegeven. De *prinsen* bezigen eene kroon bestaande uit twee gouden diademen (*) met paarlen bezet, en gevoerd met eene muts van purper-fluweel met hermelijnen opslagen, met een blaauwen wereldbol, omgord en gekruist van goud, op den top (V, 5^e rij, 14).

ENGELAND. De ridders (bij creatie) en de *baronets* bezitten* geene kroon die tot hunne waardigheid behoort, doch zeer dikwijts maakt eene hertogelijke kroon een gedeelte van hunne *schilddekking* uit. Men zij echter indachtig, dat de Engelschen een scherp onderscheid maken tusschen eene *hertogelyke kroon* (Eng. *ducal coronet*) en eene *hertogskroon* (Eng. *duke's coronet*.) Onder de eerste benaming verstaan zij een gouden hoofd-ring, met edelgesteenten bezet en op

(*) In de wapenkunde geeft men den naam van *diadeem* aan de halve cirkels van goud, die in vorstelijke kroonen uit den gouden hoofd-ring oprtzen.

den rand versierd met één geheel blad en twee halve bladeren; onder de tweede, een gouden ring met gesteenten en met drie geheele en twee halve bladeren, gevoerd met eene muts van scharlaken fluweel die een gouden bol op den top draagt. De *baronnenkroon* (Eng. *baron's coronet*) bestaat in eene dergelijke muts met een gouden ring zonder gesteenten, op wiens rand vier groote paarden liggen. Nog bezigt men eene *baronnenbaret* (*baron's cap*), geheel gelijk aan de baronnen-kroon, met uitzondering dat de paarden daaraan ontbreken. De *burggraven*, *graven* en *markiezen* voeren de muts en den ring der hertogen; bij de markiezen draagt die ring één geheel blad en twee halve bladeren met eene groote parel op eene gouden punt in elke tusschenruimte (Eng. *marquess' coronet*); bij de graven staan op den rand vijf lange gouden punten die elk eene parel dragen, terwijl elke tusschenruimte aangevuld is met een blad (Eng. *earl's coronet*); bij de burggraven draagt de gouden ring slechts zeven kleine paarden (Eng. *viscount's coronet*), die onmiddelijk op den rand rusten.

Die paarden, waarvan wij telkens spreken, dragen haar naam slechts bij euphemisme, want in de werkelijkheid wordt er nooit eene enkele paarl toe gebezigd, om de eenvoudige reden, dat, al bestonden zij in de vereischte grootte, schier geen fortuin toereikend zou wezen er zich het vereischte getal van aan te schaffen. Men vervangt ze dus door groote bollen van gepolijst zilver. Engeland is het eenige land waar de adel zich nog wezenlijke kroonen laat vervaardigen; en dit is ook inderdaad noodzakelijk, want bij de krooning des konings en bij sommige andere plegtigheden moeten de pairs er mede getooid zijn, terwijl die kleinoodiën ook bij hunne begrafenis op kussens worden ten toon gedragen.

Oudtijds hadden in Engeland alleen de hertogen, markiezen en graven het regt zich van eene kroon te bedienen. De burggraven ontvingen dit voorregt van Jakobus I, 't geen.

na de Restauratie door Karel II ook tot de baronnen werd uitgestrekt. Deze voerden aanvankelijk eene scharlaken muts met opslagen van zilver of eenigerhande witte stof; daarna, en tot op het tijdstip van de genoemde concessie, gebruikten zij dezelfde scharlaken muts, doch met hermelijnen opslagen en met eene gouden kwast op den top. In 1665 assimileerde laatstgenoemde koning de pairs van Schotland en Ierland, ten aanzien der bevoegdheid om kroonen te dragen, met de Engelsche pairs van gelijken rang.

VORSTELIJKE KROONEN. In de vijftiende eeuw — denzelfden tijd toen de koningen zich nog met den titel van *Genade* tevreden stelden en er niet aan dachten zich *Majesteit* te laten noemen — bestonden de koninklijke kroonen doorgaans in een gouden hoofdring, versierd met gesteenten en verhoogd met paarlen of bladeren. Trapsgewijze ging men tot veranderingen en bijvoegingen over, tot dat eindelijk elk rijk een bijzonderen vorm van kroon voor het hoofd van den staat aannam.

Die van den *Koning der Nederlanden* bestaat uit een gouden hoofdring met edelgesteenten, die tot basis strekt aan vier diademen bezet met paarlen, elk ondersteund door een blad, van elkander gescheiden door paarlen en getopt met een wereldbol (V, 5^e rij, 15). De kroon der *koningen van Frankrijk*, vóór 1789, kwam daarmede nagenoeg overeen, doch had leliën in stede van bladeren en de plaats van den wereldbol werd er ook door eene lelie bekleed. Daarvan verschilde de kroon van den *Dauphin* alleen weder in de bijzonderheid, dat dolfijnen, met den kop naar beneden, de plaats bekleedden der diademen. De *Fransche koningskinderen* droegen een eenvoudigen gouden hoofdring met drie geheel en twee halve leliën en de *Fransche prinsenvan den bloede* dezelfde kroon, met nog een blad in elke tusschenruimte. De kroon van den *koning der Franschen* (1850—1848) was gelijk aan die der koningen van Frankrijk, doch met een wereldbol op den top; in de kroon bo-

ven het rijkswapen was die wereldbol weder vervangen door een stappenden, kraaijenden en omzienden gouden haan met uitgeslagen en opgeheven vleugelen. *Keizer Napoleon I* ontwierp eene zeer bijzondere kroon; de gouden hoofdring droeg bladeren die diademen ondersteunden, waartusschen zich arenden bevonden, die elk een bliksemschicht in de klaauwen hielden en omhangen waren met de orde van het Legioen van Eer. De kroon der *koningen van Engeland* bestaat uit twee diademen, getopt met een wereldbol; de hoofdring draagt drie geheele en twee halve breedarmige kruisen; vóór 1800, toen zij hun wapen nog met dat van Frankrijk kwartileerden, waren het beurtelings breedarmige kruisen en leliën. Op de kroon die het Engelsche wapenschild dekt, is de wereldbol vervangen door een gekroonden gaanden en aanzienenden leeuw van goud. De kroon van den *prins van Wallis* bestaat uit een hoofdring, beurtelings bezet met breedarmige kruisen en leliën; van dien ring gaat een enkele diadeem op, getopt door een wereldbol met een breedarmig kruisje; de kroon is met een scharlakenroode muts gevoerd en draagt menigmaal drie struisvederen, sinds den tijd van den Zwarten Prins (Eduard, prins van Wallis, zoon van Eduard III) het onderscheidingsteeken der prinsen van Wallis. De kroon der *jongere zonen van den koning van Engeland* is die van den prins van Wallis, zonder den diadeem; de muts is getopt met eene gouden kwast. In de kroon van *'s konings neven*, gelijk aan dien der jongere zonen, zijn de leliën door bladeren vervangen. De kroon der *Duitsche keizers* was geheel gesloten, had den vorm van een myter en droeg een wereldbol getopt met een kruis van paarden. Die der *prinsen van het H. Roomsche Rijk* bestond uit eene muts van scharlakenrood fluweel met hermelijnen opslagen, soms nog versierd met twee gouden diademen, bezet met paarden en getopt met een gouden wereldbol. De kroon van den *groot-hertog van Toskane* heeft eenigzins den vorm der antieke kroonen, d.i. dat de hoofdring een aantal ligtelijk

omgebogen punten draagt, die beurtelings leliën met afgesneden voet torschen; aan de voorzijde vertoont deze kroon de groote sier-lemme, die het wapen van Florence uitmaakt. De pauselijke *tiara* bestaat uit eene kegelvormige muts van goudlaken, omgeven door drie boven elkander geplaatste kroonen beurtelings van paarden en bladeren (Fransche markiezen-kroonen); op den top draagt de muts een gouden bol met een kruis van paarden, en onderaan hangen twee linten bezaaid met gouden kruisjes. Bonifacius VIII, in 1295 verkozen, was de eerste die op het denkbeeld kwam zijn myter met eene kroon op te luisteren; Benedictus II voegde er in 1555 eene tweede kroon bij; en eindelijk werd de derde er in 1411 aan toegevoegd door Johannes XXII. De gevoelens over de ware beteekenis van de driedubbele kroon hebben uiteen geloopt. Volgens sommigen is zij het zinnebeeld van de magt, die de paus zich toekent over aarde, hemel en hel; volgens anderen moet zij te kennen geven, dat de paus zich als opperpriester, opperregter en opperwetgever der Christenheid beschouwt.

KROONEN VAN Onderscheiden aard. De *antieke kroon* of *spitskroon* (Fr. *couronne à l'antique*, Eng. *Eastern crown*, Hd. *Zackenkrone*) aldus genoemd omdat zij de oudste vorm van kroon schijnt te wezen, bestaat uit vijf of zeven gouden punten, gedragen door een hoofdtring van effen goud (V, 5^e rij, 4). De *stedekroon* (Fr. *couronne murale*, Eng. *mural crown*) bestaat uit vierkante torens, geplaatst op een gemetselden hoofdtring (V, 5 rij, 16). De *palissaden-kroon* (Fr. *couronne de palissades*, Eng. *crown of palissadoes*) bestaat uit eene reeks palissaden op een hoofdtring (V, 5^e rij, 17). De *scheepskroon* (Fr. *couronne navale*, Eng. *naval crown*) bestaat uit beurtelings achterstevens en zwellende zeilen (V, 5^e rij, 18).

H O O F D S T U K XIV.

Hoeden, Baretten enz.

Niet altijd is het een helm of kroon, die het wapenschild dekt. Vroeger bediende men zich tot dat einde veelvuldig van hoeden van verschillenden vorm, een gebruik, tegenwoordig nog slechts door de hooge Roomsche-Katholieke geestelijken gevolgd. Wanneer de leeken nog gebruik maken van den hoed, voeren zij dien als helmteeken. De baretten werden in de Fransche wapenkunde ingevoerd door keizer Napoleon I, die er de wapenschilden van zijn nieuwen adel mede deed dekken; doch na zijn dood is dit in onbruik geraakt en heeft men de helmen en kroonen weder aangenomen.

In Engeland en vrij algemeen in Duitschland heeft de gewone hoed ongeveer den vorm van een parallelogram met afgeronde hoeken, terwijl de rand ver naar achteren uitspringt; hij is doorgaans purper of rood, met hermelijnen opslagen en heet in het Fr. *chapeau de tournoi*, in het Eng. *cap of maintenance* of *cap of dignity*, in het Hd. *Turnierhut* (V, 2^e rij, 24). In Nederland, en ook veelmalen in Duitschland, bedient men zich van een vrij lagen hoed met ronden bol en breede randen (V, 2^e rij, 25).

De *jodenhoed*, die steeds als wapenfiguur, nooit als schilddekking, voorkomt, is vrij laag, gelijkt eenigzins op een kardinaalshoed en heeft twee koorden om hem onder de kin vast te binden (V, 5^e rij, 5).

De meest bekende hoeden zijn die der geestelijken van verschillende rangen. Bij eene bul werd hun door paus Innocentius X verboden, hun wapenschild met eene kroon te dekken. Omtrent het jaar 1500 begon de mode der hoeden in Italië in zwang te geraken, hetgeen eerst tegen het begin der zestiende eeuw in het overige Europa navolging vond; doch in verschillende landen dekken de bisschoppen

en abten hun wapen met een myter, en in Frankrijk voerden de kardinalen vrij algemeen eene hertogelijke kroon; de prelaten, die pairs van Frankrijk waren, bedienden zich van den mantel en de kroon der hertogen of graven, naarmate van hun rang.

De hoeden der geestelijken hebben een lagen bol en breede randen. Die der kardinalen zijn rood met vijftien aaneengehechte kwasten van dezelfde kleur aan iederen kant, geplaatst 1, 2, 3, 4 en 5 en bevestigd aan eene zamengevlochten koord (V, 2^e rij, 21). De hoed der aartsbisschoppen is groen met tien kwasten van dezelfde kleur aan iedere zijde; die der bisschoppen mede groen en van zes kwasten voorzien. De abten en protonotarissen bedienen zich van een zwarten hoed met drie zwarte of violette kwasten aan elken kant. Deze verscheidenheid van kwasten is een gebruik van latere invoering, want aanvankelijk vergenoegde men zich met een of hoogstens twee kwasten aan elke koord.

LAKENLYCHE — *Engeland*. In zilver een zwarte keper, vergezeld van drie hermelijnen tournoi-hoeden.

GARNIER DE POUIGNES — *Poitou*. In goud een ronde, breedgerande zwarte hoed met eene zilveren struisveder.

VON HARDENRATH — *Westphalen*. In blaauw drie gouden jodenhoeden, 2 en 1.

DE BORMAN — *Vlaanderen*. In goud drie roode bisschopshoeden, 2 en 1.

De baretten boven de wapens der edelen van het eerste Fransche keizerrijk waren versierd met vederen, wier getal den rang aanduidde. Zij zijn in onbruik geraakt, doch het is niet overbodig hare kenmerken hier op te geven, dewijl men ze menigmaal op afbeeldingen uit dien tijd aantreft.

Voor alle adelsrangen was de baret van zwart fluweel. Bij de prinsen grootwaardigheid-bekleeders had zij een opslag van vair en zeven struisvederen van natuurlijke kleur in eene gouden *porte-aigrette* (V, 3^e rij, 1). De baret der

hertogen verschilde daarvan alleen doordien zij een opslag had van hermelijn. Die der graven had een opslag van tegenhermelijn, eene *porte-aigrette* van goud en zilver, en vijf vederen, Die der baronnen een opslag van tegenvair en drie vederen in eene zilveren *porte-aigrette*. Bij de ridders eindelijk was de opslag groen en de zilveren *porte-aigrette* droeg eene enkele pluim (*aigrette*), (V, 5^e rij, 2).

Fig. 20, 2^e rij van Plaat V, is de afbeelding van de baret of hertogelijke muts van den doge van Venetië, gelijk die nog tegenwoordig door vele Venetiaansche familien in en op haar wapenschild gevoerd wordt.

H O O F D S T U K XV.

Helmteekens.

Reeds in overoude tijden versierden de krijgslieden hun helm met de groteske afbeelding van dieren of monsters, ten einde óf zich door hunne onderhoorigen reeds op grooten afstand en in 't gedrang te doen herkennen, óf door het voorkomen dier figuren hun vijanden schrik in te boezemen. De midden-eeuwen zagen die gewoonte met kracht herleven als te gelijk eene versiering en een herkennings-teeken wanneer de gesloten helm het gelaat verborg. De voorwerpen, aldus op den helm gedragen, en die men *helmteekens* (Fr. *cimiers*, Eng. *crests* of *cognizances*, Hd. *Helmkleinode*) noemde, werden vervaardigd uit geperst leder, perkament of bordpapier, en soms uit hout of ijzer; doch van deze beide laatste stoffen zelden, uithoofde van de groote zwaarte. Die figuurtjes, geschilderd en gevernist, waren een zeer sierlijk toevoegsel tot de wapenrusting des ridders.

Het gebruik der helmsieraden in hunne wapenkundige

beteekenis is veel jonger dan dat der wapens-zelven (*). Men kan met grond onderstellen, dat zij hun onmiddellijken oorsprong te danken hebben aan de gewoonte in de eerste riddertijden, om een of ander aan het wapenschild ontleend stuk op de toenmalige kuiphelmen te schilderen. Allengs begon men wezenlijke helmteekens te dragen, doch aanvankelijk nog gemeenschappelijk met de afbeeldingen op de oppervlakte van den helm, totdat deze laatste eindelijk in onbruik geraakten en aan de helmteekens de overwinning verbleef.

Aanvankelijk versierden alleen degenen, die een bevel uitoefenden, hun helm met een helmteeken, doch het duurde niet lang of die gewoonte werd door velen van minderen rang nagevolgd. Evenwel telt men nog heden vele familien, die geen helmteeken bezitten.

Meerendeels strekt een of ander beeld uit het wapen tot helmteeken, ofschoon die regel talrijke uitzonderingen lijdt. Alle schrijvers verzekeren, dat de heraldieke stukken nooit tot helmteeken worden gebruikt, en toch vergissen zij zich allen, zoo als ik gemakkelijk met voorbeelden kan bewijzen. De familie VAN LOCKHORST voert als helmteeken de bovenhelft van haar groot-uitgeschulpt St. Andrieskruis; VAN DER DUSSEN DE KESTERGAT EN SCHAMP in België voeren het geheele St. Andrieskruis uit hun wapen: de familie VAN DER WIJCK in Drenthe heeft al de figuren van het wapen, waaronder een dwarsbalk, tot helmteeken. De Noord-Brabantsche familie VAN SASSE VAN YSSELT voert zelfs als helmteeken een St. Andrieskruis, 't geen zich in haar wapen niet bevindt. Deze voorbeelden zouden zonder bezwaar met vele te vermeerderen zijn.

(*) Eduard III was de eerste *koning van Engeland*, die een helmteeken (een gaande en aanzijnde leeuw) in zijn grootzegel opnam, doch reeds ongeveer eene halve eeuw vroeger ziet men helmteekens op het zegel van Edmund Crouchback, graaf van Lancaster. Ten tijde van Chaucer waren de helmteekens algemeen in zwang, gelijk uit zijne gedichten blijkt.

Gedurende langen tijd was het helmteeken niet erfelijk, dikwijls koos men een ander; vooral de jongere zonen uit een geslacht namen een helmteeken naar hunne verkiezing aan, uitgezonderd wanneer zij om eene of andere reden een geheel verschillend wapen begonnen te voeren; in dat geval behielden zij doorgaans het vaderlijke helmteeken, als kenmerk van hunne afkomst.

Elk voorwerp is geschikt om tot helmteeken te dienen. Onder de meest gewone helmteekens kan men, vooral in Duitschland, de olifantstrompen rekenen. De heer von Hefner voert in zijne *Grundsätze der Wappenkunst* een heftigen strijd tegen de schrijvers, die den naam van olifantstrompen durven geven aan deze voorwerpen, die hij en de Duitse heraldisten steeds buffelhoorns (*Büffelhörner*) gelieven te noemen. Gaafne neem ik zijne verzekering aan, dat het in den oorsprong buffelhoorns geweest zijn; maar waarom beeldt men ze dan onveranderlijk als olifantstrompen af? want het is mij volslagen onmogelijk iets anders daarin te zien. Men zou zich bespottelijk maken door, op een olifant wijzende, te zeggen: Ziedaar een buffel? Is het dan niet even belagchelijk, olifantstrompen te teekenen en den beschouwer te willen opdringen dat het buffelhoorns zijn? Het eenige gevolg, 't geen men uit dezen twist kan trekken, is, dat het aan de Duitse kunstenaars in den loop der tijden geheel ontgaan moet zijn hoe een buffelhoorn er uitziet.

Ofschoon de keuze van helmteekens onbeperkt is, zijn er sommigen, die talrijker voorkomen dan andere. Ik wil een kort overzicht geven van de voornaamste.

De OLIFANTSTROMPEN bekleeden, gelijk ik zeide, in Duitschland eene eerste plaats (IV, 12 en 15). Zij zijn naar den vorm bekend genoeg; dikwijls vindt men de verdeelingen en kleuren van het schild daarop herhaald, en herhaaldelijk steken bladeren, bloemen enz. in de mondingen of aan de buitenzijde van iederen tromp.

De VEDEREN en VEDERBOSSEN (Oud-Fr. *plumail* en

plumart, Mod.-Fr. *panache*). Men voert op den helm reiger-, hanevederen enz., maar gewoonlijk struis- of paauwenvederen. Zelden staat er slechts één op den helm, meerendeels telt men er verscheidene, die dan bijna steeds van verschillende kleuren zijn; de paauwenvederen worden altijd in natuurlijke kleur voorgesteld; niet zelden ziet men een geheel paauwenstaart, die soms enkel, soms dubbel, soms driedubbel is, dat wil zeggen (in de beide laatste gevallen), dat de vederen in twee of drie rijen boven elkander staan. In een bos van drie struisvederen met twee kleuren, wordt de oneffene veder tusschen de beide andere geplaatst; bijv. wanneer van drie vederen de eerste zilver, de tweede rood en de derde weder zilver is, dan blazoeneert men: »drie struisvederen, eene roode en twee zilveren,» of: »eene roode struisveder tusschen twee zilveren.» Eveneens handelt men wanneer er vijf of zeven vederen zijn, bijv. »vijf struisvederen, twee gouden en drie blauwe; zeven struisvederen, drie zilveren en vier groene,» waarbij dus de vederen van verschillende kleur beurtelings geplaatst zijn. Is elke veder van eene verschillende kleur, dan moet men ze elk afzonderlijk noemen, beginnende aan de heraldieke rechterzijde; bijv. »vijf struisvederen, rood, zilver, blauw, goud en groen.» Dikwijls staat de vederbos in een gouden of zilveren beker. (Bijv. het helmteeken van VAN DEDEM; zie de beschrijving in Hoofdstuk I der Derde Afdeeling).

De VLEUGELS. Reeds hiervoren, blz. 187, heb ik over de vogelvleugels gehandeld, en opgegeven dat men twee met de ondereinden aan elkander verbondene vleugels eene *vlugt* noemt, terwijl de losse vlerken, al zijn ze in getale, den naam van *vleugel* blijven behouden. Dit is van toepassing op de vlerken, die in de wapenschilden voorkomen; ten aanzien van die, welke tot helmteeken dienen is nog eene kleine aanwijzing noodig. Twee vlerken op een helm noemt men ook eene *vlugt*, ofschoon zij aldaar niet met de schoudereinden aan elkander

kunnen verbonden wezen, dewijl zij elk aan eene bijzondere zijde van den helm zijn bevestigd; draagt de helm slechts één vlerk, dan heet deze een *vleugel*.

Soms staan de vleugelen beide in de houding van een enkelen vleugel, zoodat de een gedeeltelijk den andere bedekt; aldus geplaatst noemt men het eene *antieke vlugt* (Fr. *vol à l'antique*) (IV, 44), en doet zich daarbij het geval voor, dat de alzoo geplaatste vlerken met het dikke einde linksuit staan, dan is het eene *omgewende vlugt* (Fr. *vol contourné*).

De *banier-vlugt* (Fr. *vol-banneret*), die schaars voorkomt, gelijk op twee van boven regt-afgesneden paauwenstaarten, geplaatst op de wijze eener antieke vlugt, zoodat de eene vleugel den andere ten deele bedekt (IV, 58).

Niet zelden gebeurt het, vooral in Duitsche wapens, dat elke vleugel van eene vlugt doorsneden of geschuind is, en dat de kleuren van den eenen in de omgekeerde orde op den anderen voorkomen, zoodat bijv. de regtervleugel doorsneden is van zilver en zwart, en de linker van zwart en zilver. Ter vermindering van eene omslagtige beschrijving kunnen wij in een dergelijk geval zeggen: »Een vlugt doorsneden (of iets dergelijks) beurtelings van zilver en zwart,» altijd beginnende met de kleur die op den regtervleugel de eerste plaats inneemt (IV, 59). Dezelfde wijze van blazoeneren kan toegepast worden op de olifantstrompen en andere voorwerpen, die met elkander geregeld in kleuren afwisselen.

Ook wanneer elke vleugel van eene verschillende kleur is, gaan wij op nagenoeg dezelfde wijze te werk. Om bijv. aan te duiden, dat de regtervleugel goud en de linker-vleugel zwart is, zeggen wij: »eene vlugt van goud en zwart,» of »eene goud-zwarte vlugt» (IV, 56). Men kan dit evenzeer op andere voorwerpen toepassen: zoo wordt bijv. door de uitdrukking, »twee olifantstrompen, rood en goud,» aangeduid, dat de regtertromp rood is, die ter linkerzijde van goud.

HOEDEN. Dikwijls voeren de Duitsche edelen als helmteeken een piramidalen hoed (V, 2^e rij, 22) waarop door-

gaans de figuren en kleuren van het schild herhaald zijn. Meestal is die hoed opgeslagen en niet zelden gekroond en met vederen getopt. Nog andere hoeden worden op den helm gedragen en vereischen in ieder geval eene nauwkeurige omschrijving.

VON CASTELL — *Beijeren*. Gevierendeeld van rood en zilver. Aanziende helm. Helmteeken: een piramidale hoed volgens het wapen, met een van rood en zilver gedeelden opslag, gekroond van goud en getopt met drie natuurlijke paauwenvederen.

De BORSTBEELDEN (waarvan in § 4 van Hoofdstuk IX eene beschrijving gegeven is) worden veelvuldig tot helmteeken gebruikt. Wanneer men in de blazoenering de sekse niet vindt uitgedrukt is het eene mannelijke buste. Zij moeten in alle bijzonderheden van kleeding, kleur enz. beschreven worden (IV, 57).

De KUSSENS als helmteeken zijn meestal van rood fluweel met gouden kwasten, en schier altijd liggende voorgesteld (V, 9^e rij, 6); eene hoogst zeldzame maal staan zij op de punt (V, 9^e rij, 5).

VON KNOERINGEN — *Wurtemberg*. In zwart een zilveren ring. Aanziende helm. Helmteeken: de ring, gekroond van goud en getopt met drie zwarte struisvederen, door een rood kussen met gouden kwasten ondersteund.

VON CRAILSHEIM — *Beijeren*. In zwart een gouden dwarsbalk. Aanziende helm, gedekt met eene vijfpaarlige kroon omwonden met een paarsnoer. Helmteeken: een rood kussen met gouden kwasten, op de punt staande tusschen twee olifantstrompen volgens het schild.

BANIEREN en VAANDELS komen dikwijls in Duitsche wapens als helmteeken voor. Zie daaromtrent de meer breedvoerige beschrijving in Hoofdstuk XVIII.

De SCHERMEN (Fr. *écrans*, Hd. *Schirmbretter*), voorwerpen die men uitsluitend in Duitsche helmteekens aantreft, zijn ronde, ovale of veelhoekige schijven; dikwijls zijn de zijden

uitgesneden en de hoeken met knoppen, vederen, banieren enz. versierd, terwijl men soms op het scherm-zelf de wapenfiguren herhaald vindt (V, 10^e rij, 8 en 9.)

Eenige familiën voeren als helmteeken een SCHILDJE waarop haar geheele wapen wederom staat afgebeeld; men noemt dit een *schildje met het wapen* (Fr. *écusson des armes*, of *écusson aux armes de l'écu*.) Zie HOEFFT, de afbeelding IV, 59; de beschrijving Hoofdstuk I der Derde Afdeeling hierachter. Bij andere familiën* is eene of andere figuur op den helm met dit schildje beladen. Zie BOOS VON WALDECK, de afbeelding IV, 44; de beschrijving hiervoren blz. 257.

De uitdrukking VOLGENS HET SCHILD (Fr. *de l'écu*) duidt de volledige herhaling aan van alles wat zich in het wapenschild bevindt. Zoo beteekent »eene vlugt van of volgens het schild», dat op elken vleugel geheel dezelfde figuren en kleuren voorkomen als in het wapen zelf. Een borstbeeld, »gekleed volgens het schild», draagt een gewaad waarop zich evenzoo het geheele wapen herhaalt (IV, 57.)

In Duitsche helmteekens is het niet ongewoon dat de uitkomende dieren (en ook andere voorwerpen) eene soort van *kam* (Fr. *crête*, Hd. *Kamm*) vertoonen, die op hun kop begint en langs hun rug naar beneden loopt. Deze kam is altijd groot-uitgeschulpt en aan de hoeken doorgaans met knoppen of vederen versierd. Hoogstwaarschijnlijk is die kam, althans bij afbeeldingen van wilde dieren, niets anders dan de fantastische voorstelling der manen. Ik beeld in fig. 4, 45^e rij op Pl. V, de op die wijze versierde olifants-trompen af, die het helmteeken zijn van de familie FRÖNAU VON OFFENSTETTEN in Beieren.

Als strijdig met den oorsprong en het gezond verstand kan men de gewoonte beschouwen om als helmteeken voorwerpen te voeren, die een eindweegs boven den helm staan zonder daarmede verbonden te zijn en oogenschijnlijk door de lucht vliegen (Zie IV, 56, BERG). Men ziet dit geschieden met sterren, zonnen, ruiten, bollen, vogels enz. Het

is duidelijk, dat figuren op die wijze nooit tot helmteeken hebben kunnen strekken; die gewoonte is dan ook pas ontstaan in de latere tijden, toen men helmen en helmteekens alleen nog maar uit afbeeldingen kende.

Een ander heraldisch misbruik kwam in de vorige eeuw in *Duitschland* in den smaak. Het helmteeken, dat geen *raison d'être* heeft dan wanneer het op een helm prijkt, werd van die stelling ontzet en somwijlen, bij wijze van smaakvolle nieuwigheid, onmiddellijk op den rand van het wapenschild geplaatst, met of zonder begeleidende helmen, die het dan maar zonder helmteeken moesten doen. Men zie de afbeelding van het wapen van GINSHEIM VON SCHWINDACH, IV, 40, en mijne beschouwing dienaangaande op blz. 475 hiervoren.



HOOFDSTUK XVI.

Helmdekkleeden.

De *helmdekkleeden*, of enkel *dekkleeden* (Fr. *lambrequins*, Eng. *mantling*, Hd. *Helmdecken*), zijn stukken stof van gril- lige en gracieuse vormen, die aan den top van den helm zijn vastgemaakt en hem omfladderen (IV, 56—44). De regel is, dat zij aan de eene zijde van metaal, aan de andere van kleur zijn. Doorgaans vormt het metaal de binnen- zijde, en de kleur den buitenkant van de dekkleeden, doch in niet weinig gevallen vindt het omgekeerde plaats. In *Duitschland* drijft men het nog verder; aldaar zijn somtijds de dekkleeden èn van binnen èn van buiten van kleur; zelfs voeren een paar familiën ze geheel van metaal, bijv. van binnen zilver, van buiten goud (*)

(*) Hiervan bestaat bij ons te lande ook een voorbeeld in het wapen der familie DE LA COURT (zie dien naam in Hoofdstuk I der Derde Afdeling van dit werk.)

Is het schild gevierendeeld, dan dragen de regterdekkleeden de kleur en het metaal van het 1^e en 4^e kwartier, terwijl de linkerdekkleeden die van het 2^e en 5^e kwartier teruggeven. Doch ook hier wordt soms weder de regel omgekeerd, door de kleuren van het 2^e en 5^e kwartier op de regter-, en die van het 1^e en 4^e kwartier op de linkerdekkleeden uit te drukken. Zeer dikwijls komt het voor, dat bij een gekwartileerd of op andere wijze verdeeld schild, de dekkleeden aan beide zijden met dezelfde kleuren versierd zijn. En zelfs vindt men er, voornamelijk weder in Duitschland, wier dekkleeden kleuren dragen, die men in 't gansche wapenschild niet vindt; zie bijv. IV, 40, GINSHEIM VON SCHWINDACH.

In 't Fransch gaf men vroeger aan de helmdekkleeden onderscheidene benamingen. Zij heetten *cappelines*, wanneer zij eenigzins de gedaante van een kap hadden; *lambequins* of *lambrequins*, wanneer zij lang en fladderend waren en bladvormig uitgesneden; *achements* of *hachements*, wanneer zij geborduurd of gezoomd waren met paarden of gesteenten; dezen laatsten naam leidt men af (even als dien der *angennes*, zie hiervoren blz. 224), van het Italiaansche werkwoord *azzimare*, het hoofd tooijen. En dit schijnt op velerlei gronden de ware afleiding te zijn, hoewel de meeste schrijvers in het bedoelde woord overeenkomst hebben meenen te ontdekken met het Fransche werkwoord *hacher*, hakken of houwen. De stoffen waarmede de helmen bekleed waren, zoo spreken zij, werden in den slag dikwijls zoodanig verhakt, dat er slechts flarden van overbleven, die echter door de ridders opzettelijk in dien toestand behouden werden, omdat daaruit bleek, dat zij zich in 't heetste van het gevecht bevonden hadden; deze onderscheiding werd zeer begeerd en ook nagevolgd door lieden, die nooit den voet op een slagveld hadden gezet. Waarschijnlijk hebben deze schrijvers zich evenzeer vergist als degenen die den oorsprong der dekkleeden meenen te vinden in de *helmmanteltjes* (Fr. *volets*), waarmede de ridders het blinkende staal

tegen den invloed van het weder poogden te beschutten. Zij dwalen, doordien zij te veel uit hun onderwerp wilden halen: manteltjes, mantels, dekkleeden, hachementen, — 't is alles één, overal dezelfde zaak onder een verschillenden vorm. Von Hefner (*) schrijft hun ontstaan aan twee hoofdoorzaken toe: vooreerst aan de begeerte om door een bedeksel de schroeven en banden, met welke het helmteeken op den helm bevestigd was, aan het oog te onttrekken; en vervolgens aan den æsthetischen zin der kunstenaars, die deze stukken stoffe verlengden, ten einde daaraan sierlijke wendingen, plooiën en uitsnijdingen te kunnen geven. De oudste dekkleeden waren eenvoudige, tamelijk breede linten, die van den helm wapperden; zij werden allengs nog breeder, vereenigden zich en vormden de helm-manteltjes, die op hunne beurt weder vaneen gescheiden, verlengd en op duizenderlei wijze aan de randen uitgesneden, tot de moderne dekkleeden overgingen. De plaatsing van den helm en de smaak van den kunstenaar beslisten in de keuze tusschen een manteltje en eigenlijke lambrequins. De luim der kunstenaars deed de grilligste en ongewoonste vormen ontstaan en de eenige regel, die men in het oog hebbe te houden, is deze: dat de teekening der dekkleeden zoo bevallig mogelijk moet zijn.

In Engeland laat men bij wapenafbeeldingen de helmen en dekkleeden dikwijls weg en plaatst dan het helmteeken op eene kroon of wrong, onmiddelijk boven het schid. Wanneer men dekkleeden bezigt, schijnt men ze voor de pairs van rood gevoerd met hermelijn, voor de baronets en gentlemen van rood gevoerd met zilver te vervaardigen, onverschillig welke de kleuren van het wapenschild zijn. Voorts beweren de Engelsche heraldisten, dat de dekkleeden aan den helm des souvereins van goud moeten wezen, gevoerd met hermelijn.

(*) *Grundsätze der Wappenkunst*, blz. 37.

Enkele wapens leveren de bijzonderheid op, dat de helm tusschen andere voorwerpen staat, die de dekkleeden vervangen. Van dezen aard zijn de twee eikentakken, die den helm boven het wapen der familie VAN HARINXMA THOE SLOTEN begeleiden, en de palmtakken, die bij de familiën COLLOT D'ESCURY hier te lande en von ALBERTI in Wurtemberg de plaats der dekkleeden innemen.



H O O F D S T U K XVII.

Schildhouders.

Met dien naam bestempelt men de figuren van menschen of dieren, die, aan de zijde van het schild staande, dit schijnen vast te houden, (IV, 59, HOEFFT; 41, RACZYNSKI; 45, BENTINCK). Streng genomen zou men dien naam ook kunnen geven aan elk voorwerp, waaraan een schild is vastgehecht; want er bestaan voorbeelden dat een wapen aan een boom of boomstronk opgehangen schijnt. Men vindt iets van dien aard in het wapen der Nederlandsche familie ALEMANS; het schild staat op een grond, die met appelen bezaaid schijnt en ingesloten is door eene kringvormige teenen heg, met een slagboom, bij wijze van toegang, aan de voorzijde: die heg, wel bekend uit de oud-vaderlandsche gedenkteekenen en munten, is de zoogenaamde *Hollandsche tuin* (zegge *omtuining*). De wapens der hertogen van DOUGLAS en der graven van DUMBARTON, beide uitgestorven Schotsche familiën, waren binnen eene omtuining geplaatst, die uit palissaden was zamengesteld. Onder deze zelfde klasse kan men den dubbelen adelaar rangschikken, op wiens borst menige familie haar wapenschild plaatst, zooals de graven van ARGO in Tirol, PALAVICINI in Sardinië enz. De graven MILLESIMO in Italië volgen hetzelfde gebruik, doch

met de merkwaardige en zeer onheraldische bijzonderheid, dat de heraldieke dubbele adelaar in een Romeinschen zegewagen staat, door twee stappende leeuwen voortgetrokken.

Deze soorten nu van schildhouders noemen de Franschen *soutiens*, terwijl zij den naam van *tenants* toepassen op de menschen en dien van *supports* op de dieren die naast het schild staan. Vroeger is de meening geopperd (die echter geen erkenning heeft gevonden), dat *supports* de naam zou wezen van de figuren (onverschillig van welke soort) die ten getale van twee aanwezig zijn, terwijl de naam van *tenant* zou moeten gebezigd worden, wanneer er zich slechts één vertoont. Bij ons worden die figuren, onverschillig of het menschen of dieren zijn, *schildhouders* genoemd, bij de Engelschen *supporters*, bij de Duitschers *Schildhalter*. Hun gewone voorkomen is regtopstaande in profiel, en elk naar het wapenschild ziende; zijn zij anders geplaatst dan moet dit uitgedrukt worden. Dieren die gaande of staande zijn afgebeeld en van achter het schild schijnen uit te komen, noemt men in de Fransche heraldiek *posés en barroque*.

Op oude monumenten ziet men dikwijls den ridder zelve afgebeeld, met het wapenschild aan zijn hals of lichaam hangende, nu eens regtstandig, dan eens schuin; in dezen laatsten stand vertoont de degen er zich veelal schuin achter. Een andere oude gewoonte ten aanzien der schildhouders, nu sinds lang in onbruik, bestond daarin, dat men het wapen op eene banier afbeeldde en den staf door een klimmend of liggend dier liet vasthouden. In de eerste tijden gebruikte men vrij algemeen slechts één schildhouder, doch spoedig kwam het nemen van twee in zwang.

Het gebruik van schildhouders dagteekent eerst van de veertiende eeuw en hoogst vermoedelijk hebben zij hun ontstaan te danken aan de gewoonte der graveurs om de ruimten, die het driehoekig schild op de ridderzegels overliet, aan te vullen. Men komt bij het beschouwen van oude zegels noodwendig tot die gevolgtrekking. Vooreerst be-

hoeft men slechts te letten op den gedwongen stand der schildhouders, om de overtuiging te bekomen dat men van de vrije plek nut heeft willen trekken; en ten tweede wekt het de aandacht, dat zoovele geslachten gelijksoortige dieren tot schildhouders bezigen. Aan een brief, in 1500 door den Engelschen adel aan den paus gerigt, hangen talrijke zegels, onder welke 27 twee griffioenen en 7 twee leeuwen als schildhouders dragen. Doch het krachtigste bewijs vóór de stelling, dat men aanvankelijk slechts het vullen der vrije ruimten beoogde, is hierin gelegen, dat de voorbeelden van drie schildhouders bij één wapen niet schaars zijn; de derde bevindt zich dan boven het schild. Zoo er ten overvloede nog een bewijs noodig ware, zou men het vinden in de omstandigheid, dat vele personen die geene ridders en nog minder pairs waren, dezelfde schildhouders in dezelfde standen voerden. Daarentegen voerden verscheidene pairs in hun zegel geene schildhouders, of wel was hun schild omringd met allerlei willekeurig gekozene voorwerpen, hetgeen, dunkt mij, toereikend doet zien, dat er in den beginne aan de schildhouders geen gewigt werd gehecht en men ze, even als de helmteekens, naar verkiezing kon aannemen en afschaffen.

Tot in de zeventiende eeuw bedienden de geestelijken in verschillende landen zich van schildhouders, doch begonnen dit toen langzamerhand na te laten, zoodat zij er tegenwoordig geene meer voeren, ook al heeft hun geslacht regt op schildhouders.

Op dit oogenblik zijn de schildhouders overal erfelijk. In Engeland betoont men zich in dit opzigt uiterst streng en het gebruik daarvan is alleen veroorloofd aan de pairs, de ridders van den Kousenband en van de Bad-orde, alsmede aan enkele familiën, die, ofschoon met geene dezer waardigheden bekleed, echter van hoogaanzienlijke afkomst zijn en het bewijs kunnen leveren, dat hunne voorvaderen reeds schildhouders hebben gevoerd. Voor de ridders van

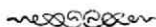
de genoemde orden is dit echter een bloot persoonlijk regt; hunne kinderen mogen daarmede niet voortgaan. De gewoonte om aan de pairs en aan de ridders der bovenaangehaalde orden bij opene brieven schildhouders toe te kennen schijnt onder Hendrik VIII ontstaan te zijn: althans de Engelsche wapenkoningen zijn niet bevoegd schildhouders te verleenen aan personen beneden den rang van ridder der Bad-orde. Daarentegen kan de wapenkoning van Schotland (*lord Lyon king-of-arms*) er krachtens zijn ambt aan iedereen verleenen, zonder daartoe koninklijke magtiging te behoeven, en zeer dikwijls heeft die ambtenaar dat regt uitgeoefend. De baronets van Nova Scotia mogen krachtens het charter hunner instelling schildhouders aannemen, en evenwel komt dit regt niet toe aan hunne hoogen in ancienneteit en waardigheid, de baronets van Engeland. Zij, die onder deze laatsten schildhouders voeren, hebben de vergunning daartoe bij bijzondere patenten verkregen.

Sinds de regering van Jakobus I heeft het wapen van Groot-Britannië een leeuw en een eenhoorn tot schildhouders. Reeds vóór dien tijd was daarin veel afwisseling geweest; onder Eduard III was het een leeuw en een arend; Hendrik IV, eene antelope en een zwaan; Hendrik V en Hendrik VI, een leeuw en eene antelope; Eduard IV, een leeuw en een stier; Eduard V, een gouden en een zilveren leeuw; Richard III, een gouden leeuw en een zilveren beer; Hendrik VII, een gouden leeuw en een roode draak; Hendrik VIII, een gouden leeuw en een zilveren windhond; de koninginnen Maria en Elizabeth behielden deze laatste schildhouders. Sommige schrijvers geven eene verschillende lijst, doch deze schijnbare tegenstrijdigheid is gemakkelijk op te lossen, wanneer men bedenkt, dat sommige der genoemde vorsten gedurende hun leven meermalen andere schildhouders hebben gekozen. Mijn doel met deze aantekening was voornamelijk te doen zien, hoe weinig bestendigheid er in dit opzigt heerschte.

De koningen van Frankrijk onder het *ancien régime* hadden ook geen vastbepaalde schildhouders. Door sommigen is beweerd, dat aan die vorsten uitsluitend engelen als schildhouders toekwamen; doch eensdeels bedienen verscheidene aanzienlijke Fransche familiën zich daartoe sinds onheugelijken tijd evenzeer van engelen, anderdeels zijn de bewijzen voorhanden, dat de Fransche koningen herhaaldelijk gansch verschillende schildhouders hebben gekozen. Zoo had Karel VI een gevleugeld hert, Lodewijk XII een stekelvarken, Frans I een salamander. De koningen tusschen Karel VI en Lodewijk XII bedienden zich meestal van herten.

In Italië, Spanje en Duitschland is het gebruik van schildhouders zeer beperkt; geestelijken en vrouwen bedienen zich daarvan in bijna geen enkel land. De Engelsche dames maken hierop eene uitzondering wanneer zij uit eigen hoofde pairessen (*peeresses in her own right*) zijn.

De allerwege het talrijkst voorkomende schildhouders zijn leeuwen, griffioenen, eenhoorns en wilden, deze laatste bijna zonder uitzondering naakt, dus in natuurlijke kleur, voorgesteld, het hoofd omkranst en de lendenen omgord met groen loof, en overigens gewapend met eene knods, die zij bij den voet zetten of op den schouder dragen.



H O O F D S T U K XVIII.

Banieren, Vanen, enz.

Van al het bijwerk van een wapen zijn welligt gene voorwerpen zoo bezwaarlijk onder klassen te brengen als de aan het hoofd dezes vermelde, want onder gene andere heerscht zooveel verschil, zoodat men in elk voorkomend geval eene duidelijke en naauwkeurige omschrijving moet

geven, hetzij het stuk *in* of *op* het wapen is geplaatst. Als wapenfiguur komen zij zelden voor; nagenoeg immer strekken zij tot uitwendige versiering en als zoodanig ziet men er hangende en wapperende, smalle en breede, lange en korte, met en zonder staf, met stokken, met lanssen, met pieken, enz.

De *banier* is volkomen vierkant, meestal met franje omzoomd en vastgehecht aan eene ridderlans. Zij was steeds een zinnebeeld van hoog gezag en op dien grond plaatsen verscheidene familiën haar wapen in een vierkant- of banier-schild. De ridder, die regt had tot het voeren der banier, heette *banneret* (*) of *baanderheer*, eene niet-erfelijke waardigheid, tot wier erlanging het vermogen om vijftig mannen van wapenen in 't veld te kunnen brengen, vereischt werd. De minder aanzienlijke ridders (Fr. *bacheliers*, Eng. *knights-bachelor*) voerden eene *vaan* (Fr. *pennon* of *panonceau*), die volgens sommigen gespleten was en daardoor twee punten had, doch volgens anderen in slechts ééne punt uitliep. De vorst of veldheer verhieft zulk een ridder tot *baanderheer* door die punten af te snijden en aan de *vaan* dus de vierkante gedaante der banier te geven. De *knapen*, die op de beide vorige soorten geen regt hadden, vergenoegden zich met een *wimpel* (Fr. *banderole* of *guidon*, Eng. *streamer*), eene lange en smalle *vaan*, aan het einde in twee of drie punten gespleten.

Onder de standaarden is gewis de *oriflamme*, de symbolische banier van Frankrijk, de meest bekende. Sinds lang verloren geraakt, zoodat niemand met juistheid hare gedaante weet op te geven, bestond zij naar luid van sommigen in een rooden, tot op de helft der lengte gespleten, breed wimpel van roode zijde of taf, met eene dwarsstaaf aan eene lans opgehangen. Volgens Ducange daarentegen had

(*) Men wachte zich voor de belachelijke dwaling van sommige schrijvers die de *bannerets* als *baronets* beschouwen. Tusschen beide waardigheden bestaat geen verband.

zij de gedaante eener kerkbanier (*gonfanon*) (V, 8^e rij, 22), van onderen op verscheidene plaatsen ingekerfd, omzoomd met franje en aan eene soort van piek opgehangen. Zijns oordeels heette zij oriflamme, omdat haar benedenrand als met vlammen uitgesneden was; volgens anderen had zij dien naam te danken aan haar schitteren in de zon, 't geen haar op eene gouden vlam deed gelijken. Die benaming was haar echter niet uitsluitend eigen, want de kronijken en ridderromans geven dien zonder onderscheid aan verschillende banieren en standaarden; en hieraan is het toe te schrijven, dat men den oorsprong der Fransche oriflamme tot Karel den Groote heeft willen doen opklimmen. Ofschoon het voorwerp-zelf natuurlijk zeer oud kan geweest zijn, begon zijne historische rol eerst in 1077, toen de koning van Frankrijk het graafschap van Vexin en Pontoise aan de kroon hechtte; de oriflamme was de bijzondere banier van Vexin. Nadat die oorsprong in het vergeetboek geraakt was, begon men te beuzelen, dat zij even als de H. Olie (la Ste. Ampoule) uit den hemel was nedergedaald. Ten gevolge van dat heilige ontzag betwijfelden in der tijd velen of het wel geoorloofd was die mystieke banier in een oorlog tusschen Christenen te ont-plooijen en de dweeperij ging zooverre, dat men de krankzinnigheid van Karel VI toeschreef aan een dergelijk onbetamelijk gebruik, dat hij van de oriflamme gemaakt had.

Beauséant, de banier der Tempelridders, is weinig minder vermaard; zij was gedeeld van zwart en wit.

Standaard noemt men eene vlag die zeer lang en breed is. De familie **BANNERMAN OF ELSICK**, in Schotland, in overoude tijden bekleed met de waardigheid van rijksstandaarddrager, voert in 't rood een met den stok schuin gelegde zilveren standaard, op welken in een hoek van 't zelfde een blaauw St. Andrieskruis prijkt.

De *kerkbanier* (Fr. *gonfanon*) hangt met koorden aan den stok, is vierkant en van onderen gewoonlijk in drie afge-

ronde stukken uitgetand; bovenaan bevinden zich drie ringen voor de koorden (V, 8^e rij, 22). Den stok beeldt men niet af.

VON GARNER — *Westphalen*. In goud eene roode kerkbanier.

De staf aan welken een vaandel of banier is gehecht, heet (wanneer het geen lans of piek is) in de Fransche heraldiek *trabe*.



H O O F D S T U K XIX.

Wapenkreet en Wapenspreuk.

Gelijk de naam aanduidt was de *wapenkreet* (Oud-Holl. *ghecri*, Fr. *cri*) bij de verwarring van het slagveld een middel, om de troepen, die onder eenzelfde bevelhebber stonden, te hereenigen. De kreet stond op de vaandels geschilderd; bij de tournooijen riepen de herauten dien luidkeels uit, om den ridder, die het krijt wenschte binnen te treden, te doen kennen. Alleen de edelen, die het regt hadden eene banier te voeren, mogten een kreet aannemen; in een leger telde men dus evenveel kreten als banieren; doch de kreet van den vorst of den opperbevelhebber had voorrang boven de andere en werd op het oogenblik van den aanval of gedurende het gevecht door al de krijgslieden aangeheven; de bijzondere kreten der onderbevelhebbers dienden om de orde te herstellen.

De meeste edelen *riepen* (*criaient*) den naam van hun geslacht of van het huis waaruit zij afstamden, waarbij zij soms een paar woorden voegden als zinspeling op hunne magt of rijkdom. In andere gevallen waren het kreten om de hulpe Gods of der heiligen in te roepen, of vermaningen aan de krijgers om zich dapper te gedragen. Men kent

den kreet der Fransche koningen: *Montjoye! Saint-Denis!* De koningen van Engeland riepen: *Montjoye! Nôtre Dame! Saint-Georges!* De koningen van Schotland; *Saint-Andrew!* De hertogen van Bourgondië: *Montjoye! St. Andrieu!* of *Montjoye au noble duc!* De hertogen van Bourbon: *Montjoye Bourbon!* of *Montjoye Nôtre Dame!* De hertogen van Anjou: *Montjoye Anjou!* De hertogen van Bretagne; *Saint-Malo au riche duc!*

De voorbeelden van wapenkreten onder de edelen van de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden zijn talrijk, doch bepaalden zich bijna uitsluitend tot den naam der stamhuizen waaruit zij opsproten waren. Zoo riepen MECHELEN, DUFFEL, ASSCHE, HELMONT, ESTOR, BERCHEM, allen: *Berthout!* ROTSELAER, WESEMALE, DE RIVIÈRE, SCHOONHOVEN, riepen allen: *Aerschot!* IMMERZEEL riep: *Lier!* PERWEIS riep: *Hoorne!* OOSTERHOUT riep: *Duivenvoorde!* DE NAMUR riep: *Flandres!* GLYMES, BRECHT, BRANT, DONGELBERGHE, PLYSER, VAN DEN TYMPEL, BLAESVELT, MAGERMAN, enz. riepen allen: *Brabant!* VAN DEN BROECKE riep: *Gaesbeeck!* GAESBEECK riep: *Leuven!* LEUVEN riep: *Brabant!* BORLUUT riep: *Groeninghe Velt!* GROENINGHE Velt! GAVRE riep: *Gavre au chapelet!* IMBYZE riep: *Silly! Silly!* enz.

De wapenkreet wordt geplaatst op een lossen fladderenden band (Fr. *liston* of *listel*), *boven* het helmteeken.

Bij eene wet van het zesde jaar der regering van Hendrik VII verbood het Engelsche parlement door het geheele koningrijk het gebruik der wapenkreten, uithoofde van den najver en de geschillen, die daarover tusschen de groote heeren ontstonden. Hun werd opgelegd voortaan niemand anders aan te roepen dan St. Joris en den koning. Aan deze omstandigheid is het waarschijnlijk toe te schrijven, dat men tegenwoordig bij de Engelsche wapens zoo weinig kreten aantreft.

De *wapenspreuk* (Fr. *devise*, Eng. *motto*, Hd. *Wahlspruch*) is een kort en snedig gezegde, eene waarschuwing of

vermaning, eene uitdrukking van hoop of vreugde enz., en schijnt ontstaan uit de gewoonte der ridders om eene dergelijke spreuk geborduurd te dragen op hun gewaad en die ook te doen plaatsen op de schabracken hunner paarden, de kleederen hunner dienaren enz. Een tijd lang was dit zoozeer in den smaak, dat zelfs de dames deviezen droegen. Onder vele onbeduidende wapenspreuken zijn er ook vele krachtige en schoone, waarvan de volgende ten voorbeelde mogen strekken. De familie van CHÂTEAUBRIAND, den beroemden schrijver, voert de spreuk: *Mon sang teint les bannières de France*; ASTLEY in Engeland en IDDEKINGE in Nederland: *Fide, sed cui vide*; HARRIS graaf MALMESBURY: *Je maintiendrai le droit*; CONGREVE: *Non moritur cujus fama vivat*; BOUGHTON: *Omne bonum Dei donum*; HAMILTON markies van ABERCORN: *Sola virtus nobilitas*; MENZIES: *Will God I shall*; DE BEAUFORT in Nederland: *La vertu est un beau fort*; BENTINCK: *Craignez honte*; QUARLES DE QUARLES en QUARLES VAN UFFORD: *Qui invidat minor est*; VAN REEDE VAN OUDTSHOORN: *Malo mori quam foedari*; DU VERGIER markies DE LA ROCHEJAQUELEIN: *Si j'avance, suivez-moi; si je recule, tuez-moi; si je meurs, vengez-moi*.

Ten slotte mag ik herinneren aan de veelbeteekenende, hoewel schijnbaar eenvoudige spreuk van ons vorstenhuis: *Je maintiendrai*.

Ook in de wapenspreuken heerschte aanvankelijk weinig bestendigheid; zij waren geheel persoonlijk, een ieder nam en verwisselde ze naar welgevallen. Hoewel zij in enkele familiën sinds den beginne van vader op zoon overgingen, werden zij eerst in de beide laatste eeuwen erfelijk, hetgeen echter nog niet overal het geval schijnt te zijn, want in Engeland bij voorbeeld wordt het devies geacht zoo geheel buiten den kring der heraldische wetten te liggen, dat het zelfs geoorloofd is eene spreuk te kiezen die reeds door eene andere familie gevoerd wordt; desniettemin zijn ook daar de meeste deviezen erfelijk. In een woord, het is

eerst sinds betrekkelijk korten tijd, dat de spreuk als een wezenlijk bestanddeel van een volledig wapen beschouwd wordt. Op de oude zegels vindt men er bijna nooit.

De spreuk wordt op een fladderend lint *onder* het wapenschild geplaatst (IV, 59, 41—45).



H O O F D S T U K XX.

Mantels.

Ofschoon er eenige sporen van eene vroegere aanwending bestaan, is de gewoonte om de wapenschilden met een mantel te omhangen, soms door een verhemelte gekroond, eerst tegen het midden der zestiende eeuw eenigzins algemeen geworden. Aanvankelijk bedienden zich daarvan slechts de vorsten en de hoogste adel, doch langzamerhand begonnen ook familiën van verreweg minder aanzien zich die toe te eigenen. Desniettemin is het ook thans nog geen algemeen gebruik geworden. Doch ik kan niet toegeven wat een onzer schrijvers (*) zegt: »De hermelijnen mantel, waarin het schild ligt, is alleen aan vorstelijke geslachten eigen en komt bij den Nederlandschen adel niet voor.» Tot wederlegging dier stelling verwijs ik naar de wapens van BENTINCK VAN RHOON; DE BORCHGRAVE D'ALTENA EN DE GELOES, beiden in Limburg; VAN DER GOLTZ; HUYSEN VAN KATTENDIJKE; VAN REEDE, enz., die alle met mantels omgeven zijn. Hierbij heb ik vooreerst nog ter zijde gelaten den tegenwoordigen Belgischen, doch eigenlijk ook Nederlandschen, adel, bij welken de mantels vrij talrijk voorkomen; en ten tweede mij alleen bepaald tot de afbeel-

(*) Mr. L. PH. C. VAN DEN BERGH, *Grondtrekken der Nederlandsche Wapenkunde*, blz. 39.

dingen in wapenboeken, zonder mij te beroepen op de cachetten, waar men menig wapen met een mantel versierd vindt, dat in de wapenboeken zonder dien tooi is afgebeeld.

De mantel is meestal van rood fluweel, gevoerd met hermelijn, en soms vindt men op de zijpanden (Fr. *courtines*) het wapen herhaald. De gewone edellieden, van welken rang ook, en de vorsten die noch koning noch keizer zijn, voeren geen verhemelte (Fr. *pavillon*) boven den mantel, maar dekken dien onmiddelijk met hunne kroon. Dat verhemelte bestaat uit fluweel of hermelijn en is versierd met sterren of arabesken van goud.

De mantel der Bourbons, der hertogen van Lucca en der pairs van Frankrijk was van blaauw fluweel, dien de pairs met eene baret overeenkomstig hun rang dekten en de Bourbons met gouden jeliën bezaaiden. De mantel van den koning der Nederlanden is van purperfluweel bezaaid met gouden leeuwjes en gedekt met een hermelijnen verhemelte, dat de koninklijke kroon draagt. Het verhemelte boven het wapen van den doge van Venetië droeg in de Fransche heraldiek den naam van *ombelle*.

Vermoedelijk moet men den oorsprong der wapenmantels zoeken in het oude *wapenkabinet* (Fr. *cabinet d'armes*). Dit was een vierkant stuk lijnwaad, in den vorm van een mantel geplooid, waarop men den wapenrok des ridders vasthechtte, aan de hoeken vergezeld van zijne vier kwartieren. De helm met zijn helmteeken en dekkleeden prijkte boven den wapenrok, die aan de rechterzijde werd begeleid door de ijzeren handschoenen en aan de linkerzijde door het ridderzwaard met de punt naar beneden en de schede naast zich. Onder den rok bevonden zich de sporen, met de punten of de wieljes naar omlaag gerigt. Men ziet deze soort van trophee nog op eenige oude gedenkteeken.

In 't algemeen zijn de op eene mantel geplaatste wapenschilden gedekt door eene kroon en zonder helm. Is deze er bij, dan staat hij meestal ook onder den mantel; doch er

zijn voorbeelden, dat de bovenrand van den mantel is vastgehecht aan den top van den helm. Doorgaans is de schikking van den mantel willekeurig en aan den smaak van den teekenaar overgelaten, doch bij sommige geslachten heeft hij eene vastbepaalde en eigenaardige gedaante (zooals bij de familiën DE ROBIANO, HUYSSEN VAN KATTENDIJK, enz.)

H O O F D S T U K X X I .

Andere sieraden der Wapenschilden.

Ten allen tijde is het gebruik geweest, het wapenschild zooveel mogelijk met sieraden te omringen. Sommigen plaatsten het in een krans, anderen in een lijstwerk, enz. De keus van dergelijke uitwendige versierselen was willekeurig. Tot nog toe is het eene vrij algemeene gewoonte gebleven, dat de ongehuwde dames haar wapen met een bloemkrans omringen, terwijl de weduwen het omgeven met twee zamengevlochten wit- en zwart-zijden koorden (Fr. *cordelières*). Soms omringen de gehuwde vrouwen haar schild met palmtakken, doch meer gewoonlijk met liefdeknoopen. Evenwel, dit alles is en wordt alleen in Frankrijk met eenige regelmatigheid opgevolgd, want overal elders heerscht te dezen aanzien weinig orde en veel willekeur, gepaard aan eene belangrijke dosis onverschilligheid of achteleoosheid.

Omtrent den oorsprong van het gebruik der *cordelières* zijn de geleerden het alweder niet eens. Volgens sommigen zou het ingevoerd zijn door Anna van Bretagne, ter herinnering aan haar eersten gemaal, Karel VIII van Frankrijk. Anderen houden met meer grond staande, en leveren er de bewijzen van, dat dit gebruik reeds van ouder dagteekening is; zij vinden de bron daarvan in de hooge

achting waarin St. Franciscus d'Assisi gedurende de zestiende eeuw gehouden werd; de *cordelières* zijn dan ook volkomen de koorden van het gewaad der door dien heiligen man ingestelde geestelijke orde. Doch in zooverre is de eerste meening juist, dat het voorbeeld van Anna van Bretagne die voorwerpen als wapensieraad algemeen in zwang deed komen

Soms is het wapenschild eener familie, in zijne ware voorstelling, door een paar lauwer- of palmtakken omvat, gelijk men kan zien in de wapens van ATTEMS in Oostenrijk, SPRETI in Beijeren, SALVE DE BRUNETON in Gelderland, enz.

Onder het *ancien régime* in Frankrijk waren aan de kroonambten zinnebeelden verbonden, welke de titularissen achter en naast hun wapenschild plaatsten, dat daarvan *vergezeld* (Fr. *accolé*) heette. (Zie hieromtrent § 2 van Hoofdstuk XXV.)



H O O F D S T U K XXII.

Begelen der Wapenkunde, en Wijze van Blazoeneren.

Volgens de meeste oudere en nieuwere schrijvers moet elk heraldiek stuk (met uitzondering van het kruis, het St. Andrieskruis en het vrijkwartier) één-derde van het veld beslaan, doch in de practijk maakt men ze minder breed om het voorkomen bevalliger te doen zijn. Professor Bernd (*) geloofst, dat eene breedte van twee deelen (van welke zeven de breedte en acht de hoogte van het schild uitmaken) het meest is aan te bevelen; en ik moet erkennen, dat die maatstaf mij voorkomt de juiste te zijn. De kanteelen of schulpen enz. zijn in die twee deelen begrepen, doch niet de hoeken, die bijv. bij een hoekigen balk (*fasce vivrée*) voor-

(*) *Hauptstücke der Wapenwissenschaft*, II, blz. 120.

komen, want daarbij geldt het niet eene versiering van de lijnen, maar de balk zelf is verschoven en in eene andere rigting geraakt; door de hoeken in de maat te begrijpen, zou men hem veel smaller maken dan hij behoort te zijn.

Als grondregel heeft men in de wapenkunde aangenomen nimmer stukken van metaal op een veld van metaal te plaatsen, noch stukken van kleur op een veld van kleur. Wapens, die tegen dezen regel zondigen, worden *raadselwapens* (Fr. *armes fausses, armes à enquérir* of *cas à enquerre*) genoemd, omdat men raden moet welke de reden van die afwijking zij; de Franschen zeggen van de daarin voorkomende stukken, dat zij *opgenaaid* (Fr. *cousu*) zijn (*); doch wij kunnen in 't Nederduitsch die overbodige aanduiding missen. Zoo het schild van metaal is, moeten de stukken van kleur zijn, en omgekeerd. Purper en pelswerk worden onverschillig als kleur of metaal beschouwd, naar gelang van de behoefte; doch pelswerk op pelswerk zou een raadselwapen doen ontstaan. Het *semé de France* (blauw met gouden leliën bezaaid) deelde onder het *ancien régime* in de voorregten van purper en pelswerk. In de wezenlijke raadselwapens is die schending van den heraldieken regel een teeken, dat de vorst, om de gedachtenis aan een of ander roemrijk bedrijf levendig te houden, den beschouwer daardoor heeft willen noodzaken, onderzoek te doen naar de aanleiding. Evenwel zijn de wapens, waarin de regel verkracht wordt, heden ten dage talrijk, vooral in Friesland, Duitschland en Polen, zonder wezenlijke raadselwapens te zijn. De eenige oorzaak ligt in de onvolledige kennis, welke men in die landen omtrent de wapenkunde bezat, ten tijde toen aldaar de aanzienlijke familiën wapens begonnen aan te nemen.

De bovengemelde regel is niet van toepassing op breuken,

(*) Met het oog op de wapenrokken der ridders begreep men, dat die stukken daar op moesten genaaid zijn. Doch zoo men den wapenrok als vertegenwoordiger van het wapenveld beschouwde, moest dan niet elk stuk, ook wanneer het in overeenstemming met de regels was, er op genaaid worden?

zooals barensteelen, zoomen enz., noch op de accessoires van dieren, zooals tong, nagels, kammen, kroonen enz., en evenmin op voorwerpen die in natuurlijke kleur worden voorgesteld. In al die gevallen kan kleur op kleur of metaal op metaal voorkomen, zonder dat het wapen ophoudt regelmatig te zijn zamengesteld.

De plaatsing der wapenfiguren is aan sommige bepalingen onderworpen. De Fransche heraldisten hebben daarvoor eene classificatie bedacht, die het echter noodeloos is bij ons in te voeren. Zij noemen *positions fixes* die der heraldieke stukken, omdat zij eene vaste plaats in het schild beslaan; *positions pleines*, die der heraldieke stukken welke een schild geheel bedekken, zoo als gepaald, gedwarsbalkt enz.; *positions de rapport*, die waarbij figuren de rigting van eenig heraldiek stuk volgen, bijv. vijf kruislings geplaatste schelpen; *positions réciproques* de stelling van twee dieren, voorwerpen enz., die elkander aanzien; terwijl zij onder de benaming van *positions arbitraires* alle stellingen begrijpen, die figuren op verschillende plaatsen van het schild kunnen innemen. Ik zal mij hier alleen met deze laatste soort bezig houden, dewijl de overige zich reeds uit de benaming of de aangegeven plaatsing der stukken doen kennen. Dus is hier alleen sprake van de gewone wapenfiguren.

Éen voorwerp vindt zijne plaats in het hart van het schild, en dit, als de natuurlijke plaatsing, behoeft niet aangeduid te worden. Neemt de figuur het punt B van het schild in (zie Pl. I, fig. 11), dan zegt men eenvoudig, dat zij in het schildhoofd is geplaatst. Elke andere plaatsing moet nauwkeurig omschreven worden. Bevindt zij zich in een der hoeken van het schild, dan is zij, volgens de Fransche heraldiek, *cantonné*; bijv. een kruisje dat zich in den regterbovenhoek bevond, zou genoemd worden: »une croisette cantonnée en chef à dextre.»

Twee figuren worden in den regel naast elkander (Fr. *ac-*

costées, Eng. *accosted*), of *boven elkander* (Fr. *l'un sur l'autre*, of *en pal*) geplaatst.

Drie figuren: twee daarvan worden nabij het schildhoofd en de derde nabij het schildpunt geplaatst; men noemt dit *geplaatst 2 en 1* (Fr. *posés 2 et 1*), of enkel, *2 en 1*. Deze plaatsing is zoo algemeen, dat men die eigenlijk niet behoeft uit te drukken en zij stilzwijgend verstaan wordt. »In rood drie zilveren sterren», is even voldoende als: »in rood drie zilveren sterren, geplaatst 2 en 1.» Doch elke andere plaatsing, 't zij naast, 't zij boven elkander, moet naauwkeurig worden uitgedrukt. De Franschen bezigen de uitdrukking *mal-ordonné*, om kenbaar te maken, dat van drie figuren ééne nabij het schildhoofd en twee nabij de schildpunt geplaatst zijn; wij drukken dit uit door, *1 en 2*, en deze uitdrukking mag nimmer worden nagelaten. — Wanneer drie figuren geplaatst zijn op een dwarsliggend heraldiek of ander stuk, bijv. een schildhoofd, een dwarsbalk, een schildvoet, dan staan zij in den regel *naast* elkander, 't geen weder niet behoeft uitgedrukt te worden; daarentegen zou men het bepaald moeten opgeven wanneer zij op een dergelijk stuk geplaatst waren *2 en 1*, hetgeen zeer zelden het geval is. — Drie figuren op een paal staan *boven* elkander. — Is eenig stuk, in 't midden van 't schild geplaatst, van drie andere figuren vergezeld, dan staan twee er boven en één er onder. Ook dit is regel en men behoeft het niet uit te drukken; dit is alleen noodig wanneer de plaatsing hiervan afwijkt.

Vier figuren staan doorgaans *2 en 2*, d. i. twee nabij het schildhoofd en twee nabij de schildpunt. Aldus geplaatste figuren zijn, volgens de Fransche heraldiek, *cantonnés*. Misschien ware dit, ter afsnijding van omslagtige beschrijving, in onze taal na te volgen met het woord *gekantonneerd*.

DE TINGUY — *Poitou*. In blaauw vier gekantonneerde gouden leliën.

VAN MANSVELT — *Nederland*. In goud eene zilveren lelie, gekantonneerd van vier zwarte ruiten [of: In

goud eene zilveren lelie, tusschen vier zwarte ruiten, geplaatst 2 en 2.]

Zijn *vijf figuren* geplaatst 1, 5 en 1, dan noemen wij ze *kruislings geplaatst* (Fr. *posés en croix*); staan zij 2, 1 en 2, dan zijn zij *schuinkruislings geplaatst* (Fr. *posés en sautoir*).

In 't algemeen telle men de rijen van figuren en noeme hoeveel voorwerpen in elke rij staan, beginnende bij de bovenste. Zoo kunnen *zes figuren* staan 5, 2 en 1, of 1, 2 en 5, enz.; *acht*, langs den schildrand, *zoomswijze* (Fr. *en orle*); *negen*, 5, 5 en 5, enz.

Elk stuk kan *vergezeld* (Fr. *accompagné*, Hd. *begleitet* *) zijn van andere stukken; het eerst noemt men het stuk dat in 't midden staat, of wel dat het voornaamste schijnt (IV, 56). Van de plaatsing van drie figuren, die een stuk vergezellen, is hierboven reeds gesproken. Is een schuinliggend stuk van twee figuren vergezeld, dan staat het eene in den linkerboven- en de andere in den rechterbenedenhoek, 't geen niet behoeft uitgedrukt te worden.

Een veld of stuk, beladen met een onbepaald getal figuren van gelijken aard, wordt gezegd daarmede *bezaaid* (Fr. en Eng. *semé*) te zijn; hierbij is het een vereischte, dat eenige van die stukken half uit de schildranden schijnen voort te komen.

Ondersteund (Fr. *soutenu*) zegt men van stukken, die een ander stuk onder zich hebben 't geen hen schijnt te steunen.

EMINGA — *Friesland*. In goud een dubbele zwarte adelaar, ondersteund door een zilveren wassenaar.

BOEYKENS — *Vlaanderen*. In rood een geknotte uitgeschulpte paal, ondersteund door een uitgeschulpten dwarsbalk, alles van goud, vergezeld van drie zilveren leliën (II, 2).

(*) De Engelsche heraldiek bezit geen woord om dit uit te drukken. »Een keper, vergezeld van drie ruiten,» drukt zij uit door: »a chevron between three lozenges,» d.i. een keper *tusschen* drie ruiten; en zoo ook in alle verdere gevallen.

Bij het blazoeneren begint men met de kleur van het veld te noemen, waarna men den naam en de kleur van de aanwezige heraldieke stukken opgeeft, behalve in twee gevallen: vooreerst wanneer het een schildhoofd, een zoom of een schildvoet betreft, want deze worden in de laatste plaats genoemd; en ten andere wanneer er onder het heraldieke stuk nog andere figuren liggen, waar het overheen gaat. Komen er geene heraldieke stukken in het veld voor, dan begint men met de figuur die in het schildhart staat, of, zoo zich ook hier geen voorwerp bevindt, met die figuur welke de voornaamste schijnt. Daarna gaat men over tot de minder belangrijke stukken, om eindelijk tot de minst aanzienlijke te komen.



HOOFDSTUK XXIII.

De verschillende soorten van Wapens.

De wapens kunnen naar gelang van hun aard eene verdeling in verschillende klassen ondergaan, die wel niet streng noodzakelijk is, maar toch in eene verhandeling over de Wapenkunde niet gemist mag worden. Hierbij valt op te merken, dat éézelfde wapen tot verscheidene klassen te gelijk kan behooren.

De meest gewone verdeling is die in: *familiewapens*, *persoonlijke wapens*, *gebiedswapens*, *patronaat-wapens*, *aangenomen wapens*, *corporatie-wapens*, *alliantie-wapens*, *successiewapens*, *gesubstitueerde wapens*, *pretentie-wapens*, *concessiewapens*, *historische wapens* en *sprekende wapens*.

De *familiewapens* zijn die, welke een persoon aangenomen heeft of ontvangen, die op zijne afstammelingen overgaan en het erfelijk kenteeken van zijn geslacht uitmaken.

Persoonlijke wapens noemt men die, welke aan eene corporatie behooren en door een hoofd of lid van dit ligchaam, in die hoedanigheid in zijn wapen worden opgenomen; zijne

kinderen, niet tot die corporatie behoorende, moeten dat gedeelte natuurlijk weder uit hun wapenschild weglaten.

Gebiedswapens zijn eensdeels de wapens van landen, steden enz., anderdeels diezelfde wapens, opgenomen in het schild van een vorst om zijn gezag over die plaatsen aan te duiden. In Nederland kunnen bezitters van heerlijkheden het wapen daarvan in een hartschild bij hun familiewapen voegen; bij het verlies of de vervreemding der heerlijkheid moet dat schildje weder verdwijnen.

Den naam van *patronaatswapen* geeft men aan het schildhoofd of kwartier of dergelijk stuk, 't geen een vorst als gunstbewijs aan het wapen eener stad toevoegt. Zoo zijn ook de kardinalen gewoon het wapen van den paus, die hen met het purper bekleed heeft, in hun familiewapen op te nemen; soms plaatsen zij het in een schildhoofd, soms in een kwartier, soms in een hartschild enz. Oudtijds was het zeer gebruikelijk, dat een leenman een of ander stuk uit het wapen van zijn leenheer in zijn eigen familiewapen overnam; van daar, om een voorbeeld te noemen, dat zoovele familiën in het Engelsche graafschap Chester korenschoven voeren; de oude graven van Chester, wier vasallen zij waren, voerden zulke schoven in hun wapen.

De *aangenomen wapens* (Fr. *armes assumées*) zijn, door de verandering der tijdsomstandigheden, geheel in onbruik geraakt. In de riddereeuwen schijnt het meermalen gebeurd te zijn, dat een edelman, die een vijand verslagen had, diens wapen, ter gedachtenis van de behaalde zegepraal, aannam, vooral wanneer de verslagene van hooger rang was dan zijn overwinnaar. Men begrijpt ligtelijk, dat van iets dergelijks tegenwoordig geene kwestie meer kan zijn.

Corporatie-wapens zijn de wapens, van welke ridderlijke orden, akademiën, gilden, adelijke kapittels enz. zich bedienen.

Alliantie-wapens noemt men de wapens der familiën, met welke een geslacht door aanhuwelijking verbonden is. Bij het opmaken van het *volledige wapen* (Fr. *écusson complet*,

of *pennon généalogique*) van het geslacht, vormt men kwartieren van die wapens. In Engeland bepaalt men zich uitsluitend tot de wapens der *erfdochters*, die in de familie gehuwd zijn; de vrouwen, die geene erfdochters waren, worden daarbij niet herdacht. Deze regel heeft het voordeel, dat men met een blik op de kwartieren van een wapen terstond kan zien, welke familiën zich in het betrokkene geslacht hebben opgelost. In de ridderzaal van Fawsley-Hall, den zetel van sir Charles Knightley, in het Engelsche graafschap Northampton, ziet men een dergelijk volledig wapen, dat het ongeëvenaarde getal van 554 kwartieren bevat.

Een *successie-wapen* is een wapen 'tgeen een persoon, vreemd aan de familie, aanneemt te gelijk met de bezittingen van den erflater, krachtens testamentaire, door de bevoegde overheid bekrachtigde, beschikkingen. Als algemeene regel acht men dat de vreemde, wanneer hij van minderen rang is dan de testateur, geheel afstand moet doen van zijn eigen familiewapen, of dit ten minste met het aangenomene, 'tgeen dan de eerste plaats verkrijgt, moet kwartieren. Is hij daarentegen van hooger rang dan de erflater, dan kan hij niet genoodzaakt worden zijn eigen wapen weg te laten en, bij eene kwartilering met het aangenomene, wijst hij de eerste plaats toe aan zijn eigen wapen. *Gesubstitueerde wapens* zijn die, welke men krachtens een huwelijkscontract of om andere redenen aanneemt.

Met den naam van *pretentie-wapens* bestempelt men de wapens van landen of plaatsen, waarop een vorst regten voorwendt. Het vermaardste voorbeeld van dien aard vond men vroeger in het wapen der koningen van Engeland. Van 1350 tot 1801 kwartileerden zij hun eigen wapen met dat van Frankrijk (*), ofschoon zij daar nooit onbetwist en rustig

(*) Dit pretentie-kwartier was aanvankelijk blaauw bezaaid met gouden leliën, het oude Fransche wapen. De Fransche koning Karel V verminderde de leliën tot een drietal, hetgeen daarop door den Engelschen koning Hendrik IV wederom in het Engelsche wapen werd nagevolgd.

meester zijn geweest. Eduard III, zoon van Isabella, zuster van den Franschen koning Karel de Schoone, beweerde op grond van die afstamming dat de Fransche kroon hem toekwam, en om te doen zien hoezeer hij zich als de eigenlijke en wettige koning van Frankrijk beschouwde, nam hij het Fransche wapen in zijn schild op, alwaar hij er zelfs de eerste plaats aan inruimde. Om soortgelijke redenen kwartileerde Spanje langen tijd de wapens van Portugal en Jeruzalem, enz. — De Engelsche benaming van *escutcheon of pretence* heeft eene eenigzins andere beteekenis. Men verstaat daaronder het wapen eener erfdochter, 't geen haar gemaal in een hartschild bij zijn eigen wapen voegt. (Zie nog de noot blzz. 5 en 6 hiervoren.)

Concessie-wapens. Soms verleent een vorst aan een persoon, die hem of den staat groote diensten bewezen heeft, een gedeelte van zijn wapen, zelden het geheele. Dit noemt men eene *concessie* of verleening. Eene dergelijke bijvoeging wordt doorgaans in een schildhoofd of een schildhoek, zelden in een kwartier, geplaatst; een paar van die zeldzame voorbeelden vindt men hiervoren op blz. 58 aangegeven, met betrekking tot concessiën van de Staten-Generaal aan Venetiaansche gezanten. De Fransche koningen hebben zeer dikwijls een of meer hunner leliën verleend (men zie STRICK VAN LINSCHOTEN, SNOUCK HURGRONJE, ENZ. alwaar ééne gouden lelie in een blaauw hartschild voorkomt), de koningen van Engeland een hunner gaande en aanzierende leeuwen (hetgeen onder anderen den beroemden schilder RUBENS ten deel viel), de Duitsche keizers den rijks-adelaar, enz. Deze gunsten werden verleend aan één persoon of één geslacht: het geval, waarin de Friesche familiën verkeerden, is eenig in de geschiedenis der wapenkunde. Deze voeren schier alle de helft van een dubbelen zwarten adelaar in een gouden veld, en om deze concessie voegzaam te kunnen plaatsen deelen zij allen hun wapenschild; de regterhelft wordt dan door dien adelaar ingenomen, de linkerhelft vullen zij met

hun familiewapen. Volgens de oude Friesche schrijvers zou Karel de Groote die gunst als een regt verleend hebben aan alle geslachten uit welke een of meer leden, onder aanvoering van hun opperhoofd Magnus Forteman, deel hadden genomen aan den togt naar Rome en de inneming van die stad in het jaar 809, en te gelijkertijd zou hij hen gemagtigd hebben, hunne wapenschilden met eene baronnenkroon te dekken, zonder evenwel den titel van baron te mogen voeren (*). In deze overlevering ligt misschien, wat de zaak zelve betreft, schoon dan ook onder andere omstandigheden voorgevallen, een kiem van waarheid, doch, wil men haar naar de letter opvatten, dan is zij volstrekt onaanneemelijk, want, naar het gevoelen der meest gezaghebbende schrijvers, zijn de wezenlijke wapens eerst lang na Karel den Groote ontstaan, de kroonen en hare onderscheiding nog later, en is de dubbele adelaar als zinnebeeld des Rijks wel het allerjongst. (Zie hiervoren blz. 192.)

Onder de klasse der concessie-wapens moet ik ook met een woord gewagen van de vroegere gewoonte, dat een edelman soms zijn volle wapen afstond aan een persoon of familie, aan welke hij groote verpligting had. Een enkel voorbeeld ter opheldering. De Belgische familie LANDGRIS voert in een rood veld, bezaaid met gouden blokjes, een leeuw van 't zelfde, over alles heen. Dit is het wapen der Fransche familie CHÂTEAUVILAIN, 't geen een edelman uit dat huis aan een lid der eerstgenoemde familie afstond, als loon voor bewezen diensten.

De *historische wapens*, aangelomen of ontvangen ter herinnering aan uitstekende daden of verdiensten, maken gewis de merkwaardigste en belangrijkste klasse uit. Talrijke voorbeelden van dergelijke wapens zijn aanwezig. Men kent het aan Jeanne Darc en hare familie verleende wapen: een blaauw schild met een regtopstaand zilve-

(*) VAN HALMAEL en DE HAAN HETTEMA, *Stamboek van den Frieschen Adel*, Leeuwarden, 1846. 2 dln. fol.

ren zwaard met gouden gevest, dat eene gouden koningskroon ondersteunt en aan elke zijde eene lelie heeft van 't zelfde. Alles is hier historisch en symbolisch. De degen herinnert aan de wijze hoe de Maagd van Orleans haar vaderland van den vijand zuiverde, en ondersteunt de kroon die op het punt stond ter aarde te vallen, terwijl de leliën en de gebezigde kleuren aan het wapen des rijks ontleend zijn. Een der gelukkigst geslaagde historische wapens werd ten tijde van koning Willem III aan den Engelschen admiraal Shovel verleend; het vertoonde in een rood veld een hermelijnen keper, vergezeld in 't schildhoofd van twee zilveren wassenaars en aan de schildpunt van eene gouden lelie, ter gedachtenis van twee zegepralen op de Turken en ééne op de Franschen. Men vindt gelijke symboliek in de wapens, waarmede verschillende kunstenaars en geleerden vereerd zijn geworden. Zoo legde Lodewijk XIV aan den schilder Charles Lebrun, toen hij dien ten jare 1662 in den adelstand verhief, het volgende wapen toe: in blaauw een gouden lelie, en een zwart schildhoofd beladen met eene gouden zon; het veld met de lelie was hier een blijk van de koninklijke gunst, en het schildhoofd, de zon die de nachtelijke duisternis verdrijft, zinspeelde op de afwisseling van licht en donker, die den grondslag der schilderkunst uitmaakt.

Sprekende wapens (Oud-Fr. *armes qui chantent*, Mod.-Fr. *armes parlantes* of *équivoques*, Eng. *allusive* of *canting arms*, Hd. *Namenwappen*). In een wapen van dezen aard (alles daaronder begrepen, schild, helmteeken, schildhouders enz.) hebben de figuren betrekking op den naam van hem die het voert, zoodat men door het noemen van die figuren den naam der familie geheel of ten deele uitspreekt. Ik behoef slechts te herinneren aan de *wassende manen* of *wassenaars* van het huis WASSENAER; aan het *rennende* paard der Geldersche familie VAN DER RENNE. In Beijeren voert ROSENBERG een berg en rozen. In Enge-

land heeft de familie AND een der zonderlingste wapens van deze soort; zij voert in een rood schild het teeken & van zilver: men zal zich herinneren dat het Engelsche woord »and" ons koppelwoord »en" is.

Ik haal slechts weinige voorbeelden aan (die echter ook wel toereikend zijn), want de sprekende wapens zijn in zooveel duizendtallen voorhanden, dat eene volledige lijst bezwaarlijk zoude zijn te leveren. Bovendien zou hiertoe eene grondige kennis van alle Europesche talen vereischt worden, om bij een aantal wapens het dikwijls niet onderstelde verband tusschen den naam en de figuren te ontdekken. Bij weinig bekende talen, zooals Deensch, Zweedsch, Poolsch, Hongaarsch, Russisch enz. ontgaat dat verband den opmerker nagenoeg geheel, zoo hij het niet uit andere bronnen kent. En diegenen zelfs, wien het heiligdom der talen ontsloten is, ontmoeten bij elken voetstap onoverkomelijke hinderpalen, want vele familienamen zijn aan provinciale of plaatselijke dialecten, ja zelfs aan ongeschrevene tongvallen ontleend. Wie kan zich op zoodanige kennis beroemen? Vele merkwaardigheden van dien aard zullen dan ook nog lange tijden in de vergetelheid bedolven blijven. Het geslacht PENMARCH in het prinsdom Wallis voert in zijn schild een paardenkop. Wie ontdekt hierin een sprekend wapen? En toch is het er een: in de oude Kimrische taal heette een paard, *march*, een hoofd, *pen*, derhalve — 't is niet te ontkennen, hoe weinig poëtisch het klinke! — de familie heet PAARDENKOP en voert dus een sprekend wapen van de volkomenste soort.

Het is eene zeer verspreide en evenwel volslagen valsche meening, dat sprekende wapens minder aanzienlijk zijn dan andere en eene geringe afkomst aanduiden. De bewijzen van het tegendeel zijn bij duizenden te leveren. Ik verwijs bijv. eenvoudig weder naar het wapen der WASSENAERS.

Soms zinspelen wapenfiguren en helmteekens gezamenlijk op den geslachtsnaam, waarvan men een afdoend voorbeeld

vindt in het wapen der familie ENGELBERT VAN BEVERVOORDE. Het schild bevat een klimmenden *bever*, terwijl een *engel* tot helmteeken strekt. De Hollandsche familie D'ENGELBRONNER (waarvan een tak in Beijeren bekend is als VON HORSTIG genaamd D'AUBIGNY D'ENGELBRUNN), voert in het vierde kwartier van haar schild eene *springbron* en op den helm een *engel*.

Er doen zich gevallen voor, dat de betrekking tusschen familienaam en wapenfiguur enkel ten aanzien van het helmteeken bestaat. Zoo is er in het schild van DVELAER VAN DER SPIEGEL niets wat met den naam in verband staat; doch de leeuw, die tot helmteeken dient, houdt een ovalen *spiegel* in de pooten; ook bij VON RAUCH in Wurtemberg ligt de toespeling enkel in het helmteeken, 't geen uit twee *rookende* schoorsteen en bestaat.

Eindelijk heeft men nog gevallen, dat de overeenkomst bij de schildhouders is te zoeken. Bij de familie BOSCH VAN DRAKESTEIN is ook de toespeling niet in het wapen te vinden, maar bij de schildhouders, twee *draken*; bij het wapen van VOSCH VAN AVESAET eveneens bij de schildhouders, twee *vossen*, enz.

Onder de sprekende wapens behooren ook die, welke, ofschoon hunne figuren niet regtstreeks den naam der familie uitdrukken, daarop toch eene verwijderde betrekking hebben en aan den geslachtsnaam doen denken. Van dien aard is bijv. het altaar in het wapen der Wurtembergsche familie VON ABEL, eene onmiskenbare zinspeling op de offerande van Adams zoon Habel.



H O O F D S T U K XXIV.

Breuken.

Men geeft den naam van *breuken* (Fr. *brisures*, Eng. *differences*, Hd. *Beizeichen*) aan de veranderingen, die jon-

gere zonen en bastaarden in het vaderlijke wapen aanbrengen, om zich te onderscheiden van den oudsten tak die het volle wapen voert. De aldus gewijzigde wapens heeten *gebroken* (Fr. *brisé*, Eng. *differentiated*). Eigenlijk heeft alleen de oudste mannelijke persoon van een geslacht het recht zich van het volle wapen te bedienen, doch tegenwoordig bekommert men zich niet meer om dien regel; alleen bij vorstelijke geslachten wordt hij nog in acht genomen. Het schijnt ook, dat er reeds veel vroeger niet streng op gelet werd; want de oude Menestrier zegt in een zijner werken: »Cette loy n'est pas receue en Espagne, ny en Allemagne, ny uniuersellement en France." Overigens, in de gevallen wanneer men zich overeenkomstig den regel gedroeg, geschiedde dit nog met groote achteloosheid en weinig orde, want het gebeurde niet zelden, dat de tak, die eene breuk in haar wapen had, deze maar immer bleef voeren, na door het uitsterven van den oudsten tak hoofd der familie te zijn geworden. Deze regel dus, ingevoerd om de verwarring tegen te gaan, heeft juist gestrekt om haar tot in het oneindige te vermeerderen.

De invoering der breuken schijnt reeds van zeer oude dagteekening, want zij waren bekend vóór de regering van den Franschen koning Lodewijk IX (H. Lodewijk). Ik zal voor mijne lezers wel niet het zotte gevoelen behoeven te bestrijden van eenige oude geleerden, die de breuken beschouwden als onuitdelgbare, eeuwige, en met geweld aan de familiën opgedrongen teekenen ter herinnering aan misdaden door voorouders bedreven.

De wijzen van *breken* zijn zeer verschillend: men kan de zaak wel is waar kort uitdrukken door te zeggen, dat alles, waardoor een bestaand wapen ook maar in 't minst gewijzigd wordt, eene breuk is, doch de onderscheidene wijzen op welke dit kan geschieden verdienen eene beknopte beschouwing.

1. *Door de kleuren van het wapen te behouden, maar al*

de verdeelingen of stukken te veranderen. Dit was de eerste wijze van breken die in zwang kwam, doch spoedig weder in onbruik geraakte, uithoofde van de onvermijdelijke verwarring die dit moest veroorzaken. De volgende voorbeelden uit de heraldische historie van het Fransche koningshuis kunnen daarvan een begrip geven: het wapen van dat huis was een blaauw veld bezaaid met gouden leliën; de jongere zonen behielden die beide kleuren, doch kozen geheel andere stukken: zoo voerden de hertogen van Bourgondië, van de eerste dynastie, geschuinbalkt van zes stukken goud en blaauw, met een schildhoofd van deze laatste kleur waarin drie leliën van de eerste; de graven van Dreux, geschakeerd van goud en blaauw, met een rooden zoom, enz.

2. *Door al de figuren te behouden, maar de kleuren te veranderen.* Deze wijze van breken beantwoordde beter aan het oogmerk en vond eene uitgestrekte toepassing. Het zou geene moeite kosten voorbeelden uit andere landen aan te halen, doch ik wil liever een klein overzicht geven van dit gebruik in Nederlandsche huizen. Zoo voerde het huis van ARKEL in zilver twee beurtelings gekanteelde roode dwarsbalken; en van de jongere zonen uit dat huis: DALEM, het veld rood, de balken van zilver; HAEFTEN, KEKUM, KIJFHOK en LOON, het veld van zilver, de balken zwart; SLINGELANDT, het veld zwart, de balken van zilver; KRANS, het veld groen, de balken van zilver enz. Het huis CRALINGEN voerde in goud eene achtpuntige roode ster; en van de daaruit afgestamde familiën: ALPHEN, het veld van zilver, de ster zwart; VAN DE WATERING, het veld zwart, de ster van zilver; MOORDRECHT, het veld rood, de ster van zilver; WITTELNOORT, het veld van zilver, de ster rood; enz. WASSENAERS wapen bestond uit drie wassende manen van zilver in een rood veld; de jongere zonen braken aldus: POLANEN, het veld van zilver, de manen zwart; CRANENBURCH, het veld zwart, de manen van zilver; SANTHORST, het veld van zilver, de manen rood;

DUIVENVOORDE, het veld van goud, de manen zwart enz. Uit het Utrechtsche huis AMERSFOORT, dat in rood zes gouden leliën voerde, 5, 2 en 1, ontsproten: SCHERPENZEEL, het veld blaauw, de leliën van zilver; WEEDE, het veld van zilver, de leliën rood; enz. Uit het huis DE ROOVER, 't geen drie gouden molenijzers in rood ten wapen had, de huizen: DE ROODE, het veld rood, de ijzers van zilver; MONTFORT, het veld van zilver, de ijzers rood; STRAETEN, het veld zwart, de ijzers van zilver; VLIERDEN, het veld van zilver, de ijzers zwart; BOISSCHOT, het veld van goud, de ijzers blaauw; BROUCKHOVEN, het veld blaauw, de ijzers van goud; enz. Doch ook deze wijze van breken leverde weder het bezwaar op, dat twee of meer jongere takken, die beiden het voorouderlijke wapen braken, daardoor soms wapens bekwamen die elkander in kleuren gelijk waren, gelijk men hierboven in de voorbeelden uit het huis van ARKEL gezien heeft.

3. *Door de stukken en kleuren te behouden*, maar de orde, waarin de stukken geplaatst waren, te veranderen of om te keeren. De oudste tak van het huis BON te Venetië voerde een van rood en zilver gedeeld schild; de jongere zonen voerden gedeeld van zilver en rood. SURIANO aldaar voerde doorsneden van zwart en zilver, met een ankerkruis van 't eene in 't andere; de jongere zonen voerden doorsneden van zilver en zwart, met een ankerkruis van 't eene in 't andere.

4. *Door het getal der wapenfiguren te verminderen*. De graven van Barcelona voerden in goud vier roode palen en het Provençaalsche huis FOIX, 't geen van die graven be-
weerde af te stammen, in goud drie roode palen.

5. *Door het getal der wapenfiguren te vermeerderen*. Het huis CLARE in Ierland voerde in goud drie roode kepers. De graven van PEMBROKE, die daarvan afstamden, bedekten hun geheele schild met beurtelings gouden en roode kepers. Wel-
licht kan men ook onder deze afdeeling het wapen rang-
schikken van Edmund CROUCHBACK, tweeden zoon van den

Engelschen koning Hendrik III. Uit de kleuren en figuren van zijn vaderlijk wapen (in rood drie gaande en aanzierende leeuwen van goud boven elkander) ontwierp hij voor zich een nieuw wapen, dat in buitensporigheid zijns gelijke niet heeft: hij behield in het roode veld de drie gouden leeuwen, doch allen klimmende en zoodanig geplaatst, dat slechts één regt in het schild stond, de beide anderen lagen schuin in de bovenhoeken van het schild en aller halzen vereenigden zich in één aanzierenden kop in het schildhart.

6. *Door een of meer nieuwe stukken bij het wapen te voegen.* Hiertoe heeft men eene vaste reeks van figuren aangenomen, om de jongere zonen in hunne volgorde te doen kennen. Al de daartoe gebezigde stukken komen reeds als wapenfiguren voor; het zijn in gebruikelijke volgorde: de *barensteel*, de *wassenaar*, de *vijfpuntige ster*, het *meertje* (in Engeland *het geknotte vogeltje*), de *ring* en de *lelie* (Zie Pl. I, fig. 55), waarbij soms nog gevoegd worden de *roos*, het *anker-kruisje* en het *achtblad*. Door de aanwending dezer figuren zou men de afstamming der jongere zonen door een aantal geslachten heen kunnen volgen, doch er bestaat geen voorbeeld, dat men dit stelsel tot zijne uiterste grens hebbe voortgezet. In Frankrijk, Nederland en Duitschland is men nooit verder gegaan dan het bezigen van den barensteel, in Engeland strekt men het nog uit tot den wassenaar en de ster, doch verder gaat men niet. Evenwel was dit stelsel eene der theoriën die verwezenlijking hadden verdiend. Een blik op de afbeelding zal het gebruik dier figuren doen zien. De bovenrij bevat de onderscheidingsteekenen voor de zonen van één persoon; de oudste breekt dan het vaderlijke wapen met een barensteel, de tweede met een wassenaar, de derde met eene ster enz. In de tweede rij staan de teekenen voor de zonen van deze broeders. Zoo moest dan de oudste zoon van den tweeden broeder zijns vaders den wassenaar (het teeken van den tweeden zoon) beladen met den barensteel (het kenmerk van een oudsten zoon). De

tweede zoon van denzelfden tweeden broeder moest den wassenaar zijns vaders nogmaals met een wassenaar uit eigen hoofde beladen. Slaan wij een oog op het derde vakje van de vijfde rij, dan zien wij een ring beladen met eene ster, hetgeen gezamenlijk den derden zoon van den vijfden der in de eerste plaats genoemde broeders aanduidt; en zoo vervolgens. — De gewoonte om deze of dergelijke stukken als breuk bij een wapen te voegen was voormaals in Engeland zeer verbreid. De familie BEAUCHAMP, bijvoorbeeld, splitste zich in vier takken; haar wapen was in rood een gouden dwarsbalk; de oudste tak, BEAUCHAMP OF ELMLEY behield dat wapen; BEAUCHAMP OF ABERGAVENNY voegde er zes herkruiste gouden kruisjes bij; BEAUCHAMP OF HOLT verving die kruisjes door evenveel gouden blokjes, en BEAUCHAMP OF BLETSHOE koos in plaats van de blokjes geknotte gouden vogeltjes. In den aanvang der veertiende eeuw voerde ALAN LE ZOUCHE, een magtig baron in het graafschap Leicester, een rood veld bezaaid met gouden penningen; hierbij voegde een van de jongere zonen een hermelijnen vrijkwartier, een andere een zilveren schuinbalk, een derde een hermelijnen keper, enz.

7. *Door de gedaante der stukken te veranderen.* Het huis DE LA BAUME in Savoyje voert in goud een blaauwen schuinbalk; een jongere tak, DE LA BAUME DE MONTREVEL, voert met dezelfde kleuren dien balk hoekig (*vivré*).

8. De kwartilering van het vaderlijke wapen met het wapen van een huis waaraan men verwant is, wordt ook als eene breuk beschouwd.

9. In de laatste plaats kan men breken, door de helmteekens of schildhouders te veranderen. Dit moet vroeger nog al gebruikelijk zijn geweest in Duitschland, waar men zich overigens aan breuken weinig liet gelegen zijn. Enkele malen bediende de hooge adel zich daarvan, maar de kleine adel scheen dit gebruik niet te kennen.

Gelijk ik reeds hierboven opmerkte, houdt men tegen-

woordig den regel van het breken der wapens schier niet meer in 't oog, doch het moet erkend worden dat dit ook, bij de ordelijke inrigting der hedendaagsche maatschappij, volkomen overbodig is. In Engeland voeren de oudste zonen van pairs, boven den rang van baron, de vaderlijke wapens en schildhouders gebroken met een lambel, en plaatsen daarboven de kroon die tot den tweeden titel huns vaders behoort. De op hem volgende zonen breken het wapen met een wassenaar of eene ster, doch bezigen geene kroon noch schildhouders.

Wanneer jongere zonen van iemand, die zelf een jongere zoon was, eene nieuwe breuk voegen bij de breuk die hun vader reeds voerde, dan noemt men dit eene *bijbreuk* (Fr. *sous-brisure*).

De bastaarden waren bevoegd, indien zij door hun vader erkend waren, diens wapen te voeren met eene breuk, die meestal bestond in den linkerschuinstreep, doch soms bedienden zij zich ook van den barensteel. In Frankrijk was het vroeger aangenomen, dat de bastaarden des konings edellieden waren; die der edellieden, van welken rang ook, daarentegen slechts burgers (*roturiers*). In de middeleeuwen had de hoedanigheid en naam van bastaard voor niemand iets beleedigends of min eervols; openlijk droegen zij den naam huns vaders, deden groote huwelijken en klommen soms op tot de hoogste ambten. Er zijn zelfs voorbeelden, dat zij op hun naam van bastaard trotsch waren en degenen, die hun deze hoedanigheid betwistten, tot een tweekamp uitdaagden.



HOOFDSTUK XXV.

Heraldische teekenen van Waardigheden.

§ 1. TEEKENEN IN HET WAPENSCHILD.

Voormaals nam men dikwijls in de schilden bijzondere

teekenen op, ter aanduiding van den rang of de waardigheid van dengeen, die het wapen voerde. Zoo voerden de voormalige keurvorsten in een afzonderlijk kwartier of in een hartschild het teeken van de waardigheid die zij in het Rijk bekleedden; de keurvorst van de Palts had als aartshofmeester (*Erztruchsess*) in rood een gouden wereldbol; de keurvorst van Brandenburg, als aartskamerheer, in blaauw een gouden scepter; de keurvorst van Saksen, als aartsmaarschalk: doorsneden van zwart en zilver, met twee schuingekruiste roode degens over alles heen, enz. Dit privilege was niet tot de keurvorsten beperkt: ten allen tijde heeft het in Duitschland gewemeld van familiën, die een of ander erfelijk ambt in den boezem van het H. Rijk vervulden, welks zinnebeeld zij dan in haar wapen opnamen.

Voor en na zijn echter al die teekenen in onbruik geraakt, behalve bij de baronets van Groot-Brittannië, die nog altijd het wapen van Ulster, eene roode linkerhand in een zilveren veld, in hun schild blijven voeren, ter herinnering dat hunne orde oorspronkelijk werd ingesteld om die provincie te gaan bebouwen. De plaats van dat teeken in het schild is niet vast bepaald; doorgaans neemt men het daar op, waar het de minste hinder doet of het best voorkomt. Gewoonlijk wordt het in een regterschildhoek geplaatst, doch, zoo het schild gevierendeeld is, in een hartschildje over alles heen,

Keizer Napoleon I voerde soortgelijke onderscheidingsteekenen in voor zijne officieren en staatsdienaren, en wel volgens een ordelijk systeem op eene groote schaal. De titularissen hebben die teekenen werkelijk gevoerd, doch hunne afstammelingen laten ze nu meestal weg. Het waren de volgende stukken, welke bij het familiewapen gevoegd werden:

PRINSEN: Een blaauw schildhoofd bezaaid met gouden honigbijen.

HERTOGEN: Een rood schildhoofd bezaaid met vijftig zilveren sterren.

De **GRAVEN** voerden allen tot onderscheiding een blaauw

vrij-kwartier, in den regterbovenhoek geplaatst en beladen met de hieronder opgegeven stukken:

Graaf-aarlsbisschop: Een breedarmig kruis van goud.

Militair-graaf: Een zilveren zwaard met gouden gevest.

Graaf-minister: Een gouden leeuwenkop.

Graaf-gezant: Een zilveren leeuwenkop.

Graaf-senateur: Een ovale gouden spiegel, gesteeld van 't zelfde, omkronkeld door eene zilveren slang.

Graaf-president van 't wetgevend ligchaam: De tafelen der wet, van goud.

Graaf-staatsraad: Geschakeerd van blaauw en goud.

Graaf-officier van 't huis des keizers: Eene portiek met twee kolommen, tusschen de letters D en A, alles van goud.

Graaf-officier van de huizen der prinsen: Dezelfde portiek met de letters D J tusschen de kolommen, alles van goud.

Graaf-prefect: Een gekanteelde muur, overtopt door een eikentak, alles van goud.

Graaf-maire: Een gekanteelde gouden muur.

Graaf-president van 't kiescollegie: Drie gouden spitsruiten naast elkander.

Graaf lid van 't kiescollegie: Een schuinliggende gouden eikentak.

Graaf-grondeigenaar: Eene regtopstaande gouden koren-aar.

De BARONNEN voerden allen een rood vrijkwartier in den linkerbovenhoek, beladen met de ondervolgende stukken:

Baron-bisschop: Een verkort gouden kruis.

Militair-baron: Een zilveren zwaard.

Baron-gezant: Een zilveren leeuwenkop.

Baron-staatsraad: Geschakeerd van rood en goud.

Baron-officier van 't huis des keizers en *Baron-officier van de huizen der prinsen*: Dezelfde stukken als de beambten van dien rang onder de graven, doch van zilver.

Baronnen president en procureur-generaal bij het hof van cassatie: Eene zilveren weegschaal. — *Baronnen met dezelfde rangen bij de keizerlijke gerechtshoven*: Eene zwarte baret met hermelijnen opslag.

Baron-prefect: Een gekanteelde muur, overtopt door een eikentak, alles van zilver.

Baron-onderprefect: Een ongekanteelde muur, overtopt door een olijftak, alles van zilver.

Baron-maire: Een gekanteelde zilveren muur.

Baron-president van 't kiescollegie, baron-lid van 't kiescollegie en baron-grondeigenaar: Dezelfde stukken als die uit de graven, doch van zilver.

Baron lid van een geleerd ligchaam: Een schuinliggende zilveren palmtak.

Baron-officier van gezondheid: Een schuinliggend zilveren zwaard met de punt naar beneden.

De RIDDERS voerden het kruis van het Legioen van Eer op een der heraldieke stukken, of, indien een dergelijk stuk zich niet in hun wapenschild bevond, op een rooden paal.

§ 2. TEEKENEN BUITEN HET WAPENSCHILD.

In eenige landen, voornamelijk in Frankrijk, bediende men zich vroeger ook van eenige teekenen buiten het schild, ter aanduiding van den rang. Ik bedoel hier geenszins de helmen of kroonen, enz., over welke in vorige Hoofdstukken gehandeld is; maar heb het oog op de kanonnen, vaandels, jagttuigen enz., achter of naast het schild geplaatst. Een versiersel van dezen aard was onder het *ancien régime* toegekend aan elk hoog militair of civiel beambte, vooral wanneer het hofbedieningen gold. Tegenwoordig wordt daarvan geen gebruik meer gemaakt.

De prelaten, die souveriniteits-regten uitoefenden, plaatsten een bisschopsstaf en een zwaard schuinkruislings achter hun schild. Die, welke de genoemde regten niet bezaten, staken een herdersstaf achter het schild, met een myter daar

naast op den bovenrand. De abdisen voerden enkel dezen staf achter haar wapen, terwijl de priors en de prioressen, alsmede andere ongetitelde geestelijken van hoogen stand, zich daartoe van een pelgrimsstaf bedienden.

Is men ridder van eene orde, dan kan men zijn wapenschild met de decoratie dier orde versieren. De gewone ridders laten het kruis onmiddelijk beneden het schild uitkomen, zonder dat er iets van het lint gezien wordt, terwijl men bij de kommandeurs een klein einde van dat lint ziet. De grootkruisen omhangen het schild met het geheel zichtbare lint, waaraan van onderen het kruis hangt.



DERDE AFDEELING.

WAPENREGISTERS.

HOOFDSTUK I.

Register der Wapens van den thans bloeienden Nederlandschen Adel.

Het Wapen van den KONING en van HET RIJK: In een blaauw veld, bezaaid met gouden blokjes, een leeuw van 't zelfde, over alles heen, gekroond met eene gouden koningskroon en houdende in den opgeheven rechterpoot een schuinlinks zilveren zwaard met gouden gevest en in den linkerpoot een bundel van zeven gouden pijlen met de punten naar boven, gebonden van zilver. Het schild gedekt met de koninklijke kroon. *Schildhouders*: twee klimmende en aanzierende leeuwen in natuurlijke kleur, met gouden koningskroonen op het hoofd. *Wapenspreuk*: JE MAINTIENDRAI. Alles geplaatst op een purperen, met hermelijn gevoerden, mantel, gedekt door een koningskroon. [Dit wapen verschijnt, als familiewapen, somwijlen met het helmteeken van het geslacht NASSAU: een gouden leeuw, zittende tusschen twee blaauwe olifantstrompen bezaaid met gouden blokjes. Het wapen zelf is in de hoofdzaak het Nassausche wapen, waarin de leeuw ongekroond was en zwaard noch pijlen droeg.]

De PRINS VAN ORANJE Gevierendeeld: 1 en 4 het koninklijke wapen; 2 en 5 nogmaals gevierendeeld van rood

met een gouden schuinbalk, en van goud met een blaauwen, rood-gesnoerden en beslagen jagthoorn, benevens een hartschildje op het snijpunt, beladen met vijf gouden vakken grenzende aan vier blaauwe. Overigens geheel als het koninklijke wapen.

De ERFPRINS, *casu quo*: Gelijk de Prins van Oranje, met een rooden barensteel over de beide eerste kwartieren heen.

Prins FREDERIK: Het koninklijke wapen, in 't schildhoofd gebroken door een rooden barensteel, de middelste hanger beladen met een regtopstaanden gouden pijl.

[NB. Van de kroon, die veelal op het schild staat en waarboven dan weder de helm met zijn helmteeken enz. prijkt, is in deze beschrijvingen geen gewag gemaakt, omdat zij, *vooreerst*, in eene dergelijke zamenvoeging onheraldisch is, en, *ten andere*, zich regelt naar den rang van den titularis, zoodat eene bijzondere aanduiding overbodig is.]

ABLAING (D') *van Giessenburg*. Gevierendeeld: 1 en 4 in rood een gouden leeuw (*Ablaing Weicourt*); 2 en 3 in blaauw een gouden keper, vergezeld van drie wassenaars van 't zelfde. In een zilveren hartschild, beladen met een uitgetanden rooden zoom, drie rood-getongde groene leeuwen (*Ablaing*). Het schild gedekt door eene kroon van drie bladeren, in elke tusschenruimte een driehoek van drie paarlen op eene gouden punt. *Schildhouders*: Twee omziende, rood-getongde gouden leeuwen, elk eene banier houdende, die ter regterzijde volgens het 1^e, die ter linkerzijde volgens het 2^e kwartier; de banieren met gouden franjes en kwasten, de lanssen blaauw met zilveren piekijzers. *Wapenspreuk*: CASSIS TUTISSIMA VIRTUS (*Deugd is de sterkste helm*).

ABLAING (VAN ARKEL D'). Gevierendeeld: 1 en 4 in rood een gouden leeuw (*Ablaing Weicourt*); 2 en 3 in zilver twee beurtelings gekanteelde roode dwarsbalken (*Arkel*). In een zilveren hartschild, beladen met een uitgetanden

rooden zoom, drie rood-getongde groene leeuwen (*Ablaing*). Twee *helmen* zonder dekkleeden. *Helmteekens*: 1^o een omgewende en uitkomende gouden leeuw (*Ablaing Weicourt*); 2^o een uitkomende zilveren zwaan met opgeheven vlugt, elke vleugel beladen met twee beurtelings gekanteelde roode dwarsbalken (*Arkel*). *Schildhouders*: twee omziende gouden leeuwen, banieren houdende, de eerste volgens het 1^e kwartier, de lans van goud; de andere volgens het 2^e kwartier, de lans van zilver; de banieren zijn versierd met kwasten en franjes overeenkomstig de kleur der lans. *Wapenspreuk*: CASSIS TUTISSIMA VIRTUS (*Deugd is de sterkste helm*.)

AEFFERDEN (VAN). In goud een zwarte strijdkolf in de gedaante van een langen staanden haak, waaraan van boven eene achthoekige opengewerkte schijf bevestigd is (V, 12^e rij, 7). Half-aanziende *helm*, gedekt door een vijfbladerige kroon. *Helmteeken*: de strijdkolf, tusschen eene gouden en zwarte vlugt. *Dekkleeden*: goud en zwart (*).

AERSSEN (VAN) BEIJEREN. Gevierendeeld: 4 en 4 *Aerssen*, namelijk in goud een zwarte dwarsbalk, waarover een in twee rijen van zwart en zilver geschakeerd St. Andrieskruis; 2 en 5 nogmaals gevierendeeld: 4 en 4 schuingeruit van zilver en blaauw (*Beijeren*), 2 en 5 weder gevierendeeld: van goud, met een rood-getongden en genagelden zwarten leeuw (*Henegouwen*), en van goud met een blaauw-getongden en genagelden rooden leeuw (*Holland*.) Twee gekroonde *helmen*. *Helmteekens*: 1^o een omgewende en uitkomende rood-getongde en genagelde gouden leeuw; 2^o een natuurlijke paauwenstaart. *Schildhouders*: een griffioen en een leeuw, beiden omziende en in natuurlijke kleur.

AKERLAKEN (VAN). Omgekeerd-gemanteld en ingebogen: het bovengedeelte rood met een bladerloozen eikel in natuurlijke

(*) De kleur, die ik bij de beschrijving der dekkleeden het eerst noem, is de kleur der binnenzijde; de volgende, die der buitenzijde. De helmen zijn met rood gevoerd, tenzij het tegendeel staat uitgedrukt.

kleur, de steel omlaag; het beneden gedeelte van goud met twee afgewende staande visschen in natuurlijke kleur. Half-aanziende *helm* met goud-roode wrong. *Helmteeken*: een uitkomende visch, tegen den buik gezien, tusschen eene zwarte vlugt. *Dekkleeden*: rood en goud. *Schildhouders*: een omziende natuurlijke leeuw en een omziende zwarte arend met roode tong en nederwaartsche vlugt. *Wapenspreuk*: MEA MIHI CONSCIENTIA PLURIS EST QUAM OMNIUM SERMO (*Mijn geweten is mij meer dan aller gezegden*).

ALBERDA. In blaauw eene zespuntige gouden ster, vergezeld van drie leliën van 't zelfde. Vijfbladerige *kroon*. *Schildhouders*: twee omziende, rood-getongde gouden leeuwen.

ALDERWERELT (VAN). In zilver drie groene papegaaijen, 2 en 1, en in een rood hartschild een zilveren leeuw. Twee gekroonde *helmen*. *Helmteekens*: 1° een omgewende en uitkomende zilveren leeuw; 2° een papegaaï van 't schild. *Dekkleeden* van beide helmen: zilver en rood. *Schildhouders*: twee omziende natuurlijke leeuwen.

ALEMANS. Gevierendeeld: 1 en 4 in goud een rood-getongde en genagelde zwarte leeuw (*Henegouwen*); 2 en 5 in goud een blaauw-getongde en genagelde roode leeuw (*Holland*). In een rood hartschild een zilveren zwaard met gouden gevest, overtopt door een zilveren kruisje en begeleid door vier zespuntige sterren van 't zelfde, twee boven elkander aan elke zijde (*Haarlem*). Aanziende *helm*, met goud-zwarte wrong. *Helmteeken*: eene vlugt van goud en zwart. *Dekkleeden*: goud en zwart. Het schild geplaatst op een grond die met appelen bezaaid schijnt, binnen een Hollandschen tuin met een slagboom aan de voorzijde.

ALEWIJN. Gevierendeeld: 1 en 4 in zwart eene natuurlijke meermin, met een ovalen goud-omlijsten en gesteelden zilveren spiegel in de opgeheven rechterhand, terwijl zij met de linker- haar loshangend en vliegend hair met eene gouden kam uitstrijkt; 2 en 3 in blaauw drie zilveren penningen, 2 en 1. Over

alles heen een zilveren kruis. In een rood hartschild, over het kruis heen, eene gekanteelde gouden burgt, verlicht en geopend van rood. Half-aanziende *helm* met zilver-blaauwe wrong. *Helmteeken*: de meermin. *Dekkleeden*: blaauw en zilver.

ALEWIJN (OPPERDOES). Het voorgaande wapen.

ALPHEN (VAN). In zilver eene achtpuntige zwarte ster. Aanziende gekroonde *helm*. *Helmteeken*: een aanziende zwarte, zilver-gehoornde ossenkop. *Dekkleeden*: zilver en zwart.

ASBECK (VAN). In zilver twee rijen schuin-gerangschikte roode ruiten, allen aanstootende en aaneengesloten, de eerste rij van zes stukken, de tweede rij van drie geheele stukken en één half stuk 't geen het onderste is; het schild omboord met goud. Gekroonde aanziende *helm*. *Helmteeken*: een regtopstaande zilver-bekleede voorarm, de vleeschkleurige hand een paauwenstaart regt in de hoogte houdende. *Schildhouders*: van *Asbeck tot Luillema*: twee zilveren leeuwen; van *Asbeck zu Bergen und Munsterhausen*: twee omziende gouden leeuwen. De *dekkleeden* van dezen laatsten tak zijn rood en goud; de eerstgenoemde voert er geene.

ASCH (VAN) VAN WIJCK. In zwart een gouden kruis, in elken hoek vergezeld van twee schuingekruiste, groen-gestengelde en gebladerde zilveren distels (*Wijck*). In een blaauw hartschild, over alles heen, een gouden wiel van zeven spaken (*Asch*). Half-aanziende gekroonde *helm*. *Helmteeken*: een uitkomende roode vos, tusschen eene doorsneden vlugt, beurtelings van goud en zwart. *Dekkleeden*: goud en zwart. *Schildhouders*: twee omziende gouden griffioenen. *Wapenspreuk*: ORE ET CORDE IDEM (*Één van mond en hart*).

AUBREMÉ (D'). Gevierendeeld: 1 en 4 in zilver drie blaauwe ruiten; 2 en 5 in zilver drie zwarte meerels met bekken, doch zonder pooten; het gansche schild omboord met goud. Half-aanziende *helm* zonder dekkleeden, doch met eene wrong van zilver, blaauw, goud en zwart. *Helmteeken*: een vogeltje van het 2^e kwartier, tusschen twee overhangende zilveren struisvede-

ren. *Schildhouders*: twee goud-gehalsbande natuurlijke hazewindhonden. *Wapenspreuk*: REGI ET PATRIE (*Voor koning en vaderland.*)

AULNIS (D') *de Bourouil*. In blaauw twee toegewende gouden arenden met nederwaartsche vlugt, die, op een rijnzenden en rotsachtigen rooden grond staande, met hunne bekken een aanzienende gouden, zwart-gevoerden traliehelm ophouden. Aanzienende en zwart-gevoerde gouden *helm*. *Helmteeken*: een uitkomende roode arend met nederwaartsche vlugt. *Dekkleeden*: blaauw en goud. *Schildhouders*: twee aanzienende gouden wilden, omkranst en omgord met groen loof; de eerste heeft zijnen knods bij den voet gezet, de andere draagt die op den schouder. *Wapenspreuk*: PRUDENCE ET FIDÉLITÉ (*Voorzigtigheid en getrouwheid.*)

AYLVA (VAN). Gevierendeeld: 1 en 4 in blaauw eene zilveren roos, vergezeld van boven van eene zespuntige gouden ster en van onderen van eene lelie van 't zelfde, zoodat de drie figuren boven elkander staan; 2 en 5 in zilver een goud-getraliede roode dwarsbalk. Vijfbladerige *kroon*. *Helmteeken*: een uitkomende zilveren eenhoorn, met gouden hoorn en hoeven. *Schildhouders*: twee dergelijke eenhoorns. *Wapenspreuk*: VIRTUS PRETIUM SIBI (*De deugd is zichzelf ten loon.*)

BACKER. Doorsneden: 1 in zilver een halve roode leeuw, uitgaande van de doorsnijdingslijn, met een gouden bol tusschen zijne pooten; 2 in rood een zilveren linkerschuimbalk, die, van den regterbenedenhoek uitgaande, niet in den tegenovergestelden hoek, maar meer regts, tegen de doorsnijdingslijn uitkomt. Half-aanzienende *helm* met zilver-rooden wrong. *Helmteeken*: de halve leeuw. *Dekkleeden*: zilver en rood.

BALVEREN (VAN). In zilver drie naast elkander regtopstaande zwarte kolven, waarover twee zwarte dwarsbalken heengaan. (Ik heb lak-afdrukken gezien, op welke de balken over en onder de kolven gaan en daarmede

dus als 't ware zijn zamengevlochten.) Half-aanziende gekroonde *helm*. *Helmteeken*: twee afgewende zwarte kolven, die in den vorm van een omgekeerden keper uit de kroon opkomen. *Dekkleeden*: zilver en zwart.

BANGEMAN HUYGENS. In zilver twee blaauwe palen, met eene zespuntige gouden ster in 't schildhart, die over de beide palen ligt. Half-aanziende *helm* met goud-blaauwe wrong. *Helmteeken*: een blaauw-bekleede en met gouden banden omwonden linker-arm, de elboog links, de vleeschkleurige hand een schuinregtschen zilveren, blaauwgevederden pijl, met de punt boven, omklemmende. *Dekkleeden*: goud en blaauw. *Wapenspreuk*: VIRTUTE DUCE SPERNE RUMORES. (*Bewandelt gij het pad der deugd, gij kunt den blaam verachten*)

BARCHMAN WUYTIERS. Gevierendeeld: 1 in goud drie blaauwe palen; 2 in rood een gouden leeuwengezigt; 5 in rood eene zilveren lelie; 4 in zilver eene roode lelie. Twee gekroonde *helmen*. *Helmteekens*: 1° een omgewende zwarte, rood-getongde hondenkop en hals, met een gouden halsband beladen met drie blaauwe palen; *dekkleeden*: blaauw en goud; 2° eene zilveren lelie; *dekkleeden*: goud en rood. *Schildhouders*: een griffioen en een leeuw, beiden van goud.

* BARNAART van Bergen. Gevierendeeld: 1 en 4 geschaakt van vier rijen zilver en groen, elke rij van vier vakken; 2 en 5 in rood een omgewende gouden leeuw. Aanziende gekroonde *helm*, met zwart gevoerd. *Helmteeken*: de leeuw van het 2° kwartier. *Schildhouders*: twee roode leeuwen op een grasgrond.

BEAUFORT (DE). In blaauw eene gekanteelde, zwart-gevoegde zilveren burch, geopend van 't veld, met een rond zilveren venster waarboven twee kleinere ronde openingen van zwart; uit de tinnen rijst een meisje in natuurlijke kleur op, gekleed in 't goud, en in de opgeheven rechterhand een gesteelden ovalen gouden spiegel houdende, de linkerhand rustende op de heup. Half-aanziende *helm*. *Helmteeken*: de figuren van het schild, tusschen eene vlugt doorsneden

beurtelings van goud en blaauw. *Dekkleeden*: regts zilver en blaauw, links goud en blaauw. *Schildhouders*: twee natuurlijke leeuwen. *Wapenspreuk*: LA VERTU EST UN BEAUFORT (*De deugd is eene schoone sterkte*), in gouden letters op een blaauw lint.

BEELAERTS van Blokland. In zilver drie vierbladerige roode mispelbloemen, gepunt van groen, geknopt van goud. Half-aanziende *helm*, gedekt met eene Nederlandsche ridderskroon. *Helmteeken*: een hanenkop en hals in natuurlijke kleur. *Schildhouders*: regts een kraaijende en stappende haan in natuurlijke kleur, links een gouden grifioen met den staart tusschen de achterpooten, beiden op een grasgrond.

BEELDSNIJDER van Voshol. In zilver een zwarte schuinbalk, beladen met drie zespuntige gouden sterren. Half-aanziende *helm* met zwart-zilveren wrong. *Helmteeken*: eene ster van 't schild, zwevende tusschen eene zilveren vlugt. *Dekkleeden*: zwart en zilver.

BEHR (DE). In zilver een regtopstaande zwarte beer ondersteund door een grasgrond. *Kroon* van negen paarlen, op elke van deze nog eene kleinere parl. *Schildhouders*: twee klimmende en aanziende gouden leeuwen. *

BEKEN (VAN DER) PASTEEL. In zilver drie blaauw-getongde en genagelde roode leeuwen. Aanziende *helm*. *Helmteeken*: een uitkomende leeuw van 't schild. *Schildhouders*: twee leeuwen gelijk die van 't schild. *

BELLEFRROID (DE). Gevierendeeld: 1 en 4 in zilver een roode schuinbalk beladen met drie gouden wassenaars, de hoornen naar den regterbovenhoek gerigt; 2 en 3 in blaauw een goud-getongde en gekroonde zilveren leeuw. Half-aanziende *helm* met rood-zilveren wrong. *Helmteeken*: een uitkomende leeuw gelijk die van 't schild. *Dekkleeden*: zilver en rood.

BELLEFRROID (DE) d'Oudoumont. Gelijk het voorgaande wapen, met uitzondering dat de balk van het 1^e en 4^e kwartier slechts met één wassenaar is beladen.

BEMMEL (VAN). In zilver drie zwarte schaaktorens. *Kroon* van zeven paalen, waarboven eene zilver-zwarte wrong, op welken een zilveren hazewindhond met rooden, goud-omboorden en geringden halsband gezeten is. *Dekkleeden*: aan beide zijden van de kroon, zilver en zwart.

BENTINCK. In blaauw een zilveren ankerkruis. Half-aanziende *helm* met blaauw-zilveren wrong, waarop eene vijf-bladerige kroon. *Helmteeken*: twee rood-bekleede, goud-gehandschoende armen, de elbogen buitenwaarts, elke hand eene naar buiten ombuigende zilveren struisveder houdende. *Dekkleeden*: blaauw en zilver. *Schildhouders*: twee dubbelstaartige, rood-getongde en genagelde, gouden leeuwen. *Wapenspreuk*: CRAIGNEZ HONTE (*Vrees de schande*). (IV, 45).

BERCH (VAN DEN) van Heemstede. In zilver een gekanteeld rood kasteel, geopend van 't veld, met drie spitse blaauwe daken, elk met eene gouden windvaan welke links waait. Half-aanziende *helm* (dien men soms gedekt vindt met eene vijfpaarlige kroon). *Helmteeken*: het kasteel. *Dekkleeden*: zilver en rood. *Schildhouders*: twee klimmende en aanziende roode leeuwen op een grasgrond.

BERESTEYN (VAN). In goud een zwarte beer, gemuilband van blaauw, en met twee van den muilband afdalende blaauwe ketens vastgeklonken aan een platten blaauwen steen op welken hij zit, en waarop hij den linkervoorpoot laat rusten, terwijl hij den regter- oplicht. Half-aanziende *helm* met zwart-gouden wrong. *Helmteeken*: de beer, uitkomende tusschen eene antieke vlugt van goud en zwart. *Schildhouders*: twee blaauw-gebekte natuurlijke griffioenen.

BERG. In goud een zwarte vleugel, vergezeld van drie zespuntige zilveren sterren. Aanziende *helm* met zwart-zilveren wrong. *Helmteeken*: twee zespuntige zilveren sterren, van welke die ter regterzijde half over de andere heengaat, in de hoogte zwevende tusschen eene gouden en zwarte vlugt. *Dekkleeden*: zwart en goud. (IV, 56).

BEVERVOORDE (ENGELBERT VAN). In zilver een klim-

mende zwarte bever met roode tong. Aanziede gekroonde *helm*. *Helmteeken*: een uitkomende engel in natuurlijke kleur, met loshangend hair en eene gouden kroon op het hoofd, en opgeheven vleugels, van welke die ter regterzijde zwart, de andere van zilver is; gekleed in zilver en de handen op de borst gekruist; de engel geplaatst tusschen eene vlugt van zwart en zilver. *Dekkleeden*: zilver en zwart. *Schildhouders*: twee natuurlijke leeuwen. [Onlangs heeft een lid van dit geslacht bij verzoekschrift des konings magtiging verzocht, om voortaan den familienaam *Engelbert* te mogen weglaten.]

BEYER (DE). Gevierendeeld: 1 in rood een gouden leeuw, gekroond van 't zelfde; 2 in zilver een schuinlinks gelegde groene rozentak, zich van onderen splitsende in twee stengels, van welke elk eene natuurlijke roos draagt; 3 in zilver een natuurlijke geharnaste linkerarm, met den elleboog omhoog, de vleeschkleurige hand een gouden vingerring met een robijn ophoudende; 4 in rood een regtopstaande natuurlijke beer, met gouden halsband. Het gansche schild omboord met goud. In een gekroond gouden hartschild een blaauwgeharnast ridder met opgeheven zwaard op een zilveren paard, dat over een grasgrond galoppeert. Twee gekroonde *helmen*. *Helmteekens*: 1° de leeuw van het 1° kwartier, uitkomende en omgewend; 2° een uitkomende gouden griffioen met nederwaartsche vlugt. *Dekkleeden* van beide helmen: zilver en rood.

BEYMA (VAN). Gedeeld: 1 in zilver twee schuingekruiste natuurlijke waterlissen, zamengebonden met een zwarten band; 2 in rood een zilveren zwaard. Half-aanziede *helm*, gedekt door eene zevenpaarlige kroon. *Helmteeken*: het lemmer van het zwaard, loodregt uit de kroon oprijzende. *Dekkleeden*: zilver en rood. *Schildhouders*: regts een van achter het schild uitkomende en naar links omziende leeuw, links een klimmende en omziende leeuw, beiden in natuurlijke kleur.

BEYMA (VAN) *thoe Kingma*. Het voorgaande wapen, met een doorsneden hartschild: 1 in zilver twee zwarte tritons-

hoornen naast elkander; 2 in blaauw een gouden pijl. Overigens geheel als het voorgaande wapen.

BICHON VISCH. Gevierendeeld: I en IV, het wapen van *Bichon*: doorsneden: 1 gedeeld: *a.* in zwart een halve gouden leeuw; *b.* naast elkander in blaauw drie halve gouden leliën, die elk de regterhelft missen; 2 in zilver twee toegewende stappende honden op een grasgrond; II en III, het wapen van *Visch*: in rood een meerman met een opgeheven zwaard in de regter- en eene rondas in de linkerhand, alles van goud, dobberende op een zee van zes golvende dwarsbalken, beurtelings groen en zwart. Twee *helmen*, de eerste met zwart-zilveren, de tweede met goud-roode wrong. *HelmtEEKENS*: 1° de halve leeuw (*Bichon*); *dekkleeden*: zwart en goud; 2° de meerman (*Visch*); *dekkleeden*: rood en goud.

BICKER. Gevierendeeld: 1 en 4 in goud een roode dwarsbalk; 2 en 5 in zilver drie dwarsgelegde zwarte roerhelmen boven elkander. Half-aanziende *helm* met zilver-roode wrong. *HelmtEeken*: eene uitkomende mansfiguur in natuurlijke kleur, rood-gekleed met gouden galonnen en dwarskoorden, gedekt met eene piramidale roode muts, en met elk der opgeheven handen eene brandende fakkel van goud omklemmende, wiens onderende op den helm rust. *Dekkleeden*: rood en goud.

BIEBERSTEIN (DE) ROGALLA ZAWADSKY. Gedeeld, van goud met een rooden hertshoorn, en van blaauw met een zilveren buffelhoorn, beide hoornen van de deelingslijn uitgaande en aldaar aan elkander gesloten. Vijfbladerige *kroon*, waarop de hoornen van het schild. Het schild omgeven van vaandels, en rustende op gouden kanonnen met blaauwe affuiten, waaronder pauken, alles door een grasgrond gesteund.

BINKHORST. In blaauw een zilveren kruis, de paal bovenaan links gekrukt; het kruis beladen met vijf zwarte ruiten. Half-aanziende *helm*, gedekt met de ridderkroon. *HelmtEeken*: een natuurlijke geharnaste regterarm, de vleeschkleurige hand een zilveren zwaard met gouden gevest zwaaijende. *Dekkleeden*: blaauw en zilver. *Schildhouders*: twee

goud-gebekte en gepoote, omziende zwarte arenden met nederwaartsche vlugt.

BLOYS VAN TRESLONG. In rood twee beurtelings gekanteelde zilveren dwarsbalken (*Dalem*); en een rood vrijkwartier beladen met drie palen van vair en een gouden schildhoofd (*Blois*). Twee aanzierende gekroonde *helmen*. *Helmteekens*: 1° een omgewende en uitkomende roode draak met opgeheven vleugels (*Blois*); *dekkleeden*: goud en blaauw; 2° een uitkomende zilveren zwaan met opgeheven vleugels en eene gouden kroon om den hals (*Dalem*); *dekkleeden*: zilver en rood. *Schildhouders*: twee rood-getongde gouden leeuwen.

BODDAERT. In zilver een blaauwe schuinbalk, beladen met drie zespuntige gouden sterren. Half-aanziende gekroonde *helm*. *Helmteeken*: eene ster van 't schild. *Dekkleeden*: blaauw en goud.

BOECOP (VAN). In zilver een zwart ankerkruis, vergezeld van zeven blokjes van 't zelfde, waarvan 4 in de hoeken van het kruis, 1 in elken bovenhoek van het schild en 1 onder het kruis aan de schildpunt. Aanziende *helm*, gevoerd met zwart. *Helmteeken*: een zwart ankerkruis, tusschen eene zilveren vlugt. *Dekkleeden*: zwart en zilver.

BOER (DE). Gedeeld: 1 in zilver een halve zwarte adelaar, uitgaande van de deelingslijn; 2 in zilver twee roode linkerschuimbalken, begeleid van zes liggende groene klaverbladen, de stelen regts, geplaatst 2 boven, 2 tusschen en 2 onder de balken. Half-aanziende *helm* met rood-zilveren wrong. *Helmteeken*: drie zilveren struisvederen, in een koker van 't zelfde. *Dekkleeden*: rood en zilver. *Schildhouders*: twee geharnaste ridders met geopend vizier, de helm met een rooden, witten en blaauwen vederbos, elk met een roode bandelier, waaraan een zwaard met gouden gevest hangt. *Wapenspreuk*: PRO DEO, REGE ET PATRIA (*Voor God, koning en vaderland.*)

BOETZELAER (VAN DEN). Gevierendeeld: 4 en 4 in rood drie gouden weerhaken (*Boetzelaer*); 2 en 3 in goud een blaauw-getongde en genagelde roode leeuw, waarboven

een blaauwe barensteel (*Asperen*). In een zilveren hartschild twee beurtelings gekanteelde roode dwarsbalken (*Arkel*). Aanzierende *helm*, gedekt met eene vijfbladerige kroon. *Helmteeken*: eene uitkomende gouden slang, de hals sterk omgekruld. *Dekkleeden*: rood en goud. *Schildhouders*: twee gouden leeuwen.

BOEYE. Doorsneden: 1 in zilver eene dwarsliggende zwarte gevangenboei (Pl. V, 10^e rij, 7); 2 in rood eene zittende en aanzierende zilveren kat. Over de doorsnijdingslijn heen een golvende blaauwe dwarsbalk. Half-aanzierende *helm* met zilver-zwarte wrong. *Helmteeken*: een hertenkop en hals in natuurlijke kleur. *Dekkleeden*: zilver en zwart.

BOEYE (SCHUURBEQUE.) Het voorgaande wapen.

BOGAERDE (VAN DEN) *van ter Brugghen*. In goud een blaauwe keper, op de punt beladen met een wassenaar van 't eerste, en vergezeld van drie groene boomen. Half-aanzierende gekroonde *helm*, zonder *helmteeken*. *Dekkleeden*: blaauw en goud. *Schildhouders*: twee wilden in natuurlijke kleur, omkranst en omgord met groen loof, elk met eene knods op den schouder en staande op een grasgrond. *Wapenspreuk*: EX ARBORE FRUCTUS (*Vrucht uit den boom*).

BOMMEL (VAN). In rood drie liggende zilveren molenijzers, en een zilveren hartschild beladen met vijf kruislings geplaatste, aanstootende en aaneengesloten roode ruiten. Aanzierende *helm* met rood-zilveren wrong. *Helmteeken*: een liggend zilveren molenijzer, tusschen eene zilveren vlugt. *Dekkleeden*: rood en zilver.

BÖ NNIGHAUSEN (VON). In zilver eene natuurlijke kalm zee, uit welke zich een natuurlijke, goud-gekleurde visch opheft. Aanzierende *helm*, gedekt met eene zevenpaarlige kroon. *Helmteeken*: een schildje met het wapen, van 't welk vier gouden zonnestrallen uitgaan, met vijf zespuntige gouden sterren daartusschen. *Dekkleeden*: zilver en blaauw.

BÖNNIGHAUSEN (VON) *tot Herinkhave*. Het voorgaande wapen, doch zonder de kroon op den helm.

BORCH (VAN DER) VAN ROUENOORT. Gevierendeeld;

1 en 4 in zilver drie zwarte raven (*van der Borch*); 2 en 5 in goud een zwarte schuinbalk, beladen met drie roode schelpen, geplaatst in de rigting van den balk (*Rouenoort*). Twee *helmen*, van welke slechts de eerste gekroond, doch de tweede geheel van goud is. *Helmtteekens*: 1^o een raaf van het 1^e kwartier, tusschen eene vlugt van zilver en zwart (*van der Borch*); *dekkleeden*: zwart en zilver; 2^o op eene rood-gouden wrong eene vlugt volgens het 2^e kwartier, doch op den regter-vleugel is de balk schuinlinks geplaatst (*Rouenoort*); *dekkleeden*: rood, goud en zwart. *Schildhouders*: twee klimmende en aanziende leeuwen in natuurlijke kleur, op een grasgrond.

BORCH (VAN DER) van Verwolde. In zilver drie zwarte raven. Aanzierende gekroonde *helm*. *Helmtteeken*: een raaf van 't schild, tusschen eene vlugt van zilver en zwart. *Dekkleeden*: zilver en zwart. *Schildhouders*: twee klimmende en aanziende leeuwen in natuurlijke kleur. *Wapenspreuk*: INTEGRITATE ET CONSTANTIA. (*Door regtschapenheid en standvastigheid.*)

BORCHGRAVE (DE) d' Altena. In zilver twee afgewende zwarte zalmen. *Schildhouders*: twee wilden in natuurlijke kleur, omkranst en omgord met groen loof en elk eene knods tegen den schouder houdende. Alles geplaatst onder een rooden met hermelijn gevoerden *mantel*, versierd met gouden franjes en koorden en gedekt door eene vijfbladerige *kroon*.

BOREEL. In zilver een zwarte keper, beladen met twee gouden zwepen, waarvan de koord om den stok is gewonden, en vergezeld van drie zwarte jagthoorns gesnoerd en beslagen met goud; en een rood schildhoofd beladen met een gaanden gouden leeuw. *Schildhouders*: twee engelen, de borst en de beenen naakt, de vleugelen nederwaarts, gekleed in witte tunicas en staande op wolken.

BOREEL van Hogelanden. Het vorige wapen, doch met een zilveren schildje, waarin eene roode linkerhand (het teeken der Britsche baronets), op de punt van den keper.

BOREEL DE MAUREGNAULT. Gevierendeeld: 1 in blaauw

een zilveren keper, beladen met een rooden wassenaar en vergezeld van drie zespuntige gouden sterren; 2 en 5 het wapen van *Boreel* zonder het schildhoofd; 4 in zilver een rood Jeruzalems-kruis. Aanziende *helm* met goud-blaauwe wrong. *Helmteeken*: een uitkomende gouden leeuw. *Dekkleeden*: blaauw en goud. *Schildhouders*: twee gouden griffioen met den staart tusschen de achterpooten. *Wapenspreuk*: VAINCRE OU MOURIR (*Overwinnen of sterven.*)

BORLUUT. In blaauw drie springende gouden herten; en een doorsneden hartschild: 1 geschakeerd in drie rijen, elk van zes vakken, van blaauw en zilver; 2 effen rood. Half-aanziende *helm* met blaauw-gouden wrong. *Helmteeken*: een uitkomend gouden hert tusschen eene antieke vlugt van blaauw en goud, waarboven de *Wapenkreet*: GROENINGHE VELT! GROENINGHE VELT! *Dekkleeden*: blaauw en goud. *Schildhouders*: een griffioen met den staart tusschen de achterpooten, en een leeuw, beiden van goud en rood-getongd, en staande op een grasgrond.

BORSSELE (VAN). In zwart een zilveren dwarsbalk. Half-aanziende *helm*, gedekt met eene vijfbladerige kroon. *Helmteeken*: een ossenkop en hals, van hermelijn. *Schildhouders*: twee hermelijnen eenhoorns.

BORSSELE (VAN). In zwart een zilveren dwarsbalk. *Kroon* met twaalf paarden op den rand, met nog een paard daarop in 't midden en aan de hoeken. *Schildhouders*: twee rood-getongde gouden leeuwen op een grasgrond, elk met eene banier volgens het schild, met gouden franjes, lans en kwasten.

BOSCH (Graaf VAN DEN). Gevierendeeld: 1 en 4 in blaauw vijf zespuntige gouden sterren, 5 en 2; 2 en 5 in rood eene zilveren duif, met een groenen olijftak in den bek. Half-aanziende *helm* met blaauw-gouden wrong. *Helmteeken*: eene ster van 't schild, tusschen eene vlugt van blaauw en goud. *Dekkleeden*: blaauw en goud. *Schildhouders*: twee rood-getongde gouden leeuwen.

BOSCH van Drakestein. Gevierendeeld: 1 en 4 in goud

een staand rood hert; 2 en 5 in zilver een schuinlinks-geplaatste eikentak met twee eikels, alles groen. Aanzierende *helm* met goud-roode wrong. *Helmtteken*: een uitkomend rood hert. *Dekkleeden*: regts goud en rood, links zilver en groen. *Schildhouders*: twee gouden draken met opgeheven vleugels. *Wapenspreuk*: VIRTUTE ET LABORE (*Door deugd en arbeidzaamheid.*)

BOUNAM de Rijckholt. Doorsneden: 1 in zilver een opspringende roode leeuw; 2 in goud een rood St. Andrieskruis. Twee gekroonde, blaauw-gevoerde *helmen*. *Helmttekens*: 1° een omgewende uitkomende roode leeuw; *dekkleeden*: zilver en rood; 2° een borstbeeld in profiel, met twee gouden vlammen op het hoofd en gekleed volgens de benedenhelft des schilds, met een' zilveren kraag; *dekkleeden*: goud en rood. *Schildhouders*: regts een geharnast ridder met zilveren vederbos en geopend vizier, in zijne regterhand eene zilveren banier houdende beladen met een omgewenden rooden leeuw; links een wildeman in natuurlijke kleur, omkranst en omgord met groen loof, eene banier houdende met de kleuren en het figuur van de benedenhelft des schilds, beiden staande op een grasgrond; de banieren met gouden franjes, kwasten en lansen.

BOURCOURD. In zilver drie groene klaverbladen met lange stelen, staande op een viertoppig groen heuveltje in de schildpunt; en een blaauw schildhoofd beladen met drie zespuntige gouden sterren. Half-aanzierende gekroonde *helm*. *Helmtteken*: de drie klaverbladen. *Dekkleeden*: zilver en blaauw. *Schildhouders*: regts een stroomgod in natuurlijke kleur, met groene waterplanten omkranst en omgord, en eene lange roeispaan, die op den grond rust, in de regterhand houdende; links een omziende natuurlijke leeuw; beiden op een grasgrond, op welken aan den linkervoet des stroomgods eene liggende urn rust, waaruit water stroomt, en achter hem een schuinlinks geplaatst anker, terwyl aan zijne regterzijde rietstengels groeijen.

BOUWENS van Horssen. In zwart een klimmende en aanziende, rood-getongde en genagelde gouden leeuw. Half-aanziende *helm* met goud-zwarte wrong. *Helmteeken*: de leeuw, uitkomende tusschen eene zwarte vlugt. *Dekkleeden*: zwart en goud.

BOWIER. Gevierendeeld: 4 en 4 in zilver een roode leeuw, vergezeld van drie herkruiste spitsvoetige kruisen van 't zelfde; 2 in blaauw drie gouden spaden met zilveren stelen, 2 en 1, het blad omlaag; 5 gedwarsbalkt van zes stukken blaauw en zilver, de eerste balk beladen met twee zilveren penningen. Ridderkroon. *Schildhouders*: twee gouden leeuwen.

BRAAM (VAN). In zwart een zilveren schildhoofd, beladen met een' opkomenden blaauw-getongden en genagelden rooden leeuw. Aanzierende *helm* met zilver-zwarte wrong. *Helmteeken*: kop en hals van een rood-gehoornden hermelijnen bok, tusschen eene zilveren vlugt. *Dekkleeden*: zilver en zwart. *Schildhouders*: een klimmende en aanziende gouden leeuw en eene vrouw in natuurlijke kleur, met naakte voeten, het hoofd omkranst met groen loof, gekleed in een rooden onderrok en een zilveren bovenkleed. *Wapenspreuk*: SANS REPROCHE (*Zonder blaam*),

BRAKELL (VAN). In rood twee afgewende zilveren zalmen, vergezeld van negen herkruiste spitsvoetige gouden kruisen, 5, 5 en 5. Aanzierende gouden *helm* met goud-roode wrong. *Helmteeken*: een uitkomende gouden adelaar. *Dekkleeden*: goud en rood. *Schildhouders*: twee rood-getongde gouden leeuwen op een grasgrond.

BRAKELL (VAN) van Wadenoijen. Het voorgaande wapen, alleen gedekt met eene zevenpaarlige kroon, en tot *schildhouders* twee omziende, rood-getongde gouden leeuwen.

BRANTSEN van de Zijp. In zilver drie zwarte hermelijnstaartjes naast elkander in 't schildhoofd en drie gouden leliën naast elkander aan de schildpunt. Aanzierende *helm*. *Helmteeken*: een zwart hermelijnstaartje. *Dekkleeden*: zilver

en zwart. *Schildhouders*: twee omgewende zwarte arenden met nederwaartsche vlugt, het hoofd weder naar het schild gewend, en elk zittende op een zwarten dorren tak.

BRAUW (DE). In groen een gouden wiel van zes spaken. Aanzierende gekroonde *helm*. *Helmteeken*: een aanzierende herrenkop en hals in natuurlijke kleur. *Dekkleeden*: groen en goud.

BREUGEL (VAN). In rood drie zilveren molenijzers. Aanzierende *helm*, gedekt met eene vijfbladerige kroon. *Helmteeken*: een natuurlijke hazewindhond met eene gouden kroon om den hals, gezeten tusschen eene vlugt van rood en zilver. *Dekkleeden*: zilver en rood. *Wapenspreuk*: IN TRINITATE FORTITUDO. (*In de Drieëenheid ligt de kracht.*)

BREUGEL (CLIFFORD KOCQ VAN). Gevierendeeld: 1 en 4 *Breugel*; 2 en 3 *Clifford*, namelijk geschakeerd van blaauw en goud in acht rijen, elke rij van acht vakken, en daarover heen een roode dwarsbalk, beladen met een zilveren wassenaar tusschen twee zesbladerige mispebloemen van 't zelfde. Overigens in alles gelijk het voorgaande wapen.

BRIENEN (VAN) van de Grootte Lindt. Geschuind: 1 in blaauw, bezaaid met gouden blokjes, een leeuw van 't zelfde, over alles heen; 2 in zilver een springende eenhoorn. *Kroon* van elf paalen; waarboven een zwevend zilveren bloemkruis, tusschen een rooden eenhoorns-kop en hals, op eene rood-zilveren wrong, ter regterzijde, en een uitkomende gouden leeuw, op eene blaauw-gouden wrong, ter linkerzijde. *Schildhouders*: regts een omziende rood-getongde gouden leeuw, links een omziende natuurlijke eenhoorn, alles staande op eene wrong, regts van blaauw en goud, links van rood en zilver.

BRIENEN (VAN) van Guesselt. In zilver een springende roode eenhoorn. Half-aanzierende gekroonde *helm*. *Helmteeken*: de eenhoorn. *Dekkleeden*: rood en zilver. *Schildhouders*: twee roode eenhoorns op een grasgrond, die elk eene banier volgens het schild, met zilveren franjes en roode lans, vasthouden; op de linkerbanier staat de eenhoorn omgewend.

BRIENEN (VAN) *van Ramerus*. In zilver een springende roode eenhoorn. Half-aanziende *helm*, met zwart gevoerd, gedekt met eene kroon aan welke het gewone middenblad vervangen is door een breedarmig kruisje. *Helmteeken*: een uitkomende roode eenhoorn. *Dekkleeden*: zilver en rood.

BROEKHUYZEN (VAN). Doorsneden van zilver en groen, het zilver beladen met negen zwarte hermelijnstaartjes, geplaatst 5 en 4. Aanziende *helm* met zilver-zwarte wrong. *Helmteeken*: eene vlugt van het schild. *Dekkleeden*: zwart en zilver. *Schildhouders*: twee klimmende en aanziende rood-getongde gouden leeuwen op een grasgrond.

BRONKHORST (VAN). In goud een roode jagthoorn met de monding regts, vergezeld van drie bladerlooze eikels in natuurlijke kleur, de stelen omlaag. Half-aanziende *helm*, met goud-roode wrong. *Helmteeken*: de jagthoorn. *Dekkleeden*: goud en rood. *Schildhouders*: twee natuurlijke leeuwen. *Wapenspreuk*: SERVA FIDEM (*Bewaar de trouw*.)

BRUGGHEN (VAN DER) *van Croy*. Gevierendeeld: 1 en 4 in goud een blaauwe dwarsbalk, waarachter twee schuin-gekruiste zilveren zwaarden met zwarte gevesten, van welke zwaarden de benedenhelft niet zichtbaar is; 2 en 5 in zilver een liggende en aanziende roode leeuw, met den staart tusschen de achterpooten heen omhoog geslagen. Aanziende gekroonde *helm*. *Helmteeken*: een schildje volgens het 1^o kwartier, tusschen eene zilveren vlugt, de regtervleugel beladen met een linkerschuinbalk, de linkervleugel met een regterschuinbalk, beide blaauw. *Dekkleeden*: goud en blaauw, van onderen gemengd met zilver en rood. *Schildhouders*: twee rood-getongde gouden griffioenen, met den staart tusschen de achterpooten.

BÜLOW (VON) In blaauw veertien gouden penningen, geplaatst 4, 4, 5, 2 en 1. Half-aanziende *helm* met blaauw-gouden wrong. *Helmteeken*: een weduwaal in natuurlijke kleur, met een gouden vingerring in den bek; tusschen twee blaauwe olifantstrompen, die elk beladen zijn met zeven

gouden penningen boven elkander, en voor eene zwarte vlugt staan. *Dekkleeden*: goud en blaauw.

BURCH (VAN DER) *van Spieringshoek*. In goud een gewelfde roode schuinbalk. Half-aanziende gekroonde *helm*. *Helmteeken*: een gouden arendsbeen. *Dekkleeden*: goud en rood. *Schildhouders*: twee omziende natuurlijke arenden met nederwaartsche vlugt.

BURMANIA (VAN). Gevierendeeld: 1 in goud een halve zwarte adelaar, uitgaande van de deelingslijn; 2 en 3 in blaauw een gouden klaverblad, de steel uitgaande van een schuinlinks gelegd stokje van 't zelfde; 4 in goud een roode leeuw. Aanziende *helm* met blaauw-gouden wrong. *Helmteeken*: drie blaauwe struisvederen, elk beladen met twee gouden klaverbladen boven elkander. *Dekkleeden*: blaauw en goud.

BIJE (DE). In goud een beurtelings gekanteelde zwarte dwarsbalk, vergezeld van zeven zwarte bijen, 4 boven en 3 onder den balk, naast elkander. Aanziende gekroonde *helm*. *Helmteeken*: eene zwarte bij, tusschen eene vlugt van zwart en goud, elke vleugel beladen met een beurtelings gekanteelden dwarsbalk van de andere kleur. *Dekkleeden*: zwart en goud. *Schildhouders*: twee omziende natuurlijke leeuwen.

BYLANDT (VAN). In goud een zwart kruis. Aanziende gekroonde *helm*. *Helmteeken*: een rood-gekamde en gebaarde gouden haan, die om den hals eene gouden kroon draagt en eene dergelijke kroon in den opgeheven rechterpoot houdt. *Dekkleeden*: goud en zwart. *Schildhouders*: twee rood-gebekte natuurlijke griffioenen, met den staart tusschen de achterpooten en nederwaartsche vlugt.

BYLANDT (VAN) *van Mariënweerd*. Doorsneden door ééne en gedeeld door twee lijnen, 't geen zes kwartieren vormt: 1 en 6 in goud een zwart kruis (*Bylandt*); 2 en 4 in goud vijf roode dwarsbalkjes (*Ried* of *Rheidt*); 3 en 5 drie sterren of schelpen. [Beschreven naar een cachet, waarin de kleuren niet uitgedrukt en de figuren niet goed te onderscheiden waren]. *Schildhouders*: regts een met het lig-

chaam omgewende griffioen, zijn hoofd naar het schild keerende; links een omziende griffioen.

CAAN. Gevierendeeld: 1 in zilver een geplante groene lindeboom; 2 en 5 in goud eene roode korenwan; 4 een natuurlijke gaande brak met gouden halsband, op een grasgrond. Half-aanziende *helm* met rood-gouden wrong. *Schildhouders*: twee omziende, goud-gebekte en gepoote, rood-getongde zwarte arenden met nederwaartsche vlugt. *Wapenspreuk*: PRUDENTER, FIDELITER ET PERSEVERANTER. (*Voorzigtig, getrouw en volhardend*).

CAAN (DE LA BASSECOUR). Gevierendeeld: I. en IV. het wapen van *Caan*, zijnde gevierendeeld: 1 in zilver een geplante groene lindeboom; 2 en 5 in goud een opstaande zilveren waaier; 4 in zilver een natuurlijke gaande brak met gouden halsband op een grasgrond; II. en III. het wapen van *de la Bassecour*, te weten: in blaauw een zilveren schuinbalk, beladen met drie knoestige roode kruisjes. Half-aanziende *helm* met rood-zilver-blaauwe wrong. *Helmteeken*: een rood-bekleede regterarm met zilveren opslagen, de elboog regts, de vleeschkleurige hand een zilveren zwaard met gouden gevest schuinlinks houdende. *Dekkleeden*: blaauw en zilver, doormengd met rood. *Schildhouders*: twee omziende, goud-gebekte en gepoote, rood-getongde zwarte arenden met nederwaartsche vlugt.

CALKOEN. Gevierendeeld: 1 en 4 in goud een pronkende kalkoen in natuurlijke kleur; 2 en 5 in blaauw een geopende gouden passer, vergezeld van drie zespuntige zilveren sterren. Ridderkroon. *Schildhouders*: twee van voren geziene, doch met den kop naar het schild gewende, goud-gebekte en gepoote, rood-getongde zwarte arenden met nederwaartsche vlugt.

CALKOEN *van Voordaan*. Gevierendeeld; 1 het voorgaande wapen; 2 het wapen van *van Loon* (zie diên naam); 3 gedeeld: *a.** doorsneden, van goud met een groen klaverblad, en van zilver met eene roode roos, *b.* in rood een halve gouden adelaar, gekroond van 't zelfde, uitgaande van de dee-

lingslijn; 4 gedeeld: *a.* in blaauw een zilveren adelaar; *b.* drie verkorte zilveren palen en daar overheen drie smalle roode dwarsbalken, de bovenste getopt met eene gouden eend. Ridderkroon. *Schildhouders*: twee goud-gebekte en gepoote, rood-getongde zwarte arenden met nederwaartsche vlugt.

CAMMINGA (VAN). In goud een liggend rood hert, vergezeld van drie zwarte kammen met twee rijen tanden. Vijf-bladerige kroon. *Schildhouders*: twee rood-getongde zilveren leeuwen.

CAPELLEN (VAN). In groen eene zespuntige gouden ster in 't schildhoofd en eene gouden lelie in de schildpunt. Aanziede *helm*, gedekt door een gouden hoofdring driemaal met een paarsnoer omwonden. *Helmteeken*: vier struisvederen, de twee middelste van zilver, de beide uiterste rood. *Dekkleeden*: groen en goud. *Schildhouders*: twee zwarte beeren.

CAPELLEN (VAN DER). In blaauw een zilveren ankerkruis, in 't eerste kwartier vergezeld van een gouden kerkje (kapel) (II, 60). Aanziede *helm* met blaauw-zilveren wrong. *Helmteeken*: de kapel. *Dekkleeden*: zilver en blaauw. *Schildhouders*: twee omziende, rood-getongde gouden griffioenen met den staart tusschen de achterpooten, op een grasgrond; de voorste vleugel van elken griffioen is opwaarts, de achterste benedenwaarts gerigt.

CASEMBROOT (DE). In blaauw een gouden keper, beladen met drie roode rozen en vergezeld van drie korenaren van de tweede kleur. Aanziede *helm* met blaauw-gouden wrong. *Helmteeken*: de godin *Ceres*, uitkomende, gekleed in rood, omhangen met een gouden draagband, en in de opgeheven rechterhand drie gouden korenaren houdende, de linker in de zijde gezet. *Dekkleeden*: goud en blaauw.

CHANGUION. In blaauw een moorenkop, vergezeld in 't schildhoofd van twee zespuntige flikkerende gouden sterren en aan de schildpunt van een zilveren wassenaar. Half-aanziede gekroonde *helm*. *Helmteeken*: eene ster van 't schild. *Dekkleeden*: blaauw en goud.

CHARON (DE) de St. Germain. In blaauw een springende zilveren eenhoorn, in den regterbovenhoek vergezeld van eene zespuntige gouden ster. *Kroon* van acht paarlen. *Schildhouders*: twee omziende, rood-getongde gouden leeuwen.

CHASSÉ. In zilver twee roode, schuingekruiste, knoestige knuppels. Half-aanziende *helm* met zilver-roode wrong *Helmteeken*: de bovenhelft van het St. Andrieskruis, 't geen de knuppels vormen. *Dekkleeden*: zilver en rood.

CITTERS (VAN). In blaauw een zilveren schildhoofd en een beurtelings gekanteelde zilveren dwarsbalk, vergezeld van zeven vijfpuntige gouden sterren, 4 boven en 3 onder den balk, naast elkander. *Helm* in profiel met blaauw-gouden wrong. *Helmteeken*: eene vijfpuntige gouden ster, zwevende tusschen eene antieke vlugt van blaauw en goud. *Dekkleeden*: goud en blaauw.

CITTERS (DE WITTE VAN). In blaauw twee golvende zilveren dwarsbalken (*de Witte*). In een hartschild over alles heen, het wapen van *Citters*, gelijk hierboven. *Helm* in profiel, gedekt met eene ridderkroon. *Helmteeken*: een zittende zilveren hazewindhond met gouden halsband. *Dekkleeden*: blaauw en zilver. *Schildhouders*: twee omziende zilveren, goud-gehalsbande hazewindhonden.

CLIFFORD. Geschakeerd van blaauw en goud in acht rijen, elke rij van acht vakken; en daarover heen een roode dwarsbalk, beladen met een zilveren wassenaar tusschen twee zesbladerige mispelbloemen van 't zelfde. Half-aanziende *helm* met goud-blaauwe wrong. *Helmteeken*: een roode draak met opgeheven vleugelen en eene gouden kroon om den hals. *Dekkleeden*: zilver en rood. *Schildhouders*: regts eene roode draak met opgeheven vlugt, links een natuurlijke aap met een gouden ring om het lijf van welken eene gouden keten afdaalt.

COCQ (DE) VAN HAEFTEN. In rood drie palen van vair, en een gouden schildhoofd beladen met een zwarten barensteel. Aanziende *helm*, gedekt met eene vijfbladerige

kroon. *Helmteeken*: twee zwarte paardenpooten met zilveren hoefijzers, uit de kroon oprijzende, met de hoeven omhoog. *Dekkleeden*: van binnen goud, van buiten rood en blaauw. *Schildhouders*: twee rood-getongde zwarte leeuwen.

COENEN. In rood een zilveren molen-ijzer. Half-aanziende blaauw-gevoerde *helm* met rood-zilveren wrong. *Helmteeken*: een uitkomende, in profiel gestelde moor, in 't zilver gekleed, met gouden hoofdwrong, halskraag en knopen; tusschen eene ouderwetsche roode vlugt. *Dekkleeden*: rood en zilver. *Schildhouders*: twee rood-getongde gouden griffioenen. *Wapenspreuk*: PERSEVERANDO (*Door volharding*).

COEVERDEN (VAN). In goud drie roode adelaars met nederwaartsche vlugt. Aanzierende *helm*. *Helmteeken*: eene zwarte vlugt. *Schildhouders*: twee rood-getongde zilveren leeuwen.

COLLEN (VAN). Doorsneden: 1 in rood twee schuin-gekruiste gouden pelgrimsstaven; 2 in blaauw twee gouden belletjes naast elkander. Aanzierende gekroonde *helm*. *Helmteeken*: een engel met het ligchaam voorwaarts en het hoofd gewend, staande op een blaauwen grond, gekleed met eene korte blaauwe, met goud omboorde en gedorde tunica, voor 't overige vleeschkleurig met nederwaartsche vleugelen en in de regterhand een gouden pelgrimsstaf, die op den grond rust. *Dekkleeden*: van binnen blaauw en rood, van buiten goud.

COLLOT d'Escury. In blaauw een zilveren dwarsbalk, beladen met een vijfpuntig omgekeerd zwart spoorradje. Aanzierende *helm*, gevoerd met groen en gedekt met eene zevenpaarlige kroon zonder helmteeken. In plaats van dekkleeden, aan elke zijde van den helm vijf uitstekende palmtakken, rood, blaauw, rood, goud en purper. *Schildhouders*: twee omziende gouden griffioenen.

CONSTANT (DE) REBECQUE. Doorsneden: 1 in zilver een rood-getongde, goud-gebekte en gepoote, zwarte adelaar,

gekroond met een gouden hoofdtring omwonden met paarlen; 2 in zwart een gouden St. Andrieskruis. *Schildhouders*: twee omziende zwarte arenden met nederwaartsche vlugt, rood-getongd en gebekt, purper-gepoot, en geplaatst op een grasgrond. *Wapenspreuk*: IN ARDUIS CONSTANS (*Standvastig in den nood*).

CORNETS DE GROOT VAN KRAAIJENBURG. Gevierendeeld: 1 en 4 in goud drie blauuwe, rood-gesnoerde, gemonde, geopende en beslagene jagthoorns, 2 en 1; en een rood hart-schild beladen met eene achtpuntige zilveren ster (*Cornets*); 2 en 5 in zwart drie schuingerangschikte gouden bollen, vergezeld van drie gouden kraaijen, 1 in den linkerbovenhoek en 2 schuingerangschikt in den regterbenedenhoek (*de Groot* alias *Kraaijenburg*). Ridderkroon. *Schildhouders*: twee wilden in natuurlijke kleur, omkranst en omgord met groen loof, elk met de vrije hand op eene knods leunende. *Wapenspreuk*: RUIT HORA (*De tijd vervliegt*).

COURT (DE). In blauuw een zilveren wassenaar, vergezeld van drie vijfpuntige gouden sterren. Aanziende gekroonde *helm*. *Helmteeken*: kop en hals van een eenhoorn in natuurlijke kleur. *Schildhouders*: twee omziende, natuurlijke eenhoorns. *Wapenspreuk*: ALIO SUB SOLE VIRESCAM (*Onder eene andere zon zal ik bloeijen*).

COURT (DE LA). In hermelijn een gouden dwarsbalk. Aanziende *helm* met zilver-gouden wrong. *Helmteeken*: een uitkomende wildeman in natuurlijke kleur, omkranst en omgord met groen loof, met de regterhand eene rondas, in de linker eene knods houdende die op zijn schouder ligt. *Dekkleeden*: van binnen zilver, van buiten goud.

CRASSIER (DE). In zilver een golvende blauuwe dwarsbalk, vergezeld van twee goud-bevruchte groene eiken, 1 boven en 1 onder den balk. Aanziende gekroonde *helm*. *Helmteeken*: een rood-gebekte en gepoote zwarte adelaar, gedekt men eene gouden koningskroon. *Dekkleeden*: zilver en groen. *Schildhouders*: twee zilveren eenhoorns, met

gouden hoorn, manen, staart en hoeven, elk eene banier houdende, die ter regterzijde van goud beladen met den adelaar die tot helmteeken dient, die ter linkerzijde volgens het wapenschild; beide banieren met gouden franjes, kwasten en lanssen.

DAEHNE (VON) *van Varick*. Gevierendeeld: 1 in blaauw eene zilveren lelie in 't hoofd, en twee achtpuntige sterren van 't zelfde, naast elkander, aan de punt; 2 in rood een rood-getongde gouden leeuw; 3 in goud twee afgewende radvelgen in natuurlijke kleur; 4 in blaauw zeven antieke zilveren lanspunten (in de gedaante van antieke kroonen met drie punten), geplaatst 1, 2, 1, 2 en 1. Het geheele schild omboord met goud. Half-aanziende *helm*. *Helmteeken*: de leeuw van het 2^e kwartier, uitkomende. *Dekkleeden*: regts zilver en blaauw, links goud en rood.

DEDEL. In groen drie gouden leliën. Aanziende *helm* met goud-groene wrong. *Helmteeken*: twee geharnaste armen, de elbogen buitenwaarts, de vleeschkleurige handen gezamenlijk eene gouden lelie ophoudende. *Dekkleeden*: groen en goud.

DEDEM (VAN). In rood drie van blaauw en zilver in twee rijen geruite schuinbalken. Aanziende *helm* gedekt met eene vijfbladerige kroon. *Helmteeken*: drie struisvederen, rood, wit en blaauw, oprijzende uit een gouden beker. *Dekkleeden*: van binnen zilver, van buiten rood en blaauw.

DELEN (VAN). In zilver een roode dwarsbalk, beladen met twee goud-gehoornde zilveren ramskoppen. Half-aanziende *helm* met zilver-roode wrong. *Helmteeken*: een vrouwen-borstbeeld gekleed volgens het schild, het gezicht vleeschkleurig. *Dekkleeden*: rood en zilver. *Schildhouders*: twee klimmende en aanziende roode leeuwen.

DERFELDEN (VON) *van Hinderstein*. In blaauw drie natuurlijke, zwemmende visschen boven elkander; het veld omboord met goud. Half-aanziende gekroonde *helm*. *Helmteeken*: eene gouden piek, met een nederhangenden en

om den staf gewonden wimpel, over de lengte verdeeld in zilver, blaauw en goud; tusschen eene vlugt volgens het schild (zonder den zoom); op den regtervleugel zijn de vischen omgewend. *Dekkleeden*: goud en blaauw. *Schildhouders*: regts een natuurlijke klimmende en aanzierende leeuw, links een aanzierende wildeman in natuurlijke kleur, omkranst en omgord met groen loof, de linkerhand leunende op eene knods die op den grond rust; beiden staan op een grasgrond en houden elk eene ingespleten vaan, gedwarsbalkt van goud, blaauw, goud, zilver, blaauw en goud.

DEUTZ van Assendelft. In groen twee schuingekruiste gouden zeissens, en daarover heen in een rood hartschild een springend zwart paard. [Aldus bij van Weleveld; doch dit is het wapen van *Assendelft* en behoorde dan te zijn in rood een stappend zilveren paard.] Aanzierende gekroonde *helm*. *Helmteeken*: eene uitkomende vrouw in natuurlijke kleur, zwart-gekleed en gesluijerd, met een gouden penning op den regterbovenarm, en met de linkerhand een gouden zeissen op haar schouder houdende. *Dekkleeden*: groen en goud.

DIBBETS. Gedeeld: 1 in goud een zwarte W, boven en onder vergezeld van een haan van 't zelfde, rood-gekamd, gebaard, gebekt en gepoot; 2 in rood, bezaaid met gouden leliën, een leeuw van 't zelfde. Half-aanzierende *helm* met eene wrong van zwart, goud en rood. *Helmteeken*: een haan van 't schild. *Dekkleeden*: regts goud en zwart, links rood en goud. *Schildhouders*: twee rood-getongde en genagelde zwarte leeuwen. *Wapenspreuk*: ARMA NOBILITANT (*De wapenen schenken adel*.)

DIERT van Kerckwerve. In rood een dubbele zilveren adelaar. Zevenpaarlige *kroon*. *Schildhouders*: twee goudgebekte en gepoote, rood-getongde, zilveren arenden, met den voorvleugel opwaarts en den achtervleugel nederwaarts, elk eene banier volgens het schild, met gouden franjes, kwasten

en lansen houdende. *Wapenspreuk*: NEC TEMERE, NEC TIMIDE
(Noch vermetel, noch schroomvallig.)

DIERT van *Melissant*. Schild en spreuk gelijk de voorgaande, doch geene schildhouders. Ridderkroon.

DOES (VAN DER). In rood negen gouden ruiten in twee rijen, 5 en 4, elke rij aaneengesloten. Half-aanziende gekroonde *helm*. *Helmteeken*: een moorenborstbeeld met zilveren hoofdwrong, rood-gekleed met gouden strikken en knopen en zilveren kraag. *Dekkleeden*: rood en goud. *Schildhouders*: twee gouden leeuwen.

DOMMER van *Poldersveldt*. Doorsneden: 1 in goud drie zwarte ketels met hengsels, 2 en 1; 2 in zilver, op een grasgrond een zittende zwarte beer met opgeligte voorpooten, gemuilband en geketend van goud. Half-aanziende *helm* met zwart-gouden wrong. *Helmteeken*: een zwarte ketel. *Dekkleeden*: goud en zwart.

DOORN (VAN). Gevierendeeld: 1 en 4 in goud drie in purper geplante zwarte doorntakken naast elkander; 2 en 5 in blaauw een gouden leeuw. Half-aanziende *helm* met blaauw-gouden wrong. *Helmteeken*: een uitkomende wilde-man, omkranst met groen loof, en met eene knods op den regterschouder. *Dekkleeden*: blaauw en goud. *Schildhouders*: twee wilden in natuurlijke kleur, omkranst en omgord met groen loof en in de vrije hand eene knods houdende, die op den grasgrond rust waarop zij staan. *Wapenspreuk*: DOE WEL EN ZIET NIET OM.

DOORN (VAN) van *Westcapelle*. Als het voorgaande, doch bovendien houdt elk der wilden nog eene banier volgens het 1^e kwartier, de franjes en lansen van goud.

DOPFF (VAN). In rood een blaauwe dwarsbalk; over alles heen eene achtpuntige zwarte ster, aan welke de regterhelft ontbreekt. [Bij één tak dezer familie is het schild bovendien omboord met goud. Ook zijn de schildhouders bij de verschillende takken niet gelijk; sommigen bezigen daartoe twee omziende gouden leeuwen; anderen regts een

gaanden en van achter het schild uitkomenden, en links een omzienden leeuw, beiden van goud; bij nog anderen staat de gaande leeuw links, en regts een gewone klimmende leeuw; enz.]

DORDT (VAN) *tot het Medler*. In goud drie roode kepers. Aanzierende gekroonde gouden *helm*. *Helmteeken*: twee roode struisvederen. *Dekkleeden*: rood en goud. *Schildhouders*: twee natuurlijke leeuwen op een grasgrond.

DRUYVESTEIN. In rood negen zilveren ruiten, 3, 3 en 3, aanstootende en aaneengesloten. Aanzierende gekroonde *helm*. *Helmteeken*: een natuurlijke druiventros met twee bladeren. *Dekkleeden*: rood en zilver.

DUMONCEAU van Bergendaal. Gevierendeeld: 1 en 4 in blaauw een gouden zwaard, het 1^e kwartier bovendien beladen met een blaauwen schildhoek, waarin nogmaals een gouden zwaard; 2 en 3 in goud een zwarten schuinbalk, beladen met drie gouden vogels, in de rigting van den balk geplaatst. In een rood hartschild drie vierbladerige zilveren mispelbloemen, gepunt van 't zelfde. *Kroon* van drie bladeren en twee paarlen. *Schildhouders*: twee rood-getongde gouden leeuwen, elk eene banier houdende; de eerste rood met een koninklijk-gekroonden gouden leeuw, die in den rechterpoot een zwaard en in den linker- een bundel pijlen, beide van 't zelfde, houdt; de tweede van blaauw, beladen met eene gouden *W*; beide banieren met gouden franjes, kwasten en lanssen. *Wapenspreuk*: HERINNERING VAN VERDIENSTEN.

DUSSEN (VAN DER). Doorsneden van goud en zwart; met een in twee rijen van rood en zilver geschakeerd St. Andrieskruis over alles heen. Aanzierende gekroonde *helm*. *Helmteeken*: eene zilveren vlugt, regts beladen met den rechter- en links met den linkerschuinbalk van het St. Andrieskruis. *Dekkleeden*: rood en zilver. *Schildhouders*: twee omziende rood-getongde gouden griffioenen met nederwaartsche vlugt. *Wapenspreuk*: NEC TEMERE, NEC TIMIDE (*Noch vermetel, noch schroomvallig*)

DUSSEN (VAN DER) *van Middelharnis*. Het voorgaande wapenschild en spreuk, doch de aanzierende *helm* gedekt met een goud-zwarte wrong *Helmtteken*: de bovenhelft van het St. Andrieskruis, tusschen eene zilveren vlugt. *Dekkleeden*: goud en zwart. *Schildhouders*: twee natuurlijke griffioenen met den staart tusschen de achterpooten.

DUYN (VAN DER). In goud een blaauw-getongde en genagelde roode leeuw; en een blaauwe barensteel, die over de borst van den leeuw heengaat. Half-aanzierende *helm* met goud-roode wrong. *Helmtteken*: de leeuw van het schild (zonder den barensteel), oprijzende uit eene gouden kuip. *Dekkleeden*: goud en rood. *Schildhouders*; twee omziende natuurlijke leeuwen op een grasgrond.

ECHTEN (VAN). In goud drie rood-gebekte en gepoote zwarte adelaars. Half-aanzierende *helm* met goud-zwarte wrong. *Helmtteken*: eene zwarte vlugt. *Dekkleeden*: goud en zwart.

ECK (VAN). Gedeeld van groen en rood; met een zilveren schuinbalk over alles heen. Half-aanzierende *helm* gedekt met eene vijfbladerige kroon, waaraan het middenblad vervangen is door een breedarmig kruisje. *Helmtteken*: een zwart arendsbeen, getopt met drie struisvederen, groen, zilver en rood. *Dekkleeden*: regts groen en zilver, links rood en zilver. *Schildhouders*: twee rood-getongde gouden leeuwen, die ter regterzijde omziende.

ECKHARDT (VAN HARENCARSPER). Gevierendeeld: I en IV *Eckhardt*, namelijk: geschuind: 1 in zwart een geleedigde gouden driehoek met knoppen aan de hoeken en parallel loopende met de lijnen van dit schilddeel; 2 hoekig-geschuind van goud en zwart; II en III *Harencarspel*, te weten: in blaauw drie rood-gebekte en gepoote zilveren eendjes, 2 en 1, van welke de beide eersten elk overtopt zijn door eene zespuntige gouden ster. Twee aanzierende gekroonde *helmen*. *Helmtteken*: 1° eene zwarte vlugt, elke vleugel beladen met een op de zijde staanden geleedigten gouden driehoek; *dekkleeden*: zwart en goud; 2° een

eendje van 't schild met uitgespreide vleugelen; *dekkleeden*: blaauw en zilver. *Schildhouders*: twee omziende natuurlijke arenden met nederwaartsche vlugt op een grasgrond.

ELIAS. Het wapen van den vermaarden admiraal *de Ruyter*, te weten gevierendeeld: 1 in rood een zilveren kruis; 2 in blaauw een geharnast ruiters met opgeheven zwaard op een galopperend zilveren paard; 3 in blaauw een geheel opgetuigd driemastschip in natuurlijke kleur; 4 in rood een omgewend gouden kanon op een affuit van 't zelfde, en daaronder, aan de linkerzijde, eene piramide van drie gouden kogels. In een hartschild, over alles heen, het wapen van *Elias*, zijnde gedeeld: 1 in zilver eene bloeiende tabaksplant in natuurlijke kleur, op een grasgrond; 2 in blaauw een gouden dwarsbalk, vergezeld van drie gouden vingerringen. Aanziende *helm* met half-geopend vizier en zonder traliën. *Helmteeken*: drie zilveren struisvederen, oprijzende uit een gouden koker. Geene dekkleeden; doch van achter het schild rijst aan elke zijde van den helm een bijlbundel der Romeinsche lictoren op.

ELOUT van *Soeterwoude*. Gevierendeeld: 1 en 4 het wapen van *Elout*, te weten: in rood drie half-aanziende zilveren vrouwenborstbeelden, 2 en 1; 2 en 3 het wapen van *Hablützel*, zijnde geschuind: *a.* in blaauw een St. Andrieskruis, waarvan de regterschuimbalk is gevierendeeld van goud en rood, en de linkerschuimbalk gevierendeeld van zilver en rood; *b.* in goud een schuingeplaatst blaauw hoefijzer, met de einden naar boven. In een rood hartschild, op het snijpunt der kwartieren geplaatst, een gouden griffioenspoet (het wapen — ook voorkomende als een rood veld met een geheelen gouden griffioen — van *Hellaut*.) Twee *helmen*. *Helmteekens*: 1^o eene rood-zilveren wrong, waarop een borstbeeld van het 1^o kwartier, doch omgewend; *dekkleeden*: rood en zilver; 2^o een zilveren geharnaste regterarm, uitgaande van eene blaauw-goud-rood-zilveren wrong, de vleeschkleurige hand een schuin met de punt naar beneden gerigt

zilveren zwaard zwaaijende; *dekkleeden*: van binnen goud, en van buiten aan de regterzijde blaauw, aan de linkerzijde blaauw, rood en zilver. *Schildhouders*: twee natuurlijke leeuwen. *Wapenspreuk*: GODT LAET GROEIEN, in zwarte letters op een zilveren lint.

ELSEVIER (RAMMELMAN). *Gevierendeeld*: 1 en 4 *Rammelman*, namelijk: in rood drie gouden linkerschuimbalken; 2 en 5 *Elsevier*, te weten: in blaauw een smal gouden kruis, vergezeld in den 1^{en} en 4^{en} hoek van een gouden leeuwte, en in den 2^{en} en 5^{en} van drie zilveren leliën, 2 en 1. Aanzijnde *helm* zonder dekkleeden, met zwart gevoerd, en gedekt met eene achtpaarlige kroon. *Helmteeken*: een uitkomende gouden leeuw, die in den regterpoot een latijnsch kruis van dezelfde kleur houdt.

ENGELN. In rood een breedarmig zilveren kruisje, vergezeld van drie ruiten van 't zelfde. Aanzijnde gouden *helm* met rood-zilveren wrong. *Helmteeken*: het kruisje. *Dekkleeden*: rood en zilver.

ERP (VAN). In zwart een St. Andrieskruis, geblokt van acht roode en negen zilveren stukken. Half-aanzijnde *helm*, gedekt met eene vijfbladerige kroon. *Helmteeken*: een zilveren drakenkop en hals. *Dekkleeden*: zilver en zwart.

EVERTS (in Limburg). *Gevierendeeld*: 1 en 4 in blaauw drie gewende zilveren wassenaars; 2 en 5 in blaauw drie zilveren dwarsbalken met een goud-gekroonden rooden leeuw daar over heen. Aanzijnde *helm*. *Helmteeken*: eene blaauwe struisveder, tusschen twee zilveren geplaatst, en overtopt door een gewenden zilveren wassenaar. *Dekkleeden*: regts, blaauw en zilver; links, rood en blaauw.

EVERTS (in Holland). In blaauw een zilveren zwaard met gouden gevest, gestoken door een bevruchten gouden oranjetak, die, als eene ellips gebogen, dwars in 't schild ligt. Half-aanzijnde *helm* met blaauw-zilveren wrong. *Helmteeken*: een schuinstaande voorarm, bekleed met zilver, de vleeschkleurige hand een schuinlinks zilveren zwaard met gouden

gevest houdende. *Dekkleeden*: blaauw en zilver. *Wapenspreuk*: USQUE DEFENDAM (*Steeds zal ik dit verdedigen*). (IV, 42).

EYLL (VAN). In blaauw eene gouden lelie. Negenpaarlige kroon. *Schildhouders*: twee roodgetongde gouden leeuwen.

EYS (VAN). In goud twee roode kepers, vergezeld van drie natuurlijke druiventrossen. Aanzierende *helm* met goudroode wrong. *Helmteeken*: een zittende roode leeuw, houdende in den opgeheven regter-voorpoot een schuinlinkschen zilveren pijl, de punt omlaag. *Dekkleeden*: goud en rood. *Schildhouders*: twee roode griffioenen, die ter regterzijde omziende en met naar beneden gekrulden staart, die ter linkerzijde met aanzierenden kop en den staart tusschen de achterpooten.

EYSINGA (VAN). In zilver drie roode rozen. Half-aanzierende *helm* met zilver-roode wrong. *Helmteeken*: een uitkomende roode leeuw, tusschen twee struisvederen, regts rood, links zilver. *Dekkleeden*: zilver en rood.

FABRICIUS van Heukelum. Gedeeld: 1 in goud een rood ankerkruis; 2 in blaauw een regtopstaande zilveren kreeft. Aanzierende gekroonde *helm*. *Helmteeken*: de kreeft. *Dekkleeden*: rood en goud. *Schildhouders*: regts een wildeman omkranst met groen loof en omgord met een groenen doek; in de regterhand houdt hij eene roode piek met gouden punt, waaraan een gouden wimpel hangt beladen met een rood leeuwteje; links een zeepaard in natuurlijke kleur.

FABRICIUS van Leyenburg. Gelijk het voorgaande.

FAGEL. In rood twee gouden kepers; en boven den eersten keper twee toegewende zilveren kemphanen. Zevenpaarlige kroon. *Schildhouders*: regts een omziende, goudgebekte en gepoote, rood-getongde, zwarte arend met nederwaartsche vlugt, de borst gemerkt met het naamcijfer.

L R S waarboven eene koninklijke kroon, alles van goud; links een omziende, rood-getongde gouden leeuw. *Wapenspreuk*: IN RECTO DECUS (*Schoon is het, regt door zee te gaan.*)

FALCK. In rood een opvliegende gouden valk met nederwaartsche vlugt. Half-aanziende *helm*, gedekt met eene ridderkroon, doch zonder dekkleeden. *Helmteeken*: de valk. *Schildhouders*: twee wilden in natuurlijke kleur, omkranst en omgord met groen loof, elk met eene knods op den schouder.

FLUGI van Aspermont. Gevierendeeld: 1 en 4 in zwart een zilveren dwarsbalk; 2 en 5 in blaauw drie goud-gebekte zilveren zwanenhalzen, 2 en 4, die van het derde kwartier omgewend. In een rood hartschild eene gekantelde zilveren burgt met twee deuropeningen naast elkander, en in het hoofd van dat schild drie zilveren penningen op ééne rij. Twee gekroonde *helmen*. *Helmteekens*: 1^o twee olifantstrompen volgens het 1^e kwartier; *dekkleeden*: zwart en zilver; 2^o een vleugel volgens het 2^e kwartier; *dekkleeden*: blaauw en zilver.

Fontein Verschuur. Gedeeld: I. doorsneden: *a.* in blaauw een omgewend en klimmend zilveren hert; *b.* in goud drie natuurlijke zwemmende visschen boven elkander, II. in rood een rood-getongde gouden leeuw. Aanziende *helm*, zonder dekkleeden. *Helmteeken*: een pelikaan met opgeheven vlugt, hare jongen voedende, alles van zilver. *Schildhouders*: regts eene natuurlijke leeuw; links een zilver-gebekte en rood-getongde griffioen, de bovenhelft des lichaams en de vleugels zwart, de benedenhelft in natuurlijke kleur, de staart tusschen de achterpooten.

FOREEST (VAN). In zilver een hoekige roode balk (II, 9). Aanziende gekroonde *helm*. *Helmteeken*: een zilveren ovaal, liggende op de zijde en beladen met den balk van het schild. *Dekkleeden*: zilver en rood. *Schildhouders*: twee klimmende en aanziende roode leeuwen.

FORSTNER van Dambenoy. Gevierendeeld: 1 en 4 in goud een omgewende man, gekleed in blaauw en gedekt met een hoed van 't zelfde, staande met een gouden bijl in de regterhand voor een groenen boom die van de linker-

zijde uitgaat; de voeten van den man zijn niet zichtbaar; 2 en 5 in goud een linkerschuimbalk, linksgeschuind van rood en blaauw. Het geheele schild omboord met goud. Aanzijnde *helm*, gedekt met eene kroon welke tweemaal door een paarsnoer omwonden is. *Helmteeken*: de man tusschen twee olifantstrompen, doorsneden beurtelings van zilver en rood. *Dekkleeden*: regts blaauw en goud, links zilver en rood.

FRIDAGH (VAN). In blaauw drie zilveren ringen. Aanzijnde gekroonde *helm*. *Helmteeken*: een vlugt van blaauw en zilver, elke vleugel beladen met drie ringen, 2 en 1, van 't eene op 't andere. *Dekkleeden*: blaauw en zilver. *Schildhouders*: twee natuurlijke griffioenen.

GANSNEB genaamd TENGNAGEL. In blaauw drie gewende gouden wassenaars, 2 en 1; het schild omboord met goud. Aanzijnde *helm*, zonder dekkleeden. *Helmteeken*: eene vlugt, de vleugels bijna horizontaal liggende, van goud en blaauw. *Schildhouders*: twee natuurlijke leeuwen, de eerste aanzijnde, de tweede omziende, beiden op een grasgrond staande.

GEEN (VAN). In blaauw een groene linkerschuimbalk, beladen met drie gouden jagthoorns, de beide openingen rood, geplaatst in de rigting van den schuimbalk, die in het regterdeel van het schild vergezeld is van een regtopstaand gouden zwaard. Zevenpaarlige kroon. *Schildhouders*: twee Javaansche krijgslieden op een grasgrond. *Wapenspreuk*: FIDELIS GRATUSQUE (*Trouw en dankbaar*).

GEER (DE). In zilver vijf groote aaneengesloten roode spitsruiten, die aan alle zijden de schildranden raken; de middelste ruit beladen met drie boven elkander geplaatste gouden leliën (III, 58). Aanzijnde gekroonde *helm*. *Helmteeken*: een aanzijnde kop en hals van een zilveren ram, gehoord, gehalsband en geklokt van goud. *Dekkleeden*: zilver en rood. *Schildhouders*: twee rood-getongde gouden leeuwen. *Wapenspreuk*: NON SANS CAUSE (*Niet zonder reden*).

GELOES (DE) In zwart een uitgeschulpt gouden kruis. Zwarte, met hermelijn gevoerde en op de panden met het wapen geborduurde mantel, met gouden zoomen en roode koorden en gedekt door eene vijfbladerige kroon.

GERICKE van Herwijnen. Doorsneden: 1 in goud een rood-getongde zwarte adelaarskop en hals; 2 in rood een gouden dwarsbalk, vergezeld van drie zespuntige sterren van 't zelfde. Half-aanziende *helm* met goud-roode wrong. *Helmteeken*: twee zespuntige gouden sterren boven elkander, tusschen eene vlugt van zilver en zwart. *Dekkleeden*: goud en rood. *Schildhouders*: een griffioen en een dubbelstaartige leeuw, beiden omziende en in natuurlijke kleur. *Wapenspreuk*: LABORE, CONSTANTIA, INTEGRITATE. (*Door arbeid, volharding en rechtschapenheid*).

GESSELER (VAN). In zilver een blauuwe dwarsbalk, beladen met drie zespuntige gouden sterren en vergezeld van drie roode leeuwjes. Aanziende gekroonde *helm*, gevoerd met zwart. *Helmteeken*: een uitkomende roode leeuw, *Dekkleeden*: rood en zilver. *Schildhouders*: twee omziende rood-getongde gouden leeuwen, op een grasgrond.

GEUSAU (VAN). In blauuw eene gans met uitgespreide en opgeheven vleugelen op een lossen grond, alles van zilver. Half-aanziende *helm* met blauuw-zilveren wrong. *Helmteeken*: eene liggende gans met gesloten vlugt, uit wier rug een fontein ontspringt, alles van zilver. *Dekkleeden*: blauuw en zilver. Achter het schild ligt een gouden, aan beide zijden uitkomende, leeuw op een grasgrond.

GEVAERTS. In rood een golvende gouden schuinbalk, vergezeld van zes zoomswijze geplaatste blokjes van 't zelfde (III, 49). Aanziende *helm* met rood-gouden wrong. *Helmteeken*: een gouden blokje, tusschen eene vlugt van rood en goud. *Dekkleeden*: rood en goud. *Schildhouders*: twee klimmende en aanziende natuurlijke leeuwen. *Wapenspreuk*: PER TOT DISCRIMINA RERUM (*Door zooveel afwisseling van omstandigheden heen*).

GEVERS. In blaauw eene zilveren lelie. *Wapenspreuk*:
HORA RUIT (*De tijd vervliegt.*)

GEVERS van Endegeest. In blaauw eene zilveren lelie. Half-aanziende *helm*. *Helmtteeken*: de lelie tusschen een vlugt wier rugzijde blaauw en het overige van zilver is. *Schildhouders*: twee omziende rood-getongde gouden leeuwen.

GEVERS van Kethel en Spaland. Gelijk *Gevers van Endegeest*,

GEVERS DEYNOOT. Gevierendeeld: 1 en 4 in blaauw eene zilveren lelie; 2. gedeeld: *a.* in goud drie zwarte ossenkoppen en halzen, 2 en 1, elk overtopt door eene zespuntige ster van 't zelfde; *b.* in rood een smal zilveren St. Andrieskruis, in den bovenhoek vergezeld van drie zespuntige gouden sterren, 2 en 1, en in den benedenhoek van eene regtopstaande ladder van drie sporten van 't zelfde; 5 als 2, doch in omgekeerde volgorde. Half-aanziende *helm* met blaauw-zilveren wrong en zonder dekkleeden. *Helmtteeken*: eene zilveren lelie, tusschen eene vlugt van 't zelfde. *Schildhouders*: twee wilden in natuurlijke kleur, omkranst en omgord met groen loof, elk met eene knods op den schouder en staande op een grasgrond. *Wapenspreuk*: **CONSTANS AC FORTIS** (*Standvastig en krachtig*).

GIRARD (DE) DE MIELLET VAN COEHOORN. Gevierendeeld: I. en IV. het wapen van *de Girard de Miellet*, zijnde in blaauw eene burgt met drie torentjes, van zilver, en in een rood kwartierhoofd eene zespuntige gouden ster, vergezeld regts van een uitkomenden leeuw van 't zelfde en links van een omgekeerden zilveren wassenaar; II. en III. het wapen van *Coehoorn*, 't geen is gevierendeeld: 1 en 4 in goud een regtopstaande zwarte beer met zilveren halsband; 2 en 5 in zilver een zwarte jagthoorn, rood-gesnoerd en gemond, beslagen met zilver. Aanziende *helm* met rood-gouden wrong en zonder dekkleeden. *Helmtteeken*: een regtopstaande en aanziende natuurlijke arend met nederwaartsche vlugt. *Schildhouders*: regts een omziende, zwart-gebekte en rood-ge-

tongde, natuurlijke arend met nederwaartsche vlugt; links een natuurlijke beer; beiden op een grasgrond. *Wapenspreuk*: FAIRE QUE DEVRA, AVIENNE QUE VOUDRA (*Doe wel en zie niet om*), in gouden letteren op een blaauw lint.

GOCKINGA. In goud een zwarte arend met zilveren kop, de vleugelen geopend en de regtervleugel opgeheven, de linker nederwaarts gerigt, staande op een aan de schildpunt dwars gelegd groen stuk hout, en den kop nederbukkende over een regtopstaanden voetboog, die op het stuk hout rust; boog en pees zijn blaauw, lade en veër rood. Aanzierende gekroonde *helm*. *Helmteeken*: een uitkomende zwarte arend met zilveren kop, geplaatst tusschen zes uitkomende gouden pijlen met blaauwe punten. *Dekkleeden*: zwart en goud. *Schildhouders*: twee omziende natuurlijke leeuwen op een grasgrond.

GOEDECKE (VAN). In zilver een golvende roode dwarsbalk, die in het schild iets lager is geplaatst dan gewoonlijk en eene vijfpuntige gouden ster ondersteunt. Half-aanzierende gekroonde *helm*, zonder dekkleeden. *Helmteeken*: twee zilveren vederen. *Schildhouders*: twee op een grasgrond staande wilden, omkranst en omgord met groen loof, de eerste met eene knods op den schouder, de andere met dat wapen bij den voet. [Deze familie is hier te lande ingelijfd in den adelstand, op een adelsdiploma, dd. 20 October 1807 door den hertog van Nassau verleend aan den heer Friedrich Wilhelm v. G. Een neef van dezen werd den 21 Junij 1850 door een opvolgend hertog van Nassau geadeld, doch merkwaardig is het, dat beider wapens geene de minste overeenkomst met elkander hebben. Dat van den laatste vertoont in zilver een wildeman in natuurlijke kleur, omkranst en omgord met loof, staande op een rijzenden grasgrond en in de regterhand eene piek houdende wier ondereinde op dien grond rust; op een aanzierenden gekroonden helm, met zilveren en groene dekkleeden, als helmteeken, tusschen eene

zilveren vlugt een rood hart getopt met een zwart latijnsch kruisje.]

GOES (VAN DER). In zwart drie goud-gehoorde zilveren bokkenkoppen. Half-aanziende *helm* met zwart-zilveren wrong. *Helmteeken*: een kop van 't schild, tusschen twee zilveren vederen. *Dekkleeden*: zwart en zilver. *Schildhouders*: twee omziende goud-gehoorde zilveren bokken.

GOES (MEERMAN VAN DER). Gevierendeeld: 1 en 4 in zwart drie goud-gehoorde zilveren bokkenkoppen (*van der Goes*); 2 en 3 in zwart een meerman, gewapend met een helm, een opgeheven sabel in de regter- en een rondas in de linkerhand, alles van zilver (*Meerman*). Half-aanziende *helm* met zwart-zilveren wrong. *Helmteeken*: een bokkenkop van het 1^e kwartier, tusschen twee zilveren struisvederen. *Schildhouders*: twee omziende goud-gehoorde zilveren bokken.

GOLDBERG (*). In rood een gouden berg, die los in het schild staat. Half-aanziende *helm*, zonder dekkleeden. *Helmteeken*: boven den helm zwevende, een naar de linkerszijde vliegende natuurlijke arend met gouden bek en pooten, met breed uitgespreide nederwaartsche vlugt en als op zijne prooi nederschietende. *Schildhouders*: twee aanziende, met groen loof omkranste en omgorde wilden in natuurlijke kleur, staande op een grasgrond en elk in de vrije hand eene knods naar beneden houdende.

GOLDMAN. Gevierendeeld: 1 en 4 in blaauw vier schuin-links liggende gouden stokjes, schuinregts gerangschikt; 2 en 3 in goud een manshoofd en hals in profil, in natuurlijke kleur. *Kroon* van twee paarlen en drie bladeren. *Schildhouders*: twee klimmende en aanziende natuurlijke leeuwen.

GOLL *van Frankenstein*. Gevierendeeld: 1 en 4 in zilver een zwarte adelaar, die van het 1^e kwartier met den kop omgewend; 2 gedeeld van goud en zwart, beladen met twee met de halzen ineengestregelde draken met gesloten vlugt,

(*) Dit geslacht is in de mannelijke lijn uitgestorven, doch duurt nog voort in regtstreeksche vrouwelijke afstammelingen.

van 't eene in 't andere; 5 in zwart een omgewende natuurlijke goudvink op een groen heuveltje; het geheele schild omboord met goud. Half-aanziende gekroonde *helm*. *Helmteeken*: een regtopstaande zilveren, rood-gevoerde pantoffel, met de punt naar beneden, tusschen eene vlugt doorsneden beurtelings van zwart en goud. *Dekkleeden*: regts rood en zwart, links zilver en zwart.

GOLTSTEIN (VAN). Gedwarsbakt van acht stukken goud en blaauw. Aanziende gekroonde *helm*. *Helmteeken*: twee olifantstrompen volgens het schild. *Dekkleeden*: blaauw en goud. *Schildhouders*: twee klimmende en aanziende, rood-getongde gouden leeuwen, met den staart tusschen de achterpooten.

GOLTZ (VAN DER). Gedeeld, het geheele schild omboord met goud: 1 in zilver een gekanteelde, zwart-gevoegde, roode muur, die de geheele benedenhelft van het veld beslaat en op zijne tinnen een omgewenden, rood-getongden gouden leeuw draagt met een gouden ring tusschen zijne voorpooten; 2 in blaauw een gouden keper, vergezeld van drie leliën van 't zelfde. Over alles heen een met eene achtpaarlige kroon gedekt en met goud omboord groen hartschild, beladen met een schuinregts liggend zilveren zwaard met gouden gevest, en een gouden sleutel met een driehoekig oog en gelijkvormigen baard, schuinlinks over het zwaard gelegd. Drie *helmen*, de middelste met eene achtpaarlige kroon, de beide andere met gewone kroonen gedekt. *Helmteekens*: 1° de leeuw, uitkomende; 2° twee geharnaste armen, komende uit de kroon, de handen bij de polsen schuin over elkander gekruist; de hand die aan de heraldieke rechterzijde uitkomt den gouden sleutel van het hartschild schuinlinks houdende over het schuinregts staande zwaard van 't middenschild, dat door de andere hand gehouden wordt; 3° eene bij de knieën uitkomende vrouw met afgehouden armen, het gelaat, de borst en de stompen der armen vleeschkleurig, met lohangend hair, gekleed in 't rood; en drie gouden ruiten torschende, die naast elkander met de punten

op haar hoofd staan. *Schildhouders*: twee geharnaste mannen met geopend vizier en rood-zilver-blaauwe vederbossen op den helm, elk in de vrije hand een hellebaard houdende. Onder het schild twee gekruiste gouden kanonloopen, pauken, geweren, kogels enz. Alles geplaatst onder een rooden, aan den top der helmen bevestigden, en met hermelijn gevoerden mantel, met gouden franjes, koorden en kwasten.

GRAAFLAND. In goud drie zwarte molshoopen, uit de onderste van welke regts een mol van dezelfde kleur kruipt. Half-aanziende *helm* met goud-zwarte wrong. *Helmteeken*: een zwarte mol. *Dekkleeden*: zwart en goud. [Een tak dezer familie voert de molshoopen zonder den mol, en de dekkleeden van goud en zwart.]

GREZ (DE). Gevierendeeld: 1 en 4 gedwarsbalkt van zes stukken rood en zilver; 2 en 3 in blaauw eene zilveren lelie. Half-aanziende gekroonde *helm*, zonder dekkleeden. *Helmteeken*: kop en hals van een hazewindhond in natuurlijke kleur, met een goud-omboorden en geringden rooden halsband; tusschen eene baniervlugt doorsneden van zilver en rood. *Schildhouders*: regts een natuurlijke leeuw, links een aanzierende wildeman in natuurlijke kleur, omgord en omkranst met groen loof, met zijne linkerhand leunende op eene knods. *Wapenspreuk*: *UTINAM CITIUS!* (*o Waarom niet eerder!*)

GROENINX VAN ZOELLEN. Gevierendeeld: 1 en 4 in zilver drie gestengelde en gebladerde groene olijven, met den steel omlaag (*Groënix*); 2 en 3 in rood een zilveren kruis (*Zoelen*). Twee *helmen*, de eerste met zilver-groene, de tweede met rood-zilveren wrong. *Helmteeken*: 1^o een olijf van het 1^e kwartier, voor eene omgewende zilveren vlugt; *dekkleeden*: zilver en groen; 2^o een uitkomende rood-getongde groene griffioen; *dekkleeden*: zilver en rood. *Schildhouders*: een zilveren paard en een rood-getongde groene griffioen met den staart tusschen de achterpooten: *Wapenspreuk*: *PATRIÆ HAUD SEGNI* (*Voor 't vaderland niet laauw*).

GROTENHUIS (VAN). In goud een spits toeloopend rood huis van drie verdiepingen, met blaauw dak en stoep; op elken hoek en op den top staat een zilveren kruisje. Aanzijnde *helm*, gedekt met eene vijfbladerige kroon en zonder dekkleeden. *Helmtteken*: twee uitkomende armen bekleed met rood, de handen blaauw. *Schildhouders*: twee natuurlijke leeuwen op een grasgrond.

GULCHER. Gevierendeeld: 1 en 4 in blaauw drie zilveren dwarsbalken, vergezeld van drie zespuntige sterren van 't zelfde, 2 boven en 1 onder den eersten balk; 2 en 3 in zilver een galopperend paard in natuurlijke kleur, ondersteund door vier beurtelings blaauwe en zilveren golvende dwarsstreepen; het 2^o en 3^o kwartier elk met een golvenden rooden schildvoet. Aanzijnde gekroonde *helm*. *Helmtteken*: een uitkomende roode leeuw, tusschen eene zilveren vlugt. *Dekkleeden*: rood en zilver. *Schildhouders*: regts een klimmende en aanzijnde, rood-getongde gouden leeuw; links een gouden arend met opgeheven vlugt.

GIJSELAAR (DE). Gevierendeeld, en het schild geheel omboord met goud: 1 en 4 in zilver eene roode burgt, verlicht en geopend van zwart, de deurposten van goud, de opgetrokken valdeur van 't zelfde; 2 en 3 in rood een zilveren linkerschuinbalk, begeleid van zes gouden leliën, 3 aan elke zijde. Aanzijnde *helm*, gevoerd met goud. *Helmtteken*: de burgt. *Dekkleeden*: rood en zilver, doormengd met goud. *Schildhouders*: twee Romeinsche krijgsknechten, elk met eene piek, alles geheel van goud.

HACKFORT (VAN). In goud een roode dwarsbalk, vergezeld van drie zilveren leliën (die men soms ook rood vindt afgebeeld). Half-aanzijnde *helm* met goud-roode wrong. *Helmtteken*: een zittende zilveren hazewindhond, rood-ge-halsband met gouden ring.

HAERSOLTE (VAN). In goud drie zwarte kepers. Het schild gedekt met een gouden hoofdring met zeven paarlen op den rand en zesmaal omwonden met een paarlinoer; daar-

boven een aanzierende *helm* met zwart-gouden wrong. *Helmteeken*: drie zwarte waterlissen met gouden stengels. *Dekkleeden*: rood en goud. *Schildhouders*: twee omziende rood-getongde gouden griffioenen met den staart tusschen de achterpooten, den voorvleugel opgeheven en den achtervleugel nederwaarts gerigt. *Wapenspreuk*: OMMIA TEMPUS HABET (*Alles heeft zijn tijd*), met zwarte letters op een groen lint.

HAEFTEN (VAN). In rood drie palen van vair; en een gouden schildhoofd waarin een zwarte barensteel. Aanzierende *helm* met eene vijfbladerige kroon. *Helmteeken*: twee uit den helm komende zwarte paardenpooten met zilveren hoefijzers, *Dekkleeden*: goud en blaauw, doormengd met rood. *Schildhouders*: twee rood-getongde zwarte leeuwen.

HAERSMA (DE BLOQC VAN) DE WITH. In blaauw twee schuingekruiste zilveren degens met gouden gevesten, de punten omlaag, vergezeld van drie vlinders van de tweede kleur, twee liggende geplaatst op zijde van de degens en naar elkander toegewend, en één regtopstaande in de schildpunt. Half-aanzierende *helm*, gedekt met eene vijfbladerige kroon, terwijl in elke ruimte tusschen de bladeren een paartje ligt. *Helmteeken*: eene zilveren vlugt. *Dekkleeden*: zilver en blaauw.

HALFWASSENAER van Onsenoort. Gedeeld: 1 effen zilver; 2 doorsneden: *a.* in rood een gouden dwarsbalk; *b.* in blaauw drie zilveren wassenaars. Ridderkroon.

HALL (VAN). In goud drie roode kepers, vergezeld van drie natuurlijke hertenkoppen 2 in het schildhoofd en 1 aan de schildpunt; elke keper is beladen met eene zespuntige zilveren ster. Aanzierende *helm*. *Helmteeken*: eene ster van 't schild. *Dekkleeden*: goud en rood. *Schildhouders*: twee natuurlijke herten, elk met een groenen olijftak in den bek. *Wapenspreuk*: FIDE ET LABORA (*Vertrouwen en werk*). [De heer Mr. F. A. van Hall voerde vóór zijne verheffing tot den adelstand: In goud drie roode kepers, elke keper overtopt door eene zespuntige zilveren ster; alles vergezeld van drie natuurlijke hertenkoppen, 2 boven en 1

beneden in 't schild. *Helmteeken*: eene zespuntige zilveren ster. *Dekkleeden*: goud en rood].

HARDENBROEK (VAN). In rood vier golvende gouden dwarsbalken. Half-aanziende *helm* zonder dekkleeden, gedeekt door eene baronnen-baret die op den bovenrand vijf paarlen draagt. *Helmteeken*: twee regtopstaande, gouden koorden met kwasten, de kwasten omhoog, tusschen eene vlugt volgens het schild, doch waarop de balken verkort zijn. *Schildhouders*: twee omziende, rood-getongde zilveren leeuwen. *Wapenspreuk*: SEMPER IDEM (*Steeds dezelfde*).

HAREN (VAN). In zilver vier roode dwarsbalken (*van Haren*) en een gouden vrijkwartier beladen met drie roode schuinbalken (*Cortenbach*). Half-aanziende *helm*, met blaauw gevoerd. *Helmteeken*: een roode hoed met opgetoomden zilveren rand, getopt met twee hanevlerken of bundels hanevederen, regs rood met zilveren weerschijn, links geheel zilver. *Dekkleeden*: zilver en rood.

HARINXMA thoe Sloten. Gevierendeeld: 1 in zilver een roode leeuw; 2 en 3 in groen drie bladerlooze gouden eikels, de stelen omlaag; 4 in zilver een zwarte leeuw. Over alles heen een gedeeld hartschild: 1 in goud een halve zwarte adelaar, uitgaande van de deelingslijn; 2 effen zilver. Half-aanziende *helm* met rood-zilveren wrong. *Helmteeken*: een zwarte adelaarskop en hals. In plaats van dekkleeden twee bladerlooze groene eikentakken, elk bevrucht met drie gouden eikels. [De tegenwoordige *Harinxma's* voeren niet het hier beschreven wapen, dat bij den Hoogen Raad van Adel geregistreerd is, maar bedienen zich van het door hun stamvader, Bocke Harinxma den Oude — overleden in 1466 of 1469 — gebezigde wapen, namelijk: Gevierendeeld: 1 in zilver een roode leeuw; 2 en 3 in goud drie bladerlooze groene eikels met de stelen omlaag; 4 in zilver een zwarte leeuw. Over alles heen een gedeeld hartschild: 1 in goud een halve zwarte adelaar, uitgaande van de deelingslijn; 2 effen zilver. Half-aanziende *helm* met

goud-groene wrong. *Helmteeken*: een zwarte adelaarskop en hals, tusschen twee bladerlooze groene eikentakken, elk bevrucht met drie gouden eikels.]

HARTSEN. Gevierendeeld: 1 en 4 doorsneden: *a.* in blaauw eene vijfbladerige, rood-gevoerde gouden kroon; *b.* in zilver een rood hart; 2 en 5 in goud drie zwarte zwijns-koppen met zilveren slaglanden. Aanzierende *helm* met rood-zilver-goud-zwarte wrong. *Helmteeken*: regts een uitkomend en omgewend hert in natuurlijke kleur, dat zijn voorpooten houdt boven een zwijnskop van het 2^e kwartier, ter linkerzijde geplaatst. *Dekkleeden*: regts zilver en rood, links goud en zwart.

HAZE (DE) BOMME. Gevierendeeld: 1 en 4 in blaauw drie naast elkander regtopstaande gouden palingen zonder kop, en in een zilveren schildhoofd drie roode koeken; 2 en 5 in rood een springende gouden haas beneden in 't kwartier, overtopt door twee zespuntige gouden sterren naast elkander. Half-aanzierende *helm* met rood-gouden wrong. *Helmteeken*: een uitkomende gouden haas. *Schildhouders*: twee gouden griffioenen, met den staart tusschen de achterpooten, op een grasgrond.

HEECKEREN (VAN). In goud een rood kruis. Aanzierende gouden *helm*. *Helmteeken*: een van goud en rood geschaakte hoed, met opgetoomden rand van onderen rood, de bovenzijde van goud. *Dekkleeden*: rood en goud. *Schildhouders*: twee omziende gouden griffioenen met roode pijltongen, de voorvleugel opgeheven, de linkervleugel nederwaarts gerigt, de staart tusschen de achterpooten.

HEEMSKERCK (VAN) VAN BEEST. In blaauw een rood-getongde en genagelde zilveren leeuw. Twee *helmen*, elk gedekt met eene elfpaarlige kroon. *Helmteekens*: 1^o zeven zilveren struisvederen, oprijzende uit eene kuip in natuurlijke kleur; 2^o de leeuw, uitkomende. *Dekkleeden* van beide helmen: zilver en blaauw. *Schildhouders*: twee rood-getongde zilveren griffioenen met den staart tusschen de achterpooten.

◦ **HEEMSTRA (VAN)**. In blaauw een gouden adelaar. Aanzijnde gekroonde *helm*. *Helmteeken*: een dubbele gouden adelaar. *Dekkleeden*: blaauw en goud. *Schildhouders*: twee omziende, rood-getongde gouden arenden met nederwaartsche vlugt.

HEEMSTRA (SIXMA VAN). *Het voorgaande wapen*.

HEERDT (VAN). In zilver een zwarte schuinbalk. Aanzijnde *helm* met zilver-zwarte wrong. *Helmteeken*: eene vlugt van zilver en zwart, regts beladen met een zwarten regter- en links met een zilveren linkerschuinbalk. *Dekkleeden*: zilver en zwart.

HEES (VAN) van Berkel. Doorsneden: 1 in goud een regtopstaande en breed uitgespreide groene heestertak; 2 in zilver een golvend blaauw St. Andrieskruis. Ridderkroon.

HEIDEN (VAN) Reinestein. Gevierendeeld: 1 en 4 in blaauw drie zilveren dwarsbalken; 2 en 5 in goud een roode schoorsteenhaal, bestaande in eene dwarsliggende en aan het regtereinde tot een haak omgebogen stang; aan het linkereinde is een naar beneden loopende en links uitgetande reep bevestigd, die van onderen in een omgewenden haak eindigt; beide haken met elkander verbonden door een over beiden heengaande ovalen ring. In een gouden hartschild een dubbele zwarte adelaar, elke kop goud-gekroond. Drie gekroonde *helmen*. *Helmteekens*: 1^o en 5^o eene vlugt volgens het 1^e kwartier; 2^o een schildje met het wapen van het 2^e kwartier, tusschen twee vederen, de eene goud, de andere rood. *Dekkleeden*: van den 1^{en} helm, zilver en blaauw; van den 2^{en}, goud en zwart; van den 5^{en}, goud en rood. *Schildhouders*: twee klimmende en aanzijnde gouden leeuwen op een grasgrond.

HEILMAN van Stoutenburg. In goud een Indiaan in natuurlijke kleur op een grasgrond, het hoofd omwonden met een hoofdwrong, waaraan zich ter linkerzijde drie vederen vertoonen, en omgord met een schort van vederen, alles van rood, zilver en blaauw; in de regter-

hand houdt hij een zilveren pijl, gevederd van rood, zilver en blaauw, met de punt naar boven; de linkerhand zet hij in de zijde. Zevenpaarlige kroon. Schildhouders: twee omziende, rood-getongde gouden leeuwen.

HEIM (VAN DER). In goud drie opspringende roode vossen, Half-aanziende gekroonde helm. Helmteeken: een uitkomende roode vos. Dekkleeden: goud en rood.

HELBIG (VON). Doorsneden: 1 in goud een roode leeuw, die met de beide voorklaauwen het lemmer van een regtopstaand blaauw zwaard omklemt; 2 in blaauw eene gouden bloem, bestaande in een bloemenhart waarvan in de rondte acht eikenbladvormige bladeren uitgaan. Het gansche schild omboord met goud. Half-aanziende gekroonde helm. Helmteeken: een uitkomende geharnaste ridder met rood-gepluimden helm, het vizier geheel geopend, doch met twee traliën over het gezicht; in de opgeheven regterhand houdt de ridder een zilveren zwaard. Dekkleeden: regts goud en rood, links goud en blaauw.

HELDEWIER. Doorsneden; 1 in rood een opspringende gouden leeuw; 2 in groen eene gouden fontein met twee zilveren stralen, de fontein in den vorm van een zeshoekigen bak waaruit een gebeeldhouwd kolommetje opstijgt, uit welks top regts en links een waterstraal nederstort. Half-aanziende helm met rood-gouden wrong. Helmteeken: een uitkomende gouden leeuw. Dekkleeden: rood en goud. Schildhouders: twee omziende gouden leeuwen. Wapenspreuk: PIETAS ANTE OMNIA (Godsvrucht bovenal.)

HEMERT (VAN). In goud drie blaauw-getongde zwarte leeuwenkoppen zonder halzen. Blaauwe helm, omboord met goud, gevoerd met rood en gedekt met eene kroon. Helmteeken: twee van zwart en goud ineengedraaide steenbokshoorns. Dekkleeden: goud en zwart. Schildhouders: twee omziende griffioenen in natuurlijke kleur met nederwaartsche zwarte vleugelen, de staart tusschen de achterpooten.

HERZEELE (VAN). Gedeeld: 1 in rood een gouden ke-

per en een uitgeschulpte zilveren streepzoom; 2 nogmaals gedeeld door twee lijnen, 't geen drie vakken doet ontstaan: 1 in zilver een roode ring, vergezeld van vier harten van 't zelfde, 2 en 2, de twee onderste omgekeerd; 2 in rood twee schuingekruiste knoestige gouden knuppels; 5 in zilver drie rood-gebekte zwarte eendjes zonder pooten, boven elkander. Half-aanziende *helm* met goud-roode wrong. *Helmteeken*: een paauwenstaart van acht vederen, de vier eerste zwart, de vier andere van zilver, elke veder beladen met vier boven elkander geplaatste blokjes van 't eene op 't andere. *Dekkleeden*: rood en goud. *Schildhouders*: een rood-getongde groene griffioen met den staart tusschen de achterpooten, en een natuurlijke leeuw.

HESSELT *van Dinter*. In rood drie zilveren rozen; en een blokzoom van zilver en rood. Kroon van drie bladeren en twee driehoeken van paarden in de tusschenruimten. *Schildhouders*: een gouden leeuw en een omziende griffioen van 't zelfde, met den staart tusschen de achterpooten, beide dieren rood-getongd.

HETTEMA (DE HAAN). Gedeeld: 4 in goud een halve zwarte adelaar, uitgaande van de deelinglijn; 2 in goud drie roode kasteelgevels (in den vorm der vroegere trapgevels) boven elkander. Half-aanziende *helm* met goud-roode wrong. *Helmteeken*: drie gouden struisvederen, elk beladen met een rooden kasteelgevel. *Dekkleeden*: goud en rood.

HEYDEN (VAN DER) *van Baak*. In zilver een zwarte vleugel. Half-aanziende *helm* met zwart-zilveren wrong. *Helmteeken*: drie groene rozenstekjes elk met eene roode bloem aan den top, tusschen eene vlugt van zilver en zwart. *Dekkleeden*: zwart en zilver.

HOCHEPIED (DE). Gedeeld: 4 in zilver een roode keper, vergezeld van drie zwarte wassenaars; 2 in blaauw een natuurlijke regterarm en hand, uitgaande van de linkerzijde en wijzende naar den regterbovenhoek, van onderen vergezeld van twee halve kluisters met hunne kettingen, van zilver.

Twee gekroonde *helmen*. *Helmteekens*: 1° een zwevende zwarte wassenaar; *dekkleeden*: zilver en rood; 2° de hand en arm, loodregt oprijzende uit de kroon; *dekkleeden*: zilver en blaauw.

HOCHÉPIED (Graven DE). Het voorgaande wapen, doch de hand staat los in het schild, de twee halve boeijen zijn met een ketting aan elkander verbonden, en bij de helmteekens zweeft de wassenaar tusschen eene regts van zilver en zwart, links van rood en zilver doorsneden vlugt, terwijl de hand los en regtop staat tusschen twee van blaauw en zilver geschakeerde olifantstrompen.

HOEFFT. In zwart een zilveren St. Andrieskruis. Aanzijnde *helm* met zilver-zwarte wrong. *Helmteeken*: een schildje met het wapen, tusschen eene doorsneden vlugt, beurte- lings van zilver en zwart. *Dekkleeden*: zilver en zwart. *Schild- houders*: twee omziende gouden griffioenen. *Wapenspreuk*: OPTIMUS QUISQUE NOBILISSIMUS (*De braafste is de edelste.*) (IV, 59).

HOËVELL (VAN). In goud drie zwarte schaaftbeitels (vol- gens sommigen, doch meer waarschijnlijk is het dat deze figuren heuvels voorstellen), gaffelswijze in het schild ge- plaatst met de toppen naar het middenpunt en daar met zwarte staafjes aan elkander verbonden. Aanzijnde *helm* met zwart-gouden wrong. *Helmteeken*: eene vlugt van goud en zwart. *Dekkleeden*: goud en zwart. *Schildhouders*: twee omziende rood-getongde gouden leeuwen op een grasgrond.

HOEVEN (VAN DER). In zilver een rood hert, sprin- gende over een hek van 't zelfde. Aanzijnde *helm* met zil- ver-roode wrong. *Helmteeken*: een uitkomend rood hert. *Dekkleeden*: zilver en rood. *Schildhouders*: regts een zil- veren eenhoorn, met gouden manen, staart, hoorn en hoeven; links een rood hert. *Wapenspreuk*: NIL VOLENTIBUS ARDUUM (*Dengeen, die wil, valt niets moeijelijk.*)

HOGENDORP (VAN). Gevierendeeld: 1 en 4 in goud een halve zwarte adelaar, gekroond van 't veld, uitgaande van de deelingslijn; 2 en 3 in blaauw een gekroonde en dubbelstaar-

tige gouden leeuw. In een gekroond zilveren hartschild een zwart molenrad van vier spaken en zestien schepplankjes. Aanzijnde gekroonde *helm*. *Helmteeken*: het molenrad tusschen eene antieke vlugt van zwart en zilver, de zwarte vleugel voor en de zilveren achter het rad. *Dekkleeden*: regts zilver, goud en zwart; links zilver, zwart, goud en blaauw. *Schildhouders*: twee omziende gouden griffioenen, met den staart tusschen de achterpooten. *Wapenspreuk*: NE JUPITER QUIDEM OMNIBUS. (*Zelfs Jupiter kan het niet ieder naar den zin maken*).

HOGENDORP (VAN). In zilver een zwart molenrad van vier spaken en zestien schepplankjes; en een blaauw vrijkwartier beladen met een bundel van zeven pijlen, met een lint zamengesnoerd, depunten omhoog, onder eene koninklijke kroon en tusschen het jaartal 18—15, alles van goud. Half-aanzijnde gekroonde *helm*. *Helmteeken*: het molenrad, welks eerste vierdedeel bestaat uit het beschrevene vrijkwartier; tusschen eene antieke vlugt van zilver en zwart; het rad gaat over den zilveren vleugel en de zwarte vleugel over het rad. *Dekkleeden*: zilver en zwart. *Schildhouders*: twee gouden griffioenen met den staart tusschen de achterpooten. [Wapen van Gijsbert Karel graaf van Hogendorp, den beroemden staatsman.]

HOGENDORP (VAN) *van Hofwegen*. Wapenschild, schildhouders en wapenspreuk gelijk de voorlaatsten. Drie gekroonde *helmen*. *Helmteekens*: 1° en 5° twee banieren met gouden franjes en pieken; de eerste blaauw met eene gouden lelie tusschen drie sterren van 't zelfde, 2 en 4; de tweede van goud met een zwarten adelaar met nederwaartsche vlugt; *dekkleeden*: goud en blaauw; 2° het molenrad; *dekkleeden*: zilver en zwart.

HOGGUER. Gevierendeeld: 1 en 4 in goud een halve steenbok met drie ringen naast elkander in den bek, alles zwart; 2 en 5 eene zilveren rots, die los in het kwartier staat, van drie toppen naast elkander, met een zilveren zee-

meeuw op den middelsten top. In een blaauw hartschild een gouden leeuw. Twee *helmen*, gedekt met kroonen van acht paarlen op den rand, en aan de hoeken en in 't midden nog een paarl daarop. *Helmteekens*: 1° de halve steenbok; 2° de leeuw, uitkomende. Elke helm heeft zijne *dekkleeden* van blaauw, zwart, zilver en goud.

HOLMBERG de Beckfelt. Geschuind, met eene zilveren rivier op de deelingslijn: 1 in rood drie zwarte kraaijen, 2 en 1; 2 in blaauw twee gouden bergen naast elkander. Aanzijnde *helm* met rood-zilver-blaauwe wrong, zonder dekkleeden. *Helmteeken*: een gebladerde, gebloemde en van drie appelen voorziene oranjetak in natuurlijke kleur, tusschen eene zilveren vlugt. *Schildhouders*: een omziende natuurlijke leeuw, en een omziende zwarte arend met gouden bek en pooten en gesloten vlugt. *Wapenspreuk*: FIDÈLE à MON DEVOIR (*Mijn pligt getrouw*).

HOLTHE (VAN). In zwart een goud-gekroonde, getongde en genagelde zilveren leeuw, tusschen twee bladerlooze groene takken, geplaatst als een omgekeerde keper. Aanzijnde gouden *helm*, gevoerd met zwart, gedekt met eene zwart-gouden wrong en daarop eene kroon. *Helmteeken*: de figuren van 't schild, uitkomende, en daarboven met gouden letteren op een blaauw lint: DEUS VINCENTI DAT CORONAM (*Den overwinnaar schenkt God de kroon.*) *Dekkleeden*: zwart, zilver en goud. *Schildhouders*: twee omziende, goud-getongde en genagelde zilveren leeuwen.

HOOFT. In rood een zilveren manshoofd in profiel, met gouden hair, omwonden met een groenen lauwerkrans, die van achteren vastgehouden wordt door een ahangenden blaauwen, met gouden leliën bezaaiden, sluijer. Half-aanzijnde *helm*, met blaauw-zilveren wrong. *Helmteeken*: het hoofd tusschen eene zilveren vlugt. *Dekkleeden*: blaauw en zilver.

HOORN (VAN) van Burgh. In goud eene roode dwarsbalk, van boven vergezeld van twee zwarte paardenkoppen en halzen, en van onderen van een zwarten jagthoorn. Aan-

ziende *helm* met goud-zwarte wrong. *Helmteeken*: de jagthoorn. *Dekkleeden*: goud en zwart. *Schildhouders*: twee zilveren eenhoorns. *Wapenspreuk*: ELECTUS A DEO BEATUS (*Zalig de van God verkorene*).

HORA SICCAMA. Gevierendeeld: 1 en 4 in blaauw een zilveren hazewindhondskop met gouden halsband; 2 en 5 in zilver twee natuurlijke hertenkoppen en halzen in 't hoofd, en een zwarte jagthoorn, beslagen en gesnoerd met goud, aan de punt. Aanziende gekroonde *helm*. *Helmteeken*: een omgewende zilveren, goud-gehalsbande hazewindhondskop en hals, en daarnaast een natuurlijke hertenkop en hals; alles tusschen eene zilveren vlugt. *Dekkleeden*: zilver en blaauw. *Schildhouders*: twee goud-gehalsbande zilveren hazewindhonden op een grasgrond.

HÖVELL (VAN). Gelijk VAN HOËVELL.

HOVY. Doorsneden: 1 in blaauw drie omgewende zilveren wassenaars naast elkander; 2 in rood twee zespuntige gouden sterren naast elkander; het geheele schild omboord met goud. Ridderkroon. *Schildhouders*: twee griffioen, het bovenlijf en de vleugels in natuurlijke kleur, het overige groen, de staart tusschen de achterpooten.

HUGENPOTH (VAN). In rood een beurtelings gekanteelde zilveren dwarsbalk. Aanziende gouden *helm* met zilver-roode wrong. *Helmteeken*: kop en hals van een brak, volgens het schild. *Dekkleeden*: zilver en rood.

HUMALDA (VAN). In blaauw een klimmende en springende zilveren eenhoorn, ondersteund door een wassenaar van 't zelfde, en begeleid aan elken kant door drie boven elkander geplaatste zespuntige gouden sterren. Aanziende *helm* zonder dekkleeden, gedekt door eene vijfbladerige kroon. *Helmteeken*: drie blaauwe struisvederen, elk beladen met drie zespuntige gouden sterren boven elkander. *Schildhouders*: twee aanzierende natuurlijke leeuwen. (Bij Weleveld staan vier van de sterren nagenoeg schuinlinks gerangschikt, de vijfde

bevindt zich in den regterboven-, en de zesde in den linkerbenenhoek.)

HUYDECOPER van Maarseveen. Gedeeld: 1 in blaauw een zilveren adelaar; 2 doorsneden, *a.* van goud met drie zwarte ossenschedels, 2 en 1, waarboven eene zespuntige ster van 't zelfde, en *b.* van zwart met een springenden zilveren hazewindhond met rooden halsband. In een zilveren hartschild een natuurlijk wild zwijn. Aanzierende gekroonde *helm*. *Helmteeken*: een uitspringende en geheel van voren geziene Centaur, in natuurlijke kleur; hij heeft het hoofd omgewend en schiet naar links een pijl van den boog, terwijl hij aan elke zijde vergezeld is van drie vaantjes aan gouden pieken, de vaantjes ter regterzijde doorsneden van zilver en blaauw, die ter linkerzijde doorsneden van groen en goud. *Dekkleeden*: regts blaauw en zilver, links goud en zwart. *Schildhouders*: twee boogschietende Centauren.

HUYDECOPER van Zeist. Geheel het voorgaande wapen, doch met het volgende verschil: de linkerhelft van het schild is doorsneden in drieën: *a.* in zwart eene achtpuntige zilveren ster; *b.* in goud drie zwarte ossenschedels, 2 en 1; *c.* het zwarte veld met den hond. Het hartschild is gedeeld, van zilver met een zwarten en van blaauw met een zilveren sleutel, beiden staande en afgewend.

HUYGHENS. In zilver twee zwarte dwarsbalken. Aanzierende *helm* met zilver-zwarte wrong. *Helmteeken*: een uitkomende zilveren adelaar. *Schildhouders*: twee gouden griffioenen met den staart tusschen de achterpooten.

HUYSSSEN van Kattendijke. In blaauw drie gouden leliën, 2 en 1, met de voeten naar het middenpunt gerigt; tusschen de beide bovenste leliën eene roode, goud-geknopte en groen-gepunte roos. In een groot zwart hartschild een gouden keper, vergezeld van drie zilveren schelpen. Half-aanzierende blaauwe, goud-getraliede en gezoomde, groen-gevoerde *helm*, gedekt met eene stedekroon. *Helmteeken*: eene gouden lelie. Blaauwe, zilver-gevoerde mantel met

vele stijve regte plooijen, en met wapperende gouden koor-den en kwasten van den top des helms uitgaande. *Schildhouders*: twee wilden, omkranst en omgord met bladeren en elk eene knods op den schouder dragende, alles van goud. *Wapenspreuk*: NEC TIMIDE NEC TUMIDE (*Noch schroomvallig, noch vermetel*).

IDDEKINGE (VAN). Gedeeld: 1 in zilver een omgewende en klimmende zwarte hazewindhond met gouden halsband; 2 in zilver een klimmende vos in natuurlijke kleur. Aanzijnde *helm* met rood-zilver-zwarte wrong. *Helmteeken*: de hazewindhond, uitkomende. *Dekkleeden*: regts zilver en zwart, links zilver en rood. *Schildhouders*: twee natuurlijke leeuwen, die ter regterzijde achter het schild liggende, de andere klimmende en omziende. *Wapenspreuk*: FIDE, SED CUI VIDE (*Vertrouw, doch zie toe wien*).

IMBYZE (VAN) VAN BATENBURG. Gevierendeeld: 4 en 4 geschuinbakt van zes stukken goud en blauw, met een zwarten schaduwleeuw daarover heen; alles beslotenbinnen een ingeschulpten rooden streepzoom (*Imbyze*); 2 en 5 in rood een gouden St. Andrieskruis, vergezeld van vier gouden droog-scheerdersscharen met de punten omlaag (*Batenburg*). Twee aanzijnde *helmen*, de eerste gekroond met een hoofdtring omwonden door een paarsnoer, de tweede met eene kroon van negen paarlen. *Helmteekens*: 1^o twee uitkomende mannen, gekleed in oud-Nederlandsch regenten-gewaad, gedekt met zwarte hoesden, en daarboven de *Wapenkreet*: SILLY! SILLY! 2^o twee uitkomende zilveren beerenpooten, elk een rooden bol houdende, tusschen eene vlugt volgens het 2^e kwartier. Regts van het schild en de helmen hangen blauw-gouden *dekkleeden* naar beneden; links staat als *schildhouder* een Batavier in natuurlijke kleur, bekleed met eene dierenhuid, waarvan het kopstuk zijn hoofd bedekt en twee roode vleugelen draagt; op den rug heeft hij boog en pijlen, in zijne regterhand een langen fakkelstaak, die op den top eene gouden schaar draagt met de punten naar boven, terwijl zijne linkerhand rust op het

vierkante en holle Bataafsche teenen schild. *Wapenspreuk*: SOBRIE, VIGILANTER (*Matig, waakzaam.*)

IMHOFF (VAN). Geviereendeeld: 1 en 4 in rood een gouden zeeleeuw; 2 en 3 gedeeld van rood en zilver, met een ring van 't eene in 't andere. In een gouden hartschild een dubbele zwarte adelaar overtopt door eene gouden kroon. Drie gekroonde helmen. *Helmteekens*: 1° de zeeleeuw; *dekkleeden*: rood en goud; 2° de dubbele adelaar met de kroon; *dekkleeden*: rechts rood en goud, links zilver en rood; 3° de gedeelde ring, met zeven roode hanenvederen op zijn top; *dekkleeden*: zilver en rood.

INGEN (VAN). In blaauw een beurtelings gekanteelde zilveren dwarsbalk. Half-aanziende gekroonde helm. *Helmteeken*: eene zwarte vlugt. *Dekkleeden*: blaauw en zilver. *Schildhouders*: twee omziende gouden griffioenen, met den staart tusschen de achterpooten.

INN-UND KNIPHAUSEN (VON). Geviereendeeld: 1 en 4 in goud een rood-getongde, dubbelstaartige zwarte leeuw, die van het 1° kwartier omgewend; 2 en 3 in zilver een zwarte, goud-gehalsbande draak met opgeheven vleugelen, die van het 3° kwartier omgewend. In een van groen en zwart gedeeld hartschild een zilveren leeuw over de deelinglijn heen. Drie gekroonde helmen. *Helmteekens*: 1° de leeuw van het 1° kwartier, uitkomende, tusschen eene zwarte en gouden vlugt; 2° de leeuw van het hartschild, voor en tusschen zeven van groen en zwart doorsneden vaantjes; 3° de draak van het 2° kwartier, uitkomende. *Dekkleeden*: goud en zwart. *Schildhouders*: twee rood-getongde gouden leeuwen op een grasgrond.

ISENDOORN (D') à BLOIS. In rood drie palen van vair en een gouden schildhoofd. Kroon van twee paarlen en drie bladeren. *Helmteeken*: een omgewende roode leeuw, tusschen twee zwarte fakkels met zilveren beslag en gouden vlam. *Schildhouders*: twee natuurlijke leeuwen.

ISSELMUDE (VAN). In rood een zilveren keper, verge-

zeld van drie zilveren eendjes zonder voeten. Half-aanziende *helm* met rood-zilveren wrong. *Helmteeken*: een roode drakenkop en hals, de hals beladen met een zilveren keper. *Dekkleeden*: zilver en rood. *Schildhouders*: twee rood-getongde gouden leeuwen.

ITTERSUM (VAN). In zilver drie aanzierende roode ezelskoppen. Half-aanziende *helm*. *Helmteeken*: een roode hoed met opgetoomden zilveren rand en twee roode ezelsoren. *Dekkleeden*: zilver en rood. *Wapenspreuk*: ID TER SUM. (*Dat ben ik driemaal.*)

JANSSENS. Gedeeld: 1 in blaauw eene zilveren roos, vergezeld van vier gouden leliën, 2 en 2, de toppen naar de roos gerigt; 2 in zilver een rood-getongde en genagelde blaauwe leeuw. Half-aanziende *helm* met blaauw-zilveren wrong. *Helmteeken*: een uitkomende wildeman in natuurlijke kleur, in zijne regterhand eene morgenster houdende wier steel op de wrong rust. *Dekkleeden*: blaauw en zilver.

JANTZON VAN ERFFRENTEN. Gevierendeeld: 1 en 4 in rood het hoofd van een Javaan in profiel, met een zilveren hoofdwrong, vergezeld van driemaal drie zilveren voelangsels, elk drietal met staafjes in den omgekeerden gaffelvorm aan elkander verbonden; 2 en 5 in groen eene springende gouden ree. Half-aanziende *helm*, gedekt met eene vijfbladerige kroon, zonder helmteeken. *Dekkleeden*: regts rood en zilver, links groen en goud. *Schildhouders*: twee omziende leeuwen in natuurlijke kleur.

JONG (DE) *van Beek en Donk*. In goud een blaauw manshoofd in profiel. Half-aanziende *helm* met goud-blaauwe wrong. *Helmteeken*: het hoofd, tusschen eene vlugt van goud en blaauw. *Dekkleeden*: goud en blaauw. *Schildhouder*: een natuurlijke leeuw ter regterzijde, op een grasgrond staande.

JONGE (DE). In goud een golvende blaauwe dwarsbalk. Half-aanziende zwart-gevoerde *helm* met goud-blaauwe wrong. *Helmteeken*: een regterarm, bekleed met goud, gehandschoend met zilver, houdende een gouden vager. *Dekkleeden*: goud en

blauw. *Schildhouders*: regts een gouden leeuw, links een omziende gouden griffioen.

JONGE (DE) van Ellemeet. In goud een golvende blauwe dwarsbalk. In een blauw hartschild, over alles heen, twee golvende zilveren dwarsbalken. Half-aanziende *helm* met goud-blaauwe wrong. *Helmtecten*: een natuurlijk geharnaste regterarm, de vleeschkleurige hand een gouden vager omklemmende. *Dekkleeden*: goud en blauw. *Schildhouders*: een gouden leeuw en een omziende gouden griffioen.

JONGE (DE) van Zwijnsbergen. Het voorgaande wapen, met deze verschillen: de helm is aanzierende en gekroond, en de schildhouders zijn: regts een omziende zilveren griffioen met den staart tusschen de achterpooten, links een omziende natuurlijke leeuw.

JUNIUS VAN HEMERT. Gevierendeeld: 1 en 4 in rood drie palen van vair, en een gouden kwartierhoofd beladen met een opkomenden, rood-getongden en genagelden zwarten leeuw; 2 en 5 gedeeld: *a.* in zilver, omzoomd met rood, zes blauwe dwarsbalkjes; *b.* in blauw eene vijfbladerige zilveren mispelbloem, geknopt en gepunt van goud, en een gouden kwartierhoofd met drie roode meerltjes. Twee *helmen*, van welke de eerste door een gouden, met gesteenten versierden hoofdtring, de tweede met eene gewone kroon gedekt is. *Helmtecten*: 1° een uitkomende en omgewende, rood-getongde en genagelde zwarte leeuw; *dekkleeden*: goud en zwart; 2° een zwarte adelaarskop en hals, tusschen eene vlugt van 't zelfde; *dekkleeden*: zilver en blauw. *Schildhouders*: twee natuurlijke leeuwen.

KARNEBEEK (VAN) In blauw een gouden schuinbalk, beladen met twee roode jagthoorns, die elkander de ronding toewenden, de mondingen boven; de balk vergezeld in den linkerbovenhoek van een bladerloos eikentakje met drie eikels, alles van goud, en in de schildpunt van eene zilveren zee waarop een geheel getuigd driemastschip zeilt. Half-aanziende *helm* met blauw-gouden wrong. *Helmtecten*: een

roode jagthoorn, het mondstuk regts. *Dekkleeden*: blaauw en goud. *Schildhouders*: regts een leeuw in natuurlijke kleur, staande op een schuinlinks gelegden kanonloop, met de monding naar beneden; links een gouden zeepaard, ondersteund door een schuinregts gelegd zwart anker, met den ring naar beneden. *Wapenspreuk*: OFFICIO DUCE (*Door toedoen van 't ambt*), in zilveren letters op een rood lint.

KEMPENAER (VAN ANDRINGA DE). Gevierendeeld: 1 en 4 in groen een goud-gekroonde gouden leeuw, tusschen twee toegewende goud-gesteelde, zilveren sikkels, de snede uitgetand (*de Kempenaer*); 2 en 3 in rood drie gouden klaverbladen boven elkander (*Andringa*). Aanziede *helm* met groen-gouden wrong. *Helmteeken*: een uitkomende wildeman in natuurlijke kleur, in de opgeheven handen de sikkels van het 1^e kwartier houdende. *Dekkleeden*: groen en goud. *Schildhouders*: twee gouden leeuwen. *Wapenspreuk*: voormaals: AETERNA VIRTUTE PARANTUR (*Door eeuwige deugd worden zij gesierd*); tegenwoordig: FIDES SOCIA VIRI (*Trouw is de gezellin des mans*).

KEMPER (DE BOSCH). In blaauw twee toegewende zilveren kemphanen, staande op een gouden schildvoet, die ter regterzijde den regterpoot opheffende. Aanziede gekroonde *helm*. *Helmteeken*: twee afgewende zilveren kemphanen-koppen en halzen. *Dekkleeden*: blaauw en zilver.

KEPPEL (VAN). In rood drie zilveren schelpen. Aanziede, gekroonde gouden *helm*. *Helmteeken*: een roodgebekte, zilveren zwaan. *Dekkleeden*: zilver en rood.

KERENS. In zilver drie groene boomen naast elkander, geplaat in een schildvoet van 't zelfde; tusschen den tweeden en derden boom zit een natuurlijke eekhoorn, die eene noot kraakt. Half-aanziede gekroonde *helm*. *Helmteeken*: een uitkomende groene boom. *Dekkleeden*: zilver en groen.

KEVERBERG (DE). In rood een omgewende, dubbelstaartige goud-gekroonde zilveren leeuw. Aanziede *helm*, gedekt met een vijfbladerige kroon. *Helmteeken*: een zilve-

ren Janus-borstbeeld (twee aangezichten in profiel, een regts en een links), gedekt met eene vijfbladerige kroon, gekleed in een van acht stukken zilver en rood linksgeschuinbalkt gewaad. *Dekkleeden*: zilver en rood. *Schildhouders*: een griffioen met den staart tusschen de achterpooten en een leeuw, beiden omziende en in natuurlijke kleur.

KINSCHOT (VAN). In goud een beurtelings gekanteelde zwarte dwarsbalk, vergezeld van drie natuurlijke honigbijen met uitgespreide vlerken; en een groene schildhoek, beladen met een goud-gebekten en gepooten zilveren valk met opgeheven vleugels. Half-aanziende *helm* met goud-zwarte wrong. *Helmteeken*: de valk, tusschen eene antieke gouden vlugt, elke vleugel beladen met een dwarsbalk volgens het schild. *Dekkleeden*: goud en zwart. *Schildhouders*: regts eene jonkvrouw met loshangend hair, een lang rood gewaad, gouden schoenen en een paarsnoer met een kruisje om den hals; links een zilveren eenhoorn, met gouden manen, hoorn en hoeven. *Wapenspreuk*: VIRTUTE DEGET NON SANGUINE NITI (*Men moet door deugd, niet door geboorte uitblinken*). (III, 9.)

KLERCK. In zilver twee schuingekruiste zwarte sleutels. Half-aanziende *helm* met zwart-zilveren wrong. *Helmteeken*: de sleutels, tusschen eene vlugt van zwart en zilver. *Dekkleeden*: zilver en zwart. *Wapenspreuk*: FIDELIS REGI PATRIAEQUE, (*Getrouw aan koning en vaderland*), in gouden letters op een blaauw lint.

KNOBELSDORFF (VAN). Gevierendeeld van blaauw en zilver. In een met eene vijfbladerige kroon gedekt rood hartschild, een blaauwe dwarsbalk beladen met drie zilveren schuinbalken. Aanziende *helm*, gedekt met eene vijfbladerige kroon. *Helmteeken*: eene roode vlugt, beladen regts met een linkerschuinbalk en links met een regterschuinbalk, elk dier stukken blaauw en overladen met drie zilveren palen. *Dekkleeden*: gemengd van zilver, blaauw en rood.

KOCK (DE). In zilver een A zonder dwarsstreep, waar-

over een V ligt, beiden zwart en in den schildvoet geplaatst, terwijl uit den top van de eerstgenoemde letter een gouden stengel oprijst, welke drie bladerlooze korenaren van 't zelfde draagt. Half-aanziende *helm* met zilver-zwarte wrong. *Helmteeken*: eene antieke zilveren vlugt. *Dekkleeden*: zwart en zilver.

KRAIJENHOFF. Gevierendeeld: 4 en 4 in zilver drie zwarte kraaijen; 2 en 3 in goud een halve, dubbelstaartige roode leeuw, gekroond met eene gesloten gouden kroon gevoerd met eene roode muts, die op den top een gouden knop draagt. Half-aanziende *helm* met zilver-zwart-goud-roode wrong. *Helmteeken*: een zwarte kraai, tusschen eene antieke vlugt van zilver en zwart. *Dekkleeden*: regts zilver en zwart, links goud en rood. *Schildhouders*: twee rood-getongde gouden leeuwen.

KRETSCHMAR (VAN of VON). Tegen-gepaald van rood en zilver, van drie stukken, alles gedamasceerd; de zilveren paal in de bovenhelft van het schild, beladen met eene zespuntige gouden ster. Aanziende gekroonde *helm*. *Helmteeken*: de ster, tusschen eene vlugt doorsneden beurtelings van rood en zilver. *Dekkleeden*: zilver en rood.

KUYPER (DE). Doorsneden: 1 in zwart drie gouden wielen, 2 en 1; 2 in groen een liggende haas tusschen twee boomen, alles van goud en ondersteund door een grond van 't zelfde. Half-aanziende *helm* met goud-zwarte wrong. *Helmteeken*: eene antieke gouden vlugt. *Dekkleeden*: zwart en goud.

LAER (VAN). In blaauw zeven zilveren leliën, geplaatst 5, 3 en 1. Half-aanziende gekroonde *helm*. *Helmteeken*: eene bij de knieën uitkomende vrouw, gekleed in blaauw bezaaid met zilveren leliën, gedekt met een zilveren manshoed, met de linkerhand aan lange roode banden vasthoudende twee van onderen aan de linkerzijde achter het schild uitspringende zilveren hazewindhonden met blaauwe halsbanden. *Dekkleeden*: blaauw en zilver.

LAMPSINS (DE). Gevierendeeld: I. nogmaals gevierendeeld: 1 in groen een stappend goud-ge kroond zilveren paaschlam, een vaantje houdende van 't zelfde; 2 in goud drie groene klaverbladeren; 3 in zilver een biddende monnik in profiel, in zijn natuurlijk gewaad, knielende op een grasgrond, overtopt door een rooden keper, waarboven een blaauwe koek tusschen twee zespuntige gouden sterren; 4 in zilver twee zwemmende blaauwe visschen boven elk-ander; II. in blaauw een klimmende zilveren eenhoorn, ondersteund door een grasgrond; III. in goud een zilveren walvisch met roode onderkaak, twee waterstralen opspuitende en opkomende uit eene golvende-dwarsbalking van vier stukken blaauw en zilver; IV. in goud St. Maarten te paard, in rood gewaad, zijn blaauwen mantel uitreikende aan een ter linkerzijde gezeten arme, alles ondersteund door een grasgrond. Over alles heen een blaauw hartschild met achttien gouden leliën, geplaatst 3, 4, 3 en 4. Het schild gedekt door eene zevenpaarlige *kroon*. *Schildhouders*: twee zilveren lammeren, gedekt met zevenpaarlige kroonen, elk aan een rooden piek een blaauwen wimpel houdende beladen met de achttien gouden leliën, nu in de lengte geplaatst 9 en 9. [Deze familie voerde den titel baronnen van Tabago.]

LAMSWEERDE (VAN). In rood een stappend zilveren lam, met den opgeligten linkervoorpoot een zilveren zwaard met gouden gevest, de punt naar beneden, op zijn schouder dragende. Aanziende gekoonde *helm*. *Helmteeken*: twee schuin-gekruiste zilveren zwaarden met gouden gevesten, de punten omlaag. *Dekkleeden*: rood en zilver.

LANNOY (DE). In zilver drie groene leeuwen, gekroond, getongd en genageld van goud. Ridderkroon. *Schildhouders*: twee zilveren eenhoorns.

LARREY (DE). In goud negen aanstootende en aaneengesloten blaauwe ruiten, geplaatst 3, 3 en 3. Drie gekroonde *helmen*. *Helmteekens*: 1^o drie struisvederen, eene gouden en twee blaauwe, ter halver hoogte aaneen verbonden door eene

vierkante gouden gesp, en geplaatst tusschen twee gouden baniertjes; 2° drie aanstootende blaauwe ruiten boven elkan- der, tusschen eene gouden vlugt; 3° eene gouden lelie, tus- schen twee blaauwe olifantstrompen. *Dekkleeden*: goud en blaauw.

LAUTA VAN AYSMA. Gevierendeeld: 1 en 4 in goud een blaauw-getongde roode leeuw; 2 en 3 in blaauw een gouden korenschoof, boven en onder vergezeld van een klaverblad van 't zelfde. Twee *helmen*, de eerste gekroond, de tweede ge- dekt door eene blaauw-gouden wrong. *Helmteekens*: 1° de leeuw, uitkomende en omgewend; *dekkleeden*: goud en rood; 2° een uitkomende, blaauw-gebekte zwarte adelaar; *dek- kleeden*: blaauw en goud. *Schildhouders*: regts een natuur- lijke leeuw, links een omziende, blaauw-gebekte en gepoote zwarte arend met nederwaartsche vlugt. *Wapenspreuk*: AN- TIQUA VIRTUTE AC FIDE (*Door oude deugd en trouw*), in gou- den letteren op een blaauw lint.

LELY (VAN DER) van Oudewater. Gevierendeeld: I. en IV. nogmaals gevierendeeld: 1 en 4 in goud, bezaaid met blaauwe blokjes, een roode leeuw over alles heen; 2 en 3 in zilver een dorre en uitgerukte groene boom; II. en III. in blaauw eene uitgerukte gouden lelieplant met drie zilveren bloemen. Twee gekroonde *helmen*. *Helmteekens*: 1° een uitkomende roode leeuw; 2° de lelieplant. *Dekkleeden*: goud en rood. *Schildhouders*: twee gouden leeuwen. *Wapenspreuk*: AB ALTISSIMO SUNT MEA VESTIMENTA PLUS QUAM REGIA (*De Allerhoogste heeft mij een meer dan koninklijk gewaad geschonken*).

LENNEP (VAN). Doorsneden: 1 in rood een gaande en aanzierende gouden leeuw; 2 effen zilver. Aanzierende *helm*. *Helmteeken*: een klimmende gouden leeuw, tusschen eene zwarte vlugt. *Dekkleeden*: zilver en rood. [Een tak dezer familie voert den leeuw opspringende, den helm geheel blaauw, de vlugt doorsneden van rood en zilver, en de dekkleeden rood en goud.]

LEWE. In goud een roode leeuw. Aanziende gouden *helm*, gedekt met eene vijfpaarlige kroon. *Helmteeken*: de leeuw, uitkomende. *Dekkleeden*: rood en goud, *Schildhouders*: twee omziende roode leeuwen op een grasgrond.

LEWE van Aduard. Gevierendeeld: 1 en 4 in goud een roode leeuw; 2 en 5 in zilver een in drie rijen van blaauw en goud geschakeerde schuinbalk, en daar schuinlinks over heen een gouden bisschopsstaf. Half-aanziende *helm*, gedekt met eene kroon van vijf paarlen. *Helmteeken*: de leeuw, uitkomende. *Dekkleeden*: regts goud en rood, links goud en blaauw. *Schildhouders*: twee omziende roode leeuwen op een grasgrond.

LEWE van Middelstum. Gevierendeeld: 1 en 4 in goud een roode leeuw; 2 en 5 gedeeld, van effen rood, en van goud met een blaauwen dwarsbalk. Twee *helmen*. *Helmteekens*: 1° de leeuw, uitkomende, tusschen eene vlugt van rood en goud; 2° een omgewende roode reigerkop en hals, tusschen eene vlugt, de regtervleugel effen rood, de linker goud met een blaauwen linkerschuinbalk. *Dekkleeden*: goud en rood. *Schildhouders*: twee omziende roode leeuwen.

LEYSSIUS. Gevierendeeld: 1 en 4 in rood eene gouden hamei van drie stukken; 2 en 5 in rood drie herkruiste gouden kruisen. Aanziende *helm* met eene vijfbladerige kroon. *Helmteeken*: een der kruisjes van het 2 kwartier. *Dekkleeden*: rood en goud. *Schildhouders*: twee omziende gouden leeuwen op een grasgrond.

LIEDEL (DE) de Well. Doorsneden: 1 in rood een gaande gouden leeuw; 2 in zilver drie groene klaverbladen, 1 en 2, en in de schildpunt een bladerlooze gouden eikel met groenen dop, het steeltje omlaag. In een blaauw hartschild een zilveren pijl. Zevenpaarlige *kroon*. *Schildhouders*: twee wilden in natuurlijke kleur, omkranst en omgord met groen loof, elk met eene knods bij den voet.

LIMBURG (VAN) STIRUM. Gevierendeeld: 1 in zilver een blaauw-gekroonde, roode leeuw (*Limburg*); 2 in rood een

goud-ge kroonde zilveren leeuw (*Bronkhorst*); 3 in goud twee gaande en aanzierende roode leeuwen boven elkander (*Wisch*); 4 in goud drie roode koeken (*Borculo*). In een gouden hartschild een roode dwarsbalk, beladen met drie zilveren palen (*Ghemen*). Vijf gekroonde gouden *helmen*. *Helmteekens*: 1° de leeuw van het 1^e kwartier, omgewend en geplaatst voor een natuurlijken paauwenstaart; 2° twee uitkomende paardenpooten, een van goud en een rood, met de zwarte hoeven naar boven; 3° eene antieke vlugt volgens het hartschild; 4° een rood hart, zwevende boven twee struisvederen, van zilver en rood; 5° twee uitkomende zwarte beerenpooten, die elk een zilveren bol omklemmen. *Dekkleeden*: zilver en rood. *Schildhouders*: een wildeman en eene wilde vrouw, beiden in natuurlijke kleur, omkranst en omgord met groen loof, elk eene knods bij den voet houdende en beiden op een grasgrond staande.

LOCHMAN van *Königsfeldt*. In blaauw twee afgewende zilveren zeepaarden met de staarten over elkander, dobberende op eene groene zee, en in het hoofdpunt vergezeld van eene zespuntige gouden ster; het geheele schild omboord met goud. Half-aanzierende gekroonde *helm*. *Helmteeken*: de ster. *Dekkleeden*: regts zilver en blaauw, links goud en blaauw.

LOCKHORST (VAN). In goud een groot-uitgeschulpt zwart St. Andrieskruis. Aanzierende *helm* met goud-zwarte wrong. *Helmteeken*: de bovenhelft van het kruis. *Dekkleeden*: goud en zwart. *Schildhouders*: twee omziende natuurlijke beeren, gehalsband en geketend van goud.

LOË (DE) d' *Imstenraedt*. In zilver een zwart hengel, elk der beide einden uitlopende in een drievoudigen weerhaak. Aanzierende *helm* met zilver-zwarte wrong. *Helmteeken*: drie paren struisvederen, zwart en zilver, de toppen over elkander gekruist; elk paar ondersteunt een hengel gelijk dat van het schild. *Dekkleeden*: zilver en zwart.

LOHMAN (DE SAVORNIN). Gevierendeeld: 1 in rood

drie zespuntige zilveren sporraderen; 2 en 3 in zilver een blaauwe dwarsbalk, waarboven twee gouden klaverbladen en waaronder een omgewend arendsbeen van 't zelfde, van den benedenrand van den dwarsbalk uitgaande; 4 in blaauw vijf liggende gouden blokjes, 2, 2 en 1. Aanziende gekroonde *helm*, gevoerd met zwart, en zonder *helmteeken*. *Dekkleeden*: rood en zilver. *Schildhouders*: twee omziende rood-getongde gouden griffioenen met den staart tusschen de achterpooten.

LOON (VAN). Doorsneden: 1 in zilver twee afgewende Moorenkoppen met zilveren hoofdwrongen; 2 in goud drie zwarte molenijzers. Aanziende *helm* met zilver-zwarte wrong. *Helmteeken*: een Mooren-borstbeeld met zilveren hoofdwrong. *Dekkleeden*: zilver en zwart.

LOPEZ SUASSO. Gedeeld: 1 in zilver twee stappende zwarte wolven boven elkander, en een roode zoom beladen met acht gouden St. Andrieskruisjes, 5 boven, 2 aan elke zijde en 1 onder (*Lopez* van Biscaye); 2 gevierendeeld: 1 en 4 in goud een roode, blaauw-ge kroonde, getongde en genagelde leeuw (*Suasso*); 2 en 5 in rood vijf schuinkruislings, geplaatste zilveren populierbladen, eenigzins schuin gesteld met de stelen naar boven (*Hurtado de Mendoza*). Het schild gedekt met eene baronnenbaret.

LOPEZ SUASSO DIAZ DA FONSECA. Gevierendeeld: 1 en 4 *Lopez* van Biscaye; 2 nogmaals gevierendeeld van *Suasso* en *Hurtado de Mendoza*; 5 het wapen van *da Fonseca*, namelijk in blaauw vijf zespuntige, schuinkruislings geplaatste gouden sterren.

LYCKLAMA à *Nyeholt*. Gedeeld: 1 in goud een blaauwe dwarsbalk, boven en onder vergezeld van eene roode lelie; 2 in rood een uitgerukte gouden boom zonder takken, uit wiens top drie gouden eikels spruiten. Half-aanziende *helm*, gedekt met eene ridderkroon. *Helmteeken*: een uitkomende zwarte adelaar met een gouden eikel in den bek, elke vleugel beladen met een gouden paal die overladen

is met eene roode lelie. *Dekkleeden*: rondom den helm, van binnen rood, van buiten blaauw; beneden, langs den helm, goud en rood.

LYNDEN (VAN). In rood een gouden kruis. Aanziende gekroonde *helm*. *Helmteeken*: een zittende zwarte hazewindhond met gouden halsband. *Schildhouders*: twee soortgelijke honden.

MACARÉ (RETHAAN). Gevierendeeld: 1 in zilver een roode dwarsbalk, beladen met drie gouden korenschoven; 2 gegeerd van acht stukken rood en zilver, en daarop een vierkant zilveren hartschild beladen met een zwart molnijzer; 5 in zilver een schuingeplaatste roode bijl met omgebogen steel; 4 in zwart een zilveren dwarsbalk. Over alles heen een doorsneden hartschild: 1 in goud eene liggende roode ree; 2 effen blaauw. Twee *helmen*, gedekt met vijfbladerige kroonen. *Helmteekens*: 1° een uitkomende en omgewende roode ree; *dekkleeden*: blaauw en goud; 2° een zilver-bekleede goud-omboorde regterarm, de vleeschkleurige hand de bijl van het 5° kwartier zwaaijende; *dekkleeden*: zwart en zilver. *Schildhouders*: regts een rood-getongde gouden leeuw; links een zilveren eenhoorn, hals en borst bezaaid met stukjes pelswerk, beiden staande op een grasgrond. *Wapenspreuk*: LABORE SUSTINENS. (*Zich door arbeid onderhoudende*).

MACKAY. In blaauw een gouden keper, op de punt beladen met een omgewenden natuurlijken hertenkop en hals, en op ieder been met een natuurlijken voorarm, die een zilveren dolk met de punt tegen den hertenhals houdt; de keper vergezeld van drie rood-gemuilbande zilveren beerenkoppen. Half-aanziende *helm* met blaauw-zilveren wrong. *Helmteeken*: eene natuurlijke hand een zilveren dolk houdende, beiden regt in de hoogte. *Dekkleeden*: blaauw en zilver. *Schildhouders*: twee Schotsche jagers met hun geweer bij den voet. *Wapenspreuk*: MANU FORTI. (*Met krachtige hand*).

MARE (DE). In blaauw drie dwarsliggende gouden sporen met de wieltjes naar de linkerzijde, de eerste spoor in den linkerbovenhoek, de tweede aan den regterkant van 't veld bij 't midden van den regterschildrand, de derde aan de punt; in een rooden schildhoek een groen-gebladerd zilveren knolgewas. *Half-aanziende helm* met blaauw-gouden wrong. *Helmteeken*: een duif met een olijftak in den bek, alles in natuurlijke kleur. *Dekkleeden*: blaauw en goud. *Schildhouders*: twee goud-gehalsbande en geringde hazewindhonden in natuurlijke kleur. *Wapenspreuk*: HONNEUR ET TRAVAIL (*Eer en arbeid*).

MAESEN (VAN DER) *de Sombresse*. In rood een gouden schuinbalk, door vier zwarte streepjes in vijf vakken verdeeld, waarvan elk beladen is met twee zwarte meerltjes naast elkander. *Half-aanziende helm*, gedekt met eene antieke kroon van vijf punten. *Helmteeken*: drie zilveren struisvederen. *Dekkleeden*: goud en rood.

MARCHAND (DE) *d'Ansembourg*. Gevierendeeld: 1 in goud een rood-gekroonde dubbelstaartige roode leeuw; 2 in effen rood een zwart schildhoofd beladen met elf zilveren ruiten, geplaatst 4, 5 en 4; 3 in vair een roode dwarsbalk; 4 in goud een zwarte adelaar. Over alles heen een hartschild, gedekt met eene vijfbladerige kroon, en gevierendeeld: 1 en 4 in zilver een goud-gekroonde zwarte leeuw met dubbelen staart, 2 en 3 in zilver eene driehoekige zwarte egge. Vijf gekroonde *helmen*, *Helmteekens*: 1^o een omgewende vleugel volgens het 2^e kwartier; *dekkleeden*: goud en zwart; 2^o de leeuw van het hartschild, uitkomende en omgewend; *dekkleeden*: zilver en zwart; 3^o de adelaar van het 4^e kwartier; *dekkleeden*: goud en rood; 4^o de leeuw van het 1^e kwartier, uitkomende; *dekkleeden*: zilver en rood; 5^o drie groene struisvederen; *dekkleeden*: zilver en blaauw. *Schildhouders*: twee klimmende en aanzierende gouden panthers op een grasgrond, elk eene banier met gouden franje en lans houdende, die ter regterzijde volgens het 1^e,

en die ter linkerzijde volgens het 2^e kwartier van het schild.

MARTENS. In goud een zwarte lamskop en hals in het schildhoofd en twee aanzierende roode ossenkoppen naast elkander aan de schildpunt. Aanzierende gekroonde *helm*. *Helmteeken*: een uitkomende en aanzierende roode ossenkop en hals, tusschen eene vlugt van goud en rood. *Dekkleeden*: rood en goud. *Schildhouders*: twee klimmende en aanzierende leeuwen in natuurlijke kleur.

MARTINI. Gevierendeeld: 1 en 4 in zilver een blaauw-getongde roode leeuw; 2 en 3 in blaauw eene rood-gebekte en gepoote zilveren duif. Half-aanzierende *helm* met negenpaarlige kroon. *Helmteeken*: de leeuw uitkomende, tusschen eene zilveren vlugt. *Dekkleeden*: rood en zilver. *Schildhouders*: twee omziende rood-getongde gouden draken met opgeheven vleugelen. *Wapenspreuk*: TANGENTI RESISTO (*Den drang weërsta ik*), in zilveren letters op een blaauwe lint.

MATINI BUYS. Geheel het voorgaande wapen, vermeerderd met het wapen van *Buys* als hartschild, zijnde in rood een gouden keper, beladen met vijf roode koeken en vergezeld van drie zilveren penningen.

MASSOW (VAN). In zilver twee roode dwarsbalken. Half-aanzierende gouden *helm*, zonder dekkleeden. *Helmteeken*: twee olifantstrompen volgens het schild. *Schildhouders*: twee natuurlijke leeuwen.

MAUREGNAULT (DE). Gevierendeeld: 1 en 4 in blaauw een zilveren keper, beladen met een rooden wassenaar en vergezeld van drie zespuntige gouden sterren; 2 en 3 in zilver een rood Jeruzalems-kruis. Aanzierende *helm* met goud-blaauwe wrong. *Helmteeken*: een uitkomende gouden leeuw. *Dekkleeden*: blaauw en goud. *Schildhouders*: twee gouden griffioenen met den staart tusschen de achterpooten. *Wapenspreuk*: VAINCRE OU MOURIR (*Overwinnen of sterven*).

MAURISSENS (DE). In zilver een geplante groene lindeboom; links van den stam zit op den grond een zwarte kraai

met opgeheven vleugelen. Half-aanziende gekroonde *helm*. *Helmteeken*: een zilveren zwaan met opgeheven vleugels. *Dekkleeden*: zilver en groen.

MEEUWEN (VAN). In zwart drie rood-gebekte en gepoote zilveren meeuwen, en een zilveren schildhoofd beladen met drie roode rozen. Ridderkroon. *Schildhouders*: twee omziende, rood-getongde zwarte arenden met nederwaartsche vlugt.

MELORT. In blaauw een gouden dwarsbalk, van boven vergezeld van een distel tusschen twee leliën, en van onderen van een vogel tusschen twee zespuntige sterren, alles van zilver. Half-aanziende *helm* met goud-blaauwe wrong. *Helmteeken*: eene zilveren lelie tusschen eene antieke vlugt van 't zelfde. *Dekkleeden*: goud en blaauw. *Schildhouders*: twee natuurlijke leeuwen. *Wapenspreuk*: HONESTE VIVERE (*Men leve eerlijk*).

MELVILL van Carnbee. In goud drie ruitvormige roode kussens met een kwast aan elken hoek, elk kussen op een zijner punten geplaatst en beladen met een zilveren wasse-naar. Half-aanziende *helm* met goud-roode wrong. *Helmteeken*: een opvliegende natuurlijke arend met nederwaartsche vlugt. *Dekkleeden*: goud en rood. *Schildhouders*: twee griffoenen met zilveren vleugelen, het bovenlijf en de voorpooten blaauw, de bek en het overige ligchaam van natuurlijke kleur, de tongen pijlvormig en rood. *Wapenspreuk*: DENIQUE COELUM (*Aan 't einde de hemel*).

MERKES van Gendt. In blaauw drie gouden palmsteken, naast elkander geplant in een grond van 't zelfde; elke stek draagt driemaal drie blaadjes. Half-aanziende *helm* met goud-blaauwe wrong. *Helmteeken*: een natuurlijke gent (eend van 't mannelijk geslacht), achter een gouden palmstek. *Dekkleeden*: blaauw en goud.

MERLEN (VAN). Gevierendeeld: 1 in goud een zwarte natuurlijke merel met gelen bek; 2 in rood een zilveren zwaard met gouden gevest; 3 in rood drie gouden kandelaaers; 4 in zilver eene zwarte burgt, geopend van 't veld.

Over alles heen een blaauw hartschild met eene vijfpuntige gouden ster. Ridderkroon.

MEY (DE). In blaauw een gouden keper, vergezeld in 't schildhoofd van twee zespuntige sterren van 't zelfde en in de schildpunt van een geplante groenen meiboom. Aanzijnde *helm* met groen-gouden wrong. *Helmteeken*: de boom, tusschen eene vlugt van goud en blaauw. *Dekkleeden*: blaauw en goud.

MEY (DE) *van Alkemade*. Het voorgaande wapen.

MEY (DE) VAN GERWEN. Gevierendeeld: 1 en 4 *de Mey*; 2 en 5 *van Gerwen*, zijnde doorsneden, van zwart met drie gouden molenijzers, en van zilver met een zwarten wilde-zwijnskop met zilveren slaglanden. Twee aanzijnde *helmen*, de tweede gekroond, de eerste met groen-gouden wrong. *Helmteeken*: 1° *de Mey*, met zijne *dekkleeden*; 2° *van Gerwen*, namelijk een gouden molenijzer, zwevende tusschen twee uitkomende gouden bazuinen; *dekkleeden*: zwart en zilver.

MEIJER. In zwart eene cirkelronde gesp wier tong paalswijze staat; de gesp heeft vier uitspringende zwaluwstaartige sieraden tegenover het midden der schildranden. Half-aanzijnde *helm* met goud-zwarte wrong. *Helmteeken*: regts drie naar de regterzijde omgebogene struisvederen, links drie naar de linkerzijde overhangende stengels; elke veder is over hare lengte gedeeld, regts zwart, links goud; aan den eersten stengel hangen vier klokvormige bloempjes, beurtelings zwart en goud; elk der beide andere stengels heeft drie zoodanige bloempjes, een gouden tusschen twee zwarte. *Dekkleeden*: goud en zwart.

MICHIELS *van Kessenich*. Gevierendeeld: 1 en 4 in blaauw een springend hert, het ligchaam doorboord van twee schuingekruiste pijlen met de punten naar beneden, alles van goud; 2 en 3 in groen een roode dwarsbalk, en een springend paard van zilver daarover heen. In een rood hartschild twee vierkante zilveren torens, geopend van

zwart, met spitse blaauwe daken en daarop gouden kruisen. Op den bovenrand van het schild ligt een groen-gestengelde en gebladerde oranjeappel; de stengel strekt zich uit op het schild, juist op de afscheiding der twee eerste kwartieren. Zevenpaarlijke kroon. *Schildhouders*: twee omziende leeuwen in natuurlijke kleur. *Wapenspreuk*: ALLES DOOR EN VOOR DEN KONING.

MICHIELS van Verduynen. Gelijk het voorgaande wapen, doch, in plaats van het beschrevene hartschild, een blaauw hartschild, beladen met een natuurlijken oranjeappel zonder stengel of bladeren. Ook ligt bij dit wapen geen oranjeappel op den bovenrand van het schild. Ridderkroon. *Dekkleeden*, rondom het schild: goud en blaauw.

MIDDACHTEN (VAN). In rood een uitgesculpt zilveren kruis, vergezeld van vier droogscheerders-scharen van 't zelfde met de punten omlaag. Aanziende *helm*, gedekt met eene vijfbladerige kroon. *Helmteeken*: een stappende roode vos. *Dekkleeden*: zilver en rood.

MILLY (DE). In zilver drie blaauwe dwarsbalken, de eerste beladen met twee zespuntige gouden sterren en de derde met ééne dergelijke ster; in een rood schildhoofd een gaande gouden leeuw. Half-aanziende gekroonde *helm*. *Helmteeken*: eene vlugt van goud en rood. *Dekkleeden*: goud en rood. *Schildhouders*: regts een omziende leeuw, links een van achter het schild uitkomende gaande en aanziende leeuw, beiden in natuurlijke kleur en op een grasgrond geplaatst.

MOCK. In blaauw eene lage zilveren rots in de schildpunt, overtopt door drie zespuntige gouden sterren, geplaatst 1 en 2. Aanziende gekroonde *helm*. *Helmteeken*: eene ster van het schild, zwevende tusschen eene vlugt doorsneden van goud en blaauw, elk blaauw gedeelte beladen met eene dergelijke ster. *Dekkleeden*: blaauw en goud. *Schildhouders*: twee gouden griffioenen met drakentongen en den staart tusschen de achterpooten,

MOLLERUS. Gedeeld: 1 in rood een half zilveren paard. te voorschijn springende uit de deelingslijn; 2 in blaauw drie gouden molenijzers boven elkander. Half-aanziende *helm* met eene wrong van rood, zilver, rood, zilver, goud, blaauw en goud. *Helmteeken*: een uitkomend zilveren paard. *Dekkleeden*: regts rood en zilver, links blaauw en goud. *Schildhouders*: twee zilveren paarden. *Wapenspreuk*: LABORE AD SALUTEM (*Door arbeid tot welvaart*).

MÜHLEN (VON). Gedeeld: 1 in zilver een klimmende natuurlijke wolf, ondersteund door een grasgrond; 2 in rood een gouden dwarsbalk. Aanzierende en gekroonde gouden *helm*. *Helmteeken*: een uitkomende natuurlijke wolf, die in zijn bek een zilveren lam draagt. *Dekkleeden*: regts zilver en rood, links goud en rood.

MULERT. In goud drie zwarte kepers. Aanzierende gouden *helm* met zwart-gouden wrong. *Helmteeken*: drie zwarte waterlissen met gouden stengels. *Dekkleeden*: goud en zwart.

MUNTER van Sleeburg. Gedeeld: 1 in goud een halve zwarte adelaar; 2 nogmaals gedeeld: *a.* in blaauw een smal gouden kruis, *b.* in zilver drie zwarte kepers. Aanzierende *helm* met goud-zwarte wrong. *Helmteeken*: een uitkomende zwarte adelaar. *Dekkleeden*: goud en zwart. *Schildhouders*: twee engelen in natuurlijke kleur met zilveren gewaden en nederwaartsche vleugelen.

MURALT (DE). In zilver eene roode burcht zonder vensters, met een klein torentje zonder kanteelen op elken hoek, geopend van 't veld en geplaatst tusschen vier roode leliën, 1, 2 en 1. Aanzierende gekroonde *helm*. *Helmteeken*: eene uitkomende Minerva met zilver-rood gepluimden helm op 't hoofd, gekleed in zilver met gouden omboordsel, met rooden rok en mouwen van dezelfde kleur tot aan de elbogen; op de uitgestrekte regterhand torscht zij de burcht van 't schild, in de linker houdt zij eene blaauwe speer en een gouden Medusa-schild. *Dekkleeden*: zilver en rood.

NAGELL (VAN). In zilver eene ronde roode gesp, bezet met vier leliën tegenover de hoeken van het schild en eene vijfde tegenover de punt der tong, die dwars ligt en naar de linkerzijde gerigt is. Aanzierende gouden *helm* met zilver-roode wrong. *Helmteeken*: de gesp tusschen eene vlugt van zilver en rood. *Dekkleeden*: zilver en rood.

NAHUYS. Gevierendeeld van goud en rood; met een doorsneden hartschild (wegens *Horstmar*): 1 in goud een roode leeuw, 2 in zilver een rood kasteel. *Schildhouders*: twee omziende gouden leeuwen op een grasgrond.

NAHUYS van Burgst. Gelijk het voorgaande.

NEGRI (DE). Doorsneden: 1 in zilver een bij de knieën uitkomende man, gekleed in blaauw met zilveren gordel en opslagen en gedekt met eene roode muts, een zilveren sabel boven zijn hoofd zwaaijende met de regterhand en de linker op zijne heup zettende; 2 linksgeschuinbalkt van zes stukken blaauw en zwart. Half-aanzierende *helm*, gedekt met eene vijfbladerige kroon. *Helmteeken*: de man van het schild. *Dekkleeden*: zilver en blaauw.

NEPVEU. Gedeeld: 1 in blaauw een rood-getongde gouden leeuw; 2 in goud een geplante groene appelboom, bevrucht met vier gouden appelen. Half-aanzierende *helm* met blaauw-gouden wrong. *Helmteeken*: de leeuw, uitkomende. *Dekkleeden*: blaauw en goud.

NEUKIRCHEN (VAN) genaamd NIJVENHEIM. Gevierendeeld: 1 en 4 in zilver een zwarte dwarsbalk, in den regterbovenhoek vergezeld van een klophamer van 't zelfde; 2 en 3 in rood een gouden dwarsbalk. Aanzierende *helm* met zilver-zwarte wrong. *Helmteeken*: een omgewende zilveren kop en hals van een hazewindhond, met zwarten halsband en ring. *Dekkleeden*: regts zilver en zwart, links goud en rood.

NISPEN (VAN). In zilver een rood-getongde en genagelde groene leeuw, gedekt met eene antieke roode kroon van vier punten. Half-aanzierende *helm* met zilver-groene wrong.

Helmtteken: de leeuw, uitkomende. **Dekkleeden:** zilver en groen.

NOORT (OP TEN). In rood drie gouden winkelhaken. Half-aanziende *helm* met rood-gouden wrong. **Helmtteken:** een gouden winkelhaak, tusschen twee uitkomende gouden kanonloopen. **Dekkleeden:** rood en goud.

NORMAN (DE). In zwart een blaauw schildhoofd, veld en hoofd bezaaid met gouden blokjes; en een rood-getongde en genagelde gouden leeuw, met de pluim van den staart binnenwaarts gekeerd, over alles, zoo schildhoofd als blokjes, heengaande. **Kroon** van twee paarlen en drie bladeren. **Schildhouders:** twee omziende, rood-getongde gouden leeuwen, de pluimen van den staart binnenwaarts gekeerd, op een grasgrond, elk eene banier met gouden franje, koor-den, kwasten en lans vasthoudende, de banier ter regter-zijde volgens het wapenschild, die ter linkerzijde blaauw en beladen met de woorden: SANS || ETRE || SUIS || NORMAN, die elk een afzonderlijken regel vormen, in gouden letters. **Wapenspreuk:** S. E. S. N.

OLDENBARNEVELD (VAN), genaamd WITTE TULLINGH. Gevierendeeld: 1 en 4 in rood een zilveren ankerkruis (*Oldenbarneveld*); 2 en 3 in blaauw een zilveren regtervoorarm, van zilver geharnast met gouden randen, komende uit eene wolk aan den linkerrand van het kwartier en houdende een zilveren zwaard met gouden gevest regtop; dit alles vergezeld van drie achtpuntige gouden sterren. Half-aanziende *helm* met rood-blaauwe wrong. **Helmtteken:** een zwarte vuurkorf, waaruit eene gouden vlam opstijgt. **Dekkleeden:** rood en blaauw. **Schildhouders:** twee omziende, rood-getongde zilveren leeuwen. **Wapenspreuk:** FIDE PATIENS IN CRUCE, IGNEM SUPERSTES VIRTUTE (*Door geloof lijdzaam onder 't kruis, door deugd het vuur doorstaande.*)

OLDENEEL (VAN) tot Oldenzeel. In zilver drie zwarte weverspoelen, gaffelswijze geplaatst en aanstootende. Half-aanziende *helm* met zilver-zwarte wrong. **Helmtteken:**

twee buffelhoornen volgens het schild. *Dekkleeden*: zilver en zwart.

OLNE (D'). Gevierendeeld, elk kwartier gedamasceerd: 1 in goud een halve zwarte adelaar; 2 in rood een schuin geplaatste, in 't midden gebrokene hellebaard; 3 in zwart drie zilveren eenden, 2 en 1; 4 in zilver eene gouden morgenster, gesteeld van 't zelfde, de punten van den kop blaauw. Aanziende *helm* met eene kroon, waarin de paalen en de harten der bladeren blaauw zijn; elk blad draagt op zijn top eene soortgelijke paarl. *Helmteeken*: een natuurlijke regterarm, van den schouder tot den elboog bekleed met blaauw, een zilveren zwaard met gouden gevest zwaaijende, *Dekkleeden*: regts goud en zwart, links zilver en rood.

OMPHAL (VAN). In goud twee roode punten. Half-aanziende gouden *helm*, omboord en getralied van zilver. *Helmteeken*: een zwart Mooren-borstbeeld met zilveren hoofdwrong, gekleed volgens het schild. *Dekkleeden*: rood en goud. (IV, 57.)

ORTT van *Schonauwen*. In goud een roode leeuw, in den regtervoorpoot een rooden pijl, gepunt en gevederd van zilver, houdende. Half-aanziende *helm*, met eene rood-gouden wrong waarop eene kroon rust. *Helmteeken*: de leeuw, uitkomende. *Dekkleeden*: goud en rood. *Schildhouders*: twee gouden griffioenen met den staart tusschen de achterpooten. *Wapenspreuk*: SUM QUOD FUI (*Ik ben 't geen ik was.*)

PABST (VAN) van *Bingerden*. Gevierendeeld: 1 en 4 in zilver de pauselijke driedubbele kroon, in natuurlijke kleur; 2 en 3 in goud drie zwarte leeuwen, 2 en 1. In een zilveren hartschild een zwarte adelaarskop en hals, gekroond van goud. Twee aanziende *helmen*, van welke de eerste gekroond, de andere met zwart-gouden wrong. *Helmteekens*: 1^o eene bij de knieën uitkomende vrouw in natuurlijke kleur, gekleed in 't rood, gedekt met de pauselijke kroon en hebbende, in plaats van armen, twee opgehe-

ven zwarte adelaarsvleugels; *dekkleeden*: zilver en rood; 2° twee uitkomende zwarte beerenpooten met de klauwen naar boven; *dekkleeden*: goud en zwart. *Schildhouders*: twee gouden griffioenen met den staart tusschen de achterpooten.

PALLANDT (VAN). Gedwarsbalkt van zes stukken zwart en goud. Aanziende *helm*. *Helmteeken*: een schildje met het wapen, zwevende tusschen eene zwarte vlugt. *Dekkleeden*: goud en zwart. *Schildhouders*: twee hellebardiers, gekleed met gouden rokken en broeken, met gouden opslagen en boorden, zilveren kousen, zwarte laarzen, eene blaauwe muts met bont en den hertsvanger op zijde; elk houdt in zijne vrije hand een hellebaard, de snede naar het schild gekeerd.

PANHUYS (VAN). In zilver drie zwarte maliën. Aanziende *helm* met zilver-zwarte wrong. *Helmteeken*: kop en hals van een zwart wild zwijn met zilveren slag-tanden. *Dekkleeden*: zilver en zwart. *Schildhouders*: twee natuurlijke leeuwen. [Een tak dezer familie breekt haar wapen met een zwarten barensteel in 't schildhoofd en heeft tot schildhouders twee omziende zwarte wilde zwijnen met zilveren slag-tanden.]

PASPOORT van Grijskerke. Gedeeld van blaauw en rood; met twee schuingekruiste, boven de knie afgesnedene zilver-gehar-naste menschenbeenen over alles heen, omwonden met banden van goud en gespoord van 't zelfde, en in de schildpunt vergezeld van een zwarten Moorenkop met zilveren hoofdwrong en oorhangers, geplaatst op de deelingslijn. Half-aanziende *helm* met blaauw-gouden wrong. *Helmteeken*: de Moorenkop. *Dekkleeden*: regts blaauw en goud, links rood en goud. *Schildhouders*: twee omziende natuurlijke eenhoorns op een grasgrond.

PELICHY (DE) de Lichtervelde. In groen een zilveren dwarsbalk, vergezeld van drie zwart-gestengelde en gebladerde gouden rozen, die boven den balk met de stengels tot elk-ander gewend, de derde onder den balk schuinregts ge-

plaatst. Twee gekroonde *helmen*. *Helmteekens*: 1° een uitkomende en omgewende eenhoorn, die den kop weder regts wendt; *dekkleeden*: goud en groen; 2° een uitgerukte groene boom; *dekkleeden*: goud en blaauw.

PAUW. In blaauw een geknotte gouden paal ondersteund door een dwarsbalk van 't zelfde; alles vergezeld van drie zespuntige gouden sterren, een aan elke zijde van den paal en een onder den balk. Half-aanziende gekroonde *helm*. *Helmteeken*: een aanziende en pronkende paauw in natuurlijke kleur. *Dekkleeden*: blaauw en goud. *Schildhouders*: twee gouden griffioen en met den staart tusschen de achterpooten. *Wapenspreuk*: DEUS PAVIT (*God bezoekt.*)

PAUW van *Wieldrecht*. Gelijk het voorgaande.

PERPONCHER (DE). Gevierendeeld: 1 en 4 in rood drie zilveren kolommen naast elkander, en een blaauw schildhoofd beladen met drie omgekeerde vijfpuntige gouden sterren; 2 en 3 in rood een pijlizer oprijzende uit eene soort van boog zonder koord, alles van zilver. [Deze figuur, het wapenteeken der *Sedlnitzky's*, komt veelvuldig in Poolsche wapens voor en schijnt oorspronkelijk een pijlizer te zijn geweest met een van anderen daaraan bevestigden snorbaard.] Aanziende *helm*, gedekt met eene negenpaarlige kroon. *Helmteeken*: een geheel van voren geziene, zittende gouden hond, tusschen eene zilveren vlugt. *Dekkleeden*: rood en zilver. *Schildhouders*: twee gouden leeuwen, met den staart tusschen de achterpooten naar boven geslagen.

PERPONCHER (DE) SEDLNITZKY. Gelijk het voorgaande wapen.

PESTEL (VON) In blaauw eene zilveren gems, klimmende tegen een natuurlijke rozenstruik met twee bloemen, alles ondersteund door een grasgrond; het schild omboord met goud. Half-aanziende gekroonde *helm*. *Helmteeken*: de figuren van het schild, uitkomende. *Dekkleeden*: zilver en blaauw.

PESTERS (DE) van *Cattenbroeck*. In goud een natuurlijke schildpad, overtopt door eene omgekeerde vijfpuntige

blauwe ster. Negenpaarlige *kroon*. *Schildhouders*: twee gouden leeuwen, die ter rechterzijde omziende.

PETERSSEN (DE). Gevierendeeld: 1 in rood een gekroonde gouden adelaar; 2 in zilver drie zespuntige roode sterren; 3 in zilver zes roode koeken, 3, 2 en 1; 4 in rood een gekroonde gouden leeuw. In een gouden hartschild een dubbele zwarte adelaar, elke kop gekroond van 't eerste. Aanzierende gekroonde *helm*. *Helmteeken*: de adelaar van het 1^e kwartier, uitkomende. *Dekkleeden*: rood en goud. *Schildhouders*: twee gouden griffioenen met den staart tusschen de achterpooten.

PETIT. Gedeeld: 1 in zilver een van de doorsnijdingslijn opkomende zwarte adelaar; 2 in blauw een zilveren dwarsbalk, en daaronder twee toegewende wassenaars van 't zelfde. Aanzierende *helm* met zilver-blaauwe wrong. *Helmteeken*: de adelaar. *Dekkleeden*: zilver en blauw.

PICHOT VAN SLIJPE. Gevierendeeld: 1 en 4 het wapen van *Slijpe*, namelijk, gedeeld: van goud met een rood-ge-tongden en genagelden zwarten leeuw, en van blauw met eene zilveren kan, het oor regts; 2 en 3 het wapen van *Pichot*, te weten: gedeeld van goud met een rooden leeuw, en van zilver met een zwart anker. Gekroonde *helm*. *Helmteeken*: een blauw-bekleede rechterarm, de elboog regts, de hand in natuurlijke kleur, een zilveren sabel met gouden gevest zwaaijende; ter linkerzijde van den arm een halve roode leeuw, mede opkomende uit de kroon. *Dekkleeden*: regts blauw en goud; links rood en goud.

PLAAT (VAN DER). Gevierendeeld: 1 en 4 in blauw drie zilveren haardplaten, 1 en 2; 2 en 3 in goud een beurtelings gekanteelde zwarte dwarsbalk. Half-aanzierende *helm* met zilver-blaauwe wrong, zonder *dekkleeden*. *Helmteeken*: eene antieke vlugt doorsneden van blauw en zilver. *Schildhouders*: twee omziende goud-gebekte griffioenen, het bovenlijf en de vleugels zwart, het benedenlijf en de vier pooten in natuurlijke kleur, de staart tusschen de achterpooten.

Wapenspreuk: **VOLENTE DEO** (*Zoo God wil*), in zwarte letters op een gouden lint.

PLETTENBERG (VAN). Gedeeld van goud en blaauw; het blaauw aan de buitenzijden omboord met goud. Aanzijnde gekroonde *helm*. *Helmteeken*: twee reigervederen, goud en blaauw. *Dekkleeden*: zilver en blaauw.

PLEVITS (DE) d'Alffens. In goud twee schuingekruiste pijlen, vergezeld boven en onder van een eendje zonder pooten, en aan elke zijde van eene lelie, alles zwart. Negenpaarlige *kroon*. *Schildhouders*: twee natuurlijke reeën op een grasgrond.

POLL (VAN DE). In goud een zwarte dwarsbalk, vergezeld van drie roode ruiten. Half-aanzijnde *helm* met goud-roode wrong. *Helmteeken*: eene roode ruit, zwevende tusschen eene antieke vlugt van goud en zwart. *Dekkleeden*: goud en rood.

POLMAN GRUYS. Gedeeld: 1 in zwart een halve gouden adelaar, uitgaande van de deelingslijn; 2 in blaauw een zilveren kasteel, getopt met drie zilveren torentjes met gouden vaantjes, geplaatst op een grasgrond, geopend en verlicht van groen. Aanzijnde *helm* zonder dekkleeden, gedekt met eene vijfbladerige kroon. *Helmteeken*: drie gouden banieren waarvan een regts en twee links waaijen, aan stangen van 't zelfde, tusschen twee van zilver en blaauw beurtelings doorsnedene olifantstrompen. De helm geplaatst tusschen zes blaauwe banieren met gouden franjes, gehecht aan ridderlansen. *Schildhouders*: op een grasgrond twee natuurlijke olifanten, van achter het schild komende, deopgeheven snuiten doorsneden van zilver en blaauw.

POMPE van Meerdervoort. Gedeeld: 1 in zwart drie gouden pompstokken, 2 en 1, en een roode schildhoek, beladen met eene zespuntige gouden ster; 2 doorsneden, van rood met een zilveren leeuw, en nogmaals van rood met drie zilveren palen. In een zilveren hartschild, over alles heen, eene roode roos, gepunt van groen, geknopt van goud, de

buitenranden der bladeren van 't zelfde. Aanziende gekroonde *helm*. *Helmteeken*: een dubbele zwarte adelaar, elke kop gedekt met eene keizerlijke kroon, en een rood schildje op de borst hangende aan een lint van 't zelfde en beladen met eene zespuntige gouden ster. *Dekkleeden*: regts zwart en goud, links rood en zilver. *Schildhouders*: regts een adelaar gelijk die van het helmteeken, links een zilveren leeuw.

POSSON (DE). In rood drie gouden kannen met een oor. Half-aanziende gekroonde *helm*. *Helmteeken*: eene kan van 't schild, tusschen twee natuurlijke paauwenvederen. *Dekkleeden*: goud en rood. *Schildhouders*: twee gouden leeuwen op een grasgrond, elk met eene banier volgens het schild, met gouden franjes en gehecht aan ridderlansen van 't zelfde. *Wapenspreuk*: DEI, NON BACCHI (*Voor God, niet voor Bacchus*).

PUTTKAMMER (VAN). In blauw een gevleugelde gouden draak met arendsbek, gedekt met eene antieke gouden kroon, de staart regtstandig naar beneden, gespleten als een vischstaart en naar regts omgebogen. Aanziende gekroonde *helm*. *Helmteeken*: een geopende gouden passer, getopt met drie natuurlijke klophamers en geplaatst voor twee schuin gekruiste blauw-gesteelde zilveren bijlen. *Dekkleeden*: blauw en goud.

QUADT (VAN) *van Wickeradt*. In rood twee beurtelings gekanteelde zilveren dwarsbalken. Aanziende *helm*, waarop een roode hoed met opgetoomden zwarten rand. *Helmteeken*: een uitkomende, rood-getongde zwarte beer, tusschen eene vlugt volgens het schild. *Dekkleeden*: rood en zilver.

QUARLES *de Quarles*. Gevierendeeld: 1 in zilver drie groene sperwers (het antieke wapen van *Quarles*); 2 in zwart een verkort, uitgesulpt gouden kruis (*Ufford*); 5 gedwarsbalkt van tien stukken zilver en rood, met drie zwarte vogeltjes, 2 en 1, over alles heen (*Chaworth*); 4 in rood een gouden St. Andrieskruisje, vergezeld van drie zilveren rozen, en een gouden kwartierhoofd beladen met drie zwarte meerltjes (*Splinter van Loendersloot*). In een gouden hartschild, over

alles heen, een hoekige hermelijnen dwarsbalk, vergezeld van drie groene sperwers (het moderne wapen van *Quarles*). Drie *helmen*, van welke de 1^e en 5^e gekroond, en de 2^e gedekt met eene zilver-groene wrong. *Helmteekens*: 1^o een uitkomende groene adelaar, met omgewenden kop: 2^o een uitkomende groene adelaar, met eene gouden kroon om den hals; 5^o eene zwarte meerl, tusschen eene vlugt van goud en zwart. *Dekkleeden*: zilver en rood. *Schildhouders*: twee omziende rood-getongde gouden griffioenen. *Wapenspreuken*: boven de helmteekens: *AQUILA NON CAPTAT MUSCAS* (*Een adelaar maakt geen jagt op vliegen*); onder het schild: *QUI INVIDET MINOR EST* (*Die benijdt is de minste*). [De sperwers van het eerste kwartier en van het hartschild worden in de Engelsche wapenboeken ook genoemd *arenden* (*eagles*) en *zeemeeuwjes* (*sea-pewits*).]

QUARLES van *Ufford*. Gelijk **QUARLES** de *Quarles*.

QUINTUS. In goud een groene dwarsbalk, in 't schildhoofd vergezeld van drie naast elkander geplaatste granaat-appelen met de steelen omlaag, en aan de schildpunt van een eekhoorn die eene noot zit te kraken, alles in natuurlijke kleur. Half-aanziende gekroonde *helm*. *Helmteeken*: de eekhoorn. *Dekkleeden*: goud en groen. *Schildhouders*: twee omziende natuurlijke leeuwen op een grasgrond.

RAASFELDT (VAN). In goud een blaauwe dwarsbalk. Aanziende gouden *helm*, gedekt met eene vijfbladerige kroon. *Helmteeken*: eene vlugt volgens het schild. *Dekkleeden*: blaauw en goud.

RADE (VON). Gedeeld van blaauw en zilver, met acht groen-gepunte roode rozen over alles heen in een kring geplaatst, benevens twee schuingekruiste, goud-gesteelde blaauwe hamers over de rozen heen. Half-aanziende gekroonde *helm*. *Helmteeken*: de hamers van het schild, geplaatst voor een zilveren kolommetje dat getopt is met een natuurlijken paauwenstaart. *Dekkleeden*: zilver en blaauw. *Schildhouders*: twee natuurlijke leeuwen op een grasgrond.

RADERMACHER. Doorsneden van goud en zwart, met een rood-getongden, goud-gecroonden leeuw van 't eene in 't andere, die in zijne voorpooten een zilveren fakkel met gouden vlam houdt. Half-aanziende *helm* met goud-zwarte wrong. *Helmteeken*: de leeuw, uitkomende. '*Dekkleeden*: goud en zwart. *Schildhouders*: twee natuurlijke leeuwen, die ter linkerzijde klimmende en omziende, die ter regterzijde aanziende en liggende achter het schild tusschen groene palmtakken, door welke ook beide leeuwen ondersteund worden. *Wapenspreuk*: **MEDIOCRITAS** (*De middelmaat*).

RADERS (VAN). In blaauw drie zespuntige zilveren sterren. Zevenpaarlige kroon. *Schildhouders*: twee natuurlijke griffioenen op een grasgrond.

RAET (DE). In rood drie regtopstaande gouden schaatsen. Half-aanziende *helm* met goud-roode wrong. *Helmteeken*: eene schaats van het schild, tusschen eene vlugt van goud en rood. *Dekkleeden*: rood en goud. *Schildhouders*: twee omziende gouden griffioenen met den staart tusschen de achterpooten.

RAET (DE). In rood drie regtopstaande gouden schaatsen, en een blaauw hartschild, waarin een gouden leeuw, alsmede een zilveren schildhoek, waarin eene roode linkerhand (het teeken der Britsche baronets). Twee gekroonde *helmen*. *Helmteekens*: 1° een uitkomende gouden leeuw, tusschen eene blaauwe vlugt; *dekkleeden*: blaauw en goud; 2° eene schaats van 't schild, tusschen eene roode vlugt; *dekkleeden*: rood en goud. *Schildhouders*: twee gouden griffioenen met den staart tusschen de achterpooten.

RAET (VAN CATS DE). Gedeeld: 1 het voorgaande wapen; 2 het wapen van *Cats*, te weten in zwart twee golvende zilveren dwarsbalken, vergezeld van drie gouden ruiten, 2 boven en 1 onder de balken. *Helmen, helmteekens, schildhouders*, enz. als het voorgaande.

RAM. In rood een klimmende zilveren ram met gouden hoornen en hoeven. Half-aanziende gekroonde *helm*. *Helm-*

teeken: de ram, uitspringende en geheel van voren gezien.
Dekkleeden: zilver en rood.

RANDWIJCK (VAN). In zilver een roode leeuw en een smalle uitgeschulpte zoom van 't zelfde. Half-aanziende gekroonde *helm*. *Helmteeken*: de leeuw, uitkomende. *Dekkleeden*: zilver en rood. *Schildhouders*: twee omziende zilveren hazewindhonden met gouden halsbanden.

RANZOW (VAN). Gevierendeeld: 1 en 4 gedeeld van zilver en rood; 2 en 3 in goud een zwarte linkerschuinbalk, aan elke zijde begeleid door zes zwarte ruitjes, geplaatst 3, 2 en 1. In een blaauw hartschild een gouden leeuw, gekroond van 't zelfde. Drie gekroonde *helmen*. *Helmteekens*: 1° eene zwarte vlugt; 2° twee olifantstrompen, van zilver en rood, met de bovineinden gezamenlijk gestoken door een gouden koningskroon; 3° een rond scherm volgens het 2° kwartier, in de rondte met paauwenvederen bezet en rustende tegen een regtopstaand zilveren zwaard met gouden gevest, welks lemmer grootendeels achter het scherm verborgen is. *Dekkleeden*, rondom de helmen: zilver en blaauw; meer benedenwaarts, langs het schild: goud en zwart..

RAPPARD (VAN). Gevierendeeld: 1 en 4 in goud een steigerend zwart paard, dat van het 4° kwartier omgewend; 2 en 3 in rood drie gouden belletjes. In een zilveren hartschild een goud-gebekte en gepoote zwarte adelaar. Twee gekroonde *helmen*. *Helmteekens*: 1° het paard van het 4° kwartier, uitkomende, tusschen eene vlugt doorsneden beurtelings van zwart en goud; 2° een uitkomend krijgsman in natuurlijke kleur, met den adelaar van het hartschild op de borst en in zijne rechterhand een goud-gesteelde hellebaard waaraan een gouden belletje hangt. *Dekkleeden*: goud en zwart. *Schildhouders*: twee omziende, goud-gekleede, gebekte en gepoote zwarte arenden met nederwaartsche vlugt.

RAPPARD (VAN) van Balgoy. In goud een steigerend zwart paard. Half-aanziende *helm* met goud-blaauw-zwarte

wrong. *Helmteeken*: het paard, uitkomende (alleen het benedengedeelte der achterpooten is onzichtbaar). *Dekkleeden*: goud en zwart.

RECHTEREN (VAN). In goud een rood kruis. Aanziende *helm*. *Helmteeken*: een lage gouden hoed met opgetoomden rooden rand en eene struisveder van 't zelfde. *Dekkleeden*: goud en rood. *Schildhouders*: twee omziende gouden griffioenen, met nederwaartsche vlugt en den staart tusschen de achterpooten, geplaatst op een grasgrond.

RECHTEREN (VAN) LIMPURG. Gevierendeeld: 4 en 4 het wapen van *Rechteren*; 2 en 5 het wapen van *Limpurg*, zijnde gevierendeeld: 4 en 4 hoekig doorsneden van rood op zilver, 2 en 5 in blaauw vijf zilveren koppen van knodsen, geplaatst 5 en 2. Twee *helmen*: de eerste met het helmteeken en de dekkleeden van *Rechteren*; de tweede van goud en gekroond, en tot helmteeken voerende twee van rood en zilver doorsneden olifantstrompen, uit elke van wier mondingen een van rood en zilver gedeeld vaantje, aan een gouden stang gehecht, te voorschijn komt; *dekkleeden*: zilver en blaauw. De *Schildhouders* van *Rechteren*.

REEDE (VAN). In zilver twee hoekige zwarte dwarsbalken. *Schildhouders*: twee omziende griffioenen met nederwaartsche vlugt en den staart tusschen de achterpooten, het bovenlijf en de vleugels zwart, met uitzondering van den bek en de voorpooten, overigens geheel goud. *Wapenspreuk*: MALO MORI QUAM FOEDARI (*Liever dood dan onteerd*). Alles geplaatst onder een rooden met hermelijn gevoerden mantel, met gouden koorden, franjes en kwasten, gedekt door eene met eene roode muts gevoerde negenpaarlige kroon, die eene gouden kruk op den top draagt waardoor eene wrong van zwart en zilver gesteund wordt, en hierop als *helmteeken* eene vlugt van zilver en zwart.

REEDE (VAN) van *Oudtshoorn*. In zilver twee hoekige zwarte dwarsbalken. Aanziende *helm* zonder dekkleeden

en met zwart-zilveren wrong. *Helmteeken* : eene zwarte vlugt. *Schildhouders* : twee gouden griffioenen met den staart tus-schen de achterpooten. *Wapenspreuk* : MALO MORI QUAM FOEDARI (*Liever dood dan onteerd*).

RENDORP. Gevierendeeld: 1 en 4 in rood een gevleu-geld zilveren arendsbeen; 2 en 5 in blauw een zilveren leeuw. Twee *helmen*, de 1^e gekroond, de 2^e gedekt met eene zilver-blaauwe wrong. *Helmteekens* : 1^o een uitko-mende zwarte adelaar met omgewenden kop; 2^o de leeuw van het 2^e kwartier. *Dekkleeden* : rood en zilver. *Wapen-spreuk* : VIRTUTE DUCE (*Onder de hoede der deugd*).

RENDORP van *Marquette*. Gelijk het voorgaande.

RENGERS. In blauw een gouden dwarsbalk, vergezeld van drie rozen van 't zelfde. Half-aanziende gekroonde *helm*. *Helmteeken* : eene blauwe vlugt, de regtervleugel beladen met een gouden dwarsbalk. *Dekkleeden* : blauw en goud.

RENGERS (VAN AYLVA). Gevierendeeld: I. en IV. het wapen van *Rengers*, gelijk hierboven; II. en III. gevieren-deeld, het veld van al de kwartieren blauw: 1 eene zil-veren roos, waarboven eene zespuntige gouden ster en waar-onder eene lelie van 't zelfde staat; 2 een springende zilveren eenhoorn, met gouden hoorn; 3 een opvliegende en omgc-wende goud-gebekte zilveren valk, met een gouden belletje aan den linkerpoot en den regterpoot opgeheven; 4 een zil-veren zwaard met gouden gevest, vergezeld van drie zilveren rozen, geplaatst 1 en 2; en in een rood hartschild, geplaatst op het snijpunt dezer vier kwartieren, een goud-gekroonde rood-getongde gouden leeuw. Vier *helmen*, de eerste gedekt met eene gewone, de overige met vijfbladerige kroonen. *Helmtee-kens* : 1^o *Rengers*; 2^o een uitkomende en omgewende zilveren eenhoorn met gouden hoorn; 3^o een uitkomende goud-gekroon-de rood-getongde gouden leeuw; 4^o een opvliegende zilveren valk met een gouden belletje aan den linkerpoot.

RENGERS (VAN BURMANIA). Gevierendeeld: I. en IV. *Rengers*; II. en III. *Burmania*, gelijk hiervoren. Twee *hel-*

men, de eerste gekroond, de tweede gedekt met eene goudblauwe wrong. *Helmteekens*: 1° *Rengers*; 2° *Burmania*.

RENGERS (VAN WELDEREN). Gevierendeeld: 1 en 4 *Rengers*; 2 en 3 in zwart een golvende zilveren dwarsbalk (*van Welderen*). Twee *helmen*. *Helmteekens*: 1° *Rengers*; 2° vijf struisvederen, twee zwarte en drie zilveren (*vanWelderen*).

RENNE (VAN DER). In groen een roode dwarsbalk; over alles heen een rennend en springend zilveren paard. Geheel gesloten en in profiel gestelde, doch gekroonde *helm*. *Helmteeken*: het paard, uitkomende. Van den top des helms daalt een groene zilver-gevoerde helmmantel tot beneden af. *Schildhouders*: twee zilveren paarden met opgeheven staarten.

REPELAER. In groen een zilveren lepelaar met gouden snavel en pooten. Half-aanziende *helm*, gedekt met eene ridderkroon. *Helmteeken*: de kop en hals van den lepelaar, tusschen eene vlugt van groen en zilver. *Dekkleeden*: groen en zilver. *Schildhouders*: twee natuurlijke leeuwen. *Wapenspreuk*: PATRIAE FATA SEQUOR. (*Ik volg het lot des vaderlands*.)

REUHLIN. In blaauw op een vierkant, hoog en smal gouden altaar, aan elken zijkant met een engelen-borstbeeld bij wijze van handsvat voorzien en omgeven door eene guirlande van groene lauwerbladeren, een brandend en rookend vuur in natuurlijke kleur; op den bovenrand van het altaar prijken in kapitale zwarte letters de woorden *ARA CA* en op den benedenrand het woorddeel *PNIONIS*. (*Ara Capnionis*, — het altaar van Capnio). *Helm* in profiel. *Helmteeken*: een gouden molenrad, ondersteund door een zamengevouwen groenen lauwerkrans. *Dekkleeden*: blaauw en goud.

REYNST. In blaauw drie zilveren kannen met gouden knoppen op de deksels, welke door middel van gouden kettingen aan de ooren zijn vastgehecht; in het hoofdpunt eene zespuntige gouden ster. Aanziende *helm* met goudblauwe wrong. *Helmteeken*: eene kan van het schild, tusschen eene zilveren vlugt. *Dekkleeden*: blaauw en goud.

RHEMEN (VAN) van Rhemenshuizen. In rood een golvende zilveren dwarsbalk, die drie achter elkander zwemmende gouden eendjes ondersteunt en met drie golvende smalle groene dwarsbalkjes beladen is. Aanzierende gouden *helm*, met groen-zilver-roode wrong. *Helmteeken*: eene roode vlugt. *Dekkleeden*: groen, rood en goud. *Schildhouders*: twee omziende gouden griffioenen met roode drakentongen op een grasgrond.

RIDDER (DE). In goud een dubbele zwarte adelaar, rood gebekt, getongd en gepoot. Aanzierende gekroonde *helm*. *Helmteeken*: drie zilveren pluimen. *Dekkleeden*: goud en zwart. *Schildhouders*: twee klimmende en aanzierende natuurlijke leeuwen.

RIEDESEL (DE) d'Eisenbach. Gevierendeeld: 1 en 4 in goud een aanzierende natuurlijke ezelskop, met drie groene bladeren in den bek; 2 en 5 in blaauw twee schuingekruiste zwarte ridderlansen met zilveren punten. In een rood hart-schild drie zilveren torens, zonder deuren noch vensters. Twee *helmen*, de 1^e gedekt met eene zilver-zwarte wrong, de 2^e gekroond. *Helmteeken*: 1^o eene zilveren vlugt, elke vleugel beladen met een schildje volgens het 1^e kwartier; 2^o de gekruiste lansen van het 2^e kwartier. *Dekkleeden*: rood en goud.

RIEMSDIJK (VAN). In goud een blaauw-gebeekte en gepoete dubbele roode adelaar. Aanzierende *helm* met goud-roode wrong. *Helmteeken*: zeven struisvederen, drie roode en vier gouden, opkomende uit eene natuurlijke kuip met zilveren hoepels. *Dekkleeden*: rood en goud.

RIVECOURT (DE). In zilver een roode leeuw, in 't schildhoofd vergezeld van twee vijfpuntige blaauwe spoorraderen. *Kroon* van drie bladeren en twee driehoeken van paarden in de tusschenruimten. Als *Schildhouder*: ter linkerzijde een omziende, rood-getongde zilveren leeuw.

ROËLL. In goud een klimmende zwarte beer. Aanzierende *helm*. *Helmteeken*: zeven struisvederen, vier zwarte en drie gouden. *Dekkleeden*: goud en zwart.

ROËLL (VAN GHEEL). Gevierendeeld : I. en IV. het voorgaande wapen van *Roëll*; II. en III. het wapen van *van Gheel*, 't geen is gevierendeeld : 1 en 4 in rood vijf gouden spijkers, van welke vier schuinkruislings en aanstootende geplaatst zijn, terwijl de vijfde daar paalsgewijze overheen is gelegd, met de punt naar beneden ; 2 en 5 in blaauw drie gouden kepers. *Helm, helmteeken* en *dekkleeden* als het voorgaande wapen.

ROMONDT (VAN). In rood een zilveren dwarsbalk, vergezeld van drie goud-geknopte en gepunte zilveren rozen. Aanzierende *helm* met zilver-roode wrong. *Helmteeken* : eene roos van het schild, tusschen eene vlugt van rood en zilver. *Dekkleeden* : zilver en rood.

ROMONDT (D' AUMALE VAN). Gevierendeeld : 1 en 4 *Romondt*; 2 en 5 in zilver een roode schuinbalk, beladen met drie gouden penningen (*Aumale*, van Picardie). Aanzierende *helm* met eene zilver-roode wrong, waarop twee *helmteekens* : 1^o eene roos van het 1^e kwartier, tusschen eene vlugt van rood en zilver (*Romondt*); 2^o een uitkomende zilveren adelaar, gekroond met eene vijfpaarlige kroon getopt met een gouden wereldbol (*Aumale*). *Dekkleeden* : zilver en rood. *Wapenspreuk* : TRINITATI (*Aan de Drieënhed*).

ROOCK (DE). In zilver een in een bouwland staande en naar de linkerzijde gerigte ploeg, alles in natuurlijke kleur. Half-aanzierende *helm* met zilver-blaauwe wrong. *Helmteeken* : eene vlugt van zilver en blaauw. *Dekkleeden* : zilver en blaauw.

ROORDA VAN EYSINGA. Doorsneden : 1 in blaauw een natuurlijk Saracenenhoofd in profiel, met een zilveren hoofd-wrong ; 2 in goud eene roode roos. Half-aanzierende *helm* met blaauw-gouden wrong. *Helmteeken* : het Saracenenhoofd.

ROSEN (DE). In zilver eene roode keper vergezeld van drie goud-geknopte roode rozen, Aanzierende gekroonde *helm*. *Helmteeken* : vijf struisvederen, rood, zilver, rood, rood en zilver. *Dekkleeden* : zilver en rood. *Schildhouders* : twee klimmende en aanzierende gouden leeuwen op een gras-

grond, elk met eene banier volgens het schild, met gouden franjes, lansen, koorden en kwasten.

ROSENTHAL (BOSCH VAN). Gevierendeeld van zilver en goud, het goud beladen met een zwarten adelaar, die van het 5^e kwartier omgewend. Over alles heen een blauwe schuinbalk, de bovenrand met goud, de beneden-rand met zilver omboord; de balk beladen met een rood-getongden gouden leeuw, die in zijn regtervoorpoot eene groen-gestengelde, en gebladerde natuurlijke zilveren roos houdt. Twee gekroonde *helmen*. *Helmteekens*: 1^o de adelaar van het 5^e kwartier; *dekkleeden*: goud en zwart; 2^o de leeuw van den balk, uitkomende; *dekkleeden*: goud en blauw.

ROSENTHAL (NEDERMEIJER VAN). Het voorgaande wapen.

ROTTE (DE). In zilver een natuurlijk geharnaste linkerarm, om den elleboog en daarboven met rood omwonden en bij de pols met een breeden gouden opslag omboord; de voorarm gestoken door een grooten gouden ring en de vleeschkleurige hand een kleineren ring van 't zelfde ophoudende. Half-aanziende *helm* gedekt met een gouden hoofdring met elf paarden op den rand en viermaal omwonden door een paarsnoer. *Helmteeken*: de arm uit de kroon komende, doch zonder den ring rondom den voorarm. *Dekkleeden*: goud en blauw.

ROYE (DE) VAN WICHEN. Het wapen van *Wichen*, namelijk, gevierendeeld: 1 en 4 in rood drie palen van vair, en een gouden kwartierhoofd beladen met een rooden keper; 2 en 3 in rood een zilveren weërhaak, waarover heen een dwarsgelegde zilveren hamer met gouden steel, de kop van den hamer aan de linkerzijde en overtopt door eene vierpuntige antieke gouden kroon. Over alles heen *de Roje*, namelijk een rood hartschild met een zilveren schuinbalk. Halfaanziende *helm* met achtpaarlige kroon. *Helmteeken*: een geharnaste rechterarm, uit de kroon komende, de vleeschkleurige hand een zilveren sabel met

gouden gevest zwaaijende. *Dekkleeden*: rood en goud. *Schildhouders*: op een grasgrond twee geharnaste krijgslieden met purperen helmbos en bandelier, elk in de vrije hand een hellebaard houdende die met de punt op den grond rust; de krijgsman aan de regterzijde staat omgewend en in profiel, de andere is aanziende geplaatst. *Wapenspreuk*: DOMINE, AD ADJUVANDUM ME FESTINA (*Heere, haast u te mijner hulpe*).

RUTGERS *van Rozenburg*. Gevierendeeld: 1 in zilver een omgewende zwarte olifant, de snuit opheffende naar eene gouden zon en vier sterren van 't zelfde, alle in den linkerbovenhoek geplaatst; 2 in blaauw drie zilveren wolfskoppen; 5 in blaauw een rood-gebekte en gepoote zilveren lepelaar, den regterpoot oplichtende; 4 in zilver acht roode ankerkruisjes, geplaatst 5, 5 en 2. In een gouden hartschild eene roode burgt, getopt met eene dubbele rij roode rozen met groen gebladerte. Aanzierende gekroonde *helm*. *Helmteeken*: de allegorische voorstelling der Liefdadigheid, uitgedrukt door eene vrouw in blaauwen mantel die een kind aan hare borst koestert, en de linkerhand toereikt aan een knaapje ter regterzijde met groenen gordel, terwijl een ander met rooden gordel aan hare linkerzijde geplaatst is. *Dekkleeden*: zilver, blaauw, rood en goud. *Wapenspreuk*: CHARITATE ET INDUSTRIA (*Door liefdadigheid en vlijt*).

RUYS *de Beerenbrouck*. In zilver eene vijfbladerige blaauwe roos, gepunt en geknopt van goud. Half-aanzierende gekroonde *helm*. *Helmteeken*: de roos, zwevende tusschen eene antieke zilveren vlugt. *Dekkleeden*: blaauw en goud. *Schildhouders*: een griffioen met den staart tusschen de achterpooten door naar boven geslagen, en een leeuw, beiden in natuurlijke kleur. *Wapenspreuk*: ANTES MORIR QUE SER TRAIOR (*Eer sterven dan verrader worden*).

RUYSCH. In zilver eene zesbladerige goud-geknopte blaauwe roos. Aanzierende *helm* met blaauw-zilveren wrong.

Helmteeken : een zwart Moorenborstbeeld, in 't blaauw gekleed met hermelijnen borst en gedekt met eene puntige blaauwe muts met hermelijnen opslagen. *Schildhouders* : twee gouden griffioenen met den staart tusschen de achterpooten.

RIJCKEVORSEL (VAN). In groen drie zittende gouden kikvorschen in profiel. Half-aanziende helm met groen-gouden wrong. *Helmteeken* : een kikvorsch van 't schild, tusschen eene antieke groene vlugt. *Dekkleeden* : groen en goud. *Schildhouders* : twee gouden griffioenen met den staart tusschen de achterpooten, elk met eene banier volgens het schild; de lansen en franjes van zilver, de koorden blaauw, de kwasen van goud. *Wapenspreuk* : CONDIT OPES VIRTUS (*Deugd gaërt schatten*).

RIJCKEVORSEL (VAN). Het voorgaande wapen, vermeerderd met een blaauwen schildhoek waarin een gouden faisant. Overigens in alles gelijk het voorgaande wapen, met uitzondering dat de linkerbanier overeenkomstig den schildhoek is.

RIJCKEVORSEL (VAN) VAN KESSEL. Gevierendeeld: 1 in groen drie gouden kikvorschen (*Ryckevorsel*); 2 in zilver vijf kruislings aaneengeslotene en aanstootende roode ruiten (*Kessel*); 3 in zwart een gouden keper, vergezeld van drie zespuntige zilveren sterren (*Lemmens*); 4 gedwarsbalkt van zes stukken rood en goud, de roode balken getralied van zilver (*Bernaige*.) Vier helmen. *Helmteekens* : 1^o met groen-gouden wrong een omgewende gouden kikvorsch tusschen eene baniervlugt van goud en groen; *dekkleeden* : groen en goud; 2^o met zwart-gouden wrong eene zespuntige zilveren ster, voor eene baniervlugt van goud en zwart; *dekkleeden* : zwart en goud; 3^o met goud-roode wrong een mansborstbeeld in natuurlijke kleur met roode hoofdwrong, gekleed in hermelijn en oprijzende uit eene kuip van 't zelfde; *dekkleeden* : rood en goud; 4^o op een rooden hoed met opgeslagen zilveren rand een zwart vogeltje tussehen eene baniervlugt van zilver en rood; *dekkleeden* : rood en zilver. *Schildhouders* : een griffioen met den staart tusschen de

achterpooten en een klimmende en aanziende leeuw, beiden van goud en elk eene banier houdende met gouden franje en zilveren lans, die ter regterzijde volgens het 1^e, die ter linkerzijde volgens het 2^e kwartier. *Wapenspreuk*: *CORRIT OPES VIRTUS* (*Deugd gaërt schatten*).

SALIS (DE). Doorsneden: 1 in goud een geplante groene wilgenboom; 2 gepaald van zes stukken zilver en rood, en omboord met goud. Aanzierende gekroonde *helm*, zonder dekkleeden. *Helmtteken*: eene uitkomende, goud-gekleede natuurlijke harpij met blaauwe vleugels. *Schildhouders*: twee wilden in natuurlijke kleur, omkranst en omgord met groen loof, elk eene banier houdende met gouden franje, lans, koorden en kwasten, die ter regterzijde volgens de bovenhelft, die ter linkerzijde volgens de benedenhelft van het schild. *Wapenspreuk*: *NOX AURO SED VIRTUTE* (*Niet door goud, maar door deugd*).

SALVADOR. In groen een rood-getongde gouden leeuw, vergezeld van drie leliën van 't zelfde. Ridderkroon; en daarboven, op eene goud-groene wrong, een uitkomende, blaauw-getongde en genagelde roode leeuw, met eene gouden lelie tusschen de voorpooten.

SALVE (DE) de Bruneton. In zilver twee gaande zwarte wolven boven elkander en een uitgeschulpte roode zoom. Half-aanzierende *helm* met twee zilveren struisvederen. *Dekkleeden*: zilver, zwart en rood. Het schild van onderen omvat door twee groene lauwertakken, wier ondereinden schuin over elkander zijn gekruist.

SANDBERG. In zilver een gouden keper, vergezeld van drie groene klaverbladen. Aanzierende *helm* zonder dekkleeden. *Helmtteken*: eene zilveren vlugt. *Schildhouders*: twee gouden griffioen met den staart tusschen de achterpooten. *Wapenspreuk*: *SERVA FIDEM* (*Hoù trouw*).

SANTHEUVEL (VAN DEN). In groen drie rustende zilveren konijnen. Aanzierende *helm*, gedekt met de ridderkroon. *Helmtteken*: een uitkomend zilveren konijn, tusschen eene vlugt van groen en zilver. *Dekkleeden*: groen

en zilver. [De in Holland gevestigde takken dezer familie voeren den helm half-aanziende en hebben tot *schildhouders*: op een grasgrond, regts een zilveren konijn, links een jager met het geweer bij den voet. De Limburgsche tak heeft tot *schildhouders* twee gouden leeuwen, van welke die ter linkerzijde aanziende is, en voert als wapenspreuk: **MAJORUM VIRTUS NEPOTUM GLORIA**. *Der voorvaderen deugd is de roem der naneven.*]

SASSE (VAN) van IJsselt. Gedwarsbalkt van acht stukken goud en zwart; en een in twee rijen van rood en zilver geschakeerde schuinbalk over alles heen. Half-aanziende gekroonde *helm*. *Helmteeken*: een van rood en zilver in twee rijen geschakeerd St. Andrieskruis, overtopt door eene zespuntige zwarte ster. *Dekkleeden*: goud en zwart.

SCHELTINGA (COEHOORN VAN). Gevierendeeld: I en IV. het wapen van *Scheltinga*, te weten in zilver twee dubbele roode rozen boven elkander; II. en III. het wapen van *Coehoorn*, zijnde gevierendeeld: 1 en 4 een klimmende zwarte beer, gehalsband van zilver; 2 en 3 in zilver een zwarte jagthoorn, gesnoerd en gemond van rood en beslagen met zilver. Aanziende *helm* gedekt met eene negenpaarlige kroon. *Helmteeken*: éne zilveren tusschen twee gouden struisvederen. *Dekkleeden*: zwart en goud. *Schildhouders*: twee omziende natuurlijke beeren met zilveren halsbanden.

SCHENK van Nijdeggen. In zwart een gouden leeuw. Half-aanziende *helm* met goud-zwarte wrong. *Helmteeken*: een uitkomende gouden leeuw, tusschen eene zwarte vlugt. *Dekkleeden*: zwart en goud.

SCHERFF (VON). Linksgeschuind van blaauw en groen, met een gouden linkerschuinbalk op de deelingslijn; het blaauw beladen met een omgewenden en springenden zilveren eenhoorn, het groen met eene schuinlinks liggende natuurlijke slang, de kop naar boven. Aanziende gekroonde *helm*. *Helmteeken*: de eenhoorn, uitkomende. *Dekkleeden*: regts goud en blaauw, links goud en groen. *Schildhouders*: regts de

slang, regtopstaande en in den bovenschildhoek bijtende; links een zilveren eenhoorn. *Wapenspreuk*: PER ASPERA AD ASTRA (*Door de doornen heen ten hemel*).

SCHERPENZEEL (VAN) HEUSCH. Gevierendeeld: 1 en 4 in blaauw zes zilveren leliën, 5, 2 en 1 (*Scherpenzeel*); 2 en 5 in goud een schuinliggende roode pijl (*de Heusch*). Twee *helmen*, gedekt de eerste met eene gewone, de tweede met eene zevenpaarlige kroon. *HelmtEEKENS*: 1^o eene zilveren lelie; *dekkleeden*: blaauw en zilver; 2^o een goudgehoornde roode ossenkop en hals; *dekkleeden*: goud en rood. *Schildhouders*: regts een rood-getongde gouden griffioen met nederwaartsche vlugt en den staart tusschen de achterpooten; links een goud-gehalsbande zwarte hazewindhond; beiden op een grasgrond staande.

SCHIMMELPENNINCK. In zilver twee schuingekruiste zwarte sleutels, de oogen in den ruitvorm en als een kruisje doorboord. Aanziede gouden *helm* met zwart-zilveren wrong. *HelmtEEKENS*: de sleutels, tusschen eene zilveren vlugt. *Dekkleeden*: zilver en zwart. *Schildhouders*: twee klimmende en aanziede natuurlijke leeuwen. *Wapenspreuk*: HONOS ANTE DIVITIAS (*Eer boven rijkdom*).

SCHIMMELPENNINCK VAN DER OIJE. Gevierendeeld: 1 en 4 het wapen van *Schimmelpenninck*; 2 en 5 het wapen van *van der Oije*, zijnde in goud een in twee rijen van zilver en rood geschakeerd kruis. Twee *helmen*, de eerste met eene vijfbladerige kroon, de tweede met goudroode wrong. *HelmtEEKENS*: 1^o van *Schimmelpenninck*; *dekkleeden*: zilver en zwart; 2^o van *van der Oije*, te weten een stappende ooijevaar in natuurlijke kleur, tusschen eene vlugt volgens het 2^e kwartier; *dekkleeden*: goud en rood. *Schildhouders*: twee goud-getongde zilveren leeuwen.

SCHMIDT (VON) auf Altenstadt. Doorsneden: 1 gedeeld van zwart en rood, waarover een zilveren zwaan met uitgespreide en opgeheven vleugelen, overloopt door een groenen lauwerkrans, de rechterpoot opgeligt en staande op een lig-

genden lauriertrunk in natuurlijke kleur, die aan het regtereinde een paar gouden uitspruitsels heeft; 2 gedeeld van rood en zwart, met een goud-geharnasten regterarm over alles heen, komende uit eene natuurlijke wolk, de vleeschkleurige hand een zilveren zwaard met gouden gevest omklemmende. *Half-aanziende gekroonde helm. Helmteeken*: de liggende lauriertrunk, waarop regts de zwaan omgewend staat, en links de arm op den elleboog rust; deze arm komt uit de wolk, de zwaan is overtopt door den lauwerkrans en de trunk vertoont in 't midden een gouden uitspruitseltje. *Dekkleeden*: regts goud en zwart, links zilver en rood.

SCHOLTEN (FANNIUS). Gevierendeeld: I en IV, het wapen van *Scholten*, zijnde gevierendeeld: 1 in goud een schuin-links geplaatste zwarte tak; 2 in groen drie aanzierende zilveren ossenkoppen; 3 in rood een zilveren zak, gevuld met gouden graan; 4 in goud een regtopgeplaatste roode kreeft; II. en III. het wapen van *Fannius*, namelijk: in blaauw drie zilveren schelpen, 2 en 1, en een gouden kwartierhoofd. *Half-aanziende gekroonde helm. Helmteeken*: een uit de kroon komende zilver-geharnaste regterarm, met gouden beslag, de vleeschkleurige hand een Turkschen sabel van zilver met gouden gevest zwaaijende; alles tusschen eene zilveren vlugt. *Dekkleeden*: goud en zwart. *Schildhouders*: een leeuw, en een griffioen met den staart tusschen de achterpooten, beiden omziende en in natuurlijke kleur. *Wapenspreuk*: PLUS ESSE QUAM VIDERI (*Meer zijn dan schijnen*).

SCHOBBER. In zwart een zilveren dwarsbalk, vergezeld van drie droogscheerdersscharen van 't zelfde met de punten omlaag. *Schildhouders*: twee goud-gehoornde zilveren bokken.

SCHUEREN (DE VAN DER). In zilver twee blaauwe leliën met afgesneden voet, de eene in het tweede kwartier, de andere aan de punt geplaatst; en een rood vrijkwartier, beladen met een dubbelstaartigen zilveren leeuw. *Half-aanziende gekroonde helm. Helmteeken*: de leeuw, uitkomende. *Dekkleeden*: blaauw en zilver.

SCHUYL VAN DER DOES. Gevierendeeld: 1 en 4 *van der Does*; 2 en 3 het wapen van *Schuyt*, namelijk in rood een gouden schuinbalk, vergezeld van zes zoomswijze geplaatste gouden eendjes zonder pooten. Twee *helmen*, gedekt de eerste met eene vijfbladerige kroon, de tweede met eene rood-gouden wrong. *HelmtEEKENS*: 1° het helmtEEKEN van *van der Does*; 2° een geheel aanzierende roode ossenkop en hals met gouden hoornen. *Dekkleeden*: rood en goud. *Schildhouders*: een omziende gouden leeuw en een gouden griffioen met den staart tusschen de achterpooten, beiden ondersteund door een grasgrond.

SCHUYLENBURCH. In goud drie zwarte weerhaken. Aanzierende gekroonde *helm*. *HelmtEEKEN*: een zwarte weerhaak tusschen eene gouden vlugt. *Dekkleeden*: goud en zwart. *Schildhouders*: twee omziende, rood-getongde gouden leeuwen.

SCHWARTZ. Gevierendeeld: 1 en 4 in zilver een lage groene heuvel; 2 in rood een goud-gekroonde zilveren adelaar; 3 in rood een omgewende goud-gekroonde zilveren leeuw.

SCHWARTZENBERG EN HOHENLANSBERG (THOE). Gepaald van acht stukken blaauw en zilver. Aanzierende gouden *helm*, blaauw-gevoerd, zilver-getralied, zonder dekkleeden en gedekt met eene kroon. *HelmtEEKEN*: een jongmans-borstbeeld, gekleed in 't rood met zilveren kraag, gedekt met eene kegelvormige roode muts met zilveren opslagen, welke muts op den top eene gouden kroon draagt, uit welke vijf blaauwe struisvederen opkomen; alles tusschen twee olifantstrompen, in de lengte beladen gelijk het schild in de breedte, en elk van buiten bezet met zeven korenaren, benevens nog drie andere in de monding, de korenaren ter rechterzijde van zilver, die ter linkerzijde blaauw.

SENARCLENS (DE) DE GRANCY. In gedamasceerd goud een blaauwe schuinbalk, beladen met drie zespuntige zilveren spoorraden. Aanzierende gekroonde *helm*. *HelmtEEKEN*: een uitkomende zilveren, goud-gebekte zwaan met uitgespreide en opgeheven vleugelen. *Dekkleeden*: zilver en blaauw

Schildhouders: twee goud-gebekte zilveren zwanen met geopende en nederwaartsche vlugt. *Wapenspreuk*: SANS DÉCLINER (*Zonder tanen*).

SERRARIS. Gevierendeeld: 1 en 4 in rood een zilveren zwaard met gouden gevest; 2 en 3 in zwart een gouden keper, beladen met drie zespuntige roode sterren en vergezeld van drie zilveren traliehelmen in profiel, de beide bovenste toegewend. Half-aanziende gekroonde *helm*. *Helmteeken*: een geharnaste regterarm, een zilveren zwaard met gouden gevest zwaaijende. *Dekkleeden*: regts rood en goud, links zwart en zilver.

SIBERG. In zilver eene groen-gepunte roode roos. Half-aanziende *helm* met rood-zilveren wrong. *Helmteeken*: de roos, zwevende boven eene roode vlugt. *Dekkleeden*: zilver en rood. *Schildhouders*: twee omziende natuurlijke griffioenen met den staart tusschen de achterpooten.

SIBERG (ALTING). Gevierendeeld: 1 en 4 *Siberg*; 2 en 3 doorsneden, van goud met een zwarten ring, en van blaauw met eene gouden punt beladen met een zwarten koek (*Alting*). Half-aanziende *helm* met rood-zilveren wrong. *Helmteeken*: de roos van het 1^e kwartier, zwevende boven eene roode vlugt. *Dekkleeden*: zilver en rood. *Schildhouders*: twee omziende rood-getongde griffioenen in natuurlijke kleur met den staart tusschen de achterpooten, het bovenlijf, de vleugels en de voorpooten blaauw.

SICKINGHE. Gedeeld: 1 in goud een halve zwarte adelaar, uitgaande van de deelingslijn; 2 in rood een zilveren dwarsbalk. Eene goud-roode wrong onmiddelijk op het schild en daarop als *helmteeken* een zilveren kop en hals van een kraanvogel, tusschen eene vlugt, de regtervleugel van goud, de linkervleugel rood met een zilveren dwarsbalk. *Schildhouders*: op een grasgrond twee omziende zwarte arenden met nederwaartsche vlugt.

SIEBOLD (VON). Doorsneden: 1 in goud een zwart-bekleede schuinlinks geplaatste regterarm, de hand beneden.

een lancet houdende; 2 in blaauw eene zespuntige gouden ster. Half-aanziende gekroonde *helm*. *Helmteeken*: de ster tusschen twee blaauwe olifantstrompen, die elk aan de buitenzijde bezet zijn met vijf gouden kogeltjes. *Dekkleeden*: goud en blaauw.

SIGHERS *ter Borch*. In goud een omgewende opvliegende zwarte raaf, aan wiens snavel een blaauwe kruisboog hangt met roode schacht en kruk. Aanziende gouden *helm*, gedekt met eene vijfpaarlige kroon. *Helmteeken*: een omgewende zwarte raaf met breed uitgespreide vlerken en boven elken vleugel een fladderend rood lint. *Dekkleeden*: zwart en goud. *Schildhouders*: twee omziende zwarte raven met half-geopende vlugt op een grasgrond.

SIMON VAN VLODRUP. In goud een groene dwarsbalk, vergezeld van drie koren-aren van 't zelfde, zonder stengels of bladeren. Half-aanziende *helm* met goud-groene wrong. *Helmteeken*: een koren-aar van 't schild. *Dekkleeden*: goud en groen.

SINGENDONCK. In zilver een rood kruis, in het 2^e en 5^e kwartier vergezeld van een zwart schildje. Aanziende gekroonde gouden *helm* zonder dekkleeden. *Helmteeken*: een staande wildeman in natuurlijke kleur, omkranst en omgord met groen loof, met eene knods op zijn linkerschouder. *Schildhouders*: op een grasgrond twee dergelijke wilden, die den helm boven het schild ophouden en hunne vrije hand laten leunen op eene knods die op den grond rust.

SIRTEMA VAN GROVESTINS. Gedeeld: 1 in goud een halve zwarte adelaar, uitgaande van de deelingslijn; 2 in blaauw drie zespuntige gouden sterren boven elkander. Half-aanziende *helm* met goud-blaauwe wrong. *Helmteeken*: drie blaauwe struisvederen, elk beladen met drie zespuntige gouden sterren boven elkander. *Dekkleeden*: goud, zwart en blaauw. *Schildhouders*: twee natuurlijke leeuw. *Wapenspreuk*: NĒT TE GOED, NĒT TE TIOED.

SIX *van Hillegom*. In blaauw bovenaan twee zilveren wassenaars en aan de schildpunt eene zespuntige zilveren

ster. Half-aanziende gekroonde *helm* zonder dekkleeden. *Helmteeken*: de ster van 't schild. *Schildhouders*: regts een zilveren paard, links een natuurlijke leeuw, elk eene blaauwe banier houdende met zilveren lanssen, franjes, koorden en kwasten; die ter regterzijde is beladen met drie zespuntige zilveren sterren, 2 en 1, die ter linkerzijde met drie zilveren wasse-naars, 2 en 1. *Wapenspreuk*: STELLA DUCE (*Onder geleide van de ster*).

SIX van Oterleek. Het vorige wapen. Dezelfde *helm*, zonder kroon, doch met blaauw-zilveren wrong en blaauw-zilveren dekkleeden. *Helmteeken*: de ster. *Schildhouders*: regts een zilveren paard, links een klimmende en aanziende zilveren leeuw, elk eene banier volgens het schild, en met zilveren franjes, koorden en kwasten versierd, vasthoudende. *Wapenspreuk*: STELLA DUCE (*Onder geleide van de ster*.)

SLICHER. In goud een roode dwarsbalk, vergezeld in 't schildhoofd van drie blaauwe hoefijzers naast elkander en aan de schildpunt van een blaauw molenijzer. Aanziende *helm* met goud-blaauwe wrong. *Helmteeken*: een springend, rood-getoomd, zilveren paard. *Dekkleeden*: goud en blaauw.

SLINGELANDT (VAN). Gevierendeeld: 1 en 4 in zilver twee beurtelings gekanteelde roode dwarsbalken (*Arkel*); 2 en 5 in rood twee gouden dwarsbalken, vergezeld van acht zoomswijze geplaatste gouden meerltjes (*Cuyck*). In een zwart hartschild twee beurtelings gekanteelde zilveren dwarsbalken (*Slingelandt*.) Drie *helmen*, de middelste gedekt met eene vijfbladerige kroon gevoerd met eene hermelijnen muts, de beide andere gedekt met gewone kroonen. *Helmteekens*: 1° een uitkomende en omgewende rood-gebekte zilveren zwaan met opgeheven vleugels; *dekkleeden*: zilver en rood; 2° een dubbele zwarte adelaar met nederwaartsche vlugt, op de borst beladen met eene gekroonde gouden L; *dekkleeden*: zwart en goud; 3° eene poort met een spits dak en met twee torens met spitse daken aan de zijden, alles van zilver, op elken toren een linkswaaijend gouden windvaantje; *dekkleeden*:

zilver en zwart. *Schildhouders*: regts een zwarte, goudgepoote arend met opgeheven vlugt, op de borst beladen met eene gekroonde L van goud; links een rood-gebekte en zwart-gepoote zilveren zwaan met opgeheven vlugt; elk eene banier houdende aan eene gouden lans; de banier ter rechterzijde volgens het 1^e kwartier, die ter linkerzijde volgens het hartschild, elke banier omgeven met een schuin-geblokten rand van de kleuren der banier. *Wapenspreuk*: CANDIDE ET CORDATE (*Argeloos en rondborstig*).

SLOET. In zilver een roode wassenaar. Aanzieende *helm* zonder dekkleeden. *Helmtteken*: de wassenaar, zwevende tusschen eene zilveren vlugt. *Schildhouders*: twee omziende gouden griffioenen met nederwaartsche vlugt en den staart tusschen de achterpooten.

SLOET tot Warmelo. Gevierendeeld: 1 en 4 *Sloet*; 2 en 5 in rood een zilveren schuinbalk, vergezeld van zes zoomswijze geplaatste leliën van 't zelfde. Aanzieende *helm* met zilver-roode wrong. Het *Helmtteken* van *Sloet*. *Dekkleeden*: zilver en rood. *Schildhouders*: twee omziende rood-getongde zilveren leeuwen.

SMETH (DE) van Alphen. In goud drie zwarte hoefijzers, en een zilveren schildje tusschen de beide eerste hoefijzers beladen met eene achtpuntige zwarte ster; in een rood schildhoofd eene gouden keizerskroon. Twee *helmen*. *Helmtteekens*: op elken helm een uitkomende jonge beer in natuurlijke kleur, tusschen eene vlugt van goud en rood; de beer op den eersten helm omgewend. *Dekkleeden*: rood en goud.

SMETH (DE) van Deurne. Het voorgaande wapen, zonder het schildje met de ster.

SMINIA (VAN). Gevierendeeld: 1 in rood een zilveren zandlooper; 2 in blaauw drie zespuntige gouden sterren; 3 in rood een schuingeplaatste zilveren gezigts-wassenaar, de hoornen naar den linkerbovenhoek gewend; 4 in rood een vederbos van ééne zilveren tusschen twee gouden struisvederen. Half-aanzieende *helm* met rood-zilveren wrong.

Helmteeken: de vederbos van het 4^e kwartier. *Dekkleeden*: rood en zilver.

SMISSAERT. In blaauw zeven zespuntige gouden sterren, geplaatst 2 boven links, en verder 5 en 2, benevens een zwart vrijkwartier beladen met twee golvende zilveren dwarsbalken. Aanziende *helm* met blaauw-gouden wrong. *Helmteeken*: een rood-getongde zwarte wolf, geheel aanziende gezeten tusschen twee zwarte kreeftsscharen. *Dekkleeden*: blaauw en goud. *Schildhouders*: twee gouden griffioenen met drakentongen. *Wapenspreuk*: POUR MIEUX J'ENDURE. (*Ik duld om tot beter te geraken*), in gouden letteren op een blaauw lint.

SMITS van Eckart. Doorsneden: 1 in rood drie zilveren St. Andrieskruisjes naast elkander; 2 in goud twee groengestengelde en gebladerde roode rozen, de stengels half rond naar de schildzijden uitgebogen. Half-aanziende *helm* met rood-gouden wrong. *Helmteeken*: de linker rozentak. *Dekkleeden*: goud en rood.

SNOECK. In groen een hermelijnen schildhoofd; en over alles heen een gouden vrijkwartier beladen met eene groengepunte en geknopte roode roos. Half-aanziende gekroonde *helm*. *Helmteeken*: een natuurlijke op den kop staande snoek, tusschen eene antieke gouden vlugt. *Schildhouders*: twee gouden griffioenen met den staart tusschen de achterpooten.

SNOUCK HURGRONJE. Gevierendeeld: 1 en 4 in zilver een geplante groene boom, op wiens top een zwarte vogel zit; 2 en 3 in rood drie zilveren ankerkruisjes. In een zilveren hartschild een dubbele zwarte adelaar met roode tong en gouden bek en pooten, hebbende op de borst een rond blaauw schildje, omboord met goud en beladen met eene lelie van 't zelfde. Half-aanziende *helm*, met blaauw gevoerd en gedekt met eene zwart-zilveren wrong. *Helmteeken*: de dubbele adelaar van 't hartschild, uitkomende. *Dekkleeden*: zilver en groen. *Wapenspreuk*: MEDIO TUTISSIMUS IBIS (*In 't midden gaat men 't veiligst*).

SNOUCKAERT van Schauburg. Gedeeld: 1 in goud een

zwarte, rood-getongde, blaauw-gebekte en genagelde adelaar; 2 in goud drie zwarte schuinbalken. Half-aanziende *helm*, met zwart gevoerd en gedekt met eene zwart-gouden wrong. *Helmteeken*: de adelaar, uitkomende. *Dekkleeden*: zwart en goud.

SPAEN (VAN). *Gevierendeeld*: 1 en 4 in gedamascceerd zilver drie roode schuinbalken; 2 en 3 in rood tien gouden ringen, geplaatst 5, 5, 5 en 1. In een gouden hartschild een goud-gekroonde zwarte adelaar. Drie met zwart gevoerde helmen, van welke de eerste gekroond is, de tweede een wrong draagt van zwart en goud, en de derde eene wrong van rood en goud. *Helmteeken*s: 1° een uitkomende natuurlijke beerenpoot, een blaauwen bol omvattende; *dekkleeden*: zilver en rood; 2° de kop en hals van den adelaar; *dekkleeden*: goud en zwart; 3° een gouden ring tusschen eene zilveren vlugt, elke vleugel beladen met een rooden dwarsbalk die overladen is met drie gouden ringen; *dekkleeden*: goud en rood. *Wapenspreuk*: VIVIT POST FUNERA VIRTUS (*De deugd blijft voortleven na den dood.*)

SPEELMAN. In zilver een blaauwe dwarsbalk, in het schildhoofd vergezeld van eene regter- en eene linkerhand naast elkander, beiden rood, en aan de schildpunt van een zwarten hamer; benevens een zilveren schildhoek beladen met eene roode linkerhand. In een zwart hartschild, over den dwarsbalk heen, een zilveren leeuw. Half-aanziende gekroonde *helm*. *Helmteeken*: eene zwevende roode linkerhand, tusschen eene zilveren vlugt, elke vleugel beladen met een verkorten blaauwen dwarsbalk. *Dekkleeden*: binnen en buiten blaauw. *Schildhouders*: twee rood-getongde en met stedekronen gedekte gouden zeeleeuwen, elk op den schouder beladen met een rood hart waarboven eene gouden stedekroon.

SPEICHER (VAN). *Gevierendeeld*: 1 en 4 in goud een rood-getongde zwarte adelaar, die van het 4° kwartier met den kop omgewend; 2 en 3 in rood een gouden griffioen, die van het 5° kwartier omgewend. In eene blaauwe in-

gedreven punt, tusschen het 3^e en 4^e kwartier, een gouden St. Catharina's rad. Over alles heen een zilveren hartschild, waarin twee schuingekruiste gouden weerhaken, vergezeld in elk der zijhoeken en in den bovenhoek van eene acht-puntige ster van 't zelfde. Twee gekroonde *helmen*. *Helmteekens*: 1^o een bij de knieën uitkomende man, gekleed in 't rood met een zilveren gordel, gedekt met eene roode, zilver-omboorde toppermuts waarvan de staart regts afhangt; tusschen twee olifantstrompen, beurtelings doorsneden van blaauw en goud; 2^o de griffioen van het 2^e kwartier, met het rad van de ingedreven punt tusschen de voorpooten. *Dekkleeden*: goud en rood.

SPENGLER (VAN). Doorsneden: 1 in goud een rood-getongde zwarte adelaar; 2 in rood eene zilveren kan met deksel en oor, geplaatst op een gouden drietoppig heuveltje en begeleid van vier zespuntige sterren van 't zelfde. 2 aan elke zijd boven elkander. Aanziende *helm* met goud-zwarte wrong. *Helmteeken*: een bisschops-borstbeeld in pontificaal. *Dekkleeden*: regts zilver en rood, links goud en zwart.

SPEYART VAN WOERDEN. In rood eene zespuntige gouden ster, vergezeld van drie ruiten van 't zelfde. Aanziende gekroonde *helm*. *Helmteeken*: een knoestige roode paal, op den top beladen met eene gouden ruit, en geplaatst tusschen eene vlugt van rood en goud. *Dekkleeden*: rood en goud.

SPIEGEL (DUVELAER VAN DER). Gevierendeeld: 1 en 4 in zwart drie zilveren kepers; 2 en 5 in zilver een breed-armig rood kruisje, vergezeld van drie leeuwjes van 't zelfde. Half-aanziende *helm* met zwart-zilveren wrong. *Helmteeken*: een uitkomende natuurlijke leeuw, tusschen zijn linkerpoot en zijne borst een ovalen blaauwen, goud-omlijsten en gesteelden spiegel houdende. *Dekkleeden*: zwart en zilver.

STAAL (VAN DER) *van Piershil*. Koperswijze doorsneden van zilver en zwart; het zilver beladen met twee

omgekeerde blaauwe hoefijzers, waarboven een barensteel van 't zelfde; het zwart met zes zilveren leliën, 3, 2 en 1, de middelste lelie van de eerste rij een weinig hooger dan de beide andere. In een zilveren hartschild, geplaatst op de verdeelingslijn, drie golvende groene dwarsbalkjes. Half-aanziende *helm* zonder dekkleeden en met zilver-zwarte wrong. *Helmteeken*: een omgekeerd blaauw hoefijzer tusschen eene zwarte vlugt. *Schildhouders*: twee rood-getongde witte leeuwen.

STEENGRACHT. Doorsneden van rood en goud, met eene golvende dwarsbalking van acht stukken zilver en blaauw, over de doorsnijdingslijn heen; het rood beladen met twee gouden vagers naast elkander, de steel omlaag, en het goud met een gebladerden en bevruchten dwarsgelegden pruimentak, de bladeren links, de drie vruchten van onderen, alles groen. Aanziende *helm* met zilver-blaauwe wrong. *Helmteeken*: een geharnaste regterarm, de vleeschkleurige hand een gouden vager dwars naar links houdende. *Dekkleeden*: blaauw en zilver. *Schildhouders*: een griffioen en een leeuw, beiden omziende en in natuurlijke kleur.

STERN. In zilver een blaauwe dwarsbalk, in 't schildhoofd vergezeld van twee ossenkoppen en halzen, en aan de schildpunt van eene zespuntige ster, alles zwart. Half-aanziende gekroonde *helm*. *Helmteeken*: de ster, tusschen eene vlugt van zilver en blaauw. *Dekkleeden*: blaauw en zilver. *Schildhouders*: twee natuurlijke leeuwen op een grasgrond.

STORM DE GRAVE. In blaauw een half-aanziende zilveren helm, doorboord met een schuinlinkschen gouden pijl, de punt naar boven. Half-aanziende *helm*. *Helmteeken*: een blaauw-zilveren vederbos. *Dekkleeden*: zilver en blaauw.

STORM VAN 'S GRAVESANDE. In zilver drie rood-gebeekte en gepoote zwarte stormvogels, en een rood hartschild beladen met negen gouden ruiten, geplaatst 4, 3 en 2. Half-aanziende gekroonde *helm*. *Helmteeken*: een vogel van 't schild,

tusschen eene doorsneden vlngt, regts van zwart en zilver, links van rood en goud. *Dekkleeden*: zwart, zilver, rood en goud. *Schildhouders*: op een grasgrond een gouden leeuw en een zilveren eenhoorn.

STRAALMAN. Doorsneden: 1 in blaauw eene flikkerende (of stralende) gouden zon; 2 in goud een stappend zwart lam; het gansche schild omboord met goud. Half-aanziende gekroonde *helm*. *Helmteeken*: het lam, uitkomende. *Dekkleeden*: regts goud en blaauw, links goud en zwart.

STRATEN (VAN DER) van den Hill. In goud een blaauwe dwarsbalk, vergezeld van drie koeken van 't zelfde. Over den balk heen een gedeeld hartschild: 1 in groen een gouden jagthoorn, 2 in zilver eene stappende roode koe en een rood kwartierhoofd beladen met twee schuingekruiste zilveren hooivorken. Half-aanziende *helm*, gedekt met eene ridderkroon. *Helmteeken*: een blaauwe koek, in de hoogte zwevende tusschen eene vlugt van goud en blaauw. *Dekkleeden*: goud en blaauw. *Schildhouders*: een omziende leeuw en een griffioen met den staart tusschen de achterpooten, beiden van goud, rood-getongd, en op een grasgrond geplaatst.

STRATENUS. Gevierendeeld: 1 en 4 doorsneden van goud en blaauw, met een van rood en goud doorsneden adelaar daarover heen; 2 en 3 in goud een rood-gebekte en gepoote dubbele zwarte adelaar, die op de borst een zilveren schildje draagt beladen met twee beurtelings gekanteelde roode dwarsbalken. Half-aanziende *helm* met rood-gouden wrong. *Helmteeken*: een uitkomende roode adelaar. *Dekkleeden*: goud en rood. *Schildhouders*: twee omziende natuurlijke griffioenen met den staart tusschen de achterpooten.

STRICK van Linschoten. Gevierendeeld: 1 en 4 in zilver drie zwarte meerltjes; 2 en 3 in rood een zilveren schuinbalk. In een blaauw hartschild eene gouden lelie. Aanziende *helm* met zilver-zwarte wrong. *Helmteeken*: een zilveren kop en hals van een struisvogel met een blaauw hoefijzer in den bek, tusschen eene baniervlugt van zwart

en zilver. *Dekkleeden*: zilver en zwart. *Schildhouders*: twee rood-getongde gouden leeuwen. *Wapenspreuk*: VIRTUS VINCIT (*De deugd overwint.*)

STUERS (DE). In zilver drie roode schuinbalken, vergezeld van twee groen-gepunte roode rozen, een in den linkerboven- en de andere in den rechterbenedenhoek. Aanzijnde gekroonde *helm*. *Helmteeken*: een uitkomende en van voren geziene zilveren, goud-gehalsbande hazewindhond, met den kop regts gewend; tusschen eene vlugt van goud en zilver. *Dekkleeden*: zilver en rood. *Schildhouders*: twee omziende, goud-gehalsbande zilveren hazewindhonden. [Jhr. F. V. A. de St., tegenwoordig opperbevelhebber des legers in Nederlandsch-Indië, voert dit wapen vermeerderd met een blaauwen schildhoek, waarin een schip op den top eener gouden klip te midden der golven, alles in natuurlijke kleur, en boven dat schip het woord LUCIPARA in gouden letteren; de schildhouders houden elk eene banier met gouden franje en lans, die ter rechterzijde volgens het schild zonder den schildhoek, die ter linkerzijde enkel volgens den schildhoek.]

STYRUM (VAN). In rood drie omgewende gouden arendsbeenen. Aanzijnde *helm*. *Helmteeken*: een der figuren van het schild. *Dekkleeden*: rood en goud. *Schildhouders*: twee rood-getongde gouden griffioenen met den staart tusschen de achterpooten.

SUCHELEN (VAN). In rood vier zilveren ringen, geplaatst 2, 4 en 1. Aanzijnde *helm* met zilver-roode *wrong*. *Helmteeken*: een zilveren ring, in de hoogte zwevende tusschen eene zilveren vlugt. *Dekkleeden*: rood en zilver. *Schildhouders*: twee natuurlijke leeuwen, de eerste aanzijnde, de andere omziende.

SUPERVILLE (VAN DUSSELDORP DE). Gedeeld I. gevierendeeld: 1 en 4 in rood eene zilveren burch, geopend van 't veld, uit wier tinnen een halve gouden leeuw, met een zilveren zwaard met gouden gevest in den rechterpoot, te voorschijn komt; 2 en 5 in goud eene roode koe; II. in

rood een zilveren ooijevaar. Half-aanziende *helm* met rood-zilveren wrong. *Helmteeken*: de burgt met den leeuw. *Dekkleeden*: rood en zilver. *Schildhouders*: twee omziende gouden leeuwen, met den staart tusschen de achterpooten door naar boven geslagen. *Wapenspreuk*: SOLO DEO NITOR (*Alleen van God de luister*).

SWEERTS DE LANDAS. In goud twee driehoekige zwarte eggen, de eene in het 2^e kwartier, de andere aan de schildpunt; en een vrijkwartier gedeeld en ingehoekt van vijf zilveren stukken in rood, de punten over en weder de overzijde rakende. In een gouden hartschild, over alles heen, een zwarte adelaar. Aanzierende gouden *helm* met zilver-roode wrong. *Helmteeken*: een uitkomende adelaar, de kop en de vleugels zwart, de borst volgens het vrijkwartier. *Dekkleeden*: zilver en rood. *Schildhouders*: twee faunen in natuurlijke kleur.

SWINDEREN (VAN). In blaauw een zilveren keper, in 't schildhoofd vergezeld van twee zespuntige gouden sterren en aan de schildpunt van een omgekeerden gouden gezigts-wassenaar. Aanzierende gekroonde *helm*, zonder helmteeken. *Dekkleeden*: blaauw en zilver. *Schildhouders*: twee omziende rood-getongde gouden griffioenen met den staart tusschen de achterpooten en geplaatst op een grasgrond.

SWINDEREN (DE MAREES VAN). Gevierendeeld: 1 en 4 *van Swinderen*; 2 en 5 in blaauw een zilveren kruis, vergezeld van vier gouden rozen (*de Marees*). Aanzierende gekroonde *helm*, met blaauw gevoerd en zonder helmteeken. *Dekkleeden*: zilver en blaauw. *Schildhouders*: twee omziende gouden griffioenen met den staart tusschen de achterpooten en geplaatst op een grasgrond.

SIJPESTEIN (VAN). Gevierendeeld: I en IV in goud een roode schuinbalk, beladen met drie zilveren meerltjes; II. en III. nogmaals gevierendeeld: 1 en 4 in goud een roode dwarsbalk, 2 en 5 gedwarsbalkt van zes stukken goud en blaauw, de gouden balken beladen met negen roode

St. Andrieskruisjes, 4, 5 en 2. — Over alles heen een doorsneden hartschild: 1 in goud een zwarte adelaar; 2 in rood negen gouden vlammen, 4, 5 en 2. Drie gekroonde *helmen*. *Helmteekens*: 1^o een zilveren meerltje, tusschen eene vlugt van rood en goud; 2^o een gouden vlam tusschen eene zwarte vlugt; 5^o een uitkomende roode vos. *Dekkleeden*: rood en goud. *Schildhouders*: regts een gouden leeuw, met eene banier volgens kwartier I; links een natuurlijke vos met eene banier volgens kwartier II.

SYTZAMA (VAN). In blaauw een gouden klaverblad, vergezeld van twee goud-gepunte en geknopte zilveren rozen, 1 boven en 1 onder het klaverblad. Aanzijnde gekroonde *helm* zonder dekkleeden. *Helmteeken*: een uitspringende en van voren geziene zilveren eenhoorn, met den kop regts gewend. *Schildhouders*: twee omziende zilveren eenhoorns. *Wapenspreuk*: RECTE FACIENDO NEMINEM TIMEAS (*Doe wel en zie niet om*).

TAETS VAN AMERONGEN. In zilver een roode dwarsbalk. Aanzijnde *helm* met rood-zilveren wrong. *Helmteeken*: een vrouwen-borstbeeld met loshangende haren, in natuurlijke kleur, gekleed volgens het schild. *Dekkleeden*: zilver en rood.

TEDING VAN BERKHOUT. Gekeperd van twaalf stukken goud en rood (*Egmond*), met een blaauw vrijkwartier waarin een zilveren kraanvogel (*Teding van Cranenburgh*). Aanzijnde *helm* met groen-gouden wrong. *Helmteeken*: een gouden hertenkop en hals. *Dekkleeden*: goud en rood. *Schildhouders*: twee klimmende en aanzijnde gouden leeuwen.

TEIXEIRA. Gevierendeeld: 1 en 4 in goud een purperen adelaar; 2 en 5 geschakeerd van goud en zwart in vier rijen, elke rij van vier vakken; het geheele schild omgeven met een rooden zoom beladen met acht letters S van zilver. Half-aanzijnde *helm*, met blaauw gevoerd, en met zwart-blaauwe wrong. *Helmteeken*: vijf struisvederen, zwart.

goud, rood, zilver en zwart. *Dekkleeden*: regts goud, rood en zwart; links zilver, rood en zwart.

TENGNAGEL (VAN). In blaauw een gouden kruis. Half-aanziende *helm* met goud blaauwe wrong. *Helmteeken*: een mans-borstbeeld, van ter zijde gezien, gekleed in 't blaauw, het hoofd in natuurlijke kleur, gedekt met eene blaauwe toppermuts, waarop van voren twee blaauwe struisvederen prijken, terwijl van achteren een ineengedraaide staart van goud en blaauw afhangt. *Dekkleeden*: goud en blaauw.

TESTA. Gevierendeeld: 1 en 4 in goud drie roode schuinbalken, en een blaauw kwartierhoofd beladen met een gouden leeuwenkop, die van het 1^e kwartier omgewend; 2 en 3 in groen een gouden kwartierhoofd beladen met een uitkomenden rood-getongden zilveren adelaar, die van het 3^e kwartier omgewend. Twee gekroonde *helmen*. *Helmteekens*: 1^o de leeuwenkop van het 1^e kwartier; *dekkleeden*: blaauw en goud; 2^o een zwevende zilveren wassenaar, in een halven cirkel omgeven door zeven vijfpuntige sterren van 't zelfde; *dekkleeden*: groen en goud. *Schildhouders*: regts een rood-getongde gouden leeuw, en links een rood-getongde zilveren arend met nederwaartsche vlugt, het ligchaam van voren gezien, de kop regts gewend.

TETS (VAN) van Goudriaan. Gevierendeeld; 1 en 4 in blaauw drie zilveren vuurpotten met een hengel, geplaatst 1 en 2; 2 en 3 in goud een geplante groene boom. In een zilveren hartschild een aanzierende goud-gehoornde roode ossenkop. Half-aanziende gekroonde *helm*. *Helmteeken*: een uitkomende wildeman in natuurlijke kleur, omkranst en omgord met groen loof en eene knods op den regterschouder dragende. *Dekkleeden*: goud en blaauw. *Schildhouders*: twee omziende leeuwen in natuurlijke kleur.

TETS (REES VAN). In alles gelijk het voorgaande wapen, uitgezonderd dat het tweede kwartier in rood drie zilveren stormhoeden vertoont.

TEYLINGEN (VAN). In goud een blaauw-getongde en genagelde roode leeuw, over wiens schouder een zilveren barensteel heengaat. Half-aanziende gekroonde *helm*. *Helmteeken*: de leeuw (zonder den barensteel), opkomende uit een Hollandschen tuin. *Dekkleeden*: goud en rood. *Schildhouders*: twee omziende roode leeuwen, getongd en genageld van 't zelfde.

TEYLINGEN (VAN) van Kamerik. Het voorgaande wapen, doch de barensteel blaauw.

THIBAUT van Aagtekerke. Gevierendeeld: 1 en 4 in blaauw een gouden dwarsbalk, overtopt door twee zespuntige sterren van 't zelfde en van onderen vergezeld van een smalen zilveren keper; 2 en 5 in goud een roode leeuw, gekroond van 't veld. In een blaauw hartschild eene gouden lelie. Half-aanziende *helm*. *Helmteeken*: een uitkomende gouden adelaar. *Dekkleeden*: goud en rood. *Schildhouders*: twee goud-gehoornde zilveren eenhoorns, staande op wolken.

THYE (VAN) HANNES. Gevierendeeld: 1 en 4 in blaauw drie zespuntige gouden sterren; 2 en 5 in goud een klimmende roode vos. Half-aanziende gekroonde *helm*. *Helmteeken*: eene ster van het schild, zwevende tusschen eene vlugt, doorsneden, regts van goud en blaauw, links van rood en goud. *Dekkleeden*: regts goud en blaauw, links goud en rood. *Schildhouders*: twee griffioenen in natuurlijke kleur, doch het bovenlijf en de vleugels zwart, de bek en voorpooten goud, de tong rood.

TILL (VAN). In rood een zilveren pijl, tusschen twee ringen van 't zelfde. Aanziende *helm*. *Helmteeken*: een omgewende zilveren zwanenhals, een ring van 't zelfde in den bek houdende. *Dekkleeden*: rood en zilver. *Schildhouders*: twee omziende natuurlijke griffioenen met den staart tusschen de achterpooten.

TINDAL. Gevierendeeld: 4 gedeeld, van goud met een geknotten zwarten halven adelaar, uitgaande van de dee.

lingslijn, en van zilver met drie liggende blaauwe blokjes boven elkander; 2 in blaauw een halve gouden leeuw, opkomende uit eene zilveren zee; 5 in blaauw een gouden hert, stappende op een grond van 't zelfde; 4 in rood een zilveren borstharnas, waarachter eene stang van 't zelfde, op welken een Romeinsche stormhoed, mede van zilver, rust. *Schildhouders*: twee omziende natuurlijke leeuwen.

TJARDA VAN STARKENBORCH. In goud een omgewende zwarte adelaar, in zijn bek een blaauw lint houdende waaraan een gouden schildje op zijne borst nederhangt beladen met een rood leeuwje. Half-aanziende *helm* met goud-zwarte wrong. *Helmtteken*: de adelaar van 't schild, uitkomende. *Dekkleeden*: goud en zwart.

TOMBE (DES). In goud een blaauwe keper, vergezeld in 't schildhoofd van twee vijfpuntige roode sterren en aan de schildpunt van een zwarten wassenaar. *Schildhouders*: twee natuurlijke leeuwen, die ter regterzijde klimmende en omziende, die ter linkerzijde staande en van achter het schild daar links uitkomende.

TORCK. Doorsneden: 1 effen rood; 2 in zilver zeven blaauwe ruiten, 4 en 5. Aanzijnde gekroonde *helm*. *Helmtteken*: eene vlugt volgens het schild. *Dekkleeden*: zilver en rood.

TOUR (DU). Gevierendeeld: 1 en 4 in rood een gouden griffioen; 2 en 5 in blaauw eene zilveren burgt, geopend van 't veld, verlicht van zwart, met drie zespuntige gouden sterren naast elkander daarboven en een wassenaar van 't zelfde daaronder. *Kroon* van twee paalen en drie bladeren. *Schildhouders*: twee omziende rood-getongde gouden leeuwen. *Wapenspreuk*: DEUS MIHI PROPUGNACULUM (*God is mijn burgt.*)

TOUR (DU) van Bellinchare. Het voorgaande wapen, gedeekt in plaats van met de kroon, met een aanzijnde gouden *helm* met goud-blaauwe wrong. *Helmtteken*: de burgt. *Dekkleeden*: blaauw en goud. *Schildhouders*: twee rood-getongde gouden leeuwen. *Wapenspreuk* als boven.

TRAVERS. Gevierendeeld: 1 en 4 in zilver vijf schuin-

kruislings geplaatste rood-brandende zwarte bommen; 2 en 5 in zwart een klimmende en aanzierende gouden leeuw, gedekt met eene koningskroon van 't zelfde. *Zevenpaarlijke kroon*. *Helmteeken*: de leeuw van het 2^e kwartier. *Schildhouders*: twee geharnaste mannen, elk met eene gouden ridderslans in de hand, en staande op een grasgrond. *Wapenspreuk*: ALTIJD DE ZELVE.

TREVEY (DE) *de Charmail*. In goud een geklaverd blaauw St. Andrieskruis. Half-aanzierende gekroonde *helm* zonder helmteeken. *Dekkleeden*: goud en blaauw. *Schildhouders*: op een grasgrond twee omziende leeuwen in natuurlijke kleur.

TRIEST. In zwart twee zilver-gesnoerde, gemonde en beslagen gouden jagthoorns in 't schildhoofd, en een springende zilveren hazewindhond met goud-omboorden en geringden rooden halsband aan de schildpunt. *Baronnenbaret*. *Schildhouders*: op een grasgrond twee hazewindhonden gelijk dien van 't schild, elk met eene banier, die ter regterzijde volgens het wapen, de andere van goud met een rood St. Andrieskruis, beladen met vijf zilveren ringen; de lans en franjes der banieren van goud.

TRIP. In rood drie gouden trippen, of antieke muilen. Aanzierende *helm*, gedekt met een eenvoudigen gouden hoofdring. *Helmteeken*: een uitkomend gouden hert. *Dekkleeden*: rood en goud. [Één tak dezer familie voert een halflinks zienden zwart-gevoerden gouden helm zonder kroon, en het hert rood.]

TRIP *van Zoutland*. In rood drie gouden trippen. Aanzierende gekroonde *helm*. *Helmteeken*: een uitkomend en omgewend natuurlijk hert. *Dekkleeden*: rood en goud.

TULLEKEN (VAN HOOGENHOUCK). Gevierendeeld: 1 en 4 in goud een zwarte dwarsbalk, beladen met twee goudgehoornde zilveren ramskoppen (*Tulleken*); 2 en 5 in rood drie gouden arendsbeenen (*Hoogenhouck*). Twee *helmen*, de eerste met goud-zwarte, de tweede met rood-gouden wrong. *Helmteeken*: 1^o een omgewende goudgehoornde zilve-

ren ramskop; *dekkleeden*: goud en zwart; 2° een regt naar boven staande gouden arendspoot, wiens klauw een zilveren knolraap met groen loof omklemt; *dekkleeden*: rood en goud. *Schildhouders*: regts een zeepaard, den regterpoot leunende op een anker, om welks bek zijn staart is geslingerd; links een griffioen; beiden in natuurlijke kleur, de griffioen met zilveren vleugelen. *Wapenspreuk*: REPOS AILLEURS (*Elders rust.*)

TUYLL (VAN) *van Serooskerken*. In zilver drie roode brakskoppen met uithangende tongen. *Kroon* van twee paarlen en drie bladeren. *Schildhouders*: op een grasgrond twee wilden in natuurlijke kleur, omkranst en omgord met groen loof, elk in de vrije hand eene vierbladerige, goudgekroonde en geknopte, groen-gestengelde en gebladerde, roode roos houdende, terwijl de knods achter hen staat en tegen hun arm leunt.

TWENT. Gevierendeeld: 1 en 4 in groen drie gouden koeijen, 2 en 4, de twee bovenste staande, de onderste liggende; 2 en 5 in zilver een roode dwarsbalk, waarboven drie wassenaars van 't zelfde naast elkander. Aanzieende gekroonde *helm*. *Helmteeken*: een uitkomende kop en hals van een hert in natuurlijke kleur, geheel van voren gezien, tusschen eene vlugt van blaauw en rood. *Dekkleeden*: groen en goud. *Schildhouders*: twee wilden in natuurlijke kleur, omkranst en omgord met groen loof en elk eene knods op den van het schild afgewenden schouder dragende.

UTENHOVE (VAN). In zilver drie roode tweelingsbalken. Aanzieende gekroonde *helm*. *Helmteeken*: een natuurlijke pauwenstaart tusschen twee toegewende zilveren sperwerkoppen en halzen. *Dekkleeden*: rood en goud. *Schildhouders*: twee gouden leeuwen.

VAYNES (DE) VAN BRAKELL. Gevierendeeld: 1 en 4 *de Vaynes*, namelijk in goud een blaauwe keper, in 't hoofd vergezeld van twee groene klaverbladen en aan de punt van een zwarten zwijnskop; de keper beladen met een rood

schildje waarin drie gouden schuinbalken; 2 en 5 van *Brakell*, te weten in rood twee afgewende zilveren zalmen, vergezeld van negen herkruiste spitsvoetige gouden kruisen, geplaatst 5, 5 en 5. Half-aanziende gekroonde *helm*, zonder dekkleeden. *HelmtEEKENS*: drie gouden rozen, elk gestengeld en gebladerd van 't zelfde. *Schildhouders*: twee rood-getongde zwarte leeuwen op een grasgrond, die ter rechterzijde klimmende, die ter linkerzijde liggende en omziende.

VEGILIN van Claerbergen. In goud drie groote aaneengeslotene zwarte spitsruiten, die aan alle zijden de schildranden raken; met een smallen gouden dwarsbalk over alles heen. Half-aanziende *helm*. *HelmtEEKEN*: een natuurlijke paauw met afhangenden staart, tusschen eene gouden vlugt, elke vleugel beladen met drie aaneengeslotene zwarte spitsruiten waarover heen een gouden dwarsbalkje. *Dekkleeden*: goud en zwart.

VELDEN (VAN DEN). In blaauw een zilveren slagboom, bestaande uit twee palen verbonden door drie dwarslatten en daarover heen eene schuinlinksche lat. Half-aanziende *helm* met zilver-blaauwe wrong. *HelmtEEKEN*: eene vlugt, doorsneden beurtelings van zilver en blaauw. *Dekkleeden*: zilver en blaauw. *Schildhouders*: twee rood-getongde zilveren leeuwen.

VERHEIJEN. Gevierendeeld: 1 en 4 in blaauw een gouden rad geplaatst in het 2^e kwartier en een rood-gebekt en gepoot zilveren eendje aan de punt, alsmede een zilveren schildhoek beladen met eene roode roos; 2 en 5 in rood drie palen van vair, en een gouden kwartierhoofd beladen met een rooden keper. Half-aanziende *helm*, met zilver-blaauwe wrong, waarop eene kroon. *HelmtEEKEN*: het eendje, de pooten in de kroon verborgen. *Dekkleeden*: zilver en blaauw. *Schildhouders*: twee rood-getongde gouden leeuwen op een grasgrond. *Wapenspreuk*: PROVIDE ET CONSTanter (*Omzigtig en standvastig*), in gouden letteren op een blaauw lint.

VERHUELL. Gevierendeeld: 1 en 4 in blaauw drie roode

weerhaken; 2 en 5 in goud drie zwarte ringen die elk van onderen eene stift hebben. Aanziede *helm* met blaauw-zilveren wrong. *Helmteeken*: drie blaauwe struisvederen met gouden schachten, laag nedergebogen, en daaruit opkomende een zwarte Moor met de armen langs het ligchaam zoodat men de handen niet ziet, met blaauwe hoofdwrong, gekleed in een bruin gewaad met gouden lissen en omgeslagen rooden halskraag. *Dekkleeden*: goud en blaauw.

VERSCHUER (VAN). Gevierendeeld: 1 en 4 in zilver twee omgekeerde en naast elkander geplaatste zwarte hermelijnstaartjes; 2 en 5 in blaauw een van rood en zilver in twee rijen geschakeerde keper. In een zwart hartschild een geharnaste man in natuurlijke kleur, in de uitgestrekte regterhand een kommando-staf houdende en de linkerhand in de zijde geplaatst. Twee gekroonde *helmen*, elk tot helmteeken een zwarten vleugel voerende, die van den eersten helm omgewend; tusschen die helmteekens twee schuingekruiste en op de helmen liggende vaandels, beiden doorsneden, de eerste van blaauw op zilver, de tweede van rood op zilver; achter het schild rijst een gouden vlaggestok op met eene zwarte om den stok gewonden vlag, die boven de helmteekens uitsteekt. *Dekkleeden*: regts zilver en zwart, links zilver en rood. *Schildhouders*: twee omziende natuurlijke leeuwen.

VERSLUYS. Gevierendeeld: 1 en 4 in blaauw een groengestengelde en gebladerde roode roos, tusschen twee regtopstaande toegewende gouden slangen, alles ondersteund door een lossen grasgrond; 2 en 5 in goud een roode keper, vergezeld van drie zwarte leliën. In een zwart hartschild een zilveren dwarsbalk, waarboven drie naast elkander geplaatste zespuntige sterren van 't zelfde. Aanziede *helm* met eene rood-gouden wrong en daarop eene kroon. *Helmteeken*: de figuren van het 1^e kwartier. *Dekkleeden*: rood en goud. *Schildhouders*: twee gouden eenhoorns op een grasgrond.

VILLERS (DE) *de Pité*. Gevierendeeld: 1 effen vair; 2 en 5 in goud een roode leeuw; 4 in zilver zeven aaneengeslotene en aanstootende blauwe ruiten, geplaatst 5, 5 en 1. *Kroon* van twee paarlen en drie bladeren. *Schildhouders*: twee omziende, rood-getongde zwarte leeuwen.

VOËRST (VAN). In goud drie roode kepers. *Half-aanziende gekroonde helm*. *Helmteeken*: twee hermelijnen buffelhoorns. *Dekkleeden*: goud en rood. *Schildhouders*: twee omziende rood-getongde gouden griffioenen met den staart tusschen de achterpooten.

VOORST (VAN). Gelijk VAN VOËRST.

VOS (DE) VAN STEENWIJK. In zilver vijf roode linkerschuimbalken, en een zwarte zoom beladen met acht gouden penningen. *Aanziende gekroonde helm* zonder dekkleeden. *Helmteeken*: een uitkomende gouden adelaar met nederwaartsche vlugt.

VOS VAN STEENWIJK *genaamd ESSEN*. Gevierendeeld: 1 en 4 *de Vos van Steenwijk*; 2 en 5 *Essen*, namelijk in zilver een zwarte schuimbalk beladen met drie aanstootende gouden ruiten. Overigens als het voorgaande wapen.

VOSCH (DE) *van Avesaet*. In goud een blauwe dwarsbalk, van boven vergezeld van een goud-gekroonden halven zwarten leeuw, opkomende van den balk. *Half-aanziende gekroonde helm* zonder dekkleeden noch helmteeken. *Schildhouders*: twee omziende natuurlijke vossen, met den staart tusschen de achterpooten.

VRANX d'Amelin. In goud drie zwarte arendspooten. *Half-aanziende gekroonde helm*. *Helmteeken*: een jongelingsborstbeeld, in 't rood gekleed met zilveren kraag; tusschen eene roode vlugt met zilveren rugzijden. *Dekkleeden*: goud en zwart. *Schildhouders*: op een grasgrond twee natuurlijke leeuwen met aanziende vrouwengezichten, de staart tusschen de achterpooten.

VREDENBURCH (Baron VAN). Gedeeld: 1 in goud een

dubbele zwarte adelaar; 2 doorsneden: *a.* in zilver eene goud-geknopte en gepunte roode roos; *b.* in rood een zweimende natuurlijke haring met eene gouden kroon boven den kop. Aanzijnde *helm*, gedekt met eene negenpaarlige kroon. *Helmteeken*: twee zwarte arendspooten, uit de kroon komende en met de klauwen naar boven. *Dekkleeden*: regts goud en zwart, links zilver en rood. *Schildhouders*: twee omziende, blaauw-gebekte en gepoote, rood-getongde, zwarte arenden met nederwaartsche vlugt. *Wapenspreuk*: ANTE OMNIA HONOR (*Eer bovenal*), in zwarte letters op een gouden lint.

VREDENBURCH (Jonkheeren VAN). Het voorgaande wapenschild en helmteeken, doch de helm met eene goud-zwarte wrong in plaats van kroon, en gouden en zwarte dekkleeden. *Schildhouders*: regts een omziende gouden arend met nederwaartsche vlugt, links een klimmende en aanzijnde gouden leeuw. *Wapenspreuk*: AGRO EVELLITE SPINAS (*Rukt de doornen uit den akker*).

VRIJBERGHE (VAN) van Westerschouwen. In rood drie stappende zilveren schapen; en een schildhoofd van 't zelfde beladen met drie goud-geknopte roode rozen. Half-aanzijnde gekroonde *helm*, zonder helmteeken. *Dekkleeden*: zilver en rood. *Schildhouders*: twee zilveren hazewindhonden zonder halsbanden.

VRIJTHOFF. Doorsneden: 1 in blaauw negen omgekeerde vijfpuntige gouden sterren, geplaatst 4, 5 en 2; 2 in zwart een rood St. Andrieskruis. *Ridderkroon*. *Schildhouders*: regts een leeuw, links een omziende griffioen met den staart tusschen de achterpooten, beide dieren van goud en met roode tongen.

WALL (VAN DE). Gevierendeel van zwart en zilver, het 1^o kwartier beladen met eene zespuntige gouden ster. Aanzijnde *helm* met zwart-zilveren wrong. *Helmteeken*: de ster, tusschen eene vlugt van zilver en zwart. *Dekkleeden*: zwart en zilver. *Schildhouders*: twee natuurlijke

leeuwen. *Wapenspreuk*: VIRTUS NOBILITATIS DECUS (*Deugd is het sieraad van den adel*).

WARIN. In zilver een blaauwe keper, aan de schildpunt vergezeld van een zwarten vogel. Half-aanziende *helm* met zilver-blaauwe wrong. *Helmteeken*: eene antieke zwate vlugt. *Dekkleeden*: zilver en blaauw. *Schildhouders*: twee engelen met nederwaartsche vleugels. *Wapenspreuk*: VIVIT POST FUNERA VIRTUS. (*De deugd blijft voortleven na den dood*.)

WASSENAER (VAN). Gevierendeeld: 1 en 4 in rood drie zilveren wassenaars; 2 en 5 in blaauw een gouden dwarsbalk. Twee aanzierende *helmen*, van welke de eerste gekroond. *Helmteekens*: eene roode kuip met gouden hoepels, gevuld met tien zwarte struisvederen, in twee rijen, elke rij van vijf stuks, boven elkander: *dekkleeden*: zilver en rood; 2^o een zwarte hoed met opgetoomden rooden rand en getopt door twee gouden molenwieken; *dekkleeden*: goud en zwart. *Schildhouders*: een griffioen met den staart tusschen de achterpooten, en een leeuw, beiden van goud met roode tongen. *Wapenspreuk*: MIT GANSCHE TROUWE.

WASSENAER (WORBERT VAN). Gevierendeeld: I en IV het gevierendeelde wapen van *Wassenaer*, gelijk hierboven, doch het 1^o en 4^o kwartier gebroken met een verkorten blaauwen linkerschuinstaak; II en III het wapen van *Starrenburg*, te weten in rood eene achtpuntige gouden ster. — Overigens als *Wassenaer*.

WAUBERT *de Puisseau*. In blaauw eene driehoekige egge, en twee, op een los grondje staande, daarvoor geplaatste en schuingekruiste bladerlooze korenaren, alles van goud. Half-aanziende *helm* gedekt met eene ridderkroon, zonder helmteeken. *Dekkleeden*: blaauw en goud. *Schildhouders*: twee omziende rood-getongde gouden leeuwen.

WAUTIER (DE). In goud twee maliën, geplaatst in het 1^o en 4^o, en twee klaverbladen, geplaatst in het 2^o en 5^o kwar-

tier van het schild, alles zwart. Half-aanziende gekroonde *helm*. *Helmteeken*: eene zespuntige zwarte ster, tusschen eene gouden vlugt. *Dekkleeden*: zwart en goud. *Schildhouders*: twee wilden in natuurlijke kleur, omkranst en omgord met groen loof, staande op een grasgrond en met de vrije hand leunende op eene knods. *Wapenspreuk*: *RESPICE FINEM* (*Let op het einde*).

WEEDE (VAN). In zilver zes roode leliën, 3, 2 en 1. Aanziende gekroonde gouden *helm*. *Helmteeken*: twee afgewende, goud-gebekte blaauwe reigerkoppen. *Dekkleeden*: zilver en rood. *Schildhouders*: twee omziende gouden griffioenen met den staart tusschen de achterpooten.

WEICHS (DE) de Wenne. In zilver eene ingebogen zwarte punt. Twee *helmen*, en op elken helm een bij de knieën uitkomende natuurlijke aap met een ovalen spiegel tusschen de pooten, en geplaatst tusschen eene van zilver en zwart doorsneden vlugt, de aap van den 1^o helm omgewend. *Dekkleeden*: zwart en zilver.

WEILER (VON). In zilver een roode dwarsbalk beladen met twee ringen van het eerste, en vergezeld in 't schildhoofd van eene zespuntige ster van het tweede en aan de schildpunt van twee overhangende blaauwe druiventrossen, de groene bladerlooze stengels schuin over elkander gekruist. Half-aanziende, omgewende en gekroonde *helm*. *Helmteeken*: een uitkomend rood-getoomd zilveren paard met gouden hoeven. *Dekkleeden*: zilver en rood.

WENTHOLT. Gevierendeeld: 1 en 4 in goud een schuin-geplaatste zwart-gesteelde blaauwe bijl; 2 en 3 in zilver een uitgerukte natuurlijke dennenboom. Aanziende *helm* met goud-blaauwe wrong. *Helmteeken*: de bijl, regtopstaande en zwevende tusschen eene vlugt, beurtelings doorsneden van blaauw en goud. *Dekkleeden*: regts zwart en goud, links groen en zilver. *Schildhouders*: twee klimmende en aanziende natuurlijke leeuwen op een grasgrond.

WESSELMAN van Helmond. Gevierendeeld: 1 en 4 in

zilver twee roode kepers, vergezeld van drie zwarte vogels, waarvan twee toegewend zittende op den bovensten keper, en de derde zittende op den top van den tweeden keper; 2 en 5 in rood een half-aanziende zwart-gevoerde zilveren helm. Half-aanziende gekroonde *helm*. *Helmteeken*: een zwart vogeltje. *Dekkleeden*: rood en zilver. *Schildhouders*: twee goud-gebekte en gepoote, rood-gelrongde zwarte arenden met nederwaartsche vlugt.

WESTERHOLT (VAN). Tegen-gedwarsbalkt van drie stukken zwart en zilver. Aanziende *helm* met zwart-zilveren wrong. *Helmteeken*: een omgewende en uitkomende rood-gebekte zilveren zwaan, de vleugels omhoog geheven en voorgesteld volgens het schild. *Dekkleeden*: zwart en zilver.

WICHERS. In blaauw drie groen-gestengelde en gebladerde gouden oranjeappelen, geplaatst 2 en 4, de stengels omlaag. Half-aanziende gekroonde *helm*. *Helmteeken*: een uitkomende zilveren paardenkop en hals. *Dekkleeden*: blaauw en goud. *Schildhouders*: op een grasgrond twee natuurlijke leeuwen, van welke die ter rechterzijde aanziende is.

WINTER (VAN). Gevierendeeld: 1 en 4 doorsneden van zilver met twee toegewende zwarte kraanvogels, en van blaauw met drie liggende zilveren eijeren, 2 en 1; 2 en 5 geschuind van goud en groen, met een rooden schuinbalk op de afscheiding beladen met drie vierbladerige gouden rozen, gepunt van 't zelfde. In een blaauw hartschild een gouden zegewagen. Aanziende *helm* met blaauw-gouden wrong. *Helmteeken*: de zegewagen tusschen eene vlugt van blaauw en goud. *Dekkleeden*: blaauw en goud.

WITTERT van Hoogland. Doorsneden in drieën: 1 in blaauw drie zespuntige zilveren sterren naast elkander; 2 effen goud; 3 in rood twee zilveren vogeltjes naast elkander. *Kroon* met negen paalen op den rand. *Schildhouders*: twee witte beeren op een grasgrond.

WTTEWAEEL van Stoetwegen. In goud drie blaauwe,

natuurlijk-gesteelde hamers, elke hamer overtopt door eene gouden kroon. Half-aanziende *helm* met blaauw-gouden wrong. *Helmteeken*: een der hamers met zijne kroon, zwevende tusschen eene vlugt van goud en blaauw. *Dekkleeden*: blaauw en goud.

WIJCK (VAN DER). In blaauw twee schuingekruiste zilveren leliescepters, ook aan de onderreinden gebloemd; en een roode dwarsbalk over alles heen. Aanziende *helm* met rood-blaauwe wrong. *Helmteeken*: al de figuren van het schild, geplaatst vóór eene blaauwe vlugt. *Dekkleeden*: regts zilver en rood, links zilver en blaauw. *Schildhouders*: twee omziende natuurlijke leenwen.

WIJCKERSLOOTH (VAN) *van Grevenmachern*. In goud een dubbele roode adelaar, op de borst een zilveren schildje dragende beladen met vijf blaauwe dwarsbalkjes over welke heen een goud-gekroonde roode leeuw. *Kroon* van vijf paarlen. *Schildhouders*: twee omziende roode leeuwen.

WIJCKERSLOOTH (VAN) *van Roijestein*. In goud een roode adelaar. Zevenpaarlige *kroon*. *Schildhouders*: twee omziende, blaauw-getongde roode leeuwen.

WIJCKERSLOOTH (VAN) *van Weerdestein*. Gevierendeeld: 1 en 4 in goud een roode adelaar; 2 en 3 in rood een zilveren ramskop. Zevenpaarlige *kroon*. *Schildhouders*: twee omziende, blaauw-getongde, roode leeuwen.

WIJNBERGEN (VAN). In zilver drie zwarte wielen van vijf spaken. Aanziende *helm* met zilver-zwarte wrong. *Helmteeken*: een rad van 't schild, tusschen eene vlugt van zwart en zilver. *Dekkleeden*: zilver en zwart.

YVOY (VAN HANGEST D'). Doorsneden: 1 in goud drie naast elkander staande roode pijlen; 2 in rood een breed molenijzer van zilver. In een zilveren hartschild, over alles heen, een rood kruis beladen met vijf gouden schelpen. Aanziende *helm*, gedekt met eene zevenpaarlige ridderkroon. *Helmteeken*: een vrouwen-borstbeeld in natuurlijke kleur, met loshangende haren. *Dekkleeden*: rood en zilver. *Schild-*

houders: twee wilden in natuurlijke kleur, omkranst en omgord met groen loof, elk eene knods bij den voet houdende. *Wapenspreuk*: EX CINERE REVIVO (*Uit de asch herrijs ik.*)

ZUYLEN (VAN) VAN NYEVELT. In zilver drie roode zuilen. Aanziede *helm* gedekt met eene vijfbladerige kroon. *Helmteeken*: een hermelijnen drakenkop en hals met roode pijltong. *Dekkleeden*: zilver en rood. *Schildhouders*: twee natuurlijke leeuwen. [De graven v. Z. v. N. voeren bovendien tot wapenspreuk: QUI NIHIL SPERAT DESPERET NIHIL. — *Die niets hoopt zal aan niets wanhopen.* — en tot schildhouders twee omziende leeuwen.]

H O O F D S T U K II.

Uittreksel uit de Wapenregisters van 't eerste Fransche keizerrijk.

De door Napoleon I in 't leven geroepen nieuwe Fransche adel heeft jaren achtereen zulk eene groote rol in de wereld gespeeld, de namen dier geslachten, althans die hunner hoofdpersonen, zijn zoo algemeen bekend en veelal beroemd geworden, dat ik mijnen lezers gewis geen ondiens doe met de mededeeling van de voornaamste der wapens, die de groote keizer aan zijne trouwe volgelingen, militaire en burgerlijke, heeft toegewezen. In de meeste, zoo niet alle, zijn de onderscheidende kenteekenen van waardigheden opgenomen, welke ik in Hoofdstuk XXV der voorgaande Tweede Afdeeling heb omschreven, zoodat ik in de hieronder volgende beschrijvingen zal kunnen volstaan met de bloote aanduiding der aanwezigheid van zoodanig onderscheidingsteeken.

Wapen van NAPOLEON I en van 't Fransche Keizerrijk:
In blaauw een omziende gouden adelaar met nederwaartsche

vlugt, met zijne klauwen een dwarsliggende gouden bliksemschicht omvattende. Blauw-fluweelen met gouden honingbijen bezaaide en met hermelijn gevoerde mantel, gedekt door de Napoleons-kroon. Achter het schild twee schuingekruiste scepters, die ter regterzijde met de hand der gerechtigheid op den top, de andere met het beeld van Jupiter. [Het familiewapen der *Bonapartes* vertoonde in rood twee zilveren schuinbalken, vergezeld van twee vijfpuntige sterren van 't zelfde.]

ALBERT (D'), rijkshertog. Gevierendeeld: 1 en 4 in goud een rood ankerkruis; 2 en 3 in blauw een vestingmuur getopt met drie torens naast elkander, alles van zilver met zwarte voegen, en daarboven een uitgetand smal zilveren schildhoofd. Over alles heen het schildhoofd der hertogen.

ARRIGHI DE CASA NOVA *hertog van PADUA*. Gevierendeeld: 1 en 4 in zilver een blauw kruis; 2 en 3 in goud een zwarte sphinx die een Turkschen standaard van drie paardenstaarten houdt. Hertogelijk schildhoofd.

AUGEREAU *hertog van CASTIGLIONE*. In blauw een gaande en gekroonde gouden leeuw, benevens het hertogelijk schildhoofd.

BACHASSON *graaf van MONTALIVET*, minister van binnenlandsche zaken: In blauw een gouden griffioen, en het vrijkwartier der graven-ministers.

BACHELU. Gevierendeeld: 1 nogmaals gevierendeeld en uitgetand van zilver en rood; 2 het kwartier der militaire baronnen; 3 gedeeld: *a.* in zilver een roode keper vergezeld van drie regterhanden van 't zelfde, *b.* in rood drie natuurlijke eikenbladeren, 2 en 1; 4 doorsneden: *a.* nogmaals gevierendeeld van zilver en rood, *b.* gedwarsbakt van vier stukken goud en blauw.

BELLOY (Kardinaal DE). In rood vier zilveren ruiten, geplaatst 3 en 1; over alles heen het vrijkwartier van graaf-aartsbisschop.

BERTHIER *prins van WAGRAM en hertog van NEUFCHÂTEL.* Gedeeld: 1 in goud een blaauw-geharnaste arm met gouden weerschijn en bezaaid met honingbijen van 't zelfde, uitgaande van de deelingslijn en een zwarten degen regtop houdende, en aan den arm een zwart krijgsschild beladen met een gouden W en met een binnenzoom van 't zelfde die de woorden draagt: COMMILITONI VICTOR CAESAR [*De overwinnende keizer aan zijn krijgsmakker*]; 2 wegens *Neufchâtel*: in goud een roode, met drie zilveren kepers beladen paal. Over alles heen een gedeeld schildhoofd, regts als dat der prinsengrootwaardigheid-bekleeders, links blaauw beladen met een gouden adelaar met nederwaartsche vlugt, met zijne klauwen een gouden bliksemschicht omklemmende.

BERTHOLLET, de beroemde scheikundige. Gevierendeeld: 1 het kwartier van graaf-senateur; 2 in rood een gouden ibis; 3 in rood een klimmende gouden hazewindhond; 4 in blaauw een scheikundige toestel van zilver.

BERTRAND. Gevierendeeld: 1 het kwartier van militair graaf; 2 in goud eene blaauwe zon van zestien stralen; 3 in goud een groene palmboom, uit den benedenrand opkomende; 4 in blaauw een gouden kriekelaar, eveneens opkomende uit den benedenrand.

BESSIÈRES *hertog van ISTRIA.* Gevierendeeld: 1 in blaauw een rood-getongde gouden leeuw; 2 in zilver een zwarte sperwer met opgeheven vlugt; 3 in goud een blaauwe toren, geopend, verlicht en gevoegd van zwart; 4 in rood een gaande gouden vos. Over alles heen het hertogelijk schildhoofd.

BEUGNOT. Doorsneden: 1 gedeeld: *a.* het kwartier van graaf-staatsraad, *b.* een kwartier als ridder; 2 in zilver een gouden keper, vergezeld van drie roode druiventrossen.

BOISSY D'ANGLAS. Doorsneden: 1 gedeeld: *a.* het kwartier van graaf-senateur; *b.* in zilver twee zespuntige blaauwe sterren naast elkander; 2 in zwart een gouden keper.

BOUGAINVILLE. In blaauw een anker, over twee schuingekruiste degens heen, alles van goud, en een zil-

veren wereldbol wederom over dit alles heen; in den regterbovenhoek het vrij-kwartier van graaf-senateur.

BOURDONNAIE (DE LA). In blaauw drie gouden was-senaars, 2 en 1, onder drie naast elkander geplaatste vijf-puntige gouden sterren; links het vrijkwartier van militair baron.

BOURGOING. In blaauw een gouden ankerkruis, benevens den schildvoet als ridder en het vrijkwartier als baron-ambassadeur.

BOURMONT (DE). In goud een schuinbalk als ridder, vergezeld van twee groene leeuwen, elk een zwarten degen regtop in den rechterpoot houdende. [Niet te verwarren met den maarschalk graaf DE BOURMONT, wiens familienaam **GHAISNE** was.]

BOYÉ *baron van ABAUMONT.* Gevierendeeld: 1 in zilver een blaauwe dragonderhelm met afhangenden zwarten paardenstaart; 2 het kwartier der militaire baronnen; 3 in blaauw een zwart-gevoegde zilveren brug van drie bogen rustende op een zwarten grond en overtopt door drie vijf-puntige zilveren sterren, geplaatst 1 en 2; 4 in goud een steigerend zwart paard.

BOYER, eerste heelmeester van Napoleon I: Gevierendeeld: 1 in blaauw eene gouden rechterhand die den palm vertoont; 2 het kwartier van baron van 't huis des keizers; 3 in rood een Esculapus-staf, de staf van goud, de slang van zilver; 4 in blaauw een stappende gouden haan met roode kam.

CABANIS. In zilver een weegschaal, ondersteund door een slangenstaf, alles zwart; in den hoek het vrij-kwartier van graaf-senateur.

CAMBACÉRÈS *hertog van PARMA.* In goud een dwarsliggende regtervoorarm in natuurlijke kleur, bekleed met rood, met afhangende hermelijnen slippers, twee zwarte wets-tafelen ophoudende; alles vergezeld van drie zwarte ruiten, 2 boven en 1 onder. Schildhoofd als groot-waardigheidsbekleeder.

CAMBRONNE. In blaauw een gouden leeuw, vergezeld van tien zoomswijze geplaatste zilveren handgranaten, vlam-mende van 't zelfde; in den hoek het kwartier van mi-litair baron.

CAULAINCOURT hertog van VICENZA. Doorsneden: 1 effen zwart; 2 in goud een roode wildeman, die met zijn linker-arm op eene zwarte knods leunt en op zijne regterhand een zwarten haan houdt. Over alles heen het schildhoofd der hertogen.

CLARKE hertog van FELTRE en graaf van HUNEBOURG. In rood drie zilveren degens met gouden gevesten naast elkander. Hertogelijk schildhoofd.

CLAUSEL. Gevierendeeld: 1 in blaauw drie vijfpuntige zilveren sterren, 1 en 2; 2 het kwartier van militair baron; 3 in blaauw twee gouden kepers, vergezeld van drie zilveren regterhanden die den palm vertoonen; 4 in goud drie roode krabben, 2 en 1.

CORVISART, eerste geneesheer van Napoleon I: Gevierendeeld: 1 in goud een rood hart; 2 het kwartier van baron-lid van een geleerd collegie; 3 in rood een zilveren leeuw; 4 in goud een Esculapus-staf, de staf zwart, de slang groen.

DARU. Gevierendeeld: 1 het kwartier van graaf-staats-raad; 2 in blaauw eene zilveren rots en een versmald rood schildhoofd, beladen met drie vijfpuntige gouden sterren; 3 in zilver een geplante groene eikenboom; 4 in blaauw een gouden keper, waarboven twee vijfpuntige zilveren sterren en waaronder een anker van 't zelfde.

DAUMESNIL. Doorsneden: 1 gedeeld: *a.* in groen een gouden waldhoorn, *b.* het kwartier van militair baron; 2 in blaauw eene trophee van zeven vaandels, twee geweren met bajonnetten en twee kanonnen, alles van zilver.

DAVID, eerste schilder van Napoleon I: In goud een schildvoet als ridder, en daaruit voortkomende een zwart schilderspalet, beladen met twee opgeheven armen in natuur-lijke kleur, die van den linkerrand van 't palet uitgaan en

waarover een slip van een rooden mantel is geworpen; de regterhand omvat drie degens met de punten nederwaarts.

DAVOUST *hertog van AUERSTÄDT en prins van ECKMÜHL*: In goud twee klimmende en aanzierende roode leeuwen, de eerste in 't eerste kwartier, de andere omgewend en in 't vierde kwartier, elk eene zwarte poolsche lans met een zilveren vaantje houdende; alles besloten binnen een blokzoom van goud en rood. Over alles heen het hertogelijk schildhoofd.

DECRES, minister van marine en koloniën: In blaauw drie zilveren wassenaars, 2 en 1, en een gouden anker, dat over den ondersten wassenaar heengaat. Voorts het schildhoofd der hertogen.

DENON, directeur van het Musée-Napoléon: Doorsneden in drieën: 1 in zilver eene zwarte stempel-pers; 2 als ridder; 3 in goud een stappend rood hert en een blaauw schildhoofd met drie vijfpuntige zilveren sterren.

DROUET *graaf van ERLON*: Gevierendeeld: 1 in zilver vijf zoomswijze geplaatste groene klaverbladen, en het vrijkwartier van militair graaf; 2 in rood een zilveren leeuw; 3 in rood een zilveren keper, vergezeld van drie vijfpuntige zilveren sterren; 4 in zilver vijf zoomswijze geplaatste groene klaverbladen en een blaauw vrijkwartier in den linkerbenenhoek.

DUROC *hertog van FRIOUL*: Gevierendeeld: 1 en 4 in goud een kasteel van drie spitsgedekte torens, alles rood, met zwarte voegen, deuren, vensters en windvanen; 2 en 3 in blaauw een geharnast ruiters met uitgetogen sabel op een galopperend paard, alles van zilver. In een groen hartschild eene gouden rots, overtopt door eene vijfpuntige zilveren ster. Het groote schild beladen met het schildhoofd der hertogen.

FAIN. In blaauw een dwarsbalk van zwart-goud vair, en eene schuinlinks gelegde gouden gauzenpen met zilveren veder, daarover heen; in den regterbovenhoek het kwartier van baron-officier van 's keizers huis.

FESCH (Kardinaal). Het wapen van keizer Napoleon, vermeerderd met een zilveren medaillon dat op den bliksem-schicht geplaatst en met eene zwarte F beladen is.

FONTANES, president van 't wetgevend ligchaam. In zwart eene springende fontein van zilver, geplaatst op een lossen grond van 't zelfde; in den bovenhoek het kwartier van graaf-president van 't wetgevend ligchaam.

FOUCHÉ *hertog van OTRANTE*. In blaauw eene gouden kolom omkronkeld door eene slang van 't zelfde en omgeven door vijf zilveren hermelijnstaartjes, 2, 2 en 1. Hertogelijk schildhoofd.

FOY. In blaauw, bezaaid met vijfpuntige zilveren sterren, een linkerschuimbalk van 't zelfde, beladen met drie zwarte koeken; over alles heen het kwartier van militair baron.

FRANÇOIS *graaf van NEUFCHÂTEAU*. In groen een zilveren zwaan, waarboven drie gebladerde gouden koren-aren naast elkander, en in den bovenhoek het kwartier van graaf-senateur.

GAUDIN *hertog van GAËTA*. In goud een blaauwe paal beladen met drie kepers van 't veld, en een schildzoom van de tweede kleur bezaaid met beurtelings gouden en zilveren penningen; over alles heen het vrijkwartier van graaf-minister en daar weder overheen het hertogelijk schildhoofd.

GOUVION-SAINT-CYR. Doorsneden: 1 gedeeld: *a.* het vrijkwartier van militair graaf, beladen met een smallen zilveren kwartierzoom; *b.* in blaauw eene vijfpuntige gouden ster; 2 effen zwart.

GROUCHY. Een gouden veld getralied van blaauw, en daarover heen een zilveren hartschild beladen met drie groene klaverbladen, 2 en 1; in den bovenhoek het vrijkwartier van militair graaf.

JEANNOT DE MONCEY *hertog van CONEGLIANO*. In blaauw eene gouden hand gevleugeld van zilver, een zwaard van de derde kleur regtop houdende. Hertogelijk schildhoofd.

JUNOT *hertog van ABRANTÈS*. Gevierendeeld: 1 in zwart

drie zilveren raven, 1 en 2, vergezeld van drie vijfpuntige sterren van 't zelfde, 2 en 1; 2 in blaauw een gouden palmboom, die uit een zilveren wassenaar oprijst; 5 in blaauw een gouden driemastschip met volle zeilen op eene zilveren zee; 4 in zwart een gouden leeuw, waarover heen een regtopstaande zilveren degen. Over alles heen het hertogelijk schildhoofd.

KELLERMAN *hertog van VALMY*. Gedeeld: 1 in rood een omgekeerde zilveren wassenaar; 2 in zilver drie groene rotsen naast elkander, waarboven drie vijfpuntige roode sterren eveneens naast elkander. Over alles heen het hertogelijk schildhoofd.

LAMARQUE. Doorsneden: 1 gedeeld: *a.* in goud een rood-getongde en genagelde zwarte leeuw; *b.* het kwartier van militair baron; 2 in blaauw eene zilveren zwart-gevoegde Egyptische piramide op een gouden grond, tusschen twee zilveren wassenaars in 't hoofd.

LANJUINAIS. Gevierendeeld: 1 het kwartier van graafsenateur; 2 in zilver een verkort groen krukkenkruis; 3 in zilver drie natuurlijke liggende regterhanden die den palm vertoonen, 2 en 1; 4 in blaauw een gouden leeuw, die in den opgeheven regterpoot een zilveren paardengebitt en in den linkerpoot een zilveren weegschaal houdt. Het geheele schild omgeven door een zwarten zoom. *Schildhouders*: twee natuurlijke leeuwen. *Wapenspreuk*: DIEU ET SES LOIS.

LANNES *hertog van MONTEBELLO*. In groen een gouden zwaard, en het hertogelijk schildhoofd.

LASCASES. In goud een blaauwe schuinbalk en een roode zoom; over alles heen het vrijkwartier van graaf officier van 's keizers huis.

LEBRUN *prins van PIACENZA (PLAISANCE)*. In zwart eene staande en aanzierende gouden wolvin, waarboven twee zilveren blokjes. Schildhoofd als grootwaardigheidsbekleeder.

LEFÈVRE *hertog van DANTZIG*. Gedeeld: 1 in blaauw een

losstaande zilver-geharnaste regterarm, die een zilveren zwaard met gouden gevest regtop houdt; 2 in goud een groene dwarsbalk beladen met twee zilveren mannen die elk eene vrouw van 't zelfde voorttrekken; de balk van boven vergezeld door twee afgewende zwarte adelaars-vleugelen en van onderen door een los staand breedarmig kruisje van 't zelfde. Over alles heen het hertogelijk schildhoofd.

LOUIS. Spitsgeruit van goud en zwart, met een rooden zoom beladen met elf zilveren penningen; over alles heen het vrijkwartier van baron-staatsraad.

MACDONALD *hertog van TARENTE*. Gevierendeeld: 1 in zilver een roode leeuw; 2 in goud een rood-geharnaste regterarm, een patriarchaalkruis met langen voet van dezelfde kleur vasthoudende; 5 in goud eene zwarte galei met mast en vlag van 't zelfde en rooden wimpel; 4 in groen een zwemmende zilveren zalm. Over alles heen het hertogelijk schildhoofd.

MARET *hertog van BASSANO*. Doorsneden: 1 gedeeld in drieën van goud, rood en zilver; 2 in rood eene gouden hand, gevleugeld van 't zelfde, schrijvende met de punt van een zilveren degen; over alles heen het vrijkwartier van graaf-minister en weder daarover heen het schildhoofd der hertogen. In een zilveren hartschild eene kolom in natuurlijke kleur met een natuurlijken eikenkrans op den top, tusschen twee klimmende en toegewende dubbelstaartige roode leeuwen.

MARMONT *hertog van RAGUSA*. Zie VIESSE DE MARMONT enz.

MASSÉNA *hertog van RIVOLI en prins van ESSLINGEN*. In goud de allegorische figuur van de Overwinning, in de rechterhand een palmtak, in de linker een olijfkrans houdende, alles in natuurlijke kleur, vliegende boven een liggenden zwarten hazewindhond. Hertogelijk schildhoofd.

MOLÉ. Gevierendeeld: 1 en 4 in rood een gouden keper, in 't schildhoofd vergezeld van twee vijfpuntige sterren en

onderaan van een wassenaar, alles mede van goud; 2 en 3 in zilver een goud-getongde en genagelde zwarte leeuw. Over alles heen het vrijkwartier van graaf-staatsraad.

MOLITOR. In rood eene gouden ionische kolom, tusschen twee zilveren zwaarden met gouden gevesten, boven elke waarvan zich vijf sterswijze geplaatste groene lauwer-takken bevinden; over alles heen het vrijkwartier van militair graaf.

MOLLIEN, minister van finantiën. In blaauw regts een gouden korenschoof, links drie verkorte gouden kepers boven elkander, en in 't schildhoofd drie vijfpuntige gouden sterren naast elkander; over alles heen het vrijkwartier van graaf-minister.

MONCEY hertog van CONEGLIANO. Zie **JEANNOT DE MONCEY** enz.

MORTIER hertog van TREVISO. Gevierendeeld: 1 en 4 in goud een zwarte paardenkop en bals, die van het 1^e kwartier omgewend; 2 in blaauw een goud-geharnaste regterarm, een zilveren zwaard houdende en uitgaande van de linkerschieldzijde; 3 gelijk 2, doch de arm uitgaande van de regterzijde. Over alles heen het hertogelijk schildhoofd.

MOUTON graaf van LOBAU. Gevierendeeld: 1 het kwartier van militair graaf; 2 in rood een stootend zilveren schaap; 3 in rood een gouden paal beladen met drie zwarte kepers; 4 in blaauw een langwerpige vierkant zilveren gebouw ter linkerzijde, brandende met roode vlammen, geplaatst op een grasgrond en regts vergezeld van eene brandende bom, terwijl twee dergelijke bommen op den grond liggen.

NEY hertog van ELCHINGEN en prins van de MOSKOWA. In goud een blaauwe zoom, en een hartschild van 't zelfde, beladen met een binnenzoom van 't eerste en geplaatst tusschen twee afgewende en liggende zwarte handen, die elk een sabel van 't zelfde vasthouden. Over alles heen het hertogelijk schildhoofd.

NOMPÈRE DE CHAMPAGNY hertog van CADORE. In

blauw drie verkorte en doorgebroken gouden kepers, en het vrijkwartier van graaf-minister; over alles heen het hertogelijk schildhoofd.

UDINOT *hertog van REGGIO*. Gedeeld: 1 in rood drie gesloten zilveren helmen, van ter zijde gezien, 2 en 1; 2 in zilver een roode leeuw, met zijn regterpoot een zwarte roodbrandende handgranaat ophoudende. Over alles heen het hertogelijk schildhoofd.

PASQUIER. In rood een gouden keper, vergezeld in 't schildhoofd van twee zilveren wassenaars en aan de schildpunt van een eenhoorns-kop en hals van 't zelfde. Over alles heen het vrijkwartier van baron-staatsraad. [Onder Lodewijk Philips is deze titularis tot hertog verheven.]

PERRIN *hertog van BELLUNO*. Gedeeld: 1 in blauw een zilver-geharnaste arm, van de regterzijde uitgaande en een zilveren zwaard met gouden gevest regtop houdende; 2 in goud een zwarte leeuw, waarover heen een roode dwarsbalk. Over alles heen het hertogelijk schildhoofd.

RÉGNIER *hertog van MASSA DI CARRARA*. In hermelijn een zwarte dwarsbalk beladen met drie gouden adelaartjes. Hertogelijk schildhoofd.

REGNAUD DE ST. JEAN D'ANGELY. In blauw een stapende zilveren haan, overtopt door eene vijfpuntige ster van 't zelfde en zijn regterpoot plaatsende op een zwarte 4; alles binnen een blokzoom van goud en zwart. Over alles heen het vrijkwartier van graaf-minister.

RÉMUSAT (DE). Gedeeld door een zilveren streep; 1 in rood een gouden keper, bovenaan vergezeld van twee zes-puntige sterren van 't zelfde en onderaan van een zwarten wildezwijnskop met zilveren slag tanden; 2 in rood drie vliegende zilveren duiven, 2 en 1, voorgesteld in de houding van den heraldieken adelaar. Over alles heen het vrijkwartier van graaf-president van 't kies-collegie.

SAVARY *hertog van ROVIGO*. In blauw een gouden keper, waarboven twee achtpuntige zilveren spoorra-

deren en waaronder een zwaard van 't zelfde. Hertogelijk schildhoofd.

SÉGUR (DE). Gevierendeeld: 1 het kwartier van graafstaatsraad; 2 en 3 in rood een gouden leeuw; 4 effen zilver.

SIÉYÈS. Doorsneden: 1 gedeeld: *a.* het kwartier van graaf-senateur; *b.* een gouden Boreas in den linker bovenhoek, een zilveren luchtstroom blazende, 2 in zilver een geplante groene pijnboom.

SOULT hertog van DALMATIË. In goud een rood hart-schild beladen met drie gouden leeuwengezigten, 2 en 1. Hertogelijk schildhoofd.

TALLEYRAND DE PÉRIGORD prins van BENEVENTO. Ge-deeld: 1 in rood drie gekroonde gouden leeuwen, 2 en 1; 2 in goud een stappend zwart wild zwijn met een zilveren dekkleed. Over alles heen een blaauw schildhoofd beladen met een gouden adelaar met nederwaartsche vlugt, met zijne klauwen een gouden bliksemschicht omklemmende.

VICTOR hertog van BELLUNO. Zie **PERRIN hertog van BELLUNO**.

VIESTE DE MARMONT hertog van RAGUSA. Gevierendeeld: 1 en 4 in zilver drie roode schuinbalken; 2 in goud een roode standaard, beladen met een zilveren kruis en gehecht aan een schuingeplaatsten zwarten staf; 3 gedeeld: *a.* in blaauw een gouden patriarchaalkruis, *b.* in rood een vlam-mend zwaard van zilver. Over alles heen het hertogelijk schildhoofd.

De tegenwoordige afstammelingen van de meeste der bovengenoemde geslachten laten de door ons opgegeven onderscheidingsteekenen uit hunne wapens weg, hetgeen ook behoorlijk is, dewijl het slechts personele kenmerken waren. Eenigen echter behouden die (en daaronder voornamelijk het hertogelijk schildhoofd) als herinnering aan de hooge, door hunne voorvaders bekleede, waardigheden.

HOOFDSTUK III.

Wapens van eenige vermaarde personen.

Ik meen een werk van dezen aard niet beter te kunnen sluiten dan met de opgave der wapens van eenige personen, die door hunne bedrijven aanspraak hebben op de herinnering der nakomelingschap en wier namen ik bij geen mijner lezers onbekend mag achten. Dat ik dit onderwerp niet heb uitgeput, zal dadelijk bij de inzage der navolgende lijst blijken; een volledige arbeid dienbetreffende zou eene afzonderlijke studie vorderen. Ik vlei mij desniettemin dat deze toegift menigeen welkom zal zijn, te meer daar deze wapens in den regel niet gemakkelijk zijn op te sporen.

AFFRE, *Mgr.*, aartsbisschop van Parijs, in 1848 op de barricaden vermoord: In blaauw een zilveren dolphijn, zweemmende op eene zee van 't zelfde en twee zilveren waterstralen uit zijne neusgaten oplazende; in een rood schildhoofd drie vijfpuntige zilveren sterren.

AINSWORTH, W. H., Engelsch romanschrijver. In rood drie zilveren strijdbijlen, 2 en 1. *Helmtteken*: een uitkomend geharnast ridder met eene strijdbijl in de hand. *Wapenspreuk*: SPERO MELIORA (*Ik hoop op beter*).

ARKWRIGHT, Sir *Richard*, uitvinder der katoenspin-machines. In zilver een bloeiende katoenboom in natuurlijke kleur, op een groenen berg; op een blaauw schildhoofd, tusschen twee gouden penningen een zilveren schildje, beladen met eene natuurlijke honingbij. *Helmtteken*: een opvliegende gouden arend, van wiens bek een rood schildje, beladen met een zilveren katoenbundel, aan een lint afhangt.

BALZAC, *Honoré de*, Fransch romanschrijver. In blaauw drie zilveren St. Andrieskruisjes, 2 en 1, en een gouden schildhoofd beladen met drie dergelijke blaauwe kruisjes.

BARANTE, Baron DE; zie BRUGIÈRE baron de BARANTE.

BAYARD, Ridder DE; zie **DU TERRAIL DE BAYARD**.

BEUNINGEN, Coenraad VAN, Hollandsch staatsman. Doorsneden: 1 in blaauw drie gouden vlammen naast elkander, uit de doorsnijdingslijn opstijgende; 2 in zilver een roode haan.

BLÜCHER-WAHLSTATT, Prins L. von, Pruisisch veldmaarschalk. Gevierendeeld: 1 en 4 in zilver de Pruisische adelaar, zonder scepter of rijksappel; 2 in goud een zilveren zwaard en de Pruisische maarschalksstaf, schuingekruist, en gestoken door een groenen lauwerkrans; 3 in goud het IJzeren Kruis, te weten een losstaand breedarmig zwart kruis met zilver omboord. In een rood hartschild twee afgewende zilveren sleutels, *Blüchers* familiewapen. Vier gekroonde helmen. *Helmteekens*: 1^o de Pruisische adelaar, omgewend; 2^o de sleutels, schuingekruist; 3^o de figuren van het 2^e kwartier; 4^o eene kerkbanier overeenkomstig het 3^e kwartier. *Dekkleeden*: van den 1^{en} helm, zilver en zwart; van den 2^{en} en 3^{en}, zilver en rood; van den 4^{en}, goud en zwart. *Schildhouders*: twee Pruisische arenden met nederwaartsche vlugt.

BROUGHAM, Henry lord, Engelsch staatsman en schrijver. Gevierendeeld: 1 in rood een zilveren keper, vergezeld van drie regtopstaande vischjes van 't zelfde (*Brougham*); 2 in goud een van goud en rood in drie rijen geschakeerde dwarsbalk, vergezeld van drie roode korenschoven, 2 boven en 1 onder den balk, de twee bovenste overtopt door een blaauwen barensteel van drie hangers (*Vaux van Catterlen*); 3 in zilver een in drie rijen van goud en rood geschakeerde schuinbalk (*Vaux van Tryermaine*); 4 in rood een gouden bloemkruis (*Delamore*). *Helmteeken*: een geharnaste arm, de elboog regts, de hand een dwarsliggend zilveren vischje, den kop links, omklemmende. *Schildhouders*: regts een rood-getongde en genagelde groene leeuw, met een halsband in drie rijen geschakeerd van goud en rood; links een wit hert met gouden hoorns en hoeven, dat in den bek eene natuurlijke roode roos met groenen stengel en bladeren

houdt. *Wapenspreuk*: PRO REGE, LEGE ET GREGE (*Voor koning, wet en volk.*)

BRUGIÈRE baron DE BARANTE, Fransch geschiedschrijver. Gevierendeeld: 1 en 4 in goud een groene heideplant opkomende uit een kwartiervoet van 't zelfde, en een blaauw kwartierhoofd beladen met eene gouden zon; 2 en 5 in blaauw een breedarmig zilveren kruis.

BRUN, *Charles LE*, eerste schilder van Lodewijk XIV. In blaauw eene gouden lelie, en in een zwart schildhoofd eene gouden zon.

BUGEAUD, markies DE LA PICONNERIE, hertog van ISLY. Gedeeld: 1 in blaauw een gouden keper, onderaan vergezeld van eene vijfpuntige ster van 't zelfde; en een rood kwartierhoofd beladen met drie vijfpuntige zilveren sterren; 2 doorsneden: *a.* in goud een zwart zwaard, *b.* in zwart een schuinlinks geplaatst gouden ploegijzer.

BULWER; zie LYTTON BULWER.

BYRON, *George Gordon* lord, Englands grootste dichter. In zilver drie verhoogde roode schuinbalken. *Helmteeken*: eene meermin met kam en spiegel. *Schildhouders*: twee bruine paarden. *Wapenspreuk*: CREDE BYRON (*Geloof Byron.*)

CATS, *Jacob*, »Vader Cats.» Gedeeld: 1 in blaauw een gouden burt met zilveren poort; 2 in zwart een zilveren zwaard met gouden gevest, vergezeld van drie zespuntige gouden sterren, geplaatst 1 en 2.

CAVAIGNAC, Generaal *Eugène*, tijdelijk hoofd van de Fransche republiek in 1848. Doorsneden: 1 in zwart een bouwvallig gouden fort; 2 in rood drie zespuntige gouden spoorraden naast elkander. Als schildvoet eene zilveren zee.

CHÂTEAUBRIAND, *Francois Auguste* burggraaf DE, Fransch schrijver en staatsman. Een rood veld bezaaid met gouden leliën. *Wapenspreuk*: MON SANG TEINT LES BANNIÈRES DE FRANCE. [Oudtijds voerde deze familie een rood schild bezaaid met gouden pijnappelen, en de spreuk: JE SÈME L'OR.

De H. Lodewijk gaf in 1250 aan de *Châteaubriands* verlof om die pijnappelen door leliën te vervangen.]

CHAUCER, *Geoffrey*, »Vader der Engelsche dichtkunst." Gedeeld van zilver en rood, met een schuinbalk van 't eene in 't andere. *Helmteeken*: eene kruipende schildpad in natuurlijke kleur.

COLUMBUS, *Christophorus*. Gedeeld van *Castilië*, in rood eene gouden burgt, en *Leon*, in zilver een goud-gekroonde roode leeuw; met eene groote ingedreven zilveren punt waarin eene blaauwe zee beladen met een zilveren wereldbol omgord en gekruist met goud, die aan elke zijde vergezeld is van drie gouden eilandjes in de zee, geplaatst 2 en 4.

CORDAY, *Charlotte*. In blaauw drie gouden kepers.

CORMENIN, Burggraaf DE; zie DE LA HAYE burggraaf DE CORMENIN.

CORNEILLE, *Pierre* en *Thomas*. In blaauw een gouden dwarsbalk, beladen met drie roode leeuwenkoppen en vergezeld van drie vijfpuntige zilveren sterren, 2 boven en 1 onder den balk.

CORVIN-WIERSBITZKI, O. J. B. VON, schrijver van een uitvoerig werk over den Tachtigjarigen Oorlog. In groen een gouden hoefijzer, een kruisje van 't zelfde dragende, waarop een zwarte raaf met uitgespreide vleugelen en met een gouden vingerring in den bek gezeten is. Gekroonde helm. *Helmteeken*: de raaf met den ring. [Deze familie beweert af te stammen van den bekenden Matthias Corvinus, koning van Hongarije, en voert ook diens wapen.]

CROMWELL, *Olivier*. In zwart een zilveren leeuw. *Helmteeken*: een uitkomende zilveren leeuw, met een gouden vingerring in den rechterpoot. *Wapenspreuk*: PAX QUAE RITUR BELLO. (*Vrede wordt door den oorlog verworven.*) — Als lord-protector voerde hij dit wapen in 't hart van het Britsche rijkswapen.

DRAKE, Sir *Francis*, de zeevaarder. In zwart een golvende zilveren dwarsbalk, vergezeld van twee zespuntige sterren van 't zelfde, 1 boven en 1 onder den balk.

DUMAS, Alexandre, (DUMAS DAVY, markies DE LA PAILLETERIE), romanschrijver. In blaauw drie gouden adelaars, 2 en 1, en in 't hart een zilveren ring, die door de twee bovenste adelaars met éénen klaauw vastgehouden wordt en verder over het hoofd van den benedensten adelaar heen gaat.

DÜRER, Albrecht. In rood een vierkant zilveren metselwerk op plinten, met een zwarten doorgang waarvan de gouden vleugeldeuren openstaan; alles ondersteund door een drietoppig groen heuveltje. *Helmteeken*: een aanzierend mannelijk borstbeeld, met een kegelvormigen hoed, tusschen eene vlugt.

EGMOND, Lamoraal graaf VAN. Gevierendeeld: 1 en 4 gedeeld: *a.* gekeperd van twaalf stukken goud en rood, *b.* in zilver twee beurtelings gekanteelde roode dwarsbalken; 2 en 5 het wapen van *Gelderland*. Over alles heen een gevierendeeld hartschild: 1 en 4 in goud een zwarte leeuw, 2 en 5 in rood eene achtpuntige zilveren ster.

GOETHE, J. W. VON. In blaauw eene zespuntige zilveren ster en een zoom van 't zelfde. Gekroonde helm. *Helmteeken*: de ster van 't schild.

GROEN VAN PRINSTERER, Mr. G. Gevierendeeld: 1 in goud een halve zwarte adelaar, uitgaande van de deelingslijn; 2 en 5 in blaauw drie zilveren leliën, geplaatst 2 en 1; 4 in goud drie springende roode hazewindhonden boven elkander.

HAYE, Louis Marie DE LA, burggraaf DE CORMENIN. In groen een zilveren dwarsbalk, beladen met een zwart meerltje.

HEIN, Piet. In goud een zwarte vogel, gezeten op eene heining van dezelfde kleur.

HERSCHEL. In zilver op een groenen grond de veertigvoetige teleskoop met zijn toestel, in natuurlijke kleur, de buis naar de linkerzijde gerigt; op een blaauw schildhoofd het sterrekundige teeken van Uranus in goud.

HUGO, Victor Marie burggraaf, (VICTOR HUGO). In blaauw een zilveren schildhoofd, beladen met twee zwarte meerltjes.

HUMBOLDT, Alexander VON. In goud een geplante groene boom, vergezeld van drie zespuntige zilveren sterren, 1 en 2.

Helmteeken: een ridder met een zwaard in de rechterhand, tusschen eene zwarte vlugt.

LAMARTINE, *Alphonse DE*. In rood twee gouden schuinbalken, waartusschen een regtopstaand klaverblad van 't zelfde. *Wapenspreuk*: A LA GARDE DE DIEU.

LUTHER, *Dr. Martin*. In blaauw eene vierbladerige zilveren roos binnen een grooten gouden ring; de roos beladen met een rood hart, dat overladen is met een zilveren kruis. *Helm* in profiel, zonder helmteeken. *Dekkleeden*: zilver en blaauw.

LYTTON BULWER, *Edward George Earle*, Engelsch romanschrijver. Gevierendeeld: 1 en 4 in hermelijn een groot-uitgetand blaauw schildhoofd, beladen met drie gouden herzogskroonen (*Lytton*); 2 en 3 in rood een gouden keper, vergezeld van drie omziende arendjes van 't zelfde en beladen met drie zwarte vijfbladen (*Bulwer*.) Twee helmteekens: 1° een roerdomp tusschen rietstengels, alles in natuurlijke kleur (*Lytton*); 2° een hermelijnen wolvenkop en hals, met gouden tong en manen (*Bulwer*). *Wapenspreuk*: ADVERSIS MAJOR, PAR SECUNDIS. (*Boven rampspoed verheven, in voorspoed gelijkmoedig*).

MASTAI-FERRETTI (Paus Pius IX.) Gevierendeeld: 1 en 4 in blaauw een gouden leeuw, met zijn linkerachterpoot rustende op een gouden bal (*Mastai*); 2 en 3 in zilver twee roode schuinbalken (*Ferretti*.)

METTERNICH, Prins VON. Eens doorsneden en tweemaal gedeeld, 't geen zes kwartieren vormt: 1 en 6 in rood een hoekige blaauwe schuinbalk, vergezeld van zes zoomswijze geplaatste gouden kruisjes (*Winneburg*); 2 gedeeld: *a.* in rood een zilveren dwarsbalk (*Oostenrijk*), *b.* in goud een roode schuinbalk beladen met drie zilveren adelaartjes geplaatst in de rigting van den balk (*Lotharingen*); 3 en 4 in rood drie zilveren jagthoorns, gesnoerd en beslagen met goud (*Beilstein*); 5 doorsneden: *a.* in goud een aanzierende zwarte ossenkop (heerlijkheden *Pless* en *Königswart*), *b.* in blaauw een breedarmig gouden kruis, vergezeld van vier gouden

penningen (*Portella*.) Over alles heen een zilveren hartschild, gedekt met de vorstenkroon en beladen met drie zwarte schelpen van welke men 't binnenste ziet, 2 en 1 (*Metternich*.) Vijf *helmen*, de 1^e, 5^e en 5^e gekroond, de 2^e ongekroond, de 4^e gedekt met eene vorstenkroon. *Helmtteekens*: 1^o een zwart-gebekte zilveren zwanenhals; dekkleeden zilver en zwart (*Metternich*); 2^o een omgewende steenbokskop en hals, gedeeld van zwart en zilver, met zilveren hoorns; dekkleeden zilver en rood; 3^o een dubbele zwarte adelaar, gebekt, gepoot en gekroond van goud en overtopt door de keizerskroon; dekkleeden goud en zwart; 4^o de ossenkop van het 5^e kwartier; dekkleeden goud en zwart; 5^o een uitkomende groen-omgorde en omkranste wildeman in natuurlijke kleur met eene knods op zijn schouder; dekkleeden zilver en rood. *Schildhouders*: regts een zilveren steenbok met zwarten rug, links een wildeman als die van het 5^e helmtteeken. *Wapenspreuk*: KRAFT IM RECHT. Alles geplaatst op een rooden met hermelijn gevoerden en goud-omboorden mantel, gedekt door de vorstenkroon. [De volgorde der helmtteekens wordt soms eenigzins verschillend opgegeven en wel: 1^o de steenbok, 2^o de adelaar, 3^o de ossenkop, 4^o de zwanenhals, 5^o de wildeman.]

MUSSET, *Alfred DE*, Fransch schrijver. In blaauw een aanzierende zilveren sperwer, met aan weërszijden wapperende roode linten aan de pooten, gezeten op eene gouden dwarsstreep die zich nabij de schildpunt bevindt. *Wapenspreuk*: COURTOISIE, BONNE AVENTURE.

NELSON. In goud een zwart bloemkruis; daarover heen een roode schuinbalk beladen met een uitgeschulpten gouden schuinbalk, overladen met drie rood-brandende zwarte bommen; over dit alles heen een golvende blaauwe dwarsbalk, waarop het woord *Trafalgar* in gouden letters. Op een golvend zilveren schildhoofd een palmboom uit de zee oprijzende tusschen een onttakeld schip regts en eene vernielde batterij links, alles in natuurlijke kleur. *Helmtteekens*: 1^o uit eene scheepskroon rijst de eerepluim op, die door

den Sultan aan admiraal Nelson vereerd was; 2° de spiegel van het Spaansche lineschip SAN JOSE, dobberende op de baren, en daarboven de spreuk: FAITH AND WORKS (*Het geloof en de werken.*) *Schildhouders*: regts een zeeman die in zijne regterhand eene vaan en in de linker een palmtak houdt; links een natuurlijke leeuw, die de Fransche driekleurige vlag en de Spaansche vlag (beiden zonder staven) tusschen de tanden en een palmtak in den regterpoot houdt. *Wapenspreuk*: PALMAM QUI MERUIT FERAT (*Die den palm verdiend heeft drage dien weg.*)

NESSELRODE, Graaf C. R. VON, Russisch kanselier. Eens doorsneden en tweemaal gedeeld, hetgeen zes kwartieren vormt: 1 en 6 in zwart een dubbelstaartige gouden leeuw; 2 en 5 in goud drie roode palen; 3 en 4 in zilver een zwarte linkerschuinbalk beladen met eene zespuntige ster van 't veld. Over alles heen in een rood hartschild een beurtelings gekanteelde zilveren dwarsbalk. Vier gekroonde helmen. *HelmtEEKENS*: 1° een omgewende en uitkomende gekroonde gouden leeuw; 2° een omgewende en uitkomende roode brakhond met den dwarsbalk van 't hartschild als halsband; 3° eene vlucht volgens het 2^e kwartier; 4° de linkerschuinbalk van het 5^e kwartier, waarop de ster. *Schildhouders*: regts een dubbelstaartige, goud-ge kroonde natuurlijke leeuw; links een roode brak met den balk van het hartschild als halsband. Alles geplaatst op een rooden met hermelijn gevoerden mantel, die boven aan de helmen bevestigd is en waarboven de helmtEEKENS uitkomen.

NODIER, *Charles*, Fransch schrijver. In zilver een blaauwe dwarsbalk, vergezeld van twee groene pijnappelen met den steel omlaag, 1 boven en 1 onder den balk.

OLDENBARNEVELD, *Johan VAN*. In rood een zilveren ankerkruis. *HelmtEEKENS*: een korf van ijzeren banden, uit welken gouden vlammen opstijgen.

OPITZ, *Martin*, »Vader der Silezische dichterschool." Ge-
deeld: 1 in rood twee zespuntige zilveren sterren boven

elkander; 2 in zilver een groene boom op een heuveltje van 't zelfde. Gekroonde *helm*. *Helmteeken*: eene blaauwe vlugt, elke vleugel beladen met eene zespuntige zilveren ster. *Dekkleeden*: zilver en rood.

PALMERSTON, Lord; zie TEMPLE burggraaf PALMERSTON.

PEEL, Sir *Robert*. In zilver drie bundels pijlen in natuurlijke kleur, elke bundel bestaande uit drie stuks met de punten omlaag en zamengebonden met een rood lint; op een blaauw schildhoofd eene gouden honingbij met uitgespreide vleugelen. *Helmteeken*: een uitkomende zilveren leeuw met een gouden weversspoel tusschen de pooten en een blaauwen halsband beladen met drie gouden penningen. *Wapenspreuk*: INDUSTRIA (*Door vlijt*.)

RADEZKY. Gedeeld van rood en blaauw, met eene schuingeplaatste zilveren spade over alles heen, het ijzer boven. Gekroonde *helm*. *Helmteeken*: drie struisvederen, rood, zilver en blaauw. *Dekkleeden*: regts zilver en rood, links zilver en blaauw. *Schildhouders*: twee mannen van wapenen met geopend vizier, elk met een hellebaard in de vrije hand.

ROTHSCHILD. Gevierendeeld: 1 in goud een zwarte adelaar; 2 in blaauw een natuurlijke arm, die van de linkerzijde uitgaat en vijf pijlen met de punten naar beneden houdt; 3 gelijk het 2^o kwartier, doch de arm uitgaande van de rechterzijde; 4 in goud een roode leeuw. Over alles heen een rood hartschild, waarin een schuinlinks geplaatst ovaal schild van zilver met eene punt in 't midden. Drie gouden *helmen*. *Helmteeken*: 1^o eene zespuntige gouden ster, zwevende tusschen twee doorsneden olifantstrompen, beurtelings van goud en zwart; 2^o de adelaar; 3^o drie struisvederen, eene zilveren tusschen twee blaauwe. *Dekkleeden*: regts goud en zwart, links zilver en blaauw. *Schildhouders*: regts een gouden leeuw, links een zilveren eenhoorn. *Wapenspreuk*: CONCORDIA, INTEGRITAS, INDUSTRIA (*Eendragt, regtschapenheid en vlijt*), in zilveren letters op een blaauw lint.

RUBENS, Pieter Paulus. In blaauw eene gouden lelie; en een zilveren schildhoofd beladen met een zwarten jagthoorn, rood-gesnoerd en beslagen, tusschen twee goudgeknopte en groengepunte roode rozen; over alles heen een roode schildhoek beladen met een gaanden en aanzien den gouden leeuw. *Helmteeken*: eene gouden lelie.

RUSSELL, Lord John. In zilver een roode leeuw, en een zwart schildhoofd beladen met drie schelpen van 't eerste. *Helmteeken*: een stappende zilveren bok met gouden hoorns.

RUYTER, Michiel Adriaansz. DE. Gevierendeeld: 1 in rood een zilveren kruis; 2 in blaauw een geharnast ridder, den sabel zwaaijende en op een galopperend paard gezeten, alles van zilver; 3 in blaauw een geheel opgetuigd lineschip zeilende op eene zee, alles van zilver; 4 in rood een linksgerigt kanon op zijn affuit, waaronder drie kogels, 2 en 1, alles van goud. Over alles heen een rood hartschild beladen met een goud-gekroonden zilveren leeuw. Aanzien de helm gedekt met eene vorstenkroon. *Schildhouders*: regts een klimmende en aanzien de gekroonde gouden leeuw; links een zilveren eenhoorn met eene gouden kroon om den hals.

RIJK, Vice-admiraal J. C. Doorsneden: 1 in rood een halve man, opkomende uit de doorsnijdingslijn, in zijne uitgestrekte regterhand eene beurs houdende, alles van goud; 2 in zilver eene roode roos. Gesloten ijzeren helm in profil. *Helmteeken*: de uitkomende mansfiguur. *Dekkleeden*: zilver en rood, de uiteinden van goud.

SAINTE-BEUVE, Charles Augustin, Fransch criticus en dichter. In een blaauw veld, bezaaid met vijfpuntige zilveren sterren, een stappende gouden os.

SALVANDY, Narcisse Achille graaf DE. Gevierendeeld: 1 in goud twee toegewende roode leeuwen; 2 in blaauw drie vijfpuntige gouden sterren, 2 en 1; 3 in rood een gouden jinkerschuinbalk; 4 in goud twee stappende zwarte ossen boven elkander, de koppen aanzien de gesteld.

SCHILLER, Friedrich VON. Doorsneden: 1 in goud een halve zilveren eenhoorn, opkomende uit de doorsnijdingslijn: 2 in blaauw een gouden dwarsbalk. Gekroonde *helm*, onder de kroon omwonden met een groenen lauwerkrans. *Helmteeken*: de eenhoorn. *Dekkleeden*: goud en blaauw.

SCOTT, Sir Walter. Gevierendeeld: 1 en 4 in goud twee vijfpuntige blaauwe sterren naast elkander en daaronder een wassenaar van 't zelfde, alles binnen een blaauwen binnenzoom (*Scott*); 2 en 5 in goud een blaauwe schuinbalk beladen met drie in de rigting van den balk geplaatste malien van 't veld; de balk in den linkerbovenhoek vergezeld van eene staande blaauwe ovale gesp (*Haliburton*.) *Helmteeken*: eene bij de knieën uitkomende vrouw in natuurlijke kleur, in rood en blaauw gekleed, met gouden gordel en borstlap, en zilveren kraag en opslagen; op de rechterhand houdt zij eene gouden zon en op de linker een zilveren wassenaar. *Spreuken*: boven het helmteeken: REPARABIT CORNUA PHOEBE (*De maan zal haar hoornen herstellen*), en onder het schild: WATCH WEEL (*Houd goede wacht*.) *Schildhouders*: regts eene meermin met kam en spiegel, links een wildeman met eene knods bij den voet.

SHAKSPEARE, William. In goud een zwarte schuinbalk, beladen met eene ridderlans van 't veld. *Helmteeken*: een opvliegende zilveren valk, met de klaauw eene gouden ridderlans regtop houdende.

SCHWANTHALER, Ludwig Michael, beroemd beeldhouwer in Beijeren. In blaauw een zwartgebekte zilveren zwaan met opgeheven vleugelen, zwemmende op eene zilveren zee en in zijn bek een daalder houdende; het veld ingebogengekapt, regts van rood met drie zilveren schildjes, 2 en 1, links van blaauw met een schuinregts geplaatst zilveren kinderbeeld met geknotte armen, terwijl het rechterbeen bij de dij en de linkervoet bij den enkel weggebroken is. *Helmteeken*: de zwaan. *Dekkleeden*: regts zilver en rood, links zilver en blaauw.

TEMPLE burggraaf **PALMERSTON** (Lord **PALMERSTON**.)

Gevierendeeld: 1 en 4 in goud een zwarte adelaar (Graven van *Mercia*); 2 en 5 in zilver twee zwarte dwarsbalken, elk beladen met drie gouden geknotte vogeltjes (*Temple*.) *Helmteeken*: een zittende zwarte brak met gouden halsband en touw. *Schildhouders*: regts een omziende zwarte leeuw bezaaid met gouden hermelijnstaartjes, links een omziend zilveren paard met gouden manen, staart en hoeven. *Wapenspreuk*: FLECTI, NON FRANGI (*Men buigt mij, maar breekt mij niet*).

TERRAIL (DU) DE BAYARD, de »Chevalier sans peur et sans reproche.» In blaauw een zilveren schildhoofd, beladen met een opkomenden rooden leeuw; over alles heen eene gouden schuinstreep.

THORBECKE, Mr. J. R.. In zilver een visch in natuurlijke kleur, zwemmende op eene zee, die golvend-gedwarsbalkt is van acht stukken blaauw en zilver, *Helmteeken*: de visch, paalswijze geplaatst tusschen eene vlugt.

TROMP. Gevierendeeld: 1 en 4 in zilver een roode keper, op den top beladen met een gaanden en aanzien den gouden leeuw en van onderen vergezeld van een lineschip, naar links zeilende op eene zee, alles in natuurlijke kleur; in een blaauw kwartierhoofd eene gouden lelie; 2 en 5 in rood drie gouden St. Andrieskruisjes, 2 en 1. Over alles heen een gedeeld en gekroond hartschild met een schildhoofd: 1 in blaauw een zwaard, gestoken door eene hertogskroon en overtopt door een kruisje, alles van goud; 2 in rood een gouden wereldbol; het schildhoofd van goud bezaaid met roode harten en beladen met een gaanden blaauwen leeuw. Onder het hartschild bevindt zich een klein schildje met het kenteeken der Engelsche baronets. Drie aanzien de en gekroonde *helmen*, van welke de tweede geheel open en zonder traliën is. *Helmteekens*: 1° een uitkomende leeuw, in zijn regterpoot een zwaard houdende, waarmede hij eene opene koningskroon ondersteunt, alles van goud; 2° een uitkomende en aanzien de leeuw, in den regterpoot eene lelie houdende, waarmede hij eene met rood gevoerde koningskroon ondersteunt, alles van goud; 5° een uitkomende griffioen, in zijn

regterpoot een wereldbol houdende, waarmede hij eene opene koningskroon ondersteunt, alles van goud. *Schildhouders*: regts een rood-getongde gouden leeuw, links een rood-getongde gouden griffioen met den staart tusschen de achterpooten, aan een blaauw lint om zijn hals een zilveren schildje dragende, dat met eene roode roos beladen is.

WAPPERS, *Gustaaf* baron. In blaauw een uitgetand kruis, in twee rijen geschakeerd van rood en zilver. *Helmtteken*: een uitkomende zwaan. *Schildhouders*: regts eene zwaan met een groenen lauwerkrans om den hals, links een valk met eene baronnenkroon om den hals: *Wapenspreuk*: REGE ET ARTE (*Door den koning en door de kunst.*)

WASHINGTON, *George*. In zilver twee roode dwarsbalken, in 't hoofd vergezeld van drie vijfpuntige sterren van 't zelfde naast elkander.

WELLESLEY, *Arthur*, hertog van WELLINGTON, prins van *Waterloo*. Gevierendeeld: 4 en 4 in rood een zilveren kruis vergezeld van twintig zilveren penningen, vijf in elken hoek, geplaatst 2, 1 en 2; 2 en 5 in goud een roode leeuw. Op het snijpunt der vier kwartieren eene vijfpuntige zilveren ster. In het hoofd van 't schild, over alles heen, een rood schildje beladen met een zilveren St. Andrieskruis, waarover heen een gewoon kruis van 't zelfde. *Helmtteken*: een halve roode leeuw, opkomende uit eene hertogelijke kroon en met de beide pooten eene roode vaan, gehecht aan een gouden staf en beladen met een zilveren kruis, omhoog houdende. *Schildhouders*: twee roode leeuwen met antieke gouden kroonen om den hals waarvan een gouden ketting afhangt. *Wapenspreuk*: VIRTUTIS FORTUNA COMES (*De fortuin is de gezellin der dapperheid.*)

WITT, *Johan DE*. In groen een haas die door een hazewindhond vervolgd wordt, beiden in 't schildhoofd achter elkander, terwijl aan de schildpunt een springende brak geplaatst is die naar den haas opziet; — alles van zilver.



L I J S T

DER

OP DE PLATEN VOORKOMENDE WAPENS EN FIGUREN.



Plaat I.

1—6. Verschillende soorten van schilden. 7—10. Eenige verdeelingen van schilden. 11. Wijze om de plaatsen in een schild aan te duiden. 12—28. Verschillende soorten van lijnen. 29—31. Oude vorm van heraldieke stukken. 32. Stelsels van aanduiding der kleuren. 33. Breuken voor de jongere zonen. 34. Aanduiding der pelswerken. 35. Algemeen gebruikelijk stelsel om de kleuren aan te duiden. 36. Talaru. 37. Crespy le Prince. 38. Hontheim. 39. Luttenkuhuys. 40. Fournel. 41. Seyboldsdorf. 42. Scheldorfer. 43. Löwel. 44. Zollicker. 45. Rosdorf. 46. Tölz. 47. Carlson. 48. Caulaincourt. 49. Chapelain. 50. Mittrowsky von Nemischl. 51. Elslande. 52. Yvonne. 53. Ferrières-Sauveboeuf. 54. Thomerot. 55. Amira. 56. Nürnberger. 57. Heldrith. 58. Barck. 59. Trivulzio. 60. Revest. 61. Boivin. 62. de Bais. 63. Vosch van Avesaet.

Plaat II.

1. Hardell. 2. Boeykens. 3. Utenhove. 4. Pallandt. 5. Seva. 6. Westerholt. 7. Franchi. 8. Eyfelsberg zum Weyer. 9. Foreest. 10. Balbi-Porto. 11. Cohausen. 12. Tressay. 13. la Boexière. 14. Plank. 15. Loreyn. 16. Montagu. 17. Byron. 18. Sarzan. 19. Verbrugge. 20. Jouvenel des Ursins. 21. Horbler. 22. Puchenstein. 23. Bromley lord Montfort. 24. Bromley, in Nottinghamshire. 25. Hartzheim. 26. Tale. 27. de la Faille. 28. Boës. 29. Heereman. 30. la Grange-Trianon. 31. Jouve. 32. Walpole graaf van Orford. 33. du Prel. 34. Hénault. 35. Menjot. 36. Lagrenée. 37. Merveldt. 38. du Long. 39. Moll. 40. Marschalck. 41. Bulgarini. 42. le Bachellé. 43. Trestondan. 44. Egmond. 45. Westhausen. 46. Witzleben. 47. Beaumont. 48. Clermont-Gallerande. 49. Singendonck. 50. Entades. 51. Rivière de la Mure. 52. Berck. 53. Brunsvelt. 54. Raoussel-Boulbon. 55. Tigny. 56. Bouton. 57. Hell. 58. Vollakos. 59. Lawrence. 60. van der Capellen. 61. Perthuis. 62. Manfredi. 63. Mozzi. 64. van Toulon. 65. de Vos van Steenwijk. 66. Thiennes. 67. Lillier. 68. Randwijck. 69. Gavre. 70. Hesselt van Dinter.

Plaat III.

1. Spring. 2. Barbaro. 3. Hobberthorne. 4. Hindsey. 5. Droste zu Vische-
ring. 6. Hobart. 7. Prudhon. 8. de van der Schueren. 9. Kinschot. 10. Auxe.
11. van den Hecke. 12. Nellesteyn. 13. van Erp. 14. van Bosch. 15. Taffin.
16. Prieze. 17. Haldermanstefen. 18. Amici. 19. Stinglheim. 20. Aheim. 21.
Rigel. 22. Duiveland. 23. Haslang. 24. Hautin. 25. Montbar. 26. Blixen-
strale. 27. Chapman. 28. Ghisi. 29. Hulse. 30. Clignett. 31. Lernout. 32.
Ruchstein. 33. Volcker. 34. Raiser. 35. Leo. 36. Corrario. 37. Arquinvilliers.
38. Tenremonde. 39. Baudier. 40. Seyssel d'Aix. 41. du Cluseau. 42. Amos
of Ames. 43. Maugiron. 44. Rockhausen. 45. Turpin de Crissé. 46. de Ber-
trand. 47. Königsegg. 48. Blond. 49. Gevaerts. 50. Blake of Wallscourt. 51.
Formanoir. 52. Stael van Holstein. 53. Medicis. 54. Fuensalda. 55. Hallofts.
56. Panhuys. 57. Ruolz. 58. de Geer. 59. Vegilin van Claerbergen. 60. Rey-
nell. 61. Marillac. 62. Claret. 63. Hacke. 64. Bourlon. 65. Bonaliez. 66.
Massonneau. 67. Mertz. 68. Heshuysen. 69. Högling. 70. Moerman d'Harlebeke.

Plaat IV.

1. de Heusch de la Zangrye. 2. Woyna. 3. Daur. 4. Gorges. 5. Chassé.
6. Renesse. 7. Vleuten. 8. Orgerolles de St. Polques. 9. Baré de Comogne.
10. Ommeren. 11. Snigg. 12. Mundbach. 13. Dubsky-Trzebomislitz. 14. By-
strzonowski. 15. Braunch. 16. Schinne. 17. Kastner. 18. Pascal. 19. Orjo.
20. Contades. 21. Louwerman. 22. Riemsdijck. 23. Falck. 24. Hop. 25. Wes-
terwijck. 26. Hoppers. 27. Buteux. 28. de Borchgrave. 29. Bigny. 30. van
der Noot. 31. de Bruxelles. 32. James. 33. Dolfin. 34. Fénis du Tourondel.
35. Winssen. 36. Berg. 37. Omphal. 38. de Crane. 39. Hoeufft. 40. Gins-
heim von Schwindach. 41. Raczynski. 42. Everts. 43. Bentinck. 44. Boos
von Waldeck.

Plaat V.

Eerste rij: kruisen. — **Tweede rij:** 1—7, knoopen; 8—19, helmen;
20—24, hoeden en mutsen. — **Derde rij:** 1—3, baretten en hoed; 4—18, kroo-
nen. — **Vierde en Vijfde rij:** burgten, kasteelen enz. — **Zesde rij:** boe-
men en bladeren. — **Zevende tot en met Twaalfde rij:** verschillende
voorwerpen. — **Dertiende tot en met Vijftiende rij:** Hersenschimmige
figuren of Monsters.



L I J S T

VAN DE

FAMILIËN EN PERSONEN,

WIER WAPENS IN DIT WERK BESCHREVEN ZIJN.

— + 363 —

[Het cijfer achter den naam wijst de Bladzijde aan, alwaar de beschrijving voorkomt; terwijl door de tusschen haakjes geplaatste cijfers Plaat en Nummer worden aangeduid alwaar de wapens zijn afgebeeld.]

A.

Abel, 238, 275. Abingdon, zie Bertie graaf van Abingdon. Ablaing, 348. Ablaing (van Arkel d'), 348. Adam, 5. Aefferden, 259, 349. Æmilius, 247. Aerbout, 258. Aerssen Beijeren, 349. Affaytadi de Ghistelles, 267. Mgr. Affre, 480. Agricola, 247. Aheim, 142 (III, 20). Alnsworth, 480. Airebaudouse, 265. Akerlaken, 349. Alberda, 350. Albert, 469. Alberti, 214, 250. Albret, 77. Alderwerelt, 350. Aldham, 207. Aldin, 197. Alemans, 350. Alewijn, 350. Alewijn (Opperdoes), 351. Alexander de Grootte, 10. Allan, 115. Almeers, 116. Alphen, 207, 338, 351. Althann, 274. Alting Siberg, 443. Amersfoort, 339. Amherst, 257. Amici, 147 (III, 18). Amira, 104 (I, 55). Amos, 154 (III, 42). Amproux de la Massaye, 170. Anaut, 214. Ancion de Ville, 219. And, 335. Andringa de Kempnaer, 404. Anjorant, 223. Antilupe, 278. Apchier, 265. Apelvoisin, 263. Arbaud, 279. Arco, 257. Ardene, 119. Arkel, 158, 338. Arkel d'Ablaing, 348. Arkwright, 480. Arnim, 191. Arouet de Voltaire, 210. Arquinvilliers, 154 (III, 37). Arrighi de Casa Nova hertog van Padua, 469. Arthur of Springfield, 271. Artier, 236. Asbeck, 351. Asch van Wijck, 351. Atwater, 175. Aubremé, 351. Aucher du Puy, 240. Auffrick, 170. Augereau hertog van Castiglione, 469. Aulnis de Bourouil, 189, 352. Aumale van Romondt, 434. Auxy, 151 (III, 10). Avesgo de Coulonges, 215. Avice, 212. Aylva, 352. Aylva Rengers, 431.

B.

Bachasson graaf van Montalivet, 469. le Bachellé, 125 (II, 42). Bachelu, 469. Bachet, 274. Backer, 352. Bacon, 217. Baines, 113. Bais, 139 (I, 62). Balbi-Porto, 105 (II, 10.) Ball of Blofield, 260. Balmey de Dorches, 132. Balthazar (een der Drie Koningen), 11. Balveren, 242, 352. Balzac (Honoré de), 480. Bandinelli, 77. Bangeman Huygens, 353. Bannerman of Elsieck, 317. Barante, zie Brugiére baron de Barante. Barbaro, 130 (III, 2). Barbotte, 125. Barcelona, 339. Barchman Wuytiers, 353. Barck, 146 (I, 58). Bardouf, 114. Baré de Comogne, 176 (IV, 9). Barge, 77. Barnaart, 353. Bartan, 203. la Basse-cour Caan, 367. de Bastynck, 260. Batenburg (van Imbyze van), 400. Bau-

dier, 146 (III, 39). la Baume, 341. la Baume de Montreuil, 341. Baumgarten, 215. Bay, 247. Bayard (Ridder de), *zie* du Terrail de Bayard. Beauchamp, 341. Beaufort, 266, 353. Beaumont, 125 (II, 47). Beauvoil graaf de St. Aulaire, 251. Beauvoort, 106. Becarde, 213. la Bedoyère, *zie* Huchet de la Bedoyère. Beelaerts van Blokland, 354. Beeldsnijder van Voshol, 354. de Behr, 354. van der Beken Pasteel, 354. Belgrave, 115. Bellefroid, 354. Bellefroid d'Oudoumont, 354. Bellegarde, 239. Bellinchave, 237. Belloeuve de Charbon, 170. Belloy, 469. Bommel, 353. Beneyton, 274. Bentinck, 118, 353 (IV, 43). van den Berch van Heemstede, 264, 355. Berck, 113 (II, 52). Berestejn, 355. Berg, 353 (IV, 36). Bergsma, 177. Bermand de Montault, 210. Bernier d'Hongerswal, 203. Beromy, 153. Berthier prins van Wagram, 470. Berthollet, 470. Bertie graaf van Abingdon, 260. Bertrand, 470. Bertrand de Bourges, 152 (III, 46). Besemer, 246. Besserer von Thalfingen, 241. Bessières, 470. Beugnot, 470. van Beuningen, 481. Bever, 248. de Beyer, 356. Bevervoorde (Engelbert van), 355. Beyma, 356. Beyma thoe Kingma, 356. Beyts, 116. la Beyvière, 119. Bichi, 203. Bichon Visch, 357. Bicker, 357. Bieherstein Rogalla Zawadsky, 357. Bielski, 77. Bignon, 116. Bigny, 130 (IV, 29). Billinger, 151. Binkhorst, 357. Blaeu, 272. Blake baron Wallscourt, 142 (III, 50). Blanckart, 249. Blencowe, 50. Blixenstrale, 148 (III, 26). de Blocq van Haersma de With, 389. Blond, 153 (III, 48). Bloys van Treslong, 358. Blücher-Wahlstatt, 481. Boddaert, 358. Boecop, 358. Boelissen, 174. Boellaard, 180. de Boer, 358. Boes, 138 (II, 28). van den Boetzelaer, 263, 358. la Boexière, 105 (II, 13). Boeye, 359. Boeykens, 328 (II, 2). van den Bogaerde van ter Brugghen, 359. du Bois de la Ferronnière, 256. Boischot, 339. Boissy d'Anglas, 470. Boivin, 113 (I, 61). Bomme (de Haze), 391. van Bommel, 359. Bon, 339. Bonahiez, 272 (III, 65). Bonchamp, 274. Bönninghausen, 359. Bonzy, 248. Boos von Waldeck, 237 (IV, 44). Boquet, 77. Bor, 215. van der Borch van Rouenoort, 359. van der Borch van Verwolde, 360. de Borchgrave d'Altena, 200, 360 (IV, 28). van der Borch, 259. la Borde, 226. de Bordeaux, 77. Boreel, 360. Boreel van Hogelanden, 360. Boreel de Mauregnault, 360. Borghese, 280. Borluut, 361. Borman, 300. Borre, 101. Borrekens, 177. Borssele, 361. Bosanquet, 213. van Bosch, 140 (III, 14). Bosch (Graaf van den), 361. Bosch van Drakestein, 361. de Bosch Kemper, 404. Bosch van Rosenthal, 435. Boscheron, 260. Boschhuyzen, 78. Bostenstein, 77. Bottlesham, 259. Bougainville, 470. Bounam de Ryckholt, 362. Bourbon-Condé, 109. Bourbon-Penthièvre, 110. Bourcourd, 217, 362. la Bourdonnais, 471. du Bourg, 282. le Bourgeois de Belleat, 281. Bourgeois-Moleron, 139. Bourgoing, 471. Bouricius, 225. Bourbon, 212 (III, 64). Boursier, 238. Bourmont, 471. Boutefaud de Bourvaud, 255. Bouthier de Borgard, 193. Bouton, 115 (II, 56). Bouwens van Horssen, 363. Bowier, 363. Boydell, 119. Boyé baron van Abaumont, 471. Boyer, 471. Braam, 363. Brakell, 363. Brakell van Wadenhoijen, 363. Brakell (de Vaynes van), 459. Brand von Neidstein, 210. Brantsen van de Zijp, 363. Braunch, 183 (IV, 15). de Brauw, 248, 364. Bredow, 263. Breiding, 278. Breugel, 364. Breugel (Clifford Kocq van), 364. Breuner, 146. Brienens van de Grootte Lindt, 364. Brienens van Guesselt, 364. Brienens van Ramerus, 278, 365. Brockdorf, 201. Brody de Poninski, 271. Broekhuyzen, 365. Bromley, 144 (II, 24). Bromley lord Montfort, 144 (II, 23). Bronkhorst, 365. Brooshooff, 165. van den Broucke de Terbecq, 219. Brouckhoven, 339. Brougham (Lord), 481. Brough-

ton (Lord), *zie* Hobhouse. Bruch, 213. Bruges de Gerpinnes, 197. van der Bruggen van Croy, 363. Brugière baron de Barante, 482. Brun (Schilderle), 482. Brunsvelt, 114 (II, 53). de Bruxelles, 200 (IV, 31). Bugeaud hertog van Isly, 217, 482. Buggine, 281. Bühler, 211. Bulgarini, 126, (II, 41). Bülow, 365. Bulwer, *zie* Lytton Bulwer. Bucafoco, 166. van der Burch, 251. van der Burch van Spieringshoek, 366. Burger von Floss etc, 264. Burmania, 366. Burmania Rengers, 431. Burrell, 131. Butet, 251. Buteux, 101 (IV, 27). Buys (Martini), 414. de Bye, 366. Bylandt, 366. Bylandt van Marienweerd, 366. Byron (Lord), 110, 482 (II, 17). Bystronowski, 180 (IV, 14).

C.

Caan, 367. Caan (de la Bassecour), 367. Cabanis, 471. Cadran, 241. Caesar (Julius), 11. Cailly, 166. Calkoen, 367. Calkoen van Voordaan, 367. de Caluwe, 274. Cambacérés, 471. Cambronne, 472. Camminga, 368. Cammingha, 236. Camuzi, 267. Candida, 276. van Capellen, 368. van der Capellen, 118, 368 (II, 60). Carlson, 134 (I, 47). Carminow, 53. Carpentier, 273. Carrel de Mercey, 110. Cartwright, 208. Casembroot, 368. Casper (een der Drie Koningen), 11. Castell, 306. Castellane, 265. Cats (Jacob), 482. Cats de Raet, 428. Cau, 196. Caulaincourt, 101 (I, 48). Caulaincourt hertog van Vincenza, 472. Cavaignac, 482. Cennino, 282. Changuion, 368. Chapman, 148 (III, 27). Chappelain, 101 (I, 49). Charon de St. Germain, 369. Chasay, 190. Chassé, 215, 369 (IV, 5). Chasseboeuf graaf van Volney, 269. Chassin de Roufflat, 210. Châteaubriand, 482. Châteauevilain, 333. Chaton des Morandais, 214. Chatveld, 279. Chaucer, 483. Chimera, 277. Chirac, 189. Chomel, 140. Chonot Bonne de Briel, 167. Cillart de Kermainguy, 252. Citters, 369. Citters (de Witte van), 369. Clare, 339. Claret, 208 (III, 62). Clarke hertog van Feltre, 472. Clausel, 472. Clemmen de Peteghem, 225. Clephan, 175. Clerissy-Roumoulès, 243. Clermont-Gallerande, 125 (II, 48). Clermont de Vaalsbroich, 265. Clifford, 369. Clifford Kocq van Breugel, 364. Clignett, 134 (III, 30). du Cluseau, 145 (III, 41). Coague, 78. de Coq van Haeffen, 369. Coehoorn (Girard de Miellet van), 383. Coehoorn van Scheltinga, 439. Coenen, 370. Coerman, 235. Coeverden, 370. Cogels, 254. Cohausen, 105 (II, 11). Colbert de Seignelay, 203. Collen, 370. Collot d'Escury, 370. Columbus (Christophorus), 483. Congreve, 256. de Coninck, 238. Constant Rebecque, 370. Contades, 189 (IV, 20). Copley, 182. Corday (Charlotte), 483. Cormenin, *zie* de la Haye burggraaf de Cormenin. Corneille (P. en T.), 483. Cornelissen graaf van Weynsbroeck, 142. Cornets de Groot van Kraaienburg, 371. Corrario, 149 (III, 36). Corvin-Wiersbitzki, 483. Corvisart, 472. Cottereau, 203. de Court, 371. de la Court, 371. Courten of Courtin, 129. Courtejambe, 256. Crailsheim, 306. Cralingen, 338. de Crane, 194 (IV, 38). Cranenburch, 338. Crantz, 141. Crassier, 371. Créquy, 214. Crespy le Prince, 169 (I, 37). Crombrughe, 254. Cromwell, 483. Crouchback, 339. Cullum, 195. Cunynghame, 133.

D.

Daehne van Varick, 372. Dalberg, 101. Dalem, 338. Dalzell van Carnwath, 165. Damas Jouancy, 249. Dammartin, 35. Darthuizen, 237. Daru, 472. Daumesnil, 472. Daunt, 262. Daur, 209 (IV, 3). David (Koning), 8. David (De Schilder), 472. Davoust, 473. Decrès, 473. Dedel, 372. Dedem, 372. Delen, 372. Delphin d'Estriac, 242. Delpuech de Comeiras, 265. Delves, 50. Demesureur, 223. Denon, 473. Derfelden van Hinderstein, 372. Desgahets d'Ombale, 77. Desma-

net de Biesme, 128. Deutz van Assendelft, 373. Dibbets, 275, 373. Dieningen, 170. Diert van Kerckwerpe, 373. Diert van Melissant, 374. Dieuxyvoie, 240. Does (Schuyt van der), 442. Dolfin, 200 (IV, 33). Dommer van Poldersveldt, 374. de Donckere, 201. Donnerstein, 132. Doorn, 374. Doorn van Westcapelle, 374. Dopff, 374. Dorlt tot het Medler, 375. Doublet de Persan, 202. de Draeck, 281. Drake (Sir F.), 483. Drappenier, 126. Droste zu Vischering, 131 (III, 5). Drouet graaf van Erlon, 473. Druyvestein, 375. Dubois de Givry, 250. Dubsky-Trzebo-mislitz, 177 (IV, 13). le Duc, 198. Ducie (Graaf van), *zie* Reynolds-Moreton. Duiveland, 142 (III, 22). Duivenvoorde, 339. Dumas (Alexandre), 484. Dumonceau van Bergendaal, 375. Dupuy de Bordes, 276. Durant, 262. Dureau de Vaul-comte, 211. Dürer (Albrecht), 269, 484. Duret, 212. Duroc hertog van Frioul, 473. Dusseldorp de Superville, 452. van der Dussen, 375. van der Dussen van Middel-harnis, 376. Duvelaer van der Spiegel, 449. Duvivier, 77. vander Duyn, 376. Duyst van Voorhout, 196.

E.

Echlin, 270. Echten, 189, 376. Eck, 376. Eckhardt (van Harencarspel), 376. Egmond, 149 (II, 44.) Egmond (Lamoraal graaf van), 481. Elias, 377. Elout van Soeterwoude, 377. Elsevier (Rammelman), 378. Elslande, 103 (I, 51). El-phinston, 177. Elzevier, 112. Emants, 224. Eminga, 328. Engelbert van Be-vervoorde, 353. Engelen, 378. Entades, 117 (II, 50). Enzberg, 238. Eppli van Faelanden, 174. Erp, 152, 378 (III, 13). Errembault, 223. Esterno, 257. Eva, 5. Evelyn, 279. Everts, 216, 378 (IV, 42). van Eyck, 103. Eysfelsberg zum Weyer, 147, (II, 8). Eyll, 223, 379. Eys, 379. Eysinga, 379. Eysinga (Roorda van), 434.

F.

Fabricius van Heukelum, 379. Fabricius van Leijenburg, 379. Fagel, 379. de la Faille, 182 (II, 27). Fain, 473. du Faing d'Aigremont, 189. Falck, 193, 380 (IV, 23). Fannius Scholten, 441. Farmer, 240. Faucher de la Ligerie, 203. Fénis du Tourondel, 279 (IV, 34). Ferrières-Sauveboeuf, 128 (I, 53). Fesch (Kardi-naal), 474. Fierlant, 217. Flacken, 155. Fleury, 219. Flugt van Aspermont, 380. Foix, 339. Fontanes, 474. Fontem Verschuir, 380. Foreest, 157, 380 (II, 9). Forgách de Ghymes, 165. Formanoir, 153 (III, 51). Forstner van Dambenoy, 380. Fouché hertog van Otrante, 474. Foulthurst, 50. Fournier de la Châtaigne-raye, 193. Foy, 474. Franchi, 147 (II, 7). François graaf van Neufchâ-teau, 474. Franeau de Gommegnies, 279. Frederik (Wapen van prins), 348. Fri-dagh, 139, 381. Froment, 175. Fuensalda, 138 (III, 54). Fulthorp, 118.

G.

Gaetani, 107. Gaiffier, 257. Gansneb *genaamd* Tenguagel, 381. Garcia, 120. Gardon de Calamaud, 280. Garner, 318. Garnier de Pouignes, 300. Gaudin hertog van Gaëta, 474. Gavre, 128 (II, 69). van Geen, 381. de Geer, 141, 381 (III, 58). Geloës, 382. Gemmaro, 224. le Gentil, 281. Gericke van Her-wijnen, 382. Gesseler, 382. Geusau, 382. Gevaerts, 139, 382 (III, 49). Ge-vers, 223, 383. Gevers van Endegeest, 383. Gevers van Kethel en Spaland, 383. Gevers Deynoot, 383. Geys, 282. Gheel Roël, 434. Ghisl, 148 (III, 28). Gi-deon, 8. Giedroyc, 276. Gillot d'Alligny, 202. Gimmi, 204. Ginsheim von Schwindach, 173, 308 (IV, 40). Girard de Mielliet van Coehoorn, 383. Glass, 188. Glatigny, 273. Glinstra, 197. Gockinga, 384. Godin, 241. Goedecke, 384. van der Goes, 385. Goes (Meerman van der), 385. Goethe, 484. Goldberg, 211, 385.

Goldman, 385. Goll van Frankenstein, 385. Goltstein, 386. van der Goltz, 386. la Gorce, 242. Gorges, 210 (IV, 4). Gournay, 77. Gouvion Saint-Cyr, 474. Graafland, 387. Grancy (de Senarclens de), 442. la Grange-Trianon, 125 (II, 30). Gras, 111. Graystock, 50. le Grelle, 273. de Grez, 387. Groen van Prinsterer, 484. Groeninx van Zoelen, 387. Grosvenor, 53 en 54. Grotenhuis, 388. Grouchy, 474. Gruben, 188. Gruys (Polman), 425. Guiberville, 235. Guibourg, 189. Guiot du Pontell, 198. Gulcher, 388. Guldegagen, 273. Gundelfingen, 103. Guyon, 216. Gyllenstorm, 264. de Gijelaar, 388.

H.

de Haan Hettema, 394. Habel, 6. Hacke, 208 (III, 63). Hackfort, 388. Hadeln, 245. Haeffen, 338, 389. Haeffen (de Cocq van), 369. Haersma (de Blocq van) de With, 359. Haersolte, 388. Haldermansteten, 150 (III, 17). Halfwasenaar van Onsenoort, 389. van Hall, 389. Hallofts, 141 (III, 55). la Hamaide, 263. Haneffe, 132. Hangest d'Yvoy, 467. Hanot d'Harvang, 177. Hanswijk, 240. Haredell, 223 (II, 1). Hardenbroek, 390. Hardenrath, 300. Haren, 390. Harencarspel Eckhardt, 376. Harinxma thoe Sloten, 390. Harland, 283. Harnoncour Unverzagt, 237. Harsdorf, 267. Harskamp, 112. Harlsen, 391. Hartzheim, 144 (II, 25). Hasius, 116. Haslang, 153 (III, 23). Hastings graaf van Huntingdon, 235. Haupt, 165. Hautin, 148 (III, 24). Hawkestone, 50. la Haye burggraaf de Cormenin, 484. la Haye Malaquet, 215. Hays, 204. de Haze Bomme, 391. van den Hecke, 151 (III, 11). Hector, 10. Heeckeren, 391. Heemskerck van Beest, 391. Heemstra, 392. Heemstra (Sixma van), 392. Heerdt, 108, 392. Heereman, 151 (II, 29). *zie de Aanvullingen en Verbeteringen*. Hees van Berkel, 392. Hegen, 119. Heiden Reinestein, 246, 392. Heilman van Stoutenburg, 392. van der Heim, 393. Hein (Piet), 484. Helbig, 198, 393. Heldewier, 393. Heldrieth, 146 (I, 57). Hell, 116 (II, 37). Hemert, 393. Hemert (Junius van), 403. Hemmema, 178. Henault, 126 (II, 34). van Henegouwen, 197. Herklots, 281. l'Hermite, 236. Herschel, 484. Hertenstein, 77. Herzele, 393. Heshuysen, 170 (III, 68). Hesselt van Dinter, 152, 394 (II, 70). Hettema (de Haan), 394. Hettinga, 226. de Heusch de la Zangrye, 108 (IV, 1). Heusch (van Scherpenzeel), 440. van der Heyden van Baak, 188, 394. Hieronymi, 241. Hindsey, 130 (III, 4). Hobart, 133 (III, 6). Hobberthorne, 130 (III, 3). Hobhouse lord Broughton, 207. van Hoboken, 270. Hochepeid, 394 en 395. Hoekwater, 251. Hoeufft, 395 (IV, 39). Hoëvell, 395. vander Hoeven, 395. Hogendorp, 248, 395 en 396. Hogendorp van Hofwegen, 396. Hogguer, 396. Högling, 209 (III, 69). Holmberg de Beckfelt, 397. Holtbe, 397. Holzschuber von Harrlach, 235. Hontheim, 178 (I, 38). Hooft, 397. Hoogenhouck Tuileken, 458. Hoorn van Burgh, 397. Hop, 198 (IV, 24). Hoppers, 195 (IV, 26). Hora Sicama, 398. Horbler, 156 (II, 21). Horenbeke, 252. Houbraken, 171. van der Houven, 243. Houzeau de la Haye, 202. Hövell, 398. Hovy, 398. Huchet de la Bedoyère, 150. Hugenpoth, 398. Hugo (Victor), 484. Hulse, 134 (III, 29). Humalda, 398. Humboldt, 483. Huntingdon (Graaf van), *zie* Hastings. Huwyn, 260. Huydecoper van Maarseveen, 399. Huydecoper van Zeist, 399. Huygens (Bangeman), 353. Huyghens, 399. Huysen van Kaltendijke, 399.

I.

Iddekinge, 400. Imbyze van Batenburg, 400. Imhoff, 174, 283, 401. Ingen, 401. Inn-und Kniphausen, 401. Isalguier, 224. Isendoorn à Blois, 401. Isselmude, 401. Ittersum, 402.

J.

Jabal, 7. James, 200 (IV, 32). Jan, 168. Janssens, 402. Jantzon van Erffrenten, 402. Jeanne Darc, 333. Jeannot de Moncey hertog van Conegliano, 474. Jezus Christus, 11-13. Joannet de Secqueville, 182. de Jong van Beek en Donk, 402. de Jonge, 402. de Jonge van Ellemeet, 403. de Jonge van Zwijnsbergen, 403. Jouve, 125. Jouvenel des Ursins, 101 (II, 20). Jozef, 7. Jozua, 8. Jubal, 7. Judas Macchabeus, 8. Julius Caesar, 11. Junius van Hemert, 403. Junot hertog van Abrantès, 474.

K.

Kaïn, 6. Kalahart, 130. Kannekens, 241. Karnebeek, 403. Kastner, 180. (IV, 17). Kauffmann, 167. Kekum, 338. Kellerman hertog van Valmy, 475. Kempenaer (van Andringa de), 404. Kemper, 102. Kemper (de Bosch), 404. Keppel, 201, 404. Kerens, 404. Kersauzon, 237. van der Kerstede, 248. Keverberg, 404. Kinschot, 132, 405 (III, 9). Klerck, 405. Kleudgen, 240. Kniestedt, 131. Knobelsdorff, 401. Knoeringen, 306. de Kock, 405. Koning der Nederlanden (Wapen van den), 347. Königsegg, 152 (III, 47). Krans, 338. Kraijenhoff, 406. Kretschmann, 206. Kretschmar, 406. de Kuyper, 406. Kijfhoek, 338.

L.

Lacocke, 254. Laer, 406. Lagrenée, 125 (II, 36). Lahr, 77. Lakenlyche, 300. Lamarque, 475. Lamartine, 485. Lami, 277. Lampsins, 407. Lamsweerde, 407. Lanchals, 196. Landgris, 333. Landshuter, 253. Langley, 281. Lanjuinais, 475. Lannes hertog van Montebello, 475. Lannoy, 407. Lansac, 77. Lanschot, 107. Larrey, 407. Lascases, 475. Lauta van Aysma, 408. Lauzon, 203. Laval, 78. Lawrence, 117 (II, 59). Lebidart, 245. Lebrun, 334. Lebrun prins van Placenza, 475. Lefèvre hertog van Dantzig, 475. van der Lely van Oudewater, 408. Lemos, 206. Lennep, 408. Leo, 149 (III, 35). Lernout, 135 (III, 31). Lesseps, 216. Lewe, 409. Lewe van Aduard, 409. Lewe van Middelstum, 409. van Leyden, 263. Leyssius, 409. Liedel de Well, 409. Lierneux de Presles, 208. Lillier, 128 (II, 67). Limburg Stirum, 409. Lissac, 77. Lochman van Königsfeldt, 283, 410. Lockhorst, 410. Loë, 245. Loë d'Imstenraedt, 410. Logothetty, 227. Lohman (de Savornin), 410. Lom de Berg, 224. du Long, 125 (II, 38). Loon, 338, 411. Lopez Suasso, 216, 411. Lopes Suasso Diaz da Fonseca, 411. Loreyn, 111 (II, 15). Loriot, 267. Los, 203. Louis, 476. Louwerman, 194 (IV, 21). Löwel, 83 (I, 43). Luther (Dr. Martin), 483. Luttekenhuys, 158 (I, 39). Lüttichau, 247. Lützow, 263. Luz, 167. Luzy, 243. Lycklama à Nyeholt, 411. Lynden, 412. Lytton Bulwer, 485.

M.

Macaré (Rethaan), 412. Macdonald hertog van Tarente, 476. Mackay, 412. Mackworth, 50. le Maçon, 203. van der Maesen, 273. van der Maesen de Sombreffe, 413. Magnall, 260. Malchus, 238. Malivers, 274. Manfredi, 120 (II, 62). Mangot de Villareaux, 193. Mansvelt, 327. Marc la Ferté, 242. le Marec de Navalet, 253. Marchand d'Ansembourg, 413. Marcilly, 114. de Mare, 254, 413. Marees van Swinderen, 433. Maret hertog van Bassano, 476. Marillac, 268 (III, 61). Marmont, *zie* Viesse de Marmont. Marschalek, 126 (II, 40). Martens, 414. Martini, 414. Martini Buys, 414. Mason of Hunningford, 175. Masséna hertog van Rivoli, 476. Massillon, 195. Massonneau, 108 (III, 66). Massow, 414. Mastai-Ferretti, 485. Mathelin, 274. Mathias, 242. Maugiron, 146 (III, 43). Maureg-

nault, 414. Maurissens, 414. Meaux, 227. Medicis, 137 en 138 (III, 53). vander Meer, 216. Meerman, 276. Meerman van der Goes, 385. de Meester, 113. Meeuwen, 415. Melchior (een der Drie Koningen), 11. Mellorati, 207. Melort, 415. Melvill van Carnbee, 415. Mendoza, 250. Meneses, 77. Menjot, 125 (II, 35). Merendré, 226. Merkes van Gendt, 415. de Merle, 205. van Merlen, 415. Merfeldt, 125 (II, 37). Merz, 148 (III, 67). Mesdach, 254. Mestich, 282. Metternich, 201, 485. de Mey, 416. de Mey van Alkemade, 416. de Mey van Gerwen, 416. Meyer, 416. Meynsma, 223. Michiels van Kessenich, 418. Michiels van Verduynen, 417. Middachten, 417. Mignon, 78. Milly, 417. Mirabel, 106. Mirambel, 240. Miron, 239. Mittrowsky von Nemischl, 103 (I, 50). Mock, 417. Moerman d'Harlebeke, 256 (III, 70). Molé, 476. Molitor, 477. Moll, 124 (II, 39). Mollerus, 418. Mollien, 477. Moncey, *zie* Jeannot de Moncey. Moniot, 257. Montagu, 108 (II, 16). Montbar, 148 (III, 25). Montfort, 339. Montmorency, 190. Moordrecht, 338. Moreilly, 208. Morbange, 273. Mortier hertog van Treviso, 477. Mouton graaf van Lobau, 477. Mozes, 8. Mozzi, 120 (II, 63). Muckle, 198. Mühlen, 418. Mulert, 418. Mundbach, 177 (IV, 12). Munter van Sleeburg, 418. Mural, 418. Musset (Alfred de), 486. de My, 103.

N.

Naëma, 7. Nagell, 419. Nahuys, 419. Nahuys van Burgst, 419. Narbonne, 77. Nedermeijer van Rosenthal, 435. de Neele de Lozingshem, 200. Negri, 419. Nellesteyn, 123 (III, 12). Nelson, 486. Nepveu, 419. Nerée, 276. Nesselrode (Graaf van), 487. Neubeck, 273. Neukirchen *genaamd* Nijvenheim, 419. Ney prins van de Moskowa, 477. Nieulant, 253. Nimptsch, 282. Nispen, 419. Nodier (Charles), 487. Nompère de Champagny, 125. Nompère de Champagny hertog van Cadore, 477. Noort (Op ten), 420. van der Noot, 113 (IV, 30). de Norman, 420. Nürnberger, 147 (I, 56).

O.

Obert, 240. O'Hara lord Tyrawley, 205. van Olden, 198. Oldenbarneveld (Johan van) 487. Oldenbarneveld *genaamd* Witte Tullingh, 420. Oldeneel tot Oldenzeel, 420. Oline, 421. Ommeren, 176 (IV, 10) Omphal, 134, 421 (IV, 37). Opitz (Martin), 488. Opperdoes Alewijn, 351. Op ten Noort, 420. Oranje (Wapen van den prins van), 347. Orgerolles de St. Polques, 102 (IV, 8). Orjo, 189 (IV, 19). Ormea, 213. Ort van Schonauwen, 421. Oudinot hertog van Regio, 478. Overschie, 227. Overstolz, 136.

P.

Pabst van Bingerden, 421. Pacheco, 244. Padilla, 245. Paënon, 77. Palavicini, 263. Pallandt, 147, 422 (II, 4). Palmerston *zie* Temple lord Palmerston. Panhuys, 141, 422 (III, 56). Paris de Boisrouvray, 77 en 78. Parrin de Sémainville, 239. Pascal, 181 (IV, 18). Pascowitz, 175. Paspoort van Grijpskerke, 422. Pasquier, 478. Pasteur, 173. Pastoret, 111. Pauw, 275, 423. Pauw van Wielrecht, 423. Pauze de Lartigue, 241. Peel (Sir Robert), 488. Peirenc de Moras, 211. Pelichy de Lichtervelde, 422. Pembroke, 339. Penguen, 225. Perponcher, 423. Perponcher Sednitzky, 423. Perrin hertog van Belluno, 478. Perrot, 206. Perthuis, 118 (II, 61). Perweis, 252. Pestel, 423. Pesters van Cattenbroeck, 423. Peter, 168. de Peterssen, 424. Petit, 424. Pflummern, 251. Pichot van Slijpe, 424. Pistollet de St. Ferjeux, 261. Pius IX (Paus), 485. van

der Plaai, 424. Plank, 111 (II, 14). Pleitmarawang, 132. Plettenberg, 425. Plevits d' Alfens, 425. Pocer, 269. Polanen, 338. Poley, 54. van de Poll, 425. Polman Gruys, 425. Pompe van Meerdervoort, 425. Ponsonby, 236. Pontac, 267. Posson, 241, 426. Poth, 167. Pozzodi Borgo, 265. Prado, 77. du Prel, 124 (II, 33). Priese, 150 (III, 16). Prudhon, 133 (III, 7). des Pruetz, 264. Puchenstein, 144 (II, 22). Puttkammer, 426. Puy-Paulin, 77.

Q.

Quadt van Wickeradt, 426. Quarles de Quarles, 426. Quarles van Ufford, 427. Quintus, 427.

R.

Raasfeldt, 427. Raczynski, 231 (IV, 41). von Rade, 427. Radermacher, 428. van Raders, 428. Radetzky, 488. Radin, 248. Radolin-Radolinski, 269. de Raet, 428. Raet (van Cats de), 428. Raiser, 149 (III, 34). Ram, 428. Rammelman Elsevier, 378. Randwijck, 128, 429 (II, 68). Ranzow, 429. Raoussel-Boulbon, 115. (II, 54). Rappard, 429. Raullet d'Ambly, 241. Raynon, 281. Reael, 258. Rechteren, 430. Rechteren Limpurg, 430. Reede, 430. Reede van Oudtshoorn, 430. Rees van Tets, 433. Regnaud de St. Jean d'Angely, 478. Régnier hertog van Massa, 478. Reinach, 175. Rémusat, 478. Rendorp, 188, 431. Rendorp van Marquette, 431. Renesse, 176 (IV, 6). Rengers, 431. Rengers (van Aylva), 431. Rengers (van Burmania), 431. Rengers (van Welderen), 432. van der Renne, 432. Renssen, 275. Renty, 252. Repelaer, 194, 432. Retbaan Macaré, 412. Rouchlin, 239, 432. Revest, 156 (I, 60). Reynell, 268 (III, 60). Reynolds-Moreton graaf van Ducie, 237. Reynst, 432. Rhemen van Rhemenshuizen, 433. Richard de Corberie, 278. de Ridder, 433. Riedesel d'Eisenbach, 433. de Riemer, 263. Riemsdijk, 192, 433 (IV, 22). Rieppur, 244. Rieux, 77. Rigel, 142 (III, 21). Rivécourt, 433. Rivière de la Mure, 152 (II, 51). Rockhausen, 146 (III, 44). Roell, 433. Roell (van Gheel), 434. Rohrmann, 242. Rolland de Roscoat, 192. Romieu, 236. Romondt, 434. Romondt (d'Aumale), 434. Romrée, 254. Romswinkel, 139. de Roock, 434. de Roode, 339. Roorda van Eysinga, 434. de Roover, 339. Ropertz, 248. Rosdorf, 143 (I, 45). de Rosen, 434. Rosenthal (Bosch van), 435. Rosenthal (Nedermeijer van), 435. Roth-Scholz, 171. Rothschild, 488. Roiselaer, 223. de Rotte, 435. le Roye van Wichem, 435. Rozy, 219. Rubel, 77. Rubens (P. P.), 489. Ruchstein, 150 (III, 32). Rummerskirch, 264. Ruolz, 141 (III, 37). Russell (Lord John), 489. Rutgers van Rozenburg, 436. Ruys de Beerenbrouck, 219, 436. Ruysch, 436. Ruyter (M. A. de), 489. Rijkevorsel, 437. Rijkevorsel van Kessel, 437. Rijk (J. C.), 489.

S.

Saffre, 189. Sailer, 240. St. Clere, 204. St. Pern, 140. Sainte-Beuve, 489. Sainte-Hermine, 78. Salvaing, 129. Salis, 438. von der Sall, 267. Salvador, 438. Salvandy, 490. Salve de Bruneton, 438. Sandberg, 438. Santeuil, 168. van den Santheuvel, 438. Santhorst, 338. Saporta, 269. Sarrante, 77. Sarzan, 110 (II, 18). Sasse van IJssell, 439. Saturnini, 277. Savalette, 277. Savary hertog van Rovigo, 478. Savornin Lohman, 410. Schärffenberg, 238. Scheldorfer, 158 (I, 42). Schellinga (Coehoorn van), 439. Schenk van Nijdeggen, 430. Scherff, 439. Scherpenzeel, 339. Scherpenzeel Heusch, 440. Schiller (Fr. von), 490. Schilling van Cannstadt, 241. Schimmelpenninck, 440. Schimmelpenninck van der Oije, 440.

Schinne, 179 (IV, 16). Schmidt auf Altenstadt, 440. Schneider, 211. Scholten (Fannius), 441. Schönfeld, 215. Schorer, 441. de Schoutheete, 263. de van der Schueren, 132, 441 (III, 8). Schuurheque Boeije, 359. Schuyt van der Does, 442. Schuylenburch, 442. Schwanthaler, 490. Schwartz, 442. thoe Schwartzenberg en Hohenlansberg, 442. Scott de la Mésangère, 179. Scott (Sir Walter), 490. Seckendorf, 215. Ségur, 479. Senarclens de Grancy, 442. Serraris, 443. Seva, 152 (II, 5). Seyboldsdorf, 159 (I, 41). Seymour, 187. Seyssel d'Aix, 146 (III, 40). Shakespeare (William), 490. Shipstowe, 263. Shirgley, 170. Shovel, 334. Siberg, 443. Siberg (Alting), 443. Siccama (Hora), 398. Sickinghe, 443. Sidney lord l'Isle and Dudley, 259. Siebold, 443. Siéyès, 479. Sighers ter Borch, 444. Silvy de Piccolomini, 213. Simon, 251. Simon de Vlodrop, 227, 444. Simson, 8. Singendouck, 131, 444 (II, 49). Sirtema van Grovestins, 444. Six van Hillegom, 444. Six van Oterleek, 445. Sixma van Heemstra, 392. Slicher, 251, 445. Slingelandt, 338, 445. Sloet, 446. Sloet tot Warmelo, 446. de Smeth van Alphen, 446. de Smelh van Deurne, 446. Sminia, 446. Smissaert, 447. Smits van Eckart, 447. Snigg, 103 (IV, 11). Snoeck, 447. Snouck Hurgronje, 447. Snouckaert van Schauburg, 447. van Son, 223. Sontheim, 180. Soubrani, 180. Soult, 479. van Spaen, 448. Speelman, 448. Speicher, 448. Spengler, 449. Speth von Zwypalten, 244. Speyart van Woerden, 441, 449. Spiegel (Duvelaer van der), 449. Spring, 129 (III, 1). van der Staal van Piershil, 449. Stackpoole, 277. Stael van Holstein, 130 (III, 52). Stahler, 274. Steck, 257. Steengracht, 450. Steinmetz, 112. Stern, 450. Sternenfels, 207. Stinglheim, 149 (III, 19). Stockholm, 215. Storm de Grave, 450. Storm van 'sGravesande, 450. Straalman, 451. Straeten, 339. van der Straten van den Hill, 451. Stratenus, 451. Strauss, 193. Streche, 116. Strick van Linschoten, 451. de Stuers, 452. Sturmen, 102. Styrum, 188, 452. Suchtelen, 452. Sugny, 215. Superville (van Dusseldorp de), 452. Suriano, 339. Suys, 249. Sweerts de Landas, 453. Swieten, 243. Swinderen, 453. Swinderen (de Marees van), 453. Swijndrecht, 246. Sijpestein, 453. Sytzama, 454.

T.

Taets van Amerongen, 454. Taffin, 133 (III, 15). Talaru, 82 (I, 36). Tale, 248 (II, 26). Talleyrand, 479. Tamling, 132. Teding van Berkhout, 454. Teixeira, 454. Telshout, 225. Temple burggraaf Palmerston, 491. Tengbergen, 217. Tengnagel, 455. Tenremonde, 154 (III, 38). du Terrail de Bayard, 491. Testa, 455. Tets van Goudriaan, 455. Tets (Rees van), 455. Teufel, 166. Teylingen, 456. Teylingen van Kamerik, 456. Thibault, 223. Thibaut van Aagtekerke, 456. Thiennes, 128 (II, 66). Thiribu, 250. Thomas de la Valette, 118. Thomerot, 104 (I, 54). Thorbecke, 491. de Thou, 202. Thye Hannes, 456. Tiercelin de Saveuse, 107. Tigny, 115 (II, 55). van Till, 456. Tindal, 254, 456. Tinguy, 327. Tinthoff, 227. Tjarda van Starckenborch, 457. Tölnz, 155 (I, 46). des Tombe, 457. Torck, 457. van Toulon, 119 (II, 64). du Tour, 457. du Tour van Bellinchave, 457. Tournel, 83 (I, 40). Trago, 174, 282. Tranchemer, 209. Travers, 457. Trazegnies, 174. Tremen, 224. la Trémolle, 190. Tressay, 105 (II, 11). Trestondan, 126 (II, 43). Trevey de Charmail, 458. Triest, 458. Trip, 235, 458. Trip van Zoutlandt, 458. Trivulzio, 147 (I, 59). Trolle, 166. Tromp, 491. le Trouvé, 166. Tubal-Kain, 7. Tulleken (van Hoogenhouck), 458. Turpin de Crissé, 152 (III, 43). Tuyll van Serooskerken, 459. Twent, 459. Tyrawley (Lord), zie O'Hara.

U.

Ursins (Jouvenel des), 101 (II, 20). Utenhove, 107, 459 (II, 3).

V.

Vachères, 181. Valance, 213. Valette, 261. Varnhagen von Ense, 251. Vaynes van Brakell, 459. la Vega, 260. Vegilin van Claerbergen, 141, 460 (III, 39). van den Velden, 460. Ver de Saint-Martin, 101. Verbrugge, 227 (II, 19). Verheijen, 460. Verhuell, 460. Vernède, 118. Verschuer, 461. Versluys, 461. Victor hertog van Belluno, zie Perrin. Vieracker, 118. Viesse de Marmont hertog van Ragusa, 479. Villebresme, 282. Villeneuve, 153. Villers de Pité, 462. Vincent, 217. Vincent de Bonlieu, 208. Visch (Bichon), 357. Vleuten, 174 (IV, 7). Vlierden, 339. Voerst, 462. Voet, 170. Volcker, 150 (III, 33). Vollakos, 117 (II, 58). Volney, zie Chasseboeuf graaf van Volney. Voltaire, zie Arouet de Voltaire. Voorst, 462. de Vos van Steenwijk, 128, 462 (II, 65). de Vos van Steenwijk *genaamd* van Essen, 462. Vosch van Avesaet, 174, 462, (I, 63). Vranx d'Amelin, 462. Vredenburg, 462 en 463. Vromans, 107. Vrijberghe van Westerschouwen, 463. Vrijthoff, 463.

W.

Wachendorf, 244. Wagstaff, 109. Walewski, 269. van de Wall, 463. Wallscourt (Baron), zie Blake baron Wallscourt. Walpole graaf van Orford, 124 (II, 32). Walsh de Serrant, 259. Wappers, 492. Warin, 464. Washington, 492. Wassenaer, 338, 464. van de Watering, 338. Waubert de Puisseau, 464. Wautier, 464. Weede, 339, 465. Weichs de Wenne, 465. Weiler, 465. Welderen Rengers, 432. Wellesley hertog van Wellington, 492. Wentholt, 465. Wesselman van Helmond, 465. Westerholt, 155, 466 (II, 6). Westervijk, 194 (IV, 25). Westhausen, 156 (II, 45). Wichers, 466. Winssen, 157 (IV, 35). Winter, 466. Wintgens, 226. Wintzingerode, 246. With (de Blocq van Haersma de), 389. Witt (Johan de), 492. de Witte van Citters, 369. Wittelnoort, 338. Wittert van Hoogland, 466. Witzleben, 149 (II, 46). Worbert van Wassenaer, 464. Woyna, 133 (IV, 2). Witwael van Stoetwegen, 249, 466. Wuytiers (Barchman), 353. van der Wijck, 467. Wyckerslooth, 467. Wydebruck de Loe, 207. Wijnbergen, 467.

X.

Ximenez, 77.

Y.

Yvonne, 103 (I, 52). Yvoy (van Hangede), 467.

Z.

Zabiele-Zabielski, 255. Zieten, 245. Zingel, 258. Zmodz, 257. Zollicken, 143 (I, 44). le Zouche, 341. Zuyten van Nyevelt, 268, 468.

REGISTER

DER

BEHANDELDE ZAKEN.

A.

Aaneengesloten, 140.
 Aangenomen wapens, 329, 330.
 Aangrenzende vakken, 151.
 Aanmatiging van titels in Frankrijk, 45 en volg.
 Aanstootend, 140, 205, 235.
 Aanzijnde, 164.
 Aap, 181.
 Aarde, 210, — kleur, 89, 91.
Abaissé, 100, 103, 108, 159, 186.
Abatédinet, 159.
Abime, 85.
Abouté, 140.
Accolé, 140, 324.
Accompagné, 161, 328.
Accosté, 161, 326, 327.
Accosted, 327.
Accouples, 251.
Accroupi, 176, 184, 278.
Acculé, 205, 260, 278.
Achements, 309.
 Achtpuntig kruis, 121.
Addice, 252.
 Adel: door verjaring, 47; — in Frankrijk, 41—47; — in Nederland, 39 en volg; — zonder wapen, 52; — persoonlijke, in Duitsland en Rusland, 42 (noot).
 Adelaar, 188; — Dubbele, 191; — Pruisische, 190.
 Adelaartjes (Geknotte), 189.
 Adelbrieven, 33.
 Adelstans-kruis, 118.
 Adelsverheffingen in Duitsland, 39.
Adextré, 104.
Adlerflug, 187.
Addorsé, 185.
Adossé, 185, 187, 205.
 Afdak, 269.
Affaissé, 103.
Affronté, 185, 187, 205.
 Afgebroken paal, 192.
 Afgerukt, 182.
 Afgesneden, 182.

Afgesneden voet (Lelie met), 222.
 Afgewend, 185, 187, 205.
 Afmetingen van een wapenschild, 79.
 Afsnijding, 142 en 143.
Agité, 209.
Aigle, 188; — *éployée*, 191.
Aiguières, 241.
Aiguisé, 235.
Ailé, 186, 187.
Aire, 195.
Ajouré, 266.
 Akoleijen, 224.
 Alcantara-kruis, 120.
Alcyon, 195.
Alérions, 189.
Alésé, 159.
 Allantiewapens 329, 330.
Allumé, 184, 199, 206.
Allusive arms, 334.
 Altaar, 238.
Amades, 262.
 Ambten waaraan in Frankrijk de adel verknocht was, 41—47.
Amphisbene of *Amphistère*, 281.
Anché, 255.
Ancolies, 224.
Andreaskreuz, 121.
Angenne, 224.
Anille en *Anille à l'antique*, 248.
Animé, 184.
 Anker, 271; — kruis, 117.
Annelés en *Annulés*, 139.
 Antelope 278.
 Antieke kroon, 238; mujs, 234; — vlugt, 305.
Appaumé, 169.
 Appel, 225; — kruis, 119.
Appointé, 205.
Aquilon, 210.
 Arabesken, 275.
Archières, 266.
Ardent, 210.
 Aren, 226.
 Arend, 188.
 Arendsbeen en Arendspoot, 188.
 Argus-hoofd, 168.
 Arke Noachs, 271.

Armé, 169, 172, 183.
Arméd, 183, 186.
 Armen, 169.
Armes assumées, 330; — *qui chantent*, 334; — *à enquerir*, 325; — *équivoques*, 334; — *fausses*, 325; — *parlantes*, 334.
Armilogia, 11.
Arraché, 182, 212.
Arrêté, 159, 184, 270.
Arrêts de lance, 256.
Arrière-main, 169.
 Aschkleur, 89, 91.
Assis, 176, 184.
 Astronomische teekens in plaats van kleuren, 95.
Attired, 179, 181.
Ausgeschupt, 157.
Avant-mur, 266.
Azur en *azuur*, 88 en 89.

B.

Baanderheer, 316.
Bacheliers, 316.
 Baer, 110.
Badelaire, 255.
Baques, 238.
Bailloné, 185.
 Balista, 259.
 Band, 107.
 Bande, 107.
Bandé, 147.
Banderole, 316.
 Banier, 306, 315; — schild, 79; — vlugt, 305.
Banneret, 316.
Baquemar, 255.
Barbé, 186, 218.
 Barbeelen, 200.
 Barensteel, 135.
 Baretten, 300.
Barnacles, 250.
Baron et femme, 81.
 Baronets, 343.
 Barre, 110.
Barre, 147.
Barroque (Posé en), 312.
Barrulet, 106.
Barry, 147.
Bars, 104, 200; — *gemet*, 106.

Base, 85.
 Basiliskus, 281.
 BASTA (George de) en zijn afstammelingen, 48.
 Bastarden, 312.
 Bastille, 158.
 Bastogne, 108.
 Bataille, 239.
 Bâton, 109; — *péri*, 109; — *nouveau*, 214.
 Battering-ram, 259.
 Batton, 109.
 Beauseant, 317.
 Beccuë, 186.
 Beenen, 170.
 Beer, 176.
 Belfroi, 90.
 Begeleid, 161.
 Begleitet, 161, 328.
 Bezeichnen, 336.
 Beker, 259.
 Bekleed, 169.
 Beladen, 161.
 Belic of belf, 88.
 Bêlier militaire, 259.
 Belletjes, 237.
 Belts, 237.
 Bend, 107; *in*—, 108; *per*—, 82.
 Bend sinister, 110; *in*—, 110; *per*—, 83.
 Rendlel, 109.
 Bendy, 147.
 Beneden-afsnijding, 142.
 Béquilles de St. Antoine, 116.
 Bergen, 211.
 Berkenboom, 214.
 BERNERS (Julyan), schrijfter van 't *Boke of St. Albans*, 4.
 Besants, 136; — *figurés*, 137; — *tourteaux*, 138.
 Beslagen, 249, 252.
 Beurzen, 238.
 Bevrucht, 112, 213, 216.
 Bezaaid, 328; — met hermelijn, 92.
 Bezanten, 136.
 Bivarré, 202.
 Billeté et contre-billeté, 151.
 Billets, 139.
 Billettes, 139.
 Binnenzoom, 129; dubbele en driedubbele —, 130.
 Bisschopshoed, 300.
 Bisse, 202.
 Blaauw, 89, 90.
 Bladeren, 216.
 Bladerloos, 212.
 Blanke schilden of kwartieren, 78.
 Blason, oorsprong van dat woord, 24—27.
 Bliksemschicht, 208.
 Bloedkleur, 89, 91.
 Bloemkruis, 118.
 Blokjes, 139.
 Blokken, 140.

Blokzoom, 151.
 Boar, 176.
 Boar's head, 176.
 Boeijen, 263.
 Boke of St. Albans, 4.
 Bolkruis, 119.
 Bollen, 136.
 Bommen, 260.
 Bontvair, 94.
 Boog, 257.
 Boomen, 212.
 Boomgaard der *Wapenen*, 12 (noot).
 Boomstronken, 214.
 Bootjes, 270.
 Bord, 126.
 Border, 126; — *plain*, 127.
 Bordure, 126; — *châtelée*, 127; — *denticulée*, 128.
 Borstheelden, 168, 306.
 Borstharnas, 253.
 Boschjes, 213.
 Boages, 243.
 Bouchiers-knoop, 274.
 Bourdon, 236.
 Bourgondisch kruis, 121 en 122.
 Bourlet, 289.
 Bouses, 243.
 Bouterolle, 255.
 Boutoir, 176.
 Boutonné, 218, 222.
 Bouwvallen, 269.
 Boven-afsnijding, 142.
 Boven elkander, 103.
 Bovenstreep, 101.
 Bovens-knoop, 274.
 Brakken, 178.
 Breedarmig kruis, 114.
 Breedarmige kruisjes, 114.
 Breitendiges Kreuz, 114.
 Bremse, 250.
 Brèlessé, 158.
 Breuken, 9, 336, 340.
 Bris d'huis, 243.
 Brisures, 336.
 Brochant, 160.
 Brodequins, 236.
 Broyes, 250.
 Bruggen, 267.
 Bruine kleur, 89, 91.
 Buck, 179.
 Buckles, 237.
 Buglehorn, 252.
 Buntfeh, 94.
 Burellé, 147.
 Burèles, 106.
 Burgerlijke wapens, 52.
 Burgers (De) van Parijs, met adelsvoorregten begiftigd, 37 en volg.
 Burgten, 265.
 Buste, 168.
 Bute, 250.
 Bijlen, 256.

C.

Cabinet d'armes, 322.

Cabossed, 182.
 Caducée, 273.
 Calice, 240.
 Calatrava-kruis, 120.
 Calvarie-kruis, 116.
 Cannelés, 196.
 Cannelé, 157.
 Canting arms, 334.
 Canton, 132.
 Cantonné, 327.
 Cantons, 85.
 Cappelines, 309.
 Carnation, 89.
 Carreaux, 140.
 Cartelé, 267.
 Cartouche, 80.
 Cas à enquerre, 325.
 Casque, 253.
 Caudé, 207.
 Centaur, 277.
 Centre, 85.
 Cep de vigne, 216.
 Cercle, 239.
 Chabots, 199.
 Champagne, 102.
 Champain, 102.
 Chantant, 197.
 Chapé, 148; — *chaussé*, 149 — *ployé*, 148.
 Chapellet, 236.
 Chaperonné, 175, 185.
 Chargé, 160.
 Charged, 160.
 Châlonné, 238.
 Chaudières, 214.
 Chaussé, 149; — *ployé*, 149.
 Chausse-trapes, 261.
 Chef, 99.
 Chef-pal, Chef-sautoir, enz., 100.
 Chef-retrait of rétréci, 101.
 Chequy, 150, 151.
 Cherubijnen, 166.
 Chevalier, 21 en volg. (in de noot).
 Chevronné, 149; — *renversé*, 149.
 Chevronny, 149.
 Chicots, 214.
 Chief, 99.
 Chiefpoint, 85.
 Chinnaera, 277.
 Chucas, 195.
 Chou lie, 198.
 Chough, 195.
 Cimier, 301.
 Cinquefoil, 217.
 Cintre, 272.
 Claire-voies, 153.
 Claricorde, 271.
 Clariné, 181.
 Clochettes de vair, 94.
 Closet, 196.
 Cloué, 153.
 Clous de la passion, 250.
 Cockatrice, 281.
 Coeur, 85.
 Cognissance, 301.
 Coiffé, 165.

Col de cygne, 196.
Collared, 176.
Collet, 253.
Colleté, 176, 177, 178, 253.
Comble, 101.
Comété, 207.
Comètes, 206, 207.
Componé, 151.
Compons, 151.
Compony, 151.
Concessie-wapens, 329, 332.
Contourné, 161, 184, 205.
Contre-appaumé, 169.
Contrebande, 110.
Contre-bandé, 155; — *chevroané*, 155; — *componé*, 151; — *écartelé*, 84; — *fascé*, 155; — *palé*, 155; — *passant*, 184; — *pointé*, 255; — *posé*, 254.
Contre-hermine, 89; — *vair*, 90.
Contrevair, 94.
Coq en amour, 197.
Coquerelles, 226.
Cordé, 242, 257.
Cordelières, 323.
Cormoran, 195.
CORNILLE (Pierre), van zijn adel heroofd, 43 en volg.
Cornières, 245.
Corporatie-wapens, 329, 330.
Cost, 109.
Coticé, 109.
Coticé en coticé en barre, 147.
Couard, 173.
Couchant, 184.
Couleuvre, 202.
Crouissé, 264.
Counter-changed, 160; — *compony*, 151; — *potent*, 151.
Coupe, 240.
Coupe, 82, 182; — *en chevron*, 147.
Couped, 159, 182.
Courbé, 103.
Courtines, 266, 322.
Cousu, 325.
Couvert, 240, 266.
Crampons, 262.
Cramps, 262.
Crémoillères, 245.
Crénelé, 157, 158.
Créquier, 214.
Crescent, 205.
Crest, 301.
Crested, 186, 197.
Crête, 307.
Crête, 186, 197.
Cri, 318.
Criné, 278.
Crochets, 245.
Crocs, 245.
Croisettes, 112.

Croison, 116.
Croissant, 205.
Croix, 111.
Croix aiguisée, 114; — *alésée*, 114; — *ancrée*, 117; — *barbée*, 120; — *bourdonnée*, 119; — *de Bourgogne*, 120; — *cablée*, 120; — *de Calvaire*, 116; — *cléchée*, *vidée et pommelée*, 120; — *écotée*, 117; — *entée*, 117; — *étoilée*, 119; *fichée*, 114; — *fleurdelisée*, 118; — *fleuronnée*, 118; — *fourchetée*, 118; — *grecque*, 117; *gringolée*, 119; — *quirvée*, 119; — *haussée*, 116; — *herminée*, 120; — *de Jérusalem*, 115; — *latine*, 116; — *de Lorraine*, 117; — *millée*, 117; — *patriarcale*, 117; — *patlée*, 114, 119; — *plaine*, 112; — *pommelée*, 119; — *portée*, 112; — *de potence*, 116; — *potencée*, 115; — *recercelée*, 118; — *recroisetée*, 116; — *resurcelée*, 114; — *retranchée*, 119; — *de St. André*, 120; — *de St. Lazare*, 118; — *des Templiers*, 117; — *de Toulouse*, 120; — *trellée*, 118; — *tronçonnée*, 120.
Cross, 111; *in-*, 112; *per-*, 144.
Cross avellane, 226; — *botonnée*, 118; — *couped*, 114; — *crosslet*, 116; — *fichée*, 114; — *flory*, 118; — *formée*, 114, 119; — *humettée*, 114; — *moline*, 117; — *passion*, 116; — *patonce*, 119; — *patriarcal*, 117; — *patlée*, 114; — *plain*, 112; — *pointed*, 114; — *potée*, 119; — *potent*, 115; — *raguly*, 117; — *surcelly*, 118.
Crosslets, 112.
Cyclamov, 129.

D.

Dacres-knoop, 274.
Dalmatique, 165.
Damascering, 91 en 92.
Damasquiné, 92.
Damhert, 179.
Dancetté, 137.
Debruising, 160.
Décapité, 185.
Découvert, 264.
Decrescent, 205.
Dédale, 273.
Défaillant, 223.
Défaillu, 177.
Défense (en), 184, 278.
Défenses, 177.
Dégarni, 254.
Degen, 255.
Dégouttant, 185.
Dekkleeden, 308.
Delfstoffen, 211.
Delta, 274.
Delves, 139.
Démanché, 249.
Demi-col, 187.
Denché, 157.
Denchure of dentelure, 101.
Denneboom, 214.
Dekkledé, 157, 184.
Dentelé, 157.
Désarmé, 184.
Dextre et senestre, dexter and sinister, 82 (noot).
Dextrachere, 169.
Diadème, 192.
Diamanten, 212.
Diapré, 92.
Diffamé, 184.
Digitgetralled, 153.
Diploma (Berucht) van den graaf van Zeil, 39-41.
Disselbijn, 252.
Distelen, 225.
Divise, 106.
Divisé en chevron, 147.
Dobbelsteenen, 242.
Doggen, 178.
Dolfijn, 199.
Dolore, 252.
Donjonné, 266.
Donjons, 266.
Doodsbeenderen en -hoofden, 171.
Doelhoof, 273.
Doopvont, 239.
Doorgebogen dwarsbalk, 105.
Doorsneden, 82.
Doppelbecher, 241.
Doppelsirichinbord, 130.
Dof, 212.
Dormant, 184.
Doubé, 253.
Double brêcheur, 130.
Doetail, 158.
Draak, 279.
Dragonné, 282.
Drakenleeuw, 282.
Dreiberg, 211.
Drieblad, 217.
Driedubbele binnenzoom, 130.
Driehoek, 274.
Drie Koningen (De), 11.
Drielingbalken, 170.
Drietoppig heuveltje, 211.
Drillingbalken, 107.
Drooyscheerders-scharen, 250.

Druiven. 226.
 Dubbele binnenzoom. 130.
 Dubbelnap. 241.
 Duif. 198.
 Duitschland (Adelsverheffingen in). 39; wapens in —, 36, 39.
 Duitsch schild. 80.
 Duivel. 166.
 Dwarsbalk. 104.

E.

Ebranché. 213.
Ecaillé. 199.
Ecart (un). 83.
Ecartelé. 83, 144; — *en équerre*. 248; — *en sautoir*. 83, 144.
Echancré. 157.
Echiqueté. 150.
Eckig gezogen. 157.
Eclaté. 256.
Eclavelé. 157.
Eclipsé. 207.
Ecorché. 185.
Ecolé. 157, 214.
Ecois. 214.
Ecrans. 306.
Ecus reversés. 81.
Ecusson. 131.
Ecusson des armes of aux armes de l'écu. 307.
Ecusson en abîme of en coeur. 131.
Ecusson complet. 330.
Ecusson sur le tout en écusson sur le tout du tout. 84.
Edelgesteenten. 208.
Edelgesteenten in plaats van kleuren. 95.
Eekhoorn. 181.
Eene (van 't) in 't andere. 160.
Eene (van 't) op 't andere. 160.
Eenden. 196.
Eenhoorn. 278.
Efarouché. 178.
Effen schilden of kwartieren. 78.
Effeuillé. 212.
Egge. 247.
Eikel. 225.
Eikenboom. 213, 214; — *tak*. 215.
Einfassung. 126.
Eingeshüpt. 157.
Eisenhüllein. 95.
Elementen. 208.
Emanché. 142.
Emanchure. 143.
Emaux. 85.
Embatté. 157.
Embouché. 252.
Embouté. 249.
Embowed. 200.
Embrassé. 149.

Emmanché. 239, 249.
Emmuselé. 176.
Empiétant. 186.
Enaluron. 127.
Enchaussure. 143.
Enclavé. 158.
Endentelé. 157.
Endorse. 104.
 Engeland (De wapens in). 35–37.
 Engelen. 165.
 Engelsch schild. 80.
Englanté. 213.
Engoulé. 160.
Engrailed. 157.
Engrêlé. 157.
Engrêture. 127.
Enquiché. 252.
Enhanced. 108, 159.
Enquerre. 325.
Ensanglanté. 185.
Enté. 156.
Entoyre. 127.
Entravaillé. 187.
Entrelacé. 205.
Entretenu. 244.
Enurney. 127.
Epanoué. 222.
Epieu. 251.
Eployé. 191.
Equipé. 270.
Equipollés (Points). 151.
Erasch. 182, 212.
Erhöht. 108, 159.
Erminalis of erminites. 89.
Ermine. 89.
Ermînes. 89.
Erminois. 90.
Ernieiert. 108.
Escarboucle. 212.
Escarre. 131.
Escutcheon. 131; — *of pretence*. 5, 332.
Essorant. 187.
Essoré. 266.
Eslacades. 262.
Estoile. 206.
Estrez. 111.
Etaqué. 213.
Etêlé. 185.
Etincelant en étincelé. 210.
Eton College (Wapen van). 221.

F.

Faes. 104.
Failli. 102.
Familienamen. 28.
Familiewapens, hun oorsprong. 17 en volg., 329.
Falot. 261.
Fanal. 261.
Fanon. 235.
Fasce. 104.
Fascé. 147.
Fasce affaissée en fasce courbée of voûtée. 105.
Fascé-denché. 134.

Fasces nouées. 105.
Faux émaux. 90.
Feh. 89.
Fermail. 237.
Fess. 104; in—, 105; *per* —, 82.
Feuillé. 212, 218.
Feuilles de nénuphar. 216; — *de scie*. 157.
Fier. 173.
Fierlé. 201.
Figure. 205.
Filet en bande. 109; — *en barre*. 110; — *en croix*. 111.
Flamboyant. 177, 204.
Flancs de l'écu. 85.
Flanqué en rond. 155.
Flanchés. 155.
Fleur-de-lis. 219; — *épanouie*. 222.
Fleurdelisé. 222.
Fleur d'isalgue. 224; — *de néflier*. 224.
Fleuré. 222.
Fleuré. 218, 225.
Fleuronné. 222; — *contrefleuronné*. 222.
Fleurons. 238.
Flikkerend. 204.
Flory. 218, 222; — *counterflory*. 222.
Flotté. 209.
Fluy (en). 187.
Foi (une). 169.
Foliated. 212, 218.
Fontainen. 268.
Forres. 250.
Forel. 200.
Forme (en). 184.
Fourruves. 89.
Franc-canton. 131; — *quartier*. 131.
Frankrijk (Wapens in). 37; — *aanmatiging van titels in* —, 45 en volg.
Fransch schild. 79 en 80.
Frei Viertel. 131.
Frette (une). 142.
Fretté. 153.
Fretty. 153.
Friesche wapens. 332.
Front (de). 164.
Fruited. 213.
Fruité. 213, 216.
Furs. 89.
Fusée. 141.
Fuselé. 153.
Fusily. 153.
Fûté. 213.

G.

Gabel of Gabelkreuz. 133.
Gaffel. 133; — *suede*. 150.
Gaffelswijze geplaatst. 133.
Galei. 270.
Gallraps. 261.
Gans. 196.

Garni, 254.
Garter, 109.
Gaze (af), 179.
Geäderd, 213.
Geästel, 137.
Gebeld, 193.
Gebiedswapens, 329, 330.
Gebladerd, 212, 216, 218.
Gebloemd, 218, 225.
Geblokt, 151.
Gebonden, 193.
Gebouwen, 263.
Gebroken, 256.
Gedeeld, 82; — in drieën, 146.
Gedekt, 266.
Gedekt (bol-, hol-) schildhoofd, 100.
Gedriehoekt, 151.
Gedwarshalkt, 147.
Geent, 136; — kruis, 117.
Geeren, 144.
Geekeld, 213.
Gegeerd, 83, 144.
Gegehrd, 83, 144.
Gegenfeh, 90.
Gegengoldhermetin, 90.
Gegillert, 153.
Gehalsband, 178.
Geharnast, 164, 168.
Gekamd, 186.
Gekanteeld, 157, 158.
Gekantonneerd, 327.
Gekapt, 148, 193; — gekousd, 149.
Gekeperd, 149.
Geknopt, 218.
Geknot vogeltje, 197.
Geknotte adelaartjes, 189.
Geknotte paal, 102; — schuinbalk, 108.
Gekousd, 149.
Gekruist, 112.
Gekrukt, 151.
Gekwartleerd, 83.
Geledigd, 160.
Gelelied, 222; — en tegenlelelied, 222.
Gelijnd kruis, 114.
Gemalied, 152.
Gemanteld, 148.
Gemelles, 106.
Gemetseld, 266.
Gemond, 252.
Genageld, 153, 172, 186.
Generaliteit (Wapen der), verleend aan Venetiaansche gezanten, 58.
Geopend, 225, 252.
Geoogd, 199.
Gepaald, 146.
Gepalissadeerd, 155.
Gepeesd, 257.
Gepfahl, 146.
Geplant, 213.
Gepлект, 199, 202.
Gepunt, 218.
Gequert, 82.
Gerautet 152.

Geringd, 193.
Gerions-hoofd, 168.
Geruit, 152.
Geschacht, 150.
Geschakeerd, 150.
Geschrägt, 82.
Geschubd, 154, 199.
Geschuinhalkt, 147.
Geschuind, 82; — in drieën, 147.
Geslachtsnamen, 28.
Geslachtswapens, hun oorsprong, 17 en volg.
Gesnaard, 212.
Gesnoerd, 213.
Gesnoerd, 252.
Gespalten, 82.
Gesparrt, 149.
Gespen, 237.
Gespiegeld, 196, 202.
Geslaart, 199, 207.
Gestamd, 213.
Gestandert 83, 144.
Gesteeld, 249, 256.
Gestengeld, 218.
Gestückt, 151.
Gesubstitueerde wapens, 329, 331.
Getheilt, 82.
Getongd, 172.
Getopt, 161.
Getralied, 153.
Gevederd, 154.
Gevierendeeld, 83, 144; — nogmaals, — 83.
Geviert, 83, 144.
Gevild, 185.
Gevind, 199.
Geveugeld, 186.
Gevoegd, 266.
Gevoerd, 253.
Gevuld, 160.
Geweckl, 152.
Gewei, 179.
Gewelfde dwarshalk, 105.
Gewell, 156.
Gewend, 205.
Gewiikert, 157.
Gewolkt, 157.
Gezicht-bezanten, 137; — manen, 205; — wassenaars, 206.
Gibeciere, 236.
Gier, 192.
Giron, 144.
Gironné, 83.
Gironny, 83, 144.
Girouetté, 266.
Gitter, 142.
Glere, 219.
Goldhermetin, 90.
Golpes, 137.
Golvepd, 156.
Goufanon, 317.
Gorgé, 186.
Goud, 88, 90.
Goudhermelijn, 89 en 90, 93.

Gouffre, 209.
GOULAINES (Wapenverleening aan de), 33 en vlg.
Goussel, 133.
Graaf van HUST, Geschiedenis van dien titel, 48.
Granaal-appel, 225.
Grasgrond, 210.
Gravissant, 185.
Grélier, 252.
Grelots, 237.
Gréndel, 243.
Greyhound, 178.
Grieksch kruis, 117.
Griffin, 279; *male* —, 279.
Griffioen, 279.
Grillé, 253.
Grossfeh, 90.
Grilleté, 193, 237.
Grilletts, 237.
Grimpant, 179.
Gringolé, 241.
Groen, 89, 90.
Gron, 210.
Groot-uitgeschulpt, 157.
Groot-uitgetand, 157.
Grootvaiv, 90, 93.
Grossfeh, 90.
Gueules, 88.
Guidon, 316.
Givre, 202.
Gules, 88.
Gulpes, 136, 137.
Gumène, 271.
Gurges, 209.
Guses, 136, 137.

H.

Haan, 197.
Habillé, 270.
Hachements, 309.
Hagedis, 203.
Haken, 245.
Half-aanzijnde, 253.
Half-gekapt, 148.
Hameijen, 262.
Hamers, 249.
Hanap, 241.
Handboog, 257.
Handen, 169.
Handgranaten, 260.
Hangers, 135.
Hangtorentjes, 266.
Hardi, 197.
Harpen, 242.
Harpj, 277.
Harringtons-knoop, 274.
Hart, 170.
Hart, 179.
Hart van 't schild, 85.
Hartschild, 84, 131.
Haurient, 199.
Haussé, 108, 159.
Havik, 193.
Hazelnoten, 226.
Hazewindhond, 178.
Hezgen, 215.
Heiblok, 249; — paal, 249.
Helm, 253, 283; — dek-

- kleeden, 308; -- *klein-ode*, 301; -- manteltje, 289, 309; -- teekens, 301.
 Hengsels, 245.
 Heraldieke bijfiguren, 135; -- onderverdelingen, 143.
 Heraldische Bibliographie, 16.
 Herteelingen, 83, 143.
Hérissé, 206.
Hérissonné, 178.
 Herkruist kruis, 116.
 Hermelijn, 89, 92; -- dier, 181; -- kruis, 121.
Hermine, 89.
Herse, 264.
Herse de labour, 247; -- *sarrasine*, 262.
 Herl, 179.
 Hertenschedel, 179.
Hertz, 85; -- *schild*, 84, 131.
Heurtes, 136.
 Heuvel, 211.
He, 249.
 Hinde, 179.
 Historische wapens, 329, 333.
Hochkruis, 116.
 Hoed, 233, 299, 305.
 Hoefijzers, 250.
 Hoeken van 't schild, 85.
 Hoekig, 157.
 Hoenders, 197.
 Hollandsche wapendichten, 30.
 Hond, 178.
 Honingbij, 202.
Hooded, 193.
 Hoofdbalk, 106; -- punt, 85; -- verdeelingen, 82.
 Hoofdoek, 234; -- *wrong*, 168, 234.
 Hoorns, 252; -- van overvloed, 273.
 Hop, 198.
Housseaux of *houssettes*, 236.
 Houtsleutels, 244.
Huchet, 252.
Hufthorn, 252.
 Huisanker, 248.
Humette, 139.
Hure de dauphin, 199; -- *de sanglier*, 176.
Hurts, 137.
 HUST (Graaf van), Geschiedenis van dien titel, 48.
 Hydra, 281.
- I.
- Incescent*, 205.
Indorsed, 205.
Inescutcheon, 84.
 Ingebogen-gekapt, 148; -- gekousd, 149.
 Ingeschulpt, 157.
 Ingezwolgen, 160.
 Inhoeking, 142.
Ink-moline, 248.
 Insecten, 202.
Insected, 157.
Isalque, 224.
Issant, 174.
Issuant, 174.
 Italiaansch schild, 80.
- J.
- Jagthoorn, 252; -- spriet, 251.
 Janushoofd, 168.
Jardin des Armoiries, 12 (noot).
Jelloped, 186.
 Jeruzalemsch kruis, 115.
Jessed, 193.
 Jodenhoed, 299.
Jumelles, 106, 107.
- K.
- Kabelkruis, 121.
 Kalkoen, 197.
 Kammen, 236, 307.
 Kandelaaars, 240.
 Kannen, 241.
 Kanon, 260.
 Kanteelig-doorsneden, enz. 158.
 Kapel, 264.
 Karbonkel, 212.
 Kardinaalschoed, 300.
 Karlaverek (Wapenrol van), 30.
 Kasteelen, 264.
 Kal, 178.
 Katuil, 198.
 Kauw, 195.
 Keel, 88.
 Kelk, 240.
 Keper, 123.
 Keperwijze doorsneden, 147; -- verdeeld in drieën, 149.
 Kerken, 263.
 Kerkkandelaaars, 240.
 Ketels, 244.
 Ketens, 250.
 Keurvorsten (Onderscheiding-steekenen der), 343.
 Kikvorsch, 203.
 Kinderen, 166.
 Klarinetten, 242.
 Klaroen, 271.
 Klaverblad, 217.
 Klaverkruis, 118.
Kleeblatt, 217; -- *kruis*, 118.
Kleinsch, 90.
 Kleinhermelijn, 89, 93; -- *vair*, 90, 93.
 Kleuren (Beteekenissen der), 14 en 13.
 Kleuren in de wapens, 85 en volg.
- Klimmend, 172, 176.
 Klokken, 239.
 Klompen, 235.
 Klophamers, 249.
 Knobbelbalken, 105.
 Knods, 259.
 Knoestig, 157, 214; -- kruis, 117; -- stok, 214.
 Knoopen, 274.
 Knopkruis, 119.
 Knuppels, 214.
 Koe, 180.
 Koeken, 136.
 Kolf, 242.
 Kolommen, 268.
 Kometen, 207.
 Kookpotten, 244.
 Koppelstokken, 251.
 Kraanvogel, 194.
 Kraansen, 227.
 Kriekenboom of krieelaar, 214.
 Krom-gegeerd, 145.
 Kroonen, 238, 290 en volg.
Krückenkreuz, 115.
 Kruis (als heraldiek stuk), 111.
 Kruis (als voorname wapenfiguur), 22.
 Kruis van Alcantara, 120; -- van Calatrava, 120.
 Kruisboog, 257.
 Kruisjes, 112.
 Kruisings geplaatst, 328; -- gerangschikt, 112.
 Kruisvogten, hun invloed op de verspreiding der wapens, 21.
 Kruk, 115.
 Krukkenkruis, 115.
 Krukkruis, 118.
Kübelhelme, 288.
Kugelkreuz, 119.
 Kuiphelmen, 288.
 Kussen, 243, 306.
 Kwartieren, 3, 112.
 Kwartierhoofd, 100; -- streep, 131 en 132; -- voet, 102; -- zoom, 126.
- L.
- Laarzen, 235, 236.
Label, 135.
Lacs d'amour, 274.
 Lacys-knoop (de), 274.
 Lam, 181.
Lambel, 135.
Lambrequins, 308, 309.
Lampassé, 172.
 Lampen, 240.
 Lampelkannen, 241.
Langued, 183, 186.
 Lans, 256.
 Latwerk, 142.
 Latijnsch kruis, 116.
Leashed, 193.
 Leeuw, 170-176.
 Lelie, 219; -- kruis, 118.

Léopard, 175; — *lionné*, 175.
Léopard (*Têtes de*), 182.
Léopard's face jessant de lis, 183.
 Lepelaar, 194.
 Letters, 274.
 Liefdeknop, 274.
Lilie, 219.
Lilienkreuz, 118.
 Lindebladeren, 216.
 Lindeboom, 213, 214.
Lindwurm, 279.
Lined, 176.
Linkbabe, 107 (hooft), 110.
 Linkerkwartier, 131; — paal, 103; — schuinbalk, 110; — schuinstreep, 110.
 Linksgeschuinbalkt, 147; — geschuind, 147.
Lion léopardé, 173; — *passant*, 175; — *passant gardant*, 175; — *ram-pant gardant*, 175.
Lis-de-jardin, 219.
Lisé, 253.
 Lijst of *liston*, 319.
Lodged, 179, 184.
Longé, 193.
 Loodregt gekanteeld, 158.
Lorré, 199, 276.
Losangé, 152.
Losanges, 140.
Lothringisches Kreuz, 117.
 Lucht, 210.
 Luipaard, 175.
 Luiten, 212.
Lunel, 206.
Lymphad, 270.

M.

Maalstroom, 209.
 Maan, 205; — roos, 206.
Mâcle, 152.
Mâcles, 141.
Maconné, 266, 267.
Maitlets, 219.
Main d'aigle, 188; — *bé-nissante*, 169; — *jurante*, 169.
Mal-vironné, 145.
 Maliën, 141.
 Maltezerkruis, 120.
Manche mal-laillée, 235.
Mangonel, 259.
 Manipel, 235.
Manipule, 235.
Mantelé, 148, 185.
 Mantels, 321.
Mantling, 308.
Mariné, 242.
 Marken, 212.
Marmites, 244.
Marqueté, 202.
Marteaux, 249.
Martinet, 197.
Martlet, 197.

Mascles, 141.
Masculy, 152.
Masqué, 175, 185.
Massacre, 179.
Mostiff, 178.
Masure, 264.
Maunch, 235.
 Medusa-hoofd, 168.
Meerblatter, 216.
 Meerlilje, 197.
 Meerman, 276.
 Meermin, 275.
Membré, 186.
 Mensch (de), 164.
 Menschenhart, 170; — hoofd, 168.
Menu-vair, 90.
Menuvairé, 93.
 Mercurius-staf, 273.
Merlettes, 196, 197.
 Metselwerk, 267.
 Midas-hoofd, 169.
 Middenpunt, 85.
 Middenschild, 84.
Milrind, 248.
Mirailié, 196, 202.
 Mispelbloem, 224.
Mittelpunkt, 85.
Mittelschild, 84.
 Mol, 181.
 Molenrad, 247.
 Molenijzer, 248.
Molettes d'éperon, 253.
Monde, 272.
Mondsichel, 205.
 Monsterdraak, 280.
 Monsters, 275.
Montant, 205.
 Moorenkoppen, 168.
Morailles, 250.
 MORGAN, 5.
 Morgenster, 259.
Morné, 184, 186.
Mortaisé, 158.
 Mortieren, 260.
Moucheté, 92.
Mouchetures d'hermine, 92.
Mound, 211.
Mount, 211.
Mouton à piloter, 249.
 Mouv, 235.
 Muilen, 235.
Mullel, 206; — *pierced*, 206, 253.
 Muren, 268.
Muschelors, 92.
 Mutsen, 234.
Muzzled, 176.

N.

Naast elkander, 105.
Nabel, 85.
Nageant, 199.
Naïon, 199.
Naissant, 174.
 Namenwappen, 334.
Nasat, 253.
Naturel (au), 89.

Natuurlijke kleur, 89, 91.
 Navel van 't schild, 85.
Nébulé, 157.
 Nederland (Wapen- en adelsaangelegenheden in), 56 en volg.
Nervé, 213.
 Netwerk, 273.
 Neusknijper, 250.
 Neusstuk, 253.
Noblesse de prescription, 47.
Nombril de l'écu, 85.
Nombril-point, 85.
 Normandisch-Fransche wapendichten, 30.
Nuagé, 157.

O.

Oberwappen, 284.
Ogoesses, 136.
Ogresses, 137.
 Olifant, 177.
 Olifantstrompen, 177, 303.
 Olijftak, 215.
Ombelle, 322.
 Omhoordsel, 126.
Ombre de lion, 173; — *de soleil*, 204.
 Omgekeerd, 160, 207; — *vair*, 94; — schilden, 81.
 Omgewend, 161, 164, 184, 185, 205.
 Omgewende vlugt, 305.
 Omgorf, 180, 272.
 Omkleed, 149.
 Omvat, 149.
 Omwonden, 168.
 Omziende, 184.
 Onadelijken (Wapens van), 51—53.
Onlé, 156.
 Ondersteund, 100, 161, 328.
 Onderverdeelingen, 144.
 Onregelmatig-gegeerd, 145.
Oagle, 183, 186.
 Ontbladerd, 212.
 Ontsteeld, 249, 356.
 Oogen, 170.
 Ooijevaar, 194.
 Opgenaaid, 325.
 Opzittend, 278.
Oranges, 137.
 Oranje, 89, 90 en 91.
 Oranjetak, 216.
Oriflamme, 316.
Orle, 129; — *rond*, 129.
 Os, 189.
 Ossenschedels, 179.
Otelles, 271.
 Ouderwetsch schild, 79 en 80.
 Ouderwetschgegeerd, 145.
Ouvert, 225.
 Over alles heen, 160.
 Overbrenging van adel

- door de vrouwelijke lijn, 48.
 Overdragt van wapens, 48 en volg.
 Overladen, 161.
 Overtopt, 161.
- P.**
- Paal, 102.
 Paalswijze gerangschikt, 103.
 Paalvaar, 94.
 Paard, 180; — van 't schaakspel, 242.
 Paaschlam, 181.
 Paauw, 197.
 Paile, 133.
 Pairle, 133.
 Pal, 102; en —, 327.
 Palé, 146.
 Pale, 102; in—, 103; per —, 82.
 Palesteel, 135.
 Palissaden, 261.
 Palissé, 155.
 Pall, 133.
 Pallet, 104.
 Palmboom, 214.
 Palmtak, 215.
 Pals flambrants, 103.
 Paly, 116.
 Pâmé, 200.
 Pampre, 216.
 Pampre, 216.
 Panelle, 216.
 Pannen, 244.
 Panooncau, 316.
 Panthers, 181, 277.
 Pantoffels, 235.
 Papegaai, 198.
 Papelonné, 154.
 Paradijsvogel, 193.
 Paré, 169.
 Parti, 82.
 Partition lines, 82.
 Partitions, 82.
 Parijs (De burgers van) met adelsvoorregten begiftigd, 37 en volg.
 Passant, 184.
 Passé en croix, 112; — en sautoir, 123.
 Pâtenotre, 236.
 Patriarchaal kruis, 117.
 Patronaat-wapens, 329, 330.
 Pavillon, 322.
 Pavillonné, 252.
 Pean, 90.
 Peautré, 199, 276.
 Pegasus, 278.
 Pelgrimsstaf, 236.
 Pelikaan, 194.
 Pellets, 137.
 Pelswerken, 89.
 Pendants, 135.
 Pennon, 316.
 Pennon généalogique, 331.
 Penny-yard penny, 137.
 Pentalpha, 274.
 Perché, 193.
 Péri, 109.
 Persoonlijke Adel in Duitschland en Rusland, 42 (noot).
 Persoonlijke wapens, 329.
 Pfahl, 102; — sch, 94.
 Phenix, 279.
 Phéon, 258.
 Picoté, 199.
 Pied (en), 176.
 Pied nourri of coupé, 222.
 Pieken, 257.
 Piété, 195.
 Pignonné, 158.
 Pin, 214.
 Pistool, 260.
 Plain cross, 112.
 Plaine, 102.
 Plantenrijk, 212.
 Plates, 136, 137.
 Plein, 78.
 Ploegijzer, 216.
 Plompen, 216.
 Ployé, 134.
 Plumail of plumart, 303 en 304.
 Plumete, 154.
 Poëtes, 244.
 Point du chef, 85; — d'honneur, 85.
 Pointe, 134; — de l'écu, 85; — entée, 135.
 Points, 150; — équipotés, 151.
 Pomegranate, 225.
 Pomeis, 137.
 Pommes, 136.
 Pommeté, 239.
 Populierblad, 216.
 Portculis, 262.
 Portiek, 269.
 Portille, 266.
 Posé en bande, 108; — en barre, 110; — en baroque, 312.
 Positions, 326.
 Posthoorn, 252.
 Potence, 115.
 Potencé, 115, 154.
 Potent, 154.
 Poudré d'argent, 89.
 Pourpre, 89.
 Pretentie-wapens, 329, 331.
 Proboscides, 177.
 Proper, 89, 91.
 Punt, 134; ingedreven —, 135; — van het schild, 85.
 Purflew, 127.
 Purper, 89, 90.
 Pijl, 257; — bundel, 258; — kruis, 121; — ijzer, 258.
 Pijnappel, 225.
 Pijnboom, 214.
- Q.**
- Quadrirt, 83, 144.
 Quarelen, 258.
 Quartefeuille, 217.
 Quarter, 131.
 Quarterfoil, 217.
 Quarterly, 83, 144.
 Quarterly-quartered, 84.
 Quarters, 83.
 Quartier senestre, 131.
 Quartiere, 83.
 Quartiers, 83.
 Querbatke, 104.
 Quergestreift, 147.
 Quergetheilt, 82.
 Quintefeuille, 217.
- R.**
- Raadselwapens, 325.
 Raccourci, 159.
 Rad, 247.
 Radie, 238.
 Raguly, 157, 214.
 Rais d'escarboucle, 212.
 Ram, 181.
 Rampant, 172, 176.
 Ramure, 179.
 Rangé en bande, 108; — en barre, 110; — en chef, 101; — en croix, 112; — en fasce, 105; — en pal, 103; — en sautoir, 122.
 Rangier, 179.
 Routen, 140; — franc, 227.
 Rautrauten, 141.
 Rayonnant, 204.
 Rebattements, 143.
 Rebrassé, 235.
 Rechbatke, 107 (noot), 110.
 Refentes, 217.
 Regardant, 185.
 Regenhoog, 209.
 Regterpaal, 103.
 Regterschuimbalk, 107.
 Regt- en links in de wapenkunde, 82 (noot).
 Regtsgeschuind, 82.
 Reife, 139.
 Reiger, 194.
 Reistasch, 236.
 Relevé, 159.
 Rempli, 160.
 Rencontre, 182.
 Rendier, 179.
 Reversé, 160.
 Repartitions, 83.
 Repos (en), 179, 184, 278.
 Réseau, 273.
 Rest, 271.
 Retrait, 102, 108.
 Retroussé, 235.
 Reversed, 160, 205.
 Ridderlans, 256.
 Ringen, 139.

Rising, 186.
Rivieren, 209.
Roc d'échiquier, 242.
 Rond uitgesneden, 153.
 Ronde binnenzoom, 129.
 Rood, 88, 90.
 Roskam, 250.
Roundles, 138.
 Rozelaar, 219.
 Rozenkrans, 236.
 Ruitarmig kruis, 119.
 Ruiten, 140.
 Ruitkrans, 227.
Rundrauten, 141.
 Ruste, 141.
 Rijks-adelaar, 192.
 Rijkswapen (Nederl.), 347.

S.

Sabel (kleur), 89.
 Sabel (wapentuig), 253.
Sable, 89.
Saffre, 188.
Salamander, 282.
Saltire, 121; *m-* 122;
per —, 83, 144.
Saltorels, 122.
Sanglé, 180.
Sanguine, 89.
Saphirique (Couleur), 88
 en 89.
Sautoir, 121.
Sautoirs alésés, 122.
Scarpe, 110.
 Schaap, 181.
Schacherkruis, 133.
 Schaduwleeuw, 173.
 Schaduwzoon, 204.
 Schakering, 150.
 Schapenscharen, 250.
 Scharen, 250.
 Schedepunt, 255.
 Schelpen, 201.
 Schenkkannen, 241.
 Schermen, 306.
 Schild, 77.
 Schild (Volgens het), 307.
 Schilddekking, 284; —
 hoek, 132; — hoofd, 99;
 — houders, 311; — na-
 vel, 85; — punt, 85; —
 voet, 102; — vormen, 79.
 Schildje, 131; — met het
 wapen, 307.
 Schildswijze verdeeld, 144.
Schildtheiungen, 82.
Schindeln, 139.
Schirmbretter, 306.
Schlägel, 249.
 Schoenen, 335.
 Schoorsteenhalen, 245.
Schooss, 144.
 Schoven, 226.
Schräggestell, 108; — *ge-
 viert*, 83, 144; — *kruis*,
 121.
Schröthörner, 255.

Schuin boven elkander,
 108.
 Schuinbalk, 107.
 Schuingeplaatst, 108; —
 gevierendeeld, 83, 154.
 Schuinkruislings ge-
 plaatst, 328; — gerang-
 schikt, 122.
 Schuinlinks boven elkan-
 der, 110; — gesteld, 110.
 Schuinstaak, 109; —
 streep, 109.
Schwebend, 159.
Scrip, 236.
Séances, 143.
Séantes partitions, 143.
Sec, 212.
Sejant, 184.
Semé, 328; — *de France*,
 222, 325.
Senestre, 83 (noot).
Senestré, 104.
Senestrochère, 169.
Shakefork, 133.
Shamrock, 217.
 Sier-lilie, 222.
 Sikkels, 247.
 Sinopel en *Sinople*, 89.
 St. Andrieskruis, 121.
 St. Andrieskruisjes, 122.
 St. Antonies-krukken, 116.
 St. Catharina's-rad, 247,
 248.
 St. Dominieuskruis, 120.
 St. Jacobskruis, 120; —
 schelpen, 201.
 St. Michielschelpen, 201.
 Slakken, 203.
 Slang, 202.
 Slangenkopkruis, 119.
 Sleutels, 244.
Slippet, 218.
 Snaphaan, 260.
Soc de charrue, 246.
Somme, 161.
 Sonnet van PIERRE COR-
 NEILLE betrekkelijk zij-
 ne ontzetting van den
 adelstand, 43.
 Soorten van wapens, 329.
Soutenu, 161, 216, 328.
Soutiens, 312.
 Spaansch schild, 80.
Spangenhelme, 288.
Sparre, 123.
 Sperwer, 193.
 Spheer, 272.
 Sphinx, 277.
 Spiegels, 239.
Spindel, 141.
 Spitsgeruit, 153.
 Spitskruis, 114.
 Spitsruit, 141.
 Spitsvoetig klaverkruis,
 118.
 Spitsvoetig kruis, 114.
Spize, 134.
 Spoorraden, 253.
 Sporen, 253.

Spreekwijzen aan de wa-
 penkunde ontleend, 87
 (noot).
 Sprekende wapens, 329
 334.
 Sprinkhaan, 203.
 Spijkers, 250.
 Staak, 102, 104.
 Staalkleur, 89, 91.
 Staande leeuw, 173.
Stabbatke, 106; — *bord*
 126; — *kruis*, 111; —
pfahl, 104.
 Staffords-knoop, 274.
Stag, 179.
 Staketsels, 262.
 Standaard, 317.
Stander, 144.
Stangue, 271.
 Stars, 206.
Statant, 184.
 Statuten voor den Hol-
 landschen adel, naar aan-
 leiding der wet van
 1809, 62 en volg.
Stechhelme, 288.
 Steekspelen, 18 (noot).
 Steeklijzer, 250.
 Steil-uitgeschulpt, 157.
 Steisels van kleuraandui-
 ding, 96 en 97.
 Sterrekruis, 119.
 Sterren, 206.
 Stier, 180.
 Stormhoed, 253; — *lad-
 ders*, 262; — *ram*, 259.
 Stralend, 204.
Streamers, 316.
 Streep-dwarshalk, 106; —
 kruis, 111; — *omboord-
 sel*, 127; — *schild*, 129.
Strichbalken, 106; — *bord*,
 127; — *kruis*, 111; —
pfahl, 104.
 Struisvogel, 193.
 Strijdbijl, 256; — *hamer*
 259; — *kolf*, 259.
Sturzfeh, 94.
 Stijgbeugel, 253.
 Successiewapens, 329.
Supports, 312.
Surchargé, 161.
Sur le tout en sur le tout
du tout, 84.
Surmonté, 161.
Surmounting, 160.
Swepe, 259.

T.

Taal der wapens, 14.
Tables d'attente, 77 en 78.
Taillé, 83.
 Takken, 215.
Talbot, 178.
 Tandéring-zoom, 128.
Taon, 202.
 Tapijt van Bayeux, 33.
Taré, 253.

Tau of Taf, 116.
Tavelé, 92.
Tawny, 89.
 Tegen-geblokt, 151; — gewarsbalkt, 155; — gekerperd, 155; — gekrukt, 154; — gepaald, 155; — geschuinbalkt, 155; — gesteld, 205.
 Tegen-goudhermelijn, 90, 93.
 Tegenhermelijn, 89, 92.
 Tegenvair, 90, 91.
Tenne en lenné, 89.
Tenants, 312.
Terrasse, 210.
Terrassé, 213.
Tertre, 211.
Tiercé, 83; — *en bande*, 147; — *en barre*, 147; — *en chevron*, 149; — *en fasce*, 147; — *en pairle*, 150; — *en pal*, 146.
Tiercefeuille, 217.
Tierces, 107.
Tiné, 218.
Tilling-spear, 256.
Timbre, 284.
 Timbreren (Verbod om de wapens te), 38.
Tinctures, 86.
Tine, 89.
Tires, 150.
 Titels in Frankrijk (Aanmatiging van), 45 en volg.
 Toegewend, 183, 205.
 Toestand (Tegenwoordige) van de adelsaangelegenheden in Frankrijk, 44—47.
 Tore van 't schaakspel, 212.
Torque, 168, 234.
Torteauxes, 137.
Tortil en tortillé, 168, 234.
 Toulouzer-kruis, 120.
Tourné, 205.
 Tournooihelm, 289; — hoed, 299; — kraag, 133.
 Tournooijen, 18 (noot).
Tourteaux, 136; — *be-sants*, 138.
Tourterelle, 199.
Trabe, 271, 318.
 Tralichelmen, 288; — werk, 153.
Tranché, 82.
 Tranen, 170.
Triangles, 106.
 Trapvormig, 158.
Traverse, 109.
Trefle, 217.
Trefoil, 217; — *stipped*, 217.
Treillis en Treillissé, 153.
Tresque, 168, 234.
Trianglé, 154.
Tripping, 184.

Troncs, 214.
 Turksche sabel, 253.
Turnierkrage, 135.
Turquine (Couleur), 88.
 Turven, 139.
Tusks, 177.
 Twaalfpuntig kruis, 121.
 Tweelingsbalken, 106.
 Tüger, 277.

U.

Uitgerukt, 212.
 Uitgesculpt, 157.
 Uitgetand, 157.
 Uitkomend, 174, 185.
 Uitspringende, 185.
Un (de l') à l'autre, 160.
Un (de l') en l'autre, 160.
Un (l') sur l'autre, 103, 327.
Unguled, 183, 186.

V.

Vaandels, 306, 313.
 Vaartuigen, 270.
 Vagers of vegers, 213.
 Vair, 89, 93; omgekeerd —, 94; — klokjes, 94 en 95; — *en pal*, 94; — *en point*, 94; — *renversé*, 94.
Vairé, 93.
 Vakken (Aangrenzende), 151.
 Valdeur, 262.
 Valk, 193.
 Valkenooigen, 139.
Fannets, 201.
 Varken, 177.
Vassal, 21 en volg. (noot).
 Vederen en vederbossen, 303.
 Veld van een wapen, 77.
 Verbod om de wapens te timbrereu, 38.
 Verbrokkeld kruis, 120.
 Verdeeld door de gaffelsne, 150.
Ferdoye, 127.
Fergette, 104.
Fergette, 147.
 Vergezeld, 161, 328.
 Verheven, 159.
 Verhoogd, 159.
 Verhoogde schuinbalken, 108.
 Verkort, 109, 139; — kruis, 114.
 Verlaagd, 159.
 Verlaagde paal, 103.
 Verlaagd schildhoofd, 100.
 Verleening van het wapen der Generaliteit aan Venetiaansche gezanten, 58.
 Verlicht, 266.
Ferry, 94.

Versé, 205, 226.
Vert, 89.
 Verwachtingsschilden, 77 en 78.
Vétu, 149.
Vidé, 160.
 Vierblad, 217.
Vierecke, 140.
 Vierendeelen, 83.
Vierung, 132.
Vigilance, 194.
 Vingerringen, 238.
 Violen, 212.
Virolé, 193, 252.
 Vischhaken, 251.
 Visschen, 109.
Vivré, 157.
 Vlammen, 210.
 Vleeschkleur, 89, 91.
 Vliegels, 187, 304, 305.
 Vliegende draak, 280; — slang, 281; — visch, 201.
 Vlinder, 202.
 Vlucht, 186, 187, 304; antieke —, 305; omgewen de —, 305.
 Voetangels, 261.
 Voeten, 170.
 Vogelpijlen, 258.
 Vogels, 186.
Voguant, 270.
Voiled, 160.
Vol, 187; — *à l'antique*, 305; — *banneret*, 305; — *contourné*, 305.
Volets, 136, 309.
 Volgens het schild, 307.
 Volledig wapen, 329.
 Vonkelend, 210.
 Voorrang (Geschil over den) onder Lodewijk XIV, 47 (noot).
 Vorkkruis, 118.
 Vormen der wapenschilden, 79 en volg.
 Vos, 178.
Vouté, 105.
 Vruchtboom, 214.
 Vrij-kwartier, 131.
 Vuur, 210; — bakens, 261; — kleur, 89; — korven, 261.
 Vijfblad, 217.

W.

Wahlspruch, 319.
 Wakes-knoop, 274.
 Waldhoorn, 252.
 Wallis (Wapens in het Land van), 36.
 Wapen-aangelegenheden in Nederland, 56 en volg.
 Wapenbrieven, 33; — dicht, 30—32; — geschillen, 53—58; — kabinetten, 322; — kleuren, 85 en volg.; —

- kreet, 318; — rol van Karlaveroek, 30; — spreuk, 318; — zegels 20.
- Wapens**: alleen aan krijgslieden voorbehouden, 21; soorten van — 329; overdragt van — 49; — van onadelijken, 51; — in Duitschland, 36; — in Frankrijk, 37; — in Engeland, 35—37; — in 't Land van Wallis, 36.
- Wapenverleening** aan de Goulaines, 34; — in Schotland, 34; — aan onadelijken, 37; — door de groote baronnen en door collegien, 49—51: aan verscheidene personen bij éénzelfde diploma, 51; — door het Hof van Holland, 58.
- Wartschild**, 77 en 78.
- Wassewaar**, 205.
- Water**, 209; — bladeren, 216; — *bouquets*, 243; — kleur, 89, 91; — putters, 240.
- Wattled**, 197.
- Wecken**, 149.
- Weegschalen**, 241.
- Weêrhaken**, 262.
- Weerwolf**, 278.
- Wereldbol**, 272.
- Wet van 1809**, 59.
- Wiederhaken**, 262.
- Wiederkreuz**, 116.
- Wiel**, 247.
- Willekeur in het aannemen en verwisselen van wapens**, 28 en volg.
- Wimpel**, 316.
- Wind**, 210.
- Winkelhaak**, 248.
- Winkelhaaksch-gevierendeeld**, 248.
- Wolf**, 178.
- Wolfshaken**, 251.
- Wolken**, 208.
- Wouden**, 213.
- Wreath**, 289.
- Wrong**, 289.
- Wust**, 289.
- Wijngaardtak**, 216.
- Wijnkelken**, 241.
- Wijnrank**, 216.
- Wycern**, 279.

Y.

- Ijsvogel, 195.
- Ijzerkleur, 91.

Z.

- Zalm**, 200.
- Zamengevlochten**, 205.
- Zee**, 209; — arend, 188; — eenhoorn, 282; — leeuw, 282; — meeuw, 195; — paard, 282.
- ZEL** (Berucht diploma van den graaf van), 39—41.
- Zeissens**, 247.
- Zestienpuntig kruis**, 121.
- Zilver**, 88, 90.
- Zinnebeelden der Oud.** 3.
- Zittend**, 278.
- Zon**, 204.
- Zonnestralen**, 204.
- Zonnwijzer**, 241.
- Zoom**, 126.
- Zoomswijze**, 129, 328.
- Zwaan**, 196.
- Zwaard**, 254.
- Zwaluwstaartig**, 158.
- Zwanenhals**, 196.
- Zwart**, 89, 90.
- Zwemmende**, 199.
- Zwillingshatken**, 106.
- Zuigelingen**, 166.
- Zuilen**, 268.
- Zijden van 't schild**, 85.
- Zijmuur**, 266.



AANVULLINGEN EN VERBETERINGEN.

Blz. 7. Reg. 12. Naama, lees: Naëma.

- » 36. § 8. Hier is verzuimd aan te teekenen, dat onadelijke personen in Duitschland, in later tijd, zeer veelvuldig met wapens begiftigd zijn geworden. Deze gunstbewijzen gingen van de keizers uit, doch het is mij niet gebleken of hierbij fiscale oogmerken ten grondslag lagen.
- « 57. R. 5. Achter: *adellijke regten geeft*, te voegen: In Engeland geldt als regel, dat het feitelijk bezit en voeren van een wapen, door hoeveel geslachten heen en sinds hoeveel tijd ook, geen *regt* geeft op dat wapen. Om wettig te zijn, moet het door genoemd *College* ingeboekt of op nieuw verleend worden. Bij verleening aan het hoofd eens gezins gaat het wapen op al zijne kinderen of verdere wettige nakomelingen over; doch zoo broeders de aanvraag doen, moeten zij ieder afzonderlijk ingeschreven en erkend worden. In Ierland volgt men geen van die bepalingen. Kan het gebruik van het wapen gedurende zekere tijdruimte bewezen worden, dan heeft men daarop voortaan een verkregen regt.
- » 48. R. 9. Achter: *zouden overbrengen*, te voegen: Nog werd bij dat diploma aan Pieter de Vooght, zoo voor hem als voor zijne afstammelingen en opvolgers, het regt geschonken, om aan *fatsoenlijke lieden* wapens te verleenen, onder voorbehoud evenwel van daarin geen heelen adelaar en bovenal niet den rijks-adelaar te plaatsen, alsook geen open of gekroonden helm te schenken, en ook te zorgen, dat de verleende wapens niet die waren van oude vorsten, graven, baronnen, enz.

- Blz. 49. R. 25. Achter: *en diens erven over*, te voegen: Dr. O. T. von Hefner vermeldt in de 26^{ste} aflevering zijner nieuwe uitgave van Siebmacher (in 't licht verschenen, nadat het vierde blad van ons *Handboek* reeds afgedrukt was), dat George von Woellwarth, in Frankenland, wiens geslacht een rooden wassenaar in een zilveren veld voerde, ten jare 1564 aan eene familie te Stapfenheim, die zich van hetzelfde wapen bediende, dat wapen afkocht, ten einde voor het toekomstige alle ongegronde aanspraken op verwantschap af te snijden.
- 87. *Noot*. Hier kan bijgevoegd worden, dat ook het werkwoord *schilderen* aan de heraldiek zijn ontstaan te danken heeft. Afkomstig van schild, beteekende het aanvankelijk het versieren en bedekken der schilden met figuren en kleuren. Later bekwam het eene veel ruimere beteekenis en werd toegepast op het vervaardigen van alle mogelijke voorstellingen in kleuren.
 - 95. Bij de beschrijving van het *vair* kan nog aange- teekend worden, dat de *vairklokjes* door sommige oude Fransche schrijvers *palisses* genoemd worden.
 - 105. R. 55. VON TOULON, *lees*: VAN TOULON.
 - 108. R. 18. in band, *lees*: in bend.
 - 112. ELZEVIER. Dit is het wapen der vermaarde boek- drukkens van dien naam.
 - 118. R. 24. Coix. *lees*: croix.
 - 120. R. 12. Achter: *Het kruis van Alcantara*, voege men: *of Calatrava*. Beide deze ridderlijke orden voeren éénzelfden vorm van kruis, doch bij de orde van Calatrava is het rood, bij die van Alcantara groen. Dit kruis, in Spanje van zeer algemeen gebruik, was aldaar aan verscheidene wereldlijke en geestelijke orden gemeen.
 - 152. R. 24. Hier nog bij te voegen, dat de *schildhoek*, wanneer hij in een kwartier voorkomt, *kwartierhoek* genoemd wordt, even als het schildhoofd en de schild-

voet in een dergelijk geval hun naam in kwartierhoofd en kwartiervoet veranderen.

Blz. 152. R. 27. Blauwe, *lees*: groene.

» 140. R. 6. HUCHET DE LA BEDOYÈRE, *lees enkel*: DE LA BEDOYÈRE.

» 142. Bij de beschrijving van het wapen van DUIVELAND ontbreekt de verwijzing naar Pl. III, 22.

» 142. R. 28. VOOR CORNELISSEN *graaf* VAN WEYNSBROECK, *leze men enkel*: DE CORNELISSEN (*familiewapen*). De tegenwoordige graven DE CORNELISSEN voeren, even als de graven van Weynsbroeck deden, het opgegeven wapen gevierendeeld met dat van MARTINI, te weten in rood een zilveren schildhoofd, en een hartschild van 't zelfde beladen met een ankerkruis van 't veld.

» 150. R. 16. Echiquetté, *lees*: échiqueté.

» 151. R. 14. *Lees*: HEEREMAN — *Nederland*. In zilver een keper, horizontaal geschakeerd van rood en goud (II, 29)

» 169. R. 22. Contri-appaumées, *lees*: contre-appaumées.

» 185. R. 27. Addossé, *lees*: adossé.

» 185. R. 51. Bailloné, *lees*: baillonné.

» 188. R. 4 en 5. Vleugels in natuurlijke kleur, *lees*: zilveren vleugels.

» 205. R. 12. Poitou, *lees*: Poitou.

» 217. R. 6, het eerste woord. *Eng.*, *lees*: *Hd*.

» 221. Laatste regel. Gouden luipaard, *lees*: gaande en aanziende gouden leeuw.

» 226. R. 25. avellanae, *lees*: avellana.

» 227. R. 24. Rautenkranz, *lees*: Rautenkranz.

» 251. R. 25. Schuinbalken, *lees*: linkerschuinbalken.

» 254. R. 8. DE MAERE, *lees*: DE MARE, en zie de betere blazoenering van het wapen op blz. 415.

» 255. R. 14. Zeebladen, *lees*: waterbladeren.

» 264. R. 5. RUMMERKIRCH, *lees*: RUMMERSKIRCH.

» 325. R. 12. *Cousu* vertalen onze Vlaamsche taalbroe-

ders dikwijls met *gelijmd*, b. v. *un chef cousu*, een gelijmd schildhoofd.

- Blz. 558. R. 25. Kijfhok, *lees*: Kijfhoek.
- » 547. R. 15. v. ond. Zilver, *lees*: goud.
- » 551. R. 5. ALEWIJN (OPPERDOES). De burgt heeft geen vensters, en de dekkleeden zijn zwart en zilver.
- » 559. R. 1. Asperen, *lees*: Langerak.
- » 565. R. 6. BOWIER. Het eerste en vierde kwartier is *Bowyer*; het tweede, *Knypersley*; het derde, *Venables*.
- » 597. R. 22. Blauw en zilver, *lees*: blauw en goud.
- » 599 en 400. HUYSSSEN VAN KATTENDIJK. De opgegeven schildhouders zijn alleen aan dien tak der familie eigen, die den titel van baron voert.
- » 407. R. 22. Tabage, *lees*: Tabago.
- » 414. R. 18. MATINI BUYS, *lees*: MARTINI BUYS.
- » 425. R. 54. de Pesters, *lees*: Pesters.
- » 429. VAN RAPPARD VAN BALGOY. Dit artikel moet vervallen, als zijnde deze tak der familie v. R. uitgestorven.
- » 455. R. 6. *Alleen van God de luister*; *lees*: *Ik steun alleen op God*.

De volgende, door een toeval overgestagene, Wapenbeschrijvingen, gelieve men nog op hare plaats in te lasschen in Hoofdstuk I der Derde Afdeeling van dit werk:

CAAN VAN NECK. Het wapen van CAAN.

GRONSFELD (VAN) VAN DIEPENBROICK IMPEL. Gevierendeeld: 1 en 4 in goud drie roode koeken; 2 en 3 in zwart een zilveren kwartierhoek. Over alles heen een gevierendeeld hartschild: 1 en 4 in rood twee schuingekruiste zilveren zwaarden met zwarte goud-geknopte gevesten, de punten omlaag; 2 en 3 in blauw een zilveren dwarsbalk, die een gouden vogel ondersteunt, de vogel van het 5^e kwartier omgewend. Drie *helmen*, van welke de 2^e

met eene zilver-roode wrong gedekt is. *Helmteekens*: 1° eene gouden muts met rooden opslag, een rooden bal ondersteunende, die geplaatst is tusschen twee natuurlijke beerenpooten elk een rooden bal omklemmende; *dekkleeden*: goud en rood; 2° de zwaarden van 't hartschild; *dekkleeden*: zilver en rood; 3° een ossenkop en hals, doorsneden van goud en blaauw; *dekkleeden*: zilver en blaauw. *Schildhouders*: twee omziende, rood-getongde, gouden leeuwen, elk met eene banier zonder franjes, die ter rechterzijde volgens het groote schild, die ter linkerzijde volgens het hartschild; de stokken zwart, zonder pieken.

HOENSBROECK (VAN). In zilver vier roode dwarsbalken (*van Haren*) en daarover heen een goud-gekroonde zwarte leeuw (het oude wapen van *Hoen van den Broeck* gezegd *van Hoensbroeck*). — Volgens sommigen is het wapen zamengesteld als volgt: Gedwarsbalkt van acht stukken rood en zilver, waarover heen een rood-getongde en genagelde, goud-gekroonde, dubbelstaartige zwarte leeuw; en een gouden schildhoofd, beladen met drie naast-elkander gerangschikte, ruitvormig geslepene, liggende robijnen. Drie gekroonde *helmen*. *Helmteekens*: 1° de leeuw, uitkomende en omgewend; 2° een goud-gebekte en gepoote, dubbele zwarte adelaar, overtopt door eene keizerskroon met fladderende roode linten; 3° een dubbelstaartige, uitkomende gouden leeuw, gekroond van 't zelfde. *Dekkleeden*: regts goud en rood, gemengd met zwart; links zilver en rood. *Schildhouders*: twee dubbelstaartige gouden leeuwen, gekroond van 't zelfde.

LAMBERTS (DE) de Cortenbach. Gevierendeeld: 1 en 4 in zilver een halve gouden leeuw met roode tong, uit den benedenrand opkomende en met zijn regtervoerpoot een gouden ring ophoudende; 2 en 3 gedeeld: *a.* in goud een halve zwarte adelaar, *b.* in goud een roode dwarsbalk. In een blaauw hartschild, over alles heen, drie gouden schuinbalken. *Kroon* van drie bladeren en twee driehoeken van paarden in de tusschenruimten. *Schildhouders*: twee

aanziende, met groen loof omkranste en omgorde wilden in natuurlijke kleur, elk met eene banier volgens het hartschild, met gouden franjes en roode lansen en piekijzers.

MEER (DE). [Ondanks alle aangewende moeite heeft het mij niet mogen gelukken, het wapen van deze Limburgsche familie te bekomen.]

THIER (DE) *de Nedercanne.* Gevierendeeld: 1 en 4 in goud drie groene eikenbladeren, de stelen omlaag; 2 en 3 in blaauw twee gouden kepers, vergezeld van drie wasenaars van 't zelfde. *Zevenpaarlige kroon.* *Schildhouders:* op een grasgrond twee natuurlijke griffioenen.

VOOCHT (DE). In rood drie palen van vair, en een gouden schildhoofd beladen met een zwarten barensteel. Half aanzierende *helm* met goud-zwarte wrong. *Helmteeken:* de barensteel, zwevende tusschen eene antieke vlugt van goud en zwart. *Dekkleeden:* goud en zwart.

WARZÉE (DE) *D'HERMALLE.* Gevierendeeld: 1 en 4 zwart, bezaaid met zilveren leliën; 2 en 3 in zilver een rood-getongde zwarte leeuw. Over alles heen in een rood hartschild een zilveren ankerkruis. Half-aanzierende gekroonde *helm.* *Helmteeken:* het ankerkruis. *Dekkleeden:* rood en zilver. *Schildhouders:* op een grasgrond twee rood-getongde zilveren leeuwen.

WIJMAR (DE) *de Kirchberg.* In goud een beurtelings gekanteelde zwarte dwarsbalk.

EINDE.